

LATINITATE, ROMANITATE, ROMÂNITATE

CONFERNȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ

EDIȚIA A VI-A

Liliana ROTARU, Sorin Domițian ȘIPOȘ (Coord.)

Chișinău-Oradea, 2022

Acest volum a fost tipărit cu sprijinul Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova. <https://drrm.gov.ro/w/>

Volum recomandat spre publicare de Consiliul Științific al Universității de Stat din Moldova (proces verbal nr. 7 din 30 noiembrie 2022)

Volumul cuprinde lucrările prezentate la conferința științifică internațională *Latinitate Romanitate, Românitare*, ediția a VI-a, Chișinău, 3-5 noiembrie 2022. Responsabilitatea pentru punctele de vedere exprimate aparțin exclusiv autorilor

Coordonatori:

dr. Liliana ROTARU, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova
prof., dr. Sorin Domițian ȘIPOȘ, Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir”,
Universitatea din Oradea

Referenți științifici:

Demir DRAGNEV, membru-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat în istorie, profesor universitar

Valeriu PASAT, academician al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal

Dan Octavian CEPRAGA, doctor în filologie, profesor universitar, Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari Department, Università degli Studi di Padova

Aurelia HANGANU, doctor habilitat în filologie, profesor universitar, Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării, Universitatea de Stat din Moldova

Redactor: Claudia Cemârtan

Tehnoredcatore: Nadia Potângă

Coperta: Natalia Berebiuc

Conținutul acestui volum nu reprezintă poziția
oficială a Departamentului pentru Relația cu
Republica Moldova

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

„Latinitate, Romanitate, Românitare”, conferință științifică internațională (6 ; 2022 ; Chișinău). Latinitate, Romanitate, Românitare : Conferința științifică internațională, Ediția a 6-a, Chișinău, 3-5 noiembrie 2022 / coordonatori: Liliana Rotaru, Sorin Domițian Șipoș ; referenți științifici: Demir Dagnev [et al.]. – Chișinău : Lexon-Prim ; Oradea : Ratio et Revelatio, 2022. – 535 p. : fot., il., tab.

Antetit.: Univ. de Stat din Moldova, Fac. de Istorie și Filosofie [et al.]. – Rez.: lb. engl. – Referințe bibliogr. în subsol. – Apare cu sprijinul Dep. pentru Relația cu Rep. Moldova. – [100] ex. ISBN 978-9975-163-66-8 (Lexon-Prim). – ISBN 978-606-9659-77-9 (Ratio et Revelatio).

CZU 082

L 26

Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie
Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Relații Internaționale,
Științe politice și Științele Comunicării
Universitatea din Padova, Departamentul de Studii Lingvistice și Literare
Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir” Chișinău – Oradea

VOLUMUL CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

LATINITATE, ROMANITATE, ROMÂNITATE

Ediția a VI-a. Chișinău, 3-5 noiembrie 2022

**Liliana ROTARU
Sorin Domițian ȘIPOȘ
coordinatori**

Chișinău-Oradea, 2022

CUPRINS

PREFAȚĂ de Liliana ROTARU și Sorin Domițian ȘIPOȘ 8

**I. POLITICĂ, CULTURĂ ȘI MENTALITĂȚI:
ISTORIA ROMÂNILOR DE LA MEDIEVAL LA MODERN**

Gheorghe POSTICĂ
Românii în contextul istoric al latinității și romanității 14

Sorin Domițian ȘIPOȘ
*Cetatea și domeniul Valcăului reflectate în sursele
documentare scrise (secolele XIII-XV)* 21

Valentin CONSTANTINOV
*Relațiile moldo-muntene în secolele XIV-XV:
o retrospectivă reevaluată* 47

Alexandru BEJENARU
Geneza hotarului nistrean al Țării Moldovei 60

Ion CHEPTENE
*Considerații privind relațiile politice dintre domnul Moldovei
Bogdan al III-lea și magnații polonezi* 70

Alina FELEA
*Sare din mânglă, zahăr candel, piper, anason: câteva aspecte
din istoria consumului în Țara Moldovei
(sfârșitul sec. al XVI-lea - începutul sec. al XIX-lea)* 79

Gabriela ENEA ELEKES
*Primele monografii în limba maghiară, dedicate poetului
Mihai Eminescu la sfârșitul secolului al XIX-lea* 91

Nicolae ENCIU
*Gheorghe I. Brătianu despre frontierele istorice ale Moldovei
și locul Basarabiei în cadrul unității românești* 105

Vlad MISCHEVCA
*Alexandru Hangerli - un principe filolog cu o domnie efemeră
(Αλεξανδρος Χαντζερης: 1759-1854)* 120

Aurel Florin ȚUSCANU
Un ctitor uitat: Episcopul Inochentie al Hușilor (1752-1782) 136

II. POLITICĂ ȘI CULTURĂ ÎN BASARABIA

Sergiu BOȚOLIN

*Sistemul imperial de privilegii nobiliare în Basarabia
primei treimi a secolului al XIX-lea* 152

Ion GUMENĂI

Biserica ortodoxă și Basarabia anului 1912 164

Ion MOȘNEGUȚU

*Istoriografia referitoare la evoluția Mănăstirii Hârbovăț
în contextul vieții monahale a spațiului pruto-nistean
(anii 1830–1960)* 183

Igor CERETEU, Lina MIHALUȚĂ

*Biblioteca preotului Gheorghe Armașu din Petreni:
o comoară regăsită. Despre cartea românească* 204

Ion EREMIA

*Politica lingvistică a Imperiului Rus în Basarabia
în primele două decenii de la anexare* 216

Valentin TOMULEȚ

*Basarabia la 1828: relații comerciale și negustori
(descrisă într-un memoriu prezentat instituțiilor imperiale ruse)
(Partea a II-a)* 236

Andrei EMILCIUC

*Carantina de la Sulina – între politica sanitară și geopolitica
Imperiului Rus (1836-1856)* 264

Anatolie LEȘCU

Destinul unui basarabean. cazul colonelului Petru Bivol 278

Artur LEȘCU

*Lupta Direcției Guberniale a corpului independent de jandarmi
din Basarabia cu contrabanda cu caracter revoluționar* 281

Viorel BOLDUMA

*Tentative de emigrare a populației din județele Hotin, Bălți
și Chișinău în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900* 294

Vasile FILAT

Primii creștini evanghelici români din Basarabia 311

Lidia PRISAC

Populația Chișinăului în perioada interbelică 320

III. MENTALITĂȚI, CULTURĂ ȘI RELIGIE ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Ion Valer XENOFONTOV

Activitatea Seminarului Teologic din Chișinău

în perioada interbelică 344

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

Vizita Mareșalului Pietro Badoglio în Basarabia

în toamna anului 1926 și semnificația acesteia

pentru relațiile româno-italiene 354

Liliana ROTARU, Tudor CIOBANU, Alexandru PONOMAREV

„Războiul directorilor” Muzeului Național de Istorie Naturală

din Chișinău la începutul anilor '30 368

Oleg URSAN

Mărturii inedite din arhivele Portugaliei despre viața lui

Carol al II-lea 390

Nuredin IBRAM, Ghiulgian IBRAM, Dan POPESCU Cosmin

Cultura cafelei în Dobrogea. Mărturii plastice și literare 398

Gabriel MOISA

Publicistul George A. Petre și afirmarea identității naționale

pe frontiera de vest a României în perioada interbelică 412

IV. ȘTIINȚĂ, CULTURĂ ȘI POLITICĂ ÎN ERA COMUNISTĂ

Ionuț ENACHE

Preoți închiși în anii regimului comunist

în județul Olt și Romanați 428

Constantin MANOLACHE

Evoluția științelor biologice în RSS Moldovenească (1947-1991):

sinteză cronologică 439

Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV

Profilul unui istoric-propagandist din R(A)SS Moldovenească:

Vasili M. Senchevici (1905-1954) 456

Anatol PETRENCU

Alexei Șciusev – contribuția la restabilirea Chișinăului 470

Ruslan ȘEVCENCO

Controlul asupra serviciilor mass-media în RSSM

(anii 1960-1980) 477

Marius TĂRĂȚĂ

Starea de spirit a populației din RSS Moldovenească,

reflectată în discuțiile privind Constituția (1978) 497

István BANDI

Analiza activității românești de contraspionaj împotriva

infiltrării sovietice în perioada „Epocii de Aur” 510

Daniela HADÎRCĂ

Situația actuală a arhitecturii vernaculare de pe teritoriul

Rezervației cultural-naturale „Orheiul Vechi” 527

PREFAȚĂ

În perioada 3-5 noiembrie 2022, la Universitatea de Stat din Moldova s-a desfășurat ediția a VI-a a Conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate, Românitățe*, organizată de partenerii fideli și tradiționali: Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova (Republica Moldova), Centrul de Studii Interdisciplinare Oradea-Chișinău *Silviu Dragomir* al Universității din Oradea (România) și Dipartimento di studi linguistici e letterari al Universității din Padova (Italia), cu sprijinul Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova. Conferința s-a desfășurat în format tradițional, cu prezență fizică, iar cercetătorii din Republica Moldova, România, Ungaria, Ucraina, din diaspora românească din Portugalia și Olanda au avut bucuria revederii după o lungă perioadă de restricții pandemice, precum și ocazia de a mai (re) lega relații de colaborare și prietenii științifice și personale, așa cum o făceau altădată, de a discuta și disemina rezultatele cercetărilor științifice.

În ședința de deschidere oficială a ediției a VI-a a Conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate, Românitățe*, doamna profesor Aurelia Hanganu, prorector pentru activitate științifică și relații internaționale a Universității de Stat din Moldova, a apreciat efortul depus de organizatori pentru desfășurarea conferinței și a subliniat importanța creării contextului academic în care se fundamentează coeziunea pentru cultivarea adevăratelor noastre valori identitare. Domnul inginer Andrei Chiciuc, președintele Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare a Republicii Moldova, a remarcat faptul că evenimentul este un reper esențial în lumea științifică românească, dar și în cea internațională, și este o modalitate de reafirmare a valorilor, a tradițiilor, a patrimoniului național, a identității noastre ca popor, tot mai des dezbătută în contextul provocărilor generate de globalizare și mondializare. Iar profesorul Sorin Domițian ȘIPOȘ, directorul Centrului de studii interdisciplinare „Silviu Dragomir” al Universității din Oradea, a menționat în alocuțiunea de deschidere a conferinței că România și Republica Moldova sunt singurele țări care urmează traseul istoric al romanității orientale, astfel păstrând spiritul Romei antice - al latinității, culturii și civilizației care a determinat mersul istoric universal în perioada modernă și contemporană. În condițiile dificile ale evului mediu, românii și-au menținut identitatea, individualitatea, limba romană și religia creștină, moștenite de la Imperiul Roman, și-au conservat tradițiile, au protejat obiceiurile, arta muzicală deosebită, dansul inconfundabil,

ritualurile și alte elemente de patrimoniu cultural imaterial, moștenite din substratul antic. În același timp, pe parcursul istoriei, românii au reușit să găsească soluțiile necesare pentru a-și asigura existența ca neam de factură latină și pentru a se afirma din punct de vedere politic în spațiul lor de geneză. Și în acest sens, este foarte importantă organizarea unei manifestări științifice internaționale, care creează un cadru academic de comunicare pe teme de interes larg pentru susținerea unității și a identității spațiului romanic de cultură și civilizație. În încheiere, domnul Sergiu Matveev, decanul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, a menționat că una dintre direcțiile fundamentale ale Uniunii Europene este recunoașterea și menținerea identității părților ei componente, iar în contextul depunerii de către Republica Moldova a cererii de aderare la Uniunea Europeană, se conturează tendința de refacere, nu doar geografică, ci și în plan cultural, a unității lumii romanice, dat fiind că Romania occidentală și Romania orientală sunt puse sub aceeași tutelă.

Plenara conferinței a unit participanții la acest eveniment în discuții asupra rolului și contribuției remarcabile a romanității occidentale la dezvoltarea umanității, stabilind că romanitatea orientală se află din nou în situația bine cunoscută în trecut, dar care, în actualele condiții, poate fi depășită prin spiritul colectiv al Europei, inclusiv prin forța valorilor civilizaționiste europene, crescute din latinitate și romanitate. În raportul prezentat în plenara conferinței, profesorul Gheorghe Postică a remarcat rolul romanității orientale la începutul mileniului III, „când, în plină civilizație europeană, dinspre răsărit renasc hoardele barbare, care încearcă să revină în plină forță asupra Europei, românii fiind în prim-plan după ucraineni”.

Tot în ședința plenară a fost lansat și volumul celei de a V-a ediții a conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate și Românitățe*, publicat la Editura Lexon-Prim în anul 2022. Volumul cuprinde o parte a comunicărilor prezentate la cea de a V-a ediție și, ca și în cazul volumelor precedente, studiile incluse aici se caracterizează printr-o diversitate remarcabilă atât din punct de vedere al temelor, cât și al metodologiilor de cercetare abordate. Coordonatorul ediției a menționat că prin publicarea volumului de studii și-a propus să aducă în atenția unui cerc cât mai larg de cercetători, dar și a publicului larg, rezultatele științifice ale unor savanți consacrați, precum și ale unor tineri cercetători, care își construiesc calea în breaslă.

Ediția a VI-a a conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate și Românitățe* s-a desfășurat în șapte secțiuni, fiecare întrunind cercetători

în funcție de interesele științifice particulare, dar și persoane din afara cercetării științifice, interesate de problemele anunțate în program. Prima secțiune a convocat istorici români de pe ambele maluri ale Prutului, care au analizat și estimat diverse aspecte ale culturii și istoriei politice medievale românești. Dezbaterile minuțioase ale subiectelor privind evul mediu, propuse spre discuție, demonstrează cu certitudine că mai multe probleme, pentru care se părea că s-au găsit soluții mai mult sau mai puțin convingătoare, de fapt, se pot readuce în fața oamenilor de știință, prin identificarea unor noi surse istorice sau prin interpretarea și reinterpretarea celor cunoscute în contexte noi.

Cea de-a doua secțiune a reunit istorici medievaliști și moderniști, care au abordat în evoluție diferite probleme de istorie politică și economico-socială, dar și aspecte ale vieții cotidiene, ale mentalității și istoriei ecleziastice și ale culturii în perioada de trecere a românilor de la medieval la modern. În comunicările lor, unii dintre istorici au venit cu completări sau concretizări privind aspecte mai puțin cercetate în istoriografie, alții au inițiat sau continuat dispute istoriografice asupra aspectelor controversate din istoria românilor în perioada de tranziție de la medieval la modern.

O secțiune specială a fost creată la ediția a VI-a a conferinței pentru cercetătorii specializați în istoria bisericilor, culturii și a fenomenului religios. Secțiunea a reunit istorici ai Bisericii și ai religiilor, dar și reprezentanți ai clerului, preocupați de cercetarea științifică. Pe cât de diferite ca abordare, pe atât de elocvente și interesante au fost comunicările prezentate în această secțiune, autorii lor abordând problema asumării de către Biserică și de către alte instituții ale ei a promovării educației de-a lungul secolelor, a rolului ei și a diferitor prelați în dezvoltarea culturii românești, precum și în menținerea latinității și românității la periferiile spațiului romanic.

Istoricii, geografi și clericii-cercetători, specializați în istoria Basarabiei din secolul al XIX-lea, au fost convocați în cea de-a patra secțiune a conferinței, pentru a pune în discuție rezultatele cercetărilor lor din arhivele de stat ale Republicii Moldova, dar și din arhivele mănăstirești sau private. Sunt de o deosebită actualitate și importanță eforturile cercetătorilor istoriei Basarabiei țariste – cu atât mai mult, cu cât cea mai mare parte a lucrărilor științifice cu referire la aceasta aparțin istoricilor ruși ori sovietici sau prezintă puncte de vedere eminate din această istoriografie. Astfel, contributorii secțiunii a patra au încercat să acopere aspecte mai puțin cercetate sau controversate ale istoriei Basarabiei în secolul al XIX-lea, precum politica lingvistică a Impe-

riului Rus în Basarabia în primele două decenii după anexare, sistemul imperial de privilegii date nobililor din Basarabia, problema emigrării organizate a populației din Basarabia în diferite regiuni îndepărtate ale Imperiului Rus și altele.

O bună parte a cercetătorilor contemporanești au prezentat, în cea de-a cincea secțiune a conferinței, contribuțiile științifice personale întru clarificarea și înțelegerea interbelicului românesc, încercând să elucideze cât mai multe aspecte mai puțin sau deloc cercetate în perioada comunistă: cele ce țin de istoria interbelică a Basarabiei și a orașului Chișinău, în mod special, de istoria ortodoxiei în Basarabia, dar și de anticomunismul și naționalismul mediilor teologice românești interbelice.

Secțiunile șase și șapte i-au reunit pe filologii interesați de funcționarea limbii române în Basarabia interbelică și Republica Moldova, dar și pe istoricii contemporanești care cercetează politicile economice, naționale și sociale ale regimurilor totalitare și, mai ales, a celui comunist. Istoria regimului comunist în România și RSS Moldovenească, precum și a rezistenței românilor, a constituit și a rămas o temă de cercetare deosebit de fertilă pentru istorici, or arhivele publice, instituționale și personale, care reflectă formele de manifestare a regimului comunist în spațiul locuit de români rămân încă insuficient de valorificate. Totodată, diferitele modele de interpretare a fenomenului nu conțin să stârnească dezbateri acerbe în mediul științific. La ediția a V-a a conferinței, istoricii contemporanești au discutat despre controlul asupra mass-mediei de către regimurile totalitare, despre rezistența antisovietică a clericilor din România și RSS Moldovenească, despre opiniile populației din RSS Moldovenească cu privire la noua Constituție din 1978, dar și despre tentativele aromânilor balcanici de edificare statală cu ajutorul guvernului român după cel de-al Doilea Război Mondial, despre evoluția unor științe considerate „burgheze” în perioada sovietică, precum și despre alte aspecte puțin cunoscute din istoria românilor din România și Republica Moldova în comunism și postcomunism.

Volumul de față este unul din seria colecțiilor de articole științifice ale conferințelor internaționale, care au loc sub genericul *Latinitate, Romanitate, Românită*, și cuprinde o parte a comunicărilor prezentate la cea de-a VI-a ediție a acestei reuniuni științifice. Ca și în cazul volumelor precedente, studiile incluse aici se caracterizează printr-o diversitate remarcabilă atât din punct de vedere tematic, cât și al metodologiilor de cercetare aplicate. Intenționăm, prin publicarea volumului de studii, să aducem în atenția unui

cerc cât mai larg de cercetători, dar și a publicului larg, rezultatele științifice ale unor savanți consacrați, precum și ale unor tineri cercetători, care își croiesc calea în breaslă. La fel ca în cazul volumelor precedente, diversitatea studiilor și a abordărilor pe care le prezintă autorii ne demonstrează necesitatea și importanța cunoașterii și aprofundării cercetării diferitor aspecte ale istoriei și culturii Românilor pentru o mai bună înțelegere a realităților prezentului.

Volumul ediției a VI-a a conferinței științifice internaționale *Latinitate, Romanitate, Românită* este publicat cu sprijinul Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova, coordonatorii exprimând pe această cale recunoștința și mulțumirile noastre pentru acest suport.

În final, ne exprimăm speranța că vor urma și alte ediții ale conferinței și vor rezulta alte volume de studii și articole, astfel încât contribuțiile efective și afective ale oamenilor de știință să mențină vie românitătea în spațiile locuite de români și o relație apreciabilă dintre popoarele latine.

Liliana ROTARU și Sorin Domițian ȘIPOȘ

I. POLITICĂ, CULTURĂ ȘI MENTALITĂȚI: ISTORIA ROMÂNILOR DE LA MEDIEVAL LA MODERN

Gheorghe POSTICĂ

Românii în contextul istoric al latinității și romanității

Sorin Domițian ȘIPOȘ

Cetatea și domeniul Valcăului reflectate în sursele documentare scrise (secolele XIII-XV)

Valentin CONSTANTINOV

Relațiile moldo-muntene în secolele XIV-XV: o retrospectivă reevaluată

Alexandru BEJENARU

Geneza hotarului nistrean al Țării Moldovei

Ion CHEPTENE

Considerații privind relațiile politice dintre domnul Moldovei Bogdan al III-lea și magnații polonezi

Alina FELEA

Sare din mâglă, zahăr candel, piper, anason: câteva aspecte din istoria consumului în Țara Moldovei (sfârșitul sec. al XVI-lea - începutul sec. al XIX-lea)

Gabriela ENEA ELEKES

Primele monografii în limba maghiară, dedicate poetului Mihai Eminescu la sfârșitul secolului al XIX-lea

Nicolae ENCIU

Gheorghe I. Brătianu despre frontierele istorice ale Moldovei și locul Basarabiei în cadrul unității românești

Vlad MISCHEVCA

Alexandru Hangerli - un principe filolog cu o domnie efemeră (Αλεξανδρος Χαντζερης: 1759-1854)

Aurel Florin ȚUSCANU

Un ctitor uitat. Episcopul Inochentie al Hușilor (1752-1782)

ROMÂNII ÎN CONTEXTUL ISTORIC AL LATINITĂȚII ȘI ROMANITĂȚII

România și Republica Moldova reprezintă țările care urmează traseul istoric al romanității orientale, care păstrează spiritul Romei antice, al latinității, spiritul unei culturi și civilizații ce a determinat mersul istoric universal din ultimele două milenii.

Europa contemporană poate fi considerată, în linii mari, urmașă a trei mari civilizații izvorâte din antichitatea târzie: *civilizația latină*, *civilizația germanică* și *civilizația slavă*¹.

Fiecare dintre aceste civilizații, fiind bine delimitate teritorial, pe parcursul istoriei, și-au adus contribuții remarcabile la dezvoltarea umanității, îmbogățind-o și completând-o cu elemente culturale de excepție, care s-au dovedit a fi durabile în timp și în spațiu, pentru a forma tabloul etnocultural contemporan multicolor al bătrânului continent.

Civilizația latină, în spațiul european, iar prin intermediul acestuia – și pe plan mondial, se dovedește a fi cea mai influentă și cea mai importantă din perspectiva formării fundamentelor lumii contemporane în general. Civilizația mondială actuală, indiferent de specificul său regional, se sprijină, în cea mai mare parte, pe valorile culturale antice romane, formate în adâncul mileniilor pe baza latinității, dar care, în același timp, a cumulat și a transmis posteriorității bogata sa experiență culturală milenară – mediteraneeană și orientală, grecească, egipteană, feniciană etc.

Limba latină, împreună cu alte valori culturale de tip antic, păstrate și transmise, în primul rând, prin expresia verbală a strămoșilor noștri, la sfârșitul antichității, a pus bazele lumii creștine, ale unei spiritualități umaniste, a construit temelia lumii occidentale, a marcat începutul unui traseu istoric nou al civilizației mondiale, care s-a resimțit constant pe parcursul evului mediu și în epoca modernă, pentru a se generaliza în zilele noastre drept factorul valoric decisiv al civilizației de pe mapamond.

În lumea contemporană, latinitatea și romanitatea se manifestă în două ipostaze de bază: în calitate de construct valoric al unor ființe naționale, cum este în cazul popoarelor neolatine, și în calitate de construct valoric al civilizației mondiale, cum este în cazul altor popoare de pe mapamond – purtătoare sau promotoare ale valorilor de tip occidental.

¹ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, Flammarion, 1967; Arnold Toynbee, *Studiu asupra istoriei*, vol. I, București, Humanitas, 1997; Samuel Huntington, *Ciocrnirea civilizatiilor si refacerea ordinei mondiale*, București, Editura Antet, 1998; Андрей Гвоздев, *Православно-славянская цивилизация в геополитических учениях новейшего времени. Монография*, Москва, 2016.

Privită din acest unghi de vedere, latinitatea apare drept cel mai răspândit element cultural al lumii contemporane, drept liantul de bază care unește într-un tot întreg fenomenul numit „civilizația secolelor XX-XXI”. Astfel, rolul latinității și al romanității pentru civilizația umană se întrevește a fi unul fundamental, dat fiind că acestea se înscriu printre elementele sistemice ale civilizației mondiale contemporane, aflându-se la baza și în structura ei propriu-zisă.

În calitate de construct valoric al unor ființe naționale, latinitatea a contribuit decisiv la formarea popoarelor neolatine – la început, pe teritoriile fostului Imperiu Roman din bazinul mediteraneeu și spațiile adiacente (Spania, Portugalia, Franța, Italia, România)², iar mai târziu, începând cu Marile descoperi geografice, în teritorii de peste mări și oceane (Brazilia, Argentina, Mexic, Columbia, Cuba etc.) –, astfel că astăzi avem o lume neolatină diversă și multicoloră, cu multe fațete, răspândită pe patru continente, predominant fiind – din punct de vedere numeric (peste 600 mln) și spațial – centrul latinofon al Americii Latine, care s-a format și s-a cristalizat ca rezultat al integrării valorilor latine europene, în special de factură hispano-portugheză, mai puțin, franceză, cu cele pre- și postcolumbiene din continentul american. În același context, se prefigurează și lumea francofonă din peste 20 de țări ale Africii și Oceaniei, foarte diversă din punct de vedere etnocultural, dar care are un liant comun provenit din fondul latin.

Latinitatea americană și africană, la fel ca acum două secole, se află în strânsă legătură cu latinitatea europeană, iar împreună contribuie la consolidarea și la menținerea Marii Familii a Latinității, care își propune să promoveze în continuare valori culturale originale și edificatoare pentru statornicirea și perpetuarea tradițiilor izvorâte din adâncul secolelor. În contextul istoric actual, romanitatea europeană menține și promovează pe toate căile valorile autentice latine moștenite, contribuind, în același timp, la multiplicarea formelor de conjugare a eforturilor comune, în scopul creării unei lumi mai bune, axate pe umanism, tradiție și creativitate³. *Umanismul* reprezintă o caracteristică fundamentală care a stat la baza Romei antice, fiind promovat, într-o formă sau alta, în perioada republicii și a imperiului, iar în perioada târzie a antichității a constituit constructul de bază al religiei creștine, care în epoca modernă a devenit dominantă pe mapamond. În strânsă legătură cu *umanismul*, în vechea Romă, se afla *tradiția*, exprimată și prin noțiunea de *patrimoniu*, care reflecta, în primul rând, valoarea deosebită a familiei și a comunității. Totodată, Roma Antică a reprezentat și un model al *creativității*, ce s-a manifestat prin mărețe proiecte culturale și civilizaționiste, contribuind în mod decisiv la formarea Europei moderne.

² Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977.

³ Neagu Djuvara, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, ed. a III-a, București : Humanitas, 2006, 566 p.

Din șirul popoarelor neolatine, formate pe întinsurile vechiului continent, românii reprezintă singurul etnos de origine latină păstrat în partea răsăriteană a fostei împărății romane⁴. Istoria i-a binecuvântat pe români să locuiască într-un spațiu natural bogat și foarte frumos, dar, în același timp, și foarte dificil din punct de vedere geopolitic, dat fiind că acesta, dintotdeauna, s-a aflat la confluența Marilor Imperii, unde, în permanență, se ciocneau interesele strategice ale străinilor care, de regulă, aveau impact negativ asupra populației băștinașe.

Spre deosebire de romanitatea occidentală, care la mai multe etape ale vremurilor trecute, a fost ocrotită de intemperii vitrege ale istoriei, romanitatea orientală, născută pe întinsele teritorii din Balcani și din nordul Dunării, chiar din momentul plămădirii sale, s-a pomenit pentru o perioadă de circa un mileniu în focul încrucișat al Marilor Migrații, fiind, în aceste condiții, strâmtorată în spațiul de la nord de Dunăre, pentru a fi limitată, până la urmă, la spațiul carpato-danubiano-nistrean⁵. Totodată, romanitatea orientală a fost izolată de semenii lor latini din Occident printr-o imensă perdea de neamuri alogene, pentru a deveni, în final, o veritabilă insulă romanică, purtată pe valurile zbuciumate ale istoriei într-un imens ocean străin, format la începutul evului mediu pe întinsele spații din Europa Centrală, de Est și de Sud-Est, de către o mulțime de triburi slave vechi, din care au crescut popoarele slave moderne, megieșe ale poporului român – bulgarii, sârbii, slovaci, polonezii, ucrainenii, rușii, la care, de pe la sfârșitul secolului IX, s-au alăturat ungurii, veniți în centrul Europei din zona Uralului de Sud. Aflându-se în centrul unui ocean etnolingvistic străin, care, periodic, își revărsa valurile zbuciumate peste zonele locuite de autohtoni, pe parcursul secolelor, românii au trebuit să însușească măiestria coabitării, fapt care a contribuit în mod decisiv la fortificarea și perpetuarea ființei lor naționale⁶.

În această situație neprielnică românii s-au aflat o perioadă de peste un mileniu și jumătate, reușind să se acomodeze și să se adapteze la condițiile istorice vitrege, să învețe arta de a conviețui și colabora cu alte popoare. În acest context, cu toate greutățile istorice, românii au reușit să-și mențină identitatea, individualitatea, limba romană și religia creștină, moștenite de la vechii romani, să-și conserve tradițiile, să-și protejeze obiceiurile, arta muzicală deosebită, dansul inconfundabil, ritualurile, alte elemente de patrimoniu cultural imaterial, care își au originea în substratul antic traco-dacic sau vechi roman. Or, românii au reușit, pe parcursul istoriei, să găsească soluțiile necesare pentru a-și asigura existența ca neam de factură latină și pentru a-și afirma continuitatea în spațiul de geneză etnolingvistică și culturală.

⁴ Haralambie Mihăiescu, *La romanite dans le sud-est de l'Europe*. București, 1993, 599 p.

⁵ Gheorghe Brătianu, *O enigmă, un miracol istoric: poporul român*. București, 1988; Adolf Armbruster, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, București, 1993.

⁶ Ion Toderășcu, *Unitatea medievală românească*. București, 1988.

Privită din perspectiva greutăților și constrângerilor, istoria românilor din perioada medievală poate fi definită drept una extremală. Aflați timp de circa un mileniu sub presiunea constantă a vânturilor migratoare, venite din regiunile silvice de nord sau din întinsele stepe euroasiatice, pentru a supraviețui, românii au fost obligați să promoveze, timp de secole în șir, o viață autarhică bazată pe două valori fundamentale: *romanitate* și *creștinătate*⁷, acestea din urmă reprezentând, în final, factorii decisivi care au determinat procesul conservării și dăinuirii istorice a românilor ca neam. Or, romanitatea a determinat profilul etnolingvistic al românilor constituit pe baza latinității, iar creștinismul a determinat profilul spiritual al românilor, edificat pe ideea umanismului și a tradiției.

Totodată, este de remarcat că aceeași stare istorică extremală a favorizat la români și perpetuarea unui conservatism etnolingvistic mult mai pronunțat, în comparație cu romanitatea occidentală, fapt care a condus la păstrarea în spațiul carpato-danubiano-nistrean a elementelor latine străvechi în forme relativ slab alterate.

Aici, este cazul să remarcăm apropierea uluitoare a limbii române de latina veche, unitatea etnolingvistică românească în întregul său spațiu de locuire și, respectiv, lipsa în limba română a dialectelor, faptul din urmă remarcând un specific cu totul aparte al poporului român, în comparație cu alte popoare romanice, care în evul mediu dispuneau de o mare varietate dialectologică. În același timp, este semnificativ a menționa că unitatea etnolingvistică românească s-a perpetuat în condițiile lipsei unității politice românești pe parcursul evului mediu și a epocii moderne, fapt unic în felul său pe plan european.

În aceste împrejurări, la anumite etape istorice, unele imperii din vecinătate au trebuit să depună eforturi speciale, pentru a sparge, prin diverse acțiuni, inclusiv de ordin academic, unitatea etnică și lingvistică românească, pentru a diviza și a bulversa conștiința etnică a masivului românesc. Asemenea acțiuni s-au făcut deja în perioada evului mediu prin diverse scrieri, unele cu caracter legendar, în epoca modernă acestea luând amploare, începând cu lansarea operelor istorice ale lui Franz Szulzer și Robert Rosler, care au deschis calea pentru promovarea activă a unor teorii evident tendențioase în problema originii românilor⁸.

În acest sens însă, cele mai semnificative s-au dovedit a fi acțiunile fostului regim totalitar sovietic, care, în perioada existenței U.R.S.S., a pro-

⁷ Ion Barnea, *Romanismul și creștinismul daco-romanilor*. În: *Thraco-Dacica*, IX, 1988, 1-2, p.119-126.

⁸ Dimitrie Onciul, *Teoria lui Rosler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană de A-D-Xenopol*. În: D. Onciul, *Scrieri istorice*, București, 1968, t. I, p.131-260; Nicolae Stiocescu, *Continuitatea românilor (privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității)*, București, 1980.

movat cu multă ardoare politica de dezbinare etnolingvistică a românilor prin promovarea unei concepții tendențioase, cunoscute drept *teoria volohilor*⁹ sau teoria celor două popoare est-romanice: *poporul moldovenesc* și *poporul român*. În același context, era inventată o nouă *limbă moldovenească*, considerată de ideologii sovietici total diferită de *limba română*. În fapt, teoria celor două popoare est-romanice era o ficțiune, reprezentând, în același timp, o diversiune etnolingvistică împotriva românilor, un atac virulent la adresa valorilor culturale moștenite de români din adâncul istoriei. Presiunea istoriografiei sovietice asupra conștiinței românești a fost imensă. Cu toate acestea, acțiunile de acest gen nu s-au soldat cu succesul scontat, memoria istorică românească rămânând, până la urmă, de neclintit, în aceeași albie a romanității și latinității, așa cum a fost timp de sute de ani în urmă.

Mișcarea de eliberare națională din Republica Moldova de la sfârșitul anilor 80-începutul anilor 90 ai secolului XX, precum și obținerea independenței de stat a Republicii Moldova în anul 1991, desfășurate sub flamura unității cultural-lingvistice românești, au demonstrat cu prisosință forța înălțătoare a substratului etnoistoric, a memoriei istorice, forța latinității și romanității, care au reprezentat factorii decisivi în eliberarea națională și obținerea independenței de stat a românilor basarabeni față de U.R.S.S.

Este de remarcat că mișcarea de eliberare națională din Moldova la timpul respectiv a derulat și s-a desfășurat în permanență sub lozinca luptei pentru afirmarea limbii naționale și pentru revenirea la veșmântul firesc al acesteia, la veșmântul latin. Renașterea națională a românilor-moldoveni din fosta colonie a U.R.S.S. pornea de la ideea anihilării teoriei contrafăcute a celor două popoare și celor două limbi romanice de răsărit, sprijinind ideea unității etnolingvistice a românilor. Ultimul deceniu al mileniului II a reprezentat etapa decisivă în lupta românilor basarabeni pentru afirmarea limbii naționale, bazate pe latinitate și romanitate. În același timp, grație poziției de neclintit a majorității absolute a istoricilor din stânga Prutului, avea să se năruie definitiv teoria falsă a celor două popoare romanice și să se afirme conceptul firesc cu privire la unitatea etnolingvistică a românilor din toate zonele spațiului carpato-danubiano-nistrean.

La etapa actuală, Republica Moldova revigorează o pagină uitată a lumii latine, o pagină care completează esențial tabloul general al latinității, aducând, totodată, la ordinea zilei, probleme dificile ce țin de destinul romanității de la limesul său răsăritean.

⁹ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în R. S. S. Moldovenească*, Chișinău, 2000; Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, 2009, 232 p.

În acest context, de o actualitate imperioasă se întrevade a fi problema destinului populației românești din stânga Nistrului, regiune acaparată cu forța și menținută în mod brutal de către forțele imperialiste ale Rusiei. În condițiile create de autoritățile nelegitime din această regiune, populația românească băștinașă este supusă unui proces intens de deznaționalizare, inclusiv prin interzicerea scrierii latine pentru limba română, înlocuirea acesteia – a câta oară! – cu grafia chirilică și revenirea în manualele școlare la așa-numita concepție a *limbii moldovenești*, iar în plan istoric – la așa-numita concepție a *volohilor* și așa-zisul „*popor moldovenesc*”.

Situația dificilă etnolingvistică și culturală a românilor din regiunea din stânga Nistrului reprezintă o moștenire de la vechiul regim totalitar sovietic, perpetuată activ prin implicarea nemijlocită, timp de peste trei decenii, a forțelor imperialiste din actuala Rusie, în scopul readucerii spațiilor românești în sfera de influență a acesteia¹⁰.

Privită din punct de vedere istoric, situația românilor din stânga Nistrului, dar și a celor din dreapta fluviului, se înscrie perfect în tendințele imperialiste din ultimele secole de acaparare și deznaționalizare a teritoriilor românești, de sustragere a acestora din familia civilizației europene, de excludere de la izvoarele firești ale latinității și romanității, războiul agresiv al Rusiei, declanșat în anul 2022 contra Ucrainei, reprezentând un argument grăitor în favoarea acestui fapt, război care, cu siguranță, a fost programat de la început și pentru românii din Republica Moldova.

Astfel, la început de mileniul III, în plină civilizație europeană, dinspre răsărit renasc hoardele barbare, care încearcă să revină în plină forță asupra Europei, românii fiind în prim-plan după ucrainenii. Suntem martori la o lecție de istorie, care trebuie bine însușită și luată în considerare în cel mai serios mod, dat fiind că ne aflăm în pragul încercărilor de a întoarce înapoi mersul istoric, la practici demult apuse, depășite demult pentru Europa, dar care pot deveni o realitate pentru români.

Astfel, după două milenii de evoluție, romanitatea orientală se află din nou în situația bine cunoscută în trecut, dar care, în actualele condiții, poate fi depășită prin spiritul colectiv al Europei, inclusiv prin forța valorilor civilizaționiste europene, crescute din latinitate și romanitate.

¹⁰ Anatol Țăranu, Mihai Gribincea, *Conflictul Transnistrean. Culegere de documente și materiale*. Vol.I (1989-1993), 2012, 598 p; Vol.II (1994-2002), 2013, 639 p; Vol.III (2003-2006), 2014, 636 p; Vol.IV (2007-2012), 2014, 655 p.

Romanians in the historical context of Latinity and Romanity

Romania and the Republic of Moldova are the only countries that follow the historical route of Eastern Romanity, preserving the spirit of ancient Rome - of Latinity, culture and civilization that determined the universal historical course in the modern and contemporary period. In the difficult conditions of the Middle Ages, the Romanians maintained their identity, individuality, the Romanian language and the Christian religion, inherited from the Roman empire, they preserved their traditions, protected their customs, the special musical art, the unmistakable dance, the rituals and other elements of intangible cultural heritage, inherited from the ancient substrate. At the same time, throughout history, the Romanians managed to find the necessary solutions to ensure their existence as a nation of Latin origin and to assert themselves politically in their space of genesis.

Gheorghe POSTICĂ

profesor universitar, doctor habilitat

cercetător științific principal

Muzeul Național de Istorie a Moldovei

email: gpostica@gmail.com

CETATEA ȘI DOMENIUL VALCĂULUI REFLECTATE ÎN SURSELE DOCUMENTARE SCRISE (SECOLELE XIII-XV)

Retragerea administrației romane de pe teritoriul Daciei în timpul împăratului Aurelian (aa. 271-275) a generat o perioadă tulbure în acest spațiu, continuată până spre începuturile evului mediu. Populațiile băștinașe au cunoscut mai multe năvăliri migratoare, ceea ce a determinat o bulversare a valorilor tradiționale. Sosirea ungarilor în zonă, în secolul al X-lea, a schimbat fundamental peisajul politic. Cucerirea ducatului lui Menumorout a avut consecințe și asupra arealului actualei comune Valcău de Jos, autohtonii fiind supuși, la rândul lor, de migratorii unguri. Aceștia au devenit sedentari în timp, continuând să trăiască alături de populația românească¹.

La sosirea și așezarea ungarilor în Câmpia Pannoniei, procesul etnogenezei și glotogenezei românilor de la Nordul și de la Sudul Dunării era în ultima sa fază, după așezarea slavilor și după procesul de conviețuire dintre populația băștinașă, apoi romanizată, și slavi. Așezarea slavilor la nordul și la sudul Dunării a exercitat un impact major, modificând definitiv configurația etnică și politică a regiunii. Slavii au separat romanitatea estică de cea vestică și au contribuit la formarea unui nou popor, românii. Romanitatea orientală s-a transformat în timp, la rândul ei, în romanitatea nord și sud-dunăreană. Romanitatea nord-dunăreană a reușit să se impună, prin asimilarea slavilor, în urma unui proces anevoios de conviețuire și de coabitare, întins pe parcursul a cel puțin trei secole². În același timp, la sudul Dunării, în Nordul Balcanilor, conviețuirea slavo-română a condus la apariția a trei dialecte – aromân, macedoromân și istroromân – și, în final, la slavizarea treptată a acestora. La nordul fluviului, numărul mai mare al romanicilor și organizarea acestora au făcut ca slavii care au rămas aici să fie asimilați; în schimb, procesul s-a desfășurat în sens invers la sudul Dunării, unde romanicii au fost asimilați. Și la nordul Dunării, conviețuirea romanicilor cu slavii a lăsat urme în formele de organizare politică, în denumirea unor instituții ca voie-

¹ Elena Muscă, Repertoriul localităților din Sălaj în secolul al XV-lea, în *Acta Musei Porolissensis*, VIII, 1984, p. 265.

² Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. Vol. 3, *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, 1999, p. 41-91; Idem, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. Vol. 4, *Elemente de istorie culturală*, p. 139-151; Coriolan Horațiu Oprean, Regiunile nord-dunărene de la provincia Dacia la apariția limbii române (sec. II-VIII). În: *Istoria României*, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 134-136.

vodatele, cnezatele, fără ca instituțiile să sufere modificări de structură³. Cu alte cuvinte, de la slavi românii au preluat numele de origine nelatină pentru instituții care funcționau înainte de sosirea slavilor și erau numite cu termeni de origine latină. Influențe au fost și în toponimie, hidronimie, onomastică, în urma conviețuirii dintre slavi, care au dominat câteva secole, și populația romanică dominată. Este un fenomen interesant pe care îl regăsim și în alte părți ale Europei, în vest – prin contactul cu lumea germană, iar în est – prin conviețuirea cu populațiile slave.

Primele consemnări documentare scrise despre spațiul din vestul României și, implicit, despre realitățile din viitorul comitat Crasna sunt legate de procesul pătrunderii maghiarilor în Transilvania, după ce anterior au cucerit Câmpia Pannoniei. Care erau realitățile etnice, politice, religioase, sociale la cumpăna mileniului în părțile vestice ale Transilvaniei? O sursă importantă pentru cunoașterea realităților de la cumpăna mileniului I este *Gesta Hungarorum*, redactată de Anonymus și publicată pentru prima oară în 1845 de către Johann Georg Schwandtner și de Mathiae Belii, ultimul redactându-i prefața⁴. George Popa Lisseanu a realizat prima ediție cu traducere în limba română în 1934, lucrarea fiind reeditată în 2010⁵. Pentru istoria românilor din părțile vestice, *Gesta Hungarorum* are o importanță mare, deoarece oferă informații asupra primelor formațiuni politice care îi aveau ca locuitori pe români, slavi și bulgari; cu alte cuvinte, lucrarea consemnează faptul că, la sosirea maghiarilor, în Crișana și în Țara Silvaniei locuiau numeroase neamuri, printre care și românii. Specialiștii care au cercetat în decursul timpului cronică nu au căzut de acord asupra momentului în care a fost redactată și nici asupra autorului ei⁶. Totuși, istoricii și lingviștii consideră că, deși cronicarul,

³ Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ediția a II-a. Postfață și comentarii de Ștefan Sorin Gorovei și Magdalena Székely, București, 1994, p. 42-44.

⁴ *Scriptores Rerum Hungaricum*, Prefație Mathiae Belii. Cura et Studio Joannis Georgii Schwandtneri, Vindobonae, MDCCLXXVI, 512p.

⁵ Anonymus, *Faptele ungurilor (Gesta Hungarorum)*, în George Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1934; Secretarul anonim al regelui Bela, *Faptele ungurilor*. Traducere de G. Popa-Lisseanu. Ediție îngrijită și prefață de I. Oprea, București, 2010, 191 p.

⁶ Vezi, pentru interpretarea Cronicii Notarului Anonim, câteva din cele mai importante lucrări: Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneză statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 84-91; Alexandru Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 19-50; Liviu Borcea, *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005, p. 20-26; Stelian Brezeanu, *Romanitatea orientală în Evul Mediu*, București, 2001, p. 137-163; Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor medievale românești*, ediție de Valeriu Răpeanu, București, 1980. Tudor Sălăgean, Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX-XI, Cluj-Napoca, 2006, p. 11-57; Homán Bálint, *La première période de l' historiographie hongroise*, în *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*, III, Paris, 1925, p. 125-164; Györfy György, *Formation d' états au IXe siècle suivant les Gesta Hungarorum du Notaire Anonyme*, în *Nouvelle études historique publiées à l' occasion du XIIe Congrès international des sciences historiques*, I, Budapest, 1965, p. 27-53; Attila Zsoldos, *Istoria timpurie a comitatului Bihor*, în *Oradea și Bihorul în Evul Mediu timpuriu. Studii despre istoria Bihorului*, 1, coordonator: Attila Zsoldos, traducător Elga Mayer, Oradea, 2017, p. 203-229.

magistrul P., nu a fost contemporan cu evenimentele relatate, s-a folosit în munca de redactare de surse documentare mai vechi, ceea ce, implicit, sporește credibilitatea informațiilor⁷.

O altă problemă care trebuie discutată este cea a momentului în care s-au desfășurat campaniile împotriva ducatului lui Menumorout. O bună parte a specialiștilor plasează expedițiile militare în vremea lui Árpád, adică în primul deceniu al secolului al X-lea. Urmându-l pe Alexandru Madgearu, credem și noi că atacurile ungarilor împotriva celorlalte teritorii de la est de Tisa (ale lui Menumorout și Gelou) este probabil să se fi petrecut doar după a. 927 și, mai precis, începând cu a. 934, după moartea țarului Simeon⁸. Acest lucru face ca momentul cuceririi să fie mult mai aproape de primele documente scrise despre realitățile politice, sociale și economice din viitorul comitat Bihor. Descoperirile arheologice de la Biharia pun în evidență, pentru a doua jumătate a secolului al X-lea, pătrunderi maghiare sporadice, probabil, ca urmare a atacului cetelor maghiare asupra cetății, la care se adaugă cimitirul de călăreți de pe dealul Șumuleu⁹.

Cronicarul descrie ce s-a întâmplat cu ducatul după moartea lui Menumorout. Ducatul a trecut sub autoritatea fiului lui Árpád, a lui Zulta (907-947). Nu avem prea multe izvoare care să ne arate mecanismele ce au dus la cucerirea și, mai apoi, la integrarea acestui teritoriu în structurile viitorului regat maghiar. Se poate să fi urmat o dominație după moartea lui Menumorout, iar peste aproximativ o jumătate de secol, după creștinarea ungarilor, acest spațiu să fie și el organizat după model apusean. Prezența inițială a unei episcopii la Biharia, fie ea la început aparținătoare de Constantinopol, iar mai apoi – de Roma, și mutarea sediului la Oradea pot să fie un argument în acest sens. Indiferent cum s-a realizat cucerirea și integrarea ducatului condus de Menumorout, este limpede că populația românească aflată aici și-a continuat existența. Descoperirile arheologice de la Biharia arată că, după stingerea tumultului cetelor maghiare, stăpânirea locală își reface existența, își menține puterea, cum arată descoperirile din zona de vest a cetății, unde au fost identificate resturile unei locuințe (reședință?), în care cultura materială veche, românească, de factură bizantină, se menține, desigur, cu elemente noi, apărute în urma contactului politico-militar cu cetele maghiare¹⁰. Înțelegerea reală sau fictivă reflectă schimbarea de autoritate în ducatul lui Menumorout. Organizarea și integrarea acestui spațiu în Regatul Ungariei s-a realizat un secol mai târziu, după ce ungurii au adoptat creștinismul și formele de or-

⁷ IoanAurel Pop, *op. cit.*, p. 7072.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Sever Dumitrașcu, *Biharea, I, Săpături arheologice din anii 1973-1980*, Oradea, 1994, p. 247.

¹⁰ *Ibidem*, p. 248.

ganizare politico-administrativă specifice Europei Occidentale¹¹. Cucerirea și integrarea teritoriului care a aparținut ducelui Menumorout s-a realizat, cel mai probabil, în a prima jumătate a secolului al XI-lea, după creștinarea lui Vajk, devenit rege sub numele de Ștefan¹². Această presupuziție se bazează și pe faptul că la Biharia nu au putut fi sesizate elemente noi, mai vechi de jumătatea secolului al XI-lea, după care apare nivelul locuințelor cu inventar conținând cazane de lut¹³, dată la care sunt colonizate în Crișana populațiile ce apărau frontiera de est a regatului. Astfel, în vestul Crișanei au fost așezați, între Tileagd și Săcuieni, la nord de Oradea, secuii, iar la sud de Oradea, în zona de la vest de Tinca-Salonta, – pecenegii¹⁴.

Este și momentul în care sursele documentare scrise, emise de cancelaria Regatului Ungariei, vorbesc de noua realitate politică. În 1075, într-un act de donație făcut de regele Ungariei Géza I5 către mănăstirea Sf. Benedict, sunt consemnate cetățile Bihor și Turda¹⁵, iar la 1111 este amintit Saul, comitele de Bihor¹⁶. Este, fără îndoială, momentul care ne arată că fostul ducat condus de Menumorout era integrat în confederația de triburi maghiare. Documentul scris consemnează, ca în marea majoritate a cazurilor, o realitate care deja există. Odată cu procesul cuceririi și integrării fostului ducat condus de Menumorout, asistăm la un proces de preluare de către noii stăpâni a posesiunilor localnicilor, așa cum se întâmplă peste tot unde țara este cucerită, și de dislocare a unei anumite părți a populației românești din zona de câmpie spre deal și munte. În același timp, numărul așezărilor a sporit prin colonizarea de către autoritățile regatului a unor grupuri de străini, numiți oaspeți (hospites)¹⁷.

¹¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*. Traducere din limba maghiară Aurelia Moga. Ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 54-55; György Györffy, *La christianisation des Hongrois et les peuples de la Hongrie*, în *L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-est et du Nord (XIVe-XVe siècles)*. Actes du colloque de Rome (27-29 janvier 1986), Publications de l'École Française de Rome, Année, 1990, 128, pp. 57-66.

¹² Sever Dumitrașcu, *op.cit.*, p. 248.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 249.

¹⁵ „În marginea cetății Bihor ¹) am dat satul ce se cheamă Artand ²), o sută douăzeci de case cu insula din vecinătate. Slujba ³) lor este de a da în fiecare an doisprezece porci de cinci ani și douăsprezece măsuri de miere — măsura fiind de trei vedre ⁴) — și tot atâtea clăi de fân ⁵) și trebuie să slujească abatelui mereu, atât vara cât și iarna, cu doi cai ... Am dat lângă Bihor pământ pe care se află douăzeci de case de slugi ⁶). Și am hotărât ca aceștia și celelalte sate amintite mai sus să cosească fânul pentru abate, să adune fânul în clăi, să îngrijească curtea și casa curții, să care vinul, să hrănească iarna doi cai ai abatelui ... În Transilvania ⁷), la cetatea ce se cheamă Turda, am dat < mănăstirii > vama ocnelor de sare în locul ce se cheamă în ungurește Aranas ⁸), iar în latinește Aureus, adică < am dat > jumătatea din partea ce se cuvine regelui ... Pe râul ce se cheamă Criș, în satul numit Duboz am dat trei case de slugi ⁹), care să păzească ¹⁰) porcii < mănăstirii > sfântului Benedict; < le-am dat > împreună cu pământul lor și le-am pus și stabilit ca lege ¹¹), că ori unde ar merge porcii regelui la păscut, acolo să meargă și porcii abatelui sfântului Benedict ...“ (DIR C, XI,XII,XIII/I, p. 1.)

¹⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁷ Ioan Crișan, *Așezările rurale medievale din Crișana, secolele X-XIII*, Oradea, 2006, p. 101.

În procesul cuceririi și integrării Transilvaniei, derulat dinspre Vest spre Est, ungurii au ocupat la început zonele de câmpie, din apropierea cursurilor de ape, iar mai apoi – zonele de deal și de munte¹⁸. Este una din explicațiile pentru care, la începutul secolului al XIII-lea, sunt consemnate documentar localități din extremitatea estică a Transilvaniei, precum și din zonele aflate pe cursurile superioare ale râurilor și spațiile înalte din Transilvania, în condițiile în care o mare parte din provincie era cucerită de peste un secol. De asemenea, o altă explicație ar fi aceea că satele românești, aflate în zone înalte, nu prezintă deocamdată interes, intră mai târziu în atenția autorităților politice din regat¹⁹. După ce regii unguri cuceresc și organizează Transilvania, cnezii și voievozii răspândiți în întreaga provincie își pierd autoritatea²⁰. Teritoriul dintr-o țară cucerită intra de drept în proprietatea regelui, acesta răsplătindu-și supușii credincioși sub forma daniilor. În această situație, între românii cucerțiți și ungurii cuceritori starea de tensiune s-a prelungit și după integrarea Transilvaniei în cadrul regatului Ungariei, lucrul acesta reflectându-se în documentele epocii²¹.

Două vor fi direcțiile de acțiune ale cnezilor și voievozilor români în noua realitate politică. În primul rând, vor încerca să obțină din partea regelui confirmarea vechilor stăpâniri, prin obținerea de documente de danie. Dar, așa cum preciza istoricul Ioan-Aurel Pop, dinastia Angevinilor – obișnuiți în țările lor occidentale cu reguli precise de organizare a societății, cu o anumită ordine, inclusiv a regimului patrimonial – a încercat să uniformizeze cutumele așa de diferite, într-o țară formată din atâtea *țări*, etnii și religii (confesiuni). Regula de bază, care se prefigurase de decenii bune, era deținerea dreptului de proprietate a moșiilor în temeiul documentului scris²². În consecință, va exista o adevărată competiție printre cnezii români pentru obținerea documentelor de confirmare. Un alt deziderat al cnezilor și voievozilor a fost de a intra în rândurile nobilimii adevărate a regatului, lucru și mai greu de realizat. Atât pentru obținerea confirmării scrise de danie, cât și pentru intrarea în rândul nobilimii, era nevoie de servicii făcute puterii centrale, regelui și coroanei sfinte, în baza raporturilor de suzeranitate-vasalitate.

Așa cum se știe, lumea medievală a fost structurată pe raporturile de suzeranitate-vasalitate, care presupun obligații încadrate în formula deja consacrată de *consilium* et *auxilium* din partea vasalului. La rândul său, su-

¹⁸ Ioan-Aurel Pop, *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*. Coordonator: acad. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994, p. 18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 19.

²⁰ Silviu Dragomir, Sabin Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în Evul Mediu*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 174.

²¹ Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici. Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, București, 2011, p. 190-202.

²² Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici...*, *Op.cit.*, p. 101.

zeranul era îndatorat să-și ajute vasalul, atunci când acesta din urmă avea nevoie de sprijin. În plus, relația contractuală dintre suzeran și vasal avea ca element fundamental domeniul, care era oferit vasalilor pentru slujbele prestate²³. Buna funcționare a acestor raporturi a fost adesea pusă la încercare de cauze multiple, încât, nu de puține ori, suzeranii au fost părăsiți de o parte a vasalilor în momentele cele mai critice sau, dimpotrivă, unii vasali nu erau sprijiniți în conflictele iscate cu vecinii lor, fapt care se repercuta în mod direct asupra raporturilor mai sus pomenite. Fidelitatea vasalilor, atunci când ea se dovedea exemplară, era remarcată de suzerani, transformându-se într-o adevărată propagandă, care avea drept scop glorificarea vitejiei, a curajului și credinței vasalilor²⁴.

Potrivit istoricului Ioan-Aurel Pop, „ținuturile sălăjene - Țara Silvaniei - cuprindeau în Evul Mediu o întinsă regiune din nord-vestul Transilvaniei voievodale și alcătuiau o unitate bazată pe structuri tradiționale românești. Impactul cu modul de organizare feudal apusean a dus de timpuriu la degradarea acestor structuri locale, la implantarea și suprapunerea unor noi rânduiri: vechea „țară“ (*terra*) a fost numită *districtus*, iar apoi s-a transformat, aproximativ, în comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna, termenul de *district* conservându-se doar în Chioar; peste vechile voievodate și crâinicii ale Țării Silvaniei s-au statornicit vaste domenii feudale (inclusiv domenii ale cetăților)”²⁵. Numărul mare al așezărilor cu populație românească consemnate documentar în secolele XIII-XV întăresc această opinie a istoricului clujean. Cel mai probabil, formațiunile politice amintite de Ioan-Aurel Pop au făcut parte din fostul voievodat condus de Menumorout. Consemnările făcute de Anonymus despre zonele care au fost cucerite, anume: *castrum Byhor* (cetatea Bihor), Zotmar (Satu Mare), Zyloc (Zalău), râul Er (Umusoer), pârâul Iouzas (Crișul Mic), pădurile Nyrului, pădurea Igfon (pădurea care separa țara lui Menumorout de țara lui Gelou), precum și rezultatele descoperirilor arheologice, demonstrează pe deplin acest lucru. Călin Cosma consideră că fortificațiile amintite mai sus se concentrează în spațiul cuprins între Crișul Repede și Someș. Siturile sunt dispuse atât în câmpie, cât și pe culoarele formate de râurile Someș, Barcău și Crasna. Deși există inadvertențe în ceea ce privește data exactă a primelor incursiuni maghiare în zona nord-vestică a României, nu se poate totuși contesta rolul militar pe care l-a avut fortificația

²³ *Dicționar tematic al evului mediu*, Iași, 2003.

²⁴ *Documente privind istoria României*. Introducere, vol. I, p. 120. Vezi și Sorin Șipoș, La frontiera dintre fidelitate și trădare în vremea lui Ștefan (al V-lea), duce al Transilvaniei (1261-1270). În: *Frontierele spațiului românesc în context european*, coord.: Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengu, Ion Gumenăi, Oradea, Chișinău, 2008, p. 62-70.

²⁵ Ioan-Aurel Pop, Realități medievale românești sălăjene din secolele XIII – XVI. În: *Acta Musei Porolissensis*, nr. 9, 1985, Zalău, p. 292.

de la Biharia și, eventual, Sătmarul, la începutul secolului al X-lea. În urma acestor campanii, ambele fortificații au intrat în componența regatului Árpádian sau a confederației de triburi maghiare²⁶.

Aceste informații sunt complinite și de adunările generale din secolele XIII-XIV, desfășurate în comitatul Bihor. Din cele 17 adunări pentru care avem consemnări documentare, la o adunare au participat reprezentanții a 7 comitate: Bihor (*Byhor*), Solnoc (*Zonuk*), Satu Mare (*Zathmar*), Crasna (*Crazna*), Békés (*Bekes*), Zarand (*Zarand*) și Szabolcs (*Zabouch*), la 5 au fost prezenți reprezentanți din 5 comitate: Bihor (*Byhor*), Solnoc (*Zonuk*), Crasna (*Crazna*), și Szabolcs (*Zabouch*) sau Bihor (*Byhor*), Solnoc (*Zonuk*), Crasna (*Crazna*) și Szabolcs (*Zabouch*), Satu Mare (*Zathmar*), iar la 7 adunări au participat reprezentanții comitatelor Bihor și Crasna. Foarte important de precizat este faptul că primele adunări prezidate au fost adunări generale, la care au participat reprezentanți din șapte, respectiv, cinci comitate. Acest lucru îl constatăm până la începutul domniei regelui Carol Robert, i.e. în 1323, când este consemnată ultima adunare generală la care participă reprezentanții a cinci comitate. După aceea la adunările convocate participă reprezentanții a două comitate, Bihor și Crasna, sau doar din comitatul Bihor²⁷.

Înclinăm să credem că prezența în adunările generale a reprezentanților mai multor comitate trebuie pusă în legătură cu situația puterii centrale din regat. Când Regatul Ungariei s-a aflat în criză, în vremea lui Ladislau al IV-lea și Andrei al III-lea, remarcăm o întărire a instituțiilor locale, în cazul de față, a adunărilor generale convocate din comitatele care în trecut alcătuiau ducatul lui Menumorout. Pe măsură ce autoritatea regală se consolidează, de la mijlocul domniei lui Carol Robert și, îndeosebi, în vremea lui Ludovic cel Mare, asistăm la o slăbire a instituțiilor provinciale; acum adunările sunt convocate cu participarea a cel mult două comitate, fapt care face ca, în timp, să dispară din conștiința contemporanilor existența, cu doar trei secole înainte, a unei formațiuni politice de forma ducatului, peste care s-au organizat comitatele regale²⁸.

Pe măsură ce autoritatea noului regat maghiar se consolidează în teritoriile cucerite, sunt înființate noi comitate. Astfel, la 1111 este amintit Saul, comite de Bihor, iar în 1164 este menționat documentar Janos, comite de Crasna. Comitatul Crasna, desprins din comitatul Bihorului, avea centrul în cetatea Crasna. În 1166 este pomenit Fuc, comite de Solnoc. Din acest

²⁶ Călin Cosma, Fortificații din sec. X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor. În: *Acta Musei Porolissensis*, nr. 22, vol. I, 2000, Zalău, p. 466. Vezi și: Adrian A. Rusu, Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Salaj. În: *AMP*, II, Zalău, 1978, p. 91.

²⁷ Sorin Șipoș, Congregațiile regale și palatinate din comitatul Bihor (secolele XIII-XIV). În *Istoria Bihorului. Civilizație. Societate. Economie. Mentalități*, Coord.: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p. 312.

²⁸ *Ibidem*.

comitat, cu întinderea aproape cât o provincie, s-a desprins Solnocul de Mijloc, atestat prima oară documentar în anul 1324, când documentele pomenesc un Martin, comite de Scylag (Sălaj), cu centrul la Zylah (Zalău)²⁹. În aceste noi realități politice, documentele emise de cancelaria regatului Ungariei sau de alte instituții emitente consemnează în comitatul Crasna un număr de 30 de așezări. În afară de acestea, există 7 localități atestate pentru prima dată în secolul al XIII-lea și dispărute ulterior³⁰. În comitatul Solnocul de Mijloc, pentru același secol, sunt atestate documentar 32 de sate, care își continuă existența în secolele următoare³¹. În secolele XII-XI-II sunt consemnate documentar și mănăstirile: Sf. Margareta din Meseș (1160), construită anterior invaziei tătare, și mănăstiri de la Zăuan, Almaș, Uileacu Șimleului și Acîș, unde exista o mănăstire benedictină. Mănăstirea din Meseș vămuia sarea, în depozitele sale intra 1/5 din sarea care urma să treacă prin Poarta Meseșană³².

Printre primele danii sau confirmări de danii sunt cele făcute de Sfântul Scaun și confirmate de regalitate pentru instituții ecclesiastice care aveau menirea de a instaura în noile regiuni autoritatea Sfântului Scaun. Nu este deloc întâmplător faptul că primele 11 documente care ni s-au păstrat și care descriu realități din Transilvania au ca destinatari instituții ecclesiastice³³.

Unul dintre documentele emise de cancelaria regelui Ștefan al III-lea îi conferă, în anul 1165, privilegii mănăstirii ducelui Álmos, zidită în Meseș, cu hramul sfintei Margareta³⁴. Suveranul îi acordă mănăstirii dreptul de a lua de la cei care transportau sare și treceau prin poarta Meseșului un bolovan de sare pentru fiecare car. Actul este important, deoarece precizează perioada în care mănăstirea romană cu hramul Sfânta Margareta a fost edificată anume de ducele Álmos. Regele Ladislau l-a numit moștenitor pe nepotul lui, regele Croației, Álmos, în 1095. Cum Coloman nu era deloc atras de cariera de episcop, a fugit în Polonia, unde a căutat sprijin pentru ocuparea tronului. El a revenit în țară după moartea lui Ladislau și a devenit rege al Ungariei. Pe fratele său, Álmos, regele Coloman l-a numit *duce de Nitra*, ceea ce îi conferea acestuia dreptul să conducă *o treime din regat*. Cel mai probabil, în această perioadă sau între anii 1100-1120 a fost edificată mănăstirea de la Meseș. Ultimele cercetări plasează mănăstirea Sf. Margareta între ruinele romane ale Porolissumului, lângă fostul drum imperial despre care avem indicii demne

²⁹ Elena Muscă, Repertoriul localităților din Sălaj în secolul al XIII-lea. În: *Acta Musei Porolissensis*, XI, Zalău, 1987, p. 199-200.

³⁰ *Ibidem*, p. 200.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ DIR C, XI,XII,XIII/I, p. 1-4.

³⁴ *Ibidem*, p. 4.

de luat în considerare că ar fi funcționat până la finele Evului Mediu³⁵. Cu alte cuvinte, la începutul secolului al XII-lea, arealul Valcăului era, cel mai probabil, deja integrat în structurile regatului, dacă mănăstirea Sf. Margareta, aflată mai la est, era edificată în această perioadă.

În secolul al XIV-lea, numărul așezărilor consemnate documentar în comitatul Crasna este mult mai mare, anume 55 de așezări stabile, adică așezări care există și astăzi, în Solnocul de Mijloc sunt menționate 96 de așezări, iar în districtul Chioar – 10. Au mai existat 31 de așezări atestate din secolul al XIII-lea și al XIV-lea, care și-au continuat existența pe tot parcursul secolului al XIV-lea și au dispărut mai târziu³⁶. Evident, în secolul al XV-lea, numărul așezărilor consemnate documentar este și mai mare, anume: în comitatul Crasna sunt specificate 100 de localități, iar în Cetatea de Piatră sunt 200 de așezări și în Chioar – 89 de localități³⁷. Așa cum se poate observa, numărul așezărilor consemnate documentar s-au dublat, de la un secol la celălalt, pe măsură ce autoritatea regatului s-a impus în cele două comitate și în districtul Chioarului. Unele din documentele păstrate atestă donații făcute de Sfântul Scaun instituțiilor eclesiastice, altele sunt donații ale regilor Ungariei către familiarii lor sau sunt procese menționate în documentele regale sau în Registrul de la Oradea. Oricum, majoritatea datelor pe care le avem despre așezările care ne interesează, așa cum bine preciza istoricul maghiar Csok Zsolt, sunt dezvăluite prin donațiile și privilegiile oferite de suveran vasalilor săi³⁸.

Atestarea documentară a localității Valcău este anterioară cetății existente aici. Astfel, încă din 1214, arealul localității apare drept *villa* Saicu, teritoriul său fiind în posesiunea unui anume Saicu³⁹. Deși consemnarea documentară nu este sigură, totuși numeroase alte așezări din vecinătatea Valcăului sunt menționate în prima jumătate a secolului al XIII-lea⁴⁰. În anul 1213, în Registrul de la Oradea avem semnalate două procese, iar ca judecători sunt menționați Sebe, comitele curial de Crasna, în procesul lui Zama cu Rahina,

³⁵ Dan Culic, Monumente uitate (i)bisericele medievale dispărute din Județul Sălaj. În: *Acta Musei Porolissensis*, XXXVIII, Zalău, 2016, p. 410. Mai târziu, la 1281, aceeași mănăstire îi este întărită de către regina Elisabeta a cincea parte din vama de la Zalău, așa cum avea acest drept din vechime. (Petre Iambor, Drumuri și vami ale sarii din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu. În *Acta Musei Napocensis*, 19, 1982, p. 77).

³⁶ Elena Muscă, *Repertoriul localităților din Sălaj în secolul al XIV-lea*, în *Acta Musei Porolissensis*, IX, Zalău, 1985, p. 261-262.

³⁷ Idem, *Repertoriul localităților din Sălaj în secolul al XV-lea*. În: *Acta Musei Porolissensis*, VIII, Zalău, 1984, p. 267.

³⁸ Csok Zsolt, *Approaches Concerning the Formation of the Medieval County of Kraszna / Crasna (11th-13th c.)*. În: *Brukenthal. Acta Musei*, VII. 1, Sibiu, 2012, p.128.

³⁹ Petri Mór, *Szilágy vármegye monográfiája (Monografia județului Sălaj)*, vol. IV, Budapest, 1903, p.745-751.

⁴⁰ Ip și Leșmir, în 1208, DIR C, XI, XII, XIII/I, p. 46, 56. Balc, Horoatul Crasnei, Bădăcin, Nușfalău, Crasna, Ban etc. În: 1213, DIR C, XI, XII, XIII/I, p. 46, 47, 56.

din Horoatul Crasnei, și Agya, comitele de Crasna, în cauza dintre Golsa și Sedun, din satul Ban⁴¹.

Localitatea este menționată pentru prima dată sub toponimul de Valcău, în 21 ianuarie 1249, ca *terra Walko, Wolko*⁴² într-o diplomă emisă de cancelaria regelui Ungariei Béla al IV-lea pentru Paul, jude regal și comite de Zala. Înainte de 1249, satul Valcău – căci până în secolul al XIV-lea nu avem pomenit decât un singur sat cu acest nume – a aparținut, cel mai probabil, de castelul regal de la Crasna.⁴³ În documentul din 1249 sunt consemnate mai multe domenii din comitatele Bihor și Solnoc, conferite de suveran judeului regal Paul, precum și domeniile Zăuan și Nușfalău, aflate în apropierea domeniului Valcău, din comitatul Crasna. În documentul privilegiat sunt amintite faptele de arme săvârșite și dovezile de fidelitate pe care judele regal le-a făcut pentru rege, în luptele pentru cucerirea cetății Clissa, de pe țărmul Adriaticii, în războaiele purtate împotriva rutenilor, teutonilor și tătarilor. Actul ne vorbește și despre confruntarea militară cu ducele Austriei, unde Paul a fost luat prizonier, împreună cu alți șapte nobili, de unde s-a răscumpărat – pe sine și pe ceilalți nobili – cu o mie de mărci de argint, adunați din resurse proprii⁴⁴. Regele Béla al IV-lea, drept răsplată pentru numeroasele fapte de vitejie și pentru sumele cheltuite, îi dăruiește domenii din Transilvania, printre care și câteva moșii din comitatele Bihor, Crasna și Solnoc. Paul a primit în comitatul de Bihor următoarele sate și pământuri: moșia Jadani, Ocani, Felcheriu, Beliu, lângă Crișul Alb; de asemenea, moșia Borșea, de lângă Crișul de Mijloc, și moșia Sărand, moșia Haieu, moșia Bical, Fild și moșia Almaș; totodată, în comitatul Solnoc lui Paul i-au fost dăruite moșia Cuzdioara, Someștelec a locuitorilor din Tăuți, și moșia Solnoc a oaspeților cetății Solnoc⁴⁵. Deși majoritatea domeniilor oferite de suveran vasalului său sunt din comitatul Bihor, anume zece, din comitatul Crasna sunt trei, anume: Valcăul, Zăuan și Nușfalău, dintre cele care ne interesează pe noi, iar patru – din comitatul Solnoc, prelungind mult spre est domeniile stăpânite de familia Geregye. Csok Zsolt consideră că acesta ar fi și momentul în care centrul comitatului se mută în Valcău, fără a preciza și cauzele⁴⁶.

Regele îi face o danie comitelui Paul și urmașilor săi, răsplătind faptele sale de credință, demonstrate și probate în situații excepționale pen-

⁴¹ *Ibidem*, p. 47.

⁴² Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, vol II, p. 224; DIR C, XI,XII,XIII/I, p. 337.

⁴³ Adrian A. Rusu, *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Salaj*. În: *AMP*, II, Zalău, 1978, p. 96.

⁴⁴ DIR C, XI,XII,XIII/I, p. 335-336.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 337.

⁴⁶ Csok Zsolt, *Approaches Concerning the Formation of the Medieval County of Kraszna / Crasna (11th-13th c.)*, p. 128.

tru regat⁴⁷. Evident, cea mai mare provocare pentru suveranul maghiar s-a dovedit a fi invazia mongolă din 1241-1242. Nu întâmplător, la doar câțiva ani, Béla al IV-lea își răsplătește vasalul cu numeroase domenii aflate în comitatele mai sus amintite. Generozitatea suveranului a făcut ca familia Geregye să-i rămână fidelă în conflictele pe care le va avea cu Ștefan. În deceniul al șaptelea al secolului al XIII-lea, familia Geregye, din care făcea parte și Paul, a intrat în tabăra ostilă regilor Ștefan al V-lea și Ladislau al IV-lea Cumanul⁴⁸. După moartea lui Ștefan al V-lea, nobilii din exil, avându-l ca lider pe Nicolae Kőszegi, din neamul Herder, au preluat controlul asupra capitalei. Funcția de voievod al Transilvaniei a fost preluată de către unul dintre cei mai consecvenți susținători ai regimului restaurației aristocratice, Nicolaus, fiul lui Paul Geregye⁴⁹. Acesta din urmă a reușit, în perioada respectivă, să pună bazele unui important domeniu familial în comitatele Bihor, Solnoc și Crasna, prin metode pe care mărturiile epocii le considerau ilegale și violente⁵⁰. Printre victimele depozitării și confiscărilor sale abuzive se numărau nu doar oameni liberi sau reprezentanți ai diferitor categorii sociale mai mult sau mai puțin privilegiate (oaspeți, iobagi de cetate etc.); în aceeași categorie intrau și o serie de reprezentanți ai unor instituții eclesiastice sau ai unor familii nobiliare importante (Chanad, Gutkeled, Borșa), care, în pofida prestigiului lor, nu și-au putut recupera proprietățile încălcate decât după mai multe decenii. Răspunzând recomandărilor regale, Paul Geregye a ridicat, pe aceste domenii, o serie de cetăți puternice: Adrian (Adorján), poate și Valcău (Valkó), Piatra Șoimului (Sólyomkő)⁵¹. În regat, regina Elisabeta a deținut autoritatea în acea perioadă, dar grupurile baronilor Csák și Hérder vor exercita o autoritate efectivă asupra țării, care va duce la numeroase conflicte între gruparea Csák, care l-a sprijinit pe Ștefan al V-lea, și cei din neamul Herder, susținători ai regelui Béla al IV-lea. Nicolaus Geregye s-a retras, din 1275, după venirea la putere în Transilvania a familiei Csáki, pe vastele sale proprietăți din comitatul Bihor, protejate de un sistem de fortificații care includea cetăți ca: Adrian, Piatra Șoimului,

⁴⁷ DIR C, XI,XII,XIII/I, p. 335-337; Sorin Șipoș, Prolegomenă la o istorie a vitejiei. Nobili din Bihor slujindu-l pe rege. În: *Istoria Bihorului. Civilizație. Societate. Economie. Mentalități*, Coord.: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, 314; Csok Zsolt, *op.cit.*, p.128.

⁴⁸ Sorin Șipoș, Congregațiile regale și palatiale din comitatul Bihor (secolele XIII-XIV). În: *Istoria Bihorului. Civilizație. Societate. Economie. Mentalități*, Coord.: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p.305-306.

⁴⁹ *Documente privind istoria României*. Comitetul de redacție Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David. Prodan, Mihail Roller, veacul XIII, C. Transilvania, vol. II (1251-1300), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952 (în continuare *DRI C, XIII/II*), p. 166.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea...*, p. 86.

Palota, iar din comitatul Crasna – cetatea Valcăului. În această regiune, clanul Geregye se putea baza pe serviciile unui număr de familii nobiliare afiliate, printre care se numărau Kata, Mykula și Kany⁵². După marea invazie tătaro-mongolă s-a construit, cel mai probabil, și puternica fortificație de la Valcău. După 1280, Valcăul, așa cum s-a întâmplat și cu alte cetăți din Bihor, a trecut în posesia regelui Ungariei⁵³.

Este posibil ca, în împrejurările tulburi care au urmat instalării sale în scaunul episcopal bihorean (1266), Lodomerius, om de încredere al lui Ștefan al V-lea, să fi apelat la sprijinul fiilor comitelui Toma Borșa împotriva lui Paul Geregye și a urmașilor acestuia, care făceau parte din partida adversă. În perioada tulbure de după 1272, frații Borșa au ridicat cetatea Șoimi, care, împreună cu cetatea episcopală Feniș, reprezenta cel mai puternic centru de rezistență împotriva regimului de dominație instituit în Bihor de către clanul Geregye și aliații acestuia⁵⁴. Victoria asupra familiei Geregye i-a transformat pe fiii comitelui Toma în principalii beneficiari ai împărțirii domeniilor acesteia, fapt care le va oferi resursele materiale necesare pentru spectaculoasa ascensiune din deceniile care au urmat. Alături de cetățile Valcău și Piatra Șoimului, obținute cu această ocazie, frații Borșa au intrat, probabil, în aceeași perioadă, și în posesia cetății regale de la Adrian. Prin extinderea controlului lor asupra tuturor acestor cetăți și domenii, familia Borșa a intrat, pe neașteptate, în posesia unui vast domeniu, masiv și compact, ale cărui resurse militare și economice o ridicau la nivelul celor mai puternice familii aristocratice ale Regatului Ungariei⁵⁵.

În ceea ce privește numele localității, Petri Mór avansează ideea că toponimul de Valcău vine din cuvântul slav *vlk*, care înseamnă „lup”, probabil, datorită prezenței în zonă în număr mare a acestor animale sălbatice⁵⁶.

Un loc aparte în istoria locului îl ocupă, așa cum se poate bănuși, cetatea Valcău. În epoca medievală, prin Sălaj treceau unele dintre cele mai importante drumuri comerciale, care legau centrul Transilvaniei de vestul Europei. Prin trecătoarea Poarta Meseșană trecea o ramificație a drumului sării, care venea dinspre Cluj și se îndrepta prin localitățile Crasna, Nușfalău, Zăuan spre depozitele de sare de la Sălacea⁵⁷. Potrivit lui Petre Iambor, „Cel mai vechi și cel mai cunoscut drum comercial de uscat, care lega Transilvania cu părțile apusene, era cel care trecea prin Poarta Meseșului. Carele cu sare care plecau de la Cojocna prin Cluj, treceau prin Românași (Egref, punct de vamă

⁵² *DRI C, XIII/II*, p. 166.

⁵³ Adrian A. Rusu, *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Salaj*. În: *AMP*, II, Zalău, 1978, p. 98.

⁵⁴ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea...*, p. 198.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 199.

⁵⁶ Petri Mór, *op.cit.*, vol. IV, p. 746.

⁵⁷ Petre Iambor, *Drumuri și vami ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*. În: *Acta Musei Napocensis*, 19, 1982, p. 83; *DRI C, XIII, I*, p. 4.

la 1310), Creaca, pe lângă mănăstirea Meseș (punct de vamă la 1165), intrau prin porți (unde cetățile de la Moigrad și Ortelec, cel puțin până în veacul al XI-lea, aveau un rol strategic de o parte și de alta a strâmătorii), continuând prin Zalău, Crasna, Zăuan, Șimleu, Măierîște, Zalnoc, Supuru de Sus, Tășnad, până la Sălacea⁵⁸. Comerțul cu sare a dus la apariția vămilor în zonă și a făcut să apară primele mențiuni despre fortificațiile din zonă. Acestea sunt ridicate din necesitatea de a apăra trecătoarea Meseș și pentru a stăvili accesul dinspre nordul Meseșului, având, totodată, și rol economic, politic, social și militar. În acest context, regalitatea maghiară a creat un sistem de fortificații care se extindea și în partea de sud-vest a teritoriului actualului județ Sălaj. Din acest sistem făcea parte și cetatea Valcău, una din cele două cetăți ale Comitatului Crasna, ridicată pe dealul numit Plai, la poalele Munților Plopiș, nu departe de satul Sub Cetate, din comuna Valcău de Jos. Cetatea a fost ridicată cu scopul de a apăra regiunea sud-vestică dinspre direcția Nușfalău-Zăuan-Ip. Construirea cetății a fost favorizată de poziționarea dealului Plai, care este mărginit în partea de est de albia râului Barcău⁵⁹. Ținând cont de aceste aspecte, Csok Zsolt se întreba dacă nu cumva, înainte de înființarea comitatului, aici nu a existat o marcă de apărare⁶⁰.

În secolul al XIV-lea, cetatea Valcău stăpânea întreaga regiune sudică a comitatului Crasna și apăra această zonă de potențiali atacatori. Documentele scrise ce fac referire la Valcău sunt în număr redus comparativ cu alte domenii din Transilvania. Tocmai de aceea, analiza noastră pe documentele oficiale păstrate va fi realizată cu mare acribie, cu reliefarea elementelor generale, dar și a detaliilor, pentru a surprinde cât mai mult din realitățile medievale din Valcău și din așezările învecinate. Din secolul al XIV-lea, cetatea și domeniul Valcăului apar tot mai des consemnate în documentele din epocă. În contextul eforturilor făcute de Carol Robert din dinastia de Anjou de a-și impune autoritatea în regat, este menționat și *Castrum Volko*, în 1319⁶¹. Cu acest prilej, Carol Robert îl răsplătește pe magistrul Desideriu Elewanth, castelanul de Bologa, pentru cucerirea cetății Valcău de la numiții Beckh, fiul lui Kopaz și Ștefan, fiul voievodului Lorand, pe care a predat-o regelui⁶².

⁵⁸ Petre Iambor, *op.cit.*, p. 83.

⁵⁹ Elena Muscă, *Cetatea Valcău*, în Școala noastră, nr. 1/1996, p. 75.

⁶⁰ Csok Zsolt, *op.cit.*, p.129.

⁶¹ Coriolan Suciu, *op.cit.*, p. 224. *Documente privind istoria României*. Comitetul de redacție Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David. Prodan, Mihail Roller, veacul XIII, C. Transilvania, vol. III (1301-1320), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952 (în continuare *DRI C, XIII/III*), p. 320.

⁶² „Dar după aceea o bună bucată de vreme, scăpând din robia lor cu ajutorul nostru, n-a încetat cu puteri recîștigate, de-a bate cetatea zisului Beckh numită Valcăul, „*Documente privind istoria României*. Comitetul de redacție Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David. Prodan, Mihail Roller, veacul XIII, C. Transilvania, vol. III (1301-1320), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952 (în continuare *DRI C, XIII/III*), p. 320.

Cetatea Valcău - detaliu

Suveranul face referire la conflictul pe care l-a avut în anul 1317 cu Kopasz Borsa și aliații săi, Ștefan, fiul voievodului Roland Borșa, și Beke, fiul lui Kopasz Borsa, Ladislau al IV-lea Kán, dar și alții care s-au răzvrătit împotriva lui Carol-Robert, și a fost înfrânt în cetatea sa Adrian de la Sălard⁶³. Din cetatea Adrian, Kopasz Borsa s-a refugiat în cetatea sa Solumkow (Cetatea Șinteului),⁶⁴. Regele remarcă în act rolul important pe care l-a avut magistrul Desideriu în cucerirea cetății Valcăului de sub autoritatea lui Beke, fiul lui Kopasz Borsa, și în recuperarea domeniului Sălajului, de la fiii lui Luthard. Suveranul, drept răsplată pentru slujbele făcute, îi dăruiește posesiunile stăpânite de necredincioșii Ștefan, Chumpaz și Ladislau, Ioan, Beke și Dominic, precum și cele ale lui Ioan, Andrei și Nicolae⁶⁵. Dacă Beke, amintit între nobilii care l-au trădat pe rege, este același cu Beke, fiul lui Kopasz Borșa, de la care Desideriu a recuperat cetatea Valcăului, atunci fortificația și, probabil, și domeniul au intrat în stăpânirea slujitorului regal. Despre un castelan regal

⁶³ Pál Engel, *op.cit.*, p. 160. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea...*, p. 350-351.

⁶⁴ „Pentru cucerirea acesteia am ridicat față în față cu ea două întărituri în una din aceste întărituri, am pus pe sus-zisul magistrul Ioachim, iar în cealaltă pe Ștefan, fiul lui Apay, pentru a bate mai ales cetatea și a opri hrana care trebuie dusă în cetate” DIR C, XIV, II, p. 165.

⁶⁵ DIR C, XIV, I, p. 320.

al Valcăului ne vorbește și documentul emis la 1 mai 1329 de Capitulum de la Pojon, care adeverește că „văduva comitelui Kenez, fost castelan al cetății Valcău, Filip și Petru, fiii acestuia, precum și Simion, ginerele său, au vândut magistrului Petru, zis Orrus, castelan de Pojon, moșiile Dudagzeg și Anya”⁶⁶. Știm că magistrul Petru, zis Orrus, la 1329 castelan de Pojon, a fost înainte de 1329 stăpânul cetății Valcăului și, cel mai probabil, i-a succedat comitelui Kenez, în calitatea de castelan al Valcăului.

Din secolul al XIV-lea, cetatea și domeniul Valcăului apar tot mai des consemnate în documentele din epocă.

Spre exemplu, în 27 septembrie 1341, la solicitarea regelui Carol Robert, capitulum Bisericii din Oradea a început acțiunea de punere în posesie a magistrului Donch (Danciu?), comite de Komarno și de Crasna, precum și a fiilor săi, asupra moșiei Valcău și a altor moșii ce țin de ea⁶⁷. Actul descrie cu amănunte demersurile întreprinse de Nicolae, zis Orrus, castelanul de Legniche, fostul stăpân al domeniului Valcăului și trimis al regelui, alături de decanul Dominic, din partea capitulum din Oradea, precum și numeroasele opreliști și contestări, care s-au făcut de vecini și megieși, la punerea în posesie pe moșiile care aparțineau de Valcău. Hotărnicia și punerea în posesie a magistrului Donch pe noile domenii s-a realizat în câteva etape. În primul rând, trimișii regelui i-au convocat pe toți vecinii și megieșii, pentru a asista la delimitarea domeniilor care țineau de Valcău, pentru a vedea dacă există împotriviri și obiecții. În al doilea rând, cei doi reprezentanți trimiși de rege și de capitulum trebuiau să delimiteze domeniile și să-i pună pe noii stăpâni în posesia lor. Acțiunea de punere în posesie a magistrului Donch s-a realizat între 5 și 11 septembrie 1341, datorită numărului mare de moșii ce aparțineau de domeniul Valcăului, dar și a opreliștilor pe care noul stăpân și reprezentanții regelui le-au întâmpinat pe teren. Punerea în posesie a început în 5 septembrie, cu pământurile de sesie, domeniile Ban și Peceiu, împreună cu muntele Ruben, deoarece reprezentantul regelui Nicolae, zis Orrus, cel care a stăpânit aceste domenii, și după acesta și Chemburg, stăpânul următor al domeniilor amintite, „au pus să fie culese folosințele acelor pământuri de sesie de către oamenii și iobagii de pe locurile ce țin de Valcău”⁶⁸. Însă, după ce s-a făcut hotărnicia moșiilor de către oamenii regelui, a venit preotul Vincențiu din Tășnad, care s-a împotrivit, în numele său și al episcopului Transilvaniei, spunând că acele pământuri de sesie, dimpreună cu muntele Ruben, țin de

⁶⁶ DIR C, XIV, II, p. 286.

⁶⁷ *Documente privind istoria României*. Comitetul de redacție Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David. Prodan, Mihail Roller, veacul XIII, C. Transilvania, vol. IV (1341-1350), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955 (*în continuare* DRI, C, XIII/IV), p. 49-53; p. 587-600. *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia*, curante Emerico Lukinikh, Budapestini, 1941, p. 88-89.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 50. *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia*, curante Emerico Lukinikh, Budapestini, 1941, p. 88.

Biserica Fericitului Arhanghel Mihail⁶⁹. În aceeași zi, reprezentanții regelui au mers la următoarele sate românești care urmau să fie puse sub stăpânirea magistrului Donch, anume: Fizeș, Sâg, Aleuș, Halmășd, Tusa, Mykohaza și pământul Thyreteluke, ca niște pământuri care țin de moșia Valcău. Și în acest caz, dintre vecinii prezenți la delimitarea domeniilor a venit unul, anume Iacob, fiul lui Grigore, care s-a împotrivit punerii în posesie⁷⁰. În aceeași zi de miercuri, s-a făcut de trimisul regelui și al capitulului delimitarea moșiei Crasna, care ține de domeniul Valcăului, unde au participat doar o parte din vecini și megieși⁷¹.

În 6 septembrie, reprezentanții regelui s-au dus în satul românesc, Cizer, care, potrivit omului regelui, aparținea de moșia Valcău, dar când a voit să-l pună pe magistrul Donch în stăpânirea satului Cizer, s-a împotrivit Ioan, fiul lui Petru de Cehlăuț, spunând că satul este al lui⁷². La fel s-a întâmplat și în satul românesc Bogdanhaza (azi Stârciu), unde stăpânirea magistrului Donch era contestată de nobilii de Șeredeu, precum și într-un alt sat românesc, Cățelul, unde Ioan, fiul lui Zelemer, în numele lui Nicoale, fiul lui Iacob de Zelemer, s-au împotrivit punerii în posesie⁷³. În același fel s-au desfășurat lucrurile și în moșia Crasna, unde oamenii regelui nu s-au înțeles în privința hotarelor dinspre moșia Recea, mai precis în legătură cu stăpânirea unei livezi, acolo împotrivindu-se Blasiu, fiul lui Laurențiu de Recea⁷⁴. În aceeași zi, oamenii regelui au avut probleme și cu delimitarea moșiei Zăuan, care ținea de Valcău, unde au întâmpinat probleme din partea lui Nicolae și Iacob, care stăpâneau moșia Cozniciu și revendicau o livadă și pământuri de arătură din Zăuan.

În ziua următoare, anume în 7 septembrie, la delimitarea moșiei Recea, s-a împotrivit un anume Napakur în privința felului în care s-a delimitat moșia, susținând că pământul dintre râurile Almaș și Giumelcis ar fi proprietatea sa⁷⁵. În ziua de 7 septembrie, omul regelui și al capitulului, dimpreună cu magistrul Donch (Danciu), s-au deplasat „la o moșie numită Nușfalău, ce ține de moșia Valcău, și au hotărnicit acea moșie după bătrânele și vechile ei hotare, dinspre partea moșiilor lui Dionisie banul, numite Boghiș și Monorod, și după ce s-a făcut hotărânicirea, înăuntrul marginilor în care acel om al vostru pusese pe vremea slujbei sale de castelan ca roadele și foloasele acelei moșii să fie culese de oamenii de pe acea moșie Nușfalău, și când de față cu acel om al nostru a vrut să pună în stă-

⁶⁹ I DRI, C, XIII/IV, p. 50.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 51.

⁷¹ *Ibidem*, p. 52-53.

⁷² *Ibidem*, p. 51.

⁷³ *Ibidem*, p. 51.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 51-52.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 52.

pânirea ei pe sus-pomeniții magiștri Donch și fiii săi, venind unul Vincențiu, paroh de Tășnad, și Ion, ziș Nemuș, cu o scrisoare de împuternicire a acelui Dionisie banul, s-au împotrivit, oprindu-i de la ridicarea semnelor de hotar și de la punerea în veșnica stăpânire în privința unei bucăți de pământ, numită Hususău, care, spuneau ei, se cuprinde înăuntrul marginilor acelor moșii Boghiș și Monorod⁷⁶. În aceeași zi, adică vineri, reprezentantul regelui și al capitulului s-au dus și la pământul de sesie, Drighiu, „lipsit de locuitori, pe care l-au hotărnicit în hotarele sale în fața vecinilor, când au voit să-l pună pe sus-zisul Donch și pe fii săi în stăpânirea lui, ca într-un pământ ce ține de Valcău și ale cărui folosințe le-au cules și le culeg și acuma românii ce țin de Valcău, venind un anume Laurențiu, fiul lui Ștefan, fiul lui Dethrich, s-a împotrivit, spunând că-i al lui⁷⁷”. Lucrurile s-au derulat la fel și în moșia Crasna, unde oamenii regelui au ajuns în 11 septembrie, dar nu s-au înțeles în privința hotarelor dinspre moșia Recea, mai precis, referitor la stăpânirea unei livezi, acolo împotrivindu-se Blasiu, fiul lui Laurențiu de Recea⁷⁸. În aceeași zi, reprezentanții regelui au ajuns și la moșia Oaia, dar și aici o parte a moșiei a devenit motiv de dispută cu Toma, voievodul Transilvaniei⁷⁹. Trimișii regelui și capitulului au anunțat, la finalul acțiunii lor, că toți aceia care au contestat punerea în stăpânirea moșiei Valcău și a moșiilor aparținătoare vor trebui ca, până la data de 13 octombrie 1341, să se prezinte în fața majestății regale, cu actele care le probează drepturile⁸⁰.

Documentul emis în 27 septembrie 1341 scoate în evidență câteva lucruri importante pentru istoria Valcăului. Actul supus analizei este o scrisoare de răspuns a Capitulului Bisericii din Oradea către Carol Robert, unde sunt descrise acțiunile întreprinse de reprezentanți ai puterii centrale pentru punerea magistrului Donch și a fiilor săi în stăpânirea moșiei Valcău și a moșiilor aparținătoare. Din păcate, nu ni s-a păstrat documentul privilegial emis de suveran în favoarea magistrului Donch, unde am fi găsit motivația și contextul daniei generoase făcute de suveran. În actul de danie în favoarea lui Donch și a fiilor săi avem consemnate 20 de sate, numeroase pământuri arabile, livezi, precum și o moară construită în satul Oaia, care țineau toate de domeniul/moșia Valcău. Dintre acestea, 11 așezări sunt consemnate în mod expres în actul de danie ca fiind sate românești, adică mai mult de jumătate, fapt care arată fără putință de tăgadă prezența și numărul populației românești pe domeniul cetății Val-

⁷⁶ *Ibidem*, p. 49-50.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 51-52.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 52-53.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 52-53.

cău⁸¹. În document mai sunt consemnate și următoarele sate: Almaș, Giumelciș, Drighiu, Coznicu și Oaia, fără a li se specifica etnia locuitorilor⁸².

Cu siguranță, și în cazul celorlalte așezări consemnate în document, numărul românilor era consistent sau predominant etnic, dacă ne bazăm pe documente mai târzii⁸³, oferindu-ni-se o imagine cuprinzătoare asupra realităților etnice și confesionale de la mijlocul secolului al XIV-lea. Bunăoară, în conscrierea domeniului Șimleului, realizată în 1594, în care sunt cuprinse aproape toate așezările menționate în actul din 1341, din cele 50 de localități semnalate, 37 sunt localități românești⁸⁴. Raportul dintre așezările românești și cele ungurești de la finalul secolului al XVI-lea ar putea să fie identic și pentru mijlocul secolului XIV-lea. Creșterea importanței Valcăului s-a produs după ridicarea, în apropierea localității, a cetății cu același nume undeva în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, după invazia mongolilor în Regat. Valcăului i-au fost alipite câteva moșii din apropiere, cum ar fi Crasna, sporind rolul și importanța noii fortificații pentru noua dinastie Angevină, interesată să-și consolideze autoritatea și în Transilvania. Dacă în documentul de danie al regelui Béla al IV-lea din 1249 pentru judele regal Paul sunt amintite doar moșiile Valcău, Zăuan și Nușfalău, după aproape un secol, în cadrul domeniului Valcău sunt consemnate 22 de sate. Este, probabil, perioada de maximă importanță pe care a avut-o cetatea și domeniul aferent ei, devenită și centru de comitat, în contextul numeroaselor conflicte militare din vremea regilor Béla al IV-lea, Ștefan al V-lea, Ladislau al IV-lea Cumanul, Andrei al III-lea și Carol Robert.

Cetatea regală a avut mai mulți stăpâni: prima familie menționată că a avut în proprietate fortificația este Geregye, după care a trecut la familia Borșa și apoi la castelanul de Bologa. Din documentul analizat aflăm că Nicolae, zis Orrus, castelanul de Legnich, omul de mărturie numit de regele Carol Robert, a stăpânit și el domeniul cetății Valcău, iar după el următorul stăpân a fost Chemburg. Hotărnicia și punerea în posesie a magistrului Donch și a fiilor săi s-a realizat cu mare dificultate, pentru aproape toate moșiile ridicându-se opreliști și contestații – fie pentru întreaga moșie hotărnicită, fie doar pentru unele părți de moșie, din partea vecinilor. Probabil, suveranul a intuit dificultățile punerii în posesie și l-a numit ca reprezentat al său pe unul din nobilii care au stăpânit domeniul. Dincolo de toate datele analizate, interesantă și bine documentată este maniera în care s-a făcut punerea în posesie de suveran pentru domeniile conferite vasalilor săi.

⁸¹ Ștefan Pascu în *Voievodatul Transilvaniei* afirmă că sunt nouă localități românești (Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1979, p. 448), în timp ce Eméric Lukinich, consideră că ar fi zece așezări românești (*Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia*, curante Emerico Lukinikh, Budapestini, 1941, p. 88-89).

⁸² DRI, C, XIII/IV, p. 50-52.

⁸³ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 593.

⁸⁴ *Ibidem*.

Cetatea Valcău – detaliu

În documentul emis de Capitulum din Oradea, în 28 septembrie 1341, este descrisă punerea în posesie a lui Donch și a fiilor acestuia, Nicolae, Ștefan, Ioan și Ladislau, din porunca regelui Carol Robert, asupra moșiei Valcău, pe care a fost zidită o cetate de piatră. Punerea în posesie a magistrului Donch s-a făcut de către Nicolae, omul regelui, și Dominic, decanul, din partea capitulumului, în 10 septembrie 1341, când i-au convocat la moșia Crasna, ce ține de acea moșie Valcău, pe toți vecinii și megieșii și, de față cu aceștia, au hotărnicit-o după vechile și bătrânele hotare. Astfel, domeniul Valcău se mărginea cu moșia lui Toma, fiul

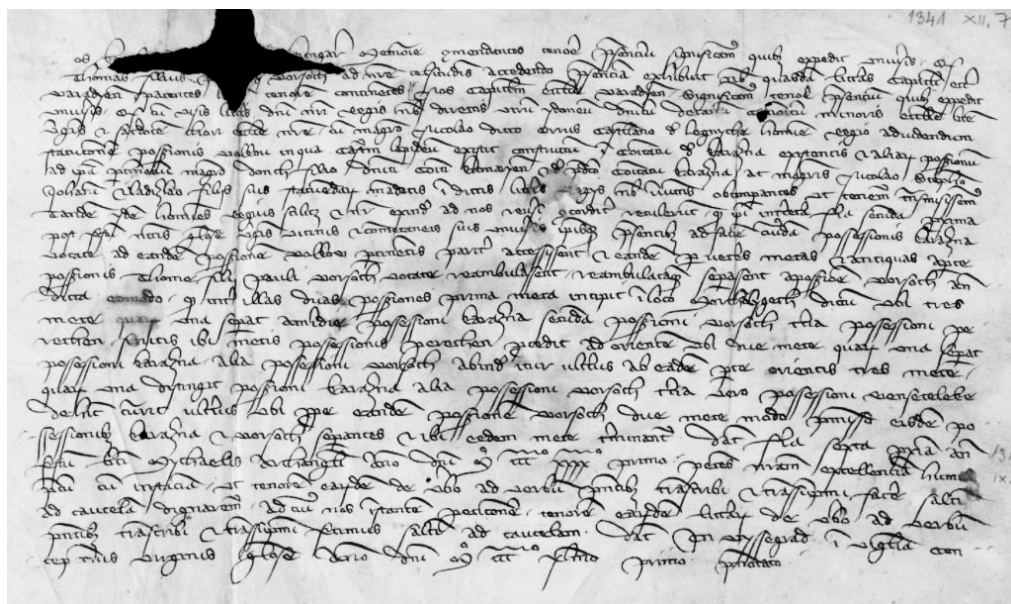
lui Pavel, numită Vârșolț, apoi cu moșiile Pericei, Crasna și Benestelek.

În 29 septembrie 1341, capitulumul din Oradea îl informează pe regele Carol Robert că s-a continuat punerea în posesia moșiei Valcău a magistrului Donch, prin chemarea vecinilor și a megieșilor la moșia Valcău, în 5 septembrie 1341. Din document mai aflăm că moșia s-a aflat în stăpânirea regelui și a slujitorilor acestuia, anume Nicolae, zis Orrus, și, mai apoi, a fost stăpânită de Chemberg⁸⁵. Hotărnicirea moșiei Valcău s-a făcut după vechile hotare, delimitând de moșia Șimleu a magistrului Simion niște așezări ce țin de moșia Valcău, anume: Zăuan, Nușfalău și Borla, prin semne și despărțiri de hotar, în privința cărora părțile s-au înțeles și erau mulțumite întru totul⁸⁶. Punerea în posesie a continuat până la hotarele dinspre partea moșiei Boghiș, unde au ridicat împotrivire Vicențiu, parohul de Tășnad, împuternicitul baronului Dionisie, dar atât acesta, cât și magistrul Donch au spus că Simon, fiul lui Maurițiu și Ștefan, fiul lui Ștefan, sunt megieșii și vecinii lor adevărați și că

⁸⁵ *Documente privind istoria României*. Comitetul de redacție Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David. Prodan, Mihail Roller, veacul XIII, C. Transilvania, vol. IV (1341-1350), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955 (*în continuare* DRI C, XIII/IV), p. 55.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 55.

aceștia au semne adevărate⁸⁷. Punerea în posesie s-a continuat până la semnele de hotar de la moșia Nușfalău la moșia Crasna, apoi – la moșiile Ratin, Pericei, Borla, Vârșolț, Guruslău, Badon, Periceiu, Bădăcin, Șimleu și Ilișua⁸⁸. În afară de cele două împotriri de la moșiile Borla și Boghiș, la restul moșiilor ce aparțineau de Valcău, noii proprietari nu au întâmpinat opreliști și contestații.

3. 28 septembrie 1341. Capitulum din Oradea adevărește că a trimis un om de măturie, la porunca lui Carol Robert de Anjou, pentru hotărnicia moșiei Walkov (Arhivele Naționale ale României – Cluj, Fond familial Bánffy, BCU, nr. 46)

Domeniul cetății constituit în timpul regelui Andrei al III-lea, când a preluat ceea ce a rămas din cel al castrului regal de la Crasna, era constituit din 22 de sate, majoritatea românești, fapt consemnat într-un document din anul 1342, unde apar *iobagiones hungari et olaci* de Walkou.⁸⁹ În documentul din 15 mai 1342, unde este consemnată o pricină între Donch, noul stăpân al moșiei Valcău, cu fiii săi și Nakapur de Bozieș, pentru o bucată de teren ce ține de moșia Bozieș. Ladislau și Ioan, fiii lui Donch, erau acuzați că l-au pus pe Tihomir românul, voievodul din Iaz, și pe ceilalți români, dar și pe iobagii unguri și români din Nușfalău, Iaz, Valcău și din Plopiș, să se folosească de pământurile de arătură, livezile și pădurile lui Nakapur de Bozieș⁹⁰. Trebuie

⁸⁷ *Ibidem*, p. 56.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 55-58.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 53-54.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 88-89.

să precizăm că la delimitarea moșiei Recea, pentru magistrul Donch făcută în 1341, s-a împotrivit același Napakur, susținând că pământul dintre râurile Almaș și Giumelciș ar fi proprietatea sa⁹¹. Cu alte cuvinte, pricina dintre Ladislau și Ioan, fiii lui Donch, comite de Crasna, și Nakapur de Bozieș era mai veche și de-a lungul anilor s-a acutizat. În fața lui Pavel, judeului regal, s-au prezentat Benedict, fiul lui Petru, având scrisori de împuternicire din partea comitelui de Sălaj, și Nakapur de Bozieș, care a adus în fața judeului regal o scrisoare de cercetare din partea conventului din Oradea, întocmită în 1340, și trei scrisori de opreliște și de cercetare în care reclama abuzurile din partea lui Tihomir românul, voievodul din Iaz, și pe ceilalți români, dar și pe iobagii unguri și români din Nușfalău, Iaz, Valcău și din Plopiș, care se foloseau de pământurile sale de arătură, de livezile și de pădurile sale. Nakapur de Bozieș a semnalat că s-a înfățișat de mai multe ori în fața conventului, pentru a opri abuzurile făcute de iobagii români și unguri de pe moșia sa Bozieș, iar pe Tihomir l-a reclamat că a ridicat din nou o moară pe râul Giumelciș, în hotarele numitei sale moșii⁹². La rândul său, Benedict, fiul lui Petru, a subliniat că „oamenii comitelui Crasna folosesc moșia Bozieș nu cu sila, ci au folosit-o și o folosesc prin buna învoire a sus-zisului Nakapur, cu plata dării cuvenite”⁹³, iar dacă s-ar dovedi că iobagii nu și-au plătit dările, atunci să se facă dreptate. În fața acestor argumente, Nakapur nu a contestat faptul că a dat moșia spre folosință iobagilor, ci faptul că aceștia „nu i-au plătit darea cuvenită și că s-au folosit pe nedrept și de alte pământuri și folosințe, pe care nu le îngăduise să le folosească cu plata dării”⁹⁴.

Pus în fața acestei situații, judele regal a cerut capitulului Bisericii din Oradea să trimită omul de mărturie, ca împreună cu trimisul regelui, magistrul Nicolae, zis Orrus, să meargă în 31 iulie 1341 la moșia Bozieș și să asculte vecinii și megieșii pentru a face delimitarea și hotărnicia moșiei⁹⁵ și a verifica, apoi, cele reclamate de Nakapur în fața judeului regal. „Iar după ce veți fi aflat adevărul cu privire la cele de mai sus, să putem să punem capăt în chip cuvenit pricinii dintre părți, atât în ceea ce privește dările, pentru care nu s-a dat despăgubire acelui Napakur, cât și pentru sus-zisele bucăți de moșie ce n-au fost date în stăpânire magistrului Donch și fiilor săi de către sus-amintitul magistru Nicolae, dar despre care pomenitul Napakur a arătat și a dovedit în chipul de mai sus că țin de el”⁹⁶. Cu alte cuvinte, cel puțin într-o primă etapă a procesului, Napakur a prezentat documente care probau cele reclamate de el în fața judeului regal. Menționarea demnității de voievod pentru românii din Iaz ne arată că încă

⁹¹ *Ibidem*, p. 52.

⁹² *Ibidem*, p. 89.

⁹³ *Ibidem*, p. 89.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 89.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 89.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 89.

această instituție a românilor funcționa, chiar dacă, în noua realitate politică, și-a pierdut din putere și din importanță, voievozii fiind elementul de legătură dintre populația românească și noii stăpâni feudali. De asemenea, remarcăm consemnarea populației românești în Iaz, unde exista și un voievod, dar și a iobagilor unguri și români în Nușfalău, Iaz, Valcău și Plopiș.

Documentele din a doua jumătate a secolului al XIV-lea mai fac referire sporadic la realitățile politico-sociale sau la nobilii din Valcău. Bunăoară, Petru, vicevoievodul Transilvaniei, într-un document emis la Sântimbru în 22 septembrie 1361, îl amintește pe „Nicolae, fiul lui Pavel, nobil din Valcău și protonotar al nostru”⁹⁷, care era parte într-un proces cu Ștefan, fiul lui Ladislau, pentru o moșie numită Suceag⁹⁸. Același Petru, vicevoievodul Transilvaniei, a amânat, cu acordul părților, procesul dintre cei doi amintiți mai sus, stabilit inițial în 13 ianuarie, pentru 9 martie 1362⁹⁹. Nu dispunem de alte informații despre finalizarea procesului lui Nicolae, nobilul de Valcău, în schimb, avem informații despre același Nicolae, diacul sau protonotarul, sau notarul din Valcăul Unguresc, chemat ca om de mărturie de capitolul bisericii Transilvaniei, într-un proces de hotărnicie a moșiei Apahida¹⁰⁰. Este prima consemnare documentară scrisă a Valcăului Unguresc. Magistrul Nicolae, diacul din Valcău, apare într-un proces ținut în fața adunării generale din voievodatul Transilvaniei, prezidată de voievodul Ladislau, în 23 noiembrie 1379, la Turda. În acest proces, Nicolae de Valcău l-a învinuit pe Nicolae, fiul lui Gheorghe de Sfârnaș, vărul său după tată, că, datorită comportamentului său abuziv față de iobagii săi din Sfârnaș, i-a făcut pe mulți dintre ei să fugă, fapt care i-a pricinuit și lui o pagubă de 100 de florini¹⁰¹. Cum acuzatul nu a putut să-și probeze nevinovăția, voievodul a cerut ca Nicolae, fiul lui Gheorghe de Sfârnaș, dimpreună cu doi martori nobili, să se înfățișeze în fața conventului din Cluj-Mănăstur, în 13 ianuarie 1380, pentru a depune jurământ de nevinovăție la acuzațiile aduse¹⁰². Nicolae, diacul de Valcău, mai apare consemnat într-un document emis de magistrul Ladislau, vicar general al episcopului Transilvaniei, într-o pricină privind-o pe soția sa. Aceasta fusese căsătorită inițial cu Pavel, zis Voș, care a fost ucis de Nicolae, zis Voș, din Sântejude, fratele lui¹⁰³. Nicolae, zis Voș, pentru a obține iertarea, s-a angajat prin jurământ față de soția fratelui său că îi va plăti nouăzeci de florini¹⁰⁴.

⁹⁷ *Documenta Romaniae Histotrica*, Seria C, Transilvania, vol. XII, București, 1985, p. 43.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 43.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 62.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 250.

¹⁰¹ *Documenta Romaniae Histotrica*, Seria C, Transilvania, vol. XV, București, 2006, p. 676.

¹⁰² *Ibidem*, p. 677.

¹⁰³ *Documenta Romaniae Histotrica*, Seria C, Transilvania, vol. XVI, București, 2014, p. 66.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 67.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, prin căsătorie, cetatea și domeniul ei ajung în stăpânirea nobililor din familia Banffy - Losonczi. Înainte de 1372, cetatea este din nou donată de rege lui Ioan Gönyö, în virtutea faptului că stăpânii anteriori muriseră fără moștenitori¹⁰⁵. Prin Ioan, Valcăul va trece fiicei sale, Ana. Aceasta, la sfârșitul secolului al XIV-lea va transmite, prin căsătorie, domeniul lui Dionisie, din familia Bánffy-Losonczi¹⁰⁶. La 1404, însubordonați autorității centrale, regele Sigismund de Luxemburg trimite împotriva lor armată pentru a le cucerii cetatea¹⁰⁷. În anul 1412, într-un document emis de Știbor, voievodul Transilvaniei și comite de Solnoc, pentru reconfirmarea unor posesiuni, este amintit Ștefan din Walko¹⁰⁸. În 1435 este menționat Ioan, fiul lui Paul de Cheren, *capellanus castri* Sub Cetate-Valcău¹⁰⁹. În anul 1479, Andrei și fratele său din familia Banffy primesc un privilegiu regal, în virtutea căruia au dreptul de judecată în domeniul Valcău.

La 1594, cetatea Șilmeului și domeniul ei se găseau în stăpânirea familiei princiare Bathory. Urbariul domeniului, întocmit în toamna acestui an, înscrie 50 de localități, târguri, sate sau porțiuni de sate, între care Valcăul unguresc, Valcăul Românesc și Lazuri¹¹⁰. Conscrierea este importantă, fiindcă ne oferă o imagine complexă asupra realităților sociale, etnice și economice din cele trei localități, de la finalul secolului al XVI-lea. În fruntea ținutului de sub Rez se află un voievod, Luca Bica. Satele lui au crainic, care fac legătura între voievod și satele aflate pe domeniul Șilmeului. Crainicul Andrei Simion are în subordine satele Valcăul Românesc, Lazuri și Fizeș¹¹¹. După ce regii unguri cuceresc și organizează Transilvania, cnezii și voievozii răspândiți în întreaga provincie își pierd autoritatea¹¹². Cea mai mare parte a elitei românești și-a pierdut proprietățile și autoritatea deținute înainte de cucerirea maghiară. În timp, demnitatea de voievod a ajuns să acopere doar o funcție. Același situație o întâlnim și în Bihor, unde instituția voievodatului pare mai bine organizată. O primă constatare care se impune este aceea că voievodatele/voievozii românilor din Transilvania nu mai semănau deloc cu instituția de dinaintea cuceririi Transilvaniei. Dar instituția nu a dispărut în evul mediu. În noua conjunctură, voievozii se prezintă diferențiat, în funcție de raporturile cu puterea politică. În voievodatul Transilvaniei, crainicul era un funcționar

¹⁰⁵ Adrian A. Rusu, *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Salaj*, p. 98.

¹⁰⁶ *Ibidem*

¹⁰⁷ *Ibidem*

¹⁰⁸ *Zsigmondkori Oklevéltár*, vol. III (1411-1412), Mályusz Elemér, Borsa Iván redactori, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, doc. nr. 2443, pp. 567-568.

¹⁰⁹ Adrian A. Rusu, *Castelarea carpatică*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 205, 219.

¹¹⁰ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 593.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 594.

¹¹² Șipoș Sorin, *Silviu Dragomir - istoric*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, Oradea, 2015, p. 244-245.

ales de către district, având obligația de a aduna birșagurile stabilite de către scaunele de judecată și a servi ca intermediar între slujbașii regelui și populația districtului¹¹³.

În cazul de față, voievodul ne apare, potrivit lui David Prodan, superior și crainicului cu rol subordonat, cu funcție de jude, sau de jude al mai multor sate. Uneori însă crainicul are, se pare, atribuții de voievod¹¹⁴. În conscrierea domeniului Șimleului, realizată în 1594, din cele 50 de localități consemnate, 37 sunt localități românești¹¹⁵. La sfârșitul listei fiecărei localități e înscris și numărul porților pe care le constituie. Pentru satele românești, poarta cuprinde o medie de 6,8 supuși de poartă¹¹⁶. Marinul este înscris cu 5 porți, cu 47 de supuși. Urbariul ne furnizează date și despre obligațiile și îndatoririle supușilor aflați pe domeniul cetății Șimleului, cu mici diferențe între iobagii români și cei maghiari¹¹⁷.

În 1665, Hamza Pașa, din cetatea Oradea, trimite circa 500 de soldați, care atacă și cuceresc cetatea Valcău în iarna aceluiași an. La acel moment, cetatea n-avea apărare, ultimul căpitan al cetății fiind Teleky Mihaly. În același an, principele Mihai Apaffi a trimis o armată condusă de Mihai Makai pentru a reface cetatea, gândindu-se la întărirea ei în timp. Hamza Pașa, care staționa cu trupele sale la Oradea, află de intențiile principelui referitoare la Valcău și trimite o armată care devastează din nou cetatea Valcăului. Importanța acesteia crește odată cu cucerirea cetății Oradea de către turci în anul 1660. Cetatea Valcău a devenit, astfel, o fortificație de graniță cu rol decisiv în apărarea Transilvaniei. Resursele logistice precare ale soldaților au făcut ca fortăreața să fie lipsită de o capacitate reală de apărare¹¹⁸. De abia în anul 1716 se mai încearcă refacerea cetății, fără niciun rezultat. La 10 ianuarie 1718, în adunarea comitatensă a Solnocului de Mijloc, se ia hotărârea să contribuie și orașul Zalău la refacerea cetății Valcău, cu materiale (roabe, șine de fier și praf de pușcă) și cu 30 de oameni. Toate încercările se soldează cu eșecuri. Cetatea nu se mai reface după atacurile turcești repetate din anul 1665, nemairevenind la ceea ce fusese odinioară și fiind abandonată în anul 1727¹¹⁹.

În privința stilului de construcție și a arhitecturii cetății Valcău se pot face precizări doar prin studierea ruinelor, care s-au degradat în continuu din secolul al XVII - lea până astăzi. Meșterii constructori ai cetății nu se cunosc, nefiind menționați în niciun document. Pe ruinele rămase nu s-au găsit inscripții și nici pictură. Planul cetății este dificil de stabilit cu precizie din cauza vegetației abundente din zonă. Se pare că cetatea a avut o formă trapezoidală. La început-

¹¹³ *Ibidem*, p. 249.

¹¹⁴ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 594.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 593.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 595.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 595.

¹¹⁸ Petri Mór, *op.cit.*, vol. IV, p. 243-256.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 215-217.

tul secolului XX, Petri Mór consemna, în *Szilágy Vármegye monográphiája* (Monografia comitatului Sălaj), că pe vârful dealului se văd împrejur șanțuri, la circa 300 m, ca și ruinele zidului de incintă. În interiorul zidurilor se mai păstrau fundații de construcții având forma pătrată. În partea vestică a cetății se păstrau ruinele unor ziduri uriașe (circa 13 - 15 m.), de înălțime considerabilă, având lungimea de 9 m fiecare latură și grosimea de 2,25 m. Construcții aidoma au fost și pe latura de nord - est a cetății, unde se mai păstrau în jurul anului 1900 ruine de circa 13-15 m. Aceleași construcții au existat și în partea de est, unde mai erau ziduri de 1.95 m înălțime și de 1,80 m lățime¹²⁰. Tot aici au fost descoperite ruinele unei pivnițe. Relievelor arhitectonice care se mai păstrează indică prezența unui palat în cetate¹²¹. Donjonul din care au mai rămas doar fragmente se asociază stilistic, prin baza lui pătrată, unei arii foarte comune arhitecturii militare transilvane, încadrată cronologic în secolele XIII - XIV¹²².

The Valcău Fortress and Domain as Reflected in the Written Documentary Sources (13th-15th centuries)

As the authority of the new Hungarian kingdom strengthened in the conquered territories, new counties were established. Thus, in 1111, Saul, count of Bihor, was recorded, and in 1164, Janos, count of Crasna, was documented. The county of Crasna, separated from the county of Bihor, had its center in the fortress of Crasna. In 1166, Fuc, count of Solnoc, is mentioned. Solnocul de Mijloc emerged from this county, almost as large as a province, and was first recorded in 1324, when the documents mentioned a Martin, count of Scylag (Sălaj), with the center at Zylah (Zalău). In these new political realities, the documents issued by the Chancellery of the Kingdom of Hungary, or by other issuing institutions, recorded a number of 30 settlements in Crasna County. Apart from these, there were 7 localities attested for the first time in the 13th century that later disappeared. In Solnocul de Mijloc county, for the same century, 32 villages are documented, which continued to exist in the following centuries. In the 12th-13th centuries, the monasteries were also documented: St. Margaret of Meseș (1160), built before the Tatar invasion, and monasteries in Zăuan, Almaș, Uileacu Șimleului, and Acîș, where there was a Benedictine monastery. The monastery of Meseș collected salt, its warehouses containing a fifth of the salt that was to pass through the Meseșan Gate.

The locality was first mentioned under the toponym of Valcău, on January 21, 1249, as terra Walko, Wolko in a diploma issued by the chancellery of

¹²⁰ Alexandru Avram, *Fortificații medievale din Crișana*, în "Biharea", I, Oradea, 1973, p. 215-216.

¹²¹ Adrian A. Rusu, *Castelarea carpatică*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 202

¹²² Alexandru Avram, *Fortificații medievale...*, p.215.

the Hungarian king Béla IV for Paul, royal county and count of Zala. Before 1249, because until the 14th century we only had one village mentioned with this name, the village of Valcău most likely belonged to the royal castle of Crasna. In the document of 1249, several domains from the counties of Bihor and Solnoc were recorded, conferred by the sovereign to the royal judge Paul, as well as the domains of Zăuan and Nușfalău, located near the domain of Valcău, in the county of Crasna.

In the 14th century, the Valcău fortress ruled the entire southern region of Crasna county and defended this area from potential attackers. Written documents referring to Valcău are few compared to those referring to other domains in Transylvania. Precisely for this reason, our analysis of the preserved official documents will be carried out with great precision, highlighting the general elements, but also the details, in order to capture as much as possible of the medieval realities in Valcău and the neighboring settlements. From the 14th century, the fortress and domain of Valcău appear more and more often recorded in the documents of the time. In the context of the efforts made by Charles Robert of the Anjou dynasty to impose his authority in the kingdom, Castrum Volko is also recorded, in 1319. On this occasion, Carol Robert rewards the magister Desideriu Elewanth, the castellan of Bologa, for the conquest of the fortress of Valcău, from Beckh, son of Kopaz, and Ștefan, son of voivode Lorand, which he then handed over to the king.

Valcău's importance grew after the fortress of the same name was erected near the locality, sometime in the second half of the 13th century, after the Mongol invasion of the Kingdom. Several nearby estates, such as Crasna, were attached to Valcău, increasing the role and importance of the new fortification for the new Angevin dynasty, which was looking to consolidate its authority in Transylvania as well. If in the grant document of King Béla IV from 1249, for the royal count Paul, only the Valcău, Zăuan, and Nușfalău estates are mentioned, after almost a century, 22 villages are recorded within the Valcău domain. It is probably the period of maximum importance that the citadel and its related domain enjoyed, before it also became a county center, in the context of the numerous military conflicts during the reign of the kings Béla IV, Ștefan V, Ladislau IV the Cuman, Andrew III, and Carol Robert.

Key words: *Valcău, domain, fortress, Crasna county, Transylvania*

Sorin Domițian ȘIPOȘ

doctor în istorie, profesor universitar,

director al Școlii Doctorale de Istorie,

director al Centrului de Studii Interdisciplinare.

Universitatea din Oradea

e-mail: sorin.sipos@yahoo.com

**RELAȚIILE MOLDO-MUNTENE ÎN SECOLELE XIV–XV:
O RETROSPECTIVĂ REEVALUATĂ**

Contextul apariției mai multor state românești la nord de Dunăre a fost determinat de o multitudine de factori. Fie că era vorba de argumente interne sau externe, pluralitatea politică românească necesită o evocare, o evaluare și o reevaluare din mai multe puncte de vedere. Petre P. Panaitescu, într-un studiu, arăta destul de convingător motivele pentru care, în Evul Mediu și la începutul epocii moderne, Moldova și Țara Românească au fost țări separate¹. Faptul că Transilvania era sub dominația nobililor maghiari, iar cele două centre în jurul cărora s-au constituit statele românești independente erau la capete opuse ale acestui spațiu erau câteva elemente din această listă. Totodată, în istoriografia românească a apărut și concepția de unitate medievală românească, iar aceste realități erau atribuite chiar începuturilor ființei statale românești la nord de Dunăre².

Realitățile românești se pot întâlni pentru perioada în discuție și la alte popoare medievale. Deopotrivă, relațiile dintre cele două țări românești extracarpatiche au avut evoluții dintre cele mai interesante, nemaivorbind de faptul că din primele decenii ale existenței Țării Moldovei, relațiile moldo-muntene au căpătat un profil clar. Din punct de vedere metodologic, studiul relațiilor moldo-muntene se lovește de aceeași meteahnă a istoriografiei românești – lipsa izvoarelor. Astfel, doar prin numeroase coroborări și deslușiri, putem formula niște opinii cu privire la forma și conținutul acelor relații.

Domnii Țării Românești și ai Moldovei de la bun început au intrat în sfera de influență a marilor puteri, mai exact a celor două regate apostolice – Polonia și Ungaria. Prin urmare, și evoluția politică a acestor două țări extracarpatiche avea să resimtă turnurile care aveau loc în cele două regate, iar la un anumit moment să le urmeze îndemnurile și politica acestora. Ceea ce, firește, nu însemna ca de curând să se producă vreo răzbunare, iar domnii noștri să nu aibă din nou de pățimit de pe urma acțiunilor precedente. Iată de ce relațiile moldo-muntene vor urma calea patronilor săi, la un anumit moment, ca mai apoi să prindă turnuri cu totul neașteptate. Prin urmare, o parte a relațiilor moldo-muntene pot fi deslușite doar prin analiza rivalității pentru expansiunea în spațiul Europei de sud-est a Poloniei și Ungariei.

¹ Petre P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?*, în Idem, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1994, p.99-110.

² Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, București: Editura Academiei, 1983; Ion Toderășcu, *Unitatea medievală românească*, București: Editura științifică și enciclopedică, 1988.

După o perioadă de început destul de tulbure, Moldova devenea vasal al Ungariei cu acte în regulă. În sistemul politic de atunci, acest gest era un fel de legitimare a stăpânirii sale, care îi era oferită conform unor reguli precise de suzeran, adică de rege. Faptul că regele polonez, Kazimir cel Mare (rege 1333-1370), nu a avut urmași pe linia masculină, l-a adus pe regele Ludovic de Anjou, până atunci doar rege al Ungariei, să fie și rege al Poloniei (1370-1382)³. Interregnumul maghiar a durat până în 1387, când ungurii l-au ales rege pe Sigismund de Luxembourg.

Interesante sunt informațiile lăsate de cronicarul polonez Strykowski. Din ele rezultă că, într-o primă etapă, domnii Moldovei au fost vasalii ungurilor, iar mai apoi au trecut în vasalitatea poloneză. De asemenea, acest fapt s-ar fi produs, conform aceleiași cronici, înaintea alegerii lui Sigismund de Luxembourg rege al Ungariei, adică înainte de anul 1387, când, de altfel, Petru Mușatinul a prestat omagiul de vasalitate la Liov⁴.

Aceste mișcări ale domnului Moldovei se produc în perioada în care în scaunul Țării Românești urcă Mircea cel Bătrân, unul dintre iluștrii domni ai Țării Românești. Din câte se pare, Mircea cel Bătrân, de asemenea, a încercat să se distanțeze de pretențiile de dominație ale Regatului Ungariei și a încercat să realizeze propria linie politică. Firește, acest lucru nu se putea realiza fără o colaborare eficientă pe plan internațional. Trebuie să adăugăm aici că, în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, atât Moldova, cât și Țara Românească încă nu-și aveau granițele stabilite definitiv. Era o confruntare între cei doi domni care din teritorii, mai ales cele locuite în majoritate de români, aveau să ajungă în componența statelor acestora.

În cazul lui Mircea cel Bătrân, el, la scurt timp după urcarea în scaun, a reușit să-i alunge pe turci din Dobrogea și să alipească Dobrogea la Țara Românească⁵. La 27 decembrie 1391, Mircea cel Bătrân adăuga la titulatura sa și „părțile tătărești”. Acel document⁶ amintește, de fapt, de „marginile părților tătărești”, ceea ce ne trimite cu gândul la stăpâniri în Basarabia istorică. Momentul menționat mai sus este sugestiv, dacă ținem seama de faptul că, în același moment, domnul Moldovei Roman se intitula „singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu, domn Io Roman voievod, stăpânind Țara Moldo-

³ A se vedea între altele și studiul lui Pavel Parasca, *În problema temeiului pretențiilor regalității Ungariei de supremație asupra Moldovei*. În: Idem, „Și de atunci s-a început cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei”. *Studii*, Chișinău, 2014, p.118-134.

⁴ «Przyiachał potym krol Jagelo do Lwowa, gdzie Piotra Hospodara Wołoskiego, gdy przysięgę hołdownym obczyaiem z Radami swoimi pod Chorągwią koronną uczynił, w obronie przyiał, bo w ten czas Wołosi odkinełi się byli od Węgrow w Interregnum po śmierci Ludwikowey, a do Polakow przystali»// Strykowski M. *Kronika polska, litewska, zmódzka i wszystkiéj Rusi*. Warszawa, 1846. p. 448.

⁵ Evenimente produse în iarna lui 1388-1389.

⁶ *Documenta Romaniae Historica* (DRH), Seria B. Țara Românească, vol.I (1247-1500), întocmit de Petre P. Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1966, p.36-38, nr.15.

vei de la munte până la mare”⁷. Altfel spus, în jurul anului 1392 sau, mai degrabă, la sfârșitul lui 1391, cei doi domni români au devenit vecini. Din alte informații știm că domnii Moldovei aveau relații de prietenie și bună vecinătate cu principii Koriatovici, care stăpâneau Podolia și de care-i legau relații de rudenie⁸.

Evenimentele ce s-au derulat în prima jumătate a anilor 90 ai sec. al XIV-lea sunt foarte complexe. În această situație însă, nu trebuie neglijată problema relațiilor între domnul Moldovei și cel al Țării Românești. O să amintim aici că între domnii Moldovei și puterea suzerană, Regatul Poloniei, dincolo de relațiile de bună vecinătate și colaborare încă de la bun început a apărut o problemă – cea a sumei de 4 000 de ruble pe care regele Poloniei Władysław Jagiełło a împrumutat-o de la Petru Mușatinul, domnul Țării Moldovei. În schimbul acestei sume, regele Poloniei s-a obligat să lăse Pocuția zălog domnului Moldovei. Așa lua naștere una dintre cele mai spinoase probleme din istoria relațiilor moldo-polone.

După moartea lui Petru Mușatinul, noul domn Roman a întreprins mai multe încercări pentru a instaura un regim echidistant față de marile puteri. La acea oră, situația lui Sigismund de Luxembourg ca rege al Ungariei s-a stabilizat, iar el începea să-și construiască propriul sistem de alianțe. Din acesta făceau parte: Regatul Ungariei, Ordinul Teuton, Statul Koriatovicilor din Podolia, Țara Românească, iar de la un anumit moment – și Țara Moldovei, care, odată cu domnia lui Roman I, probabil, a revenit chiar și la suzeranitatea maghiară. Acest ultim element putea fi și intenție, însă această intenție era destul de păguboasă pentru viitoare planuri ale lui Sigismund de Luxembourg. În relațiile cu Polonia, Ungaria spera să recupereze Ruthenia, care începând din 1392 aparținea din nou Poloniei, după ce regina Jadwiga, fiică de rege maghiar și soția lui Władysław Jagiełło, a cedat acest teritoriu Poloniei. De altfel, Ungaria trăgea ponoasele pentru acea perioadă de interregnum.

În același 1392, în Marele Ducat al Lituaniei, mare duce a devenit Alexandru (Vitovt). El a început să promoveze o politică energică față de supușii săi, între care se numărau și frații Koriatovici din Podolia. Acest conflict l-a implicat și pe domnul Moldovei Roman, ca un apropiat al conducătorilor Podoliei.

⁷ DRH, Seria A. Moldova, vol I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Ed. Academiei, 1975, p.3-4, nr.2.

⁸ Valentin Constantinov, Precizări genealogice cu privire la dinastia Bogdăneștilor. Anastasia fiica lui Lațco vodă. În: *În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan. In honorem Valentin Tomuleț*, Chișinău, Biblioteca Științifică, 2022, p.68-78. Jan Tękowski, Powiązania genealogiczne wojewodów moldawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV-XV wieku. B: *Genealogia*, 3, 1993, p. 45-66.

Domnul Moldovei, la rândul său, de la bun început a avut în față mai multe obstacole. Granița comună cu Țara Românească însemna continuarea confruntării cu domnul de acolo pentru stabilizarea frontierelor, care erau la acea oră foarte fragile și dintr-o parte și din alta. Apărea șansa ca, primind ajutor de la Sigismund de Luxembourg, să se emită pretenții mult mai clare pentru recuperarea banilor împrumutați regelui polon, iar dacă acest fapt ar fi fost imposibil, să intre în posesia Pocuției. Faptul că relațiile cu Władysław Jagiello s-au deteriorat îl mărturisește și mutarea orașului de reședință de la Suceava spre Târgul de Jos, adică orașul Roman. Pe fundalul confruntărilor de anvergură între neamul Koriatovici din Podolia și marele duce al Lituaniei Vitovt, confruntare în care domnul Moldovei era de partea stăpânilor Podoliei, soarta lui Roman era pecetluită. Campania din Moldova soldată cu schimbarea domnului putea să aibă loc și cu contingente militare muntene. Roman dispare de pe arena politică în 1395. După câte știm, a fost arestat și dus în Polonia⁹.

Mircea cel Bătrân, la rândul său, a apelat de mai mult timp la regele polonez ca acesta să dea undă verde relațiilor de prietenie și, în special, celor din domeniul comerțului. Aceste relații au fost mijlocite, după toate probabilitățile, de domnii Moldovei, ei înșiși interesați în dezvoltarea unor rețele comerciale care să aducă profit tuturor părților implicate. Comerțul liovenilor dus pe un teritoriu întins ajungea, așadar, până în Țara Românească, mărfurile trecând prin Moldova. Încă în secolul al XIX-lea au fost publicate mai multe documente din care reiese modalitatea prin care negustorii lioveni practicau comerțul în Țara Românească. Din câte cunoaștem, la 20 ianuarie 1390, între Mircea cel Bătrân și Władysław Jagiello a fost încheiat un acord de colaborare reciprocă¹⁰. Probabil, în preajma aceluși an, 1390, domnul muntean a dat și privilegiul comercial pentru negustorii din Liov, pentru prima dată publicat în *Akta Grodzkie i Ziemske* de Emil Kaluźniacki¹¹.

În ediția poloneză se păstrează și faximilul foarte bine realizat și care la momentul întocmirii denota faptul că se păstra foarte bine. Așadar, dacă actul dat de Mircea cel Bătrân negustorilor din Liov este autentic, asta ne-ar duce cu gândul la alte concluzii cu privire la colaborarea moldo-munteană de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Așadar, înainte de campania polono-lituaniană din Moldova și Podolia, soldată cu arestarea lui Roman I și izgonirea Ko-

⁹ Despre aceste confruntări, vezi: Valentin Constantinov, *Relațiile Țării Moldovei cu Marele Ducat al Lituaniei: a doua jumătate a sec. al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea* (până la Tratatul de la Lublau 1412). În: *Civilizația medievală și modernă a românilor. În onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani*, coordonatori Gheorghe Cojocaru și Igor Cereteu, Brăila, Editura Academiei Române, Ed. Istros, 2021, p.43-57.

¹⁰ Acest act se păstrează în Archiwum Głównie Akt Dawnych din Varșovia, Zbiór Dokumentów Pergaminowych (Colecția documentelor pe pergament), nr. 5613.

¹¹ *Akta Grodzkie i Ziemske*, vol.VII, editat de E. Kaluźniacki, Lwów, p.200-201. Vezi și nota 12 cu privire la autenticitatea acestui document.

riatovicilor din Podolia (Feodor Koriatovici s-a retras la curtea lui Sigismund de Luxembourg), s-a format un tandem moldo-muntean care colabora destul de productiv în vederea asigurării unui comerț pe un spațiu foarte întins, ce aducea venituri importante.

Din cele spuse mai sus ar rezulta că primul privilegiu comercial păstrat la Liov din partea vreunui domn român ar fi cel de la Mircea cel Bătrân, nedatat, dar care ar indica data de emitere 1390, la fel ca și actul care se păstrează în arhivă și se referă la semnarea unui acord politic în acel an. Atunci apare întrebarea – unde-i documentul moldovean, or, dacă a existat unul muntean, trebuia să fie, cu siguranță, și unul moldovean, care ar fi reglementat comerțul pentru acea perioadă? Credem că răspuns la această întrebare îl poate da faptul că în 1387, adică relativ nu cu mult înainte de 1390, în toamnă, la Liov, Petru Mușatinul presta omagiu de vasalitate. Foarte probabil că după aceasta a urmat și elaborarea unui acord comercial, care a fost gata peste un an, în 1388, când domnul moldovean îl împrumuta pe regele polonez cu o sumă importantă de bani. Credem, totodată, că acest act care l-a precedat pe cel muntean, a fost distrus odată cu aprobarea noilor condiții de comerț în Moldova, poate mai favorabile pentru partea moldovenească, atunci când un alt domn, Alexandru cel Bun, în 1407, presta repetat omagiu în fața regelui. Despre această conjunctură și despre legătura lui Mircea cel Bătrân cu noile prevederi comerciale va fi vorba un pic mai târziu.

După arestarea lui Roman, Moldova a intrat din nou în sfera de influență a tandemului polono-lituanian. A urmat campania militară a lui Sigismund de Luxembourg, cu scopul de a restabili din nou autoritatea sa în Moldova. De această dată, bătălia de la Ghindăoani, din 1395, s-a terminat cu victoria lui Ștefan, noul domn al Moldovei. Și deși era clar că el va trebui să declare fidelitate regelui Ungariei, totuși faptul că a ieșit victorios de pe câmpul de luptă, l-a menținut într-o poziție privilegiată în relațiile cu acesta. 1395 este anul în care în Europa de sud-est s-au produs evenimente majore. Pentru Mircea cel Bătrân a fost un moment de cumpănă.

Așadar, turcii, conduși de Baiazid în 1393 și 1396, au desființat cele două țarate bulgărești de Vidin și Târnova. Organizând campania din Țara Românească, ei au izbutit să-l alunge pe Mircea cel Bătrân din scaun, iar în locul lui să-l așeze pe Vlad Uzurpatorul. Acesta din urmă a încercat să găsească susținere și bănuim că în aceste împrejurări a apelat din nou la domnul Moldovei, iar acest demers s-a bucurat de succes. Au fost inițiate demersuri în vederea încheierii unui acord cu polonezii și acesta chiar a fost încheiat în 1396¹². După cum se știe, în același an 1396, cu ajutoare venite de la unguri, Mircea cel Bătrân a reocupat scaunul domnesc, iar în scurt timp va realiza una dintre cele mai importante isprăvi din perioada domniei sale.

¹² AGAD, ZDP, nr. 5614.

În 1399, Alexandru (Vitovt) a organizat o armată care trebuia să-l susțină pe Tohtamâș să reocupe tronul în Hoarda Mare. Intenția lui Vitovt era să ocupe tronul Moscovei. La această campanie au participat și moldovenii. Bătălia principală s-a dat la Vorskla și s-a încheiat cu victoria adversarilor lui Vitovt. Probabil, acest eveniment avea să aibă un rol important în dispariția de pe arena politică a lui Ștefan I – un filopolon convins. După o domnie efemeră a lui Iuga, zis la noi și „Ologul”, Mircea cel Bătrân va întreprinde o campanie în Moldova, unde îl va așeza în scaun pe Alexandru cel Bun. Această campanie, iarăși, nu putea să aibă loc fără aprobarea sau, poate, sprijinul lui Sigismund de Luxembourg. Începuturile lui Alexandru cel Bun au fost foarte modeste, iar pe arena politică internațională domnul Moldovei acționa foarte prudent. Așa cum am mai și remarcat pecetea mare pe actele oficiale cu destinație externă nu le va pune decât după câțiva ani buni de domnie¹³.

Firește, momentul cel mai sugestiv, când Alexandru cel Bun se împrietenește cu polonezii și lituanienii, va fi cel din 1407-1408. În primul an, la Liov¹⁴, domnul Moldovei a prestat omagiu de vasalitate, iar în cel de-al doilea, dădea negustorilor din Liov un (nou) privilegiu, în care erau trecute toate punctele importante pe care liovenii trebuiau să le respecte în comerțul lor cu Țara Moldovei¹⁵. Sugestivă în această privință este chestiunea că în anul următor privilegiul comercial o să fie acordat de Mircea cel Bătrân liovenilor, ceea ce ar repeta practica din anii 1389-1390, când, probabil, o practică similară era realizată atunci și care consfințea stabilirea unei piețe comune.

În primele decenii ale secolului al XV-lea, mai există o problemă în relațiile moldo-muntene - stăpânirea Chilieii. N.Iorga aprecia că e posibil ca Mircea cel Bătrân să fi intrat în stăpânirea Chilieii după anul 1402, când Baiazid Fulgerul avea să fie învins de Timur Lenk în bătălia de la Ancara. Tot așa de cert este că Chilia la 1412 este moldoveană. N. Iorga vedea în această situație o ciudățenie, iar rezolvarea problemei rămâne deschisă¹⁶.

În procesul formării ambelor țări române extracarpătice, unul dintre elementele principale a fost cel demografic. Astfel, în preajma formării celor două state, dar și după aceste evenimente, între Transilvania, Moldova și Țara Românească a existat o intensă circulație umană – fie că era vorba de elite politice, fie că era vorba de oameni simpli. În urma acestui proces, se va ajunge la creșterea numărului populației deja existente la acel moment în regiunile date, ceea ce va contribui și mai mult la formarea viitoarelor state medievale românești: Țara Românească și Țara Moldovei. În cronicile ambelor țări va fi vehiculată teoria „descălecatului”, care trebuie înțeleasă în sensul

¹³ Valentin Constantinov, *Relațiile Țării Moldovei cu Marele Ducat al Lituaniei: a doua jumătate a sec. al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea...*, p. 52-54.

¹⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare* vol.II, p. 625-627, nr. 173.

¹⁵ *Ibidem*, p. 625-627, nr. 173.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p.77.

venirii și stabilirii pe teritoriile viitoarelor state românești a coloniștilor din Transilvania. Acest proces însă nu se va opri odată cu întemeierea statelor românești. Domnii Țării Românești și ai Țării Moldovei vor sprijini procesul colonizării atât din Transilvania, cât și din cealaltă țară românească, pentru sporirea numărului contribuabililor și, respectiv, a bogățiilor țării – „ungurenii”, adică cei veniți din Transilvania, „muntenii” și „moldovenii” sunt chemați fiecare în celelalte țări, fiind scutiți de plata totală sau parțială a dărilor pe o perioadă de doi-trei ani. Deplasările populației românești dintr-o țară în alta sunt atestate mai ales în anii de răstriașe, când una dintre țări este atacată din afară. Și chiar dacă existau tratate politice, care prevedeau întoarcerea fugarilor, chiar dacă acestea și erau respectate, oricum întoarcerea se producea într-o măsură foarte mică, cea mai mare parte rămânând în noua lor patrie. Aceste deplasări de populație au asigurat limbii române o unitate extraordinară, care poate fi explicată și prin acest fenomen al pendulării și strămutării dintr-o țară în alta¹⁷.

Firește, cele mai spectaculoase relații, care au atras cel mai mult atenția, au fost relațiile politice. De-a lungul întregului Ev Mediu, spațiul românesc a fost în permanență un loc în care s-au desfășurat evenimente de importanță politică majoră și, de fiecare dată, aceste evenimente trebuiau să se desfășoare cu participarea vecinilor din celelalte două țări – fie că era vorba de Transilvania, de Țara Românească sau de Țara Moldovei.

Pe parcursul secolelor XIV-XV, relațiile politice dintre Țările Române au urmat cursul firesc al evenimentelor în care acestea au fost implicate. Interese majore vor sta la baza implicării în treburile celui alt stat sau voievodat, iar alianțele și conlucrarea politică va alterna cu starea de conflict, care avea ca miză obținerea de favoruri pe seama celui alt. La începutul expansiunii politice, sudul viitoarei Moldove era ocupat, după toate probabilitățile, de domnii Țării Românești. În momentul în care, la 30 martie 1392, Roman I se intitula „domn de la munte până la mare”, cel puțin o fâșie din teritoriul viitorului stat moldovenesc se afla în stăpânirea domnului Țării Românești de atunci – Mircea cel Bătrân, care, la rândul său, se intitula domn „și spre părțile tătarrești”, și „până la Marea cea Mare”¹⁸. În paragrafele anterioare s-a menționat că, pe parcursul secolului al XV-lea, Chilia a fost disputată între domnii Țării Moldovei și ai Țării Românești, câștigul fiind când de o parte, când de cealaltă, până când, la 1484, cetatea a fost cucerită de otomani. Ultima achiziție teritorială din contul domnilor Țării Românești a realizat-o Ștefan cel Mare, care va alipi la Țara Moldovei ținutul Putnei.

O chestiune destul de frecventă în care vor fi implicați domnii celor două țări române extracarpatice va fi problema dinastică. Principiul „osului dom-

¹⁷ Nicole Stoicescu, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, București, 1983, p. 49-61.

¹⁸ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 2002, p.367.

nesc”, în conformitate cu care orice descendent pe linie masculină dintr-un domn avea dreptul să ocupe tronul, va duce la formarea numeroaselor facțiuni de susținere a pretendenților, iar pe lângă susținătorii interni apăreau în mod firesc și susținători externi. Schimbarea domnului putea să intervină nu numai în cazul decesului celui în exercițiu, dar în orice clipă când apărea un nou candidat, susținut atât de forțe interne, cât și de cele externe. Primul caz cunoscut de intervenție în problema dinastică este cel al lui Mircea cel Bătrân, când el a efectuat o incursiune în Țara Moldovei și l-a scos din scaun pe Iuga Ologul, iar în locul lui l-a așezat în scaun pe Alexandru cel Bun. În anul 1431, după 1 iunie, Alexandru cel Bun va susține el, de astă dată, pe Alexandru Aldea la tronul Țării Românești împotriva lui Vlad Dracul, care fusese încoronat de Sigismund de Luxemburg. Dacă odată cu moartea lui Alexandru cel Bun, în Moldova începea o perioadă de criză internă, în Transilvania avea să se ridice și să urce treptele ierarhice un român, Iancu de Hunedoara. El era fiul lui Voicu, un cneaz român înnobilit de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg pentru faptele vitejești de pe câmpurile de luptă. Lui i se va da un domeniu la Hunedoara care cuprindea și 40 de sate. Iancu de Hunedoara, sau Corvinul, va întreprinde acțiuni energice pentru stăvilirea ofensivei otomane în peninsula Balcanică. El înțelegea cum nu se poate mai bine importanța unei acțiuni comune a Țărilor Române împotriva puterii otomane, aflate atunci, la mijlocul secolului al XV-lea, în plină expansiune politică. În anul 1438, Iancu de Hunedoara devenea ban al Severinului, în 1441 – voievod al Transilvaniei, iar în anul 1446 a devenit guvernator al Ungariei. În planurile sale, el avea ca obiectiv includerea Țării Românești și a Țării Moldovei în coaliția antiotomană. În acest scop, el va interveni, în repetate rânduri, în disputele dinastice din cele două țări române extracarpătice, susținând în scaun domni favorabili politicii lui. Parțial, scopul său a fost realizat. La bătăliile pe care le-a avut cu otomanii, el a avut sprijinul militar din Țara Românească în timpul campaniei lungi la sud de Dunăre, atunci când Vlad Dracul, domnul de atunci al Țării Românești, i-a pus la dispoziție un contingent militar. În pofida armistițiului încheiat pe zece ani, puterile creștine vor organiza o cruciadă în anul 1444. Bătălia decisivă s-a dat la Varna la 10 noiembrie 1444, și s-a soldat cu un eșec total al armatei creștine. În această bătălie și-a pierdut viața regele Poloniei și al Ungariei Vladislav. La această bătălie au participat și românii din Transilvania și Țara Românească.

În anul 1447, mai decis ca niciodată, Iancu de Hunedoara purcede la crearea unei largi coaliții antiotomane. Anume în acel an, în lunile noiembrie – decembrie, el va întreprinde o campanie militară în Țara Românească, îl va uide pe Vlad Dracul și îl va instala în scaun pe Vladislav II, fiul lui Dan II. În același context, trebuie plasate acțiunile din Țara Moldovei, când domnul de aici, Ștefan II, este omorât, în urma unui complot la care vor participa

Roman II, fiul lui Iliăș, ajutat de Petru II. Acesta din urmă, născut în anul 1422, fiu al lui Alexandru cel Bun, va avea sprijinul lui Iancu de Hunedoara. Guvernatorul Ungariei îl va susține și împotriva fostului său aliat, Roman II, iar la începutul anului 1448, Petru II va ceda lui Iancu de Hunedoara cetatea Chilie, unde va fi plasată o garnizoană ungurească¹⁹. În anul 1448, Iancu de Hunedoara a pregătit o campanie amplă la sud de Dunăre. El intenționa să-și unească forțele cu cele ale lui Skanderbeg, conducătorul răscoalei albaneze împotriva turcilor. În așteptarea albanezilor, Iancu de Hunedoara a fost atacat la Kossovopolje, iar armata condusă de el suferă o grea înfrângere. Din armata creștină făcea parte un contingent militar de aproximativ 3000 de călăreți, trimiși de Petru II din Țara Moldovei, precum și circa 4000 de arcași din Țara Românească, conduși de însuși domnul țării Vladislav II. Înfrângerea lui Iancu de Hunedoara în bătălia de la Kossovopolje, desfășurată între 17 și 19 octombrie, a dus la căderea din scaun a lui Petru II. La scurt timp după aceasta, el va dispărea în condiții necunoscute, iar Țara Moldovei va fi condusă timp de câteva luni de Csupor de Monoszlo, comandantul trupelor maghiare, trimise de Iancu de Hunedoara în Moldova. Disparația lui Petru II, om de încredere al lui Iancu de Hunedoara pe tronul Țării Moldovei, îl va determina pe acesta să caute pe următorul fidel politiciii sale. Și, în scurt timp, un asemenea candidat a apărut în persoana lui Bogdan II, fiul nelegitim al lui Alexandru cel Bun. La 12 octombrie 1449, la Tămășeni, cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara, Bogdan II va înfrânge armata care îl susținea pe Alexandrel și va ocupa scaunul Țării Moldovei. La 11 februarie și 5 iulie 1450, este încheiat tratatul de asistență între Iancu de Hunedoara și Bogdan II. În acest tratat, pentru prima oară, apare menționat Ștefan cel Mare. După tragedia de la Reuseni, când Bogdan II este omorât de Petru Aron, foarte probabil că anume la curtea lui Iancu de Hunedoara și-a găsit refugiul Ștefan cel Mare și anume acolo a dobândit cunoștințele necesare în domeniul artei militare, pe care le va folosi din plin în războaiele ce le va purta.

Deja la mijlocul secolului al XV-lea, unitatea politico-militară a spațiului românesc devenise o realitate. Importanța fiecărei țări române era foarte mare în acest spectru politic. Deja la mijlocul secolului al XV-lea, Țările Române ocupau un loc foarte important în stăvilirea expansiunii otomane în Peninsula Balcanică, iar contingentele militare românești luptau cu îndârjire pentru realizarea acestui deziderat. Oștile românești au fost prezente și la bătălia de la Belgrad din anul 1456, când armata condusă de Iancu de Hunedoara va obține o victorie strălucită asupra lui Mahomed al II, cuceritorul Constantinopolului. Evenimentele desfășurate în jurul anului 1456 au avut o încărcătură foarte mare în întregul spațiu balcanic. Credem că de evenimen-

¹⁹ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448*. În: *Studii. Revista de Istorie*, 1963, nr.5, p.1052-1063.

tele petrecute în jurul Belgradului se leagă și plata primului tribut al Țării Moldovei. Moldova a consimțit să încheie acest acord cu Imperiul Otoman, iar pentru plata unui tribut mai mult decât simbolic, în aceeași perioadă, negustorii moldoveni de la Cetatea Albă primeau privilegiul de a face comerț nestingherit pe teritoriul Imperiului Otoman²⁰.

Urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Țării Moldovei este o altă dovadă concludentă a conlucrării eficiente în spațiul românesc între reprezentanții lor. La începutul anului 1457, se știa că în Țara Românească se pregătește o campanie a unui nou pretendent la scaunul Țării Moldovei. Despre acest pretendent știa și Petru Aron. Grigore Ureche menționa, în cronica lui, despre ajutorul dat de Vlad Țepeș lui Ștefan cel Mare: „Acest domn, Ștefan-vodă, după doi ani a domniei lui Pătru-vodă Aron, rădicatu-s-au de la Țara Muntenască cu multă mulțime de oaste muntenească și din țară adunați și au intrat în țară”²¹.

Interferențele românești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare vor intra într-o nouă dimensiune. Urcat în scaun cu ajutorul lui Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare nu a renunțat la ideea recuperării Chilie, chiar dacă și tatăl lui, Bogdan II, în tratatul încheiat în anul 1450 a reconfirmat retrocedarea cetății. Prima încercare va fi efectuată chiar în perioada domniei celui care l-a ajutat să ocupe scaunul domnesc, Vlad Țepeș, în anul 1462. De abia la a doua încercare, cea din anul 1465, Ștefan a reușit să intre în stăpânirea Chilie, această acțiune stând la originea conflictului armat, din 1467, dintre Ștefan cel Mare și regele Ungariei Matia Corvinul, fiul lui Iancu de Hunedoara. În continuare, va veni o perioadă în care Țara Românească va juca un rol important în sistemul defensiv, realizat de Ștefan cel Mare în conflictul său de durată cu Imperiul Otoman. Inițial însă, va avea loc o confruntare regională dintre Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos, domnul Țării Românești. În luna februarie 1470, Ștefan cel Mare a efectuat o campanie împotriva domnului Țării Românești și a ars Brăila, Orașul de Floci și județul Ialomița. În anul viitor, 1471, primăvara, Radu cel Frumos a întreprins o campanie de pedepsire a domnului Moldovei pentru incursiunea din anul precedent, Ștefan cel Mare însă l-a surprins lângă hotarul țării în târgul Soci și i-a provocat o înfrângere grea.

În anul 1473, conflictul dintre Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos a trecut într-o altă fază. De aici încolo, Ștefan nu numai că va întreprinde campanii în Țara Românească, dar și va schimba domnii aflați în această țară. Pe parcursul mai multor ani, campaniile lui Ștefan cel Mare vor pune presiune pe elitele politice din cealaltă țară românească și ele vor trebui – cel puțin, pe moment – să accepte voința domnului moldovean. Și chiar

²⁰ Ș. Papacostea, La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle. În: *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII (1974), nr.3, p.453-454.

²¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 2006, p.39.

dacă se va constata că eforturile domnului Țării Moldovei nu aveau efectul scontat, la scurt timp, cei urcați în scaun cu ajutorul domnului moldovean aveau să abandoneze linia politică a confruntărilor cu otomanii, în timp ce desele campanii ale lui Ștefan cel Mare aveau să diminueze considerabil influența otomană pe teritoriul Țării Românești și să prevină transformarea ei ulterioară în pašalâc.

După o campanie fulgerătoare, în a doua jumătate a lunii noiembrie 1473, domnul Țării Moldovei l-a învins pe cel al Țării Românești, iar în locul lui l-a instalat în scaunul domnesc pe Laiotă Basarab. În luna decembrie 1473, urmează campania de răspuns a lui Radu cel Frumos, care, inițial, preia scaunul domnesc, iar mai apoi va întreprinde o campanie de pradă în Țara Moldovei, ajungând până la Bârlad. Ștefan cel Mare nu a cedat nici de această dată, iar în urma campaniei din luna martie 1474, inițial, îl reinstalează pe Laiotă Basarab, iar în toamna aceluiași an, îl va pedepsi – de data aceasta pe Laiotă Basarab, care trecuse între timp de partea turcilor.

În memorabila bătălie de la Podul Înalt de la începutul anului 1475, de partea otomanilor, în calitate de vasali ai lor, vor participa și contingente muntene. Oștirile din „cealaltă Valahie” vor fi sugestiv menționate în corespondența lui Ștefan cel Mare cu puterile creștine, ceea ce, firește, mărturisește despre conștiința unității de neam pe care o avea marele voievod.

În urma acestor schimburi de incursiuni, domnul Țării Moldovei avea să ia în captivitate familia lui Radu cel Frumos. Cu fiica acestuia, Maria Voichița, Ștefan avea să se căsătorească în anul 1478. Maria Voichița va fi ultima soție a lui Ștefan cel Mare, după ce, anterior, Ștefan a fost căsătorit cu Eudochia de Kiev și Maria de Mangop. Din această ultimă căsătorie a lui Ștefan cel Mare se va naște Bogdan III, succesorul lui în scaunul Țării Moldovei.

Conlucrarea românească avea să dea roade, chiar dacă și pe o perioadă scurtă de timp, atunci când, după un atac conjugat dinspre Transilvania și dinspre Moldova, pe tronul Țării Românești va urca din nou Vlad Țepeș. Campania comună din lunile octombrie – noiembrie 1476 a lui Ștefan cel Mare și Ștefan Bathory, principele Transilvaniei, avea să se materializeze prin readucerea lui Vlad Țepeș în scaunul Țării Românești, după o absență de mai bine de 14 ani. Cu toate acestea, cea de-a treia domnie a lui Vlad Țepeș nu a durat mult timp. Întors cu ajutoare turcești în luna decembrie a aceluiași an, Laiotă Basarab a reocupat tronul și l-a ucis pe Vlad Țepeș.

În continuare, Ștefan cel Mare va întreprinde alte incursiuni, pentru a instala în scaunul Țării Românești pe un domn fidel politicii sale. Chiar dacă aceste campanii ale domnului moldovean nu se vor încununa cu succes, efectul lor va fi – așa cum am arătat mai sus – slăbirea considerabilă a influenței otomane în Țara Românească, iar acest lucru va conta foarte mult atât pentru viitorul Țării Românești, cât și pentru cel al Moldovei, deoarece,

în cazul transformării Țării Românești în pașalâc, presiunea otomană asupra Moldovei, dar și a Transilvaniei avea să crească exponențial de câteva ori. În schimb, Vlad Călugărul, domn al Țării Românești între 1482 și 1495 și Radu cel Mare, domn al Țării Românești între 1495 și 1508, vor trebui să țină seama de interesele domnului moldovean, iar după încheierea păcii dintre Ștefan cel Mare și sultanul turc, chiar să colaboreze militar.

După moartea lui Ștefan cel Mare, domnul Țării Românești Radu cel Mare va porni propria politică de susținere în scaunul Țării Moldovei a propriului favorit în detrimentul lui Bogdan III, strâmtorat considerabil de opoziția internă, dar și de cea externă – atât dinspre Polonia, cât și dinspre Țara Românească. De conflictul iscat între domnii Moldovei și Țării Românești se leagă un episod foarte interesant, inserat în Letopisețul anonim, început la curtea lui Ștefan cel Mare și continuat la cea a lui Bogdan III. Astfel, în această cronică se relatează despre campania întreprinsă de Bogdan III în Țara Românească în anul 1507: „În anul 7015 (1507), octombrie 28, a intrat domnul Ion Bogdan voievod în Țara Muntenească cu toate oștile, la locul Rătezați, la Movila Căiata, pe cea parte a Râbnei. Și acolo a venit un sol de la Radul voievod, un călugăr, anume Maximian, fiul lui Despot, țarul sârbesc (fostul despot al Serbiei Gheorghe Brancovici – *n.ns.*) și a rugat pe domnul Bogdan voievod cu multe rugăminți, ca să se împace cu Radul voievod, „pentru că sunteți creștini și rude”. Și au fost între dânșii multe vorbe și multă rugămintă din partea călugărului”²². Iată încă o dovadă a conștiinței unității de neam într-o perioadă de maximă încordare politică. Această conștiință însă nu însemna dorința de unificare politică, cea care va apărea mult mai târziu, în epoca modernă. Deocamdată, în ambele țări române extracarpatice era încă puternică atât tradiția dinastică, dar și tradiția existenței separate a celor două țări.

Totodată, unitatea strategică, interesele comune, perspectivele unei dezvoltări în cadrul unui stat comun au făcut posibilă apariția proiectului Daciei în secolul al XVI-lea, care să unească toate cele trei țări române într-un stat politic comun. Deși teoretic a fost realizat de Sigismund Báthory, care a încercat doar să-l pună în practică în anul 1595, el pentru prima oară a fost pus în practică de Mihai Viteazul la sfârșitul anului 1599-1600, ca, mai apoi, diferiți domni și principii în diferite feluri să încerce refacerea acestui proiect și, uneori, ca în cazul lui Radu Mihnea, între 1623-1626, s-a reușit, fie și parțial, prin realizarea unirii dinastice a Moldovei și Țării Românești²³.

²² *Croniclele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p.23.

²³ Valentin Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2007.

Moldavian-Wallachian relations in the 14th-15th centuries: a re-evaluated retrospective

In the Middle Ages, the concept of medieval Romanian unity was given a much too ideological aspect - from an exaggeration to an absolute denial, ironically appreciated as a reminiscence of the communist regime from the Ceausist period. At the same time, the problem exists: in the Middle Ages and the modern era there was a Romanian political plurality, which imprinted a certain conception of the state and ethnicity. On the other hand, natio valachorum is also a term often found in the documents of the era, and which reflects a reality not only at the chancellery level. Therefore, the study wants to bring back into discussion an existing state of affairs at the end of the Middle Ages in which political plurality coexisted with medieval Romanian unity.

Key-words: *Moldavia, Wallachia, Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare*

Valentin CONSTANTINOV

doctor habilitat, conferențiar universitar

Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

email: walentkonstant@yahoo.fr

GENEZA HOTARULUI NISTREAN AL ȚĂRII MOLDOVEI

Una din cele mai întinse sectoare ale frontierelor Țării Moldovei în Evul Mediu îl constituie segmentul hotarului fixat pe cursul Nistrului. Despre statutul de frontieră al acestui fluviu la începutul secolului XV avem mai multe mărturii din partea călătorilor străini, precum ierodiaconul Zosima, care a ajuns în 1419 la „...un râu mare la Mitrievî Cîminî, care se numește Nistru. Aci a fost vama de trecere și granița Moldovei”¹, sau cavalerul francez Ghillbert de Lannoy, care s-a oprit detaliat asupra vizitei sale la Cetatea Albă în 1421: „Și am ajuns la o cetate întărită și port la Marea Neagră, numită Moncastro, sau Belgrad, unde locuiesc genovezi, romani și armeni. Și a venit acolo pe o margine a râului, cât eram eu de față, sus-numitul Gheldigold, guvernatorul Podoliei, pentru a face și a întemeia cu mare silință o cetățuie nouă, care a și fost făcută în mai puțin de o lună de către sus-numitul duce Vytautas într-un loc pustiu, unde nu se găsește nici lemn, nici piatră”.² Aceeași frontieră nistreană era recunoscută la nivel diplomatic de către puterile regionale, fiind amintită în cadrul tratatului de la Lublău din 1411 între suveranii Poloniei și Ungariei, precum și în tratatul de hotar moldo-polon din 1433, semnat de Władysław al II-lea Jagiełło și domnul Moldovei Ștefan al II-lea.

Formarea acestei frontiere fluviale și recunoașterea internațională a acesteia de către principalele puteri ale Europei Răsăritene sunt strâns legate de evenimentele din a doua jumătate a secolului XIV și, mai ales, de consecințele începutului decăderii politico-militare a Hoardei de Aur. Scopul analizei de față este de a prezenta contextul genezei hotarului nistrean al Țării Moldovei, precum și a determina momentul posibil al recunoașterii acestuia în calitate de frontieră de către principalele puteri creștine ale Europei Răsăritene, precum Regatele Poloniei și Ungariei, Marele Ducat al Lituaniei. De asemenea, vor fi discutate mai multe episoade diplomatice importante din a doua jumătate a secolului XIV și rolul lor în geneza hotarului nistrean.

Pentru început, este necesar de a fixa posibilele limite cronologice ale formării frontierei nistrene a statului medieval românesc est-carpatic. Originile acestui proces puteau porni încă înainte de stabilirea lui Bogdan I dincolo de munții Carpați, la începutul anilor 1360', mai exact, în circumstanțele sfârșitului conflictului militar dintre Regatele Poloniei și Ungariei cu Hoarda de Aur, izbucnit, inițial, pentru pământurile fostului cnezat Halici-Volânia. În

¹ *Călători străini despre Țările Române. Vol. 1*, coord. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, et al., București, Editura Științifică, 1968, pp. 43-44

² *Ibidem*, pp. 50-51.

studiul său, dedicat hotarului medieval de nord al Țării Moldovei, istoricul Alexandru Pînzar susține atingerea unui compromis verbal dintre Cazimir al III-lea și Ludovic I de Anjou privind delimitarea frontierei în teritoriile est-carpătice, pe lângă reconfirmarea vechilor înțelegeri privind soluționarea problemei moștenirii haliciene, la întâlnirea celor doi monarhi din 4 aprilie 1350³. Într-un asemenea caz, pe lângă sectorul bucovinean al sferelor de influență poloneză și ungară, o asemenea înțelegere putea să se extindă și asupra frontierei Nistrului în regiunea viitorului ținut al Hotinului, care mai târziu a fost moștenit de Bogdan I și succesorii săi. O mărturie indirectă a unui asemenea scenariu reprezintă mențiunea unei „vechi granițe” în tratatul de credință al lui Ivașcu față de regele Vladislav al II-lea al Poloniei în 1400, precum și sintagma „hotarele de demult” în tratatul de hotărnicie moldo-polonă din 13 decembrie 1433⁴.

Limita cea mai târzie a formării hotarului nistrean al Țării Moldovei este legat de segmentul curentului inferior al fluviului dat, care până la mijlocul secolului XIV a fost parte a teritoriilor Hoardei de Aur. Criza politică internă majoră în ulusul Jochi, cunoscut în cronicile rusești sub numele de «великая замятня», va permite marilor duci lituanieni și primilor domni ai Moldovei să înainteze pe teritoriile controlate de diferiți demnitari tătari de periferie. Stabilizarea frontierei pe Nistru și recunoașterea sa, cel puțin *de facto*, în calitate de nou status-quo regional trebuia să fi avut loc până la venirea la putere a hanului Tohtamâș în anul 1380, care va pune capăt crizei interne și va revigora temporar pozițiile Hoardei de Aur în Europa Răsăriteană. Versiunea dată pare să fie confirmată și de apariția primei mențiuni în arhivele municipale ale Lvovului privind o tranzacție comercială dintre Klepel, negustor originar din Cracovia, și un oarecare Zimmerman din orașul Siret, în anul 1382⁵. Puțin mai târziu, în 1386, un alt negustor cracovian, Nikolaj Morsztyn, a fost atacat și jefuit în călătoria sa prin Moldova⁶. Ambele episoade indică activitatea „drumului moldovenesc” în anii 1380, fapt ce confirmă statornicirea noului hotar pe Nistru și prezența principalului port al acestei căi comerciale – Cetatea Albă,⁷ sub autoritatea domnilor Moldovei. Momentul cel mai verosimil al înfăptuirii acestui eveniment este perioada de după anul 1368, când

³ Alexandru Pînzar, *Hotarul de Nord al Moldovei (de la formare, în secolul al XIV-lea, până la statornicirea lui pe Ceremuș, Colacin și Nistru)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016, pp. 50, 97. 4 *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*, coord. Ion Eremia, ed. a 3-a, rev. și ad, Chișinău, Cartdidact, 2020, doc. 18, p. 163; doc. 38, pp. 178-179.

⁵ Petru P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu. În: Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, Editura Enciclopedica, București, 1994, pp. 83-84.

⁶ Stanisław Kutrzeba, *Handel Polski ze Wschodem w wiekach srednich*, Kraków, Druk. „Czasu”, 1903, p. 74.

⁷ Petru P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*. În: *Romanoslavica*, București, 1958, nr.3, p. 95.

își sistează activitatea principalele centre tătărăști de emisie a monetelor la Orheiul Vechi și Costești, iar cultura cu ceramică roșie-gălbuie (atribuită, tradițional, localităților subordonate Hoardei de Aur) dispare în interfluviul pruto-nistrean⁸.

O particularitate importantă a genezei hotarului nistrean al Țării Moldovei reprezintă cazul cetății Cern, menționate pentru prima dată în „Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate” în categoria orașelor bulgare și volohe: „...*На усть Днестра над морем, Белъгород. Черн, Ясьскыи торг на Пруте реце...*”.⁹ Fără a enumera totalitatea opiniilor expuse privind datarea acestei surse importante pentru subiectul hotarelor timpurii ale Țării Moldovei, ne vom opri asupra versiunii prezentate de către Grigorie Miheev. Preluând viziunea împărtășită de B. A. Râbakov, A. N. Nasonov și E. P. Naumov despre legătura directă dintre *Listă* și activitatea mitropolitului Chiprian, Gr. Miheev susține că întocmirea acestui izvor putea să aibă loc cu ocazia călătoriei lui Chiprian, în 1373, spre pământurile rusești, pentru împăcarea partidei „lituaniene” și „moscovite” în conflictul pentru vechiul scaun mitropolitan al întregii Rusii. Versiunea lui Gr. Miheev explică în mod particular ordinea orașelor prezente în *Listă* în ordinea eparhiilor vizitate de solul patriarhal. Momentul cel mai târziu al întocmirii *Listei* în viziunea cercetătorului ar fi începutul lunii martie 1374, când în urma discuțiilor problemelor disputate a avut loc împăcarea cnezilor Moscovei și Tverului, precum și numirea unui nou episcop al Tverului de către mitropolitul Moscovei, Alexii, toate evenimentele având loc în prezența lui Chiprian.¹⁰ În cazul veridicității acestei versiuni, am putea să susținem un interval mult mai îngust al formării hotarului estic al Țării Moldovei – adică între anii 1369-1374.

Localizarea Cernului reprezintă un subiect nerezolvat cu certitudine încă în cadrul istoriografiei române și ucrainene. Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate, lista orașelor lui Świdrygiełło din 1434 și dania regelui Vladislav al III-lea către Teodor Buczacki din 30 sept. 1442 indică, cel mai probabil, amplasarea sa pe malul stâng al Nistrului, în vecinătatea limanului aceluiași fluviu și în imediata apropiere de localitățile Hadybey, Mayak sau Karawull (vezi **Anexa 1**).¹¹ Cât de largă era o posibilă stăpânire a domnilor Moldovei

⁸ Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai sec. al XIX-lea*, Chișinău: Editura Museum, 1999, pp. 66-67.

⁹ Михаил Тихомиров, «Список городов русских дальних и ближних», В: Михаил Тихомиров, Русское летописание, Москва: «Наука», 1979, p. 94.

¹⁰ Григорий Михеев, *Список русских городов дальних и ближних*. Disponibil: podvinskij.jim-dofree.com/список-русских-городов/ (accesat ultima dată pe 08.09.2022).

¹¹ Ольга Белецкая, «Czarnigrod, ubi Dniestr fluvius dictus mare intrat...» (Черный город В XIV-XVI вв.). В: Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIII, голов. ред. І. В. Немченко, Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021, pp. 50-51; Сергей В. Полехов, «Список городов Свиригайла». Датировка и публикация. В: Древняя Русь: вопросы медиевистики, 2014, №4 (58), p. 120.

dincolo de cursul inferior al Nistrului în jurul Cernului nu este suficient de clar din izvoarele cunoscute în prezent, însă o altă sursă, letopisețul rusesc Voskresenskaia ne poate oferi indicii suplimentare.

Episodul ce ne interesează este legat de cneazul Vasilii Dmitrievici, fiul marelui cneaz al Moscovei Dmitrii Donskoi, care, conform acestei surse, a avut loc în anul 1386. Conform letopisețului, *«Того же году князь Василей, великого князя сын Дмитриев, прибеже из орды в Подолскую землю, в великие Волохи, к Петру воеводе»* / „În același an cneazul Vasilei, fiul marelui cneaz Dimitrie, a fugit din hoardă în țara Podoliei, la marii volohi, către Petru voievod”.¹² Pentru următorul an, 1387, același letopiseț indică faptul trimiterii unei solii moscovite către moștenitorul tronului Moscovei, care a evadat din Hoarda de Aur, menționând următoarele: *«Тое же зимы, месяца генваря 19, прииде на Москву князь Василей к отцу своему великому князю Дмитрию Ивановичю из Подолские земли...»* / „În aceeași iarnă, luna ianuarie 19, a venit la Moscova cneazul Vasilei către tatăl său, marele cneaz Dimitrie Ivanovici, din pământurile Podoliei...”.¹³

Care este semnificația acestui fragment din letopisețul rusesc pentru subiectul unor posibile teritorii ale Țării Moldovei pe malul stâng al Nistrului? Pentru început, trebuie să atragem atenția asupra faptului că nu se menționează nimic despre conducătorul țării Podoliei în primul fragment, spre deosebire de menționarea lui Petru Mușat în calitate de domn al Moldovei. Acest moment este important, deoarece el sugerează că autorul letopisețului utilizează termenul de Podolia în calitate de noțiune geografică, și nu una politică, adică nu se are în vedere cnezatul Podoliei, întemeiat și condus de frații Koriatovici, cnezi originari din Marele Ducat al Lituaniei. În al doilea rând, în cazul sosirii cneazului Vasilii în cnezatul Podoliei, scopul călătoriei sale spre Țara Moldovei rămâne inexplicabilă, ținând cont de faptul că acesta urmărea să se întoarcă spre Moscova, ceea ce putea fi făcut doar prin parcurgerea teritoriilor ducilor lituanieni. Este mult mai probabil scenariul sosirii succesului la tronul moscovit direct în Moldova, ai cărei domni controlau, la acel moment, anumite teritorii pe malul stâng al Nistrului, văzute de cronicarul rus ca fiind parte a Podoliei.

Limitele geografice ale Podoliei pentru secolul XIV sunt foarte incerte. În literatura de specialitate este întâlnită afirmația că Podolia și-ar datora numele din cauza altitudinii sale mai mici în raport cu poalele dealurilor din cursul superior al Nistrului, de unde a și provenit termenul slav «дол» sau «подол», adică „vale”. Conform versiunii alternative a istoricului ucrainean

¹² Полное собрание русских летописей, том VIII. Издание 1-е. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. Санкт-Петербург, 1859, p. 51.

¹³ *Ibidem*, p. 52.

Iaroslav Daškevici, Podolia ca toponim are sensul de „țară a văilor”, avându-se în vedere văile cu margini abrupte ale Nistrului și ale afluenților săi de stânga. Cât despre frontiere, termenul *Podolia* este cel mai des întâlnit cu semnificația de teritoriu al voievodatului Podoliei în componența uniunii polono-lituaniene pentru secolele XV-XVI, iar hotarele sale erau încă în proces de fixare între cele două părți ale monarhiei Jagiellonilor¹⁴. Din această cauză, hotarele de nord, de vest și de est ale acestei regiuni nu aveau o barieră geografică distinctă, cum a fost cazul cu frontiera sa de sud pe Nistru¹⁵. Între opiniile cele mai recent exprimate la subiectul hotarelor vechi ale Podoliei, istoricul ucrainean Vitalii Mihailovschi susține că aceasta s-ar fi întins la răsărit până la Nipru¹⁶. Diferențele între limitele geografice ale cnezatului Podoliei (divizat la sfârșitul secolului XIV între regele Poloniei Władysław al II-lea Jagiello și marele duce al Lituaniei Vytautas, în 1394) și teritoriile voievodatului Podoliei în componența pământurilor Coroanei polone sunt prezentate mai detaliat în **Anexa 2**.

Cu alte cuvinte, nu putem exclude posibilitatea că, pentru secolul XIV, termenul *Podolia* nu ar fi cuprins un areal mult mai larg, decât cel fixat în sistemul administrativ al Poloniei și Lituaniei în veacurile următoare. Aceste teritorii, probabil, s-au aflat sub autoritatea domnilor Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV, fapt la care face aluzie autorul letopiseșului *Voskresenskaia*. Pe lângă enumerarea „...în țara Podoliei, la marii volohi, către Petru voievod...”, unde, în mod suspect, absentează frații Koriatovici, fraza „...a venit la Moscova cneazul Vasilei... din pământurile Podoliei...” sugerează o diferențiere între cnezatul Podoliei și o altă „țară” a Podoliei. Cum Vasiliu Dmitrievici era fugăr din Hoarda de Aur, cel mai probabil e că această țară se referă la teritoriile domnului Petru Mușat, care au ajuns în componența Moldovei în rezultatul succesului campaniilor anti-tătare între anii 1369-1374. Această versiune pare să fie confirmată indirect și de activitatea staroștilor Podoliei în prima jumătate a secolului XV, Gheldigold și Teodor Buczacki, în spațiul dintre Bug și Nistru.

Pe de altă parte, existența unui toponim al Podoliei, legat de domnia Moldovei, nu înseamnă număidecât aplicarea lui exclusiv asupra unor teritorii de pe malul stâng al Nistrului, considerând că etimologia acestui termen poate fi aplicată ușor pentru orice zone cu văi, nu doar pe malul stâng, dar și pe cel drept al Nistrului. Două mărturii documentare din prima jumătate a secolului XV vin să sprijine echivalarea Podoliei cu teritoriile aflate la vest de Nistru.

¹⁴ Микола Крикун, *Адміністративно-територіальний устрій правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воеводств у світлі джерел*, Київ, МП “Офорт”. Миронівська друкарня, 1993, pp. 6-7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 8.

¹⁶ Віталій Михайловський, *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст.*, Київ, «Темпора», 2012, p. XII

Prima dintre ele reprezintă scrisoarea marelui maestru al Ordinului Teutonic Paul von Rusdorf către Iliș I din aprilie 1433, în care acesta era numit „voievod al Podoliei Mici”¹⁷. Cea de-a doua mărturie este mesajul din partea maestrului Ordinului Livonian către marele maestru al Ordinului Teutonic din 22 aprilie 1436, în care se menționează că tătarii, împreună cu susținătorii pretendentului la tronul lituanian, Świdrygiełło, au luat mulți captivi din „Podolia Mică”. Serghei Polehov presupune că în ambele cazuri toponimul „Podolia Mică” ar fi sinonimul numelui Moldovei¹⁸.

Folosirea unui asemenea termen, într-un interval cronologic relativ scurt, atât de lituanieni, cât și de cavalerii teutoni, nivelează posibilitatea unei erori geografice și nu poate fi ignorată. În plus, ambele mesaje ating subiectul cooperărilor militare și informațiilor critic importante pentru confruntarea lui Świdrygiełło cu Regatul Poloniei, ceea ce indică familiaritatea corespondenților cu locația exactă a acestui toponim. Presupunerea lui S. Polehov este confirmată prin coincidența episodului expediției aliaților lui Świdrygiełło în pământurile respective cu lupta de la Piperesti, din 8 martie 1436, între susținătorii lui Iliș I și Ștefan al II-lea, încununată cu victoria celui din urmă¹⁹. Totodată, scrisoarea lui Świdrygiełło către marele maestru al Ordinului Teutonic din 28 martie 1436, în care acesta îl contrapune pe Ștefan al II-lea fratelui său mai mare, „...care era de partea polonezilor...”²⁰, poate, de asemenea, servi ca argument suplimentar al cooperării celor doi în primăvara anului 1436 și, respectiv, al identificării Podoliei Mici cu numele Țării Moldovei. În fine, putem să revenim înapoi la călătoria ierodiaconului Zosima spre locurile sfinte din Grecia și Palestina între anii 1419-1422, unde el numea pământurile, prin care a trecut dinaintea sosirii sale la Nistru, «великий Дол», ce s-ar putea traduce ca „marea Vale”²¹. De la acest termen rămâne de făcut doar un singur pas spre interpretarea acestui termen în calitate de o „mare Podolie”, diferită de „Podolia Mică”, menționată de Paul von Rusdorf și Świdrygiełło în anii 1430.

O altă perspectivă asupra problemei privind geneza hotarului nistrean poate oferi realizarea unei comparații cu alte cazuri de frontiere fluviale din alte părți ale lumii pentru Evul Mediu Târziu. Criteriile de comparație trebuie să cuprindă trei momente majore: 1) prezența unui fluviu cu un debit

¹⁷ Сергей Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва: «Индрик», 2015, p. 329.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 411-412.

¹⁹ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324-1881*, București: Editura Enciclopedică, 2001, p. 486.

²⁰ Сергей Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва: «Индрик», 2015, p. 418.

²¹ Віталій Михайловський, *Op. cit.*, p. XII-XIII

relativ echivalent cu cel al Nistrului; 2) potențialul comercial similar al circulației navale pe un asemenea fluviu; 3) existența unei situații asemănătoare de formare a frontierei dintre două state prin cucerirea unor noi teritorii din mâinile unei forțe terțe. Un exemplu bun pentru a crea o asemenea analogie a formării frontierelor fluviale în Evul Mediu Târziu reprezintă cazul genezei hotarului pe cursul râului Guadiana dintre regatele Portugaliei și Castiliei în anii Reconquistei.

Cele două țări iberice au acordat asistență politico-militară reciprocă împotriva forțelor musulmane pe parcursul secolului XIII, acest fapt fiind similar cu cazul cooperării moldo-lituaniene împotriva tătarilor în a doua jumătate a secolului XIV. Odată cu accelerarea ofensivei regatelor creștine, problemele teritoriale nu au ezitat să apară imediat – cucerirea de către portughezi a regiunii Algarve din sud-vestul peninsulei Iberice a dus la tensiunile diplomatice cu Regatul Castiliei, care înainta pretenții proprii asupra acestor teritorii. Negocierile complexe au rezultat în încheierea tratatului de la Badajoz în noiembrie 1252, care a stipulat recunoașterea suzeranității regelui Portugaliei, Alfonso al X-lea, asupra regiunii Algrave, precum și fixarea frontierei comune castiliano-portugheze pe cursul râului Guadiana²², care servește în calitate de hotar oficial dintre Spania și Portugalia până în zilele noastre (vezi **Anexa 3**).

Ce-i drept însă, frontiera respectivă va suferi anumite schimbări, rezultate în obținerea de către Regatul Portugaliei a mai multor teritorii de pe malul stâng al Guadianei. După o serie de incidente militare în Algarve și de-a lungul frontierei castiliano-portugheze la sfârșitul secolului XIII (care au rezultat în victorii militare ale portughezilor), regele Portugaliei Denis și regele Castiliei Fernando al IV-lea au încheiat tratatul de la Alcañices pe 12 septembrie 1297. Această înțelegere a stipulat conturul actual al frontierei celor două regate, incluzând transmiterea localităților Serpa, Moura și Olivenza de pe malul stâng al Guadianei²³. Cu excepția episodului revenirii Olivenzei în componența Spaniei la începutul secolului XIX, această frontieră fluvială dintre Portugalia și Spania va rămâne neschimbată, devenind unul din cele mai vechi și mai stabile hotare ale continentului european.

Acest exemplu reprezintă o analogie importantă pentru procesul formării hotarului Țării Moldovei pe cursul Nistrului, dat fiind faptul că această frontieră cu Marele Ducat al Lituaniei s-a caracterizat prin aceeași stabilitate pentru mai multe secole, ca și în cazul râului Guadiana, prezentat în rândurile de mai sus. Paralele majore dintre cooperarea castiliano-portugheză împotriva

²² Vicente Ángel Álvarez Palenzuela, Relations between Portugal and Castile in the Late Middle Ages – 13th-16th centuries. În: *e-Journal of Portuguese History*, Vol.1, number 1, Summer 2003, pp. 3-4.

²³ Ibidem, pp. 5-6

statelor musulmane din Andaluz și înaintarea hotarelor Moldovei și Lituaniei pe contul Hoardei de Aur sugerează nu doar existența unor înțelegeri bilaterale inițiale cu ducii lituanieni de fixare generală a noii frontiere comune pe fundalul crizei interne din Hoarda de Aur, dar și posibilitatea obținerii de către domnii Moldovei a unor teritorii de pe malul stâng al Nistrului, în primul rând, localitatea Cern.

Astfel, procesul formării hotarului nistrean al Țării Moldovei a cunoscut, cel mai probabil, două etape: prima la începutul anilor 1350, când s-a stabilit un nou status-quo între Polonia, Ungaria, Lituania și Hoarda de Aur pe cursul mijlociu al Nistrului, moștenit mai târziu și menținut în continuare de primii domni ai Moldovei, și a doua etapă, din anii 1369-1374, când, în urma înaintării forțelor lituaniene și moldovene, cele din urmă ajung spre litoralul pontic și se stabilesc nu doar în Cetatea Albă, dar și pe malul stâng al Nistrului, cel puțin, în împrejurimile Cernului. Dacă segmentul nordic al frontierei nistrene a fost recunoscută *de iure* odată cu depunerea jurământului de credință al lui Petru Mușat regelui Poloniei în 1387, atunci segmentul răsăritean putea să fie recunoscut printr-o înțelegere moldo-lituaniană, care nu s-a păstrat în formă scrisă până în prezent. Un argument indirect al acestui scenariu este faptul că prima linie de apărare cu cetăți ale Țării Moldovei a fost constituită la hotarele de vest și de nord, în timp ce linia de răsărit era fortificată mult mai ușor, ceea ce indică relații foarte prietenoase între cei doi vecini noi²⁴. Cât despre momentul pierderii Cernului, acest eveniment putea să aibă loc cel mai târziu către finele secolului XIV – fie după 1394, când cnezatul Podoliei a fost împărțit între Polonia și Lituania²⁵, fie după bătălia de la Vorskla din 1399, când contraatacurile tătare s-au soldat cu devastări cumplite pe teritoriile Kievului, Volâniei și Podoliei²⁶.

The genesis of the Dniester border of Moldova

One of the most extensive sectors of the Principality of Moldova's frontiers in the Middle Ages, the Dniester border is frequently mentioned in documentary sources from the beginning of the 15th century. The formation of this river frontier and its international recognition by the main powers of Eastern Europe still remain uncertain, both being closely related to the consequences of the beginning of the political-military decline of the Golden Horde.

²⁴ Vitalie Josanu, Comerțul genovez și ecouri culturale occidentale. În: Ioan Neculce – *Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei (serie nouă)*, Iași, XVI-XVIII, 2010-2012, p. 18

²⁵ Віталій Михайловський, *Op. cit.*, p. 59.

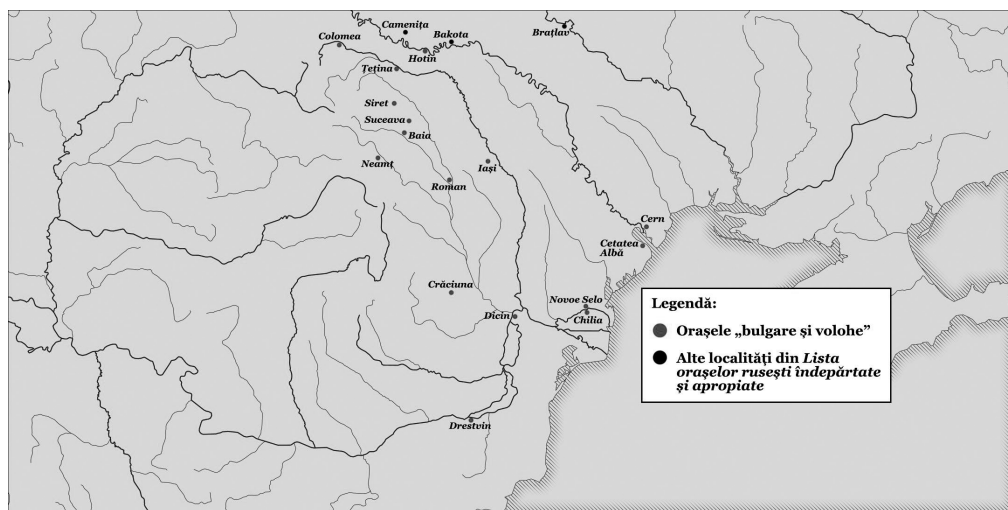
²⁶ Я.В. Пилипчук, Битва на реке Ворскла (источниковедческие аспекты). В: *Золотоордынская Цивилизация*, № 8, 2015, p. 295.

In this presentation, several important diplomatic episodes from the second half of the 14th century and their role in the genesis of the Dniester border will be discussed, as well as the significance of the mention of the Cern fortress among the “Wallachian cities” on the left bank of the Dniester in the “List of Russian Cities, Near and Far”.

Keywords: *The Principality of Moldova, Dniester, Podolia, Golden Horde, Grand Duchy of Lithuania*

Alexandru BEJENARU
doctorand, asistent universitar
Facultatea de Istorie și Filosofie
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0001-6508-3917
email: bejenaru.alexandr@gmail.com

Anexa 1

Harta orașelor „bulgare și volohe” de pe teritoriile Țării Moldovei și ale vecinilor săi, menționate în *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*. Creație proprie.

Anexa 2

Harta comparativă a cnezatului Podoliei către anul 1393 (gri deschis) și a voievodatului Podoliei în 1506 (gri întunecat). *Sursă:* MAPA Digital Atlas of Ukraine Project: <https://harvard-cga.maps.arcgis.com/apps/Time/index.html?appid=a2917cef2a8b4cdfa4e35f89bcf2038f>

Anexa 3

Harta cursului râului Guadiana (linia albastră) și a frontierei contemporane dintre Spania și Portugalia – produs al tratatului de la Alcañices din 1297. *Sursă:* http://umap.openstreetmap.fr/ru/map/guadiana_391672#7/39.745/-0.829

CONSIDERAȚII PRIVIND RELAȚIILE POLITICE DINTRE DOMNUL MOLDOVEI BOGDAN AL III-LEA ȘI MAGNAȚII POLONEZI

În ultima perioadă a domniei lui Ștefan cel Mare, relațiile politice bilaterale cu Polonia s-au deteriorat semnificativ, ca urmare a revigorării conflictelor de hotar, în special, o problemă majoră a fost disensiunea de hotar în jurul regiunii Pocuția. Aceasta era o chestiune stringentă în cadrul relațiilor politice bilaterale, care își aveau originile în perioada de guvernare a Mușatinilor, când, în urma depunerii omagiului și jurământului de fidelitate de către domnul Moldovei Petru al II-lea Mușat (1375-1391) și al boierilor țării, Țara Moldovei devine vasal al Coroanei poloneze, lucru ce are loc în anul 1387¹. Ulterior, la 3 februarie, regele Wladislaw Jagiello solicita un împrumut de 4.000 de ruble, pe care se obliga să-i restituie integral peste trei ani de zile, adică până la 3 februarie 1391². În cazul în care regele nu-și va putea onora obligația în timpul indicat, „orașul nostru Halici și cu acest ținut ce atârână de el îl vom pune amanet”, astfel această chestiune a devenit un subiect al tratativelor politice bilaterale pe o perioadă lungă de timp. În cadrul cercetării relațiilor politice moldo-polone din secolul al XVI-lea, vreau să mă opresc la unele considerente privind relațiile stabilite între domnul Moldovei Bogdan al III-lea cel Orb cu unii magnații polonezi. Acest demers este absolut necesar, din moment ce viitorul domn nu numai a moștenit problema teritorială de la tatăl său, dar, pornind de la faptul că Ștefan cel Mare se afla într-o stare de sănătate precară, Bogdan era cel care a stabilit la începutul secolului direcția evoluției relațiilor politice bilaterale. Acesta a întreprins pași privind apropierea de unii magnați polonezi, pentru a facilita ameliorarea tensiunilor, de asemenea, a vizat și unele interese proprii, pornind de la dorința de asigurare a stabilității tronului Țării Moldovei.

Întrucât putem urmări faptul că Bogdan al III-lea a fost asociat la putere în septembrie 1498, când el apare în actele oficiale, alături de tatăl său, cu titlul de *voievod*: „Iar la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus scrisului, noi, Ștefan voievod, și credința preaiubitului fiu al domniei mele, Bogdan voievod...”³, titulatură pe care putea să o dețină doar domnul, acesta participa activ la politica țării, chestiune ce se datora și pregătirii terenului

¹ Ion Eremia, Statutul Juridic Internațional al Moldovei la sfârșitul secolului al XIV-Lea – omagiul din 1387. În: *Tyragetia*, 2006, anuar XV, Chișinău, pp. 96-102.

² Andrzej Borzemski, Sprawa pokucka za Aleksandra. În: *Przegląd Powszechny*, 1889, vol. 24, nr. 10, p. 172.

³ *Documenta Romaniae Historica*, Serie A, Moldova, vol. III, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și Nistor Ciocan, București, 1980, p. 408.

politic de către domnul Ștefan cel Mare (1457-1504) pentru succesiunea la tron și moștenirii puterii de către unicul său fiu rămas în viață, Bogdan. În acest context, fiul domnului Moldovei a participat activ în derularea relațiilor politice cu Polonia la finele vieții tatălui său.

Moartea regelui polonez Ioan I Albert (1492-1501) și venirea la putere a lui Alexandru I (1501-1506) au determinat un context politic favorabil pentru a fi pusă în discuție problema teritorială a Pocuției, deoarece noul rege, care se afla în proces de pregătire a încoronării și, concomitent, purta război cu tătarii și moscoviții⁴, nu putea oferi o replica militară obiectivului politicii externe moldovene de a controla teritoriul Pocuției.

Pentru a rezolva această problemă politică cu rădăcini în secolul al XIV-lea⁵, Arhiepiscopul Andrzej Boryszewski a fost delegat de noul rege cu o solie la Suceava. Acesta a propus părții moldovene organizarea unui congres de graniță la 29 septembrie 1501⁶. Ulterior, o delegație alcătuită din Jan din Bockhotnica, Mikolaj Kamieniecki și Jan Krowicki a stabilit cu domnul data de 8 septembrie 1502 pentru negocieri, dar nerespectarea termenilor a condus la intrarea armatei moldovene în Pocuția⁷.

Ulterior, Arhiepiscopul Andrzej Boryszewski și Castelanul Jacub Sieklicki, la Buda, la curtea regelui maghiar Vladislav al II-lea (1490-1516), au convenit cu partea moldovenească să se înființeze un congres de revizuire a frontierelor pe 1 noiembrie la Kolaczyna. Problema majoră pusă pe agenda discuțiilor era eliminarea trupelor moldovene din Pocuția, lucru care, după dorința părții poloneze, trebuia să se întâmple înainte de venirea delegației Coroanei, ce urma să fie alcătuită din: Mikolaj Kamieniecki, Spytko din Jaroslaw, Stanislaw Chodecki și Mikolaj Firlej⁸. Mediarea părții maghiare nu a permis polonezilor să obțină retragerea trupelor moldovene, iar Mikolaj Firlej a cerut ulterior de la domn cedarea teritoriului⁹, remarcând că „îmi face plăcere a finaliza această chestiune mai degrabă prin mijloace pașnice decât prin alte căi...”¹⁰, astfel negocierile bilaterale s-au pomenit în impas.

Chestiunea acestor relații politice tensionate a fost moștenită natural de fiul marelui domn al Țării Moldovei Bogdan, deoarece acesta, ca afiliat la putere, participa personal la tratativele ce se derulau în ultimii ani de gu-

⁴ Юрий Алексеев, Походы русских войск при Иване III, Ediția a II-a adăugită, Sankt-Peterburg: Editura Universității de Stat din Sankt-Petersburg, 2009, 464 p.; Михаил Кром, Меж Русью и Литвой: Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV - первой трети XVI в., Ediția a II-a adăugită, Moscova: Kvadriga, 2010, 320 p.

⁵ Ion Eremia, *op.cit.*, pp. 96-98.

⁶ Zdzisław Spieralski, Z dziejów wojen polsko-moldawskich. În: *SMHW*, 1965, vol. 11, nr. 2, pp. 78-79.

⁷ Marek Plewczynski, *Wojny i wojskowość polska w XVI w.*, vol. 1, Zabrze, Inforteditions, 2011, p. 150

⁸ *Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego (1501-1506)*, îngrijită de F. Papee, Cracovia, Gheetner i Wolff, 1927, pp. 310-312.

⁹ *Ibidem*, p. 349-350.

¹⁰ *Ibidem* p. 350.

vernare a domnului Ștefan cel Mare (1457-1504). Întronarea noului domn în scaunul de la Suceava a fost marcată nu doar de dorința, dar și de necesitatea din partea acestuia de a ameliora relațiile cu Polonia. Coroana s-a angajat, prin intermediul magnaților, să sprijine pe unii boieri ostili domniei¹¹, iar „Alexandru, regele Poloniei, le vorbea dietelor Prusiei că tronul de la Suceava era râvnit nu mai puțin de patru pretendenți, pribegiți în țările învecinate Moldovei”¹².

Astfel, problema ameliorării relațiilor cu Polonia viza și chestiunea de securizare a tronului pentru noului domn, atunci a apărut și inițiativa de a încheia o alianță matrimonială cu sora regelui polonez Alexandru I (1501-1506), Elizabeta. O eventuală căsătorie cu reprezentanta familiei regale poloneze a Jagiellonilor ar fi permis înglobarea familiei domnitoare a Moldovei în cercurile politice polono-lituaniene și, astfel, nu se depășea doar starea de tensiune în relațiile politice bilaterale, dar se asigura și o stabilitate a dinastiei domnitoare în Țara Moldovei. În fața acestei perspective, cedarea Pocuției în calitate de zestre, presupunem, era o opțiune politică acceptabilă pentru viabilitatea domniei. De asemenea, o alianță politică cu Polonia ar fi echilibrat creșterea tot mai mare a influenței turcilor în spațiul respectiv. Cu toate acestea, regele Poloniei Alexandru I (1501-1506) continua să promoveze o politică ostilă față de noul domn, în mare parte din cauza faptului că tratativele politice la care ne-am referit anterior se derulau cu participarea activă a lui Bogdan al III-lea (1504-1517), pe atunci asociat la domnie. Acest lucru este explicabil, odată ce cunoaștem că „Ștefan Voievod era bolnav de „poda-gră» (gută), iar rana căpătată de el în 1462, la încercarea neizbutită de luare a Chiliei, și nevindecată la timpul oportun, dădea semne de agravare a bolii”¹³, așadar tratativele erau, practic, conduse de fiul acestuia, Bogdan. Respectiva ostilitate a regelui polonez devine evidentă, odată ce Coroana trimite, pe 28 octombrie 1504, la domnul Țării Românești Radu cel Mare (1495-1508) solia lui Bernard Golawinski. Acesta atenționează pe domnul Țării Românești că nu ar fi potrivită candidatura la domnie a lui Bogdan al III-lea, deoarece acesta se aseamănă cu tatăl său în politica externă promovată și „ar fi mai primejdios și mai supărător, dacă un turc ar intra în țară, decât dacă (domnia - *n.n.*) ar fi aparținut unui alt creștin, oricare ar fi el”¹⁴. Cu toate acestea, pericolul ce venea din partea Marelui Cneaz al Întregii Rusii Ivan al III-lea (1462-1505), după înfrângerea Marelui Cneaz al Lituaniei în Războiul Ruso-Lituanian din 1500-1503, și datoriile regale față de magnați au creat o situație favorabilă

¹¹ A se vedea: Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chișinău, Pontos, 2005, pp. 18-26.

¹² *Ibidem*, p. 20.

¹³ Alexandru Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, Carpații, 1970, p. 331.

¹⁴ *Akta Aleksandra krola polskiego...*, 1927, p. 432.

Moldovei, ce a dat roade prin recunoașterea noului domn de către Coroana poloneză. În acest sens, Ioan Ossolinski, în august 1504, conduce o solie poloneză la Suceava¹⁵. Respectivul moment a marcat și începutul tratatelor părții moldovenești pentru rezolvarea litigiilor politice și eventuala încheiere a unei alianțe matrimoniale.

Văzând diferit obiectivele politicii poloneze față de Țara Moldovei și, personal, față de domnul Bogdan al III-lea (1504-1517), în rândul nobilimii poloneze s-au format două grupări, care abordau distinct, ba chiar divergent, pretențiile matrimoniale ale acestuia. O grupare – în frunte cu regele Alexandru I (1501-1506), care dorea pace la hotarele de sud ale Regatului Poloniei, în contextul luptei cu Moscova, și a doua grupare – în frunte cu regina-mamă Elizabeta de Habsburg (1436–1505), care nu dorea un ginere „schismatic” și cu defecte fizice. Prima tentativă de negocieri a eșuat complet în iunie 1505, datorită poziției mamei-regină, care a atras de partea sa pe Mikolaj Firlej și pe Marele Hatman Mikolaj Kamieniecki, ambii, fiind participanți activi la tratativele anterioare, vedeau soluționarea problemelor de hotar pe cale militară, mai cu seamă, această poziție era susținută de starostele Mikolaj Firlej, care, anterior, a propus părții moldovene evacuarea benevolă a Pocuției¹⁶. De asemenea, de partea reginei s-a situat și Arhiepiscopul Andrzej Boryszewski¹⁷, arhiepiscop de Gniezno care, în timpul intrării armatei moldovene în Pocuția, conducea solia în Moldova și vedea în Bogdan al III-lea un continuator al politicii tatălui său, chestiune care a determinat susținerea poziției Elizabetei de Habsburg. Poziționarea respectivă a arhiepiscopului, presupunem, a fost marcată de relațiile personale foarte bune cu soția regelui Cazimir al IV-lea (1447-1492), anume ea a jucat un rol decisiv în începutul carierei bisericești, influențând numirea acestuia în calitate de arhiepiscop de Liov la 23 mai 1488¹⁸.

Pornind de la contextul politic creat, domnul a fost pus în fața necesității de a identifica aliați și mediatori politici, care ar putea influența depășirea acestui impas în negocieri. Alegerea domnului a căzut pe familia Chodecki, una dintre familiile nobiliare poloneze, care din sec. al XV-lea aveau moșii în Rutenia, în voievodatul Halici, inclusiv Rohatinul, unde se afla conacul familiei¹⁹, Stanislaw Chodecki fiind unul dintre cei mai influenți magnați polonezi în sud-estul țării și având funcțiile de staroste de Liov și Halici. Chodecki a devenit, între timp, unul dintre oamenii de încredere ai reginei Elizabeta de

¹⁵ *Ibidem*, pp. 424-426.

¹⁶ *Ibidem*, p. 350.

¹⁷ A se vedea: Ludwig Finkel, *Elekcyja Zygmunta I. Sprawy dynastji Jagiellonskiej i Unii Polsko-Litewskiej*, Cracovia, Editura Universității Jageloniene din Cracovia, 1910, 296 p.

¹⁸ *Poczet Biskupow Przemyckich (1375-2016)*, coord. Jerzy Lobos, Przemyśl, Civitas Christiana, 2016, p. 8.

¹⁹ Katarzyna Niemczyk, *Difficult relations between the Family of Chodecz and Bogdan III the One-Eyed*. În: *Codrul Cosminului*, 2018, vol. 24, nr. 1, p. 100.

Habsburg, soția regelui Cazimir Jagiellon. În perioada anilor 1492-1499 și, respectiv, 1501-1505, i s-a încredințat responsabilitatea pentru protecția graniței de sud-est a Poloniei²⁰.

Mai mult ca atât, domnul Moldovei Bogdan al III-lea (1504-1517) și Stanislaw Chodecki se cunoșteau personal, deoarece acesta urma să participe la negocierile din anul 1503 asupra problemei Pocuției, care așa și nu au avut loc, iar în iulie 1505 domnul, prin solul său Luca Dracu, l-a chemat pe Stanislaw Chodecki la Suceava, încredințându-l că partea moldoveană îi va asigura securitatea personală²¹. Solul domului a invocat și bunele relații pe care le avea familia Chodecki cu domnul Moldovei, „așa cum a fost cândva pe vremea Măriei Sale craiului Cazimir”²². La Consiliul de la Radom din 1505, a venit o delegație moldovenească, pentru a cere mâna surorii regelui Elizabeta²³, în schimb ca zestre oferindu-se teritoriul Pocuției²⁴. Intermediarul acestei înțelegeri matrimoniale urma să devină Stanislaw Chodecki.

A mai avut loc un schimb de opinii la 15 ianuarie 1506, când solia alcătuită din logofătul Tautul, vistiernicul Isaac, pitarul Ioan²⁵, a fost trimisă în Polonia cu sarcina de a convinge pe rege despre oportunitatea încheierii acestui acord de căsătorie, Stanislaw Chodecki urmând să asigure deplasarea în siguranță a soliei până la rege. În rezultat, Alexandru I (1501-1506) a aprobat acordul de căsătorie, iar pentru a se conveni asupra detaliilor, urmau să vină în Moldova: Mikolaj Firlej, Stanislaw Chodecki și Bernard Wilczek.

Succesul acestor tratative și garanția lui St. Chodecki l-a determinat pe Bogdan al III-lea (1504-1517) să ordone părăsirea de către detașamentele militare moldovene a Pocuției, pentru a îndeplini cerința regelui polonez, chestiune realizată sub promisiunea lui Stanislaw Chodecki, Mikolaj Firlej și Bernard Wilczek că alianța matrimonială va fi încheiată. Garant al înțelegerii a fost Stanislaw Chodecki²⁶.

Moartea regelui Alexandru I la 19 august 1506 a periclitat aceste tratative politice și a marcat triumful grupării magnaților care urmăreau rezolvarea disensiunilor moldo-polone pe cale militară, astfel urmând să se reglementeze pe cale militară toate problemele teritoriale cu Țara Moldovei și, cât se putea, să fie înlăturat „omul turcilor” – catalogare sub care domnul apare în discuțiile solului polonez cu domnul din Țara Românească. Mai mult ca atât, după moartea regelui Alexandru I în 1506, arhiepiscopul Andrzej Boryszewski, unul din reprezentanții acestei grupări de magnați, a prezidat seimul

²⁰ *Ibidem*, p. 101.

²¹ *Akta Aleksandra krola polskiego...*, 1927, p. 498.

²² *Ibidem*, p. 499.

²³ Katarzyna Niemczyk, *Difficult relations...*, p. 105.

²⁴ Zdzisław Spieralski, *Z dziejów wojen polsko-moldawskich...*, pp. 103-109.

²⁵ *Ibidem*, p. 110.

²⁶ *Cronica lui Macarie*. În: *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura Academiei Române, 1959, p. 91.

convocat pentru alegerile noului rege. În același an, pe 8 decembrie, acesta a anunțat alegerea lui Sigismund cel Bătrân (1506-1548), a cărui candidatură a susținut-o și arhiepiscopul. În tot acest timp, el a anihilat orice tentativă moldovenească de negocieri asupra chestiunii matrimoniale, abordare care a fost agreată și de noul rege ales.

Astfel, la anularea tratatelor, domnul Țării Moldovei a dorit să-și restabilească puterea în Pocuția, lucru realizat în septembrie 1506, dar, în contextul încoronării noului rege al Poloniei, Mikolaj Kamieniecki adunase o armată de 2.500 de oameni în cavalerie și 600 – pedestrime, pentru a cuceri Pocuția. Cu aceste detașamente, la 29 septembrie 1506, Marele Hatman al Coroanei trecea Nistrul²⁷. Astfel, din medierea lui Chodecki, domnul s-a ales doar cu teritoriul Pocuției pierdut, lucru perceput de domn drept o trădare din partea lui Stanislaw Chodecki, or, după cedarea teritoriului și moartea regelui în luna august, contactele bilaterale au fost imediat întrerupte, iar Mikolaj Kamieniecki avea deja pregătită o armată de 3.500 de ostași din luna aprilie, chestiune relatată cu lux de amănunte de istoricul militar Marek Plewczynski²⁸, aceleași lucruri sunt confirmate și de documentele timpului: Marele Hatman, în contextul situației precare a sănătății regelui polonez, deja aduna resurse prin intermediul Seimului pentru o campanie în Moldova²⁹.

Pentru o clarificare a situației, apelăm la cercetările istoricului polonez Katarzyna Niemczyk³⁰, care, fiind preocupată de problema teritorială din jurul Pocuției, a reușit să valorifice fonduri din AGAD, în special, colecțiile Libre Lignatium și Metryka Corrona, care i-au permis să constate că principalul obiectiv al campaniei domnului din 1509 a fost ocuparea orașelului Rogatin, care aparținea familiei Chodecki. Acest oraș domnul Moldovei l-a distrus, l-a jefuit și a răpit o mulțime de locuitori, pentru a pedepsi pe magnatul care a fost responsabil pentru tratativele privind căsătoria sa cu Elizabeta Jagiellon și care a convins personal pe domnul să cedeze teritoriul, garantând reușita demersului diplomatic. De asemenea, domnul a luat în prizonierat pe cei doi frați ai lui Stanislaw, Rafael și Petru. Istoricul a admis prezența simbolicii de umilire a familiei prin preluarea clopotului din biserica din Rogatin și transportarea acestuia la Suceava. Un argument în plus este și simbolică suliță aruncată de Bogdan al III-lea cel Orb în porțile conacului familiei Chodecki³¹.

²⁷ Marek Plewczynski, *Wojny i wojskowosc ...*, pp. 151-152.

²⁸ *Ibidem*, p. 154.

²⁹ Akta Aleksandra krola polskiego..., 1927, p. 454.

³⁰ Katarzyna Niemczyk, *Problem Pokucia, spornego terytorium polsko-moldawskiego w koncu XV i poczatku XVI wieku*. În: *Studia Historyczne*, 2014, vol. LVII, pp. 151-167.

³¹ Idem, *Chodeccy a wyprawa Moldawska z 1509 roku*, în: „Balcanica Posnaniensia”, 2017, vol. XXIV, pp. 31-43.

Apelând la colecția Acta Tomiciana³², putem identifica unele documente³³ care relevă informația că mama și frații lui Stanislaw au fost luați ca ostatici, ceea ce nu face decât să confirme cele spuse de Katerina Niemczyk, care cataloga campania lui Bogdan al III-lea drept una de răzbunare îndreptată contra familiei Chodecki din cauza eșecului pentru care Țara Moldovei a pierdut Pocuția și care, în cele din urmă, a mers la înțelegere secretă cu arhiepiscopul Boryszewski și Marele Hatman Mikolaj Kamieniecki. Faptul că chestiunea Pocuției a fost moștenită de la marele său tată, este un argument în plus pentru a conchide că domnul a interpretat eșecul acestor tratative drept unul personalizat, ce ridică o umbră asupra statutului său de moștenitor al celui mai mare domn al Țării Moldovei, la un loc cu faptul că Bogdan al III-lea se afla la primii săi ani de domnie, eșecul mizei sale pe unii magnați polonezi în promovarea intereselor externe îi afecta imaginea politică internațională, de unde și a venit o asemenea reacție dură, simbolică la adresa magnaților polonezi.

Pe de altă parte, faptul că toți ostaticii au murit captivi explică și ostilitățile care au continuat între domnie și familia Chodecki: Stanislaw și Otto Chodecki vor participa activ la campania de răzbunare din 1509. În ianuarie 1510, Bogdan semnează tratatul de pace cu polonezii, pace mijlocită de regele Ungariei Vladislav³⁴. Conform tratatului, părțile își luau obligația să păstreze „pace și înțelegere veșnică”³⁵, „fără înșelăciune și viclenie... să se întoarcă” lucrurile bisericii din Rogatin³⁶, iar în privința căsătoriei cu Elizabeta, tratatul stipulează că această căsătorie nu se va mai face și „... nu vom mai pomeni de aici înainte, niciodată, despre această căsătorie”³⁷. Trebuia să urmeze o retrocedare reciprocă a boierilor, țăranilor și săracilor prinși în lupte, iar despre pagubele reciproce să nu se amintească, doar pagubele în „oameni și dobitoace”³⁸, „vor fi îndreptate și plătite”³⁹. Colecția Acta Tomiciana conține o scrisoare către Otto Chodecki de la rege, prin care Chodecki e avertizat repetat că trebuie să păstreze pace cu voievodul, deoarece regele și domnul au ajuns la un acord și starostele de Podolia să nu îndrăznească a o încălca. Deja în 5 no-

³² *Acta Tomiciana; Epistole. Legationes. Responsa. Actiones. Res Geste; Serenissimi Principis Sigismundi, Ejus Nominis Primi, Regis Polonie, Magni Ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie Domini. Quarum Primus Hic Tomus Est*, redacție îngrijită de Adam Tytus Dzialynski, Kornik, Biblioteka Kornicka, 1852, p. 95.

³³ *Ibidem*, pp. 103-105.

³⁴ *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*, Editor, selectarea documentelor, studiul introductiv: EREMIA I., ediția a III-a, rev. și ad., Chișinău, 2020, pp. 256-260.

³⁵ *Ibidem*, p. 265.

³⁶ *Ibidem*, p. 261.

³⁷ *Ibidem*, p. 261.

³⁸ *Ibidem*, p. 262.

³⁹ *Ibidem*, p. 262.

iembrie 1510⁴⁰, într-o scrisoare către starostele Podoliei, regele amintește că doar căpetenia Cameneței Stanislaw Lanczoronski respectă pacea de hotar cu Bogdan al III-lea (1504-1517), iar la 15 noiembrie 1510, regele într-o scrisoare salută faptul că căpitanul menține pacea și îi trimitea 1000 de florini pentru mercenari ce ar apăra hotarul și ar opri orice încălcări din partea poloneză, atâta timp cât domnul Moldovei luptă cu tătarii.

Chiar dacă tratatul din ianuarie 1510 prevedea retrocedarea moșiei bisericii din Rogatin, inclusiv a clopotului, vedem că ostilitățile dintre domn și Chodecki au continuat, tratatul de pace a ameliorat relațiile domnului cu Andrzej Boryszewski, Mikolaj Kamieniecki și Mikolaj Firlej, pe când umilirea reciprocă cu familia Chodecki a marcat cu fir roșu o ură personală, care va dăinui tot secolul al XVI-lea. De exemplu, la activitatea comisiei de hotar din partea Poloniei, în 1518, Chodecki au fost cei care au promovat la Seimul din Piotrkow rezolvarea radicală, militară a problemelor teritoriale existente.

În concluzie, putem să afirmăm că în dorința domnului Moldovei de a ameliora relațiile politice bilaterale moldo-polone și de a asigura stabilitatea tronului, acesta a intensificat relațiile cu marii magnați ai Poloniei, inițial ducând tratative sub influența tatălui Ștefan cel Mare (1457-1504), ca mai apoi, continuând aceste tratative, să ajungă să fie în relații ostile cu unii dintre respectivii magnați privind problema matrimonială, dar și cea teritorială. Înțelegând existența acestui impas, domnul a apelat la ajutorul unui mediator, care nu doar nu a rezolvat problemele, dar l-a și lipsit pe domn de teritoriul Pocuției, obținut de tatăl său, ceea ce a devenit o insultă majoră, care necesita un răspuns. Aceste circumstanțe au creat la hotarele de nord-est o problemă permanentă pentru domnie, provocată de ostilitățile reciproce cu familia Chodecki. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm că domnul a perceput tendința politicii externe a Coroanei, care, vizând interesul său politic față de această „fereastră la Marea Neagră” și zonă-tampon cu turcii, tot mai mult se baza pe acțiunile politice ale marilor magnați, chestiune ce se accentuează treptat în contextul cedărilor permanente ale Coroanei față de șleahță. Cu toate acestea, domnul, făcând această miză, nu a reușit să-și atingă obiectivele, această tentativă întreprinsă suferind la final un eșec.

⁴⁰ *Acta Tomiciana; Epistole. Legationes. Responsa. Actiones. Res Geste; Serenissimi Principis Sigismundi, Ejus Nominis Primi, Regis Polonie, Magni Ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie Domini. Quarum Primus Hic Tomus Est*, redacție îngrijită de Adam Tytus Dzialynski, Kornik, Biblioteka Kornicka, 1852, p. 122.

Considerations regarding the political relations between the prince of Moldova Bogdan III and polish magnates

The political relations between Moldova and Poland in the 16th century were marked by the territorial issue around Pocutia, the origin of this territorial conflict was the request for a loan of 4.000 rubles from King Wladislaw Jagiello, which he was obliged to repay in full over three years, in exchange for the loan, the king pledging the city and land of Halici with Pocutia. Already towards the end of the reign of Stephen the Great and the period of the reign of his son Bogdan III, the territorial problem around Pocutia reappeared again, becoming an essential one in the Moldavian-Polish political relations. Bogdan III the One-Eyed wanted to use the territorial issue as a tool to obtain political alliance with the Poles. During the negotiations, he established relations with the great magnates of the Crown, representatives of the Kamieniecki, Firlej, Boryszewski, Chodecki families. Thus, Bogdan III the One-Eyed intended through them to achieve his political goal and conclude an alliance with Poland. In this communication, we aim to reflect some considerations regarding the relations between Bogdan III the One-Eyed and the Polish magnates.

Keywords: *Polish magnates; Bogdan III, Pocutia; matrimonial alliance; political relations.*

Ion CHEPTENE

doctorand, asistent universitar

Facultatea de Istorie și Filosofie

Universitatea de Stat din Moldova

gmail: ioncheptene85@gmail.com

SARE DIN MÂGLĂ, ZAHĂR CANDEL, PIPER, ANASON: CÂTEVA ASPECTE DIN ISTORIA CONSUMULUI ÎN ȚARA MOLDOVEI (SFÂRȘITUL SEC. AL XVI-LEA - ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA)

Viața fiecărui om din comunitate, existența zilnică a acestuia este dependentă de nutriție, iar grija acordată felului de pregătire a hranei și modului de a întrebuința alimentele și băuturile, predilecția pentru anumite alimente sau consumul lor în anumite împrejurări au demonstrat experiența dobândită pe parcursul timpului. Prin această cercetare ne propunem să suplinim un gol istoriografic, tratând un aspect din istoria alimentației - cel al consumului condimentelor și produselor ce dau gust și aromă bucatelor și băuturilor consumate de populația Țării Moldovei la sfârșitul sec. al XVI-lea - începutul sec. al XIX-lea, însă vor fi prezentate doar câteva dintre ele. Importanța acestei cercetări reiese din necesitatea cunoașterii obiceiurilor alimentare ale populației din Țara Moldovei, inclusiv a elitelor, care oferă informații despre rangul social al unei persoane, fiind valoroasă și pentru a crea o imagine mai completă despre viața cotidiană, tradițiile și obiceiurile moștenite, despre cultura alimentară a comunității.

Spre deosebire de istoriografia occidentală, în cea din spațiul românesc, consumul produselor ce dădeau gust bucatelor și băuturilor din Țara Moldovei la sfârșitul sec. al XVI-lea - începutul sec. al XIX-lea este abordat tangențial în unele studii și monografii, fiind amintit doar în contextul altor probleme, inclusiv din istoria alimentației¹, până la moment lipsind un studiu dedicat acestui subiect. Cel mai mult a fost cercetat subiectul legat de extragerea sării în Țara Moldovei² și cel al consumului mierii³, deoarece mierea, unul dintre

¹ Maria Magdalena Székely, *Food and Culinary Practices in 17th-Century Moldavia: Tastes, Techniques, Choices*, în *Earthly Delights Economies and Cultures of Food in Ottoman and Danubian Europe*, c. 1500–1900. Edited by Angela Jianu Violeta Barbu. Leiden; Boston: Brill, 2018. Series: Balkan studies library, p.170–216; Eva Giosanu, *Diete tradiționale: prepararea și conservarea alimentelor*. În: *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, 2, 2002, p. 165–200 etc.

² A. Nemeșiu, *Exploatările de sare de la Târgul. Ocna*, Tg. Ocna, 1936; T.G.Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*. În: *Arhivele Basarabiei*, an X, nr. 1-4, 1938; C. Stoica, *Istoria orașului Târgu Ocna din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Onești: Editura Aristarc, 1999; C. Stoica, I., *Sarea și sărurile de potasiu din România*, București, 1981; D. Vîtcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987; Dorinel Ichim, *Exploatarea sării în Moldova medievală*. În: *Sarea, timpul și omul*, eds. Valeriu Căvruc and Andrea Chiricescu, Sfântu Gheorghe, 2006, p.125–131 etc.

³ L. Bacumenco-Pirău, L. Bejenaru, *Om și albinele în Moldova secolului al XVIII-lea*. În: *Studii de antrozologie. Interacțiunea om-animal din perspectiva multidisciplinară*, coord. I. Frasin, G. Bodi, Ed. Pro Universitaria, București, 2019, p. 197–231; C. Istrati, *Apicultura într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul secolului XVIII*. În: *Cercetări agronomice în Moldova*, Iași, 1970, 2, p. 138–147 etc.

elementele principale ale regimului alimentar al populației Moldovei, a fost principalul îndulcitor utilizat în spațiul românesc.

Gustul are un rol important pentru orice persoană, după cum remarcă Jean-Louis Flandrin, funcția sa principală fiind de a ne permite să distingem ce e bun de ce e rău, ceea ce putem înghiți de ceea ce nu ar trebui, acest fapt fiind dependent de cultura tradițională, de mediul social, loc, perioadă istorică. În perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, papilele gustative și simțul olfactiv ale populației din Țara Moldovei erau delectate cu mai multe produse – atât locale, cât și de import.

Unul dintre gusturi, cel sărat, era asigurat de sarea extrasă din ocnele Țării Moldovei (în documente, cu referire la sare stipulându-se forma în care era extrasă sau depozitată: *steție de sare*, *drob de sare*, *sare din mâglă*, *sare de coteț*⁴. *Steția de sare* era o grămadă de bolovani de sare, fiecare bucată fiind de circa 35 de ocale. Ținând cont că, în Moldova, o oca echivala cu 1291 de grame⁵, această bucată cântărea 45,185 kg. *Drobul de sare* era o bucată, un bulgăre mai mare de sare gemă, care cântărea între 12 și 20 oca, adică circa 15,492 -25,82 kg, denumirea fiind un derivat de la *drobina*, de unde – „a zdrobi”. Expresia *sare din mâglă* desemna sarea luată dintr-un morman de bulgări de sare. Sarea extrasă din saline în blocuri mari era scoasă la suprafață, de unde era transportată cu carele. Procesul a fost pe larg descris în 1646 de către misionarul catolic Bandini: „La opusul orașului Trotuș este o groapă de sare pe coasta unui munte; la poale este un sat („pagus”) ce are până la 300 de care. Locuitorii săi nu plătesc bir, nici nu sunt luați în altă muncă decât câte o dată pe săptămână să scoată pentru principe 40 de bolovani mari de sare – sau tatăl de familie, sau vreun lucrător tocmit al acestuia, sau într-o zi, sau în toată săptămâna să completeze numărul său; pentru că, dacă neglijează vremea, în săptămâna viitoare i se pune la socoteală 80 de bolovani... la ieșirea din afară sunt grămezi colosale de bolovani de sare, ca niște ziduri; carele și oamenii care o transportă sunt ca furnicile”⁶. Totodată, fragmentul remarcă și faptul că sarea extrasă apăținea domnului țării.

Sarea era comercializată la piață, de unde o cumpărau toate categoriile populației. Excepție făceau lucrătorii de la ocne, care primeau gratis o anumită cantitate de sare pentru uzul cotidian, dar, poate, și pentru alte necesități: „în cursul anului, cămărașul, când se schimbă, obișnuiește a da minerilor, după starea fiecăruia, unul, două sau trei cară de sare; apoi în toate zilele are bucați

⁴ Sare de coteț- presupunem că este sare luată dintr-un loc îngrădit?

⁵ Ocă - veche unitate de măsură pentru capacități și greutate, este egală cu valorile de 1260 de grame (în Transilvania), 1271 de grame (în Muntenia) și 1291 de grame (în Moldova). Vezi: Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, Ed. Științifică, București, 1971.

⁶ V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646*, București, 1895, p. XV.

de sare cât poate lua cineva cu sine în paner, nimeni nu-l oprește”⁷. Totodată, Weismantel, în sec. al XVIII-lea, vorbind despre locuitorii din Focșani, menționa: „când țăranul are nevoie de sare, merge la munte în dosul casei sale, răcăie puțin pământul și își cioplește cu toporul atâta sare câtă vrea”⁸.

Sarea, condiment de bază în alimentație, era utilizată atât pentru prepararea curentă a bucatelor, cât și în calitate de conservant. Astfel, Bandini, în 1646, aprecia că sarea de ocna din Moldova era „cu mult mai tare ca sarea de mare, încât oleacă ajunge pentru a săra bucatele și pâinea; culoarea unor bucăți este obscură și atunci are un amestec mult cu materii din pământ”, tot el făcea referire și la prelucrarea sării: „Dar pisată, devine albă ca zăpada...”⁹. Călătorii străini remarcă și calitatea deosebită a sării extrase în Moldova. Spre exemplu, călătorul englez Robert Bargrave, vorbind, în 1652, despre depozitele de sare din împrejurimile satului Ibănești, ținutul Dorohoi, menționa: „...este tăiată în bucăți de două sau trei picioare. În bucăți pare neagră, oarecum igrasioasă, dar când este pisată este cu mult cea mai bună pe care am văzut-o sau am gustat-o vreodată”¹⁰. Dimitrie Cantemir, referindu-se la sarea extrasă din Târgul Trotuș, menționa: „se găsește sare prea curată, care se străvede ca cristalul sau porfirul, nefiind amestecată cu pământ cât de puțin. ...Pentru că în tot locul unde se taie tablele sau drobii cei de sare, lasă într-un loc și într-altul columne de acest cristal de sare, care să sprijinească pământul și boltitura și să aibă loc a se lăți vinele cele noi”¹¹.

Printre procedeele de conservare a peștelui, sursele narative remarcă sărarea, ceea ce asigura atât păstrarea îndelungată a peștelui, cât și posibilitatea de a fi transportat la distanțe mari. Misionarul Alessandro Komuleo, la 31 martie 1594, scria cardinalului San Giorgio, că la revărsarea Dunării bălțile se umpleau de tot felul de pește, ce se află în acest fluviu, pe care populația îl *sărează*¹². Relatând despre același fluviu, consulul austriac Raicevich subliniază că este o mină necesară de pește rar, care e prins cu mare ușurință, apoi *sărat și afumat*¹³. Relatând despre revărsările Dunării, venețianul Franco Sivori, secretarul domnului Țării Românești Petru Cercel, descrie modul de afumare a crapilor, folosit în Țara Românească, dar și în Țara Moldovei: „...crapi, care sunt așa de mari și grei, încât pot ajunge să cântărească 80 de livre ...(crapii - n. n.), tăiați în lung, în patru bucăți, sunt sărați și puși la afu-

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Călători străini în Țările Române (în continuare CSȚR)*, vol. VIII, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 247.

⁹ V.A. Urechia, *Op.cit.*, p. XV.

¹⁰ *CSȚR*, vol. VI, partea I, îngrijit de M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, partea II, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 469.

¹¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București: Editura Minerva, 1976, p. 25.

¹² *CSȚR*, vol. III, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1971, p. 368.

¹³ Citat după C. Giurescu, *Pescuitul și piscicultura în România*. Volumul I, București, 1964, p. 115.

mat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca”¹⁴. Despre modul de preparare a peștelui sărat relatează călătorul Paul de Alep, care descrie modul de sărare a morunului, menționând că un morun de talie deplină cântărește ceva mai mult de două sute de ocale. La început un măcelar tăia morunul în bucăți, apoi carnea morunului era sărată și pusă în butoaie: „Carnea am sărat-o noi și am pus-o să stea sub bolovani până s-a scurs apa, apoi am umplut cu ea două butoaie mari”¹⁵. Sarea, fiind un conservant excelent, asigura păstrarea îndelungată a peștelui.

Peștele sărat, alături de cel proaspăt, este pomenit în legătură cu încasările luate de la căraușii ce treceau prin Iași. La 2 februarie 1711, Mănăstirea Trei Ierarhi obține permisiunea domnului țării să incaseze „de maje de pește sărat să aibă a lua câte 2 pot(ronici) de car, și 2 orți de maje, și de carul de pește proaspăt și de căruț(ă) să aibă a lua iar câte 2 pot(ronici) și câte un pește”¹⁶, iar în documentul din 12 ianuarie 1741, când Grigore Ghica acordă dreptul de a lua vama de la cărauși, se sublinia: „de maje de pește sărat, să aibă a lua câte 2 potronici de car și câte 2 ocă pește și de carul cu pește proaspăt și de căruță să aibă a lua , iar câte 2 potronici și câte o mâncare de pește și din doi moroni sau unul să dea de moron 2 potronici și o ocă moron...și de la precupeții cine va vinde pește, o mâncare de pește de la toți să aibă a lua”, drept reconfirmat la 11 ianuarie 1745 de Nicolae Mavrocordat¹⁷.

Același mod de conservare prin sărare era utilizat și pentru icre. Astfel, călătorul englezul John Newberrie, în timpul vizitării localității Tomarova (Reni - n. n.) în 1582, menționa detaliat toate etapele de preparare a icrelor și enumera ustensilele necesare: „Icrele ... trebuie scoase în întregime din pește și apoi tăiate puțin cu un cuțit și, astfel, sărate bine trei zile și trei nopți, puse într-un butoiș sau hârdău¹⁸, cu o gaură dedesubt pentru ca apa sărată care iese din icre să poată să se scurgă. Și după ce au trecut aceste trei zile, ei le iau și le spală foarte bine cu apă proaspătă până ce sarea din ele e curățată de tot. Și după aceea le pun în butoișe pe alte trei zile și ele trebuie călcate cu picioarele curate, de asemenea trebuie făcută o gaură sub butoiș pentru ca să se scurgă apa. Și apoi se pun câteva pietroaie mari deasupra, pentru ca să le îndese bine și să le întărească. Și după ce au trecut aceste trei zile se scoate fundul și se pune altul nou (negăurit). Și astfel pot

¹⁴ *CȘTR*, vol. III, p. 15-17.

¹⁵ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie. Siria, Constantinopol, Moldova, Valahia și Țara cazacilor*, traducere din limba arabă, studiu introductiv și note de Ioana Fiodorov, cu colobarorarea Yuliei Petrova, și a lui Mihai Țipău, Brăila, 2020, p. 431.

¹⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III. Acte interne (1691-1725), ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2000, nr. 409, p. 363.

¹⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V. Acte interne (1741-1755), ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2001, nr. 3, p. 2, nr. 465, p. 265.

¹⁸ Hârdău - vas făcut din doage de lemn, dintre care două pot fi mai lungi și găurite, servind ca toarte, folosit la păstrarea sau la transportarea lichidelor; ciubăr (care ține de la 4—6 cofe). L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*. Ed. VI, București, 1929, *DEX, NODEX*.

fi transportate prin întreaga lume. ...Cel mai bun timp al anului pentru a le pregăti este iunie și iulie”¹⁹. Acest mod de preparare se numește tescuire²⁰. Modul de sărare a icrelor negre este remarcat și de Paul de Alep, care compara prelucrarea alimentară a caviarului cu cea a peștelui, fiind sărat și pus în butoaie, doar că aceste butoaie erau de alt tip²¹. Vorbind despre pregătirea morunului, călătorul menționează: „Domnul fie lăudat, nicio fărâmbă din pește nu se pierde, ... căci burta lui și totul pe dinăuntru era plin de caviar, pe care l-a scos și l-a așezat pe o tăblie mare, apoi deasupra altă tăblie, iar între ele puneau sare, apoi peste tăblia a doua puneau un bolovan mare ca să se scurgă sângele și apa de culoare albastră. După ce se usca, astfel îl așezau în butoaie”²². Așadar, călătorii descriu detaliat două moduri de sărare a icrelor: sărarea și plasarea sub teasc direct în butoi și modul de sărare și uscare între table.

Călătorul francez Jean Baptiste Tavernier, care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a vizitat Chilia, a semnalat și el modurile de preparare a icrelor de morun: „cei mai mulți moruni, ale căror icre se pregătesc tescuite sau moi”²³. Considerăm totuși că icrele negre erau parte a rației alimentare a categoriilor mai înstărite.

O claritate în modurile de preparare a icrelor a fost făcută de Gr. Antipa, care susține că icrele de morun și nisetru se preparau în mai multe feluri, în dependență de sezon: toamna și primăvara, când icrele erau ajunse la completa lor dezvoltare, se preparau *icre moi*, sau *icre dulci*, *icre puțin sărate*, iar vara, când erau mici și puțin rezistente, se preparau *icre tescuite*. Icrele moi se separau cu un ciur și se prelucrau cu sare bună, măcinată cât mai fin - vara se puneau până la 50 gr la un kg, iar iarna numai 10-20 gr²⁴. Apoi se curătau cu o mică măturică. Vara se mai puneau și în saramură, se treceau prin priboi în ciubăr, unde erau lăsate să absoarbă sarea necesară pentru ca să poată rezista 3, 4, 20 de zile etc. Din sărămură se treceau prin ciur să se scurgă bine și apoi se puneau în vas²⁵. Icrele tescuite erau cele care se treceau prin sită și se puneau în saramură cu ghiață pentru o jumătate de oră,

¹⁹ CSTR, vol. II, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, 516.

²⁰ „Icrele negre tescuite. Materia primă în acest caz o constituie icrele cu bobul mic sau cu pielea slabă. Aceste icre se sărează într-o saramură saturată cu temperatura de 30...40°C, timp de 2-3 min. Cantitatea de saramură trebuie să fie de 6-8 ori mai mare decât cea de icre”. <http://proalimente.com/peste-sarat-conservarea-pestelui-sarare/>

²¹ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie*, p. 431.

²² *Ibidem*, p. 432.

²³ Citat după C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 90-91.

²⁴ Grigore Antipa, *Diferitele moduri de conservare și preparare a peștelui și derivatelor sale* (din Grigore Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916. pp. 700- 712). În: *La masă cu oamenii Deltei. O cartografiere a practicilor gastronomice*. Coordonat de Monica Stroe și Bogdan Iancu, București, 2012, p.52.

²⁵ *Ibidem*, p. 53.

apoi se scurgeau pe o sită și se puneau într-un sac mic de pânză, se dădeau la teasc, care se strângea din ce în ce mai tare și încă peste o jumătate de oră icrele erau gata²⁶.

De la peștii de apă dulce, precum știuca sau crapul, puteau fi extrase *icrele tarama*²⁷, pentru conservare fiind prelucrate cu sare.

Sarea era folosită și pentru conservarea brânzei, în documente fiind pomenite „brânză de oi sărată”, precum în zăpisele către Ștefan Roset din 8 ianuarie 1796, în care se menționa că „am avut să dăm dum(i)sale una sută șesăzeci ocă brânză de oi sărată gata”²⁸.

Pe masă sarea era păstrată în solnițe: în familiile cu venit modest era din lemn²⁹, iar în cele înstărite putea fi și din argint. În dugheana din Iași care a aparținut lui Misăilă neguțitorul de la Sveti Sava către 1740 se număra și „1 solniță de plumbu”³⁰, iar în *Sama lui Miron Varnav de cheltuiala casii dum(isale) vel vis(tiernicul)* se pomenea o solniță cumpărată pentru conacul de la Brătuleni al boierului Teodor Palade.³¹ Către sfârșitul secolului al XVI-II-lea - începutul sec. al XIX-lea, solnițele erau menționate și în foile de zestre ale fetelor de boieri. Astfel, în izvodul de zestre al Tudoscăi, elaborat la 20 ianuarie 1800 de către Carpu, paharnic, se menționa „1 părechi solniți argint”³², iar în cel al Mărioarei, fiicei lui Vasile Holban, paharnic, din 12 ianuarie 1811, erau indicate „4 solniți polite”³³. Uneori solnițele aveau și despărțitură pentru piper, astfel în factura de mărfuri trimise în 1780 negustorului Pavel Panaioti se numărau 100 de solnițe, subliniindu-se „în care se pune sarea și

²⁶ *Ibidem*, p. 54.

²⁷ „Icrele tarama reprezintă icrele care sunt extrase din specii de pește de apă dulce (cu excepția icrelor de mreană și somn care nu sunt comestibile), precum și icrele de crap și de știucă nesaturate. Aceste icre se sărează cu 10-14 % sare în butoiașe de lemn, timp de 3 zile, în primele 24 ore trebuind să existe posibilitatea de scurgere a saramurii formate (se slăbesc cercurile de sus ale butoiașului și, prin spațiile dintre doage, de scurgere saramură). Butoiașele sunt apoi completate cu icre de aceeași calitate, sunt închise și menținute timp de 5 zile în picioare, apoi sunt culcate o perioadă de 2-3 luni (primăvara) și 5-6 luni (toamna)”. <http://proalimente.com/peste-sarat-conservarea-pestelui-sarare/> (accesat: 7.12.2022).

²⁸ *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII. Cărți domnești, zăpise și răvașe. Tipărite în întregime sau ca regeste și întovărășite cu note explicative. Partea a III-a. Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688, de N. Iorga. București: Editura Ministerului de Instrucție, 1904, p. 303.

²⁹ Despre solnițele din alte perioade a se vedea I. Iațcu, O istorie socială a utilizării solnițelor din Antichitate și până în epoca modernă. Cu o privire specială asupra spațiului românesc. În: *Alimentație și demografie în Moldova din Evul Mediu până în Epoca Modernă. Abordări interdisciplinare*. Editori: Ludmila Pârâu, George Bilavski, Luminița Bejenaru, Vasilica-Monica Groza. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2021, p.117-124.

³⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, IV, *Acte interne (1726-1740)*, editate de I. Caproșu, Ed. Dosoftei, Iași, 2001, nr. 415, pp. 305-306.

³¹ M. Mirza, *Cheltuielile casei marelui vistiernic Toader Palade, după o seamă din anul 1752*, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, LIX, 2013, p. 396.

³² MEF, vol. XI, coord. D. Dragnev, V. Constantinov, alc.L. Svetlicinai, E. Bociarova, Chișinău, 2008, pp. 226-327.

³³ *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, ed. de N. Iorga. București: Editura Ministerului de Instrucție, 1909, pp. 91-92.

să fie cu două dispărături, în care se pune și piper și să aibă și acoperitoare”³⁴.

Gustul dulce, care se asociază cu fericirea, bunăvoința și plăcerea, în perioada dintre sfârșitul sec. al XVI-lea – începutul sec. al XIX-lea, în rația alimentară a populației din Țara Moldovei era asigurat de mai multe produse: naturale (fructele și pomușoarele dulci, consumate atât în stare proaspătă, cât și uscate, datorită zaharozei, care în organism se scindează în glucoză și fructoză, și mierea), accesibile, practic, tuturor categoriilor de populație, și cele preparate/prelucrate termic (zahărul, dulceturile/gemurile/magiunurile, bomboanele, prăjiturile³⁵), în cea mai mare parte, accesibile doar categoriilor înstărite, în special, din cauza costului înalt al produsului și /sau al ingredientelor necesare. În această cercetare ne vom referi doar la zahăr³⁶.

În spațiul românesc, zahărul a pătruns pe două căi: 1) prin intermediul negustorilor genovezi și venețieni și 2) din Imperiul Otoman. Dovadă a importului zahărului în Țara Moldovei sunt tarifele vamale, dar și relatările călătorilor străini, care precizau: „zahăr si cafea, care se comanda de la Hamburg prin Triest si Viena”³⁷. Consumul zahărului a fost remarcat, mai întâi, în rația alimentară a Curții Domnești, apoi în casele boierilor, la Mitropolie și mănăstiri, ca abia la sfârșitul sec. al XVIII-lea să fie cunoscut și de către celelalte categorii. Cauza principală a consumului redus al zahărului în Țara Moldovei era prețul înalt al produsului, fiind foarte costisitor chiar și la începutul sec. al XIX-lea, astfel că își puteau permite să-l cumpere și să-l consume doar categoriile sociale înstărite. Sursele din Țara Moldovei menționează diferite tipuri de zahăr: *zahărul candel*, *zahărul canar*, *zahărul bun*, *zahărul prost* și *zahărul pudră*.

³⁴ C. A. Stoide, I. Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*. Chișinău: Universitas, 1992, p. 126.

³⁵ Despre dulciată, cofeturi și alte dulciuri a se vedea A. Felea, Cofeturi, „dulceață de Myrobolau”, „zahăr candel”, miere de prigon: dulciurile în alimentația populației din Țara Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea. În: *Alimentație și demografie în Moldova din Evul Mediu până în Epoca Modernă. Abordări interdisciplinare*, pp. 125-148.

³⁶ Din istoria producerii, comercializării și răspândirii zahărului și altor dulciuri a se vedea N. Deerr, *The history of sugar*, 1, Chapman and Hall Ltd., London, 1949; G. B. Hagelberg, *Sugar in the Caribbean: turning sunshine into money*, The Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 1985; C. B. Heiser, *Seed to civilization: the story of food*, second ed. W. H. Freeman and Co., San Francisco, 1981; J. M. Paturau, *By-products of the cane sugar industry*, second ed., Elsevier scientific Publishing Co., New York, 1982; J. Meyer, *Histoire du Sucre, des jonqueres*, Paris, 1989; J. – L. Flandrin, Le sucre dans les livres de cuisine français, du XVe au XVIIIe siècle. In : *Journal d'agriculture traditionnelle et de botanique appliquée*, 35, 1988, p. 215–232; Ch. Gaulin, A propos du gouter de confitures offert par Richelieu a Marie de Medicis. In: *Journal d'agriculture traditionnelle et de botanique appliquée*, 35, 1988, pp. 233–240; P. Mane, L. Bouby, B. Pradat, C. Puig, Marie-Pierre Ruas, Les fruits de l'alimentation medievale en France du Sud, entre marches, recettes et depotoirs. In: *Archeologie du Midi medieval*, 23–24, 2005, p. 195–206 etc.

³⁷ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea* (în continuare *CȘTR*), Serie nouă, vol. I, Volum îngrijit de: Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia (secretar de volum), Redactor-responsabil: Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 443.

Zahărul candel este cel în formă de cristale mari, obținut prin cristalizarea lentă a zahărului din sirop, având o puritate mare, în popor numindu-se *zahăr de gheață*. Călătorul Paul de Alep, printre darurile aduse domnului Moldovei, enumeră și două cutii de zahăr candel³⁸, probabil, destul de prețios pentru acele timpuri, astfel că putea fi oferit unui domn. *Zahărul canar* este cel rafinat, de prima calitate, numit și zahăr din Canare, denumirea provenită de la insulele Canare (Spania), pătrunsă în Țara Moldovei prin intermediul terminologiei comerciale orientale. La 4 iunie 1780, negustorul ieșean Hagi Mihail Riga primea de la Mihail Cimbru din Brașov, printre alte produse, și „300 litre zahăr de candel, alb și curat”³⁹. Într-o altă factură de mărfuri, trimisă lui Hagi Mihail Riga la 14 noiembrie 1780, este menționat zahărul candel „alb, galben și mov”⁴⁰. În *Nartul orașului Iași* din 24 decembrie 1792 este menționat zahărul canar, 1 oca de astfel de zahăr costa 30 de parale⁴¹.

Zahărul rafinat, numit „fain”, este pomenit în factura de marfă expediată la Iași din Fiume, în cantitate de 1078 funți⁴², și în cea din 26 septembrie 1808, prin care în Iași era furnizat zahărul „fain”⁴³.

Zahărul putea fi livrat în „căpățâne”, după cum se menționează în factura de marfă trimisă negustorului ieșean Pavel Panaioti: „10 chintale zahăr melis în căpățâne⁴⁴ mari de 4-5 funți⁴⁵”⁴⁶, deci, reieșind din faptul că 1 chintal este egal cu 100 de kg, cele 1000 kg erau formate din bucăți de câte 1, 74 - 2, 17 kg. După cum remarcă C. A. Stoide și I. Caproșu, „zahărul se neguța ..în funzi, măji, ocale și butoaie”, de exemplu, într-un act emis la Brașov în aprilie 1801 se pomenește de 2 butoaie, „care cuprindeau 29 de măji de zahăr, cu o capacitate de 1200 ocă”⁴⁷.

În calitate de produs consumat la Curtea Domnească este menționat, în special, în ceremoniile cafelei, în calitate de aliment furnizat la conacele ce primeau solii sau la care poposeau domnul și doamna țării⁴⁸.

Zahărul era parte a consumului alimentar de la Mitropolie și de la mănăstiri, de cele mai multe ori fiind pomenit în ceremonialul cafelei. În *Condica lui Gheorgachi* se menționează că, în ajunul hramului mănăstirii, egumenul

³⁸ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie*, p. 374.

³⁹ C. A. Stoide, I. Caproșu, *Op.cit.*, p. 125.

⁴⁰ *Ibidem*, p.127.

⁴¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol.IX. Acte interne (1791-1795), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2007, p. 119.

⁴² C. A. Stoide, I. Caproșu, *Op.cit.*, p. 127.

⁴³ *Ibidem*, p. 240.

⁴⁴ Bucată mare de zahăr de formă conică.

⁴⁵ 1 funt - unitate de greutate egală cu 0,435 kg.

⁴⁶ C. A. Stoide, I. Caproșu, *Op.cit.*, p. 126.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 108.

⁴⁸ A se vedea *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, (în continuare *Condica lui Gheorgachi*) studiu și text de Dan Simonescu, București, 1939; *Sămile Visteriei Țării Moldovei*, publ. de Ioan Caproșu, vol. I, 1763-1784, Iași, 2010; *Sămile Visteriei Țării Moldovei*, publ. de Ioan Caproșu, vol. II, Iași, 2010.

oricărei mănăstiri mergea la domnul țării, pentru a-l invita să participe la sărbătoare și-i oferea plocon: cafea și zahăr⁴⁹. Mănăstirile ofereau zahărul cadou atât Mitropoliei, cât și domnului. În 1771, se menționează că Mănăstirea Sfântului Spiridon din Iași a oferit „7 oc(ă) zahăr peșcheșuri”, în sumă de 12 lei 30 de bani⁵⁰. În 1772, de sărbătoarea hramului s-au dat „2 pol oc(ă) zahăr la Mitropolie”, în sumă de 4 lei 60 de bani⁵¹, în 1773 - „2 oc(ă) 3 lit(re) zahăr” la Mitropolit, care costau 4 lei 115 bani, în 1774 - „3 ocă zahăr”, date la Mitropolie, al căror cost era 5 lei⁵², în 1775 - „trei oc(ă) zahăr la g(o)spod”, în sumă de 6 lei, în anul următor - „3 ocă zahăr pentru peșcheș”. La 1 mai 1795, zahărul apare menționat în „Cheltuiala cuhnii – atât a bolnavilor, cât și a oamenilor mănăstiri” Sfântului Spiridon din Iași⁵³.

Zahărul era utilizat pentru prepararea dulceței, însă doar de către familiile înstărite, din cauza prețului înalt. Sursele mai menționau zahărul în calitate de ingredient utilizat pentru garnisirea colivei – François Recordon relatează: „dupa moartea unei persoane pe care o plâng... în amintirea lor, lumânari aprinse și o colivă făcută din grâu fiert în apă, cu nucă pisată și făină și acoperită cu zahăr pudră de diferite culori”⁵⁴, dar și în calitate de ingredient îndulcitor al colivei, precum se menționează, în 1774, în cheltuielile Mănăstirii Sfântului Spiridon, că s-au plătit 1 leu 86 de bani pentru „zahăr, strafid(e), posmagi i polială la colivă ce s-au făcut” de ziua hramului⁵⁵, deci într-o zi mai deosebită.

Zahărul se păstra în zaharnițe, aceasta uneori întâlnindu-se enumerată printre obiectele de argintărie din foile de zestre, indicându-se și prețul. Astfel, în foaia de zestre din 12 ianuarie 1811, dată Mărioarei, fiica lui Vasile Holban, păharnic, era menționată „1 zăhărniță argint, 120 lei”⁵⁶.

Gustul acru era asigurat prin consumul și utilizarea agrișelor, a măcrișului, a strugurilor verzi (aguridă), a oțetului (oțetul de vin, oțetul de med), vinului alb, merelor pădurețe, borșului de țărățe etc., iar în cazul elitelor – de chitra codima, lămâie (documentele menționează și zeama de lămâie), iar iutele - prin ardei iute și piper. Totodată, gustul și aromele erau garantate prin folosirea verdețurilor și a legumelor locale (pătrunjel, leuștean, cimbru, busuioc etc.)⁵⁷, dar și prin diverse condimente importate (piper, anason, scorțișoară, cuișoare, nucșoară, smirnă, șofran, odagaci, cardamon etc.)

⁴⁹ *Condica lui Gheorgachi*, p. 291.

⁵⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII Acte interne (1771-1780), editate de Ioan Caproșu, Iași, 2005, nr. 28, p. 23.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 59, p. 50.

⁵² *Ibidem*, nr. 95, nr.131, p. 84, 144.

⁵³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IX. Acte interne (1791-1795), editate de Ioan Caproșu. Iași: Editura Dosoftei, 2007. nr. 349, p. 330.

⁵⁴ *CSTR*, Serie nouă, vol. I, p. 676.

⁵⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VII, nr.131, p. 145.

⁵⁶ *Studii și documente*, vol. XVI, pp. 91-92.

⁵⁷ Mai detaliat despre aceste produse se va relata în alt studiu.

Produsele alimentare importate, în special din Orient⁵⁸, dar și din alte părți, completeau produsele locale din Moldova. În factura trimisă negustorului din Iași hagi Mihail Riga la 4 iunie 1780 de către Mihail Cimbru din Brașov erau enumerate „100 litre canilini, adică scorțișoară, 100 litre anason”⁵⁹, iar în cea din 14 noiembrie 1780 - „5 cutii canelini, 5 cutii garoafe, 10 cutii anason”⁶⁰.

Documentele din perioada cercetată, în special pentru sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea, indică ingredientele folosite pentru prepararea alimentelor cu diferite ocazii. Datele despre mesele de pomenire, precum cele de la parastasul de după înmormântarea unei oarecare Marii, din 20 ianuarie 1738, menționează utilizarea, pe lângă celelalte produse, a condimentelor: ½ oca chiper, 10 dramuri șofran, însă unele produse au fost în surplus, rămânând jumătate de chiper, 7 dramuri șofran⁶¹. La 28 ianuarie 1738, la masa de pomenire de 9 zile de la moartea Mariei, se menționează chiperul și șofranul rămase de la masa de înmormântare din ziua pomenirii⁶². La masa de pomenire de 20 de zile a sus-pomenitei Marii, organizată într-o miercuri din Săptămâna Albă, s-au folosit chiper și șofran, menționându-se că au fost îndeajuns⁶³, la masa de pomenire de 40 de zile, care era în Postul Mare, pe lângă legume, boboase și ulei, a fost utilizat și chiperul: „8 ocă ulei, 2 ocă untdelemn, orez, stafide, chiper, smochine, 2 pătronic mazăre, 1 pătronic linte, pol pătronic bob, 1 pătronic păsat, pol pătronic nohot, jumătate poloboc curechi, 2 pătronic perje”. La pomenirea de jumătate de an, când s-au preparat bucate din carne, cereale, legume, s-au utilizat și condimente: „1 ialoviță și 2 oi (remarcându-se că mai trebuiau 2 oi), 2 ocă orez, chiper, șofran, păsat”⁶⁴. La o altă masă de pomenire de jumătate de an, organizată la 5 noiembrie 1801, s-au folosit „păpuși smochine de cele mari, stafide roșii, stafide negre, lămâi, orez, chiper, ceapă, pătrunjel, praz, morcovi, icre, untdelemn”⁶⁵.

După cum am remarcat mai sus, în familiile înstărite, piperul putea fi păstrat în solnițe cu 2 despărțituri, dar puteau avea și un vas aparte, numit piperniță. „1 piperniță de Lipsca” este remarcată printre lucrurile aflate, în 1740, într-o dugheană din Iași, care a aparținut lui Misăilă, „neguțitorul de la Sveti Sava”⁶⁶.

⁵⁸ *Călători străini*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, redactor responsabil, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. București: Editura Științifică, 1973, p. 232; *CSȚR*, vol. VI, p. 484; Paul de Alep, *Jurnal*, pp. 199–201.

⁵⁹ C. A. Stoide, I. Caproșu, *op.cit.*, p. 125.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 127.

⁶¹ Iulian Marinescu, *Documente relative la familia Neculce*, *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. 4, București, 1925, p. 72.

⁶² *Ibidem*, p. 73.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, Acte interne (1726–1740), ed. de Ioan Caproșu. Iași: Editura Dosoftei, 2000, nr. 415, pp. 305–306.

Anasonul, utilizat în bucătăria Țării Moldovei, are o aromă dulce și deosebit de intensă a fructelor, care seamănă puțin cu feniculul și lemnul dulce. Anasonul, care a fost utilizat și drept condiment pentru pâine, era popular și în întrebuințare pentru unele băuturi alcoolice⁶⁷, precum rachiul, care își obține aroma de la anason⁶⁸. Anasonul se cultiva și în Țara Moldovei și se importa. În ponturile domnului Țării Moldovei pentru slujba vămii din decembrie 1806, pentru perioada 1807-1808, în pontul 23 se stabilea: „Anisonul, ce să face aicea în țară și să vinde de cătră lăcuiitori ori la cine, ca să-l lucreze aicea în țară, va plăti vama cumpărătorii câte 3 lei la suta de lei, cum și când va treci piste hotar sau va veni de piste hotar, iarăș, asemenea, să se urmeze plata vămii”⁶⁹.

* * * * *

Tradiția populară a reținut mai multe expresii, proverbe și zicători legate de consumul sării și a piperului, ceea ce vine să confirme importanța lor în rația alimentară a populației din Țara Moldovei: *Sarea pământului; Nimeni nu-ți pune sare-n mămăligă; Nu e meșteșug a găti mâncare, ci e meșteșug a o potrivi din sare; Sarea-i bună la fiertură, însă nu peste măsură; Sarea nu e bună în toate bucatele; Cine are sare multă pune și în chiselită; Trebuie să mănânci un car de sare cu cineva ca să-l poți cunoaște; A-i fi (cuiva) drag ca sarea în ochi sau a-i sta (cuiva) ca sarea în ochi, A face (pe cineva) cu sare și piper; A pune (cuiva sau la ceva) sare pe coadă; A avea (sau a fi cu) piper pe limbă; A-i sta (cuiva) ca piperu-n nas etc.*

* * * * *

În concluzie, o imagine completă asupra subiectului alimentației populației din Țara Moldovei, inclusiv a produselor ce conferă gust și aromă bucatelor, se poate forma coroborând informațiile documentelor, expunerile călătorilor străini, sursele arheologice și lingvistice cu cercetările istoriografice, care, pe lângă menționarea și constatarea consumului acestor produse, descriu modul lor de utilizare, vasele din care erau servite, dar fac și lumină asupra terminologiei alimentare. Unele obiceiuri în consumul condimentelor și al unor alte produse demonstrează pătrunderea lor în Țara Moldovei prin filiera turcească, dar și se încadrează în contextul general al impactului modelului otoman în Țara Moldovei de la mijl. sec. XVII - sec. al XVIII-lea.

⁶⁷ Se utilizează la prepararea a așa băuturi ca ouzo grecesc, băuturile Pernod din Franța sau raki turcesc.

⁶⁸ Dă un gust picant caracteristic.

⁶⁹ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului Ruso-Turc*. Vol.I (noiembrie 1806-iulie 1808), Demir Dagnev, Larisa Svetlicinai (coord., editori), Teodor Candu, Tudor Ciobanu, Valentin Constantinov (editori). Chișinău: Editura Vicovia, 2016, nr. 6, p. 15.

Salt from the pile, sugar, pepper, anise: some aspects of the history of consumption in the Principality of Moldova (the end of the XVIth century - beginning of the XIXth century)

Taste has an important role for any person, as noted by Jean-Louis Flan-drin its main function is to allow us to distinguish what is good from what is bad, what we can swallow from what we should not, this fact being dependent on traditional culture, social environment, place, historical period. Through this research, we aim to fill the historiographic gap, dealing with a topic from the history of food - the consumption of spices and other products that give taste and aroma to the dishes and drinks consumed by the population of Moldova during the end of the XVIth century - beginning of the XIXth century, but we will mention only a few of the products. The importance of this research emerges from the need to know the eating habits of the population of Moldova, including the elites, which provide information about a person's social rank, being important to create a more complete image of daily life, inherited traditions and customs, food culture of the community. The sources of the research are the historical documents published in known collections, the accounts of foreign travelers, treasury sums, etc.

During the XVIIth century - beginning of the XIXth century, the taste buds and olfactory sense of the population of Moldova were delighted with several products, both local and imported. One of the tastes, the salty one, was provided by salt extracted from the ovens of Moldova (in documents with reference to salt, the form in which it was extracted or stored is stipulated: salt lump, salt from the pile, etc.); sour taste - by using gooseberries, sorrel, green grapes (agurida), vinegar, white wine, etc., and in the case of elites - chitra codima, lemon; hotness was provided by hot peppers and pepper; the sweet taste, which is associated with happiness, goodwill and pleasure, with natural products (fruits and sweet berries, consumed both fresh and dried, thanks to sucrose, which is broken down in the body into glucose and fructose, and honey), available practically to all categories of the population, and thermally prepared/processed ones (sugar, jams/jellys, candies, cakes), mostly accessible only to wealthy categories, especially due to the high cost of the product and/or the necessary ingredients ; and the aromas of local greens and vegetables (parsley, lovage, thyme, basil, etc.) and various imported spices (pepper, anise, cinnamon, cloves, nutmeg, myrrh, saffron, oregano, cardamom, etc.).

Keywords: food, the Principality of Moldova, spices, taste, salt, sugar, pepper, anise, cascarilla

Alina FELEA

doctor în istorie, conferențiar universitar
Institutul de Istorie

Universitatea de Stat din Moldova

email: afelea44@gmail.com

PRIMELE MONOGRAFII ÎN LIMBA MAGHIARĂ, DEDICATE POETULUI MIHAI EMINESCU LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

În anul 1895 s-au tipărit trei studii în limba maghiară despre viața și opera lui Mihai Eminescu. Primul studiu este teza de doctorat a studentului Elie/ Ilie Cristea, absolvent al Facultății de Litere și Filozofie de la Universitatea din Budapesta. Titlul de doctor în filologie l-a obținut cu lucrarea în limba maghiară: *Eminescu élete és művei. Tanulmány az újabb román irodalom köréből*/Eminescu, viața și opera. Studiu asupra unor creații mai noi din literatura română. Autorul va deveni, peste ani, primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (din anul 1925).

Celelalte două studii sunt semnate de profesorul sibian dr. Szócs Géza – unul cu titlul *Eminescu*, care este, de fapt, lucrarea sa de doctorat, iar celălalt – Egy pár szó *Eminescu irodalmáról*/Câteva cuvinte despre literatura lui Eminescu.

Lucrarea de doctorat a tânărului Elie Miron Cristea

Teza de doctorat a lui Cristea este o prezentare a vieții și operei poetului. În partea bibliografică subliniază momentele principale, sprijinindu-și comentariile cu citate din poezii - în limba română -, traducerea versurilor fiind oferită în note. Explicarea acestui fapt o dă în nota finală: „În literatura maghiară, Eminescu este aproape necunoscut, doar în *Lexiconul Pallas* este pomenit în câteva cuvinte, dar foarte incomplet. Tocmai acum am aflat că apare un studiu mai întins despre Eminescu, scris de. Szócs Géza, după cât știm, nici o poezie nu este tradusă în limba maghiară”¹.

Cristea insistă asupra evoluției lente, dar în continuă ascensiune a talentului lui Eminescu, considerând epoca desăvârșirii între anii 1876-1883, perioadă în care scrie multe poezii, „care pot fi comparate cu scrierile asemănătoare din literatura universală”. Îl caracterizează ca pe un poet liric, inspirat din literatura populară, cântăreț al sentimentelor adânc trăite și exprimate prin complexe imagini care nuanțează la infinit fondul. Ca poet social, a fost influențat de Schopenhauer. Satirele sunt considerate de el adevărate mărgăritare ale literaturii române. „Nota caracteristică sufletească este melancolia, pesimismul de gen Schopenhauer”. Continuă spunând că, poate, alte conjuncturi și altă viață l-ar fi îndreptat spre zări mai senine. Afirmă, pe bună

¹ Elie Cristea *Eminescu élete és művei/Viața și opera lui Eminescu* 1895, în volumul *Confluente literare româno-maghiare*, Editura Kriterion, București, 1983, p. 107.

dreptate, că Eminescu iubea „reminescențele istorice” și subiectele orientale, fantasticul basmelor și romanticul. După părerea sa, cele mai bune poezii eminesciene sunt cele de dragoste.

Prin lucrarea sa, Cristea are meritul de a fi marcat locul și rangul poetului român în literatura europeană. Folosindu-se de scrierile lui Maiorescu, Vlahuță, Dobrogeanu-Gherea, dar, totodată, polemizând cu ele, Cristea creează o imagine completă, pentru acea vreme, despre fenomenul Eminescu. Analizează sursele pesimismului, ale patriotismului și ale sentimentului lui religios. Observă rolul poeziei populare în opera poetului și caracterul profund național al gândirii sale, efortul său conștient de a crea o „limbă nouă, puternică, bogată în nuanțe, o limbă necunoscută înaintea lui”².

De asemenea, a remarcat complexitatea epocii în care a trăit poetul român, explicând astfel luările vehemente de poziție ale poetului: „În timpul lui Eminescu, în viața culturală și politică românească nu s-a încheiat încă trecerea de la civilizația orientală la cea occidentală, între care conflicte adevărate au generat numeroase contradicții și situații absurde, creând o tristă dezordine și împrejurări ridicole”³. Teza lui Cristea nu a avut un ecou deosebit. Citatele sunt prezentate în original, iar traducerea literară sunt date în subsol. De asemenea, limba folosită de el este greoaie, cu greșeli în construcția frazei, cu mai multe calcuri lingvistice după limba română.

Aprecierea critică a studiului lui Elie Miron Cristea

Totuși, după cum apreciază și Avram P. Todor, „Cristea a reușit să dea un bun portret sufletesc și să aprecieze cu multă pătrundere valoarea operei lui Eminescu”. Din păcate, teza de doctorat a rămas necunoscută publicului larg, ceea ce a însemnat o pagubă reală în ceea ce privește cunoașterea lui Eminescu „din partea vecinilor de literatură”⁴. De o critică pozitivă se bucură și din partea cercetătorului Sámuel Domokos, care arată că „în epocă, acest studiu a fost cea mai bună lucrare de sinteză referitoare la viața și poezia lui – din câte se scriseseră până atunci în limba maghiară, iar autorul s-a folosit cu multă pricepere de literatura consacrată exegezei eminesciene”⁵.

Există totuși dovezi că această lucrare a ajuns în bibliotecile gimnaziilor din Transilvania. În cartea sa, Elena Stan arată că Societatea de lectură a Gimnaziului superior din Beiuș, în anul școlar 1895/1896 a primit prin donație, pentru biblioteca sa, din partea lui Iosif Vulcan cărțile: *Curentul Eminescu* de Alexandru Vlahuță și *Eminescu élete és művei* de Ilie Cristea⁶.

² Cristea Illés, *Eminescu élete és művei/Viața și opera lui Eminescu*, 1895, Számosújvár, p. 67.

³ *Ibidem*, p. 31.

⁴ Avram P. Todor, *Confluente literare*, București: Editura Kriterion, 1983, p. 32.

⁵ Sámuel Domokos, Necrologuri consacrate lui Eminescu în Ungaria, în: *Annales Cultura-Historia-Philologia*, Budapesta, 1993, p. 235.

⁶ Elena Stan, *op. cit.*, p. 65.

În arhiva *Arcanum* am descoperit, în numărul din luna mai a anului 1895 al revistei *Corvina*, care era publicația lunară a Asociației Maghiare a Distribuitorilor de Cărți (A Magyar Könyvkereskedők Egylete), înștiințarea de apariție a cărții lui Cristea Illés *Eminescu élete és művei. Tanulmány az újabb román irodalom köréből*, Számosújvár 1895. Este consemnat ca editor Todorán Endre⁷.

Studiile elaborate de profesorul Szócs Géza

Tot în anul 1895, profesorul de liceu din Sibiu, Szócs Géza, este autorul a două lucrări despre poetul român: *Egy pár szó Eminescu irodalmáról/Câteva cuvinte despre literatura lui Eminescu*, iar al doilea, publicat la câteva luni mai târziu, este un studiu cu mult mai amplu având titlul *Eminescu*.

Szócs Géza (născut în anul 1870, la Gheorghieni) este profesor de limba maghiară la Liceul Catolic de Stat din Sibiu, scriitor, traducător, dramaturg, istoric literar. Studiază maghiara și latina, iar în anul 1895 obține diploma la specialitatea „Limba maghiară și română”, la Universitatea din Cluj. Devine doctor în filologie la Universitatea din Cluj în anul 1896⁸. Publică regulat articole în revista „Hazánkban”. După informațiile publicate de Szinnyei József, în lucrarea *Magyar írók és munkái*, traduceri din poeziile lui Eminescu publică în revista „Hazánkban”, în anul 1899 și în 1902, acestea însă nu sunt consemnate nici de Domokos Sámuel în *Bibliografia* sa.

Primul studiu, *Egy pár szó Eminescu irodalmáról/Câteva cuvinte despre literatura lui Eminescu*, semnat de Szócs Géza, este publicat ca o broșură, la Sibiu, la Tipografia Krafft W, în anul 1895. Autorul explică, încă din primele rânduri, că această broșură aduce câteva informații în avanpremieră despre Eminescu, deoarece studiul, pe care l-a anunțat deja, dar care va fi tipărit doar peste câteva luni, „a trezit interes în rândul cititorilor, al unor critici, dar și al unei persoane ale cărei păreri au greutate în rândul celor ce se ocupă de literatura română”. Nu precizează însă despre cine este vorba⁹.

În acest scurt studiu, Szócs prezintă amănunțit, în ordinea valorii lor, sursele care au stat la baza cercetării sale, precizând că, din păcate, nu a avut acces la mai multe studii importante de istorie literară.

În primul rând, amintește volumul III din *Critice* al lui Maiorescu, precizând că a fost publicat la București în anul 1892. Apoi – *Studii critice* de Gherea, din 1890, *Parnasul român. Culegere de poezii*, Brasov 1892, *Antologie română, modele literare din autorii secolului al XIX-lea*, de I. Manliu,

⁷ Cristea Illés, *Eminescu élete és művei. Tanulmány az újabb román irodalom köréből*, în revista *Corvina*, Budapesta, an 18, nr.13, mai 1895, p. 11.

⁸ Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái/Viața și opera scriitorilor maghiari*, mek.oszk.hu/03600/html/sz, arhiva digitală a Bibliotecii Naționale Szechenyi din Budapesta.

⁹ Szócs Géza, *Egy pár szó Eminescu irodalmáról/Câteva cuvinte despre literatura lui Eminescu*, Sibiu: Editura Krafft W., 1895, p. 3.

București, 1891, *Carte de citire pentru clasa a V-a, clasă gimnazială*, Sibiu 1895. Continuă cu *Istoria limbei și literaturii române*, de Aron Densușianu, precizând că ediția a doua a *Istoriei literaturii române* de I. Lăzăriciu este publicată la Sibiu, la aceeași tipografie la care apar și studiile lui despre Eminescu – W. Krafft. Apoi amintește de Constantin Dobrogeanu Gherea, cu precizarea: „sau socialiștii și progresul de S.Y.M. Ploiești 1892”. În ultimul rând, menționează lucrarea lui Petra-Petrescu, *Biografia române*, fără să mai specifice alte amănunte, ca la celelalte lucrări.

După înșiruirea operelor care i-au stat la dispoziție în elaborarea studiilor, expune punctele de vedere expuse de criticii literari, începând, cum era firesc, cu Maiorescu, pe care îl prezintă ca pe „un excelent campion al criticii literare românești”¹⁰. Szócs citează pasaje în limba română din studiul *Eminescu și poeziile sale*, pe care le traduce și, uneori, le comentează. Amintește că studiul are și o anexă cu date biografice despre poet, în care data nașterii este corectată de Maiorescu la 15 ianuarie 1850. Precizăm aici că în Ungaria primele informații despre Eminescu plasau data nașterii în decembrie 1849.

Pe aproximativ șase pagini, Szócs prezintă părerea criticului român despre Eminescu, despre originea ereditară a bolii, evidențiind ca o trăsătură importantă a vieții poetului simplitatea dusă până la extreme, precum și părerea, împărtășită de Maiorescu, că nu indiferența epocii în care a trăit a fost cauza bolii poetului. Consideră interesantă opinia criticului despre iubirile sale: „după părerea sa, nicio femeie nu l-a putut înlănțui, ca și Leopardi în Aspasia, și el a văzut în persoana iubită o copie stinsă a unui ideal de neatins. Starea lui melancolică, tulbure, nici măcar flacăra atotarzătoare a iubirii nu a putut-o înflăcăra”¹¹.

Szócs invocă portretul făcut de Maiorescu poetului modern, „persoană instruită după principiile moderne ale vremii, care cunoaște filozofia lui Platon, Kant și Schopenhauer, literaturile popoarelor civilizate, dar, mai ales, literatura propriului popor. Maiorescu este impresionat de perfecțiunea la care a ajuns poetul în ultimele sale creații în ceea ce privește limba și-i laudă lupta pe care a purtat-o pentru ca vechea limbă să o îmbrace într-o formă nouă. În mod deosebit subliniază perfecțiunea versului, ce se materializează, mai ales, în *Glossă* și în *Sonete*, care, din punct de vedere al profunzimii filozofice, nu au pereche în literatura română”¹².

Szócs amintește cuvintele profetice ale lui Maiorescu privind impactul operei lui Eminescu și a geniului său asupra literaturii poetice române și asupra limbii române. În încheiere, în treacăt, mai scrie despre Maiorescu că a

¹⁰ *Ibidem*, p. 4.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² *Ibidem*.

scoș în evidență și versurile simple, scrise de poet în formă folclorică. În concluzia sa, Szócs Géza consideră studiul critic despre Eminescu drept cea mai frumoasă frunză în coroana de laur, împletită poetului de către neamul său.

Apoi se ocupă, doar în câteva rânduri, de lucrarea lui Lăzăriciu *Istoria Literaturii române*, despre care scrie că în 23 de rânduri amintește de Eminescu, cu precizarea că, înainte de publicarea lucrării sale, a aflat vestea tristă a bolii poetului. Subliniază că Maiorescu îl plasează în rândul poezilor imediat după Alecsandri și că poemele sale au fost publicate, mai ales, în revistele „Familia” și „Convorbiri literare”. Dintre lucrările lui Eminescu Lăzăriciu scoate în evidență, mai ales, *Epigonii* și nuvela *Sărmanul Dionis*.

Următorul studiu critic este cel al lui Dobrogeanu Gherea, despre care Szócs arată că a fost publicat în anul 1890, la București, la Editura Socec. Szócs consideră lucrarea lui Gherea ca fiind una dintre cele mai meticuloase întocmite și, poate, chiar cea mai extinsă, în limba română de până la acea dată, despre Eminescu. Consideră interesantă părerea criticului român despre pesimismul eminescian, care se reflectă întru totul în poeziile: *Mortua est*, *Împărat și proletar* și în *Sonete*. Szócs prezintă aceste creații eminesciene: „În *Mortua est*, viața o consideră un moment de răzvrătire, după care omul dispare în neant, e mai bine a nu trăi, decât a avea un vis înspăimântător pe pământ. Poemul este o filozofare îmbrăcată în haină lirică asupra a fi sau a nu fi. În *Împărat și proletar*, poetul își exprimă părerea despre viața socială, lupta dintre clase și despre socialism. De nedreptate și suferință are parte săracul, este părăsit și așa o să rămână întotdeauna, până lumea va fi lume. Numai forma, exteriorul se schimbă: esența rămâne aceeași, de la un secol la altul”¹³.

Szócs explică părerea lui Gherea: „Pesimismul eminescian nu este trăsătura originală a poetului, ci provine din filozofia germană, este împrumutat, un principiu învățat, în a cărui menținere poetul nu este consecvent. Pesimismul lui Eminescu nu este dur, nu este brutal ca la Alfred de Vigny. Eminescu iubește natura, cântă pădurea, luna melancolică, murmurul spumei mării și fuga norilor; se minunează de frumusețea fetei și a florii, deci nu urăște viața și natura. De aici criticul trage concluzia că Eminescu, de fapt, nici nu este pesimist, ci doar așa pare”. Totuși Szócs consideră că pesimismul eminescian este de netăgăduit: „Este adevărat că nu urăște natura, ci dimpotrivă o iubește, dar nu-i plac oamenii, oamenii de azi, care calcă în picioare, prigonesc omul sărac, pe cel orfan, râd de cel nefericit, în loc să arate compasiune. Pentru că durerea lumii, privită dintr-un sens mai nobil, nu este egală cu ura și tăgăduirea lumii și a vieții, ci cu o ordine amară, dureroasă a lumii, deasupra zădărniciilor lucrurilor omenești. Și tocmai pentru că nu iubește oamenii, poetul își caută consolarea în frumusețea naturii. Cel mai bun prieten al poetului

¹³ *Ibidem*, p. 9.

este pădurea și, presimțindu-și aproape moartea, nu-și dorește înmormântare cu fast, ci un loc liniștit la malul mării sau în codru, sau în apropierea acestuia”¹⁴.

Szócs citează în limba română și în maghiară un alt pasaj, arătând că Gherea consideră un fenomen interesant faptul că Eminescu, deși observă că viața este tristă, societatea o consideră degradată, cu toate acestea nu dorește să lupte împotriva acestei degradări, pentru un viitor mai bun. El argumentează atitudinea poetului prin faptul că acesta consideră zadarnică și fără rost și lupta aceasta. „Ce poate face el, un cântăreț mărunț, fără putere, în fața legiunii celor puternici?”. Szócs aduce spre argumentarea firii pătimașe și melancolice a poetului versurile din *Glossa*: „Nu spera și nu ai teamă/Tu rămâi la toate rece”, pe care le și traduce. Consideră firesc ca pesimismul melancolic al lui Eminescu, blânda renunțare, ironia usturătoare să nu placă celor mai mulți dintre politicieni, scriitori și patrioți. De aceea, din ceea ce se scrie după moartea sa, se poate deduce că nu a avut mulți prieteni în timpul vieții.

Autorul maghiar prezintă punctul de vedere al criticului român despre poezia eminesciană de dragoste, pe care o analizează prin prisma a două aspecte: acela al profunzimii sentimentelor și al transpunerii lor în versuri, precum și concepția poetului despre idealul feminin și detaliile ideale și etice, pe care poetul le caută în iubire. Szócs nu este de acord cu Gherea când afirmă că este un fenomen specific lumii sufletești a poetului că, pe de o parte, vrea să-și părăsească iubita, o blestemă, dar, pe de altă parte, dacă o vede că plânge, i se aruncă în genunchi și-i cere iertare și să uite tot. Szócs consideră că această atitudine e un lucru firesc în viața sentimentală a îndrăgostiților. În schimb, consideră interesantă pasiunea ascunsă, melancolică a poetului care irumpe puternic în câteva versuri, după care se regăsește și-l vedem pe vechiul visător, înnegurat și frământat. Autorul face o analiză apoi a *Luceafărului*, afirmând că este una dintre cele mai importante opere ale literaturii române, cu precizarea că mulți o consideră chiar cea mai importantă operă poetică.

Se poate observa că Szócs este prudent în afirmații. Expune părerea criticului și doar uneori își spune părerea personală. Fără să contrazică pe Gherea, când consideră că *Sonetul IV* este cea mai reușită creație a poetului român, amintește părerea acestuia și despre comparația Eminescu-Lenau, vehiculată de mulți literați ai vremii. Acesta afirmă că destinul, la fel de nenorocit al celor doi poeți, i-a determinat pe critici să-i asemene, dar, de fapt, concepția, direcția și atmosfera liricii lor se deosebește. Trăsătura scrisului eminescian este idealismul împletit cu naturalismul antic păgân și cu pesimismul german, în timp ce Lenau este mistic și e atras mai mult de concepția creștină a Evului Mediu. Szócs consideră studiul critic al lui Gherea unul din cele mai interesante în istoria literară românească. El este impresionat de meticulo-

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

zitatea și răbdarea cu care Gherea l-a studiat pe Eminescu, încercând să-l analizeze din noi și noi unghiuri.

Spre finalul studiului său, autorul maghiar prezintă pe scurt celelalte lucrări promise. Referindu-se la lucrarea profesorului bucureștean Manliu *Antologie română, modele literare din autorii secolului al XIX-lea*, publicată la București în anul 1891, își exprimă regretul că nu a primit prezentarea despre Eminescu a lui Manliu, ci doar volumul al doilea, care cuprinde fragmente din creațiile poetului și câteva însemnări referitoare la unele din poemele sale, precum cea a lui Gherea despre *Sonet* și a lui Petrașcu despre *Egipetul*. Apoi amintește de *Parnasul român*, care a apărut la Brașov, în 1892, cu o *Culegere de Poesii*, la tipografia Alexi, în care sunt publicate: *Făt frumos din tei*, *Floare albastră*, *Luceafărul*, *Ultimul dor*.

În sfârșit, vorbește, în general, despre autorii de manuale ai unei națiuni care folosesc creațiile celor mai de seamă poeți ai lor, precizează că este un lucru firesc că și autorii români de manuale fac cunoscute poemele lui Eminescu. Astfel, prezintă un manual scris de profesorul Alesiu Viciu din Blaj, în același an 1895, pe care îl consideră foarte bine întocmit: *Carte de citire pentru a V-a clasă gimnazială*. Ca o completare, amintește că Viciu a tradus și din maghiară mai multe creații, din Petőfi și baronul Eötvös. Despre manualul lui Viciu precizează că în cuprinsul său are poemele *Ce te legeni*, *O rămâi*, *Mai am un singur dor* (despre care precizează că e aceeași variantă ca la Manliu), *Singurătate*, *Satira* a doua, iar dintre nuvele – *Călin*.

În încheierea studiului său, precizează că în mod intenționat nu se referă la creațiile eminesciene în proză, despre care, după cunoștințele sale, și istoricii literari români au scris foarte puțin. Îl consideră pe Eminescu și un autor important de proză, după părerea lui cea mai interesantă lucrare în proză este *Cristos a înviat*. Promite că în studiul care va apărea câteva luni mai târziu, se va ocupa și de articolele lui Eminescu, care au apărut în presa vremii, în „Timpul”, „Curierul” de Iași, „Familia”, și despre acei autori de studii critice la care acum nu a avut acces. Această prezentare făcută în avanpremieră, denotă o documentare foarte serioasă, o cercetare minuțioasă și, totodată un interes deosebit arătat poetului român. Este la curent cu toate lucrările critice, articolele, cu situația tipăriturilor din creațiile poetului, apărute peste Carpați, ceea ce nu e un lucru de neglijat. Ne putem da seama de aceasta și din faptul că regretă că nu a avut posibilitatea să-și procure toate acele lucrări.

Studiul Eminescu, despre care amintește autorul, apare, într-adevăr, la aceeași tipografie, tot în anul 1895, la Sibiu. Știm că este lucrarea sa de doctorat la Universitatea din Cluj. Iată ce declară autorul, în prefață, despre motivele care l-au îndemnat să scrie despre Eminescu: „Literatura română este puțin cunoscută la noi. De aceea vreau să prezint acum pe unul dintre cei mai interesați, mai moderni, mai buni lirici ai ei. O fac din pietate pen-

tru memoria poetului trecut la cele veșnice în chip trist și o fac pentru frăția româno-maghiară, pentru întărirea prieteniei. Nădăjduiesc că îmi vor urma exemplul acei dintre scriitorii noștri care înțeleg limba română. Să nu fiu rău înțeles: nu vreau să fac politică. Vreau să fac cunoscut micului nostru cerc de cititori, care vor lua în mână această carte, un eminent poet român. Iar compatrioților de limbă română vreau să le arăt părerea unui ungur – și îndrăznesc să o spun: a unui bun ungur – despre marele lor poet”¹⁵.

Prezentarea biografică a poetului o începe subliniind că Eminescu s-a născut în anul în care națiunea maghiară l-a pierdut definitiv pe Petőfi. Încă din primele rânduri se subînțelege dorința autorului de a-l așeza pe Eminescu pe același piedestal cu poetul național maghiar. La data la care Szócs scrie acest studiu era cunoscută ca dată a nașterii poetului român luna decembrie 1849. În studiul său, Titu Maiorescu va declara ca dată a nașterii, 15 ianuarie 1850.

În ceea ce privește boala poetului, după ce invocă părerea lui A. D. Xenopol, pe care o contrazice susținând că nebunia este doar la un pas de genialitate, iar dacă în familie au fost cazuri de boli mintale, asta doar confirmă capacitățile ieșite din comun ale poetului. Argumentează că poetul a mai scris poeme frumoase și simțătoare, care trădează prin fiecare rând pe autorul *Glossei* și al *Luceafărului* și după declanșarea bolii, în 1883. În schimb, este de acord cu criticul român, atunci când afirmă că Eminescu nu a fost cunoscut și prețuit de contemporanii săi, așa cum ar fi meritat. Szócs afirmă că, deși Eminescu este un bun patriot, care a cântat suferințele poporului și sentimentele adânci naționale în formă artistică și fără frazeologie deșartă, însuflețirea sa nu a fost de ajuns în epoca aceea post revoluționară, care era încă sub impactul lozincilor răsunătoare, al speranțelor prea mari și al agitației politice din jurul luptei pentru eliberare națională. Așa se explică de ce nu a fost înțeles de contemporani, iar poporul de rând, neștiind a citi, nu avea cum să-i fie recunoscător.

În prezentarea generală a poetului, Szócs susține că, la o analiză atentă, se poate constata un fapt deosebit: că în anul 1883, Eminescu scrie aproape tot atâtea poeme cât a scris ani de-a rândul și, totodată, și pe cele mai frumoase: *Glossa* și *Luceafărul*. „În anul 1883, lirica eminesciană câștigă recunoașterea deplină. Dacă în urmă cu câțiva ani mai erau păreri diferite în ceea ce-l privește, ultimele sale versuri îl transformă pe poetul muritor în liricul aclamat de o întreagă națiune”¹⁶.

După prezentarea biografică și generală a operei poetului, Szócs Géza trece la analiza amănunțită a creației poetice. Autorul și-a conceput studiul în trei părți distincte: *Lirica eminesciană până în anul 1883*, *Lirica lui Eminescu în anul 1883*, *Cele mai târzii creații lirice ale poetului*. Ultima parte a

¹⁵ Szócs Géza, *Eminescu*, Sibiu: Editura Krafft W, 1895, p. 5.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11.

studiului cuprinde, în premieră, patru poeme eminesciene în traducere proprie: *Departa sunt de tine*, *La steaua*, *Adio* și *Ce e amorul*. În primul capitol, prezintă poemul *Viața* ca pe prima creație a poetului, urmată de poezia *De-aș avea*, și consideră că din aceste creații sentimentale se întrevede în mod clar talentul care mai târziu îi va domina creația. Amintește că multi literați nu acordă importanța cuvenită poemelor din tinerețea poetului. Szócs Géza este de părere că în evoluția treptată a talentului lui Eminescu este foarte importantă și creația din tinerețe. Descrie poemele în mod cronologic. După o analiză succintă a poeziilor *Viata* și *De-aș avea*, continuă cu altele: *Din străinătate*, *Odă la Bucovina*, *Speranța*, *Epigonii*, *Mortua est*, *Împărat și proletar*, *Singurătate*, *Povestea Codrului*, *Revedere*.

Autorul studiului evocă fiecare poem, îl explică în proză, prin propriile cuvinte, uneori traduce câteva versuri spre exemplificare, face comparații cu Petőfi, Bersenyey și un poet german renumit al vremii, Bodenstedt. Din studiul său rezultă că este un foarte bun cunoscător nu numai al literaturii române, dar și al limbii române. Astfel, când se referă la poemul *Odă la Bucovina*, arată că poetul folosește un cuvânt moldovenesc interesant „nante”, în loc de forma nalte/înalte. Dar această explicație este pentru noi și o dovadă că Szócs era și un cititor al „Familiei”, pentru că Iosif Vulcan face precizarea aceasta, atât când publică pentru prima oară *La Bucovina*, în anul 1866¹⁷, numărul 25, cât și în numărul omagial din 25 iunie/7 iulie 1889¹⁸.

Epigonii este descris ca primul poem în care Eminescu apare ca un poet conștient de direcția și țelul creației sale. După ce prezintă amănunțit poemul, Szócs mărturisește că, citindu-l de mai multe ori, involuntar, apare întrebarea dacă poetul nu cumva doar aparent biciuiește pe poeții-epigoni, din a căror generație face parte și el. Și, de fapt, ironia mascată este îndreptată spre cei care nu înțeleg direcția lirismului pe care însuși Eminescu o reprezintă în România? Își argumentează părerea, numindu-l poet-filozof, poetul durerii lumii, susținând că nu este acel poet care ar ascunde în țesătură de aur nenorocirea lumii și care ar cânta cu chef domnilor veseli, în timp ce poporul sărac suferă.

În analiza poemului *Mortua est* explică cititorului său că este o elegie minunată, încărcată de imaginația poetului, de părere de rău și de renunțări amare, sentimente din care reiese opinia poetului că viața este încărcată de lucruri contradictorii și ceea ce într-un secol este considerat sfânt, în altul devine fără preț, chiar batjocorit. Dar despre concepția asupra vieții și morții și despre suferințele vieții cea mai interesantă imagine o oferă, după Szócs, poemul *Împărat și proletar*, care-i amintește de Revoluția Franceză¹⁹.

¹⁷ Mihai Eminescu, *La Bucovina*, în revista „Familia”, Pesta, seria I, an II, nr. 25, 1866, p. 292, din arhiva digitală BCUCIuj_FP_279290_1866_002_25.pdf.

¹⁸ Mihai Eminescu, *La Bucovina*, în revista „Familia”, Oradea, seria I, an XXV, nr. 26, p. 303, din arhiva digitală BCUCIuj_FP_279290_1889_025_26.pdf.

¹⁹ Szócs Géza, *Eminescu*, Sibiu: Editura Krafft W., 1895, p. 19.

Împărat și proletar este primul poem în care găsește asemănări cu poezia lui Petőfi, făcând comparație cu poemul *Apostolul*. Mai mult decât atât, compară pe Eminescu cu Petőfi și constată că poetul român, după ce descrie mizeria omenirii, se resemnează în moarte, în Nirvana; pe când Petőfi se ridică mândru ca un vultur, ia în mâini steagul libertății, îl flutură și-și pecetluiește dragostea de libertate și de patrie cu sângele lui. Eminescu este însuflețit de libertate și de concepțiile înalte ale omenirii, dar împrejurările nu-i permit să aibă aceeași atitudine, să-și îmbărbăteze camarazii și să-și apere principiile ca Petőfi. Și astfel, dorința lui este să moară neobservat, la marginea mării, în timp ce Petőfi, iubitor al focului, dorește să fie arbore încins de trăsnet, să cadă pe câmpul de luptă pentru libertate și patrie²⁰.

Szócs Géza arată că Eminescu slăvește codrul în poeziile *Freamăt de codru*, *La mijloc de codru des*, *Ce te legeni*, *Mai am un singur dor*, iar codrul la el este totdeauna liniștit, cu ape sclipitoare, cu marea undeva aproape. Petőfi, din contră, urăște apa, iubește lemnul încins de foc. „Unul iubește susurul apei, iar celălalt bubuitul tunetului, dar amândoi sunt tălmăcitorii geniali ai stării sufletești contemporane lor”. Este pentru prima dată când se face o analiză paralelă a poeziei lui Eminescu și Petőfi, primul fiind „poet al apei”, al resemnării, al doilea – „poet al focului”, al ardorii. Cu toate acestea, Szócs arată că în multe aspecte se aseamănă: amândoi se sting de tineri, amândoi au adus suflu nou în literatura lor națională, amândoi au hoinărit și au cunoscut viața săracă de artist. Suferința este cea care îi unește și faptul că au fost tălmăcitori demni pentru epoca în care au trăit.

Szócs ajunge la concluzia că acești doi poeți simbolizează cele două tendințe principale ale epocii în care au trăit. Petőfi exprimă speranțele excesive, patriotismul înflăcărat, ardoarea unei generații de la mijlocul secolului al XIX-lea, pe când Eminescu creează sub semnul pesimismului, care a marcat fundamental sfârșitul secolului 19. Mai filozofic, poetul român își pune probleme grave legate de soarta semenilor săi. Eminescu reprezintă poetul tăcut, înțelept și, totodată, hărțuit de soarta semenilor săi, poetul de care o națiune întreagă poate fi mândră, pentru că nu a mai scris nimeni în limba lui o creație poetică asemănătoare cu *Glossa*.

Pentru că autorul studiului consideră anul 1883 foarte important pentru poet, îi rezervă un capitol separat, cu titlul *Eminescu lyrikus költészete 1893-ban/Lirica lui Eminescu în anul 1883*, argumentând prin faptul că în acest an a scris cele mai frumoase poeme și tot în acest an a izbucnit boala de care nu va mai scăpa niciodată, „prin care devine un mort viu”.

Prezintă *Oda în metru antic*, *Sonetele* și poemele de inspirație folclorică – *La mijloc de codru des*, *Ce te legeni*, *Lasă-ți lumea*, *Și dacă ramuri*, *Adio*, *Ce e amorul*, *Din valurile vremii*, *Pe lângă plopilor fără soț*. Traduce pasaje din

²⁰ *Ibidem*, p. 20.

Ce e amorul și *Pe lângă plopul fără soț*, ajungând la *Glossa*. Consideră că în acest poem se cumulează toată firea poetului și concepția lui despre viață. Nu se crede demn să facă o traducere, „nu e de ajuns să fii un admirator al operei, e nevoie de un traducător artistic profesionist”²¹. Descrie, în schimb, în proză, separat pe strofe, după care ajunge la concluzia că *Glossa* este unul dintre cele mai frumoase poeme ale liricii universale. Ultimul vers – *Tu rămâi la toate rece* – este considerat de autor ca „filozofia vieții poetului, un vers minunat, care e încărcat de amare renunțări în ceea ce privește încercările omenirii, principiile vieții și obiceiurile societății. Așa spune poetul a cărui inimă s-a ars, iar sufletul a obosit în luptele grele ale vieții”²². În încheierea acestui capitol, Szőcs afirmă că „putem să-i citim, să-i explicăm operele, prin asta nu putem să recompensăm că, în timpul vieții, de multe ori a flămânzit sau a tremurat de frig, dacă flacăra sufletului nu l-a încălzit și nu a strâns pipa între degetele înghețate, ca și Petőfi la Debrețin. Dar așa a fost și așa va fi până omul e om pe pământ”.

În ultima parte a studiului face cele câteva traduceri, nu înainte însă de a afirma că, deși traducerea nu sunt pe măsura creațiilor eminesciene și de aceea nu s-a angajat în traducerea celor mai frumoase poeme, totuși speră că va trezi interesul traducătorilor maghiari de seamă. Poemele traduse aici de Szőcs sunt: *Departa sunt de tine*, *La steaua*, *Adio*, *Ce e amorul?* Consideră poemul *Mai am un singur dor* ca fiind cel mai interesant dintre ultimele creații ale poetului. Însă pe acesta din urmă nu-l mai traduce, doar îl explică pe scurt în proză.

În încheiere adresează cititorilor săi câteva rânduri în care arată că lucrările în proză și traducerea *Luceafărului* intenționează să le publice separat. Aprecierile, portretul poetului român, făcute de-a lungul studiului, comparația cu poetul național maghiar, precum și cele câteva traduceri ale versului eminescian au o însemnătate deosebită în ceea ce privește receptarea literaturii române în limba maghiară și, în special, a lui Eminescu. Ele denotă o admirație deosebită față de poetul român. Sunt primii pași dintr-un drum lung și sinuos al receptării eminesciene în limba maghiară.

După cum semnalează și Domokos Sámuel în *Bibliografia* sa, în anul 1909 Szőcs publică un studiu *Eminescu Mihály* în revista lugojeană „Irodalmi tükörképek”, care este același studiu din 1895, dar completat și cu folosirea documentelor istoriei literare ale vremii²³. Acesta este reprodus în întregime în volumul VIII din *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*²⁴.

²¹ *Ibidem*, p. 30.

²² *Ibidem*, p. 32.

²³ Domokos Sámuel, *Bibliografia*, p.466.

²⁴ Szőcs Géza, *Eminescu (Eminescu Mihály, a jeles román költő irodalmi működésének méltatása)/Elogiul activității literare a ilustrului poet român, Mihai Eminescu*, în volumul VIII din *Corpusul receptării critice a operei lui M. Eminescu*, Editura Saeculum I.O., Iași, 2006, pp. 242-264.

În acest studiu, Szócs acordă un spațiu restrâns datelor cu caracter biografic, preferă să prezinte pe poet prin prisma operei sale. Studiul nu cuprinde traduceri noi din poemele eminesciene, doar pe cele cuprinse în anterioara ediție. În anul 1923 scrie o lucrare de 16 pagini, *Eminescu și Petőfi*, publicată la Gheorghieni, în care preia unele idei din propriile studii mai vechi și extinde comparația dintre cei doi poeți²⁵.

Pe parcursul anilor, comparația între viața și opera lui Petőfi și viața și opera lui Eminescu va mai ispiti și pe alți scriitori maghiari. Meritul lui Szócs Géza este mai mult pentru studiile lui despre Eminescu, decât pentru traduceri. De altfel, el însuși recunoaște că nu este un bun poet, dar dorește să atragă atenția traducătorilor destoinici asupra poeziilor lui Eminescu. Szócs Géza a fost unul din cei mai importanți propagatori ai literaturii române.

Într-o scurtă lucrare *Magyarok és románok*, el scrie următoarele: „De cincisprezece ani mă preocupă problema românească. Am reușit să cunosc literatura română și am scris despre Kossuth și Petőfi pentru români, iar publicului maghiar i-am prezentat pe Alecsandri și Eminescu și am tradus câteva poezii frumoase ale acestuia din urmă”²⁶.

Deși comparația aceasta Petőfi - Eminescu va fi criticată mai târziu de Gáldi în unul din studiile sale²⁷, ea este, de fapt, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cartea de vizită în receptarea poetului român în spațiul cultural de limbă maghiară. Prin aceasta se atrage atenția asupra locului poetului român în literatura română, situându-l pe aceeași treaptă cu cel mai mare poet maghiar.

Recenzii referitoare la studiile lui Szócs Géza

O recenzie referitoare la studiul lui Szócs Géza va apare în același an în revista „Erdélyi Híradó”²⁸. „La noi acest nume, Eminescu, abia dacă este cunoscut, în timp ce vecinul nostru din sud-est, România, acum opt ani a plâns în el pe unul din cei mai buni poeți (!). Cu mintea rătăcită, a murit într-un ospiciu, patria sa, națiunea sa nu l-a apreciat în timpul vieții, pentru că, în loc să exprime în fraze bombastice obișnuitul elogiu ultrapatriotist, s-a situat în apărarea poporului său sărac și asuprit. (...) Acest studiu este plin de învățăminte, o lectură plăcută pentru toți cei interesați de literatură și poezie”.

După cum am precizat în capitolul *Rolul răspândirii creațiilor eminesciene în limba română, în Transilvania*, ca profesor la Liceul maghiar de stat din Sibiu, Szócs Géza va preda elevilor săi cunoștințe din literatura română, iar Eminescu ocupă între acestea un loc de cinste.

²⁵ Szócs Géza *Eminescu și Petőfi*, consemnată în *Bibliografia maghiară a literaturii române 1831-1960* (1961-1965), p. 466. (de Domokos Sámuel).

²⁶ Szócs Géza, *Magyarok és románok/Români și maghiari* în revista „Irodalmi tükörképek”, Lugoj, 1910, p. 9.

²⁷ Gáldi László, *Kölcsy és Eminescu*, în revista „Vasárnap”, Arad, 1940, nr. 8, pp. 268-270.

²⁸ *Eminescu*, în „Erdélyi Híradó”, Cluj, 1895, nr. 248, p. 7.

În presa de limbă maghiară din Transilvania am găsit informații despre lucrarea profesorului sibian. Astfel, cu câteva luni înaintea publicării, revista „Magyar Polgár Kolozsvar” publică deja, în numărul din martie 1895, la rubrica *Irodalom és művészet/Literatură și artă*, o recenzie scurtă despre lucrare: „poetul *Glossei* și al *Luceafărului* este unul dintre cei mai mari lirici români, care prin direcția și atitudinea lui modernă se ridică între aleșii literaturii universale. Tânărul și deosebit de talentatul nostru filolog Szócs îl prezintă cititorilor pe poet”²⁹. În anunț este precizat și prețul de o coroană și unde poate fi procurat volumul. Din anunț se poate deduce că în paginile acestei publicații fuseseră deja prezentate aceste două traduceri ale lui Szócs, ele erau deja cunoscute de cititorii revistei și, totodată, Eminescu era un nume familiar cititorilor publicației. În *Bibliografia* lui Domokos nu sunt consemnate, dar cu ajutorul arhivelor digitalizate, aceste date pot ieși la iveală oricând.

După apariția editorială a lucrării lui Szócs, în luna iulie a aceluiași an, „Magyar Polgár Kolozsvar” dedică o pagină întreagă unui fragment din lucrarea filologului maghiar³⁰. Activitatea sa a suscitât interesul scriitorului Szekernyész János, care a cercetat activitatea sa în anul 1975. Din studiul său, publicat în revista „A Hét”³¹, aflăm că Szócs Géza a lucrat la începutul anilor 1890, până la plecarea sa la Sibiu, la revista clujeană „Erdélyi Híradó”. În perioada când lucra ca profesor la Lugoj și Sibiu, a trimis articole la revistele din Budapesta: „Magyar Hírlap”, „Fügetlen Magyarország”, „Alkotmány”, dar și la revista clujeană „Újság”.

Este straniu că nu au fost descoperite încă mai multe articole, poezii traduse de Szócs din Eminescu, doar cele consemnate de Domokos Samuel în *Bibliografia* sa, în „Román-Magyar Szemle” și fragmentul din lucrarea sa, pe care l-am descoperit prin intermediul arhivei digitale *Arcanum* și despre care am consemnat în rândurile de mai sus. Acest lucru este curios mai ales pentru faptul că știm că a lucrat ca redactor la multe reviste maghiare din Transilvania. Suntem siguri că cercetările viitoare vor putea dezvălui și alte documente vechi.

²⁹ Mihai Eminescu élete és költészete „Magyar Polgár Kolozsvar”, Cluj, an 9, nr. 71, 27 martie 1895, p. 4.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Szekernyész János, *Egy úttörő*, „A Hét”, București, an 6, nr.3, 17 ianuarie 1975, p. 8.

The first studies in Hungarian language dedicated to the poet Mihai Eminescu, at the end of the 19-th century

In 1895, three studies were printed in Hungarian about the life and work of Mihai Eminescu. The first study is the doctoral thesis of the student Elie/Ilie Cristea, a graduate of the Faculty of Letters and Philosophy at the University of Budapest. He obtained the title of doctor in philology with the work in Hungarian: Eminescu, life and work. Study on newer creations from Romanian literature. Through his work, Cristea creates a complete picture for that time, about Eminescu. In a few years, the author will become the first patriarch of the Romanian Orthodox Church (since 1925). The other two studies are signed by the professor Dr. Szócs Géza, from Sibiu, one with the title Eminescu, which is actually his doctoral thesis, and the other A few words about Eminescu's literature.

The appreciations, the portrait of the Romanian poet made throughout the study, the comparison with the Hungarian national poet, as well as the few translations of the Eminesian verse have a special significance in terms of the reception of Romanian literature in the Hungarian language and especially of the Romanian poet. They are the first steps in a long and winding road of Eminence reception in the Hungarian language.

Keywords: *Eminescu, translation, poems, reception, Hungarian language.*

Gabriela ENEA ELEKES

doctor în istorie, referent pentru limba română

Institutul pentru Învățământ din Ungaria

email: gabi.elekes.enea@gmail.com

GHEORGHE I. BRĂTIANU DESPRE FRONTIERELE ISTORICE ALE MOLDOVEI ȘI LOCUL BASARABIEI ÎN CADRUL UNITĂȚII ROMÂNEȘTI

Un savant soldat al unității românești

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial l-a surprins pe istoricul Gheorghe I. Brătianu în plin proces de ascensiune și de consacrare profesională. Împreună cu câțiva colegi mai tineri de la Universitatea din Iași (M. Breza, D.M. Pippidi ș.a.), se angajase la coordonarea unei lucrări de mare anvergură spațială și cronologică – *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566* -, preconizată să însumeze circa 3000 de pagini, dispuse în trei volume¹.

În 1940 s-a transferat de la Universitatea din Iași la cea din București, activând pe lângă Catedra de Istorie Universală, devenită vacantă după pensionarea lui N. Iorga. În anul următor i s-a încredințat conducerea Institutului de Istorie Universală, iar către sfârșitul aceluiași an a fost numit și decan la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Capitală. Ca o încununare a reușitelor profesionale, obținute după mutarea la București, la 26 mai 1942 a fost ales membru titular al Academiei Române, devenind, la doar 44 de ani împliniți, cel mai tânăr membru al respectabilei instituții de consacrare științifică².

În același timp, transferul lui Gheorghe I. Brătianu la București s-a produs în condițiile dramatice în care Uniunea Sovietică, profitând de conjunctura internațională favorabilă, după ce, la 22 iunie 1940, Franța a capitulat, - ceea ce însemna că sosise și „ceasul de restriște” al României, de care istoricul vorbea în 1933³, - a decis să pună în aplicare practică prevederile secrete ale Pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, adresând consecutiv României două note cu caracter ultimativ, în urma cărora guvernul de la București, sub amenințarea forței militare superioare, s-a văzut nevoit să evacueze teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei⁴.

Deși nu a participat la ședințele Consiliilor de Coroană, care au decis soarta României, în vara anului 1940, Gheorghe I. Brătianu s-a declarat adeptul rezistenței armate. La data începerii operațiunilor militare ale României în

¹ *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*. Coordonatori: Victor Spinei, Dorina N. Russu. Vol. I, Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, Suceava, 2011, p. 339.

² *Ibidem*, p. 339-340.

³ Cf. Emilian Bold și Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov: Antecedente și consecințe*, Institutul European, Iași, 1998, p. 324.

⁴ Nicolae Enciu, Opinii și controverse privind caracterul participării României la războiul împotriva Uniunii Sovietice în anii 1941-1944. În: *Caiete de Istorie*, an. VI, nr. 1 (13), iunie 2006, p. 1-7.

cel de-al Doilea Război Mondial, la 22 iunie 1941, Gheorghe I. Brătianu a fost mobilizat în cadrul Diviziei 7 infanterie, cu gradul de căpitan de rezervă, până la data de 12 iulie 1941. După această dată, a fost atașat Comandamentului Corpului de Cavalerie ca translator de limbă germană, până la demobilizarea sa, la 30 noiembrie 1941.

La sfârșitul anului 1941 a fost numit decan la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Capitală, funcție pe care o va deține până la 1 octombrie 1943, când și-a prezentat demisia. În martie 1942 obține gradul de maior, în care este mobilizat din nou, la Corpul de Cavalerie, între 16 iulie – 24 septembrie 1942, cu care participă la luptele din Crimeea.

Suita reușitelor profesionale obținute după mutarea la București se va încununa cu admiterea sa în calitate de membru titular al Academiei Române, la 26 mai 1942, cu 27 de voturi din cele 34 exprimate, în locul rămas vacant după moartea tragică a lui Nicolae Iorga. A fost ales în Secția Istorică, alături de N. Popescu (președinte), S. Dragomir (vicepreședinte), N. Bănescu (secretar), A.C. Cuza, D. Gusti, Al. Lapedatu, I. Lupaș, S. Mehedinți, P.P. Negulescu, Nicolae Colan, I.I. Nistor, A. Rădulescu, R. Rosetti și V. Slăvescu. La momentul respectiv, la cei 44 de ani ai săi, era cel mai tânăr membru al respectabilei instituții de consacrare științifică⁵. În discursul de recepție la Academia Română, susținut în anul următor, la 26 mai 1943, în prezența șefului statului, mareșalul Ion Antonescu, a vorbit despre „Nicolae Iorga – istoric al românilor”, cu răspunsul lui Alexandru Lapedatu. Era o continuare și o dezvoltare a discursului său „Nicolae Iorga, apărător al drepturilor românești”, susținut în ședința de deschidere a anului academic din 6 decembrie 1942⁶. Așa cum, pe bună dreptate, menționa proaspătul membru al Academiei Române, „o privire cât de scurtă asupra multiplelor publicațiuni ale lui Nicolae Iorga, ce au apărut sub auspiciile Academiei, dovedește că majoritatea lor covârșitoare privește istoria națională și îmbrățișează toate aspectele și problemele trecutului românesc”. În paralel cu preocupările constante de istorie universală ale marelui savant omagiat, „studiul istoriei românilor se confundă cu viața lui Nicolae Iorga”⁷.

Considerând că „nu numai oamenii trebuiesc mobilizați, ci trebuiesc mobilizate și gândirea și cuvântul”, deoarece „un război ca acesta ne cere totul, pentru că se dă pentru tot, pentru ființa însăși a pământului și a sufletului

⁵ *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc, op. cit.*, p. 340.

⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Nicolae Iorga, apărător al drepturilor românești (Ședința de deschidere a anului academic din 6 decembrie 1942)*, Institutul de Istorie Universală „Nicolae Iorga”, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1943, 23 p.

⁷ *Academia Română, Discursuri de recepțiune LXXXI*. Nicolae Iorga, istoric al românilor. Discurs rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă de Gheorghe I. Brătianu, cu răspunsul d-lui Alex. Lapedatu, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1943, 38 p.

românesc”⁸, de-a lungul anilor celui de-al Doilea Război Mondial, Gheorghe I. Brătianu a acordat o atenție deosebită problemelor fundamentale de istorie națională, legate de geneza organismelor statale românești, studiile elaborate în acest domeniu fiind reunite în ultimul volum tipărit în timpul vieții sale, „Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești”, apărut în 1945 sub egida Institutului de Istorie Universală „Nicolae Iorga”⁹.

În accepția unanimă a specialiștilor în domeniu, volumul în cauză constituie unul din momentele reprezentative ale gândirii istorice românești, însușind într-o viziune originală datele cercetării pe tărâmul istoriei, folcloristicii, literaturii¹⁰. Așa cum s-a menționat, timpul scurs de la apariția lucrării lui Gh. I. Brătianu a îmbogățit cu noi date capitolele care au făcut obiectul cărții sale. Esența ei nu a fost însă contrazisă, dovedindu-se că intuițiile sale teoretice fundamentale, concepția sa generală a fost validată de istoricii, filozofii, sociologii contemporani. În așa mod, Gh. I. Brătianu a depășit, prin concepțiile sale, sfera propriu-zisă a unei lucrări de specialitate, înscriindu-și opera în domeniul filozofiei culturii românești, aducând contribuții importante la definirea spiritualității românești¹¹.

În același timp, așa cum scrisul istoric și crezul său politic s-au aflat întotdeauna într-o perfectă coerență și unitate, constituind produsul unui irezistibil imperativ moral de care s-a condus de-a lungul întregii sale activități, la declanșarea războiului antisovietic pentru redobândirea Basarabiei anexate prin dictat în vara anului 1940, Gheorghe I. Brătianu a fost mobilizat în cadrul Diviziei 7 infanterie, participând la campania din Basarabia între 22 iunie și 12 iulie 1941. Va fi transferat apoi la Corpul de Cavalerie, până la 30 noiembrie 1941, în cadrul Biroului 2 Informații – contrainformații, ca translator de limbă germană. Va fi demobilizat la 30 noiembrie 1941, întrucât cumula atribuții civile importante¹².

„Datoria noastră este să combatem minciuna cu toată puterea, cu toată convingerea noastră, oricum, oriunde și oricând”

A doua zi după ce, la 28 mai 1942, plenul Academiei Române susținuse propunerea ca Gheorghe I. Brătianu să devină membru activ în locul rămas vacant prin moartea lui Nicolae Iorga, președintele Academiei, Ion Simionescu, l-a avertizat că ocuparea locului lui Iorga nu este numai „o deosebită

⁸ Gheorghe I. Brătianu, Moldova. Conferință în ciclul Universității Libere, 28 noiembrie 1941. În: Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1996, p. 122.

⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1945, 263 p.

¹⁰ Valeriu Râpeanu, Gheorghe I. Brătianu. În: Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Editura Eminescu, București, 1980, p. LIV.

¹¹ *Ibidem*, p. LXXV-LXXVI.

¹² *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc. op. cit.*, p. 340-341.

cinste”, ci și „o grea sarcină morală”¹³. Deplin conștient de acea îndatorire, proaspătul academician a confirmat, prin întreaga sa activitate, încrederea acordată de înaltul for științific, angajându-se să lupte în continuare, „din toate puterile”, pentru „unitatea deplină a întregului neam românesc”¹⁴.

Profund afectat de rapturile teritoriale suferite de țara sa și de brutalitățile și deportările la care au fost supuși românii în zonele anexate în 1940, Gheorghe I. Brătianu a elaborat o suită de lucrări, traduse în limbi de circulație, în care, pe de o parte, denunța inechitățile suferite și, pe de altă parte, încerca să însuflească curaj conaționalilor, prin evocarea momentelor dificile pe care strămoșii lor le-au depășit prin voință și tenacitate de-a lungul veacurilor¹⁵.

Experiența „celor mai negre zile ale istoriei noastre”, când s-a văzut nu numai „pământul nostru sfâșiat”, ci și „milioane de români azvârliți iarăși în robie străină, oastea țării, constrânsă, împotriva voinței ei îndârjite, să părăsească fără luptă hotarul ce se pregătea să-l apere”, este evocat de istoricul Gheorghe I. Brătianu ca suport moral pentru depășirea încercărilor dramatice ale momentului. „Întorcându-ne la izvorul pururea limpede al istoriei naționale, să știm să culegem din experiența îndelungatelor veacuri de încercări, de năpastă și de suferință ale strămoșilor, încrederea lor statornică și senină în menirea și puterile acestui neam, care i-a deprins să privească totdeauna dincolo de greutățile și primejdiiile clipei și să-și asigure astfel temeinica așezare a viitorului”¹⁶.

Pornind de la ideea că „nimic nu este pierdut, cât timp păstrăm, neînduplecată și neștirbită, conștiința legăturii veșnice dintre acest neam și pământul său, cât timp se va găsi un glas, fie ca expresiune a consensului obștesc, fie ca manifestare hotărâtă a unui sacrificiu izolat, care să revendice cu tărie, în fața națiunii și a istoriei, drepturile ce nu se pot perima, pe care împrejurările potrivnice le pot acoperi vremelnice, fără a împiedica însă triumful unei justiții care întârzie adesea, dar nu lipsește niciodată”, în decurs de numai câțiva ani, Gheorghe I. Brătianu va publica în diferite limbi de circulație internațională mai multe lucrări de mare valoare, pledând în fața opiniei publice românești și internaționale pentru drepturile istorice ale României asupra teritoriilor răpite și dezvăluie fragilitatea „argumentelor” ideologilor iredentismului¹⁷.

¹³ Victor Spinei, Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentația vieții politice. În: *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*. Coord.: Victor Spinei, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1988, p. 333-334.

¹⁴ *Ibidem*, p. 334.

¹⁵ *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc. op. cit.*, p. 340.

¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Mihail Kogălniceanu*, București, 1944, p. 45.

¹⁷ Victor Spinei, Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentația vieții politice. În: *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*. Coord.: Victor Spinei, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1988, p. 322.

Între aceste lucrări, „Origines et formation de l'unité roumaine” (1943)¹⁸ ocupă un loc deosebit prin faptul că a cuprins prelegerile ținute de reputatul istoric la Școala Superioară de Război din București în luna februarie 1942, în Aula Magna a actualei Universități Naționale de Apărare „Carol I” din Șoseaua Pandurilor. Cele șase prelegeri ale cursului „Originile și formarea unității românești” – 1. Înțelesul unității românești și spațiul ei; 2. Continuitatea românească și temeiurile ei; 3. Originile statelor românești; 4. Formarea statelor românești și misiunea lor istorică; 5. Dezmembrări teritoriale și unitate spirituală; 6. Etapele unității politice - au stat la baza volumului omonim, apărut inițial în limba franceză¹⁹ și difuzat, inclusiv peste hotare, cu hărți și ilustrații în interior.

Așa cum tradiția de a conferenția la Școala Superioară de Război pe teme majore de istorie națională și universală fusese inaugurată încă din 1889 de Bogdan Petriceicu Hasdeu și continuată vreme de peste treizeci de ani, până la moartea sa martirică, de către marele savant Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu se întreba, pe drept cuvânt, în fața ofițerilor-studenți la prima sa prelegere: „Despre ce v-ar fi vorbit Nicolae Iorga, dacă i-ar fi fost dat să rămână în viață și să vă vorbească mai departe de la această catedră?”. Iar răspunsul său univoc a fost că, „dacă ar fi trăit, tot aceeași temă ar fi ales-o - „Originile și formarea unității românești”, - poate, cu un alt titlu, dar, în orice caz, conținutul gândirii sale ar fi fost același, pentru că împrejurările în mijlocul cărora se desfășoară acest curs, l-ar fi determinat, desigur, și pe el să aleagă același subiect al conferințelor sale”²⁰.

Prezentate ofițerilor-studenți ai Școlii Superioare de Război în zilele de 3, 4, 10, 11, 17 și 18 februarie 1942, cele șase prelegeri ale profesorului universitar Gheorghe I. Brătianu și-au păstrat nealterată întreaga actualitate și prospețime a ideilor expuse, în pofida celor peste opt decenii distanță. Prof. Gh. I. Brătianu le vorbea cu ardoare ofițerilor-studenți în februarie 1942, abia reveniți, ca și el, de pe front: „Sângele vărsat pe pământul Basarabiei n-a fost în zadar și recucerirea ei cu forța armelor de către oștirea noastră înseamnă un temei mai puternic, decât chiar împrejurările care ne-au adus unirea din 1918. Această unitate a neamului nostru se poate considera definitiv întemeiată, de vreme ce ea reprezintă factorul fără de care nici un neam nu poate trăi: conștiința morală de a fi o națiune, întemeiată pe această unitate. Atâta vreme cât această conștiință morală va trăi în noi, nu avem de ce să ne temem”²¹.

¹⁸ Georges I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Institut d'histoire universelle, Bucarest, 1943, 359 p. Ediția princeps a volumului: Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești. Prelegeri ținute la Școala Superioară de Război*, București: Tipografia Școlii Superioare de Război, 1942, p. 108.

¹⁹ Ediția a doua a lucrării, îngrijită de colonel Aurel Pentelescu și lt.-col. Petre Otu, a fost realizată în 1994: Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești. Prelegeri ținute la Școala Superioară de Război*. Ed. a II-a, București: Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, 226 p.

²⁰ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 10-11.

²¹ Ibidem, p. 123-124.

Cu referire la problematica interfluviului pruto-nistrean, elaborată în anii războiului mondial, prima în ordinea cronologică a elaborării lor a fost „La Moldavie et ses frontières historiques”²², apărută în 1940, cu o nouă ediție în 1941 și cu traduceri ale ambelor ediții în limbile germană și italiană.

Studiul a fost scris în „anul de urgie și de cumplită umilință, 1940” (Gh. I. Brătianu), când granițele României au fost încălcate, iar trupul i-a fost sfâșiat. Referindu-se la consecințele primului an de stăpânire bolșevică a Basarabiei, autorii unui volum editat în 1942 sub egida Guvernământului Basarabiei menționau, pe bună dreptate, că „a fost o experiență dureroasă, plină de jertfe și, poate, cea mai grea din lungul șir de încercări, pe care a avut să le îndure poporul nostru basarabean în cursul dramaticei lui dezvoltări istorice”²³. Aceasta deoarece, în timp ce în cei 22 de ani de administrație românească așezările tradiționale ale populației Basarabiei au fost Familia, Școala, Graiul, Biserica, Credința, Proprietatea, cu instalarea regimului bolșevic, „toate au rămas departe de rosturile lor firești și au fost întrebuințate numai ca instrumente pentru realizarea structurii comuniste a Provinciei, dărâmând proprietatea și credința și etatizând totul”²⁴.

Însă regimul comunist sovietic a produs, în primul an de ocupație a Basarabiei, nu numai grave consecințe politice, social-economice și spirituale, ci i-a afectat profund însăși ființa acesteia²⁵.

Așa cum se știe, pe durata întregii perioade interbelice, obiectivul declarat al URSS în problema basarabeană a constatat în sovietizarea acesteia, urmând a fi realizată prin „unirea Basarabiei Sovietice cu Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească și prin ea – cu URSS”. Un proiect identic al preconizatei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești va fi reconfirmat inclusiv de ziarul „Pravda” din 11 iulie 1940, care relatează că „suprafața viitoarei RSS Moldovenești va fi de peste 50 mii km²”, iar populația ei – „de peste 3.700.000 de oameni”²⁶. RSS Moldovenească, promitea același organ central al PC(b) din întreaga Uniune, „va deveni un stat cu un teritoriu mai mare decât unele țări europene ca Belgia, Olanda, Elveția”.

Așadar, proiectul viitoarei RSS Moldovenești descris în ziarul „Pravda” se încadra perfect în formula anterioară a Kremlinului de „unire a Basarabiei

²² Gheorghe I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques*, Institut des Sciences Morales et Politiques, București, 1940, 42 pages, avec une carte.

²³ *Basarabia: Un an de muncă românească*, Guvernământul Basarabiei, Chișinău, 1942, p. 43.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Nicolae Enciu, *Românii din Basarabia. O perspectivă geoistorică asupra identității naționale a românilor din Moldova de Est (de la inventarea termenului „Basarabia” până la crearea RSS Moldovenești)*. În: *Cine sunt românii? Perspective asupra identității naționale*. Coord.: Vasile Boari, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2019, p. 102-130.

²⁶ Nicolae Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*, Editura Academiei Române, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, București – Brăila, 2018, p. 400-405.

cu RASSM”, deoarece teritoriul Basarabiei interbelice (44.422 km²) și cel al RASSM de până la 28 iunie 1940 (8.500 km²) alcătuiau împreună 52.922 km², iar populația RASSM (599.156 locuitori către anul 1940) sumată la populația Basarabiei de 3.191.016 locuitori la finele anului 1939, constituia un total de 3.790.172 de locuitori²⁷.

Evenimentele imediat următoare au arătat însă, cu toată claritatea, că promisiunile Kremlinului nu coincid neapărat și întotdeauna cu acțiunile sale pe plan politic. În ședința Sovietului Suprem al URSS din 1 august 1940, V. Molotov a declarat că, în legătură cu „alipirea” Basarabiei și Bucovinei de Nord, „frontiera Uniunii Sovietice s-a deplasat spre apus și a ajuns la Dunăre”²⁸, ceea ce însemna că, pentru moment, poftele teritoriale ale Kremlinului constând în extinderea spațiului geopolitic asiatic în detrimentul celui european, - prin înglobarea marginii de răsărit a României cuprinse între patrulelateralul Cernăuți, Hotin, Reni și Cetatea Albă²⁹, - fuseseră satisfăcute. Cât privește organizarea concretă a noilor achiziții teritoriale în perimetrul imperiului sovietic, problema respectivă a preocupat într-o măsură mai redusă conducerea de la Kremlin, procedându-se însă neapărat în spiritul politicii comune oricărui imperiu – *divide et impera*³⁰.

În consecință, Legea URSS „Cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești” din 2 august 1940 reflecta deja o nouă viziune a Kremlinului asupra configurației celei de-a 13-a republici unionale, stipulând doar „reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din RASS Moldovenească”³¹. Într-o atare formulă, în componența RSSM rămâneau doar orașele Tiraspol și Grigoriopol, raioanele Dubăsari, Camenca, Râbnîța, Slobozia și Tiraspol ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, orașul Chișinău și județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca ale Basarabiei. Astfel a înțeles Kremlinul să vină „în întâmpinarea doleanțelor oamenilor muncii din Basarabia” și ale „oamenilor muncii din RASSM”.

Așa cum atestă documentele recent publicate, conducerea Ucrainei sovietice în persoana președintelui Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Ucrainene M.S. Greciuha, susținut de N.S. Hrușciiov, a profitat din plin de situația creată, obținând de la Stalin „dreptul de proiectare a frontierei de stat a

²⁷ Nicolae Enciu, Scurtă istorie a Moldovei de Est: de la inventarea Basarabiei și până la Conferința de la Paris (1946-1947). În: *Basarabia 1812-1947. Oameni, locuri, frontiere*, Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Cultural Român, București, 2012, p. 30-31.

²⁸ Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1-7 августа 1940 г.: Стенографический отчет. Москва: Издание Верховного Совета СССР, 1940. С. 22-32.

²⁹ Vezi: Simion Mehedinți, Fruntaria României spre Răsărit. În: *Revista Fundațiilor Regale*, an. VIII, nr. 8-9, 1941, p. 258-259.

³⁰ *Sub povara graniței imperiale*, Editura Recif, București, 1993, p. 36.

³¹ Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1-7 августа 1940 г.: Стенографический отчет. Москва: Издание Верховного Совета СССР, 1940. С. 60-61; ANRM, F. 2948, inv. 1, d. 10, f. 5.

RSSM”³². Ca urmare a acelei situații, Sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al URSS a examinat – până la adoptarea legii „Cu privire la formarea RSS Moldovenești” – problema „Cu privire la constituirea RSSM și includerea nordului Bucovinei și a județelor Hotin, Akkerman și Ismail ale Basarabiei în componența RSS Ucrainene”, Ucraina obținând, astfel, județele românești Hotin, Cetatea Albă și Ismail cu o populație de 959.115 oameni, din care 272.314 (28,4 %) erau români, iar ucrainenii constituind doar 244.017 (25,4 %) persoane³³.

Pentru a-și atinge scopurile expansioniste, conducerea bolșevică a Ucrainei – cu acordul celei de la Moscova – a recurs la falsuri grosolane. Astfel, referindu-se la județul Ismail, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al Ucrainei M.S. Greciuha afirma că 33,3% din populație era alcătuită din bulgari și găgăuzi care, „fiind triburi slave”, aveau mai multe lucruri comune în privința modului de viață cu ucrainenii decât cu moldovenii³⁴. La nord, ca și la sud, hotarul a fost tras în mod arbitrar, fără a se ține cont de structura etnică a teritoriilor, iar 8 raioane din componența fostei RASSM, populate preponderent cu români, au fost trecute fără nicio justificare în componența Ucrainei sovietice.

Este adevărat că, în perioada în care au lucrat comisiile Prezidiului Sovietului Suprem al RSSU și Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM în vederea pregătirii materialelor pentru fixarea hotarelor moldo-ucrainene (2 august – 4 noiembrie 1940), s-a reușit o anumită „îndreptare” a acestora, prin recuperarea câtorva localități care, conform Legii „Cu privire la formarea RSS Moldovenești”, erau atribuite Ucrainei³⁵. Nu era însă decât o amară consolare, deoarece Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 4 noiembrie 1940 „Cu privire la stabilirea graniței între RSS Ucraineană și RSS Moldovenească”³⁶ a dat o totală satisfacție pretențiilor teritoriale ale Ucrainei, oficializând spargerea integrității Basarabiei.

Ca urmare, în componența Moldovei sovietice a rămas o suprafață de numai 33,7 mii km² față de 44,4 mii km² pe care a avut-o în perioada interbelică și o populație de 2.467.700 locuitori față de 3.700.000 cât i s-a promis inițial.

Profund indignat și îngrijorat de acea dramatică trunchiere a teritoriului și populației Basarabiei istorice, de insinuările că Basarabia, „populată în

³² Anton Moraru, Contribuții la istoria formării RSS Moldovenești. În: *Basarabia: 1940* / Red.-alc. L. Bulat, Editura „Cartea Moldovenească”, Chișinău, 1991, p. 170-171.

³³ Nicolae Enciu, Scurtă istorie a Moldovei de Est: de la inventarea Basarabiei și până la Conferința de la Paris (1946-1947). În: *Basarabia 1812-1947. Oameni, locuri, frontiere*, Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Cultural Român, București, 2012, p. 31.

³⁴ Anatol Petrencu, *România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Editura Epigraf, Chișinău, 1999, p. 37-38.

³⁵ А.М. Лазарев, *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*. Кишинёв: «Карта Молдовеныскэ», 1974. С. 582.

³⁶ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău: Editura Cartier, 2011, p. 28.

majoritate de ucraineni”, ar fi aparținut de secole Ucrainei, că moldovenii ar fi fost „o populație slavă” și, în consecință, ar fi avut aceeași origine cu rușii și ucrainenii, doar că vorbesc un dialect înrudit cu româna³⁷, Gh. I. Brătianu și-a propus să clarifice neîntârziat, în acea „scurtă schiță de geografie istorică”, toate confuziile induse de propaganda sovietică auditoriului neinformați, explicând exact sensul numelui Moldova din punct de vedere geografic și istoric, precum și să definească hotarele ținutului pe care-l denumește.

Așa cum menționează Gh. I. Brătianu, tendințele respective ale reprezentanților regimului sovietic de falsificare a istoriei românilor nu erau o noutate istoriografică, aceștia reluând teorii mai vechi ale imperialismului țarist. În mod special, istoricul se referă la lucrările lui P.N. Batiuşkov³⁸ și Alexie Nako³⁹ despre Basarabia, inclusiv, mai aproape de evenimentele din iunie 1940, la studiile lui Iacob Bromberg asupra toponimiei și istoriei regiunilor Dunării de Jos, publicate în „Byzantion” (1937-1938)⁴⁰.

Nominalizarea celor trei autori nu a fost întâmplătoare. În primul caz, consecințele de durată, în plan istoriografic și identitar, ale anexării Basarabiei de către Imperiul Rus au fost expuse cu maximă claritate în lucrarea cunoscutului istoric rus P.N. Batiuşkov, „Descrierea istorică a Basarabiei” (1892), în care se pretindea că Basarabia ar fi fost „un fel de zonă de interferență între poporul rus și cel românesc” și în această calitate a ei, atât un popor, cât și celălalt, în persoana istoricilor și a cercetătorilor de antichități, „se consideră în egală măsură locuitori băștinași, din cele mai vechi timpuri, ai acestei țări, pretinzând aceleași drepturi istorice”⁴¹. Concretizându-și teza respectivă, P.N. Batiuşkov menționa că „unii savanți români și patrioți ai acestui neam continuau chiar la sfârșitul secolului al XIX-lea să considere Basarabia parte integrantă a teritoriului românesc, ruptă din trupul Principatului Moldovei în 1812 și încercând să-și afirme drepturile nu numai în temeiul structurii ei etnografice, ci și în cel al apartenenței populației la comunitatea românească, care ar fi apărut aici cu mult înaintea celei rusești. De cealaltă parte, istoricii

³⁷ Vezi, bunăoară: *Советская Бессарабия и Советская Буковина*. Москва: ГИПЛ, 1940, 32с.; Бессарабия и Северная Буковина. Под ред. акад. Н.С. Державина, чл.-корр. АН Д.К. Зеленина, проф. М.И. Артамонова. Альбом. Ленинград: Издание Госмузея этнографии, 1940, 18 таблиц; Бессарабия. Военно-географический справочник. Москва: Оперативное управление генштаба Красной Армии, 1940 / Для служебного пользования, 134с. ș.a.

³⁸ П.Н. Батюшков. *Бессарабия. Историческое описание*. С.-Петербург: Типография «Общественная польза», 1892. С. 1.

³⁹ А. Накко. *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении*. Кишинёв, 1879 (Manuscris păstrat în fondul de manuscrise al Bibliotecii Universității de Stat din Odesa).

⁴⁰ Vezi: N. Bănescu (membru al Academiei Române), Maurocastrum – Mo(n)castro – Cetatea-Albă. Comunicare făcută în ședința de la 13 octombrie 1939. În: *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, Tomul XXII, memoriul 6, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1939, 16p.

⁴¹ П.Н. Батюшков. *Бессарабия. Историческое описание*. С.-Петербург: Типография «Общественная польза», 1892. С. 1.

ruși încercau să-și afirme aceleași drepturi, demonstrând primordialitatea populației slavo-rusești asupra aceluiași teritoriu⁴².

Celui de-al doilea autor, Alexie Nako (1832 – 1915, Odesa), un cunoscut scriitor român basarabean născut în localitatea Bălănești din Nisporeni, îi aparține o încercare de sinteză a istoriei Basarabiei din cele mai vechi timpuri, în limba rusă⁴³. Aflată în prezent în fondul de manuscrise al Bibliotecii Universității de Stat din Odesa, valoarea lucrării lui A. Nako este considerabil afectată și diminuată de expunerea tendențioasă a autorului, care a contestat latinitatea populației Basarabiei. Implicat plenar în disputa în jurul apartenenței Basarabiei la spațiul românesc de cultură și civilizație sau la cel slav, A. Nako, la fel ca majoritatea istoricilor ruși, adepți ai curentului slavofil, a încercat să demonstreze cu orice preț apartenența Basarabiei la pretinsa „lume slavă”, falsificând, în acest scop, statisticile și manipulând mărturiile istorice.

În sfârșit, cel de-al treilea autor era un fost basarabean, emigrat în SUA, la New York, care „își făcu deodată apariția în arena științei printr-o serie de articole publicate în «Byzantion», pe un ton care a uimit lumea științifică și cu o tendință, pe care a ținut s-o proclame mai dinainte, printr-o îndârjită corespondență cu savanți din mai multe țări”, cu scopul mărturisit „de a dovedi că Basarabia, ba chiar întreaga Moldovă, fusese o «țară rusească», leagănul însuși al neamurilor slave”, articolele sale ocupându-se preponderent de toponimia localităților românești de la gurile Dunării și Marea Neagră⁴⁴.

Polemizând cu respectivii autori, Gheorghe I. Brătianu pornește de la adevarul că destinul istoric al oricărei țări depinde de poziția sa geografică⁴⁵. Din acest punct de vedere, Moldova constituie zona orientală a regiunii carpatice și dunărene. Și dacă despre pământul Egiptului se spune că este un dar al Nilului, despre Moldova se poate spune că este o creație născută din prelungirea naturală a muntelui, numai sudul Basarabiei reprezentând o continuare a stepei. Aceste date geografice, în opinia lui Gh. I. Brătianu, sunt determinante pentru două aspecte ale acestei regiuni. Pe de o parte, centrul său natural, militar și politic se găsește în munții Bucovinei la originea celor trei văi paralele care-i străbat teritoriul de la nord la sud, - cea a Nistrului și cele ale Siretului și Prutului, afluenți ai Dunării, care au ca punct de plecare Galiția, - la care se adaugă și valea Moldovei, afluent al Siretului, de unde provine și numele țării. Pe de altă

⁴² *Ibidem*, p. 1-2.

⁴³ А. Накко. Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении. Кишинёв, 1879 (Manuscris păstrat în fondul de manuscrise al Bibliotecii Universității de Stat din Odesa).

⁴⁴ N. Bănescu (membru al Academiei Române), Maurocastrum – Mo(n)castro – Cetatea-Albă. Comunicare făcută în ședința de la 13 octombrie 1939, în Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, Tomul XXII, memoriul 6, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 1-2.

⁴⁵ Gheorghe I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques. Avec quatre planches et une carte*. Édition augmentée par Florin Rotaru, Imprimerie Semne, Bucarest, 1995, p. 90.

parte, deschiderea spre stepă atrage invadatorii, „care vin unii după alții, fără să-și oprească prea mult înaintarea lor spre sud-vest”.

În așa mod, conchide Gh. I. Brătianu, fondul permanent, fundalul stabil al istoriei Moldovei este legat de evoluția regiunilor carpatice și dunărene, trebuind, în schimb, să suporte ca pe o adevărată fatalitate, invaziile periodice venite din stepă.

Analizând fluxul și refluxul migrațiilor produse pe acest teritoriu de-a lungul istoriei sale, autorul ajunge la importante concluzii referitoare la locul Moldovei în cadrul unității românești. Constată că pe parcursul a cinci secole (1359-1859) care delimitează cu riguroasă exactitate existența sa de stat independent, Moldova nu și-a urmat doar propriul destin, nu și-a limitat eforturile să creeze și să reconstituie unitatea provinciei sale, în afara evenimentelor istoriei europene a timpurilor moderne. Asemeni Piemontului în istoria Italiei, sau a Prusiei în unitatea germană, adevăratul destin al Moldovei a tins mereu să-și depășească propriile limite și, de aceea, subliniază Gh. I. Brătianu, ar fi fals din punct de vedere istoric, să se rețină din trecutul său doar elementul local.

Desigur, Moldova este cea care a dat un secol – al XV-lea - de importantă istorie politică și militară, secol ce a fost al lui Ștefan cel Mare, cu toată strălucirea artei sale originale, dovadă a unei culturi și chiar a unei civilizații originale, realizând, prin arhitectura zveltă a bisericilor ei, cea mai armonioasă sinteză între Orient și Occident, între bizantin și gotic⁴⁶.

În același timp, menționează Gh. I. Brătianu, unitatea politică românească n-ar fi fost posibilă fără sacrificarea particularităților, drepturilor și tradițiilor locale. Prințul care a realizat Unirea a fost moldovean, însă capitala sa a fost stabilită, în cele din urmă, la București, și nu la Iași. În așa mod, Moldova unirii din 1859 a pregătit unirea din 1918. Concluzia formulată de Gheorghe I. Brătianu este de o actualitate perenă: dacă este adevărat că unitatea moldovenească este înscrisă în însăși alcătuirea ei geografică, la fel de adevărat este și faptul că ea s-a dezvoltat și a trăit numai în funcție de unitatea poporului român în întregul lui⁴⁷.

Același subiect a fost dezvoltat de autor în conferința din 28 noiembrie 1941, susținută în ciclul Universității Libere⁴⁸. A vorbit despre Moldova, în ziua destinată ciclului de prelegeri despre Unire, considerând că ambele subiecte se confundă, că oarecum se contopesc, pentru că, „parcurend cât de vag și de repede trecutul Moldovei și, mai ales, trecutul ei recent, nu putem să nu ne convingem că ea constituie un factor esențial și o piatră de temelie a unirii românilor, a tuturor unirilor românești”⁴⁹.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁸ Gheorghe I. Brătianu, Moldova. Conferință în ciclul Universității Libere, 28 noiembrie 1941. În: Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1996, p. 120-148.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 121.

În opinia lui Gh. I. Brătianu, există două modalități esențiale de înțelegere și de interpretare a subiectului privind Moldova. Prima modalitate ar fi, mai degrabă, o evocare cu caracter politic și sentimental: pentru toți cei în sufletul cărora vibrează aceeași căldură, aceeași dragoste pentru Moldova, ea poate fi privită „din lunca Mirceștilor lui Alecsandri, de sub teiul lui Eminescu, împreună cu Sadoveanu cu «Venea o moară pe Siret», sau să ne urcăm cu Ion Pillat pe dealurile lungi ale Miorcanilor”⁵⁰. Cum însă rostul acelor vremuri era altul, după cum alta era și porunca împrejurărilor, „mai ales un război ca acesta care ne cere totul pentru că se dă pentru tot, pentru ființa însăși a pământului și a sufletului românesc”, autorul a ales să omită evocările literare și să examineze, în schimb, realități mult mai poruncitoare, mult mai aspre, anume realități geografice și istorice care se leagă de numele Moldovei. A tratat în mod special modalitatea în care Moldova este privită de alții și, mai ales, „cum o privesc aceia care de trei ori în cursul unui veac au încercat s-o smulgă total sau în parte, cum se oglindește această problemă în gândirea lor, cum formulează punctul lor de vedere asupra acestui ținut, pe care noi îl integrăm în sufletul și în pământul românesc”⁵¹.

Documentându-se suplimentar asupra punctului de vedere rusesc / sovietic în această privință, Gh. I. Brătianu invocă în mod special articolul lui N. Narțov⁵² „Destinele istorice ale Basarabiei și Moldovei”, apărut în toamna anului 1940 în revista „Istoricul marxist”⁵³. Având aspectul unei „aparente priviri științifice și obiective”, articolul lui N. Narțov conținea, în realitate, „o descriere paralelă a destinului nefericitei Basarabii”, prezentând și pretinzând drept „legitime” revendicările rusești / sovietice „nu numai asupra Basarabiei, ci și asupra Moldovei la Rusia”⁵⁴. Aceleași împrejurări erau descrise în termeni asemănători și în alte publicații oficiale sovietice, - cum ar fi „Almanahul sovietic”, bunăoară, - care califica Basarabia drept străvechi teritoriu al Rusiei, iar „în anul 1918 România, folosind slăbiciunea militară de atunci a Uniunii Sovietice (Rusia), a luat prin violență Basarabia”⁵⁵.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 122.

⁵¹ *Ibidem*, p. 122-123.

⁵² Narțov, Naum (1894-1978), istoric, doctor habilitat în istorie, profesor (1945). Și-a început activitatea pedagogică la instituțiile preuniversitare din Ananiev și Balta (1910-1930), continuând mai apoi la Institutul Pedagogic din Tiraspol (1930-1940). Devine colaborator la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a URSS (1941-1944), profesor și șef de catedră la Institutul Pedagogic din Chișinău (din 1945), colaborator științific (din 1946) la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, colaborator științific superior (1958-1960) la Institutul de Istorie al Bazei / Filialei Academiei de Științe a URSS. (Enciclopedia Sovietică Moldovenească. Vol. 4, Chișinău, 1974, p. 463).

⁵³ Н. Нарцов. Исторические судьбы Бессарабии и Молдовы Краткий очерк, В: *Историк-марксист*, Nr. 9 (085), 1940, p. 85-98.

⁵⁴ Gheorghe I. Brătianu, Moldova. Conferință în ciclul Universității Libere, 28 noiembrie 1941. În: Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1996, p. 124.

⁵⁵ *Vezi: Бессарабия и Северная Буковина*. Под ред. акад. Н.С. Державина, чл.-корр. АН Д.К. Зеленина, проф. М.И. Артамонова. Альбом. Ленинград: Издание Госмузея этнографии, 1940, 18 таблиц.

Gheorghe I. Brătianu nu a trecut cu vederea nici pretinsa „moștenire culturală a norodului moldovenesc”, invocată în articolul de fond „Ortografia nouă a limbii românești”, publicat în numărul din 8 iunie 1940 al ziarului „Moldova socialistă”. Apreciază drept pură propagandă în stil sovietic afirmația hilară cum că „ocupanții români au dăunat mult desfășurării culturii moldovenești, au introdus cu de-a sila în Basarabia șriftul latin, au românizat limba moldovenească”, invocată doar pentru justificarea trecerii forțate a „scrierii moldovenești la șriftul rus”, acțiune ce urmărea „să apropie norodul moldovenesc de noroadele frățești ale marei Uniuni Sovietice”⁵⁶.

Dar nu era numai atât: „Toate acestea erau doar etapele unei expansiuni mult mai mari care nu se opreau nici în Basarabia, nici în Bucovina și nici în Moldova și care trebuia să se reverse peste întregul pământ românesc, peste toată Europa, constituind astfel cea mai mare primejdie care s-ar fi vărsat vreodată în vremurile frământate ale dezvoltării noastre naționale”⁵⁷.

Istorie și actualitate în gândirea și acțiunea lui Gheorghe I. Brătianu

După Revoluția din Decembrie 1989 din România, concomitent cu afirmarea voinței nestăvilite a poporului român de a trăi liber, într-o societate democratică⁵⁸, prin efortul unor cercetători și istorici precum Ion Toderășcu, Victor Spinei, Șerban Papacostea, Petre Otu, Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu ș.a., personalitatea și lucrările istoricului Gheorghe I. Brătianu, de rând cu numeroși reprezentanți ai elitei politice interbelice și o bună parte a celei intelectuale, nimicite după 1948 în închisorile comuniste, au fost reabilitate⁵⁹. Numeroase lucrări ale istoricului Gheorghe I. Brătianu au fost readuse în atenția specialiștilor și a marelui public: au fost publicate studii, lucrări și volume de documente, iar multe dintre lucrările sale au fost reeditate.

Fișierul bibliografic al lui Gh. I. Brătianu însumează, după cele mai recente și riguroase căutări datorate acad. Victor Spinei, 282 de titluri, de la Antichitate la Istorie contemporană, de istorie românească și universală, cuprinzând lucrări de teoria istoriei, izvoare, sinteze și monografii, cursuri universitare, studii, articole, recenzii și note bibliografice, memorialistică, evocări de momente istorice și personalități, comemorări, rapoarte, dări de seamă, proiecte și prefete. Este un evantai impresionant de lucrări științifice, de angajare civică și de „popularizare savantă”, elaborate în limbile română, franceză, germană și italiană.

⁵⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Moldova. Op. cit.*, p. 126.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 127.

⁵⁸ Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional*, București: Editura Enciclopedică, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, 2006, p. 287-288.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 302-304.

Recitind lucrările marelui istoric român, dar și studiile sale dedicate unor probleme speciale de istorie medievală, ca și comunicările, expunerile, articolele pe teme de istorie contemporană, se remarcă, în primul rând, viziunea unitară și coerența lor logică. Aceste calități ale discursului fac din opera lui Gheorghe I. Brătianu mai mult decât o sinteză strălucită a unei epoci sau a unor probleme speciale ale istoriei medievale, moderne sau contemporane, ridicând-o la nivelul sintezelor metaistorice, cu trimiteri la concepte filosofice, etice și științifice, mai greu de întrunit într-o obișnuită operă istoriografică⁶⁰. Deși nu a reușit să-și ducă la bun sfârșit toate proiectele, Gheorghe I. Brătianu a rămas în conștiința contemporanilor, ca și pentru posteritate, drept un gânditor care a reușit să afirme o viziune originală în discursul istoric, numeroase principii formulate în studiile sale păstrându-și nealterată actualitatea până în zilele noastre.

A crezut în adevărul istoric și în faptul că acesta va învinge, indiferent de soarta celor care l-au servit. Pentru savantul Gheorghe I. Brătianu, fiul lui Ion I.C. Brătianu și al prințesei Maria Moruzi Cuza, România Mare nu a fost o idee trecătoare, ci un ideal pentru care a luptat cu forța ideilor creatoare, dar și la propriu, cu arma în mână. La izbucnirea Primului Război Mondial s-a înrolat voluntar și a luat parte la luptele de pe valea Trotușului (1917) și din Bucovina (1918), fiind în două rânduri rănit. A participat și la războiul pentru reîntregire, luând parte la campaniile din Bucovina (1941) și din Crimeea (1942). „Acțiunea lui Gh. I. Brătianu, menționează acad. Șerban Papacostea, s-a desfășurat rectiliniu pe direcția interesului național larg conceput în spiritul tradiției și al misiunii istorice asumate de familia sa. Sentimentul datoriei, sprijinit pe această tradiție, i-a inspirat deopotrivă forța de a rezista tentațiilor puterii, atunci când puterea s-a îndepărtat de rostul ei național tradițional, hotărârea de a-și expune viața pe câmpul de luptă, când în joc se aflau interesele supreme ale națiunii și, mai presus de toate, tăria de a nu abdica de la crezul vieții sale, atunci când a trebuit să plătească acest act de fidelitate cu prețul propriei sale existențe”⁶¹.

La șapte decenii de la dispariția sa fizică, Gheorghe I. Brătianu apare ca unul dintre cei mai talentați și rodnici istorici români, fapt datorat instrucției temeinice de care a avut parte din fragedă copilărie, erudiției polyvalente, acribiei elaborării lucrărilor și supleței interpretative. Toate aceste calități de excepție i-au asigurat un loc de primă mărime în istoriografia românească și în cea universală, un prestigiu neperturbat de scurgerea inexorabilă a anilor.

⁶⁰ Mihai Popa, *Filosofia istoriei la Gheorghe I. Brătianu. Devenire și sinteză istorică*, București: Editura Academiei Române, 2012, p. 8-9.

⁶¹ Șerban Papacostea, Gheorghe I. Brătianu: istoricul și omul politic. În: *Revista istorică*, tom IV, nr. 1-2, 1993, p. 19-32.

Gheorghe I. Brătianu on the historical borders of Moldova and the place of Bessarabia within the Romanian unity

Deeply affected by the territorial annexations suffered by his country and by the brutalities and deportations to which Romanians were subjected in the areas annexed in 1940, Gheorghe I. Brătianu wrote a series of works during the World War years, translated into the most widely spoken languages, in which he denounced the injustices suffered, trying to inspire courage in his countrymen by evoking the difficult moments that their ancestors had overcome over the centuries through will and tenacity. Starting from the idea that „nothing is lost, as long as we keep, unbending and unwavering, the awareness of the eternal bond between this nation and its land”, in the course of only a few years, Gheorghe I. Brătianu published works of great value in various international languages, pleading before Romanian and international public opinion for Romania’s historical rights over the territories that had been taken away, revealing the fragility of the „arguments” of the ideologues of irredentism. These include „La Moldovie et ses frontières historiques” (1940), „La Bessarabie. Droits nationaux et historiques” (1943) and „Origines et formation de l’unité roumaine” (1943), works that occupy a special place in terms of the relevance of the arguments put forward, and are the subject of our present study.

Keywords : *Gheorghe I. Brătianu, Moldova, l’unité roumaine, droits nationaux et historiques.*

Nicolae ENCIU

doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar

Institutul de Istorie al USM

email: nicolae.enciu5@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8213-5157>

**ALEXANDRU HANGERLI - UN PRINCIPE FILOLOG
CU O DOMNIE EFEMERĂ (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΑΝΤΖΕΡΗΣ:
1759-1854)**

În caleidoscopul figurilor fanariote se arată un domn grec, despre a cărui domnie nu se spunea nimic altceva decât că avuse o domnie *efemeră*, *nominală* și de *scurtă durată*, dar care – suntem de părerea – a lăsat o urmă în dezvoltarea lexicologiei orientale din secolul al XIX-lea, fiind înalt apreciat și după viața sa longevivă și plină de peripeții și implicații politice, cu impact pentru mai multe imperii din acea epocă. Autorul unui vestit dicționar în trei volume nu era un oarecare cărturar de cabinet: principele Alexandru Hangerli (francizat ca Alexandre Handjéri), provenea dintr-o mare familie fanariotă (cu pretenții de descendență din Paleologi), ajungând să fie chiar nominal domn (*gospodar*) al Moldovei, din martie până în iulie 1807, iar fratele său mai mare – Constantin – deținuse înaintea lui domnia de la București (1797 – 1799). A trebuit să se refugieze la Odesa în vârtoarea anului 1821, apoi și-a petrecut restul vieții la Moscova, unde a murit la o vârstă înaintată – de cca 95 de ani (la 3.06.1854).

Alexandru Hangerli (născut la Constantinopol în 1759 sau 1760¹, deși se întâlnesc și alte date despre anul de naștere) a fost un reprezentant neordinar al Fanarului grec – savant, scriitor, principe („gospodar”) al Moldovei și Dragoman (*interpret*) al Flotei în Imperiul Otoman. Familia lui era una dintre cele 11 mari clanuri familiale fanariote din Constantinopol (și nu doar) – Hangerli, Callimachi, Caragea, Ghica, Mavrocordat, Mavrogheni, Moruzi, Racoviță, Ruset (Rosetti), Suțu, Ypsilanti – care au ocupat tronurile Principatelor Române între anii 1711-1821².

Familia Hangerli, înrudită cu a Moruzeștilor și a Ypsilanților, venise din zona de sud a Pontului Euxin și se stabilise la începutul veacului al XVII-lea în Constantinopol³. Este vorba de trei frați, urmași ai lui Chiriac din Trapezunt – Constantin (de la care a pornit familia Ypsilanti), Dimitrie (tatăl lui Adam Moruzi) și Hagi-Savuli (din care s-a tras neamul Hangerli)⁴. Fiica lui Savuli, căsătorită cu Bașa Ianakis (Ioanis Hangerlis), a avut doi fii vestiți – Scarlat, cu nume monahal de Samuil (Σκαρλάτος Χαντζερής, 1700-1775), devenit mitropolit de Dercos (Δέρκων, 1731-1763), apoi patriarh al Constantinopolului

¹ *Bibliographie de la France, Journal Général de l'Imprimerie et de la Librairie*. XXXIX Année, Paris, 1850, p. 590.

² Vlad Mischevca, *Între pace și război: Domnii fanarioti în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău: Cartdidact, 2021, pp. 27-28.

³ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Ed. a II-a, Vol. 2 (1714-1821), București, 1941, p. 84.

⁴ Fl. Marinescu, *Familia Moruzi din Trapezunt: scurt studiu genealogic* / Prefață de Șt. Gorovei, București: Corint Books, 2019, p. 29.

(1763-1768; 1773-1774)⁵, și Gheorghe (moare cca 1789), medic la curtea otomană⁶. Originea lor și tradiția de familie, pe care învățatul Samuil ulterior o comentează favorabil, cu siguranță le-au influențat caracterul prin modelarea valorilor de bază ale gândirii și comportamentului. Este de remarcat faptul că, din partea tatălui lor Bașa Ianakis (Μπασά Γιαννάκης), acesta nu aparținea cercurilor fanariote, întrucât era un bogat moșier de sine stătător. Poziția socială a mamei, Mărioara Hangerli, de rând cu puterea economică a lui Bașa Ianakis au împins, în cele din urmă, familia în aristocrația fanariotă. Poate de aceea Samuil (Scarlat) a fost remarcat prin capacitatea sa de a conversa cu ușurință atât cu oamenii simpli, cât și cu autoritățile otomane, fiind înalt apreciat de contemporani⁷. Totuși, caracterizarea care i-a fost atribuită de K. Koumas (Κούμας Κωνσταντίνος Μ., 1777-1836), considerându-l „...coroana patriarhilor nu numai ai celui de-al XVIII-lea secol, ci și ai altor centenare anterioare...”, pare exagerată, deși, după cum subliniase Em. Gheleon (Μανουήλ Γεδεών, 1851–1943), „...Samuil a avut cu siguranță o minte ascuțită...”⁸. Datorită spiritului său inovator, patriarhul s-a confruntat la Constantinopol cu o anumită animozitate⁹. Cu alte cuvinte, patriarhul Samuil I era tipul clericului-intelectual care, cu amplexarea educației sale, înțelesese deșertăciunea umană, motiv pentru care a favorizat puterea spiritului în detrimentul puterii politice. Iar promovarea în politica fanariotă a făcut-o din plin nepotului său de frate – Alexandru Gh. Hangerli.

Celălalt frate – Constantin Hangerli – obținuse prețuirea lui Husein Küçük, amiralul flotei otomane, prin intermediul căruia ajunsese la domnia Țării Românești în 1797. Inițial, el a fost *comis*, *spătar* și *hatman*. Dintre cei cinci frați, trei au fost *mari spătari*: Nicolae Hangerli (decembrie 1781-9 ianuarie 1782), Alexandru Hangerli (martie 1783), Costache Hangerli (mai 1783-1 iulie 1783)¹⁰. Iar la „28 (aprilie 1790), Duminecă, pe la orele trei din zi, a îmbrăcat caftan spătarul Costache Hangerli și s-a făcut dragoman at flotei”¹¹.

⁵ Βασίλειος Μπακούρος, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σαμουήλ Α' Χαντζέρης ο βυζάντιος: ο βίος και το έργο του (1700-1775): εκκλησιαστικός ανθρωπισμός - νεοελληνικός διαφωτισμός*, Αθήνα, 1998, σ. 88-94.

⁶ Sturdza M.-D., *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Paris, 1983, p. 301 (Arborele genealogic al familiei Hangerli).

⁷ Βασίλειος Μπακούρος, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σαμουήλ Α' Χαντζέρης ο βυζάντιος: ο βίος και το έργο του (1700-1775): εκκλησιαστικός ανθρωπισμός - νεοελληνικός διαφωτισμός*, Αθήνα, 1998, σ. 508.

⁸ *Ibidem*, p. 510-511.

⁹ Georges N. Vlachakis, *L'œuvre scientifique de Nikiphoros Théotokis: Tentative d'approche fondée plus particulièrement sur les „Stichia physikis”* (Éléments de physique), în : „Revue des Etudes Sud-Est Europ.”, XXV, 3, Bucarest, 1987, p. 252.

¹⁰ Mihai-Bogdan Atanasiu, *Lista marilor dregători din Moldova veacului al XVIII-lea*, în: *Mari familii boierești din Moldova în veacurile XVII-XIX: referințe identitare și manifestări de putere* / ed.: Mihai-Bogdan Atanasiu, Mihai Mîrza. - Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2020, p. 400.

¹¹ *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837.* / Culese și publicate în tomul XIII din „Documentele Hurmuzaki” de A. Papadopoulos-Kerameus, traduse de G. Murnu și C. Litzea, București, 1914, p. 493.

Anume el, mai mult decât oricare dintre Hangerlii, a rămas cunoscut în istoria românilor prin scurta sa domnie, datorită abuzurilor fiscale (introducerii *văcăritului*) și a iernii aspre din 1797-1798, dar și prin sfârșitul său cutremurător, care i-a emoționat adânc pe contemporani. Lunile de iarnă grea ale anului 1798, când emisarii domnești ai fiscului au cutreierat țara, în timp ce țărani încercau să-și ascundă animalele, au devenit proverbiale, ca „iarna lui Hangerli”¹².

La 1797 Constantin Gheorghe Hangerli devine „Voevod, din dragoman de marină, cu protecțiunea și sprijinul lui Aga Husein Pașa, Capudan Pașa (amiralul flotei); iar în locul lui s-a făcut dragoman la marină Alexandru Niculal Suțu”¹³. Dionisie Fotino descrie că „acesta, venind în țară în luna noiembrie a anului 1797, fu primit cu mare bucurie și veselie de către boieri și popor, ca unul ce era cunoscut de toți ca om bun, îngăduitor, vesel și dotat cu multe virtuți rare și frumoase. După ce s-a așezat în domnie, într-adevăr s-a arătat cu multă blândețe și dreptate, și economisea cum putea trebuințele oștirilor împărătești ce se apropiuau de Vidin...”¹⁴.

Cronicele relatează: „Pe timpul acestuia, Poarta a ridicat război asupra revoltatului Osman Aga Pasvantoglu, numind pe Capudan Pașa cu mare putere contra lui, care viind la Vidin și încingând război și din partea Turciei, și din partea Valahiei, n-a reușit în nimica, ci a pierdut muniția sa, mulțime de armată și artilerie și s-a reîntors cu rușine la București. Și de aicea s-a dus la Rusciuc. Domnitorul Hangerli, făcând o mișcare nesocotită, pentru impozitele lui, cu scrisori la Devlet, catigorisite asupra lui Capudan Pașa, în care erau și autografe de ale nepotului său Iordache Lapati, Caimacamul Craiovei, în care se arăta că din cauza lui Capudan Pașa și a greșelilor sale nu s-a luat Vidinul; prin spioni a căzut acele scrisori în mâna lui Capudan Pașa, care zicea că i s-a trimis de însuși împăratul, de acea la 8 februarie 1799 s-a mazilit Hangerli, iar la 18 a aceleași luni s-a decapitat în curtea domnească de către trimisul bumbașul împărătesc Pescherzi și de către un Arap (*un negru*). Lucrurile lui s-au vândut toate la Sultan-mezat și s-au pus la partea împărătească și câți aveau să ieie cu adevărînță abia au luat pe jumătate...”¹⁵.

În *Nota informativă*, din 26 februarie 1799, a ambasadei ruse se relatează cu lux de amănunte despre evenimentele tragice din București, menționându-se: Prințul Hangerli, deși a folosit diverse motive pentru a evita

¹² Anton Caragea, *Ceasul cel mare al lui Constantin Hangerli*, în: „Magazin Istoric”, decembrie 2000, p. 84.

¹³ *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă* / Textul grecesc și traducerea românească de C. Erbiceanu, București, 1888, p. 263.

¹⁴ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei* / Traducere din grecește de George Sion, București: Valahia, 2008, p. 327.

¹⁵ *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă* / Textul grecesc și traducerea românească de C. Erbiceanu, București, 1888, p. 263.

o astfel de întâlnire..., toate au fost în zădar, pentru că acești emisari au venit în biroul său, în care, după ce au săvârșit o ceremonie, în prezența diverșilor oficiali care se aflau acolo, înarmați cu pistoale și pumnale, s-au așezat pe o canapea. Au băut cafea și au fumat ciubucuri, între timp primul i-a predat firmanul, pe care Hangerli, după ce l-a citit, i-a spus slugii sale, care stătea în picioare, să-l scoată afară pe acel arap (*negru*). Însă, ambii turci au înțeles aceasta, deoarece cunoșteau limba greacă și s-au grăbit să execute pedeapsa. Negrul, scoțând o curea din buzunar, i-a aruncat-o la gât, iar altul, trăgând din pistoale, l-a rănit pe prinț în piept; totodată, toți grecii care erau acolo plecase, iar Hangerli l-a strâns pe arap cu ambele mâini. Dar acesta a scos un pumnal (*hanger*) și l-a lovit în lateral. L-au aruncat pe jos și i-au tăiat capul și apoi l-au arătat, împreună cu firmanul, pe fereastră oamenilor. Opt turci, plasați la ușa casei, au stat de strajă. Arapul, după ce a scos hainele de pe mort, a târât trupul gol de un picior și l-a aruncat în mijlocul curții, în noroi. Atunci cel dintâi care-i chemase pe boieri, arată capul tăiat și a dat citirii unui alt firman în care se explicau pricinile unei pedepse atât de aspre, și anume pentru faptul că „ghiaurul și hainul a îndrăznit să strice Țara Românească, grânarul Porții, cu o guvernare proastă și l-a înșelat pe sultan de multe ori cu promisiuni false și a ruinat *raiaua*” și au pecetluit întreaga avere a domnului ucis... Boierii au reușit să cumpere trupul principelui de la acest arap pentru 5 pungi, cu cap, dar fără de piele (turcii vor aduce pielea umplută cu fân împreună cu o descriere a averii lui la Constantinopol) și prin cererile lor insistente au reușit să-l îngroape noaptea, pe ascuns, la mănăstirea Sf. Spiridon. După această întâmplare atât de neașteptată și îngrozitoare, boierii s-au speriat foarte mult, iar poporul, extrem de chinuit, s-a bucurat¹⁶.

Zilot Românul amintește de „zilele lui Costandin vodă Hangeriu (care și acest opăcit Domn fusese scos a dare de bani pe mănăstiri și pe schituri, când iarăși am văzut din ochii multora vărsându-și lacrimi, blestemându-l și pe acela cu foc. (...)) Și ziceam în sine mie că peste puțină va fi să nu trimiță Dumnezeu răsplătire ai acestui Domn și celor mulți ca dânsul, pentru că strigarea norodului știm că este urgia lui Dumnezeu... Așa fu sfârșitul acestui ticălos Domn, carele stătu cu totul împotriva bunelor nădejdi ce hrănea țara când i se vestise aici Domnia”¹⁷.

La puțin timp după uciderea și decapitarea voievodului (îngropat de rude la București), sultanul Selim al III-lea emite o *Iradea* (firman), prin care poruncește patriarhului Neofit al VII -lea din Constantinopol să descopere și să predea averile ascunse, pe care fostul domn al Țării Românești le strânse-

¹⁶ *Documente privind istoria României*. Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi (Seria nouă), volumul IV (Rapoarte diplomatice ruse: 1797-1806), București, 1974, p. 239.

¹⁷ Zilot Românul, *Domnia a treia a lui Alexandru Vodă Suțul ce i se zicea și Drakake*, în: „Revista pentru istorie și arheologie și filosofie”, Anul III, București, 1885, Vol. 5, fasc. 1, p. 87.

se, persecutând raialele din țară: „...s-a mai constatat ca susnumitul cel ucis (Constantin Hangerli, mazilit, iar apoi ucis la 18 februarie 1799) și fratele său (Alexandru, Nicolae sau Dimitrie? – *n.n.*) au ascuns cea mai mare parte a averilor lor printre mitropoliții din clădirea Patriarhiei sau în bisericile de la Poartă și din provincie și că le-au folosit prin mijlocirea unor preoți și mitropoliți și că, de asemenea, și banii primiți în schimbul for au fost luați sub alte nume. Afară de acestea, s-a mai adevărit că el are averi ascunse și la unii negustori, și la breslași sau prin hanuri”¹⁸.

Averea familiei Hangerli era cu adevărat impresionantă, deoarece doar din București au plecat la Istanbul, la începutul lunii aprilie 1799, șapte „care valahe” (trei încărcate cu bani și patru cu diferite bunuri confiscate); familia lui C. Hangerli însoțită de emisarii otomani, a fost transportată mai devreme, împreună cu capul împăiat al domnului ucis. Prin torturarea unor foști slujbași ai lui C. Hangerli, s-a depistat doar în capitala imperiului cca 2 500 plăști peșin¹⁹.

În august 1806, la trei săptămâni de la venirea în Constantinopol a trimisului lui Napoleon, generalului Sébastiani, sultanul i-a destituit pe ambii domnitori – Al. Moruzi și C. Ypsilanti, numindu-l pe dragomanul Calimachi în Moldova și pe Suțu - în Țara Românească, iar Al. Hangerli fiind numit *mare Dragoman*²⁰.

Cronicele grecești ne relatează că, în anul 1806, la 6 august, în ziua de marți: „A fost îmbrăcat cu *cavade* în Constantinopol Alexandru Voevod Suțu ca Domnitor în Valahia, de asemenea și Scarlat Vodă Calimah ca Domnitor în Moldova. Mare dragoman la Poartă s-a făcut Banul Alecu Hangerli”²¹.

Reieșind din interesul rușilor față de noul dragoman fanariot, în ajunul răbufnirii noului război ruso-turc, trimisul de la Constantinopol Andrei Italski raporta (la 18/30 august 1806) Ministrului Afacerilor Externe Andrei Budberg: „Întrucât Hangerli, în poziția sa de dragoman al Porții, ne poate fi de mare folos și, din moment ce el trebuie să fie implicat în chestiunea domnitorilor, intenționez să încerc să-l câștig de partea noastră; în acest scop, am dat deja instrucțiuni consilierului de stat Iosif Fonton. Ca răspuns la una dintre primele încercări, Hangerli a început să-și justifice comportamentul și convingerile, a numit calomnii toate informațiile care mi-au fost comunicate la momentul respectiv ce vorbeau împotriva lui. El a declarat că nu are legături cu francezii, de care l-au acuzat dușmanii săi, și a încheiat declarându-și

¹⁸ *Documente turcești privind istoria României*, vol. III (1791-1812), / M.A. Mehmed, București, 1986, p. 106.

¹⁹ *Documente privind istoria României*. Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi (Seria nouă), volumul IV (Rapoarte diplomatice ruse: 1797 -1806), București, 1974, p. 241, 242, 246.

²⁰ Л. А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, М., 1913, с. 18.

²¹ *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă* / Textul grecesc și traducerea românească de C. Erbiceanu, București, 1888, p. 267.

dorința de a stabili relații strânse cu noi și decizia de a se ghida în toate după sfaturile noastre. Experiența ne va arăta în ce măsură cuvintele lui au fost sincere, dar deocamdată nu-l voi lăsa să mă păcălească”²².

Ascensiunea noului dragoman a fost destul de previzibilă, deoarece un an mai târziu, la 7 martie 1807, în ziua de joi: „În cetatea împărătească s-a îmbrăcat cu *cavade* marele dragoman Alexandru Hangerli pentru Domnia Moldaviei; pe timpul patriarhului Grigore și Beizadea Alecu Suțu, fiul ferici-tului Mihail Voevod, s-a îmbrăcat cu *cavada* de mare dragoman al Porții”²³.

Al. Hangerli, care a fost numit de turci (după declararea oficială a războiului la sfârșitul anului 1806), Domn al Moldovei, trimite de peste Dunăre, cu data de 29 Mai 1807, *Manifestul către țară*, prin care o îndeamnă să-i abandoneze pe muscali și să se alipească de Sultanul Mustafa al IV-lea, noul împărat al Turciei (29.05.1807-28.07.1808). Hangerli apela la Mitropoliți și Episcopi să readucă țara la datoria de supunere către turci, promițând că oș-tirea turcească, care îl aduce la domnie nu va face țării niciun rău²⁴.

Fiind, de fapt, *un domn de azi pe mâine*, Al. Hangerli, care așa și nu a putut ajunge în țară și deține efectiv tronul în Iași ocupat de ruși, în scurta sa domnie nominală (martie – iulie 1807) nu participă în viața internă a țării și, după câteva luni, părăsește scena politică românească, „fără a fi lăsat aproape nicio urmă din cârmuirea sa”²⁵.

Între timp, în raportul baronului de Mériage către Ministerul de externe, cu privire la principii fanarioți și Țările Române, de la 14.07.1811, se menționează că, dintre principii greci care sunt prezenți în Turcia, Suțu și Hangerli „s-au arătat mai constant atașați de Franța. Acești *prinți* sau *bei* primesc întotdeauna o educație aleasă. Așa este voința Porții, fiind destinați să ocupe posturile secundare ale diplomației turcești, al căror rol, în realitate, este de agenți adevărați, când devin *primii dragomani*, un fel de Minister adăugat celui al lui Reis-Effendi, și, în sfârșit, când ajung la domnia principatelor Țării Românești și Moldovei. Principalele familii împărtășesc favorurile guvernului otoman. Au în urma lor o serie de nobili atașați averii lor. Acești greci formează partide foarte active și intrigante pentru a se răsturna și a se înlocui reciproc; de asemenea, observăm că nu au dușmani mai mari decât ei înșiși”. De obicei, ei caută să se bazeze pe creditul uneia dintre Marile Puteri, care are influență preponderentă asupra Porții, fie pentru a se ridica, fie pentru a se menține pe loc, fie pentru a-și alunga sau răsturna rivalii. Așa au fost susținuți, prin influența Franței, principii Suțu și Hangerli, pentru a-i înlocui în

²² Внешняя политика России XIX и начала XX века: Сборник документов Российского министерства иностранных дел. Сер. 1. 1801-1815 гг. Том III (1806-1807), Москва: Госполитиздат, 1963, c. 289.

²³ Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă / Textul grecesc și traducerea românească de C. Erbiceanu, București, 1888, p. 270.

²⁴ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, T. IX, Seria 1800-1830, București, 1896, p. 172-174.

²⁵ N.A. Bogdan, *Orașul Iași*. Ed a II-a, Iași, MCMXIII, p. 154-155.

Țara Românească și Moldova pe Ypsilanti și Moruzi, ocrotiți de Rusia. Acest eveniment a fost preludiul războiului și a servit drept pretext pentru ca rușii să intre în aceste provincii în 1806²⁶.

Astfel, C. Gane a greșit când afirmase că Al. Hangerli „drept mulțumire (turcilor), trecu trup și suflet de partea Rușilor, refugiindu-se, după două luni de domnie, în Ucraina”²⁷. Este adevărat că fusese și el, înainte de a fi desemnat în domnie, *Dragoman* al Porții și era una din acele „rara avis” care, în loc să cumpere scaunul țării Moldovei, fu plătit de Poartă pentru a-l ocupa.

Deja primii biografi ai săi au consemnat că Al. Hangerli a primit o educație distinsă și a învățat temeinic, pe lângă principalele limbi ale Europei, limbile orientale – arabă, persană și turcă. S-a căsătorit la vârsta de douăzeci și opt de ani (1788?) cu principesa Smaragda Callimachi și a fost ridicat la ranguri înalte în cele două Principate, ale Moldovei și Țării Românești, și la Poartă. Aceste funcții l-au ispășit în multe primejdii: de trei ori a fost exilat; de două ori aproape că și-a pierdut viața. Abilul principe a perseverat în părerea sa, în ciuda primejdiilor cu care fuseseră semănate începuturile carierei sale politice, iar în 1805 a fost numit primul *Dragoman* al Porții. „Hangerli (Handjéri), investit cu deplina încredere a guvernului turc, a condus cancelaria Porții. Doi ani mai târziu (1807) sultanul l-a chemat la demnitatea de *hospodar* al Moldovei. Războiul care izbucnise între Rusia și Poarta otomană nu a permis noului *hospodar* să pătrundă în Principatul său. El s-a întors și a plecat să se alăture taberei turcești. Domnind, și-a organizat guvernul pe noi baze și s-a făcut cunoscut printr-o administrație înțeleaptă. În momentul catastrofei sultanului Selim al III-lea, necrezându-se în siguranță în funcția pe care o ocupa, a cerut permisiunea de a se retrage la Constantinopol”²⁸.

Astfel, Poarta, ridicându-l la demnitatea vizirului pe ienicerul Agasi, numit Hilmi-Ibraims Pașa, când s-a hotărât a-l trimite în expedițiune asupra rușilor, a desemnat și noul domn al Moldovei – pe Alexandru Hangerli, „fostul mare dragoman. Acesta, primind investitura Caftanului după datină, a venit odată cu *ordia* (tabăra) Vizirului până la Silistra. Iar Domnul rânduit pentru Țara Muntenescă, Alexandru Vodă Suțu, se trimisese mai de înainte la Șumla...”²⁹.

La începutul anului 1819, Poarta a promulgat „Regulamentul privind eligibilitatea la Principatele Moldovei și Țării Românești și posturile de dragoman al Porții și al Amiralității”. *Regulamentul* (abrogat la puțin timp, în

²⁶ Documente privitoare la istoria românilor culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu / *Hurmuzaki*. Vol. II, Supl. 1 (1781-1814). București, 1885, p. 587.

²⁷ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Ed. a II-a, Vol. 2 (1714-1821), București, 1941, p. 164.

²⁸ *Nouvelle biographie générale: depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours....* T. XXIII. Haag-Hennequin / publiée par Firmin-Didot frères, sous la direction de M. le Dr. Hoefer, Éditeur : Firmin-Didot frères (Paris), 1858, p. 289-290.

²⁹ D. Fotino, *Istoria Generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesti și a Moldovei*. / Traducere de George Sion, Tomul I, București, 1859, p. 229.

1821) reglementa pe nou modul în care urmau să fie ocupate locurile vacante ale Principatelor, reducând la patru numărul familiilor fanariote susceptibile să adere la ele. Poarta a justificat această măsură, care fixa dinainte ordinea succesiunii la tron, prin necesitatea de a pune capăt cabalelor sau patimilor care însoțiseră întotdeauna numirile în Principate și de a asigura liniștea *gospodărilor* domnitori.

Cercurile diplomatice de la Constantinopol au fost surprinse, mai ales, de excluderea lui Alexandru Hangerli și Iacovache Arghiropol, care „pregătiseră” terenul pentru a lua succesiunea lui Caragea și Scarlat Callimachi, al căror *septenar* (termen stipulat conform *hâtîșerifului* din 1802) se împlinea la mijlocul anului 1819. Dar, din considerație pentru serviciile lor din trecut, pentru a nu rămâne în lipsă de mijloace de subzistență, *Regulamentul* le asigura o pensiu: lui Hangerli – de 60 000 de piaștri pe an, iar lui Arghiropol – de 40 000 de piaștri. Aceste sume aveau să fie plătite lunar din veniturile particulare ale domnilor celor două Principate: două treimi – de domnul Țării Românești, iar o treime – de domnul Moldovei³⁰.

Ambasadorul rus la Constantinopol Gr. Al. Stroganov (1770-1857) regreta, mai ales, excluderea lui Al. Hangerli (considerându-l că nu era lipsit de „talent, de perseverență și chiar de protecție”), care adusese mari servicii misiunii ruse și avea să fie răsplătit împărătește de Alexandru I, sub forma achiziției colecției sale de medalii. De remarcat că familia lor a mai deținut și alte colecții faleristice și numismatice. Cunoaștem o medalie care are pe avers bustul domnitorului și legenda HANGERLI CONSTANINVS și pe revers *acvila munteană*. Se consideră că aceste monede-medalii - sau *novodeluri* - au fost bătute la comanda lui Alexandru Hangerli, pentru a comemora figura tragică a fratelui său, ucis de turci la 1799. Diametrul este corespunzător monetelor de 1 *copeică*, emisiunea 1797-1830 și greutatea este corespunzătoare monetelor de 1 *denga*, emisiunea 1797-1810³¹. În 1852 Hermann Dannenberg (1824-1905) a achiziționat pentru Cabinetul de monede din Berlin 33 de monede din colecția prințului Telemach Handjéry (fiul lui Al. Hangerli, care murise în 1850)³².

În 1821, grecii punând mâna pe arme pentru a-și recâștiga independența, nobilele familii grecești din Constantinopol s-au trezit compromise și expuse celor mai mari pericole. Principele Hangerli, pe care funcția sa înaltă, importanța sa politică și legăturile sale păreau să-l desemneze drept prima

³⁰ A. Oțetea, *Un cartel fanariot pentru exploatarea Țărilor Române*, în: „Studii. Revistă de Istorie”, Anul XII, 1959, nr. 3, pp. 112-113.

³¹ K. Pârvan, *Contribuții la cunoașterea unor medalii din secolul XVIII-XIX*, în: „Cercetări Numismatice”, 7, 1996, p. 217-227; Cristian Dincă, *Monetele Țării Românești. Catalog*, 2019. / 24. Constantin Hangerli (1797-1799) ((99+) Monetele Țării Românești -catalog- 24. Medaliiile/monetele lui Constantin Hangerli.pdf | Cristian Dincă - Academia.edu)

³² H. Dannenberg, *Berliner Münzblatt*, 1, 1903, p. 364; <https://ikmk.smb.museum/ndp/person/5842> (7.08.2022)

victimă a masacrului fanarioților, fiind avertizat de prietenul său rus contele Gr.Al. Stroganov (Strogonoff) că „nu are niciun moment de pierdut, dacă vrea să-și salveze zilele”, a reușit să evadeze pe mare, împreună cu soția sa Smaragda, cu fiul Telemah și alți cinci copii.

Ei au scăpat noaptea, pe o barcă de agrement, ajungând, nu fără de primejdii, la Odesa, unde și-au găsit azil la guvernatorul orașului, contele Langeron. Din Odesa familia s-a retras la Moscova, unde împăratul Rusiei l-a primit în modul cel mai distins, i-a returnat averea, i-a asigurat pentru toată viața onorurile cuvenite rangului său și a conferit celor doi fii ai săi, Grigore (1808-1870) și Telemah (1792-1850), rangul de al 3-lea consilier de stat. Telemah Hangerli (Hangherli) a intrat în serviciul public rusesc și s-a întors la Ambasada Rusiei la Constantinopol ca dragoman pentru câțiva ani. El a purtat titlul de principe pe care tatăl său îl revendicase pentru scurt timp ca domn al Principatului Moldovei³³.

Bătrânul principe Hangerli, văzându-se într-o pensionare atât de onorabilă, s-a ocupat cu neobosită ardoare în continuare de marele său proiect – *Dicționarul francez-arabo-persan și turc*, pe care îl începuse la sugestia ambadorului Franței la Constantinopol. Probabil, munca asupra vestitului său dicționar în trei volume el a început-o înainte de izbucnirea Războiului ruso-turc din 1806-1812 (se afirmă că la propunerea generalului mediator la negocierea armistițiului de la Slobozia din august 1807, Armand-Charles Guilleminot, 1774-1840,³⁴ deși, credem că, mai degrabă, la sugestia ambadorului francez de la Constantinopol din acea vreme Horace François Bastien Sébastiani, 1772-1851),³⁵ fiind tipărit pe cheltuiala rușilor, în anii 1840-1841 și rămânând o lucrare de referință în orientalistică pe tot parcursul secolului al XIX-lea (în *Prefața* la ultimul volum se precizează că însuși sultanul otoman a ordonat achiziționarea acestor cărți).

Împăratul Nicolai I, după ce a acceptat dedicația (*Prin slujitorul Său cel mai devotat, cel mai supus și cel mai credincios. Principele A. Handjéri.*), a ordonat ca această carte să fie tipărită pe cheltuiala statului și i-a conferit eșarfa gradului de *cavaler al Ordinului Sf. Anna, clasa I* (decorat ca „fost domn al Principatului Moldovei”, la 2 mai 1842)³⁶.

³³ Telemah Hangherli a fost căsătorit cu Caroline von Glasenapp (d. 1879 la Berlin), fiica guvernatorului Siberiei de Vest, Georg Johann von Glasenapp (1749-1819). La Moscova ea a fost doamna de onoare a împărătesei ruse Alexandra Feodorovna (1798-1860).

³⁴ „Journal des Savants” / Article de Etienne Quatremère, Paris, 1844, p. 54 ; *Impressions rares, impressions particulières, tirées à petit nombre, impressions exotique*, Volume II : de D à N, Paris : Rodolphe Chamonal, 2020, p. 133.

³⁵ Henry Lauzac, *Le Prince Vlangali Handjéri*, // Extrait de la „Galerie historique et critique du Dix-Neuvième Siècle”, Troisième volume, Paris, 1862, p. 475.

³⁶ *Список кавалерам российских императорских и царских орденов за 1849 г. Часть I. Санкт-Петербург, 1850, с. 156.*

„Suveranii Europei s-au grăbit să-i arate marea lor satisfacție pentru publicarea acestei imense lucrări, rodul a treizeci și cinci de ani de muncă și veghere, și care lipsea cu totul în diplomația și literatura orientală”. Regele Otto al Greciei (῾θων, Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, 1832-1862) i-a oferit *Ordinul Mântuitorului*, regele Franței Louis-Philippe (1830-1848) i-a trimis o medalie de aur cu efigia sa.

După editarea acestei lucrări, prințul Handjéri a trăit numai pentru familia sa și s-a aflat în grija educației nepotului său Michel Vlangali-Handjéri (1833-1911), născut în Rusia (Tiflis)³⁷. Acesta din urmă s-a stabilit ulterior în Franța și a publicat *De Abderitarum Rebus Commentatio* (teză de doctorat, cu mențiunea în *Prefață* a aportului „bunicului meu matern, prințul Alexandru de Handjero, domnul Moldovei, un om foarte priceput în limba greacă... și instruit în cunoștințele limbilor orientale”)³⁸; *De tragœdiae graecae principibus commentatio* (Paris: Didot, 1855)³⁹ ș.a.

Prințul Michel Vlangali Handjéri avea trei luni, când și-a pierdut tatăl, și bunicul l-a adoptat și s-a ocupat de educația lui. L-a trimis împreună cu mama sa la Berlin, unde a făcut studii solide, și a primit diploma de doctor în filozofie la vârsta de nouăsprezece ani; în 1850 s-a stabilit în Franța, unde a primit cea mai călduroasă primire și a devenit francez cu inima și cu sufletul; a înființat în 1859, împreună cu prietenul său, baronul P. Bourgoing, *Societatea Etnografică*, ce se întrunea în saloanele sale (în Chateau de Manerbe, în departamentul Calvados)⁴⁰.

El a purtat speranța că va fi apreciat și de Academia Franceză: una dintre cele mai consolatoare amintiri ale vieții sale este că i s-a oferit ocazia de a ridica un glorios monument în onoarea Franței și, mai ales, a *Institutului Francez*, care „este singurul judecător competent al oricărei opere literare sau științifice”. Al. Hangerli scria: „Dacă aspir la onoarea de a-mi vedea opera obținând înalta aprobare a Areopagului literar al lumii civilizate, este din sentimentul respectului meu profund pentru acest trup ilustru, pentru judecățile lui luminate și mereu echitabile. Dacă dicționarul meu ar fi considerat demn de ilustrele sufragii ale Academiei (*L'Académie des inscriptions et belles-lettres*)⁴¹ și oracolul ar fi vorbit în favoarea mea..., nu mai rămâ-

³⁷ *Nouvelle biographie générale : depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours....* T. XXIII. Haag-Hennequin / publiée par Firmin-Didot frères, sous la direction de M. le Dr. Hoefer, Éditeur : Firmin-Didot frères (Paris), 1858, p. 290.

³⁸ Michael Vlangali-Handjéri, *De Abderitarum Rebus Commentatio*, Berolini, 1854, p. 3.

³⁹ Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, vol. 9, Paris, 1866, p. 57.

⁴⁰ Henry Lauzac, *Galerie historique et critique du Dix-Neuvième Siècle*, Troisième volume, Paris, 1861-1862, pp. 472-477.

⁴¹ În Franța *Academia* a fost fondată de J.-P. Colbert (1619-1683), în 1663 – sub numele de *La Petite Académie*. În 1816 a apărut numele actual și s-a orientat către istorie și arheologie. Face parte din *Institut de France* din 1795 și conform *Regulamentului* din 22 decembrie 1786 se preocupă de cercetarea istorică: *Obiectul principal și direct fiind studiul limbilor, în special celor orientale și a limbilor greacă și latină*.

ne nicio altă dorință decât aceea de a mă vedea admis în sânul ei, măcar ca membru corespondent, dacă nu pot aspira la cea mai înaltă demnitate literară din lume, aceea de asociat străin. Această onoare-semnal va fi cea mai mare dintre recompensele pe care le-am primit pentru eforturile mele lungi și perseverente”⁴².

Una dintre primele recenzii vaste, de care s-a bucurat Dicționarul lui Hangerli, a fost scrisă, la 1844, de orientalistul francez Étienne Marc Quatremère (1782 - 1857), despre care s-a spus: „Puțini oameni de știință se pot compara cu el pentru amploarea și certitudinea învățării; simțim că ceea ce dă publicului este rodul unei lucrări vaste, dintre care majoritatea rămâne necunoscută.... Toate lucrările lui M. Quatremère, atunci când el nu implică propria sa judecată, pot fi luate ca surse primare și tratate cu deplină siguranță.”⁴³ Exigentul critic remarcase despre lucrarea bătrânului autor că „este o comoară de informații utile, un dar prețios oferit literaturii. Va rămâne ca un monument al cunoașterii și răbdării neobosite a autorului. Putem, în anumite puncte, să modificăm unele afirmații, să înlăturăm sau să adăugăm câteva cuvinte; dar este puțin probabil să ne angajăm de acum înainte să refacem pe același plan o lucrare atât de vastă și de un fel atât de dificil; ...Dacă această operă, rodul a patruzeci de ani de muncă, va reuși să vadă lumina zilei, Franța se va putea, poate, să se felicite pentru că a înzestrat această ramură a literaturii orientale cu cel mai considerabil monument pe care i l-a ridicat o mână europeană”⁴⁴.

S-a menționat că „nu este deci *un simplu vocabular*”, ci o vastă enciclopedie și se poate spune cu adevărat că prințul Handjéri le-a oferit iubitorilor de literatură orientală, precum și tuturor celor care sunt destinați unei cariere în diplomatie sau comerț, un instrument de lucru⁴⁵.

Alexandru Hangerli a tradus, de asemenea, în franceză „un volum mare de proverbe arabe antice și moderne cu propriul lor sens și o cantitate mare de note, care indică originea lor. În sfârșit, este autorul a numeroase lucrări despre literatura greacă antică și modernă”⁴⁶.

În *Prefața* la volumul I al Dicționarului său Hangerli a menționat, printre altele: „Dintre cărțile imperios cerute de nevoile diplomației și comerțului din Orient, figurează în primul rând un *Dicționar* al limbii turce, cât se poate de complet și menit să îndrume traducătorii în munca lor și să-i conducă, ca să spunem așa, pas cu pas.

⁴² *Notice sur la vie et les travaux littéraires du prince Alexandre Handjéri, ex-hospodar de Moldavie.* In-4 d'une demi-feuille. Impr. de Plon, à Paris, p. 3.

⁴³ Notice bibliographique de M. Étienne Quatremère, membre de l'Académie. In: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2e année, 1858, p. 445.

⁴⁴ Quatremère, *Article sur le Dictionnaire français-arabe-persan-turc, du prince Alexandre Handjéri*, in : «*Journal des Savants*». Janvier, 1844, Paris : Imprimerie Royale, M DCCC XLIV (1844), p. 62.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁶ *Notice sur la vie et les travaux littéraires du prince Alexandre Handjéri, ex-hospodar de Moldavie.* In-4 d'une demi-feuille. Impr. de Plon, à Paris, p. 3.

Limba turcă, ca toate celelalte, a suferit variații succesive, pe care timpul și relațiile națiunii turce cu alți oameni le-au introdus treptat. La început fără formă și îngrădită în limitele foarte înguste ale cunoștințelor limitate ale acestui neam în leagănul ei, a început să se șlefuiască și să se extindă, din moment ce turcii s-au amestecat cu arabii și cu perșii. Ea a împrumutat de la primii toată bogăția și măreția limbajului lor și de la cei din urmă – toată moliciunea și eleganța limbii persane, adoptând o infinitate de cuvinte și expresii din ambele. (...) Astfel, un Dicționar al limbii turce nu poate fi niciodată cu adevărat util traducătorilor, dacă explicația cuvintelor nu este făcută în cele trei limbi din care este compus și dacă exemplele nu sunt redată fidel cu puritate și eleganța stilului care caracterizează scrierile Porții. La aceste condiții se adaugă o alta nu mai puțin necesară: aceea de a oferi exemple cu variante, servind la arătarea efectelor pe care le produc comparațiile de cuvinte în contextul propozițiilor și prin combinațiile lor cu alte cuvinte, precum și nuanțele care pot rezulta din acestea.

În *Dicționarul* pe care autorul îl prezintă astăzi publicului și în care și-a luat ca bază a lucrării sale pe cel al Academiei Franceze, ediția 1798, a urmat doar acest traseu, care este cel mai bogat în rezultate. Pe lângă exemple, cuvintele în sine sunt traduse variat, conform sensului fixat de uz sau de cei mai celebri lexicografi ai Orientului. De asemenea, a fost îmbogățit acest *Dicționar* cu un număr mare de cuvinte de Arte și Științe, pentru a fi la fel de utile comercianților și scriitorilor⁴⁷.

Dicționarul francez-arabo-persan și turc, publicat, sub patronajul M. S. Împăratul întregii Rusii, de prințul Alexander Handjéri (1840-1841, 3 volume in-4”), tipărit la tipografia Universității imperiale din Moscova, ca o carte clasică, a devenit repede cunoscut în cercurile academice și la curțile europene, și nu doar⁴⁸.

Chiar în volumul III al proaspătului dicționar multilingv („français, arabe, persan et turc, enrichi d'exemples en langue turque, et de beaucoup de mots d'arts et de sciences”), autorul a considerat necesar să plaseze în fruntea cărții *articolul-recenzie* pe care Poarta Otomană l-a publicat special despre această lucrare în *Takvimi-Vékayî*⁴⁹, jurnalul său oficial, și a cărui traducere autorul o făcu cu mândrie:

„Cu ceva timp în urmă, exemplarul unui *Dicționar* complet fusese trimis la Sublima Poartă, tradus din franceză în arabă și persană și însoțit de turcă, pentru a indica utilizarea fiecărui cuvânt în această din urmă limbă.

⁴⁷ Alexandre Handjéri, *Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc, enrichi d'exemples en langue turque, et de beaucoup de mots d'arts et de sciences* (in-4°), Volume I, Moscou : de l'Imp. de l'Université Impériale, 1840, pp. I- II.

⁴⁸ *Nouveau manuel de bibliographie universelle*, Paris, 1857, pp. 420, 593.

⁴⁹ *Takvîm-i Vekâyî*, (otoman: *تقویم و معارف*) este primul ziar oficial turc care a început să fie publicat la 11 noiembrie 1831 în granițele Imperiului Otoman.

Acest eșantion a arătat că explicația cuvintelor franceze în aceste trei limbi este făcută în acest *Dicționar* cu precizie perfectă și că propozițiile sunt scrise într-un stil elegant. Primul volum al acestei lucrări tocmai a sosit aici și se constată că în întregime este conform cu eșantionul care a fost trimis și este într-adevăr demn de toată aprobarea. O astfel de operă lăudabilă nu putea veni decât din mâinile unui om merituos și cu erudiție, care și-a petrecut viața în slujba Sublimei Porți în cele mai importante treburi. Autorul său, principele Alexandre Handjéri, fost *hospodar* al Moldovei, și-a demonstrat într-adevăr capacitatea prin publicarea acestei lucrări importante, al cărei merit este incontestabil celor care știu să aprecieze talentele de pretutindeni. Înălțimea Sa (Sultanul – n.n.), ca mărturie a bunăvoinței Sale imperiale, s-a distins să-l mulțumească pe autor cu o cutie de premii (*d'une boîte de prix*), împodobită cu diamante. Înălțimea Sa a binevoit să rezerve, de asemenea, și 200 de exemplare ale acestui dicționar.”

Jules Mohl (1800-1876), membru *de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (ales la 14.06.1844), un orientalist francez de naționalitate germană, care și-a marcat activitatea în domeniul iranologiei, rămas celebru pentru rapoartele sale anuale despre studiile orientale, pe care le-a prezentat *Societății Asiatice* (între 1840 și 1867), îndată după editarea primului volum al Dicționarului grecului fanariot (1841), avea să menționeze că nu se poate vorbi despre literatura musulmană, fără să se spună „un cuvânt despre *Dicționarul francez-turc*, pe care prințul Handjéri îl publică la Sankt Petersburg (de fapt, la Moscova – n.n.) și din care a apărut primul volum (întreaga lucrare va consta din trei volume mari - în 4°). Cei mai versați în limba turcă sunt de acord să recunoască marele merit al acestei lucrări frumoase, care formează traducerea completă a *Dicționarului Academiei Franceze*. Această lucrare este destinată mai ales turcilor care studiază limba franceză, în timp ce *Dicționarul francez-turc*, pe care Bianchi⁵⁰ îl publică la Paris și care va fi tipărit în curând, pare a fi compus mai ales pentru nevoile europenilor care învață să vorbească limba turcă”⁵¹.

Despre principele fanariot se scria, într-o primă publicație biografică (la 1850), că el „este francez la inimă și în suflet, și vorbește franceza ca limba sa maternă; aceasta i-a devenit chiar limba familiei sale... Nu ar avea, oare, el dreptul, prin simpatiile sale arzătoare, precum și prin imensitatea lui, la unul dintre cele trei locuri vacante de membru corespondent din cadrul *l'Aca-*

⁵⁰ J.-D. Kieffer et T. X. Bianchi, *Dictionnaire turc-français à l'usage des agents diplomatiques et consulaires, des commerçants, des navigateurs et autres voyageurs dans le Levant*, Paris, 1835-1837, 2 volumes. Autres éditions : *Dictionnaire turc-français*, 2e éd., Paris, 1850, 2 vol.

⁵¹ Jule Mohl, *Tableau des progrès des études orientales pendant l'année 1840*, in : „*Annales de philosophie chrétienne*”, Douzième année. Troisième série. Tome IV. (23 de la collection). Nr. 22, Paris, 1841, p. 285.

démie des inscriptions et belles-lettres?⁵² Chipul acestui bătrân ilustru, căruia i-au revenit nouăzeci de ani de studii, de pericole întâmpinate, încercări crude suferite, care nici nu i-au amărât caracterul, nici nu i-au răcit inima, astfel că ușile sfințeniei se vor grăbi, fără îndoială, să i se deschidă”⁵³ – încercându-se, astfel, susținerea și promovarea academică a „venerabilului și învățatului *ex-hospodar* moldovean.

Însă visul său de a deveni membru al *La Petite Académie* a rămas neîmplinit, la fel cum efemeră i-a fost și domnia în Țara Moldovei.

Proaspătul membru al Academiei Franceze Samuel de Sacy avea să publice un succint necrolog la 12.07.1854, în ziarul la care colabora – „*Journal des Débats politiques et littéraires*”⁵⁴:

„Prințul Alexandru Handjéri, fost *hospodar* al Moldovei, a murit la **3 iunie** trecut, la vârsta de nouăzeci și cinci de ani, la Moscova, unde se retrăsese în vremea revoluției grecești, în 1821. Cunoștea temeinic limba franceză și o vorbea fluent, ceea ce îl încurajase să-și consacre timpul liber scriind un Dicționar, *francez-turc*, care a fost publicat la Moscova în 1840 și care constă din trei volume în 4°. Această lucrare, care a obținut un succes meritat în Turcia și în toată Europa, fiind traducerea literală a *Dicționarului Academiei Franceze*, o întreprindere dificilă, și care a necesitat nu numai cunoștințe speciale, ci o muncă îndelungată și asiduă”⁵⁵.

Astfel, grație perseverenței și muncii laborioase, această personalitate erudită a istoriei noastre comune – româno-elene – s-a înscris printre domnii fanarioți, care s-au remarcat nu atât prin rolul lor politic, militar sau reformator, destul de efervescent și contradictoriu, de altfel, dar efemer, – ci prin slujirea pe tărâmul muzelor, al cercetării filologice în domeniul lexicografiei orientale. Alexandru Hangerli a fost domnul care, deși nu a reușit să domnească efectiv în Moldova (1807), iese în evidență prin longevitatea sa (cca 95 ani), într-o epocă plină de războaie și transformări sociale și politice în Europa, de trecere la modernitate în Țările Române, dar, mai ales, prin opera sa magistrală – *Dicționarul multilingv*, publicat la mijlocul secolului al XIX-lea.

⁵² *Regulamentul* din 1701 a fixat numărul membrilor săi la 40: 10 onorifici, 10 pensionari, 10 asociați liberi și 10 studenți. În 1715 li s-au adăugat șase asociați străini.

⁵³ *Notice sur la vie et les travaux littéraires du prince Alexandre Handjéri, ex-hospodar de Moldavie*. In-4 d'une demi-feuille. Impr. de Plon, à Paris, p. 4.

⁵⁴ Samuel Ustazade Silvestre de Sacy (1801-1879) – jurnalist și om politic francez, curatorul Bibliotecii *Mazarine* și membru al Academiei Franceze (ales la 18.05.1854); a fost timp de douăzeci de ani redactor la „*Journal des Débats*”, unde s-a ocupat de critică literară.

⁵⁵ „*Journal des Débats politiques et littéraires*”, mercredi, 12 juillet 1854, p. 3.

Alexandre Handjéri - a philologist prince with an ephemeral reign (Αλέξανδρος Χαντζερής: 1759-1854)

In the line of Phanariot figures Alexandre Hangerli (Handjéri, Αλέξανδρος Χαντζερής: 1759-1854) was a ruler of Moldova, about whose reign nothing else can be said other than – an ephemeral, nominal and short-lived reign, but which left a mark in the development of oriental lexicology in the 19th century, being highly appreciated also for his long life and full of events and political implications. Al. Hangerli was born in Constantinople in 1759 or 1760, (although there are other birth dates) and was a Greek Phanariot – scholar, writer, prince (“hospodar”) of Moldova and Dragoman (interpreter) in the Ottoman Empire. He knew French thoroughly and spoke it fluently, which encouraged him to devote his free time to writing a French-Arabic-Perisian-Turkish Dictionary, which was published in Moscow in 1840 (in three volumes). This work, which achieved well-deserved success in Turkey and throughout Europe as the literal translation of the Dictionary of the French Academy (1798), was a difficult achievement and required not only special knowledge but long and hard work. Thus, thanks to perseverance and hard work, this personality of our common history - Romanian-Hellenic - became one of the Phanariot prince, who stood out not so much for their political role, quite effervescent and contradictory, moreover, but ephemeral, but for serving in the realm of muses, philological and lexicographical research. Alexandre Hangerli was the ruler who had not actually reigned in Moldova (1807), but who stands out for his longevity (about 95 years), in an era full of wars and social and political transformations in Europe, of the transition to modernity in The Romanian Principalities, but especially through his magisterial work - the Multilingual Dictionary, published in the middle of the 19th century.

Keywords: *Alexandre Hangerli (Handjéri), Constantin Hangerli, Nicholas I, Phanariotes, Dragoman, Dictionary, Romanian Principalities, Ottoman Empire, Russian Empire.*

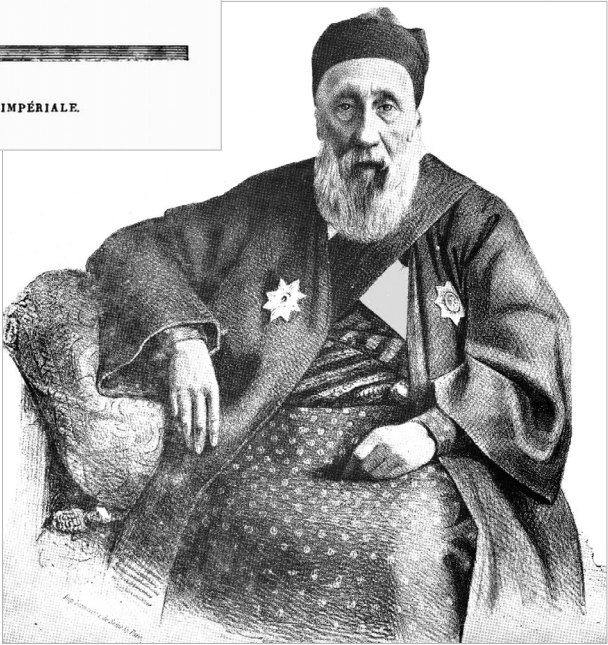
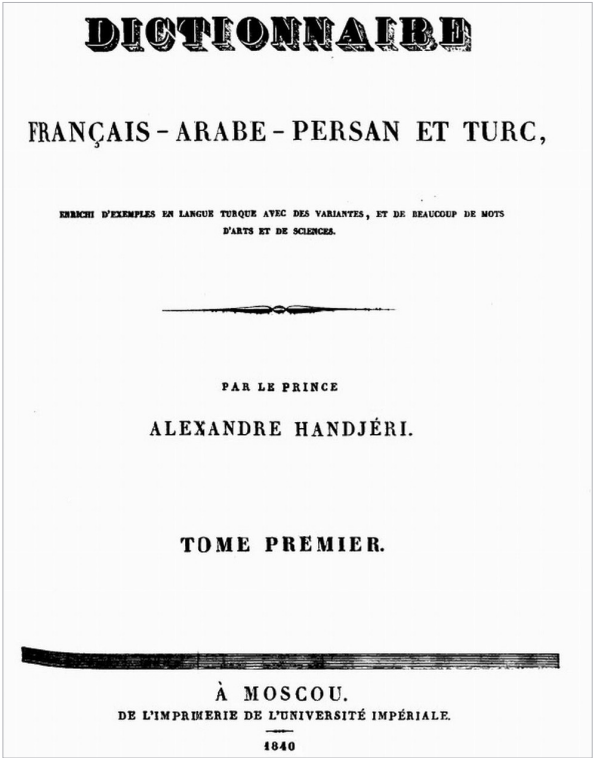
Vlad MISCHEVCA

doctor în istorie, cercetător științific coordonator

Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

email: miskewka@yahoo.fr

Anexe

UN CTITOR UITAT: EPISCOPUL INOCHENTIE AL HUȘILOR (1752-1782)

Preliminarii

Inochentie, episcopul Hușilor din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu metania la Mănăstirea Putna, este un personaj despre care s-a vorbit prea puțin până acum în istoriografia noastră, pentru că eforturile care s-au făcut pentru descoperirea vieții și activității lui au fost pasagere, tangențiale și sumare¹, nefiind îndeajuns de cunoscut, ținând cont că arhipăstoria sa la Huși vreme de trei decenii (1752-1782) a fost nu doar cea mai lungă perioadă în care un ierarh a avut continuitate în scaunul vlădicesc de aici, ci și una foarte rodnică, după cum vom vedea în continuare.

Am pornit demersul meu, inițial, cu gândul de a alcătui o biografie sintetică, printr-o închegare de știri din diferite izvoare, dar cercetând viața și epoca acestui ierarh, legăturile sale și cerințele vremurilor de atunci, în plină epocă fanariotă, mi-am dat seama că este un personaj mult prea complex ca să poată fi supus unei catalogări fugare; episcopatul său îndelungat la Huși se întrepătrunde cu o sumedenie de oameni importanți ai timpului, domnitori, ierarhi, clerici, demnitari, ș.a. și cu tot atâtea încrucișări de fapte și personaje din cea de-a doua decadă a secolului al XVIII-lea.

¹ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869; Pr. Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți. Cu apendice de documente slavone originale și traduse și mai multe instrucțiuni*, Viena, 1912; Pr. Anton I. Popescu, *Inochentie, episcopul Hușilor*, în revista Mitropolia Moldovei și Sucevei (MMS), nr. 3-4, 1967, p.275-287; Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, vol.II, Iași, 2006, p.460-462; Pr. Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1990, p.70-75; Asist. Drd. Niță Danieleșcu, *Inochentie (1752-1782), episcop al Hușilor*, în rev. „Teologie și Viață”, Serie Nouă, Anul XIII (LXXXIX), ianuarie-iunie 2003, p. 190-222; Alexie Cojocaru, *Evul mediu românesc și perioada premodernă în mănăstirea Putna*, (teză de doctorat), Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 2013 (manuscris).

Deschidem în continuare primele pagini de biografie, pentru a înțelege cine a fost și ce a reprezentat acest mare ierarh în epoca sa, în viața Bisericii și a Țării Moldovei, lăsând subiectul să fie aprofundat în viitoare cercetări, pe mai multe direcții. Deocamdată, ne propunem să facem o revizuire a principalelor lui date biografice cunoscute, pentru a redescoperi acest om cu un statut aparte, care se dovedește tot mai interesant pe măsura cercetării vieții și faptelor sale.

Repere biografice

În urma retragerii din scaunul vlădicesc al Hușilor a episcopului Iero-tei, la 10 mai 1752, care, din cauza vârstei înaintate sau a unei suferințe, s-a retras la Mănăstirea Putna (metania sa), unde și-a dat și obștescul sfârșit², a fost ales un nou episcop de Huși, în aceeași lună, tot un călugăr putnean, în persoana ieromonahului Inochentie, dichiul Episcopiei Rădăuților.

Noul episcop era originar dintr-un sat învecinat Romanului (localitatea Bahna, din ținutul Neamțului) și se trăgea din bătrânul Ignatie Ghelasie, unul dintre primii răzeși ai satului³. Menționăm că în vecinătatea satului său natal se aflau pe atunci două vetre monahale: un schit de călugări, „*Sf. Nicolae*”, Țuțcani⁴, și Mănăstirea Runcu⁵, fapt ce a condus pe unii istorici bisericești la concluzia că cei doi viitori ierarhi, Ioanichie al Romanului și Inochentie al Hușilor au descoperit chiar aici, pe meleagurile natale, viața monahală, arătând încă din tinerețe vocația spre călugărie⁶. Pornind din locurile natale, cei doi și-au îndreptat pașii spre marea lavră a Neamțului, Ioanichie rămânând aici, unde va ajunge peste ani egumen al Mănăstirii Neamțu, iar Inochentie,

² Artur Gorovei, *Ierotheiu episcopul Hușilor*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare*, seria III, tomul IV, 1932-1934, p.437-455.

³ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea a II-a, București, 1875, p.229-230. Episcopul Melchisedec, bazându-se pe mărturiile unor bătrâni, a crezut mai întâi că Inochentie s-a născut în satul Cămărzani de lângă Fălticeni; vezi: Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Hușilor*,...p.226; apoi, descoperind noi documente care aduc noi date despre originea acestui ierarh, eruditul episcop a revenit asupra originii lui Inochentie, arătând că era născut în localitatea Bahna din ținutul Neamțului, de unde își trăgea rădăcinile, contemporanul acestuia, episcopul Romanului Ioanichie din neamul Hășăneștilor. O mărturie hotarnică întocmită de episcopul Ioanichie al Romanului și Vasile Buhăiescu la 28 noiembrie 1762: „În satul Bahna, care este între Urzici și Ruptura, la ținutul Neamțului (...) a ales și hotărât părțile răzeșilor ce s-au aflat în acest sat. Și fiind de față toți răzeșii anume diaconul Toader, fratele svinții sale episcopul de Huși, chir Inochentie și Climent egumen de Runc și Tanasă Bută și Toader Schifirneț și Ioan Pădure diacon și alt diacon Ioan Negură și alți frați ai lor, strănepoți bătrânului Pavăl. Am făcut cercetare și mărturisind toți răzeșii din satul Bahna au umblat pe trei bătrâni, anume: Ghelase, din care se trase svinția sa episcopul de Huși chir Inochentie și cu fratele său Toader diacon și cu alții (...)”. Mărturia a fost publicată de Nicolae Iorga, *Documentele familiei Calimache*, vol.I, p.46-47; vezi și Pr. Anton I. Popescu, *Inochentie, episcopul Hușilor*, în rev. MMS, nr.3-4, 1967, p.275; Pr. Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1990, p. 70.

⁴ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 886-888.

⁵ În mărturia hotarnică întocmită de episcopul Ioanichie al Romanului și Vasile Buhăiescu la 28 noiembrie 1762 este amintit ca martor și „*Climent egumen de Runc*”.

⁶ Pr. Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 70.

după o vreme de ucenicie, a plecat spre Mănăstirea Putna, unde se va călugări. Nu bănuia smeritul monah de la Putna ce misiune mare îi va hărăzi Dumnezeu peste timp, aceea de a rezidi din temelii, la Huși, catedrala episcopală ctitorită de marele Ștefan, ctitorul Putnei!

În perioada petrecută la Putna, episcopul Rădăuților Iacob Putneanul l-a ales și l-a chemat pe Inochentie în ascultarea de dichiu al Episcopiei, o importantă demnitate eclesiastică la vremea respectivă, care cerea istețime, neodihnă, bună administrare a bunurilor eparhiale, de aceea nu se putea acorda oricui încrederea ierarhului. Iacob Putneanul nu s-a înșelat atunci făcând această alegere, așa cum, mai apoi, nu se va înșela când îl va recomanda pe dichitul său de la Rădăuți pentru a ocupa scaunul vlădesc de la Huși. Atunci s-a adunat Soborul țării Moldovei și au propus trei monahi, dintre care urma să se aleagă viitorul vlădică. La 27 mai 1752 a fost ales Inochentie de la Putna, care a fost întărit și înscăunat ca episcop al Hușilor la scurt timp. În actul de ipopsifiere, întocmit în aceeași zi, se menționează că „prea cuviosul între ieromonahi chir Inochentie” se afla atunci când a fost ales episcop în ascultarea de „*dichiu Sfintei și cinstitei Episcopii Rădăuților*”⁷. Aplecarea sa spre treburile administrativ gospodărești, spiritul său practic, experiența dobândită la Putna și Rădăuți, precum și pregătirea sa cărturărească pe care și-a însușit-o, l-au ajutat de-a lungul îndelungatei sale arhipăstorii la Huși, vreme de treizeci de ani, să se manifeste ca unul dintre marii ctitori și binefăcători ai acestei străvechi eparhii.

Melchisedec Ștefănescu consemna, în *Chronica Hușilor*, că vlădica Inochentie „(...) *s-a distins prin multe calități, îndeosebi printr-o mare activitate gospodărească. A înzestrat Episcopia (...) și a împodobit-o cu o biserică nouă și cu case*”⁸.

Începutul arhipăstoriei sale la Huși a fost unul anevoios, pentru că a moștenit o situație grea de la predecesorul său, fapt pentru care a început o reînnoire a lucrurilor pe multiple planuri, atât ca părinte duhovnicesc, cât și ca administrator. Primul lucru ce trebuia rezolvat urgent a fost catedrala episcopală ce se găsea pe atunci într-o stare jalnică. În urma cutremurului din 1692, turnurile bisericii ștefaniene s-au dărâmat, pereții erau fisurați, gata să cadă, fiind astfel improprie cultului. Episcopul nu mai putea consolida și renova acest locaș de rugăciune, fiind nevoit să dărâme biserica până la temelii și să o rezidească pe vechea fundație, după 262 de ani de la sfințirea ei⁹.

La cererea unui sprijin material din partea domniei pentru această importantă lucrare a venit răspunsul pozitiv al domnitorului Matei Ghica Vo-

⁷ Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Hușilor...*, p.226.

⁸ *Ibidem*, p. 128.

⁹ Același lucru s-a întâmplat și la Roman, unde episcopul Ioanichie (consăteanul său) a fost nevoit din aceleași motive să dărâme ctitoria doamnei Ruxanda Lăpușeanu - biserica „*Precista Mare*” și să o refacă pe vechile temelii la anul 1753.

ievod, care a făgăduit ajutorul. Cu multă trudă, vlădica Inochentie a rezidit frumoasa catedrală, iar la finalul lucrărilor, ca un semn al smereniei sale, dar și a cinstirii memoriei Binecredinciosului Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt, deasupra ușii de la intrare a așezat vechea pisanie domnească. Nu s-a consemnat nimic din toate eforturile episcopului la contribuția sa pentru zidirea Catedralei, în afară de câteva documente contemporane.

De la acest episcop a rămas un clopot ce poartă următoarea inscripție: „Acest clopot s-au făcut cu toată silința, cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Kir Inochentie, anul de la Hristos 1774”¹⁰. Atenția ierarhului s-a îndreptat și spre schitul Brădicești, unde a reînnoit biserica și a făcut unele danii¹¹.

Pe lângă aceasta, episcopul Inochentie a susținut și alte ctitorii importante ale vremii, unele nefiind în eparhia sa, ci în capitala țării, cum este cazul Spitalului Sf. Spiridon din Iași. Astfel, vlădica, după ce s-a sfătuit cu domnul Moldovei Constantin Cehan Racoviță, se alătură ctitorilor, după cum este menționat în hrisovul domnesc din 1756: „sfātuindu-ne în câteva rânduri cu ai noștri duhovnicești părinți, sfinția sa kyr Inochentie episcopul Hușului (...) s-a făcut spitalul în mănăstirea ce din nou s-a zidit aici, în orașul Iași, a Sfântului și de minuni făcător Spiridon”¹².

Un alt domnitor al Moldovei, Ioan Teodor Callimache, la îndemnul Divanului țării, a înzestrat această „bolniță” cu cele trebuincioase (hrană, așternuturi, îmbrăcăminte pentru bolnavi), dar și cu resurse financiare pentru plata doctorului, a spițerului (farmacistului), a chirurgului și a celorlalți slujbași ai acestei instituții de asistență religioasă¹³.

Iată, așadar, prima bolniță–spital, înființată la jumătatea secolului al XVIII-lea în Iași, sub tutela bisericii (așa cum la Roman, în aceeași perioadă, a fost înființată bolnița Precista Maria de către episcopul Ioanichie), are între ctitori pe vlădica Inochentie al Hușilor.

În timpul arhipăstoririi episcopului Inochentie, capitala ținutului Fălciu era în târgul cu același nume, despre care Dimitrie Cantemir consemna, în *Descriptio Moldaviae*, că era un oraș frumuseț lângă Prut. Cu toate că târgul Hușilor nu era mult mai mare (avea, potrivit profesorului Ghibănescu, aproximativ 1.500 de locuitori), căpeteniile administrative au încercat să transfere centrul administrativ la Huși, unde era și centrul vieții bisericești a ținutului,

¹⁰ Pr. Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor...*, p.71, apud Dionisie Udișteanu, *Episcopia Hușilor inscripții și însemnări*, 1938, p.13.

¹¹ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 339.

¹² Pr. Scarlat Porcescu, op. cit., p.71-72, apud V. Răscanu, V. Năstase, S. Bârsan și G. Băileanu, *Istoricul spitalului orașenesc clinic de adulți din Iași. În cadrul evolutiv al fostelor așezăminte „Sf. Spiridon”*, vol.I, Iași, 1956, p.504. Amintesc aici un lucru important legat de ctitorii acestui așezământ și anume că Dimitrie Bosie din Huși este unul dintre ctitorii importanți, iar fiul său Ștefan (+1765) a fost cel care a dat o amplă dezvoltare Spitalului din Iași. Primul doctor al Spitalului „Sf. Spiridon” a fost danezul Jahan Herlitz, care între altele a dat bani cu dobândă episcopului Inochentie pentru a acoperi cheltuielile necesare lucrărilor de construcție desfășurate atunci la reședința sa episcopală de la Huși.

¹³ *Ibidem*.

Fălciul decăzuse mult în urma războiului ruso-turc din 1711, când au dispărut mai multe sate, târgul fiind situat în calea invadatorilor¹⁴.

Dregătorii ar fi dorit mutarea reședinței administrative la Huși din multiple rațiuni, fiind și mai aproape de capitala Moldovei, dar episcopului Inochentie i s-a părut că mutarea reședinței ispravnicului de ținut și a administrației la Huși ar fi putut aduce unele neajunsuri clerului și chiar Episcopiei, pentru că trebuiau executate corvezile, deci li s-ar fi putut lua vite, căruțe și oameni la muncă. Apoi trebuiau găzduiți diferiți slujbași domnești, curieri, chiar oaspeți străini, care poposeau aici vremelnice. De aceea vlădica, în acele împrejurări, s-a plâns domnitorului țării, care a și dat poruncă dregătorilor la 20 noiembrie 1756, ca „ori căpitanul de codru, ori ispravnicul ținutului, în târgul Hușilor să nu șadă, cum n-au fost volnici să șadă nici înainte vreme... și Sfânta Episcopie să aibă de astăzi înainte bună pace, cum și poslușnicii Episcopiei la nici o poruncă de a ispravnicului să nu asculte”¹⁵. Schimbându-se domnitorul, vlădica a obținut o nouă carte domnească cu cele menționate anterior, de la noul domn Scarlat Ghica, pentru a preveni mutarea reședinței ținutale la Huși¹⁶.

Preocupările episcopului Inochentie au fost, în mare parte, de ordin administrativ gospodăresc: el a statornicit hotarele moșiilor Episcopiei, a reînnoit cărțile domnești cu scutiri, a primit unele danii de care s-a îngrijit, a schimbat unele moșii îndepărtate cu altele apropiate de Huși, a oprit prin poruncă domnească tăierea samavolnică a pădurilor de la Brădicești, a obținut un loc pentru a face un metoc al episcopiei la Iași, spre a avea loc de găzduire când va veni cu treburi în capitală, a cumpărat câteva sate și pământuri pentru Episcopie ș.a.

Constantin Cehan Racoviță l-a prețuit și l-a susținut mult pe episcopul Inochentie de la Huși (așa cum l-a susținut și pe Episcopul Ioanichie de la Roman, căruia îi încredințează misiunea de a ridica și o biserică cu hramul „Sf. Prooroc Samuel” în târgul Focșani).

Pe lângă donații și scutiri de biruri, domnitorul i-a dat și confirmare pentru moșiile Episcopiei, iar la 9 iulie 1756 „o parte de loc ce se numește Corni, în Huși”¹⁷, precum și dreptul de a lua dijmă în produse de pe locul domnesc din Huși. Mai mult, la 9 septembrie 1756 a dăruit „o bucată de loc gospod (domnesc) din hotarul târgului Hușilor, care taie în curmeziș, 56 de stânjeni, mai gios de poarta Episcopiei”¹⁸.

Ca unul care descindea din pătura răzeșilor, vlădica Inochentie a înțeles toate nevoile și suferințele norodului. În anul 1756, Inochentie, alături de ceilalți ierarhi moldoveni, a luat parte la Divanul țării, unde s-a hotărât

¹⁴ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor*..., p. 254.

¹⁵ *Ibidem*, p. 255.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 244.

¹⁸ *Ibidem*, p. 245.

desființarea dării „*vădrăritului*” (numită și năpaste), iar anul următor – a „*văcăritului*”¹⁹.

Datorită faptului că Episcopia nu avea alte surse de venit decât cele din resurse proprii, pentru a face față cheltuielilor tot mai mari în plină epocă fanariotă, episcopul Inochentie s-a preocupat și a cumpărat vii, terenuri, pentru a putea valorifica produsele agricole, alte proprietăți le-a primit de la unii credincioși evlavioși sau de la unii preoți și monahi²⁰.

De asemenea, episcopul a cumpărat vii la marginea târgului Huși, la Ochi și Drăslăvăț, fiind preocupat de a spori averea și veniturile Episcopiei. În acest sens, a luat în arendă unele moșii, precum Ghermănești, Podolenii și Cozmeștii, situate la nordul orașului Huși²¹. Știm că Episcopia Hușilor avea vii la Ochi (în Huși), dar a avut și la Soroca două pogoane, pe care le-a dat, la 30 august 1762, marelui pitar Gheorghe, în schimbul a „cinci firte de vie în podgoria de la Huși, la Ochi”, în hotar cu via Episcopiei²².

Spiritul său de dreptate și corectitudine, apreciat de contemporanii săi, se poate descoperi și din două întâmplări consemnate de istorici. În ziua de 27 martie 1775, au venit la episcop doi bărbați tineri, pe care i-a cunoscut după îmbrăcăminte că nu sunt oameni înstăriți, Neculai și Gheorghe, fiii lui Simeon Turbatul din Vaslui. Înfățișându-se aceștia în fața episcopului, i-au mărturisit că tatăl lor „*a lăsat cu limbă de moarte*” să se dea Mănăstirii Brădicești o parte din răzășia sa din Bunești, iar cei doi fii au venit de la Vaslui să împlinească dorința tatălui lor și să întocmească un act de danie.

Văzându-i sărmani și orfani, vlădica Inochentie le-ar fi spus că nu poate primi donația lor, decât cu o condiție, să le plătească. Cei doi frați nu au acceptat, dar episcopul, ca un adevărat părinte, i-a convins că e mai bine așa, iar cei doi frați au primit o sumă de bani pentru moștenirea lor ce au dat-o Episcopiei²³.

Un alt caz s-a petrecut în anul 1761, atunci când episcopul Inochentie a botezat un copil al lui Constantin Kogălniceanu, căruia i-a pus numele Ioan (probabil, numele său de botez). Tradiția era ca la botez nașul să-i dea finului un dar, iar episcopul i-a dat finului său „*o parte din moșia Dințenii, din ținutul Fălciului*”, care aparținea pe atunci de Schitul Brădicești, pe care o cultiva cu greu, din cauză că era departe. Vlădica a cumpărat cu banii săi pentru schit alte proprietăți, pe Crasna, mai aproape de Brădicești și mai

¹⁹ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 1994, vol. II, ediția a II-a, p. 460-462.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Aceste moșii aparțineau Mănăstirii Fâstâci, fiind donate de ctitorul ei în anul 1721, cf. *Anuarul Eparhiei Hușilor pe 1938*. Locuitorii celor trei moșii arendate Episcopiei au dat dijma, dar nu voiau să plătească o dare de 70 de parale care reprezenta contravaloarea clăcii. Divanul a poruncit ispravnicilor la 21 mai 1773 „*să potolească pe răsvrătitori*” și cine nu va plăti „*să fie îndatorat de isprăvnicie să lucreze 11 zile din anul trecut*”.

²² Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 275.

²³ *Ibidem*, p.318; (Melchisedec menționează că suma primită de cei doi frați a fost 69 lei).

cu venit: Idrineștii (...) și a șasea parte din satul Echinești, în care sat mai are Brădiceștii, cinci părți!”²⁴, menționând că „nu cu pagubă mănăstirii am făcut noi această danie finului nostru, ci încă cu mai mult folos”²⁵.

Energicul episcop Inochentie a dus un trai modest, prioritățile sale fiind problemele Eparhiei sale. „Tradiția bătrânilor”, consemnată de Melchisedec Ștefănescu, spune că el umbla călare, cu desagi pe șeaua calului, din sat în sat. Intra în casele oamenilor, stătea de vorbă cu răzeșii despre problemele lor gospodărești, ca unul ce provenea din aceeași pătură socială, încât era foarte îndrăgit și căutat de oameni pentru a-i povățui și ajuta²⁶.

În ziua de Buna Vestire (25 martie) a anului 1764, episcopul Inochentie se afla la marginea de jos a ținutului Tutova, în satul Obârșenii de Jos, acolo unde a sfințit biserica, ridicată în curtea boierească de către Lupu Costache²⁷.

Arhipăstoria sa la Huși a fost bântuită de mari nenorociri, domnii fanarioți schimbându-se des, iar pofta lor de îmbogățire fiind tot mai mare. În anul 1758 a fost numit domn Ioan Teodor Calimah. Acesta a trimis înaintea sa la Iași doi caimacani, care au refuzat tătarilor o sumă de bani și alte daruri. Măniindu-se hanul tătarilor, a prădat în toamna acelui an Moldova, provocând mari pagube. Când domnitorul a venit de la Galați spre Iași, a străbătut o țară arsă și jefuită. La Iași, noul domn cere mitropolitului Iacob Putneanul să dezlege blestemul cu care fusese legat birul văcăritului, spre a-l impune din nou, dar mitropolitul nu a acceptat acest lucru, preferând să se retragă din scaun, decât să se facă părtaș la un act de nedreptate.

Peste câțiva ani, o nouă năpastă s-a abătut asupra țării, anume ciuma, care a făcut ravagii, curmând viețile multor oameni. În acele împrejurări, vlădica Inochentie s-a retras la schitul Brădicești, izolându-se pentru o vreme. În lipsa acestuia de la reședința episcopală, câțiva răufăcători au prădat Episcopia, luând între altele, documentele și actele eparhiei.

A fost necesar ca episcopul să facă mai multe drumuri la Iași, cu martori, pentru a scoate alte hrisoave de proprietate, iar la 20 ianuarie 1768, a căpătat ceva mai mult: „Stăpânirea pe tot locul târgului Huși (...), luând și dijma pre obicei, câtă se va face pe locul acesta”²⁸.

Activități culturale și învățământ

Nu avem documente sau mărturii legate de pregătirea cărturărească a episcopului Inochentie, dar putem intui, privindu-i activitatea rodnică, că acesta și-a însușit o pregătire și o cultură temeinică în mănăstirea Putna, metania sa, care era o adevărată vatră de cultură.

²⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, Iași, 1930, vol. XXV, p. 45.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 301.

²⁷ Anuarul Eparhiei Hușilor pe anul 1938, Parohia Obârșenii de Jos.

²⁸ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 303; (Hrisov de la Grigore Calimah Voievod).

Promovarea sa în ierarhia superioară a Bisericii, trimiterea sa în fruntea delegației diplomatice a Moldovei la țarina Rusiei confirmă faptul că acest ierarh era bine pregătit, cultivat și erudit.

Cu puțin înainte de alegerea sa în scaunul episcopal, domnul Moldovei Grigore Ghica a hotărât, în decembrie 1748, înființarea de școli pe lângă toate episcopiile țării: Roman, Rădăuți și Huși. Nu știm cum a dus la îndeplinire această misiune noul episcop Inochentie, dar din unele acte ale vremii reiese că pe lângă Episcopia Hușilor a funcționat o formă de învățământ în timpul episcopatului său²⁹. În acest sens, episcopul aduna, după recomandarea domnitorului, de la preoții și diaconii săi, banii destinați școlilor, pe care îi trimitea la „epitropii școlilor” în capitala țării, de unde o parte din suma colectată revenea la Huși pentru plata dascălilor de la școala locală³⁰.

Unele fapte contemporane adevăresc sprijinul și implicarea episcopului Inochentie în activități cu caracter cultural. Astfel, un anume Gavril, probabil, viețuitor într-o mănăstire, a tălmăcit în anul 1756, cu cheltuiala acestui episcop, „*Viața lui Petru cel Mare*”³¹.

Unele însemnări din sus-numita scriere ne confirmă preocupările cărturărești ale acestui ierarh: „*Scris-au această carte ce se săvârșește în 6 cărți cu toată cheltuiala preasfințitului și iubitorului de Dumnezeu episcopul Sfinței și dumnezeștii Episcopii a Hușului chir Inochentie, în zilele prea luminatului Io Constantin Mihai Racoviță Vv: s-au scris în Sfânta Episcopie a Hușilor leat 7264, iar de la mântuirea lumii 1756 iunie 1*”³².

Gazdă ospitalieră pentru călătorii străini

În cele trei decenii cât a păstorit Episcopia Hușilor, vlădica Inochentie a găzduit la reședința sa episcopală mai mulți oaspeți de seamă, între care amintim trei solii diplomatice poloneze, care au trecut prin Huși în drum spre Constantinopol.

În timpul lucrărilor de construcție la Catedrala „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Huși, un sol venit de la Iași l-a înștiințat pe vlădica Inochentie că în scurt timp va ajunge la Huși contele August Mnischech, mare șambelan de Lituania. Acesta rămăsese să fie găzduit peste noapte la Ghermănești pe Prut, după care urma să pornească spre Huși.

Episcopul Inochentie a făcut în grabă pregătirile necesare pentru primirea unui asemenea oaspete important. A anunțat autoritățile administrative ale ținutului, care l-au întâmpinat cu 150 de călăreți și cu mult popor. În ziua de 13 februarie 1755, contele polon a intrat în Huși, însoțit fiind de un alai de boieri și

²⁹ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 334.

³⁰ Ibidem, p. 319.

³¹ Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p.170. Un manuscris al acestei lucrări se află la Biblioteca Academiei Române, cota 49.

³² Ibidem.

ostași moldoveni. Acesta a fost primit cu cinste la reședința episcopală, unde a fost găzduit până a doua zi cu ospitalitate și prietenie, pornind apoi către Galați³³.

După mai bine de patru ani, a trecut pe valea Prutului solia condusă de contele Potocki (Podoschi). A trecut pe lângă Huși, fără a face un popas, fiind vremea rea de toamnă. La 23 octombrie solia s-a oprit la Stănilești, unde au stat aproape toți oamenii și caii afară, suferind din cauza ploii și a frigului. Secretarul ambasadei a scris din Stănilești că a găsit „o mare lipsă de locuințe, pentru că anul trecut năvăliseră niște tătari fără căpătâi, luând cu ei vitele și arzând casele sau, mai bine zis, cobălele”³⁴.

La întoarcere, solia lui Potocki a făcut un popas și în târgul Hușilor. La 18 august 1760, secretarul ambasadei scria chiar de la reședința episcopală a lui Inochentie că târgul Huși este destul de plăcut și că aici a găsit „un conducător din partea prințului Moldovei”³⁵, dar se plângeau că moldoveanul nu a făcut vizită „excelenței sale cum o cerea datoria sa”³⁶. De aici oaspeții poloni au pornit în sus pe Prut spre Măcărești. Vor mai trece alți șase ani și o altă solie polonă se va opri la Episcopia din Huși.

Toma Alexandrovicz, care a condus o misiune diplomatică la Istanbul, s-a îmbolnăvit pe drum și a fost nevoit să se oprească la Țuțora pentru șapte zile. De acolo a părăsit drumul și a luat-o spre Vaslui, prin Poiana Cârnelui. La Ciortești a trecut dealul și a coborât pe Valea Crasnei, a trecut-o și pe cea a Lohanului, ca să ajungă la Huși. Autoritățile de aici fuseseră anunțate de venirea sa. La o milă depărtare de oraș, deci pe dealul Lohanului, „soltuzul cu pârgarii săi, vornicul de ținut și mulți hușeni i-au ieșit în cale, într-o întâmpinare, cu steaguri și l-au condus cu strigăte de bucurie la reședința episcopului grec”³⁷.

Intrarea în oraș a avut loc în seara de 15 aprilie 1766, iar episcopul Inochentie s-a arătat o gazdă primitoare. Oaspetele a rămas la Huși pentru două zile (16-17 aprilie) „ca să-și repare carele stricate”, iar la 18 aprilie s-a despărțit cu părere de rău de „episcopul grecesc”, care a fost atât de ospitalier, îndreptându-se spre Bârlad, apoi spre Galați³⁸.

La întoarcere, misiunea a urcat pe Prut. A trecut prin Fălciu, Stănilești, dar nu s-a mai oprit la Huși. Era toamnă, luna noiembrie și iarna era aproape, de aceea Toma Alexandrovicz și oamenii săi se grăbeau să ajungă acasă.

O misiune diplomatică la curtea țarinei Rusiei

Inochentie s-a dovedit a fi și un luminat patriot. Astfel, în 1769-1770, deci în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, vlădica a fost desemnat să con-

³³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol.II, ediția a doua, București, 1928, p. 157.

³⁴ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, Editura Cultura Națională, București, 1930, p. 209.

³⁵ Este vorba de Mehmedar, dregător domnesc atașat pe lângă un oaspete de seamă.

³⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 220.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 221.

ducă delegația moldoveană în Rusia, la curtea țarinei Ecaterina a II-a, pentru a-i prezenta acesteia doleanțele țării și pentru a-i cere sprijinul împotriva stăpânirii otomane³⁹.

În anul 1769 mai multe oști străine au poposit în Moldova. Mai întâi tătarii, care au prădat țara, apoi turcii, care au urcat pe cursul Prutului până la Răbâia⁴⁰, dar au fost înfrânți de ruși, după care s-au retras pe aceeași cale până la Galați. Comandantul armatei ruse a cerut, printr-o ordonanță din septembrie 1769, ca Țările Române să trimită la Sankt Petersburg câte o delegație de boieri și „*un obraz din clirosul Sfintei Biserici, care să meargă la luminatele picioare ale prea puternicei împărătese, să cadă și să mulțumească pentru mila ce a arătat Măria sa cu trimiterea oștilor cu care i-a scos din jugul robiei și apoi să facă cerere, rugămintă, pentru toate câte vor socoti că sunt de starea și de odihna tuturor de obște, mila prea puternicei împărătese, rugând pe Sfântul Dumnezeu ca să întărească de-a pururi puterea armiei împărăției sale asupra tuturor văzuților și nevăzuților vrăjmași și împotrivitori legii pravoslaviei*”⁴¹.

Divanurile celor două țări românești s-au conformat și au alcătuit două delegații care urmau să pornească în această misiune diplomatică în Rusia. Delegația munteană a avut în frunte pe mitropolitul Grigorie, iar cea a Moldovei – pe episcopul Inochentie al Hușilor. Alături de dânsul au fost desemnați ca membri ai delegației stareții Vartolomeu Măzăreanu de la Mănăstirea Solca și Benedict Teodorovici de la Moldovița, împreună cu boierii Ioniță Paladi (fost mare logofăt) și Enache Milu (fost mare spătar). Cel de-al șaselea delegat ales, logofătul Lupu Balș, nu a mai putut pleca din cauza bătrâneților⁴².

Nu știm de ce nu a fost desemnat mitropolitul Moldovei Gavriil Calimah să conducă această delegație! Episcopul Romanului Leon Gheuca, deși era foarte cult și putea îndeplini o așa misiune, nu a fost ales, poate, pentru motivul că era prea tânăr și fusese hirotonit arhieru cu doar câteva luni în urmă (2 februarie 1769)⁴³.

În luna noiembrie a aceluși an, vlădica Inochentie s-a pregătit de drum. Avea să lipsească mult timp din Eparhia sa, fapt pentru care a încredințat conducerea duhovnicească a Episcopiei de Huși episcopului de Roman, Leon Gheucă⁴⁴, dându-i, totodată, îndrumările necesare dchiului său Iorest.

³⁹ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Ediția a II-a, vol. II, București, 1994, p. 461.

⁴⁰ Localitate situată în dreptul Hușilor, la 18 km depărtare.

⁴¹ V. A. Urechea, *Vartolomei Măzăreanu*, București, 1889, p. 190.

⁴² Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Române*, Vol. II, p. 164. Lupu Balș s-a născut la 28 aprilie 1691 și a trecut la cele veșnice pe 10 martie 1782 (la vârsta de 91 de ani), potrivit inscripției de pe cripta familiei Balș, din biserica „Sf. Dimitrie” din Iași, ctitorie a acestei familii.

⁴³ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Ediția a II-a, vol. II, București, 1994, p. 461.

⁴⁴ *Ibidem*.

Într-o carte pastorală din 20 noiembrie 1769, adresată clerului și credincioșilor Episcopiei Hușilor, mitropolitul Gavriil menționează că episcopului Leon i s-a dat în seamă „a tot purtarea de grijă a celor bisericești ale Episcopiei și Eparhiei Hușilor, cât și a economiei caselor până când, cu ajutorul lui Dumnezeu se va întoarce numitul episcop al Hușilor, de unde s-a silit a călători pentru folosul acestei țări”⁴⁵.

Conducătorul delegației Moldovei, vlădica Inochentie s-a sfătuit cu domnul țării și cu mitropolitul, a primit de la Sfatul țării „suplicele și scrisorile necesare”, precum și banii pentru călătorie, iar la 5 decembrie 1769, împreună cu însoțitorii săi, au pornit cu săniile spre Cernăuți, apoi spre Rusia.

Delegația urma să înmâneze țarinei trei scrisori alcătuite de Sfatul țării între 18 noiembrie și 10 decembrie 1769. În prima se vorbea de interesele Moldovei la acea vreme, în cea de-a doua moldovenii cereau sprijinul Rusiei pentru a readuce Sfintele moaște ale Sf. Ioan cel Nou de la Zolkiev la Suceava, iar în cea de-a treia scrisoare, mai multe văduve din Moldova cereau împărțesei unele scutiri. Alte două scrisori erau pregătite pentru a fi adresate Sf. Sinod de la Petersburg, iar o scrisoare era adresată feldmareșalului Rumeanțev, în legătură cu nevoile oștilor române, și o ultimă scrisoare – către un ministru rus, în legătură cu noua organizare a Moldovei⁴⁶.

În preajma Crăciunului din acel an (1769), delegația era gata de drum. Cei trei clerici au plecat în ziua de 27 decembrie de la Mănăstirea Solca, ceea ce înseamnă că episcopul Inochentie a venit de la Iași anterior acestei date, pentru a pregăti călătoria. Arhimandritului Benedict, egumenul Moldoviței, îi revine meritul de a fi alcătuit un jurnal de călătorie, intitulat: „*Mergerea drumului nostru din Moldova la Petersburg, precum arată în gios, leat 1769*”⁴⁷.

În ziua de Anul Nou, delegația se afla la Cernăuți, peste alte trei zile erau în târgul Zalesciki din „țara leșască”, unde s-au întâlnit cu delegația boierilor moldoveni. Luni, 4 ianuarie 1770, au pornit împreună spre Kiev. Slujba Bobotezei au făcut-o în satul Losale, în casa unui preot. Ajungând ei la târgul Leticev, s-au întâlnit aici cu generalul Rumeanțev, care i-a primit „cu mare cinste”, stând cu ei șase zile, timp în care au discutat despre toate problemele cu care mergeau la Petersburg. Pe 18 ianuarie 1770, au pornit la drum, dar au mers foarte greu, deoarece drumul pentru sanie se stricase, iar locurile erau nisipoase⁴⁸.

În cele din urmă, delegații noștri au ajuns la Kiev, fiind găzduiți la Mănăstirea Nicolaevschi de lângă Marea lavră Pecerska, pe al cărei stareț l-au vizitat

⁴⁵ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 307.

⁴⁶ *Arhiva Românească*, Vol.I, ediția a II-a, Iași, 1860, p. 202-205.

⁴⁷ Însemnările starețului Benedict (Venedict) au fost publicate cu unele omisiuni de către Mihail Kogălniceanu în anul 1841 și apoi în anul 1860: „*Călătoria la Petersburg a Părintelui Venedict*”; vezi și Nestor Vornicescu, *Arhimandritul Venedict Teodorovici, egumenul Moldoviței*, în rev. Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7-8 / 1963, p. 518-522.

⁴⁸ Nestor Vornicescu, *Arhimandritul Venedict Teodorovici, egumenul Moldoviței*, în rev. Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7-8 / 1963, p.518-522.

în a treia zi de la sosirea lor, după ce au fost primiți de arhiepiscopul Arsenie. S-au închinat la sfintele moaște în peșteri, au luat parte la Sfânta Liturghie în marea catedrală „Sf. Sofia” și apoi au pornit mai departe, călătorind zi și noapte cu poșta spre Moscova, făcând un popas la Dimitrovka, unde se afla domeniul pe care l-a primit Dimitrie Cantemir de la Petru cel Mare.

În sfârșit, la 13 februarie au intrat în Moscova „pe o mare furtună, cu mare ger și cu ninsoare”, fiind găzduiți la Mitropolie. Au ajuns mai întâi clericii, deoarece ceilalți delegați (boierii) au întârziat pe drum din cauza unor necazuri care s-au ivit. Unul dintre aceștia, Ioniță Palade s-a îmbolnăvit pe drum și a murit, iar prietenul său de călătorie a trebuit să stea cu el și apoi să-l îngroape creștinește la biserica grecească din Nijni, fapt pentru care episcopul Inochentie a trebuit să aștepte la Moscova două săptămâni.

Vremea era tot mai rea și începuse Postul Mare. Miercuri, în cea de-a doua săptămână din post, delegații au luat masa cu beizadeaua Matei al lui Dumitrașcu Cantemir, cel care i-a primit cu mare bunătațe, după care au pornit spre nord, până ce, după aproape trei luni de călătorie, în asprimea iernii, au ajuns pe 9 martie la Petersburg, fiind găzduiți la curtea lui Ivan Epșov⁴⁹.

În dimineața zilei de 28 martie, în duminica Floriilor, au fost trimise carete împărătești cu câte șase cai să aducă delegații la biserica curții, pentru a lua parte la slujbă. După slujbă, toată curtea și oaspeții au mers în sala tronului. După ce a intrat țarina, maestrul de ceremonii a prezentat cele două delegații românești, dând cuvântul mai întâi conducătorului delegației Moldovei, episcopului Inochentie, care a rostit o cuvântare, apoi a prezentat scrisorile oficiale din partea țării și toți delegații au sărutat mâna țarinei⁵⁰.

În perioada cât au stat la Petersburg, episcopul Inochentie a îndemnat pe Vartolomeu Măzăreanu să traducă în limba română unele cărți religioase, iar acesta a început cu Liturgia Arhierască, „tradusă din rusește, după arhierasca osârdie a Preaosfinției sale kyr Inochentie, episcop Hușilor; s-au tălmăcit după slovenie și s-a scris de moldovenie... în sfânta cetate a Sanpetersburgului, în anii 1770”, cum a consemnat traducătorul însuși, cel care la 15 aprilie era la jumătatea lucrului⁵¹.

La 17 iulie 1770, episcopul Inochentie și logofătul Enache au pornit către Moldova, făcând o vizită mareșalului Rumeanțev, iar ceilalți doi arhimandriți au mai rămas zece zile, pentru a căpăta de la împărăteasă odoare, cărți, odăjdii, pe care le-au dobândit. În descrierea călătoriei, făcută de starețul Benedict, se spune că cei doi s-au întors cu multe necazuri și mare greutate, „fiindcă preaosfințitul kyr Inochentie, episcopul Hușilor, purcese mai înainte și puțină cheltuială le lăsase, cu mare cheltuială și cu mare frică de oameni răi și de ciumă au călătorit”⁵².

⁴⁹ *Ibidem*, p. 520.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ V. A. Urechea, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu...*, p. 219-220.

⁵² *Ibidem*.

Știm că și vlădica Inochentie a primit daruri de la țarina Ecaterina a II-a, dintre care amintim câteva care se mai păstrează până astăzi în zestrea Episcopiei de la Huși: un engolpion de mare valoare artistică, o mitră din catifea vișinie și un sacos arhieresc de „*butur roșu cu fluturași de aur*”. Aceste puține daruri au mai rămas din scumpul rând de odajdii primit de Inochentie de la țarină⁵³.

Reîntors în țară, vlădica s-a oprit mai întâi la Iași, unde a prezentat domnitorului și mitropolitului, dar și Divanului Moldovei, felul cum și-a îndeplinit misiunea încredințată de aceștia, a predat scrisorile ce i-au fost încredințate din Rusia, apoi s-a îndreptat spre Episcopia Hușilor. Trecuse aproape un an de când plecase de acasă și, ajungând la reședința sa, a găsit lucrurile nu tocmai bune, pentru că în luna iunie a acelui an (1770), când a avut loc o confruntare între ruși și tătari, aceștia din urmă au fost zdrobiți. Din cauza luptelor, recoltele moșilor Episcopiei au fost distruse, iar târgul Hușilor și satele din împrejurimi au avut mult de suferit, mai mult decât atât, toată Moldova a fost bântuită de o ciumă nimicitoare⁵⁴.

Cu spiritul său de bun gospodar, cu energia-i cunoscută, episcopul Inochentie s-a apucat de treabă, pentru a asigura Episcopiei o cât mai bună stare materială, pentru a se întreține prin propriile sale resurse și mijloace. Astfel, întregește moșiile, se judecă pentru hotarele acestora, cumpără noi pământuri și scoate acte domnești pentru acestea. Un lucru interesant pentru acele vremuri este acela că delegații domnitorului aveau ordinul să comaseze trupurile de pământ, cu sau fără voia răzeșilor⁵⁵.

Vrednicul ierarh și-a ales cu grijă colaboratorii apropiați, în primul rând, dichiu Episcopiei, cel mai apropiat sfetnic și slujitor al său, administratorul general al bunurilor eparhiale, reprezentantul și apărătorul eparhiei la toate procesele și neînțelegerile.

După Sava, care apare într-un document din anul 1760, noul dichiu a fost un fălcian pe nume Iorest Danu, fost preot de mir, un slujitor sânguincios, isteț, drept, „*care n-a pierdut nici un proces, dovadă că nu a recurs la judecăți decât pentru cauze drepte*”.

Buna administrare a bunurilor și averii Episcopiei de către episcopul Inochentie se datorește într-o bună măsură și corectitudinii și hărniciei acestui dichiu Iorest, care a fost apreciat la vremea sa de cercurile înalte ale societății, astfel că la vacantarea scaunului episcopal de la Huși, apoi la Roman, Iorest Danu a fost propus printre cei trei candidați pentru demnitatea de arhiepiscop.

Dintre multe fapte vrednice de pomenire ale acestui monah – Iorest Danu

⁵³ Anuarul Eparhiei Hușilor pe anul 1938, p. 243.

⁵⁴ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 325-326.

⁵⁵ *Ibidem*. Într-o carte domnească din 13 iunie 1780, Constantin Moruzi ordona ispravnicilor de Fălciu: „*să strângeți pe toți răzeșii de la acele moșii și să faceți cercetare (...), să alegeți părțile episcopiei, danie și cumpărături, după scrisori, pe de o parte și să le stâlpiți cu pietre de hotare, despărțindu-le de părțile răzeșilor (...). Însă care din răzeși nu va vrea să vină de voia lor, la măsuratul moșilor, să-i aduceți fără voia lor, ca să fie de față*”.

– amintim una de mare importanță pentru orașul și Episcopia de la Huși, anume un plan al târgului, întocmit de el și datat în colțul din dreapta sus: 1717⁵⁶.

Deși planul întocmit de Iorest nu este unul științific, acesta are o deosebită valoare istorică, fiind cel dintâi plan al Hușilor și, potrivit acestui plan, ne putem face o imagine de ansamblu asupra târgului Huși în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La intervenția episcopului Inochentie, prin hrisovul din 9 ianuarie 1782, Constantin Moruzi a dat Episcopiei deplină proprietate și „toată vatra târgului Huși cu locul ce are împrejur”⁵⁷.

După o viață plină de realizări, dar și de încercări, de bucurii și împliniri, dar și de neșanse, la 1 octombrie 1782, vladica Inochentie și-a dat obștescul sfârșit, fiind înmormântat în Catedrala episcopală „Sf. Apostoli” din Huși, ctitoria sa.

Succesorul său în scaunul de la Huși, episcopul Iacov Stamate i-a împodobit mormântul cu o piatră funerară din marmură, ce poartă următoarea inscripție: „*Această piatră a înfrumusețat-o kyr Iacov episcopul Hușilor, răposatului kyr Inochentie, episcopul Hușilor. 1782 octombrie 1*”⁵⁸. Un secol mai târziu, episcopul Silvestru Bălănescu a făcut reparații capitale la biserica episcopală din Huși, prilej cu care a deshumat osemintele episcopului Inochentie și ale episcopului Meletie Lefter și le-a așezat sub strana arhierescă⁵⁹.

O mică inscripție pe o placă de piatră, fixată în spatele scaunului arhieresc marchează locul în care odihnesc rămășițele pământești ale neobositului ctitor. Placa sa de mormânt a fost așezată lângă altarul Catedralei, constituind una din cele șase fațete ale cenotafului ridicat pe locul unde au fost îngropate osemintele descoperite în biserică și în jurul acestora cu prilejul lucrărilor de consolidare și restaurare.

Concluzii

La un secol de la trecerea în veșnicie a episcopului Inochentie, marele cărturar Melchisedec Ștefănescu i-a creionat un portret în cuvinte predecesorului său, pornind de la un tablou care se păstra atunci în ctitoria sa de la Huși, precum și de la mărturiile documentare care sunt convingătoare: „*(Episcopul Inochentie) a fost un bărbat înalt, oacheș, cu barba neagră, cum era când a ridicat sfântul locaș, cu mustăți lungi și ochii vii. Expresia feții ni-l arată mereu apăsător și frământat de griji. E înveșmântat cu mantie de culoare închisă și se sprijină cu dreapta pe cârja mai înaltă decât el.*

Nu binecuvântează, cum vedem aproape pe toți ierarhii din vremile mai noi. Pe cap are culion, ca un simplu călugăr, nu mitră ca un episcop. Camilafca îi cade pe spate, ca gluga ciobanului, continuată parcă de mantia arhierescă”⁶⁰.

⁵⁶ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p.29, în notă reproduce acest plan, dar nu știm de ce a dat anul greșit – 1784!

⁵⁷ *Ibidem*, p. 328; Dionisie Udrișteanu, *Episcopia Hușilor, inscripții și însemnări*, 1938, p. 13.

⁵⁸ Pr. Anton I. Popescu, *Figuri din viața bisericească a Moldovei. Inochentie, episcopul Hușilor*, în rev. Mitropolia Moldovei și Sucevei, anul XLIII, nr.3-4, 1967, p. 287.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor...*, p. 322.

Prin îndelungata sa activitate arhierască, derulată de-a lungul a trei decenii, vlădica Inochentie s-a remarcat nu doar ca un adevărat părinte duhovnicesc ce a purtat grijă de fiii săi duhovnicești și de nevoile lor, dar și ca un bun patriot, atent la problemele majore cu care se confrunta episcopia sa și țara, în plină epocă fanariotă, reușind să-și înscrie numele în panteonul marilor ierarhi ai Moldovei, dar și în rândul marilor ctitori ai Bisericii, înveșnicindu-și numele în cartea de aur a străvechii Episcopii a Hușilor.

A forgotten founder. Bishop Inochentie of Huși (1752-1782)

Amongst the great Hierarchs who led the diocese of Huși during the eighteenth century, Bishop Inochentie (1752-1782) stands out by his virtues, his spiritual life, his thorough education and his great accomplishments as a founder.

Born in a village neighbouring Roman, spiritually shaped at Putna Monastery and an intimate friend of Metropolitan Iacob Putneanul from the time of the latter's ministry in Rădăuți, Vlădica Inochentie exhibited excellent administrative skills, a great ardour for the sacred matters and practical inclinations typical for founders, keeping good watch and ward of the diocesan estate and diligently tending to the inheritance of the Diocese of Huși. Several annexes were built under his management around the cathedral: monks's chambers, kitchen, bakery, the fountains, a catechetical school etc. His greatest achievement, however, is the Episcopal Cathedral „The Holy Apostles Peter and Paul”, which he rebuilt from the ground on the old foundations dating back to Ștefan cel Mare, and which he would subsequently endow with several gifts, among them a splendid bell. In the aftermath of the Russian-Turkish war of 1769, Bishop Inochentie was appointed to lead the Moldavian delegation to Petersburg, and was received by Tsarina Ecaterina, who offered him a few gifts.

Beside his pastoral and missionary work, Bishop Inochentie distinguished himself as a man of culture, by promoting the printing of books and establishing a school supported by the Bishopric, and also as a philanthropist, by his contribution to the Spiridoniada in Iași. After thirty years of prolific activity, Bishop Inochentie departed to the Lord on October the 1st 1782 and was buried in the Episcopal Cathedral in Huși.

Key words: *The Diocese of Huși, Bishop Inochentie, the Episcopal Cathedral in Huși.*

Aurel Florin ȚUSCANU

doctor în istorie, preot

Arhiepiscopia Romanului și Bacăului

email: tuscanu65mai@yahoo.com

II. POLITICĂ ȘI CULTURĂ ÎN BASARABIA

Sergiu BOȚOLIN

Sistemul imperial de privilegii nobiliare în Basarabia primei treimi a secolului al XIX-lea

Ion GUMENĂI

Biserica ortodoxă și Basarabia anului 1912

Ion MOȘNEGUTU

Istoriografia referitoare la evoluția Mănăstirii Hârbovăț în contextul vieții monahale a spațiului pruto-nistean (anii 1830–1960)

Igor CERETEU, Lina MIHALUȚĂ

Biblioteca preotului Gheorghe Armașu din Petreni: o comoară regăsită. Despre cartea românească

Ion EREMIA

Politica lingvistică a Imperiului Rus în Basarabia în primele două decenii de la anexare

Valentin TOMULEȚ

Basarabia la 1828: relații comerciale și negustori (Descrisă într-un memoriu prezentat instituțiilor imperiale ruse) (Partea a II-a)

Andrei EMILCIUC

Carantina de la Sulina – între politica sanitară și geopolitica Imperiului Rus (1836-1856)

Anatolie LEȘCU

Destinul unui basarabean. Cazul colonelului Petru Bivol

Artur LEȘCU

Lupta Direcției Guberniale a corpului independent de jandarmi din Basarabia cu contrabanda cu caracter revoluționar

Viorel BOLDUMA

Tentative de emigrare a populației din județele Hotin, Bălți și Chișinău în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900

Vasile FILAT

Primii creștini evanghelici români din Basarabia

SISTEMUL IMPERIAL DE PRIVILEGII NOBILIARE ÎN BASARABIA PRIMEI TREIMI A SECOLULUI AL XIX-LEA

Expansiunea Imperiului Rus a cerut inevitabil stabilirea unor relații cu elitele locale din teritoriile recent anexate. Însă nu intențiile altruiste, ci dorința de a facilita procesele de integrare, chiar și într-o manieră care să permită unele inserții de autonomie locală, a dictat imperativul unei asemenea colaborări. Integrarea facilă a noilor teritorii în structurile politice, sociale și economice ale Imperiului Rus era posibilă doar în condițiile unui mediu favorabil de interacțiune cu elita locală, ceea ce ar fi presupus luarea în considerare a intereselor și obiceiurilor acestora, precum și oferirea de oportunități pentru a-și menține influența și puterea la nivel local. În general, crearea unui astfel de climat trebuie să implice o colaborare eficientă bazată pe respect și înțelegere a diferențelor culturale și politice.

Pentru a asigura astfel de relații, autoritățile imperiale au fost nevoite să demareze un proces de încorporare a elitei locale în cadrul nobilimii ruse. Pe parcurs, acest proces s-a dovedit a fi unul complex și extenuant atât pentru autorități, cât, mai ales, pentru претендентii la acest statut. Intensitatea procesului a fost marcată de caracterul eterogen al stării nobiliare la nivelul întregului imperiu, dar și de reticența unei părți a nobilimii ruse față de primirea noilor membri. Pentru a gestiona această situație delicată, autoritățile au trebuit să asigure derularea procesului de integrare a elitelor locale într-un mod cât mai lin și echilibrat posibil, fără a leza interesele vechii nobilimi, dar, în același timp, consolidând pozițiile nobilimii recent încorporate, sau măcar creând aparențele unui asemenea proces.

Imperativul colaborării cu elitele locale era dictat de problematica securității militare și stabilității sociale și politice, care putea fi asigurată prin loialitatea supușilor non-ruși. De aici se puteau extrage beneficii care rezultau din exploatarea resurselor, în special a celor umane¹, dar și a celor naturale, desigur, odată cu crearea infrastructurii necesare. În același timp, integrarea noilor teritorii în Imperiul Rus s-a realizat diferit în funcție de regiune, uneori limitându-se doar la asimilarea elitelor, fără a afecta populația de rând, care și-a păstrat identitatea etnică, tribală sau religioasă. În timp ce unele elite, precum cele tătare sau ucrainene, s-au dizolvat aproape integral în nobilimea rusă, altele, cum ar fi baronii germani din zona baltică sau aristocrații

¹ Андреас Каппелер, *Россия – многонациональная империя*, Москва, Прогресс-Традиция, 2000, p. 82.

suedezi din Finlanda, și-au păstrat privilegiile și identitatea proprie². Există mai multe motive care ar explica aceste procese, pornind de la tradițiile culturale, nivelul de dezvoltare economică și politică ale acestor grupuri, precum și istoricul și intensitatea relațiilor cu rușii de până la momentul anexării.

Astfel, politica autorităților imperiale ruse nu a fost orientată spre uniformizare, ci, mai degrabă, spre adaptarea la specificul fiecărei regiuni. Într-adevăr, pentru o perioadă îndelungată de timp, nu a existat un sistem administrativ-teritorial unificat, ci regiuni care dispuneau atât de instituții, cât și de unități administrativ-teritoriale specifice. Această diversitate de abordări se datorează multor factori, inclusiv viziunii pragmatice în gestionarea resurselor umane și financiare, precum și lipsei de omogenitate la nivel demografic, etnic sau teritorial³.

Ademenirea elitelor locale într-o colaborare cu autoritățile ruse se realiza prin acordarea privilegiilor pe care le aducea cu sine apartenența la nobilimea imperială. Aceste privilegii includeau imunitate juridică, scutire de impozite și taxe, dreptul de a participa la viața politică și posibilitatea de a ocupa poziții importante în administrație. Strategiile de cooptare se concentrău în jurul acestor privilegii, cu scopul de a câștiga sprijinul și de a asigura loialitatea față de autoritățile imperiale. Aplicarea cu succes a acestor strategii a întărit eforturile autorităților în a-și atrage elitele locale în structurile lor de putere și în a le face să se simtă parte a sistemului imperial rus. Prin încadrarea elitelor locale într-un spațiu ideatic comun, se încerca minimizarea opoziției și rezistenței locale.

În același timp, elitele locale erau constrânse, dar, totodată, și interesate să devină parte a nobilimii ruse, pentru a-și asigura statutul social și economic și pentru a-și proteja interesele. De asemenea, prin apartenența la nobilimea imperială, elitele locale aveau acces în competiția pentru resurse. Prin urmare, devenind parte a nobilimii ruse, acestea i se oferea oportunitatea de a-și consolida și extinde influența și de a-și îmbunătăți poziția în cadrul structurilor de putere. Unii, în ardoarea de a deveni ruși, își abandonau identitatea etnică, alții asimilau cultura rusă fără o schimbare de identitate și, în sfârșit, exista o a treia categorie care opta pentru o asimilare pur instrumentală a limbii și a culturii ruse ca să-și sporească șansele în lupta pentru anumite obiective⁴.

² Рональд Сунн, Империя как она есть: имперская Россия, “Национальное” самосознание и теории империи. În „*Ab Imperio*”, 2001, No.1-2, p. 44.

³ Sergiu Boțolin, Transformarea elitei basarabene în subiect imperial, În: *Volumul Conferinței Științifice Internaționale „Latinitate, Romanitate, Românităte”* ed. Ediția a V-a. Chișinău, 5-6 noiembrie 2021, coord. Liliana Rotaru, Chișinău, 2022, p. 321.

⁴ Алексей Миллер, Русификации: классифицировать и понять. În „*Ab Imperio*”, 2002, No. 2, p. 138-139.

Începând cu cea de-a șaptea decadă a secolului al XVIII-lea, maniera în care a fost realizată asocierea nobilimii în administrarea locală a fost influențată de două acte legislative fundamentale pentru societatea rusă. În 1762, Petru al III-lea a adoptat Manifestul despre libertățile nobilimii, care a fost urmat, în 1785, de Carta privind drepturile, libertățile și privilegiile nobilimii ruse, emisă de Ecaterina a II-a. Aceste acte au marcat o schimbare semnificativă în ceea ce privește statutul nobilimii, eliminând obligativitatea serviciului de stat ca o condiție esențială pentru a deține acest statut.

Carta din 1875 a conferit nobilimii ruse o serie de privilegii, inclusiv dreptul de a se autoguverna prin intermediul Adunării Nobililor și de a fi judecată în instanțe separate de cele ale populației obișnuite. Un alt aspect important al *Cartei* a fost sistemul de ranguri nobiliare. Acesta a creat o ierarhie socială în rândul nobililor, bazată pe avere și autoritate. Această ierarhie a oferit un statut mai înalt și o poziție socială mai mare celor care aveau mai multe resurse și influență. De precizat că actul adoptat de Ecaterina a II-a garanta inalienabilitatea proprietății, vieții și onoarei, fapt care era în spiritul ideologiei europene a vremii, or, aceste trei elemente stăteau la baza contractului social propagat de filosofia iluministă⁵. În același timp, cele trei elemente, deși constituiau formula drepturilor omului, erau garantate doar pentru nobili, ele nefiind valabile pentru o bună parte din țărani, asupra cărora nobilimea exercita un veritabil drept de proprietate⁶.

Carta din 1785 a reprezentat un moment decisiv în evoluția nobilimii ruse, stabilind un regim de autoguvernare, care consfințea dreptul nobilimii de a se organiza în cadrul societăților reprezentative la nivel local, cunoscute sub numele de Adunări nobiliare. În cadrul acestor instituții, nobilii erau aleși pentru a reprezenta interesele lor și pentru a fi implicați în procesul decizional al actului de guvernare locală. Implementarea principiului reprezentativității nobilimii în actul de guvernare a fost necesară după reforma administrativă din 1775, care a creat o serie de instituții de ordin local. Aceste instituții erau, la rândul lor, conectate statului și se doreau a fi gestionate de oameni calificați. Din acest motiv, nobilimea a fost asociată în actul de guvernare locală, prin ocuparea de către reprezentanții lor a diverselor funcții administrative⁷. Un alt beneficiu al acestei forme de autoguvernare ținea de faptul că nobilii puteau fi judecați doar în instanțe separate de cele ale populației obișnuite, care aveau tendința de a fi mai puțin dure în verdictele lor.

⁵ Юрий Лотман, Беседы о русской культуре, Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века), СПб, Искусство-СПб. 1994, p. 40.

⁶ Sergiu Boțolin, În slujba imperiului. Elita locală în cadrul administrației regionale din Basarabia (1812-1828). În: *În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan : In honorem profesor Valentin Tomuleț* / Universitatea de Stat din Moldova, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”; editor: Constantin Manolache; coordonator: Liliana Rotaru; responsabil de ediție: Cristina Gherasim. – Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) “Andrei Lupan”, 2022, pp. 321-322.

⁷ *Ibidem*, p. 322.

Alegerea nobililor în diverse funcții administrative trebuia să răspundă celor două nevoi: deficitul de cadre calificate și necesitatea de a reduce povara bugetară⁸. Ca urmare a extinderii teritoriale a Imperiului Rus, autoritățile se confruntau cu o nevoie crescândă de funcționari calificați, pentru a administra noile teritorii. Se credea că nobilii aveau un nivel mai ridicat de educație și experiență în domeniul administrativ, fapt care îi făcea mai potriviți pentru a ocupa aceste funcții. În același timp, ritmul accelerat de dezvoltare a Imperiului Rus aducea cu sine și creșterea exponențială a cheltuielilor bugetare. Alegerea nobililor în funcții administrative reprezenta o soluție optimă pentru a reduce aceste cheltuieli, având avantajul că aceștia dispuneau de propriile resurse financiare și erau, prin urmare, mai puțin dependenți de bugetul statului.

Totodată, prin asocierea parțială a elitei locale în procesul de administrare a regiunii, autoritățile ruse obțineau, pe lângă avantaje strict pragmatice, și acea legitimare a prezenței sale în teritoriile anexate. Astfel, acordarea consimțământului elitei locale, manifestat prin participarea acesteia la crearea instituțiilor reprezentative, dar și prin accederea în funcții importante, garanta o stabilitate necesară aprofundării politicilor de integrare.

În cazul Basarabiei, deși formal, exprimarea loialității față de Împărat s-a realizat în cadrul primelor vizite oficiale ale deputaților nobilimii basarabene la Sankt-Petersburg⁹, totuși o parte din boierii moldoveni și-au demonstrat devotamentul față de Imperiul Rus încă din perioada 1806-1812 și chiar mai devreme. Boierii care-și demonstrau cu ferveare fidelitatea față de autoritățile ruse erau recompensați pe măsură: li se păstrau posturile, beneficiau de susținere, deveneau arendași ai surselor de venituri ale țării¹⁰. Astfel, implicarea lor activă în promovarea intereselor Imperiului Rus le aducea multiple beneficii și le consolida poziția în cadrul elitei locale.

Dreptul de a ocupa funcții în administrația Basarabiei poate fi considerat unul dintre privilegiile acordate elitei locale și, în același timp, o strategie eficientă de cooptare a acesteia, deoarece a permis autorităților ruse să își consolideze poziția în teritoriu, în timp ce elitele locale aveau acces la putere. Funcțiile în administrația Basarabiei erau ocupate prin intermediul alegerilor organizate de societățile nobiliare locale, dar acestea erau adesea influențate de reprezentanții puterii centrale, care aveau un rol de patronaj, vorbind eufemistic, în acest proces. În acest fel, elitele locale erau cooptate în structurile

⁸ Александр Куприянов, *Выборные практики дворянства Московской губернии в конце XVIII-начале XIX века* // О. Глаголева и И. Ширле (ред.), *Дворянство, власть и общество в провинциальной России XVIII века*, Москва, Новое литературное обозрение, 2012, p. 258.

⁹ Sergiu Boțolin, *Vizitele de exprimare a loialității față de tron ca strategie de integrare a nobilimii locale. Cazul Basarabiei în primul sfert al secolului al XIX-lea*. În: *Acta Terrae Fogarasiensis*, 2019, Vol.VIII, pp. 141-146.

¹⁰ Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău, Pontos, 2008, p. 64.

de putere și puteau să își promoveze interesele personale și ale comunității lor. Totuși, această practică a fost adesea însoțită de suspiciuni și neîncredere reciprocă între membrii nobilimii, iar în unele cazuri, pregătirea insuficientă a funcționarilor și sincopel administrative au cauzat probleme în gestionarea afacerilor publice.

Primele alegeri nobiliare în Basarabia de după anexare (1818) trebuiau să reprezinte un test important de loialitate și organizare pentru elita locală, dar dezbaterele au degenerat rapid într-un conflict deschis dintre diverse facțiuni, evidențiind, astfel, scindarea în cadrul comunității. În urma acestui prim scrutin, conducerea *de facto* fiind preluată de un grup de interese, în frunte cu Ioan Pruncul și Vasile Rosetti-Bălănescu, ulterior alipindu-se la ei și Zamfirache Rale, fapt care i-a permis lui Filipp Vighel, viitorul viceguvernator al Basarabiei, să vorbească de instituirea unui adevărat „triumvirat”. Partizanii celor trei au ocupat majoritatea funcțiilor în administrația regiunii, inclusiv în Sfatul Suprem¹¹, fapt care a dus la marginalizarea celorlalte familii boierești importante, pentru că Vasile Rosetti-Bălănescu era privit drept un parvenit, care nu avea drepturi legitime pentru un rol atât de important în Basarabia¹². Pentru a asigura recunoașterea pozițiilor obținute, ei au susținut alegerea lui Dumitru Rîșcanu în funcția de mareșal al nobilimii regionale, boier ale cărui origini nobile și a cărui autoritate, cel puțin morală, nu putea fi pusă la îndoială. Aceasta a creat aparența unei repartiții echilibrate a funcțiilor eligibile între diverse facțiuni ale nobilimii basarabene, prin urmare se asigura principiul reprezentativității puterii politice la nivelul elitelor. Admitem că Centrul era cointerestat în perpetuarea rivalităților între diverse facțiuni ale nobilimii locale, în măsura în care să nu permită crearea unei solidarități de grup și care să nu perturbeze situația per-ansamblu a regiunii. De menționat că, la nivel de imperiu, conflictele în cadrul alegerilor nobiliare nu erau o raritate, în acest sens, Alexandru I chiar a încercat să modifice procedura de desfășurare a lor¹³.

Deja la următoarele alegeri, din 1821, comportamentul participanților a fost mai decent, probabil, datorită desfășurării sub vizorul direct al administrației regionale. Prezența a însuși generalului Inzov a facilitat accesarea în funcții a претенdenților loiali administrației centrale și a celor cu reputație mai puțin șifonată. În acest scop, era primordială eliminarea din cursă a câtorva membri activi din gruparea care a monopolizat puterea în urma alegerilor precedente, printre aceștia fiind Vasile Rosetti-Bălănescu, Zamfirache Rale și alții – toți eliminați sub pretextul desfășurării unei anchete. Ioan Pruncul, anticipând situația, nu și-a manifestat dezacordul față de imix-

¹¹ Филипп Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, приложение к шестой части Записок Ф.Ф. Вигеля, Москва, Русский Архив, 1892, p. 12.

¹² Vasile Rosetti-Bălănescu deținea rangul boieresc de medelnicer, rang considerat de clasa a III-a.

¹³ Sergiu Boțolin, În slujba imperiului, p. 324.

tiunea conducerii regionale, ci a decis să se alăture partidei guvernamentale, conduse de Matei Krupenschi, reușind, într-un final, să fie reales în calitate de deputat în Sfatul Suprem¹⁴. Astfel, intervenția administrației în frunte cu Ivan Inzov a permis eliminarea unui factor instabil din conducerea regională, care, din punctul lor de vedere, compromitea imaginea per-ansamblu a administrației rusești din Basarabia, unde abuzurile „triumviratului” erau comise sub paravanul funcțiilor în administrația regională. Accederea la conducere a partidei guvernamentale, complementar cu reducerea numărului de funcționari locali în administrație, începând cu 1818, a facilitat continuarea procesului de asimilare administrativă a Basarabiei. De menționat că Vasile Rosetti-Bălănescu a devenit un personaj cunoscut în Basarabia și datorită pasajelor mai puțin onorabile din biografia sa, cum este procesul îndelungat de judecată cu Sturdzeștii pentru anumite domenii funciare¹⁵. Mai mult, însușindu-și prin fraudă rangul de spătar, acesta intră în conflict cu conducerea Basarabiei pentru trecerea Prutului, fără respectarea condițiilor carantinei, fapt pentru care a fost arestat.

În ciuda introducerii unor mecanisme electorale pentru alegerea reprezentanților nobilimii în Basarabia, existența acestora a fost însoțită de o creștere a reticenței din partea multor nobili locali de a candida la funcții electivă. Această reticență a fost generată în mare parte de lipsa consecvenței în aplicarea mecanismelor respective, ceea ce a determinat o încredere redusă în capacitatea lor de a garanta o reprezentare adecvată a intereselor nobilimii. În plus, a fost observată o lipsă de diferențiere semnificativă între funcționarii aleși prin mecanisme electorale și cei numiți direct de către autoritățile centrale, ambele categorii fiind supuse acelorași rigori și proceduri administrative. În acest context, elita Basarabiei a fost transformată într-o sursă pentru aparatul birocratic. În loc să se promoveze un traseu real spre o guvernare reprezentativă, prin intermediul aplicării unui principiu electoral autentic, această abordare a condus la o diluare a elitei locale în aparatul de stat rusesc și la o marginalizare treptată a rolului și influenței nobilimii basarabene în procesul decizional.

În general, motivul principal pentru care mulți se angajau în serviciul de stat era obținerea unui rang, mai ales având în vedere dificultatea procesului de confirmare a nobilimii din Basarabia. Astfel, unii funcționari ajungând la un anumit rang, care le permitea obținerea fie a unui statut nobiliar viager, fie ereditar, părăseau serviciul de stat¹⁶. Într-o încercare de a contracara această tendință, quantumul pensiilor era stabilit în funcție de rangul deținut în momentul încheierii serviciului, reprezentând, astfel, o altă formă de recompen-

¹⁴ Филипп Вигель, *op.cit.*, p. 13.

¹⁵ Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru (Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia la 1821)*, București, Fundația Regele Carol, 1940, p. 119.

¹⁶ Gheorghe Bezviconi, *Profiluri Basarabene*, (în 2 vol.). V1, Chișinău, Știința, 2017, p. 61.

sare pentru contribuția adusă statului rus și, totodată, o motivație suplimentară pentru a rămâne în serviciul de stat cât mai mult timp posibil.

Un factor demotivant pentru a rămâne în serviciul public erau restanțele la plata salariilor, care, în anumite perioade, deveneau o constantă, mai ales, dacă ne referim la provincii, ceea ce alimenta corupția și abuzurile din partea funcționarilor, inclusiv a celor aleși. Este posibil ca problema salariilor să nu fi îngrijorat autoritățile, deoarece se cunoștea și se accepta tacit practica obținerii de venituri ilicite în temeiul funcției exercitate. Marea majoritate a funcționarilor din Imperiul Rus erau recompensați insuficient, spre exemplu, cancelariștii primeau salarii de circa 30-40 de ruble anual¹⁷, sume plătite în asigurațiuni, care, în anumite perioade, erau supuse unei devalorizări galopante¹⁸. Pentru funcționarii din primele clase existau plăți compensatorii, cum ar fi „arenda”. Această sumă, care anual se ridica la câteva sute de ruble și, în unele cazuri, ajungea aproape de limita stabilită de 5 mii de ruble anual, trebuia să compenseze diferența de venituri dintre cei care slujeau statului și moșierii care trăiau din renta propriilor domenii¹⁹.

Cu toate acestea, atestăm cazuri de cariere reușite ale nobililor basarabeni în cadrul administrației regionale. Mai mulți reprezentanți ai boierimii își încep serviciul de pe trepte relativ joase ale Tabelului, ajungând să avanseze rapid în ierarhia birocratică, existând cazuri de atingere a clasei superioare într-un timp mai redus, avându-se în vedere că normele generale prevedeau o perioadă de 3-4 ani pentru promovarea spre un nou rang. Transferul prematur într-o clasă superioară reprezenta o excepție de la regulă și se acorda prin decizia personală a Împăratului, având ca temei anumite servicii deosebite aduse statului rus.

Acordarea preferențială a unor ranguri reprezenta o modalitate de recompensă pentru funcționarii sânguincioși și de perspectivă, recrutați din elitele locale, care trebuiau să contribuie la crearea unui mediu loial în rândul elitei basarabene. Printre premisele care creșteau șansele unei cariere reușite regăsim: o bună experiență în colaborarea cu autoritățile ruse în perioadele de ocupație militară, deținerea unui rang sau a unei funcții importante în administrația principatelor. Cu toate acestea, există și cazuri în care ascensiunea rapidă în ierarhie încetinea brusc, odată cu atingerea rangului de clasa a 9-a, ultima înaintea obținerii demnității de nobil ereditar. Acest lucru sugerează că autoritățile nu se grăbeau să extindă comunitatea nobiliară de viță în Imperiul Rus, până la confirmarea originii nobiliare a pretendentului²⁰.

¹⁷ Петр Зайончковский, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке*, М., 1978, p. 72.

¹⁸ În septembrie 1807, rubla în asigurațiune valora 90 de copeici în argint, deja în ianuarie 1808 căzuse la 75 de copeici iar în septembrie nu valora mai mult de 50 de copeici în argint, *vezi la*: Петр Зайончковский, *op.cit.*, p. 73.

¹⁹ Петр Зайончковский, *op.cit.*, p. 73.

²⁰ Sergiu Boțolin, *În slujba imperiului*, pp. 328-329.

Un exemplu de ascensiune rapidă în ierarhia birocratică în Basarabia îl reprezintă cariera lui Constantin Stamati. Acesta a început să lucreze în serviciul Vistieriei Moldovei în 1806, dar a decis, în 1812, să-și urmeze tatăl la Chișinău. La 16 noiembrie 1812, a fost înscris ca funcționar pe lângă guvernatorul Scarlat Sturdza, iar la 31 decembrie obține rangul de clasa a 14-a: registrator colegial²¹. Pentru activitatea sa pe parcursul mai multor ani în calitate de ispravnic, cât și pentru eforturile sale de împiedicare a pătrunderii ciumei, este recompensat, în decembrie 1817, cu rangul de secretar colegial, corespunzător gradului militar de căpitan-porucik de infanterie. Însă la scurt timp, pentru implicarea în organizarea vizitei Împăratului la Chișinău, Constantin Stamati obține, deja în mai 1818, rangul de consilier titular,²² a noua treaptă în tabelul rangurilor, care corespundea gradului militar de căpitan de infanterie. Chiar dacă își continuă cariera în calitate de funcționar cu însărcinări speciale pe lângă generalul Inzov și, ulterior, pe lângă guvernatorul general, contele Voronțov, iar începând cu 1820, ocupă diverse funcții în guvernul regional, dar și pe cea de deputat în Sfatul suprem, Constantin Stamati așa și nu a obținut rangul de clasa a 8-a, care îi putea asigura demnitatea de nobil ereditar²³.

Se poate observa o situație similară și în cazul lui Teodor Krupenschi, care s-a mutat la Chișinău în anul 1812, ocupând postul de sărdar de ținut. Acesta deținea rangul boieresc de al doilea logofăt la Divanul din Iași, obținut în timpul ocupației ruse²⁴, fiind recrutat în serviciu de către senatorul Serghei Kușnicov²⁵. După semnarea tratatului de pace de la București, Teodor Krupenschi a trecut în serviciul de stat rus și, după numirea sa în calitate de ispravnic al ținutului Orhei, a fost distins cu rangul de clasa a 9-a: consilier titular²⁶. Eforturile sale de aprovizionare a trupelor ruse în timpul războiului, precum și activitățile de eradicare a ciumei au fost apreciate de autorități, acesta fiind distins cu Ordinele cavalierești Sf. Ana, clasa a III-a, și Sf. Vladimir, clasa a IV-a²⁷. După 1820, a fost transferat în aparatul locțiitorului plenipotențiar al Basarabiei, Alexei Bahmetev²⁸. Mai târziu, acesta a propus delegarea lui Teodor Krupenschi la Viena, în calitate de funcționar al Colegiului afacerilor străine²⁹, în timpul aflării Împăratului Alexandru I în

²¹ Gheorghe Bezviconi, *Profiluri Basarabene*, p. 23.

²² *Ibidem*, p. 24.

²³ Sergiu Boțolin, *În slujba imperiului*, p. 329.

²⁴ Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, p. 254.

²⁵ În perioada ocupației rusești a principatelor, senatorul Serghei Kușnicov a îndeplinit funcția de președinte al Divanurilor Moldovei și Munteniei.

²⁶ Владимир Морозан, *Бессарабия и ее дворянство в XIX – начале XX в.: в 2 т. Т.2*, СПб, Дмитрий Буланин, 2018, p. 216.

²⁷ Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, p. 256-257.

²⁸ Владимир Морозан, *Бессарабия и ее дворянство*, p. 216.

²⁹ Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, 1940, p. 258.

capitala Imperiului Austriac³⁰. Cu toate acestea, în ciuda unei activități prodigioase în anii care au urmat³¹, Teodor Krupenschi așa și nu s-a învrednicit de următorul rang, ce i-ar fi garantat noblețea ereditară în temeiul meritelor personale³².

În contrast, un alt exemplu de situație este evidențiat în cazul lui Matei Krupenschi, fratele lui Teodor, care, la începutul războiului, în 1806, avea 31 de ani și deținea același rang boieresc de al doilea logofăt în Divanul din Iași, asemenea fratelui său. Cu toate acestea, datorită sprijinului acordat de către Iancu Balș și Iordache Rosetti-Rosnovanu, doi apropiați ai senatorului Kușnicov, Matei Krupenschi a devenit o personalitate proeminentă în administrația de ocupație rusească. După anul 1812, Matei Krupenschi a preluat moșiile mamei sale din ținutul Hotin și s-a stabilit la Chișinău, obținând titlul de consilier de Curte, ceea ce i-a conferit demnitatea de nobil ereditar. Un an mai târziu, în 1813, el a fost avansat la rangul de clasa a 6-a: consilier de colegiu³³. În perioada 1812-1813, a fost responsabil de visteria regională, iar după numirea lui Alexei Bahmetev în calitate de locțiitor plenipotențiar al Basarabiei, Matei Krupenschi, deja confirmat în rang de consilier de colegiu, a fost numit viceguvernator³⁴.

În perioada ocupației militare ruse a Basarabiei, cei care au contribuit la administrarea regiunii și au demonstrat loialitate față de autoritățile centrale erau decorați cu ordine rusești. Deși aceasta poate părea o recompensă simbolică, în realitate, avea implicații practice semnificative. Anumite distincții de stat sporeau substanțial șansele de avansare în carieră sau pe scara ierarhică, accelerând procedura de obținere a unui nou rang nobiliar. În plus, primirea unei astfel de decorații oferea prestigiu și respect în rândul elitei, consolidând, astfel, poziția în societate. Este important de menționat că ordinele rusești erau acordate în mod selectiv, doar celor care erau considerați demni de această onoare, ceea ce făcea ca aceste distincții să fie cu atât mai valoroase. Astfel, ordinele rusești nu numai că reprezentau o formă de recunoaștere a meritelor personale, ci erau și un instrument de consolidare a puterii și influenței în cadrul administrației regionale.

Autoritățile ruse din Basarabia acordau un set variat de avantaje economice elitelor care se dovedeau a fi loiale. Printre acestea se numărau scutiri de impozite, împrumuturi avantajoase și oportunități de afaceri cu autoritățile ruse prin intermediul furnizării de mărfuri și servicii. Cu toate acestea, uneori, aceste privilegii care, la prima vedere, păreau a aduce mari profituri, generau dificultăți majore în relația cu autoritățile ruse. În unele cazuri, bo-

³⁰ Владимир Морозан, *Бессарабия и ее дворянство*, p. 216.

³¹ *Ibidem*, p. 217.

³² Sergiu Boțolin, În slujba imperiului. *Op. cit.*, pp. 329-330.

³³ Gheorghe Bezviconi, *Profiluri Basarabene*, p. 207-208.

³⁴ Sergiu Boțolin, În slujba imperiului, p. 330.

ierii trebuiau să-și recupereze banii investiți în campaniile de aprovizionare a armatei ruse timp de decenii.

Un alt beneficiu prin care Imperiul Rus a lucrat asupra imaginii sale în rândul elitei locale ține de restituirea domeniilor fostelor raiale. Drept urmare, aproape jumătate din moșiile ținutului Hotin au trecut în stăpânirea familiilor de boieri moldoveni Sturza, Cantacuzino, Rosetti, Ghica și alții³⁵. După terminarea războiului ruso-turc și anexarea Basarabiei, și cealaltă jumătate a moșiilor din ținutul Hotin a fost restituită foștilor stăpâni, astfel încât, cu excepția a două sau trei moșii ale statului și ale orașului Hotin, întreg ținutul a revenit vechilor proprietari³⁶.

Mai mult ca atât, în condițiile ocupației militare, când soarta Principatelor depindea de administrația țaristă, boierii erau nevoiți să accepte și să suporte toate schimbările introduse de către demnitarii ruși de teama periclitării poziției sociale sau a pierderii averii³⁷. Acei boieri care încercau să nu se supună sau promovau o politică contrară intereselor Rusiei erau eliberați din posturi și puși sub supraveghere polițienească, fiind expulzați sau chiar surghiuniți în Rusia³⁸.

De remarcat că beneficiile simbolice pe care le putea genera statutul de nobil rus, ca expresie a unei pretinse culturi superioare, putea determina schimbări de comportament, atitudini și percepții. Distincția și recunoașterea socială conferită de statutul nobiliar genera respect și autoritate în comunitate, dar și deschidea accesul în grupuri sau evenimente elitiste. Printre semnele distinctive ale statutului nobiliar se remarcă sigiliul de familie, stema, titlul nobiliar și uniforma, care atestau apartenența la cea mai „aleasă” parte a societății ruse.

În același timp, avantajele materiale, scutirea de obligativitatea serviciului militar sau cel civil, la care se adaugă accesul la o educație de calitate, permiteau nobililor să se dedice activităților culturale, intelectuale sau politice, fără a fi nevoiți să se preocupe de subzistență sau de alte probleme materiale. Astfel, mulți membri ai nobilimii erau implicați în activități artistice, literare și științifice sau erau principalii promotori și mecenai ai acestor activități, ceea ce contribuia și mai mult la prestigiul lor în societate. Astfel, cei care râvneau la acest nou statut, treptat, au adoptat uzanțele cuvenite în materie de stil de viață: alimentație, consum cultural, vestimentație, petrecerea timpului liber.

³⁵ Алексей Накко, Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 г., În: Записки императорского Одесского Общества Истории и Древностей, 1879, vol. XI, p. 290.

³⁶ *Ibidem*, pp. 290-291.

³⁷ Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 75.

³⁸ *Ibidem*.

Prin acordarea de beneficii financiare și materiale, precum scutiri de impozite și împrumuturi avantajoase, dar și prin oferirea de avantaje sociale, cum ar fi ranguri, titluri nobiliare și funcții importante, autoritățile ruse au creat unul dintre cele mai eficiente instrumente pentru a câștiga devotamentul elitei locale. Această abordare a permis consolidarea controlului asupra elitei locale și a asigurat loialitatea lor, deoarece ei nu mai puteau renunța la avantajele obținute. Este demn de menționat că nu toți membrii elitei locale au beneficiat pe deplin de aceste privilegii materiale, acordarea lor fiind selectivă. Mai mult chiar, aceste privilegii erau condiționate de anumite responsabilități și obligații față de autoritățile ruse, cum ar fi sprijinul politic și militar, ceea ce a încurajat elitele locale să coopereze cu autoritățile ruse și, totodată, să-și promoveze propriile interese prin intermediul acestor avantaje.

Procesul de asimilare a elitei locale în noul sistem administrativ rusesc a presupus, inițial, o confirmare juridică a statutului nobilimii basarabene. Această etapă a fost una anevoioasă și a generat o serie de probleme, întrucât exista o incompatibilitate ierarhică între cele două stări, de la controverse terminologice până la „organigrama” lor³⁹. Astfel, echivalentul oferit de către autoritățile ruse pentru anumite titluri nobiliare nu a fost acceptat de majoritatea nobililor basarabeni. De exemplu, deținătorii titlurilor de *vel logofăt* sau *vistiernic*, care aparțineau primei trepte în ierarhia moldovenească, au fost egalați de către ruși cu rangul de funcționar de clasa a IV-a⁴⁰, ceea ce a generat nemulțumiri și resentimente în rândul elitei locale.

După un proces de durată, care a reușit să cuprindă mai toate viciile unui sistem birocratic, deciziile finale ale Departamentului heraldic au confirmat totuși locul și rolul elitelor locale din Basarabia în Imperiul Rus. În același timp, activitatea exponenților elitei locale în cadrul nobilimii ruse a reprezentat un instrument eficient în păstrarea caracterului specific al Basarabiei în cadrul Imperiului. În conjuncturi distincte însă, aceeași elită basarabească, care trebuia să pledeze pentru interesele populației indigene, se transforma într-un agent al puterii centrale la periferie⁴¹.

Totuși, etapele acestui proces au transmis oarecum semnale de neîncredere reciprocă dintre membrii nobilimii, dintre diverse organisme locale sau dintre reprezentanți ai puterii centrale și factori decizionali la nivel periferic. Viciate de sincope administrative, numărul mare de comisii instituite pe același subiect, denotă carențe în organizarea activităților, iar uneori, inclusiv în pregătirea efectivului funcționăresc⁴².

³⁹ Sergiu Boțolin, Transformarea elitei basarabene în subiect imperial, p. 325.

⁴⁰ Филипп Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, приложение к шестой части Записок Ф.Ф. Вигеля, Москва, Русский Архив, 1892. p. 32.

⁴¹ Sergiu Boțolin, Transformarea elitei basarabene în subiect imperial, p. 330.

⁴² *Ibidem*, pp. 330-331.

În final, putem constata că sistemul imperial de privilegii nobiliare a jucat un rol crucial în procesul de integrare a elitei locale din Basarabia în structurile politice și sociale ale Imperiului Rus. Autoritățile rusești au folosit acest instrument puternic pentru a atrage și controla elitele locale, consolidând astfel autoritatea lor în regiune. Prin acordarea de avantaje materiale și simbolice, sistemul a creat o imagine de asociere între elitele basarabene și guvernare, dar a redus, în același timp, rolul acestora ca reprezentanți ai comunității locale. În ciuda rezistenței unor membri ai elitei, majoritatea au acceptat aceste schimbări, întrucât beneficiile oferite erau prea mari, pentru a fi refuzate. Sistemul imperial de privilegii nobiliare a reprezentat un mecanism puternic al autorităților ruse în controlarea și integrarea elitei locale din Basarabia în Imperiul Rus. Însă, în același timp, acest sistem a avut un impact semnificativ asupra modului în care s-au dezvoltat structurile sociale și politice ale regiunii. Prin acordarea de privilegii, autoritățile ruse au creat o elită dependentă de Centru, care a devenit un instrument al acestuia în implementarea politicilor dorite.

The Imperial system of nobility privileges in Bessarabia during the first three decades of the 19th Century

The elite in Bessarabia were drawn to the idea of becoming part of the Russian nobility, which included privileges associated with this social status. In addition to the material benefits that the status of a Russian noble could generate, attention should also be paid to the symbolic attributes. Belonging to a supposedly superior culture to the local one led to changes in behaviour, attitudes, and perceptions. As such, those who aspired to the status of a Russian noble attempted to adopt the appropriate customs regarding lifestyle. The struggle for material privileges led to an increased degree of dependence on imperial authorities, while also affecting cohesion within the local noble community.

Keywords: Russian Empire, Bessarabia, nobility, local elites, privileges.

Sergiu BOȚOLIN
asistent universitar
Facultatea de Istorie și Filosofie
Universitatea de Stat din Moldova

BISERICA ORTODOXĂ ȘI BASARABIA ANULUI 1912*

Este cunoscut că în 1912 au fost declanșate o serie de manifestări fastuoase menite să consemneze intrarea Basarabiei în componența Imperiului Rus, ce urmau să includă o cât mai mare parte a elitei basarabene, și nu numai.

Un rol cum nu se poate de important în aceste evenimente urma să-l joace Biserica Ortodoxă. Și ar fi incorect să nu ne referim la unele din aspectele pe care le-a jucat Biserica Ortodoxă în perioada anterioară, care anume o promova spre notabilitatea ei în derularea acestor manifestări. Nu vom aduce o noutate, dacă vom afirma că Instituția Bisericii Ortodoxe, odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, pe lângă funcția sa primordială, și anume grija pentru viața moral-spirituală a enoriașilor săi, pe care o exercita în acest teritoriu, dat fiind imaginea modelată de puterea imperială, cea politico-administrativă-confesională, urma să îndeplinească și o serie de alte funcții, dacă nu prioritare, cel puțin pe picior de egalitate cu cea moral-spirituală.

Ca linii directorii – din punctul nostru de vedere – pot fi conturate, cel puțin, patru obiective: rusificarea, promovarea panteonului și tradiției ortodoxe ruse în rândul enoriașilor autohtoni, promovarea cultului țarului și avansarea elementelor educației „patriotico-imperiale”. Nu ne vom opri asupra celei dintâi direcții, subiectul fiind, după noi, dezbătut la diferite nivele și din diferite unghiuri de vedere, cu toate că este loc încă de anumite interpretări.

Dacă este să ne referim la adaptarea populației ortodoxe autohtone la arealul dominant al Imperiului Rus, este util să amintim că încă în perioada exarhatului lui Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a căutat încadrarea atât a Valahiei, cât și a Moldovei, în tradițiile ortodoxe țariste, dacă este posibil să le numim așa.

Fiind ratat proiectul pentru spațiul Principatelor, după 1813, odată cu formarea eparhiei Chișinăului și Hotinului, acest lucru s-a implementat în Basarabia. Ca argument, în acest sens, sunt cuvintele unicului mitropolit al eparhiei nou-formate: „noi, prin tipărirea acestei cărți, după instrucțiunile date nouă, urmând într-o toată după cum este spus a traducerii cărților de rugăciune, tipărite în Rusia, am inclus conform datoriei noastre în această carte și pe toți sfinții ce sunt cinstiți de către Preaînaltul în Imperiul Rus Ortodox, păzit de către Dumnezeu, și de asemenea și miracolele ce au fost în multe locuri în Rusia de la Icoanele Preasfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și Cinstitei Maria. Deoarece datoria noastră acum, când Milostivul Dumnezeu a binevoit cu mâna a tot cinstitorului Împărat Alexandru I să ne izbăvească de asuprirea Agareană și să ne unească la alte de Dumnezeu păzite țări ortodoxe a puterii ruse, a noastră spun Datorie acum alături de alte

popoare creștine ortodoxe în Rusia locuitoare este să sărbătorim și să prăznuim Sfinții ce i-au servit lui Dumnezeu în Rusia și cărora Dumnezeu pentru păstrarea de către ei a credinței ortodoxe, până la sfârșitul vieții, pentru dragostea lor fierbinte și pentru viața de o potrivă cu a Apostolilor prin care au luminat și au întărit credincioșii în credință unora din care i-a proslăvit prin mulțime de miracole iar pre mulți din ei și cu moaște veșnice”¹.

De fapt, s-a urmărit nu numai introducerea integrală a panteonului Sfinților Ortodocși Ruși, majoritatea necunoscuți autohtonilor. Exarhul Gavriil – și nu doar din inițiativă proprie – a încercat și, în multiplele sale încercări și strădanii, a reușit (nu în ultimul rând, și datorită faptului că acest curs a fost susținut pe întreaga perioadă de stăpânire țaristă) și o modelare în stil rusesc a tradiției și obiceiurilor populației din spațiul interfluviului pruto-nistrean, fie la nivel de serviciu religios, fie ca înfățișare a locașului de cult, a structurii și calendarului vieții religioase, structural încet, dar cu certitudine, viața confesională a cultului dominant devenind supusă stilului rus.

Cu referire la calendarul și viața religioasă ni se pare convingătoare *Introducerea* la Mineul din 1819, în care se consemna: „Praznicul acesta de către pravoslavnică biserică a Rossiei s-au priimit împreună cu credința creștinească, și din vremea aceia întru slava Preasfintei de D(u)mnezeu Născătoarei care acopere prea bine credincioasa Împărăție a Rosiei, să păzească în toată Rossiia nestrămutat până acum, iar în locurile de aicea praznicul acesta nu s-au prăznuit de obște și pentru aceea nu este prea știut.

Dar fiindcă acum partea aceasta cu apărarea Maicii D(o)mnului s-au izbăvit de jugul agarenilor și s-au împreunat cu cea păzită de D(u)mnezeu împărăției a Rossiei să cuvine ca și noi împreună cu celaltă pravoslavnică a Rosiei norod să cinstim și să proslăvim zioa Acoperemântului a preasfințitei apărătoarei noastre de D(u)mnezeu Născătoarei și pururi fecioarei Mariei.

Pentru aceasta dară ca să se înoiască și să se întărească praznicul acesta în mințile și inimile duhovniceștilor fii ai noștri am socotit a tipări la sfârșitul aceștii cărții slujba Pocrovului adică ale Acoperemântului Preasfintei de Dumnezeu Născătoarei cu a căriia rugăciuni și folosinți să odihnească asupra voastră darul și mila lui Dumnezeu întru toată dzilele vieții noastre. Amin”². Exemple de acest fel pot fi aduse foarte multe, și nu numai din timpul păstoririi lui Gavriil Bănulescu-Bodoni.

* Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului instituțional Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă, în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I (cifru: 20.80009.0807.36).

¹ Челак А. Бессарабские Богослужбные книги на румынском языке, В: «Труды Бессарабского церковного историко- археологического общества», 1909, Выпуск 2, с.13-18.

² Mineul de obște, Chișinău, Tipografia Exarhicească, 1819, 467 p. Disponibil: <http://www.moldavica.bnrm.md/biblielmo?e=d-01000-00---off-ocarti-00-1---0-10-0---0---odirect-10---4-----0-11-11-ro-50---20-about---00-3-1-00-0-0-11-1-outfZz-8-00&a=d&cl=CL1.10&d=JC10.5> (accesat 16.07.2022).

Cât privește propagarea cultului țarului și a familiei imperiale (sau cum o numește B.P. Hașdeu, kesarodoxia, sau tzarodoxia), inițiator, de asemenea, a fost Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Și primul pas, în acest sens, este introducerea Rânduiei panahidei împărătești de către Bodoni încă în perioada exarhatului și pentru Bisericele din Țara Moldovei și pentru cele din Muntenia.

Aceiași rânduială este publicată în 1817 și la Chișinău, cu titlul: *Rânduiala / panihidei ce să face pentru răposaii Marii / Domni Împărați, și împărăteșe, pentru / Țari și Țarine a toată Rossia, și pentru prea / înălțata lor familie. S-au tipărit pe limba românească din cea / slavească și s-au tipărit în exarhiceasca / tipografie din Mitropolia Chișinăului, / pentru trebuința, și înlesnirea slu / jitorilor bisericești moldoveani, / din eparhia Chișinăului, / la anul 1817³.*

În 1818, aceeași lucrare este retipărită, dar în limba rusă, cu denumirea Чин о поминовении царской семьи, adică Rânduiala panihidei familiei împărătești, fiind din nou retipărită în 1827 de către Dimitrie Sulima.

Panahida familiei imperiale urma să fie citită în anumite zile după cealaltă bisericească sfântă slujbă, într-o anumită ordine, în slobozii și în sate și după panahidele cele de obște. Deci astfel se inițiază și se promovează numele autocratorului și familiei sale în serviciul divin al Bisericii Ortodoxe, iar prin aceasta – și deprinderea populației autohtone cu „situația la zi”, adică a faptului că teritoriul dat este în stăpânirea Imperiului Rus și este parte componentă a teritoriilor conduse de către țar.

Cât de mare urma să fie impactul, ne putem da seama după cel de-al treilea izvod al respectivului serviciu divin, care presupunea „cum să se săvârșească pomenirea pentru toate cele mai sus însemnate, prea înaltele persoane la panahidele cele de obște” și care impunea să fie pomeniți: Petru I, Petru al II, Petru al III, Pavel I, Precuvioasele doamne împărăteșe: Ecaterina I, Ana Ioanovna, Elisaveta Petrovna, Ecaterina a II-a, Precuvioșii domni Țari și mari Cnezi: Ioan Vasilevici, Fiodor Ioanovici, Mihail Feodorovici, Alexei Mihailovici Feodor Alexeevici, Ioann Alexeevici, Preasfințitul Patriarh Filaret Nichitici, Precuvioasele doamne împărăteșe și mari cneaghini: Evdochia Luchianovna, Maria Ilincina, Agatia Simeonovna, Marfa Matveevna, Natalia Chirilovna, Paraschovia Fiodorovna, Monahinea Elena, Marea stareță Marfa Ioanovna, Blagocestivii domni țarevici și mari cnezi Alexei Alexeevici, Alexei Petrovici, Blagocestivele doamne țarevnele Ana Petrovna, Blagocestiva doamnă și mare cneaghină Natalia Alexeevna, Alexandra Pavlovna, Elena Pavlovna, Credincioasele bisericii, împărăteșe și mari cneaghini Tatiana Mihailovna, Irina Mihailovna, Shimonahia Anfisa Mihailovna, Shimonahia

³ Igor Cereteu, Contribuție la Bibliografia Românească Veche. Rânduiala panihidei familiei împărătești Chișinău 1818, În: *Apulum*, Chișinău, LVI, 2019, p. 178.

Sofia Alexeevna, Inohia Margarita Alexeevna, Feodosia Alexeevna, Eudochia Alexeevna, Mariia Alexeevna, Ecaterina Alexeevna, Natalia Alexeevna, Ecaterina Ioanovna, Parascheva Ioanovna și Drept credincioasa împărăteasă, mare cneaghină Natalia Alexeevna, ostașii ortodocși și toți ce pentru credință și patrie în lupte au murit.

Deci, în total, sunt enumerate 42 de persoane din familia imperială, care urmau să fie pomenite, după cum am văzut, practic, pe tot parcursul anului și în toate lăcașurile de cult din Basarabia. Acest lucru nu este altceva, după părerea noastră, decât un instrument de propagandă, care avea o țintă foarte bine determinată – populația autohtonă românească, ce urma să obțină repercusiuni și urmări semnificative pentru acest segment al populației⁴.

Impunerea unui cult imperial rus poate fi observat și după titlurile cărților religioase, publicate la tipografia exarhicească de la Chișinău, titluri care aveau maximum 2-3 rânduri ce reflectau nemijlocit denumirea lucrării, restul fiind rezervat pentru înșirarea numelui țarului și ale tuturor membrilor familiei imperiale⁵. Este evident că numele autocratorului apărea nu numai pe copertile cărților, dar era introdus și se repeta și la diferite servicii divine. Vom da un singur exemplu, în Molebnicul tipărit în 1815 este inclus și un *Paraclis ce să cântă la praznicile împărătești când să face praznic de mulțumire la început de an*, în care familia țarului *in extenso* (enumerați fiind zece membri ai familiei imperiale) este amintită de șase ori⁶.

Credem că o astfel de structură a noilor cărți cu un conținut religios, tipărite în Basarabia, aveau drept scop, în primul rând, acceptarea superiorității persoanei imperiale de către personalul cultic și apoi, prin intermediul preoțimii și al conținuturilor, și de către populația locală.

⁴ Ion Gumenâi, *Cultul țarului și promovarea acestuia de către instituțiile de cult ortodox*, În: „Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare. Materialele conferinței Patrimoniul cultural: Cercetare, valorificare, promovare. Ediția a XIII-a, Chișinău, 27–28 mai 2021”, Chișinău, Editura Unu, 2021, p. 171–180.

⁵ Molebnicul tipărit la 1815 avea, de exemplu, următorul conținut: „Întru Slava Sf(î)nteii, cei de o ființă de / viață făcătoarei și ne despărțitei Troiță, / a Tatălui, și a Fiului, și a Sf(â)ntului Duh. / Cu porunca Prea Blagocestivului Singură / Stăpânitorului Marelui Domnului Nostru / Împăratului Alexandru Pavloviciu a / toată Rossia în ființa Soției Sale a Preabla / gocestivei Doamne Împărătesei Elisave / tei Alexeevnei, și a Maicii lui Preabl(a)go / cestivei Doamne Împărătesei Mariei Fe / odorovnei, și în ființa Binecredinciosului / Domn Țsarevici și a Marelui Cneaz Con / stantin Pavlovici, și a Soției Sale bi / necredincioasei Doamnei Marei Cneaghine Anii / Feodorovnei, și a Bine Credincioșilor / domni Marilor Cneji Nicolae Pavlo / vici, și Mihail Pavlovici, și a Bine / Credincioasei Doamne Marei Cneaghine Mariei Pa / vlovnei, și a soțului ei, și în ființa Bi / necredincioasei Doamnei Marei Cneaghine Ecate / rinei Pavlovnei, și a binecredincioasei / doamnei Marei Cneaghine Anei Pavlovnei. Iară / cu blagoslovenia Prea Sf(â)ntului îndreptătoriu / lui Sinod, și a Preaosf(î)ntitului Gavri / il, Exarg Mitropolit Chișinăului, și / Hotinului s-au tipărit cartea aceasta, ce se / numeaște Molebnic, adică rânduiala cântă / rilor de rugăciuni, și a Paraclisurilor osă / bite în Exarhiceasca tipografie a Basarabi / ei, ce să află în Sf(â)nta Mitropolie a Chiși / năului și a Hotinului în Chișinău, la / anul de la facerea lumii, 7323. Iară de / lanășterea cea după trup a lui D(u)mnezeu cu / vântului 1815. Indictionul 3, în luna lui dechemvrie”

⁶ Ion Gumenâi, *op. cit.*, p. 176.

Cât privește sarcina educativă, aceasta poate fi realizată prin infiltrarea și apoi fixarea anumitor personalități și evenimente cu o încărcătură simbolică-patriotică importantă pentru Imperiul Rus, dar străină spațiului pruto-nistean. Și în acest sens ne vorbește, de exemplu, tipăritura din 1816 a unui *Te-deum de Nașterea lui Iisus Hristos*, ce cuprindea „Urmarea cântării de rugăciune cei de mulță/mire cătră D(o)mnul D(u)mnezeu care să cântă/ în zioa Nașterii Mântuitorului nostru Ii(su)s /H(risto)s, și a pomenirii izbăvirii bisearicii și / a împărăției Rossiei de năpădirea galilor/ și cu dâșșii de doaozeci de neamuri”⁷.

Este evident că, în acest caz, este vorba de victoria în Războiul pentru Apărarea Patriei a armatelor ruse, moment mai mult decât important în istoria și educația rusă, dar fără nicio încărcătură sentimentală sau patriotică pentru populația autohtonă din Basarabia. Mai mult ca atât, aceasta va fi promovată constant în mediul basarabean, iar în anul marcării centenarului intrării Basarabiei în componența imperiului va fi sărbătorită și victoria de la Borodino – cu aceeași amploare ca și prima.

Un alt exemplu îl reprezintă *Službă de mulțămire lui Dumnezeu, celui în Sf(â)nta Troiță Slăvită în zioa pomenirii încheierii păcii între Împărăția Rosienească și între Crăiea Șvezilor și la aducerea moaștelor Sf(â)ntului și binecredinciosului marelui Cneaz Alexandru Nevskii*, tipărită la Chișinău în 1839⁸. Și în acest caz, nici evenimentul și nici personajul istorico-religios nu au nimic în comun cu spațiul românesc, exceptând faptul că regele suedez Carol al XII-lea s-a aflat în refugiu în Basarabia.

Tocmai în acest context al educației „patriotico-imperiale” și, evident, și a îndeplinirii misiunii propagandistice se încadrează și activitatea Bisericii Ortodoxe în pregătirea și desfășurarea celebrării celui centenar de la încorporarea Basarabiei în Imperiul Rus. În acest caz, există însă o deosebire majoră: dacă anterior această activitate era organizată prin coordonarea ei de sus în jos, în cazul centenarului, avem procesul invers, când inițiator și organizator este Biserica Ortodoxă, mai bine spus, conducătorul eparhiei Chișinăului și Hotinului Serafim Ciceacov.

Credem că la baza acestei inițiative au stat câteva momente esențiale. În primul rând, este vorba de o continuare a exploatării Bisericii Ortodoxe în interesele statului rus, care a început încă în păstoria lui Gavriil Bănulescu-Bodoni și care, în diferite perioade, a avut o intensitate diferită.

Apoi, manifestarea se încadrează perfect în ceea ce cercetătorii începutului secolului XX din istoria Rusiei au numit perioadă de „jubileomanie”, când în Imperiul Rus au fost serbate peste 160 de aniversări semnificative, printre care un loc aparte l-au ocupat sărbătorile legate de încorporarea în Imperiul

⁷ Cereteu Igor. *Valori cărțurărești din biblioteca mănăstirii Noul Neamț (tipărituri din secolele XVI-XX)*, Chișinău, Lexon Prim, 2021, p. 89.

⁸ *Ibidem*, p. 111.

Rus a diferitor teritorii naționale periferice, precum Finlanda, Georgia sau Basarabia. Toate aceste manifestări aveau aproximativ același scenariu: reprezentanții administrației imperiale locale creau comitete aniversare, se publicau cărți și broșuri comemorative „pentru popor”, care trebuiau să reflecte istoria regiunii și circumstanțele intrării sale în Rusia; organizarea rugăciunilor publice, a paradelor, a discursurilor solemne etc.

Este important de menționat că aniversările altor periferii imperiale s-au ținut mult mai modest – atât ca mesaje ideologice, cât și ca anvergură a serbării în sine. Elita basarabeană (sau așa-zisa elită basarabeană) s-a străduit să prezinte provincia ca exemplară din punct de vedere al loialității populației locale, care nu a acceptat ideile revoluționare, ideologia separatistă și, totodată, este predispusă la rusificare⁹. În plus, în cazul Basarabiei avem, ca și în cel al Georgiei, un rol cu o pondere deosebită pe care îl juca factorul confesional - unitatea religioasă a populației autohtone și velicorușilor cu care s-a asociat o parte a elitei locale.

Totodată, organizarea acestei manifestări coincidea cu ideile inițiatorului ei, adică ale arhiepiscopului Serafim, care dorea să cimenteze atașamentul populației Basarabiei față de autocratorul rus și față de imperiu. Chiar la începutul activității sale la Chișinău, acesta raporta Sfântului Sinod: „Acele acușări împotriva preoțimii, care mi-au fost comunicate în momentul numirii mele la catedra din Chișinău nu pot să le recunosc ca substanțiale și adevărate... În Moldova (Basarabia) o astfel de mișcare este chiar de neconceput din același motiv că din toate guberniile Imperiului Rus, Basarabia singură nu a cedat în fața atacului revoluționar al evreilor.

Poporul moldovenesc este puțin dezvoltat, dar extrem de binevoitor, credincios, devotat Rusiei, iubindu-și țarul său... Acest lucru are o deosebită influență și asupra pastorilor, care sunt în cea mai mare parte ortodocși convinși și, prin urmare, monarhiști, ce iubesc Rusia și stau în fruntea poporului rus”¹⁰.

În aceeași ordine de idei, dar cu un accent mult mai pronunțat, episcopul vorbea despre acest lucru și la adunarea administrației din 15 mai 1912, subliniind semnificația deosebită a ceremoniilor organizate, ca mijloc important de „rusificare” a moldovenilor. Conform opiniei sale, adevărul despre fapta poporului rus și a „Liderilor supremi” ai săi ar trebui fixată în memoria mol-

⁹ Олег Гром, Дебаты о «молдавском сепаратизме» в период между Первой русской революцией и столетним юбилеем присоединения Бессарабии к России (1907–1912 гг.) // «Славянский Альманах», № 3-4, 2015, с. 95. Aici trebuie să luăm în considerație faptul că această elită nobiliară nu mai dorea să cadă într-o situație dificilă, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, în anul 1863. Atunci, pe fonul evenimentelor poloneze, Guvernatorul Basarabiei primea o telegramă secretă, în care i se arăta că toate regiunile Imperiului Rus au trimis scrisori de susținere a acțiunilor împăratului în Polonia, doar Basarabia rămânând în afara acestui proces, cerându-i-se organizarea scrierii unor astfel de petiții. (Vezi: Ion Gumenăi, *La nobiltà della Bessarabia, gli avvenimenti polacchi del 1863 e la lealtà verso il potere zarista*, In: „Transylvanian Review”, Vol. XXIII Supliment No.1, 2014, p. 106-115)

¹⁰ Правда для сведения бессарабского духовенства и истории епархии. В: «Кишиневские Епархиальные Ведомости», № 34-35, 1912, с. 996.

dovenilor și transmisă din generație în generație, „învățându-i pe moldoveni nu numai să vorbească și să se roage în limba rusă, dar și să gândească, să simtă și să acționeze rusește”¹¹.

Într-un anumit fel, exista și o motivare personală a arhiepiscopului, lucru care este menționat de capul eparhiei în telegrama de mulțumire adresată Împăratului Nicolai al II-lea, acesta făcând comparația între Alexandru I și amiralul P.V. Ciciagov, strămoșul său, participant la primele măsuri de organizare a Basarabiei, și Serafim care servea acum poporul ortodox a acestui spațiu¹².

Odată ce a fost lansată inițiativa exarhului episcopiei Chișinăului și Hotinului, evident, aceasta a stârnit diferite reacții – fie pozitive, fie negative. Din șirul celor din urmă vom cita opinia lui N. Durnovo, care, în ceea ce privește respectivul jubileu, arăta: „Referitor la Basarabia, noi încă în 1877, în toiul războiului ruso-turc, împreună cu profesorul slavist A.A. Maicov, ne expuneam părerea noastră în presă și, fiind de atunci de nenumărate ori în România și fondând acolo în 1902 organul nostru de presă în limba rusă și franceză, și mai mult ne-am convins că Basarabia nu numai că este mărul discordiei între români și ruși, dar este și o pivniță cu pulbere, care, dacă se va aprinde, va cuprinde tot Răsăritul ortodox de un incendiu sângeros și va înmormânta gloria Rusiei ca eliberatoare a Răsăritului creștin”¹³. Totuși, de diferitele opinii din presă nu s-a ținut cont, pregătirile și evenimentul în sine având loc.

Nu ne vom opri amănunțit asupra procesului organizațional, amintind doar că, din inițiativa episcopului Chișinăului și Hotinului, în aprilie 1911 se organizează o întrunire a reprezentanților administrației, ai diferitor organe reprezentative ale păturilor sociale și ai organizațiilor obștești din gubernie, în vederea discuției privind problema celebrării demne a „centenarului alipirii (присоединения) Basarabiei la Imperiul Rus”, care urma să se desfășoare la 16 mai 1912. La această întrunire, după cum informează autorul, a ieșit în evidență dorința reprezentanților tuturor păturilor sociale locale de a organiza viitoarele acțiuni de celebrare ca serbări ale întregii populații (общенародного празднества), clarificându-se, în general, modalitățile și tipurile de onorare a evenimentului¹⁴.

¹¹ Олег Гром, там же, с. 96.

¹² К столетнему юбилею присоединения Бессарабии к России 1812 – 1912, Кишинев: Епархиальная Типография Харалампиевская, 1912, с. 3. De fapt, eforturile lui Serafim Ciceagov nu au trecut neobservate, prin rescriptul împăratului din 16 mai 1912 acesta fiind ridicat la gradul de arhiepiscop.

¹³ Н.Н. Дурново, По поводу столетия присоединения Бессарабии к России. В: «Санкт-петербургские Ведомости», 1912. № 118, 27 мая. С. 1. Problema privind disputa din presă, mai detaliat vezi: Олег Гром, Дебаты о «молдавском сепаратизме» в период между Первой русской революцией и столетним юбилеем присоединения Бессарабии к России (1907–1912 гг.) // «Славянский Альманах», № 3-4, 2015.

¹⁴ Николай Лашков [Лашку], протоиерей, Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России: 1812-1912 г.г., Отчет Издание Бессарабского Губернского юбилейного комитета, Кишинев, Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1914, с. 1.

Ca urmare a acestei întruniri, în luna mai a aceluiași an, conducătorul gubernial al nobilimii basarabene A.N. Krupenski a constituit, sub conducerea sa, un comitet jubiliar, în care au intrat principalele persoane ale guberniei (președintele consiliului gubernial de zemstvă A. Aleinikov, președintele consiliului chișinăuian de zemstvă M. Glavce, conducătorul nobilimii din Chișinău A. Leonard, conducătorul nobilimii din Bender F. Krupenski, primarul de Chișinău Iu. Levinski, la care, pe parcurs, au mai aderat: de la zemstva gubernială – A. Stuard și N. Botezat, din partea dumei orășenești – P. Siniadino și N. Lașkov, din partea conducerii eparhiale – V. Guma, la cererea Ministrului de Interne, au fost incluși A. Iugan și S. Cocerva). Cu o întârziere specifică birocrăției aparatului țarist, comitetul a fost confirmat la 15 martie de către Ministrul de Interne al imperiului¹⁵.

Paralel sau în cadrul pregătirilor pentru manifestările din 1912, s-a inițiat și repararea Bisericii Catedrale, apelul pentru acest lucru fiind făcut și publicat de episcopul Serafim în principala publicație oficială a eparhiei la 15 septembrie 1911. Argumentul folosit de către capul eparhiei a fost în stilul său, arătându-se: „Principalul monument al acestei eliberări și al începutului vieții de sine stătătoare a poporului moldovenesc, al începutului liberei dezvoltări, al oricărui succes și al renașterii religioase servește, în Basarabia, Biserica Catedrală din Chișinău, care, în același timp, este un monument al Dragostei țarului, Împăratului Nicolae I, față de poporul moldovenesc afiliat (присоединенному). Acest Sobor a fost construit prin cheltuielile indicate de Împăratul Nicolae Pavlovici în 1836 și a fost dăruit de EL țării eliberate cu sângele rus de robie, înjosire, fărădelegi și jugul greu”¹⁶.

Concomitent, în apel se arăta că duma orășenească, chiar dacă a reparatizat, în acest scop, 10 000 de ruble, acestea nu erau suficiente nici pentru renovarea picturii interne a bisericii, din care cauză se făcea apel atât către fețele bisericești, cât și către enoriași, în vederea colectării de donații pentru reparație – acțiune atât „de necesara și importantă”.

Prin hotărârea trecută în registrul Congresului general al deputaților din partea preoțimii și starostilor din eparhia Chișinăului din 13 octombrie, se preconiza ca în cinstea centenarului aderării Basarabiei la Imperiul Rus, din donațiile preoțimii pentru Biserica catedrală să fie procurate un chivot, o evanghelie, o cruce, un potir și un semisfeșnic, în sumă de 3 500 de ruble¹⁷. Acest fapt ne face să credem, poate subiectiv, că o parte din activitățile eparhiei, care cereau și anumite eforturi financiare, acum puteau fi camu-

¹⁵ *Ibidem*, p. 2.

¹⁶ Архиепископское воззвание. В: «Кишиневские Епархиальные Новости» (în continuare KEB), № 40, 1911, с. 337.

¹⁷ От Кишиневской Духовной Консисории «KEB», №48-49, 1911, с. 390. Ceea ce este necesar de arătat este faptul că donații pentru reparația și înnoirea Bisericii catedrale au continuat și pe tot parcursul anului 1912 și 1913. (Cf. KEB 1911, 1912, 1913).

flate sub necesitatea celebrării acestui centenar. Ceea ce ne interesează este însă ideea desfășurării și viziunea manifestărilor centenarului, acțiunile ce urmau a fi întreprinse, locul Bisericii Ortodoxe în cadrul acestora și, nu în ultimul rând, grupul-țintă spre care era orientat acest jubileu. Răspunsul la aceste întrebări poate fi dedus din programul de desfășurare a festivității, întocmit de însuși episcopul Serafim Ciciagov, lucru care, de la sine, deja clarifică multe lucruri.

Primul regulament-referință privind sărbătorirea centenarului intrării Basarabiei în componența Imperiului Rus a fost semnat de către episcopul Chișinăului și Hotinului la 7 februarie 1912 și a fost publicat în Buletinul eparhiei Chișinăului nr. 12-13 al aceluiași an¹⁸. Acesta a fost însă anulat și înlocuit printr-un alt regulament, semnat de același Serafim și publicat în următorul număr al Buletinului. Spre deosebire de prima variantă, în acesta se specifica, în primul rând, în denumire, că manifestările vor avea loc în Chișinău și în toată gubernia. Apoi, la acțiunile programate se adăuga și data de 17 mai, când urma să se inaugureze monumentul Împăratului Alexandru I, – compartiment absent în prima variantă.

Și tot în această redacție mai apărea și activitatea ce urma să o desfășoare Frăția Nașterii Domnului, care urma către „16 mai, să publice Foaia Jubiliară în limba rusă și moldovenească, într-un tiraj de 100 000 de mii exemplare, ce urma să fie difuzat în popor.

Regulamentul se încheia prin propunerea ca în data de 15 mai toți egumenii mănăstirilor din Basarabia să se prezinte la Chișinău pentru participarea la diferite servicii religioase și drumuri ale crucii, în restul orașelor și satelor din Basarabia cuvenindu-se să se officieze servicii divine solemne și rugăciuni, iar în școli să se organizeze *Lecturi jubiliare* pentru popor și copii, despre care Consistoriul și Comitetul școlar vor emite dispozițiile sale. În orașe urmau să se organizeze mersuri ale crucii prin piețe, pentru a cuprinde cât mai multă populație, ce urma să ia parte la rugăciuni. Acolo unde erau prezente unități militare, se insista asupra unor înțelegeri cu comandamentul, în vederea încadrării și acestora¹⁹.

Prin actul emis se stabileau scopurile la care urma să se ajungă în urma acestor manifestări, astfel încât această zi să se transforme pentru evlavioasa populație locală într-o zi de rugăciune națională de mulțumire către Dumnezeu și, prin lecturi, discuții bisericești și împărțirea de foi volante, să se fixeze

¹⁸ Положение относительно устройства церковных празднеств, по случаю столетия присоединения Бессарабии к России, 16 мая 1912 г., выработанные по поручению Его Преосвященства Преосвященнейшего Серафима, Епископа Кишиневского и Хотинского, комиссиею в составе Преосвященного Гавриила, Епископа Аккерманского, протоиерея Николая Лашкова, Действительного Статского Советника Иосифа Пархомовича и Протоиерея Василия Гумы. В: «КЕВ», № 12-13, 1912, с. 102-106.

¹⁹ Порядок церковного празднования в г. Кишиневе и во всей губернии 100-летия юбилея присоединения Бессарабии к России. В: «КЕВ», № 14, 1912, с.111-115.

în memoria populației locale datele istorice privind jertfele poporului și statului rus, aduse pentru eliberarea sa de jugul turcesc²⁰.

Este evident că, până în momentul începutului manifestărilor propriu-zise, au fost efectuate și o serie de activități pregătitoare. Printre acestea, de exemplu, se poate enumera deja amintita reparație a Bisericii Catedrale. De asemenea, credem că pe aceeași direcție se înscrie și construcția Casei Episcopale din Chișinău, care a fost primită de Consistoriul de la Chișinău de la comitetul de construcție la 14 aprilie 1912, deci cu aproximativ o luna înainte de „marea sărbătoare”²¹.

Concomitent cu eforturile de edificare a clădirilor de cult-cheie pentru desfășurarea serbării, are loc și o activitate intensivă și, totodată, extensivă de editare a materialelor orientate spre explicarea importanței și încărcăturii simbolice a manifestării din mai. Și aici putem aduce câteva exemple. În primul rând, este vorba de lucrarea protoiereului N. Lașcov *Столетие присоединения Бессарабии к России: 1812-1912 г.г.*²², tradusă și în limba română (moldovenească), *О сута де ани де ла тречеря Басарабией кэтрэ Россия 1812-1912*²³, care au fost tipărite în luna martie 1912. În luna aprilie a aceluiași an, același autor va edita încă o lucrare – *Бессарабия к столетию присоединения к России. 1812-1912 г.г.: Географический и историко-статистический обзор состояния края (С 2 портретами, географической картой и диаграммами)*²⁴.

În afară de lucrările lui N. Lașcov, au mai apărut – cu aceeași orientare tematică – și lucrarea lui Ia. N. Krupenschi *Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812-1912 к 100-летнему юбилею Бессарабии*²⁵, dar și lucrarea apărută la Bălți în două ediții în același an a lui L.V. Golovco *Краткая история Бесарабии к 100 - летнему юбилею присоединения Бессарабии к России: 16 мая 1812-1912 г.г.*²⁶, lucrare devenită „celebră” prin lansarea teoriei conform căreia denumirea de *Basarabia* provenea de la conducătorul Basarab al unui trib al besilor, popor de origine slavă, de unde provine și populația autohtonă a Basarabiei.

²⁰ *Ibidem*, c. 111.

²¹ К постройке Кишиневского Епархиального Дома. В: «КЕВ», №16, 1912, с. 128.

²² Николай Лашков, протоиерей, Столетие присоединения Бессарабии к России: 1812-1912 г.г. Кишинев, Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1912.

²³ Николае Лашку, протоиереу. О сута де ани де ла тречеря Басарабией кэтрэ Россия 1812-1912, [а тэlm. ынвэцэторул де лб. молд. Гр. Д. КонстантINESКУ], Кишинев, Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1912.

²⁴ Николай Лашков, протоиерей, Бессарабия к столетию присоединения к России. 1812-1912 г.г.: Географический и историко-статистический обзор состояния края (С 2 портретами, географической картой и диаграммами), Кишинев, Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1912.

²⁵ Я.Н. Крупенский, Краткий очерк о Бессарабском дворянстве 1812-1912. К столетнему юбилею Бессарабии, Санкт-Петербург, Товарищество Р. Галике и А. Вильборк, 1912.

²⁶ Гоповко Л. В., Краткая история Бесарабии к 100 - летнему юбилею присоединения Бессарабии к России: 16 мая 1812-1912 г.г. 2-е изд., доп., Бельцы, Тип. Ш. Б. Мильгрома, 1912.

Evident, aceste lucrări, alături de cele 100 000 de foi volante, aveau un scop propagandistic clar vizând explicarea beneficiilor aflării Basarabiei în componența Imperiului Rus, idee care, după doleanța lui Serafim Ciceagov, trebuia să fie înțeleasă și acceptată de toată populația.

De asemenea, pentru ca sărbătorirea centenarului să fie una într-adevăr națională, pe lângă cei aproximativ 50 de invitați oficiali, au mai fost convocați, pentru a participa la solemnități, reprezentanții tuturor instituțiilor guvernamentale, obștești și sociale din Basarabia, iar pentru a le oferi acestora posibilitatea de a participa la diferitele acțiuni planificate, din partea comitetului jubileului s-a solicitat și s-a obținut ca zilele de 16 și 17 mai să fie declarate zile libere. Totodată, prin intermediul ispravnicilor și șefilor de zemstvă, au fost invitați la solemnități starostii și președinții judecătoriilor de plasă, primarii satești și alți demnitari, cifra ridicându-se la peste 400 de persoane²⁷.

Sunt destul de intrigante, după părerea noastră, invitațiile de participare emise pe numele egumenilor mănăstirilor, care au un caracter „benevol-obligatoriu”. Acestea erau prezentate ca fiind din partea autorității imperiale, începând astfel: „Decret al Majestății Sale Imperiale Autocratul Întregii Rusii, de la Consistoriul Duhovnicesc Chișinău, către egumenul..

Prin decretul (ucaz) Majestății Sale Imperiale, Consistoriul spiritual al Chișinăului, în baza propunerii Preasfințitului, a Eminenței Sale Episcopului Serafim, din 31 martie, cu nr. 308, vă prescrie Dumneavoastră, Părinte Starceț, să vă prezentați la Chișinău, către 15 mai anul curent, pentru participarea la Serviciul Divin și la mersul crucii, consacrat sărbătoririi jubileului de 100 de ani de la unirea Basarabiei cu Rusia”²⁸.

Totodată, pentru a da o impresia participării întregii gubernii, și nu numai a Chișinăului, episcopul Serafim, prin telegrama din 17 aprilie, permitea, în legătură cu împlinirea, la 16 mai a anului 1912, a o sută de ani de la unirea Basarabiei cu Rusia, de a organiza drumuri ale crucii spre locurile bătăliilor, la monumentele și mormintele frățești, acestea fiind coordonate cu autoritățile locale și militare, avizul fiind adresat blagocinilor din Bender, Akkerman, Ismail și Hotin²⁹.

În cele din urmă, ultimele pregătiri au fost efectuate de către Serafim Ciceagov în călătoria sa la Sankt-Petersburg, unde a fost chemat pentru a participa la ședințele Sfântului Sinod și de unde a revenit având acordul instanțelor superioare privind decorarea cu diferite distincții a mai multor nobili, a unor figuri proeminente și a clerului³⁰.

²⁷ Николай Лашков [Лашку], протоиерей, Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России: 1812-1912 г.г., 1912, с. 11.

²⁸ Agenția Națională a Arhivelor, Arhiva Națională a Republicii Moldova, F.2119, inv. I, d. 162, f. 24.

²⁹ К столетнему юбилею Бессарабии. В: «КЕВ», № 16, 1912, с. 128-129.

³⁰ Правда для сведения бессарабского духовенства и истории епархии В: «КЕВ», № 34-35, 1912, с. 945.

Nu ne vom opri în detaliu asupra desfășurării manifestărilor de celebrare a centenarului „alipirii-unirii” Basarabiei la Imperiul Rus, acestea fiind descrise cu lux de amănunte atât în presa timpului³¹, cât și în lucrări aparte³². Chiar dacă „marele jubileu al centenarului” era ziua de 16 mai, sărbătorirea propriu-zisă a început în data de 13 mai, cinstindu-se, totodată, sărbătoarea Rusaliilor. Lecțiile în instituțiile de învățământ au fost încheiate la 12 mai, iar următoarea zi, după serviciul divin din biserici, începând cu orele 14.00, au fost organizate – atât în instituțiile de cult, cât și în cele educaționale – lecturi populare, unde lectorii sau citeau lecții legate de istoria Basarabiei și a Imperiului Rus, sau povesteau conținutul lucrării, editate recent, a protoiereului N. Lașcov³³. Începând cu data de 14 mai, evenimentele au urmat conform programului aprobat de episcopul Serafim Ciceagov.

Analizând fondul general și conținutul ideologic al manifestărilor, este indiscutabil că în evidență iese caracterul și încărcătura religioasă a acestora, care au fost inițiate, gândite și organizate de capul bisericii ortodoxe din Basarabia, ajutat de comitetul jubiliar.

Dacă vom analiza programul acestor manifestări, fără mare dificultate vom reține că atât însuși startul serbărilor, cât și fiecare zi de sărbătoare debutează cu serviciile divine, liturghiile sau alte manifestări religioase din instituțiile de cult³⁴. Este un lucru firesc, dacă luăm în considerare că Ortodoxia era religia dominantă a Imperiului Rus, cea care se afla sub protecția statului și, evident, era cea mai favorizată. Colosul rus, de fapt, la acel moment, era cel mai proeminent mod de manifestare a cezaro-papismului, și un asemenea jubileu, evident, nu putea fi marcat altfel.

Totuși episcopul Serafim sporește ponderea elementului religios și prin introducerea încă a unui substrat, de această dată, autohton, și anume procesiunea de strămutare a Icoanei Făcătoarei de Minuni de la Chișinău la Mănăstirea Hârbovăț nu la 17 aprilie, după cum era tradiția, ci la 17 mai, după

³¹ Vezi, de exemplu: Объединение: Духовно–Нравственный, Политический., Экономический и Литературный журнал монархического направления, Еженедельник, Редактор Священник Иеремия Чекан, № 17, 18, 19. Disponibil: <http://www.moldavica.bnrn.md/biblielmo?site=localhost&a=p&p=about&c=periodice&l=ro&w=utf-8> (accesat: 07.08.22); Одесский листок, Ежедневник, № 111, и сл. Disponibil: <http://rarebook.onu.edu.ua:8081/> (accesat: 07.08.22) În acest număr, ziarul anunța că atât în cinstea centenarului unirii Basarabiei la Imperiul Rus, cât și a victoriei în războiul de eliberare din 1812, au fost repartizate zece burse (câte cinci pentru fiecare din jubilee) de către Consiliul de tutelă a școlii comercial-negustorești din Chișinău. De asemenea, erau postate și o serie de informații legate de acest jubileu.

³² Vezi, de exemplu: Николай Лашков, протоиерей, Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России: 1812–1912 г.г. Отчет Издание Бессарабского Губернского юбилейного комитета, Кишинев, Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1914; Къ столетнему юбилею присоединения Бессарабии къ Росии 1812–1912, Кишиневъ, Епархиальная Типография Харалампиевская, 1912.

³³ Николай Лашков, там же, с. 12.

³⁴ Cf. Порядок церковного празднования в г. Кишиневе и во всей губернии 100-летия юбилея присоединения Бессарабии к России, В: «КЕВ», № 14.

sărbătorirea centenarului, „pentru ca populația să-și facă rugăciunile de mulțumire înaintea chipului sfânt” și, totodată, ca icoana să fie purtată în procesiunea din timpul sărbătorii de la 16 mai³⁵.

Faptul predominării constituentului religios al festivității, credem, este demonstrat și de plasarea în centrul activităților a celui *Drum al crucii*, organizat în data de 16 mai, în ziua încheierii Păcii de la București. Chiar dacă e important, sfințirea locului pentru viitorul monument al împăratului Alexandru I și așezarea primei pietre de temelie a acestuia, după cum este știut, va avea loc pe 17 mai. Mai mult ca atât, un argument în plus a faptului că accentul principal se punea pe organizarea *Drumului Crucii*, și nu inaugurarea monumentului în cinstea autocratorului, este lipsa acestei activități în prima variantă a planului de sărbătorire a centenarului, emisă de către Serafim Ciceagov, aceasta fiind adăugată în cea de-a doua variantă, după cum am arătat mai sus.

Nu credem că este o scăpare de ordin tehnic că această acțiune a fost propusă în ultimul moment, dat fiind faptul că discuțiile privind ridicarea unui monument în cinstea lui Alexandru I se purtau încă din 1911, acceptul din partea Alteței Sale Imperiale fiind primit la 9 noiembrie a aceluiași an, hotărârea fiind publicată la 23 noiembrie în «Московские Ведомости»³⁶ (Cheltuielile pentru construcția monumentelor urmau să fie colectate din donații, în scurt timp fiind adunată suma de 120 000 ruble). Deci, printr-o asemenea structurare a manifestărilor, repetăm încă o dată, accentul a fost pus pe elementul religios. Și trebuie să recunoaștem că episcopului Chișinăului și Hotinului, într-adevăr, i-a reușit organizarea celui mai reprezentativ și numeros *Drum al Crucii*, cunoscut în toată istoria Basarabiei sub stăpânirea țaristă.

Din descrierea planului de desfășurare a acestuia³⁷, se poate constata că numărul instituțiilor implicate și a participanților a fost unul impresionant, procesiunea urmând să înceapă cu Serviciul divin, efectuat de către Preasfințitul Serafim începând cu orele 8.30 dimineața, continuând cu procesiunea

³⁵ *Ibidem*, p. 112.

³⁶ Юрий Шве́ц, Памятник императору Александру I, ЧЕТВЕРГ, 6 АПРЕЛЯ 2017г. Disponibil: <http://blog.oldchisinau.com/2017/04/i.html#more> (accesat 28.07.22). Schița și mesajul monumentului a stârnit și ea o serie de discuții în presa timpului. În ziarul «Одесский листок» din 24 aprilie 1912, a fost publicat un articol pe acest subiect, în care se afirma că artiștii locali cunosc atât viața Rusiei, cât și istoria Rusiei, în timp ce artiștii străini nu pricep nimic în toate acestea, ceea ce pentru un asemenea monument patriotic este foarte important. În același articol, însuși proiectul monumentului, prezentat de E. Ksimenes, a fost criticat: „Ideea monumentului, pe care ar trebui să o exprime reliefurile (горельефы), este că Rusia primește Basarabia în brațele sale. Prin urmare, „alipirea” trebuie înțeleasă aici nu în sens real, ci într-unul reciproc: nimeni nu a alipit Basarabia; ea... s-a unit din propria voință. Dar nu aceasta se reflectă în esență, ci în performanța de anduranță. Rusia reprezintă o femeie frumoasă, maiestuoasă, cu părul curgător și o aparență de togă romană pe spate. Cei care au văzut acest desen spun că în această femeie există mult mai multe trăsături general-umane decât specifice rusești, că ea înfățișează nu o femeie rusă specifică, ci un fel de Rusie abstractă. Iar Basarabia este înfățișată de un fel de țărăncuță (нейзанка) abstractă, idealizată, fără trăsături tipice”.

³⁷ Agenția Națională a Arhivelor, Arhiva Națională a Republicii Moldova, F.2119, inv. I, d.162, f. 27-27 v.

propriu-zisă, care începea la orele 11.30 și care traversa, practic, tot orașul – de la Biserica Catedrală și până la locul special amenajat din regiunea Râșcani a orașului (a fost ales locul unde, în 1877, Alexandru al II-lea a binecuvântat armata pentru începerea acțiunilor militare împotriva Imperiului Otoman). Cât privește participanții: conform scenariului, pe lângă unitățile militare, conducerea bisericii ortodoxe, preoțimea și diaconii din oraș, cititorii de psalmi, corul și alți slujitori bisericești care asigurau transportarea Icoanei Făcătoarei de Minuni de la mănăstirea Hârbovăț, însoțită de alte icoane importante din bisericile capitalei, procesiunii se alăturau, pe măsura deplasării ei, și alte coloane venind de la toate bisericile și de la toate instituțiile de învățământ din Chișinău, la care se adăugau și toți starostii de mănăstiri din Basarabia și încă 400 de persoane – reprezentanți ai populației rurale. Este evident că la aceștia se mai alătura și marea nobilime și reprezentanți ai administrației, care așteptau procesiunea la locul stabilit.

În cele din urmă, ultima zi de manifestări a fost rezervată inaugurării monumentului lui Alexandru I, după care, începând cu amiaza, s-au organizat festivități populare, care au culminat seara cu focuri de artificii.

Construcția monumentului se va târăgăna, fie din cauza suprasolicitării arhitectului și sculptorului, fie din cauza reținerilor survenite din cauza administrației locale, astfel încât dezvelirea ansamblului monumental va avea loc abia la 3 iunie 1914, în prezența țarului Nicolae al II-lea³⁸. Tot seara, în sala adunării nobiliare, nobilimea basarabeană a organizat o recepție pentru reprezentanții delegațiilor oficiale. În cadrul acestora a luat parte și A.N. Haruzin, șambelan și „consilier” (товарищ) al Ministerului de Interne, de fapt, unicul reprezentant al oficialităților de la Sankt-Petersburg. Alegerea lui Hauzin ca delegat al eșalonului de sus al puterii credem că nu a fost întâmplătoare, dacă luăm în considerare faptul că acesta, între 1904-1908, a fost guvernator al Basarabiei, în cinstea sa fiind chiar numite o serie de străzi din orașele basarabene.

În timpul acestei recepții, N.A. Haruzin a citit telegrama de mulțumire din partea Majestății Sale Imperiale, anunțând, totodată, că zilele de 16 și 17 mai au fost decretate ca zile de odihnă pentru Gubernia Basarabia³⁹. În cele din urmă, acțiunea finală, legată de jubileul centenarului alipirii Basarabiei la Imperiul Rus, credem că poate fi considerată vizita și primirea de către țarul Nicolae al II-lea a delegației basarabene, evident, în frunte cu arhiepiscopul Serafim Ciceagov, care urma să „transmită sentimente de loialitate și recunoștința din partea poporului Majestății Sale Imperiale” și care a avut loc la 15 iunie 1912.

Oricât de migălos a fost pregătit jubileul, totuși, imediat după terminarea festivităților, au existat și voci care și-au exprimat nemulțumirea. În acest

³⁸ <http://oldchisinau.com/forum/download/file.php?id=36532&mode=view>

³⁹ Николай Лашков, там же, с. 79-80.

sens, se plasează pe prim-plan tagma negustorească. În articolul lui G. Boroviții „Floarea albă” și administrația”, publicat în „Одесский листок” din 22 mai 1912, făcându-se reproșuri familiilor Krupenschi și Leonard, se specifica: „Și toată participarea negustorilor în festivitățile trecute s-a manifestat prin aceea că, la invitația poliției, ei au amenajat câteva arcuri triumfale. O astfel de tratare a tagmei negustorești amintește perioada lui Skvoznik-Dmuhano-vski.

Cadoul l-au primit, dar să-i invite au uitat. Murmurul acesta al negustorilor este o eructă (отрыжка) neplăcută după recepțiile și sărbătorile aniversare”⁴⁰.

Serbările din afara capitalei, de asemenea au avut o intensitate diferită și s-au desfășurat diferit. Așa, de exemplu, în orașul Bender, în cinstea centenarului a fost ridicat monumentul gloriei militare ruse, care a fost instalat chiar în cetate și care a fost consacrat Regimentului 55 de infanterie ⁴¹.

În schimb, o altă situație a existat în Ismail. După cum arată documentele timpului, la 1 mai 1912, Consiliul comunal din Ismail, dorind să sărbătorească data aniversară într-un mod demn și solemn, a creat o comisiune în frunte cu locțiitorul primarului. Aceasta a pregătit un program festiv al sărbătoririi datei jubiliare. Dar din cauza lipsei de mijloace, comisiunea a redus semnificativ acest program, în final pentru el fiind repartizate doar 200 de ruble. Totuși s-a făcut și un lucru bun prin faptul că populația săracă a orașului a fost scutită de restanțele fiscale în valoare de 5000 de ruble⁴².

Același ziar informa că, în timpul jubileului la Chilia, care se petrecea la 16 mai în „Piața Veche”, din cauza folosirii neîndemânate a artificilor, a avut loc incendierea haotică a acestora care erau pregătite pentru serbare. Drept rezultat, artificile au început să zboare prin părți, ceea ce a provocat panică în rândurile celor prezenți, aceștia începând a se strivi. În consecință, multe victime au fost nevoite să se adreseze la medic.

Tot din același material aflăm și despre reacțiile din România: „Sărbătorirea în masă a aniversării în provincia Basarabia, care în urmă cu 34 de ani făcea parte din România, a provocat o reacție destul de agresivă din partea cercurilor conducătoare ale vecinului sudic. Astfel, potrivit corespondentului propriu al unei publicații centrale ruse de la Izmail, cu ocazia aniversării erau de așteptat să aibă loc demonstrații în masă în mai multe orașe de graniță românească. Se poate presupune că participanții trebuiau să fie imigranți din Rusia, dintre care mai multe mii trăiau în regatul vecin. Pentru a-i preveni, monarhul român Carol I a făcut o călătorie până la granița româno-rusă, la Tulcea”⁴³. Pe parcurs, coasta și orașele au fost decorate cu steaguri naționale.

⁴⁰ Одесский листок, от 22.05.1912.

⁴¹ <http://oldchisinau.com/forum/viewtopic.php?t=4863>.

⁴² Одесский листок, от 19.05.1912.

⁴³ *Ibidem*.

După ce izbucnirile de activitate pro-rusă ale populației locale s-au stins, monarhul s-a întors la București.

Dacă este să ne referim la mediul rural, în afară de cei 400 de reprezentanți ai mediului rural, invitați în capitală, activizarea păturii sătești a fost destul de nesemnificativă. Pentru anii 1912 -1913, principalul organ de presă al eparhiei – Buletinul eparhial al Chișinăului – semnalează doar o activitate, pregătită și desfășurată în mediul rural, legată de sărbătorirea centenarului alipirii Basarabiei la Imperiul Rus. Și ne referim la evenimentul din satul Stăvcheni, județul Hotin, unde a fost înălțată o cruce în memoria bătăliei ce a avut loc aici în anul 1739. Crucea a fost instalată pe locul unde, conform spuselor localnicilor, au fost înmormântați ostașii ruși. După ce a fost efectuată în biserică Sfânta liturghie, la data de 17 mai, a fost organizat un *Drum al crucii* de la locașul de cult spre locul instalării crucifixului. De asemenea, din satele vecine au fost organizate Drumuri ale crucii spre locul de pomenire. În afară de săteni, la manifestare au participat preoții plasei unu a „uezdului” Hotin, ispravnicul de „uezd”, blagocinul și ajutorul său, unitatea militară de grăniceri de la Noua Suliță, în frunte cu comandantul său, precum și reprezentanți ai organelor civile și administrative din „uezd”⁴⁴.

Dacă este să luăm în considerare și faptul că numărul scrisorilor și telegramelor de felicitare în legătură cu jubileul centenarului, trimise pe numele lui Serafim Ciceagov din partea diferitor parohii din Basarabia, nu a depășit numărul de 50, atunci putem considera că cota parte de participare a populației rurale în festivitatea organizată de capul Bisericii Ortodoxe din eparhie a fost destul de redusă.

Cât privește încărcătura ideologică a acestor manifestări, acestea pot fi deduse din actele, corespondența, dar, mai ales, din cuvântările organizatorilor și, în acest sens, ne referim, în primul rând, la conducerea Bisericii Ortodoxe.

În linii generale, se profilează trei direcții ale discursului adresat către toată populația Basarabiei.

În primul rând, se face apel la situația deplorabilă a regiunii sub jugul turco-otoman, cu un impact nefast îndeosebi asupra vieții religioase. Referindu-se la aceasta, Zinovii al Ismailului arăta: „Istoria Basarabiei sub jugul turcesc reprezintă o pagină neîntreruptă de întristări și suferințe. Câtă înjosire a fost suportată! Câte lacrimi au fost vărsate! Câte vieți au fost pierdute! Dar cum erau călcate și insultate simțirile religioase? Dușmanul dorea să pătrundă în cele mai sfinte colțuri ale sufletului, pentru a le ponegri. Și dacă este uimitoare răbdarea moldovenilor, atunci nu mai puțin destoinică de uimire este tăria în credința ortodoxă și fidelitatea față de legămintele părintești. Această credință în Dumnezeu le ușura greutatea jugului și le dădea puteri

⁴⁴ Ставченское юбилейное торжество, В: « КЕВ», № 24-25, 1912, с. 806-809.

pentru a rezista diferitor înjosiri și mahniri..... Fanaticii islamului erau dușmani Ortodoxiei. Credința Ortodoxă, în cel mai bun caz ,era doar tolerată. Dar de cele mai multe ori, ortodocșii erau asupriți și persecutați. Nu rareori musulmanii sălbatici distrugeau locașurile ortodoxe sau le transformau în moscheie”⁴⁵.

Cea de-a doua temă a mesajului ideologic era menită să convingă populația basarabeană despre existența istorică de veacuri a legăturilor cu Rusia, precum și despre doleanța îndelungată a acestei populații către vecinul său să fie luată sub protectoratul și ocrotirea Imperiului Rus. „Acum, amintindu-ne de istoria Moldovei și Rusiei, în fața noastră se ridică marele chipuri ale Țarilor și Marilor cneji moscoviți, care au susținut inițial duhovnicește, moral și material poporul moldovenesc. Începând de la Ioan al III-lea și de la Domnitorii moldoveni care cereau de la Rusia apărare și protecție. Cronicarii nu găseau în sine puteri și iscusință pentru a descrie marea bucurie a poporului moldovenesc, a preoțimii și boierimii ce au ieșit departe din Iași, pentru a se închina lui Petru I, care, în fruntea armatei sale, venea pentru a-i elibera de jugul turcesc..... Istoria desfășoară în fața noastră tabloul celui de-al doilea război de eliberare, terminat cu victoriile lui Minih și Lassi, prin cucerirea Sorociei și Hotinului și proclamării împărătesei Anna Ioanovna împărăteasă a Moldovei. Iată și puternica protectoare a Moldovei – Marea Ecaterina cu apropiații săi ajutori – Rumeanțev, Panin, Potemkin și Suvorov și, după ea, deja se întrezărește de Dumnezeu desemnatul Țarul-Eliberatorul, Împăratul Alexandru Binecuvântatul, pe care mitropolitul Veniamin îl implora în 1807 să unească Moldova la Statul Rus, după ce armatele ruse au ocupat Basarabia”⁴⁶.

În cele din urmă, discursurile erau orientate spre a demonstra momentul net pozitiv al încorporării Basarabiei în Imperiul Rus. „Începând din anul 1812, în istoria Basarabiei repede se schimbă tablourile de pustiiri, devastări, incendii, lupte și ocârmuiri brutale cu tablouri ale păcii, muncii, fericirii și prosperității...Poporul moldovenesc, care tot timpul a căutat protecție, ajutor și prietenie la Rusia și supușenie Împăraților ruși, a dovedit timp de o sută de ani devotamentul său neclintit, demonstrând că inima sa este de nedespărțit de cea rusă și ea se zbate cu ea în unison pentru o viață comună. Dragostea lui față de Țări totdeauna sufla sincer și statornic”⁴⁷.

⁴⁵ Слово Зиновия Измайльского 15 мая за всенощной. В: «Къ столетнему юбилею присоединения Бессарабии къ России 1812-1912», Кишиневъ, Епархиальная Типография Харалампиевская, 1912, с. 8-9.

⁴⁶ Вступительное слово председательствующего на юбилейном торжественном собрании Архиепископа Кишиневского Серафима 15 мая 1912 г.. В: «Къ столетнему юбилею присоединения Бессарабии къ России 1812-1912», Кишиневъ, Епархиальная Типография Харалампиевская, 1912, с. 13.

⁴⁷ *Ibidem*, с. 13-14.

Că anume din aceste considerente, „poporul molodvenesc recunoscător, amintindu-și de Marele Țar-Binefăcătorul și având în fruntea sa nobilimea, a hotărât să consemneze centenarul unirii Basarabiei cu Rusia prin ridicarea monumentului Împăratului Alexandru I în Chișinău. Să fie binecuvântat de sus acest sentiment Sfânt și bună intenție și Domnul să ne ajute să ne ducem la îndeplinire angajamentul de astăzi”⁴⁸.

Prin urmare, avem o încărcătură ideologică intensă, cu care a fost investit acest jubileu al centenarului alipirii Basarabiei la Imperiul rus, promovat de către instituția Bisericii Ortodoxe, în frunte cu arhiepiscopul din acea perioadă a eparhiei Chișinăului și Hotinului Serafim Ciceagov.

În acest caz, nu putem să nu fim de acord cu cercetătorul Oleg Grom, care conchide că, în viziunea Preasfințitului Serafim, populația din Basarabia era văzută, pe de o parte, ca fiind „contopită” deja cu poporul rus și, pe de altă parte, ca obiect de formare a unei asemenea identități. Datele documentare și informațiile analizate ne permit să facem o serie de concluzii. În acest sens, se poate afirma cu siguranță că instituția Bisericii Ortodoxe, începând cu anul 1812, pe lângă funcția sa de bază, a preluat și o serie de alte funcții, printre care și cea propagandistic-ideologică. Aceasta a fost desfășurată cu diferite intensități în diferite perioade, dar o intensitate majoră, dacă nu chiar maximă, a fost în anul 1912, dată fiind conjunctura diferitor factori. Și aici, în primul rând, este necesar să menționăm că liantul ortodox dintre Basarabia și Imperiul Rus a fost cel care a fost propulsat în prim-plan, fapt care a fost exploatat nu o singură dată pe parcursul celor 100 de ani de la anexare.

Apoi, este nevoie să atragem atenția asupra personalității arhiepiscopului Serafim Ciceagov, una puternică și deosebit de energică, care, în același timp, își dorea și o creștere rapidă pe scara ierarhică, lucru care putea avea loc doar grație anumitor acțiuni vizibile și apreciable la nivelul central al instituției Bisericii și Statului. Acestea se mai combină și cu credoul personal al arhiepiscopului, care vedea în poporul ortodox rus centrul către care urmau să se plieze și apoi să se contopească alte etnii, lucru demonstrat de Serafim Ciceagov prin activitatea sa anterioară, dar și prin actele și corespondența lăsată. Plasarea capului Bisericii Ortodoxe din Basarabia în fruntea ideii de organizare a jubileului, a activităților de desfășurare a sărbătorii convenea tuturor și datorită legăturilor de rudenie ale acestuia cu amiralul Pavel Ciceagov, unul din cei care a stat la baza organizării ruse a provinciei.

Cu certitudine, organizarea manifestării la Chișinău și crearea imaginii unor serbări general-populare, i-a reușit arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului, în special prin desfășurarea celui mai reprezentativ și numeros *Drum al Crucii*,

⁴⁸ Слово Архиепископа Кишиневского Серафима 17 мая 1912 г. пред закладкой памятника Императору Александру I-му. В: «Къ столетнему юбилею присоединения Бессарабии къ России 1812-1912», Кишиневъ, Епархиальная Типография Харалампиевская, 1912, с. 25.

parcurs în cinstea centenarului alipirii Basarabiei la Imperiul Rus, manifestări care au avut o intensitate mai modestă în orașele provinciei și au fost și mai puțin aderente în sânul mării majorități a populației rurale din Basarabia.

Este necesar să recunoaștem că scoaterea în evidență a instituției Bisericii Ortodoxe în cazul episodului 1912, după cum am menționat, s-a datorat comuniunii de credință a populației din Basarabia și Imperiul Rus. Acest lucru rezolva câteva probleme importante. În primul rând, având într-adevăr un popor profund religios, prin acest accent ea a putut asigura o pondere mai mare de participare. Apoi, relevarea momentului de credință îndepărtat în măsura posibilităților acțiunile de împotrivire atât din partea partidei românofile, cât și a opozanților în general.

În cele din urmă, folosirea în discursurile propagandistice a referințelor la dușmanul anterior, personalizat în Imperiul Otoman, dar și unitatea de religie, rezolva, în măsura posibilităților, pe de o parte, relațiile cu statul vecin România, iar pe de alta, demonstra unitatea între populația autohtonă și cea rusă.

The Orthodox Church and Bessarabia in 1912

The article available to readers and specialists refers to the year 1912 in Bessarabia, with a special emphasis on marking the centenary of Bessarabia's inclusion in the Russian Empire. It is not a new topic, the problem being addressed by specialists, only that in our case an approach to the problem is attempted from a spiritual point of view, focusing attention on the place and role played by the Orthodox Church and its leadership in the event.

The factors that imposed that generated this initiative are discussed on the one hand, and on the other the role played by Bishop Serafim Ciceagov in this propaganda act, as well as the conditions that influenced it. It is obvious that a number of other issues were not overlooked, such as the direct development of the demonstration, the causes that required placing the confessional element in the foreground compared to the political one, the ideological message brought by the hierarchs of the Orthodox Church in Bessarabia and the expected result as well as the impact it had for the entire Pruto-Dniester area.

Keywords: *Orthodox Church, Bessarabia, centenary, Serafim Ciceagov, Chisinau.*

Ion GUMENĂI

doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar
cercetător științific principal

Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova

e-mail: gumenai@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4501-385>

**ISTORIOGRAFIA REFERITOARE LA EVOLUȚIA
MĂNĂSTIRII HÂRBOVĂȚ ÎN CONTEXTUL
VIEȚII MONAHALE A SPAȚIULUI PRUTO-NISTREAN (anii
1830–1960)**

Viața spirituală constituie o dimensiune semnificativă a creștinismului ortodox din spațiul pruto-nistrean. Această dimensiune este cea care îi modelează structurile la nivel instituțional, identitatea la nivel personal și de grup, mentalitatea, activitatea socială, politică, economică și comportamentul cotidian. Mănăstirile au reprezentat nu doar centre de cultură spirituală care au fost diriguite de ierarhi cărturari și evlavioși, cu influență majoră asupra populației. Chiar dacă erau destinate reflexiei și reclusiunii de tip idioritm, mănăstirile nu erau niște entități închise lumii din afară. Din contra, ele au fost importante centre economice, deoarece Biserica era un mare proprietar funciar anume prin domeniile mănăstirești acumulate de-a lungul secolelor, ca pondere cedând doar instituției domnești, dar și centre politice, unde se luau decizii importante pentru țară. Fiind instituții complexe, studierea așezămintelor monahale ne permite să înțelegem mai bine epoca în care și-au desfășurat activitatea, să înțelegem implicații interne și chiar internaționale pe care le-au avut în istoria regiunii. Așezămintele monahale au fost produsul epocii în care au activat, fiind în mod direct influențate de regimul politic, de contextul intern și internațional. În vetrele monahale s-a vorbit limba populației autohtone, implicându-se, astfel, și un profund caracter național.

Pentru regiunea dintre Prut și Nistru, partea estică a Țării Moldovei, mănăstirile au avut un rol special. Zonă de maximă insecuritate pe parcursul secolelor XVII și, mai ales, XVIII, când Țările Române au devenit teatru de război pentru marile puteri, în vecinătate directă cu raialele turcești, expuse endemic raziilor bulucurilor tătărești din sudul Basarabiei, centrele monahale (metocuri, schituri etc.) nu numai că dispar, ci, din contra, se află într-o creștere constantă. Este și cazul mănăstirii Hârbovăț, iar cauzele acestui fenomen vor fi analizate în lucrarea de față.

Cercetarea vieții monahale, în general (din perspectivă teoretică), și a unei instituții monahale (din perspectivă practică), în particular, suscită un interes major pentru istoria, teologia, cultura și spiritualitatea românească. Cunoașterea vieții monahale, inclusiv a politicii pe care a promovat-o în diferite etape statul și Biserica, rămân primordiale pentru a înțelege realitățile în care s-a dezvoltat monahismul, dar și evoluția unei mentalități specifice, promovate de o comunitate clericală, aflată în antiteză cu viața laică.

În una dintre primele lucrări cu caracter academic, publicate de domnul erudit al Moldovei, Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, acesta ne informează că la începutul sec. al XVIII-lea, în Țara Moldovei erau peste 200 de mănăstiri și tot atâtea metocuri¹, care, potrivit estimărilor cercetătorului Vlad Ghimpu, cuprindeau cca 400 de mănăstiri și schituri², multe dintre care, desigur, se aflau în partea de răsărit a țării, adică în estul Moldovei. Cu toate acestea, se impune următoarea precizare la datele înaintate de către domnul-cărturar moldovean. Sub termenul de *mănăstiri*, cu siguranță, acesta avea în vedere mănăstiri propriu-zise, schituri și chilii sihăstrești, înregistrate pe tot cuprinsul țării, iar sub noțiunea de *metocuri*, bineînțeles, nu trebuie să înțelegem așezăminte monahale, în adevăratul sens al cuvântului, ci acele bunuri, moșii, odăi, case, dughene etc. pe care le stăpâneau mănăstirile în diferite regiuni.

Parte componentă a istoriei ecleziastice, în context general, și al monahismului, în mod special, din spațiul pruto-nistrean, identificarea și cercetarea rolului avut de mănăstirea Hârbovăț, asemeni altor cercetări tematice legate de evoluția unor structuri statale, instituții sociale de cultură, spiritualitate și de altă natură, este indisolubil legată de intensificarea cercetării trecutului pe teme științifice, începând cu prima jumătate a sec. al XIX-lea³.

Până la acest prag cronologic au apărut mai multe informații sporadice și sumare referitoare la viața monastică din spațiul geografic vizat, din considerentul că acestea se încadrează mai mult în categoria izvoarelor istorice și au un caracter informativ-descriptiv, începând cu mijlocul secolului naționalităților, inclusiv în Imperiul Rus, se declanșează un adevărat bum de investigare a diferitor tematici din domeniul istoriei religiei creștin-ortodoxe. Astfel, demersul istoriografic al vieții religioase se conturează tot mai mult în peisajul cercetărilor istorice, validând diverse teme, aspecte și accente inerente epocii în care au fost abordate.

Pornind de la această stare de lucruri, cercetarea problemei în cauză – a rolului mănăstirii Hârbovăț în viața monahală cuprinsă între râul Prut și fluviul Nistru în anii '30 ai sec. al XVIII-lea – anii '60 ai sec. XX – se încadrează, asemeni altor subiecte de cercetare din domeniul istoriei, în patru etape distincte, aflate în congruență cu evoluția istorică a spațiului vizat: 1) prima etapă include anii 1812–1917; 2) a doua etapă are în vizor perioada interbelică și cel de-al Doilea Război Mondial (1918–1940, 1941–1944); 3) a treia etapă în procesul de cercetare a vieții ecleziastice și a monahismului include perioada sovietică (anii 1940–1941, 1944 – sfârșitul anilor '80 ai sec. XX); 4) a patra etapă se încadrează în jaloanele cronologice cuprinse între sfârșitul anilor '80 ai sec. XX și până în prezent.

¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, București: Litera Internațional, 2001, p. 257.

² Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*, Chisinau: Editura Tyragetia, 2000.

³ Ion Țurcanu, Ion Nicolaescu, *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău: Editura Litera, 2005.

Aceste segmentări temporale au fost puternic influențate de particularitățile regimurilor politice, statale, ale mentalităților colective, fluctuațiilor de concepții despre viață, fiind, totodată, marcate de particularități istorice, politice, ideologice, culturale, spirituale etc. Au conturat dimensiuni temporale, sincope și turbulențe specifice, generând, totodată, abordări distincte, care rezidă în realitățile istorice, dar și în nivelul de pregătire intelectuală a celor care au abordat subiectul în cauză.

1) *Prima etapă* a cercetării vieții monahale demarează chiar în primii ani după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. Încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea, din partea mediilor academice din Imperiul Rus parveneau diferite solicitări legate de cunoașterea unor date sau a unor evenimente marcante dintr-o anumită regiune, prin care se semnalau antichități și vestigii istorice de origine regională sau locală. Totodată, în diferite centre regionale ale imperiului a sporit numărul de persoane interesate de trecutul regiunii sau al unor locuri importante, de activitatea unor personalități notorii etc. Drept urmare, au fost instituite diferite forme instituționale și colective de cercetare. Un astfel de centru a activat la Odesa, care, începând cu anul 1828, a jucat rolul de oraș-reședință gubernială a Novorosiei și a Basarabiei. În anii '40 ai sec. al XIX-lea, aici a fost constituită Societatea de Istorie și Antichități, o structură autonomă fondată de personalități și de cei pasionați de istorie, care avea drept obiectiv cercetarea trecutului și colectarea de vestigii ale culturii materiale antice și ale altor perioade referitoare la teritoriile cuprinse în perimetrul guberniei și, în speță, din spațiul nordic al Mării Negre⁴. În cadrul acestei societăți a fost fondat și *Buletinul Societății de Istorie și Antichități din Odesa*⁵, în care de-a lungul perioadei de funcționare a Societății au fost publicate numeroase studii și articole cu tentă istorică. Au fost editate mai multe studii și materiale dedicate trecutului nu doar al teritoriilor din zona septentrională a Pontului Euxin, ci și ale Basarabiei, prin diverse însemnări de călătorie, documentare, biografii etc. O contribuție aparte în cercetarea trecutului vieții monahale din spațiul pruto-nistean în paginile Buletinului le-a avut Nicolai Murzakevici, care a editat valoroase documente și studii cu privire la monahismul din Basarabia, incluzând așezămintele monahale Dobrușa, Curchi, Japca, Hârbovăț, Hârjauca⁶. Studiile elaborate de N. Murzakevici pot fi considerate lucrări de pionierat în domeniul cercetării vieții monahale din Basarabia.

⁴ В.С. Савчук, Историко-научный анализ деятельности естественных обществ юга Украины, Крыма и Бессарабии: вторая половина XIX – начало XX века. Автореферат диссертации по истории, специальность ВАК РФ 07.00.07, Днепропетровск, 1996, с. 16.

⁵ Записки Одесского общества истории и древностей. Том 1-24, Одесса, 1844–1917.

⁶ Н. Мурзакевич, *Краткое описание бессарабских монастырей*. În: Записки Одесского общества истории и древностей, том. I, 1844, том II, 1848–1850; *Idem, Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской*. În: Записки Одесского общества истории и древностей, том. II, 1848–1850, Отд. II–III, с. 302–329.

Un alt autor care a contribuit la cercetarea subiectului ce ne interesează a fost statisticianul, ofițerul Statului-Major Aleksandr Zașciuk⁷, care în lucrarea sa dedică un compartiment descriptiv vieții monahale. Acest autor a preluat informații de la N. Murzakevici, însă a adus și anumite contribuții proprii la subiectul abordat. Potrivit datelor furnizate de A. Zașciuk, în anii 1850, în Basarabia activau 18 mănăstiri și schituri, numărul acestora fiind mai redus decât în anul 1812, interval cronologic în care existau 40 de vetre monahale⁸. Se prezintă informații relevante vizavi de componența etnică a comunității monahale (rusești sau moldo-rusești)⁹.

Un punct de referință în valorificarea producției editoriale în domeniul ecleziastic îl reprezintă anul 1867, atunci când a început să fie editat *Buletinul Eparhiei Chișinăului*, publicație ecleziastică în care se inserau materiale valoroase referitoare la istoria vieții așezămintelor monahale basarabene. Autorii acestor materiale în mare parte erau reprezentanții clerului și cunoșteau realitățile pe care le descriau. Astfel, aici au fost incluse contribuțiile esențiale ale ieromonahului Maximilian (Mihail Ikonnikov), blagocin al mănăstirii Japca, care a publicat *Pomelnicul* mănăstirii Japca (1872), monument unic al vieții religioase basarabene din sec. al XIX-lea¹⁰. În acest document se prezintă 106 călugări de la Japca, unii dintre aceștia având tangențe și cu mănăstirea Hârbovăț.

În alte volume ale *Buletinului* au fost editate lucrări de rezonanță, cum ar fi studiile lui Mihail Ganițchi, dedicate mănăstirilor din Basarabia, care pun bazele microcercetărilor istorice ale mănăstirilor de la fondare până în anii 1880¹¹; această lucrare a stat la temelia viitoarelor studii consacrate lăcașurilor monastice din spațiul pruto-nistean. De asemenea, datorită contribuției unor slujitori ai bisericii, în paginile *Buletinului* au fost editate materiale dedicate mănăstirii Hârbovăț. De exemplu, arhimandritul Serafim a descris bisericile lăcașului monahal, prezentând programul iconografic, biblioteca, inventarul bisericesc, arhivele, documentele, donatorii, biblioteca, edificiile auxiliare¹². Completări și corectări ale materialelor editate de preotul Serafim au fost prezentate de arhimandritul Nafanail (Nicolaie Danilevschi)¹³, blagocin al lăcașurilor monahale din jud. Orhei (1869 – anii '80 ai sec. al XIX-lea)¹⁴.

⁷ А. Защук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область. Т. 1-2*, Спб., 1862, с. 197-237.

⁸ *Ibidem*, т. 2, pp. 138; 197-237.

⁹ *Ibidem*, р. 190.

¹⁰ Максимilian. Синодик Шабского Вознесенского монастыря. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости (infra: *КЕВ*), № 13-15, 1872.

¹¹ М. Ганицкий, *Монастыри в Бессарабии*. În: *КЕВ*, 1883, № 16, с. 530-552.

¹² Серафим, *Описание Гербовецкого монастыря, состоящего в Кишиневской епархии*. În: *КЕВ*, 1874, № 11, с. 420-427, № 12, с. 454-464, № 14, с. 520-535, № 16, с. 580-592.

¹³ Нафанайл. *Несколько слов по поводу помещенного в Епархиальных Ведомостях описания Гербовецкого монастыря*. În: *КЕВ*, № 17, с. 655-662, № 20, 1874, с. 758-763.

¹⁴ ANRM. F. 1269, inv. 1, d. 1, ff. 5v-6.

Printre cei care au avut drept temă predilectă cercetarea vieții monahale au fost A. Stadnițchi¹⁵ și Vasili Curdinovschi¹⁶, care, pe lângă alte subiecte de istorie, au fost preocupați de evoluția și activitatea Casei Arhieresti din Chișinău.

În lucrarea lui Zamfir Arbore, editată în 1898, se abordează și subiectul istoriei lăcașurilor monahale din spațiul pruto-nistean¹⁷, bazându-se în mare parte pe informațiile publicate de N. Murzakevici și A. Zasciuk, menționate mai sus.

În anul 1903, la Moscova a fost editată o culegere de studii sub redacția controversatului publicist basarabean Pavel Crușevan, în cadrul căreia este publicat și un amplu material despre mănăstirile din regiune, inclusiv despre mănăstirea Hârbovăț¹⁸.

O problemă importantă a vieții spirituale din spațiul pruto-nistean se referă la apariția și dezvoltarea Școlii de Cântăreți Bisericești (dacali, psalți), fondate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea la mănăstirea Hârbovăț. O atenție aparte acestui subiect i-a acordat Iosif Parhomovici în schița sa biografică, dedicată episcopului Arcadie, vicar al Eparhiei Chișinăului¹⁹.

De o valoare incontestabilă pentru cunoașterea evoluției politicii Imperiului Rus și a autorităților eclesiastice în raport cu viața monahală sunt studiile biografice consacrate ierarhilor Eparhiei Chișinăului și Hotinului, de la fondarea acesteia în toamna anului 1812 și până la 1917; printre cele mai importante lucrări ce merită o atenție deosebită sunt studiile lui A. Silin²⁰ și ale ieromonahului Sevastian (Vesta)²¹, dedicate arhiepiscopului Dimitrie Sulima și lui Axentie Stadnițchi²², cele cu privire la Gavriil Bănulescu-Bodoni, la frații Andrei și Iosif Parhomovici, care în decursul câtorva decenii au scos în evidență activitatea unor ierarhi ruși, ce s-au aflat în fruntea Eparhiei

¹⁵ А. Стадницкий, *Бессарабская экзархическая типография при Кишиневском архиерейском доме*. În: *КЕВ*, 1892, №1-2, с. 13-37.

¹⁶ В. Курдиновский, *Освящение Кишиневского епархиального дома*. În: *КЕВ*, 1911, № 52, с. 1737-1754; *Ibidem*, *Рукописная церковнославянская грамматика Гербовецкого монастыря Бессарабской губернии*. În: *Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества* (infra: *ТБЦИАО*.), 1910, № 4, с. 1-32.

¹⁷ Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898, pp. 275-276, 315-352.

¹⁸ *Бессарабия*. Под ред. П.А. Крушевана, Москва, 1903, с. 145-473.

¹⁹ I. Parhomovici, *Episcopul vicar Arcadie*. În: *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău (RSIABC)*, v. II, 1920, pp. 162-168.

²⁰ А.Е. Силин, *Дмитрий, Архиепископ Кишиневский и Хотинский*. În: *КЕВ*, 1867, № 1, с. 1-12, № 2, с. 46-52, № 3, с. 93-102, № 4, с. 135-139, № 5, с. 179-184, № 6, с. 213-217, № 7, с. 255-260, № 8, с. 281-285, № 9, с. 313-315, 1868, № 16, 19-21, 24.

²¹ Севастиан (Веста, иеромонах). *Жизнь и деятельность преосв. Димитрия Сулимы за время самостоятельного управления его Кишиневской епархией*. În: *ТБЦИАО*, 1910, вып. 4, с. 1-53.

²² А. Стадницкий, *Митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони, Кишинев*, 1894.

Chișinăului și a Hotinului sub dominație țaristă²³, lucrările celor doi fiind adevărate tezaure de informații, colectate atât din arhivele eparhiale, cât și din alte surse. Din perioada păstoriei arhiepiscopului Irinarh Popov (1844–1858) dispunem de unele informații, ce ni le oferă un exarh al mănăstirilor, cu privire la starea vieții monahale și la nivelul de educație din cadrul lor²⁴. G. Efimov, în studiul său despre viața și activitatea ierarhului amintit, ne informează, „din relatările unui exarh al mănăstirilor”, că «situația lucrărilor de cancelarie în aceste mănăstiri este slabă, conducătorii mănăstirilor, în aceeași măsură și viețuitorii, sunt foarte slab pregătiți în ale scrisului, îndeosebi în a duce corespunzător și cu acuratețe condicile de venituri și cheltuieli ale mănăstirilor»²⁵. De menționat că în aceste studii se prezintă și informa-

²³ А.М. Пархонович, *Преосвященный Августин, епископ Аккерманский, викарий Кишиневской епархии, с сообщением сведений вообще его жизнедеятельности*, Кишинев, 1908, 59 с.; *Idem*, *Ректор Кишиневской духовной семинарии, архимандрит Варлаам*. În: ТБЦИАО, 1910, вып. 1, с. 50–61; *Idem*, *Высокопреосвященный Антимохий, архиепископ Кишиневский и Хотинский*. În: ТБЦИАО, 1911, вып. 6, с. 1–84. *Idem*, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии*. În: ТБЦИАО. 7-й выпуск, юбилейный, 1812–1912 г. Кишинев, Епархиальная типография, Кишинев, 1912, 319 с.; *Idem*, *Краткие биографические сведения об иерархах Кишиневской епархии с 1882 по 1913 год*. În: ТБЦИАО, 1914, вып. 9, с. 333–349. А.М. Пархонович, *Преосвященный Аркадий, бывший Аккерманский, викарий Кишиневской епархии*, Кишинев, 1909, 86 с. *Idem*, *Архипастыри Кишиневской епархии. Введение*. În: ТБЦИАО, 1910, вып. 4, с. 5–24. *Idem*, *Краткий очерк жизни и деятельности Высокопреосвященного Гавриила Бэнулеску-Бодони*, În: ТБЦИАО, 1910, вып. 4, с. 1–55, вып. 5, с. 1–8; *Idem*, *Деятельность архиепископа Иринарха в период управления им Кишиневской епархии*. În: ТБЦИАО, 1911, вып. 6, с. 1–93; *Idem*, *Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии (23 июня 1871г. – 16 июля 1882 г.)*. În: ТБЦИАО, 1912, вып. 7, 315 с.; *Idem*, *Краткий очерк жизни и деятельности Высокопреосвященного Серафима (Чичагова), архиепископа Кишиневского и Хотинского. К столетию Кишиневской епархии (1813–1913 гг.)*. În: ТБЦИАО, 1913, вып. 8, с. 1–294; *Idem*, *Архипасторское служение архиепископа Неофита, бывшего Кишиневского и Хотинского, с портретом и автографом*. În: RSIABC, 1920, том XII, с. 1–165; I. M. Parhomovici, *Câteva date noi privitoare la moșile mănăstirilor, așa-numite închinete, din Basarabia*. În: RSIABC, 1921, vol. XIII, pp. 33–41; *Idem*, *Măsurile întreprinse în Basarabia de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni contra comerțului în zilele duminicale și de sărbători*. În: RSIABC, 1921, vol. XIII, pp. 68–78; *Idem*, *Arhiepiscopul Serghie și activitatea lui în eparhia Chișinăului (21 august 1882 – 12 ianuarie 1891)*. În: RSIABC, 1924, vol. XV, pp. 83–86; *Idem*, *Înființarea Societății istorico-arheologice bisericești și începutul activității ei*. În: RSIABC, 1924, vol. XV, pp. 100–112. *Idem*, *Episcopul Isaachie și activitatea sa în eparhia Chișinăului (1891, ianuarie 12 – 1892, noiembrie 21)*. În: RSIABC, 1927, vol. XVII, pp. 1–58; *Idem*, *Episcopul Iacob și epoca administrării lui în eparhia Chișinăului și Hotinului (1898 ianuarie 2 – 1904 august 12)*. În: RSIABC, 1928, vol. XVIII, pp. 7–128. *Idem*, *Episcopul Vladimir și epoca administrării lui în eparhia Chișinăului și Hotinului (12 august 1904 – 16 septembrie 1908)*. În: RSIABC, 1928, vol. XVIII, p. 131–244. *Idem*, *Scurtă schiță istorică despre arhiepiscopii Chișinăului și Hotinului (1914–1917): arhiepiscopul Platon și arhiepiscopul Anastasie*. În: RSIABC, 1929, vol. XIX, pp. 1–25; *Idem*, *Scurtă schiță istorică despre Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia de la 1904 până la 1929*. În: RSIABC, 1929, vol. XIX, pp. 393–416. *Idem*, *Николай Васильевич Неводчиков, в последствии архиепископ Неофит, бывший Кишиневский и Хотинский. Биографический очерк*. În: RSIABC, 1929, vol. XIX, pp. 42–107.

²⁴ Г. Ефимов, *Краткая биографическая сведения о Преосвященном Иринархе, архиепископе Кишиневском, и о состоянии при нем Кишиневской епархии*. În: ТБЦИАО. 6-й выпуск, под редакцией преподавателя Кишиневской духовной Семинарии Василия Курдиновского, Кишинев: Епархиальная типография, 1911, с. 17.

²⁵ *Ibidem*.

ții ce au conexiune directă cu mănăstirea Hârbovăț. Astfel, pot fi depistate schițe istorice, mișcări clericale, oficiali religioși etc.

Un impact major asupra dinamicii istoriei vieții monahale l-a avut activitatea Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia (1898–1903)²⁶, care a editat volumele Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии (în limba română, *Lucrări ale Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia*). De exemplu, profesorul de la Seminarul Teologic Vasili Curdinovschi a publicat lista celor mai vechi lăcașuri sfinte din Basarabia²⁷, iar preotul Al. Proțenko a prezentat o istorie a schitului Rudi²⁸. Materiale importante sunt dedicate istoriei și evoluției mănăstirii Hârbovăț.

Punerea bazelor unor cercetări sistemice ale istoriei ecleziastice și ale valorilor arheologice, cărturărești se produce odată cu instituirea la Chișinău a primei Societăți de Arheologie și Istorie a Bisericii, în anul 1904, și apariția *Revistei Societății* (1910), inițial în limba rusă, iar după 1918, în limba română²⁹. În paginile acestei publicații, clerici, învățători și profesori din instituțiile de învățământ din Chișinău au elaborat studii valoroase despre viața ecleziastică din regiune, având conexiune directă sau tangențială cu mănăstirea Hârbovăț, au valorificat documente din arhivele curente și cele de stat cu privire la trecutul acestei regiuni.

2) *Perioada interbelică și cel de-al Doilea Război Mondial (1918–1940, 1941–1944)* constituie segmentul când Basarabia a fost parte componentă a României, cu excepția anilor 1940–1941. Despre importanța majoră pe care o acorda statul român religiei ortodoxe ne vorbește și Constituția din 1923. Astfel, potrivit legii supreme, „în virtutea înaltei lor situațiuni în stat și Biserică”, mitropoliții țării, episcopii eparhioți ai BOR erau desemnați drept membri de drept ai Senatului României. BOR a fost considerată religia mării majorități a românilor, fiind biserica dominantă în statul român (art. 22)³⁰.

Biserica din Basarabia a făcut parte din cadrul BOR, fiind organizată în conformitate cu Legea și Statutul de Organizare din 3 noiembrie 1925. Spre deosebire de Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, unde era promovată o propagandă antireligioasă și de lichidare a instituțiilor de

²⁶ Vezi Ion Jarcuțchi, *Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia: (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)* / Red. șt. Mihai Adaage, Ion Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2012. 272 p.

²⁷ В. Курдиновски, Список древнейших церквей Бессарабской губернии. În: ТБГУАК, том I. Кишинев, 1910, pp. 70–177.

²⁸ Ал. Проценко, История скита Рудь. În: ТБГУАК, том IX. Кишинев, 1914, pp. 351–366.

²⁹ *Cuprinsul volumelor I–XVI editate de Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Chișinău*. În: *RSIABC*, vol. 1, 1927, pp. 309–316.

³⁰ *Constituția României din 1923*. În: *Monitorul Oficial*, 29 martie 1923, nr. 282.

cult³¹, în Basarabia a avut loc o renaștere culturală și spirituală, generată de apariția a noi publicații în limba română și de oficierea serviciilor divine în această limbă. O imagine panoramică a lăcașurilor sfinte după primul deceniu de la Unirea Basarabiei cu România ne-o oferă doctorul Petre V. Cazacu: „Mănăstirile noastre vechi moldovenești, care au rezistat mai mult rusificării, cele dintâi au revenit la naționalizare și pe această cale la o mai largă mângâiere, luminare și îndrumare a poporului pe calea bună a mântuirii și propășirii”³².

Pe acest fundal istorico-spiritual benefic, un aport deosebit la dezvoltarea cercetării trecutului vieții bisericești în regiune îl are și generația de cercetători din perioada interbelică, formați în instituțiile de învățământ din cadrul României întregite, cum ar fi Chișinău, Iași, București, Cluj, Cernăuți. Constatăm o viziune integraționistă a mișcării clericale și a monahismului la nivelul întregului spațiu românesc. Activitatea de cercetare științifică în domeniul istoriei, inclusiv al celei ecleziastice, s-a format într-un cadru instituțional susținut de statul român³³. O particularitate a acestor lucrări rezidă în faptul că autorii s-au deplasat la fața locului (*de visu*), pentru a realiza cercetări, de aceea istoriografia respectivă poate fi considerată, într-o anumită măsură, și drept izvor istoric.

Importante contribuții istoriografice au adus o pleiadă de autori consacrați. În acest sens, menționăm lucrările valoroase ale lui Constantin Tomescu³⁴, Nicolae Popovschi³⁵, Ștefan Ciobanu³⁶, Aurel Sava³⁷, Leon Boga³⁸, Toma Bulat³⁹,

³¹ Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924–1940)*, Chișinău, S.n., 2021, pp. 329-337.

³² Petre V. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1918–1928. Zece ani de la Unire* / Ediție îngrijită de Anatol Petrencu, Chișinău, Știința, 2019, p. 196.

³³ Ion Valer Xenofontov, *Istoricii Unirii*. În: *Akadosmos*. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, nr. 4 (59), 2020, p. 84.

³⁴ Constantin Tomescu, *Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei)*. În: *Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru* (infra: *AB*), 1929, nr. 3, pp. 98-114. *Idem*, *Înființarea eparhiei Chișinăului și Hotinului – 1813*. În: *AB*, 1929, nr. 1, pp. 32-42; nr. 2, p. 31-50; nr. 3, pp. 31-38; nr. 4, pp. 7-23. *Idem*, *Insemnări pe cărțile mănăstirii Dobrușa (Soroca)*. În: *AB*, 1929, nr. 1, pp. 59-61; *Idem*, *Știri catagrafice din bisericile Principatelor la 1810*. În: *AB*, 1930, nr. 3, pp. 204-214; *Idem*, *Tablou de mănăstiri și schituri din Moldova și cu arătarea moșilor ce aveau ele în 1812*. În: *RSIABC*, 1933, vol. XXIII, pp. 311-326; *Idem*, *Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial Chișinău*. În: *AB*, 1932, nr. 4, 1934, nr. 3, 1935, nr. 1.

³⁵ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*. Chișinău, 1931. 511 p. Reeditare, Chișinău, Ed. Museum, 2000. 503 p.

³⁶ Ștefan Ciobanu, *Mănăstirea Țigănești*, Chișinău, 1931. 18 p.

³⁷ Aurel Sava, *Documente orheiene. Mănăstirea Harbovăț*, Chișinău, 1934, 40 p.

³⁸ Leon T. Boga, *Documente. Acte privitoare la mănăstirea Hâncu*. În: *AB*, 1930, nr. 1, pp. 92-110.

³⁹ Toma G. Bulat, *Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei)*. În: *AB*, 1929, nr. 3, pp. 98-104.

Ștefan Berechet⁴⁰, Nicolae Nicolescu⁴¹, Paul Mihail(ovici)⁴² ș.a., personalități care au studiat trecutul regiunii într-o abordare complexă a istoriei ecleziastice, inclusiv din perspectiva evoluției monahismului din perioada medievală până în perioada țaristă.

Despre stareții mănăstirii, ce reprezintă unul din subiectele cercetării noastre, de-a lungul timpului s-au expus mai mulți cercetători ai vieții monahale, unul dintre primii care a întocmit un repertoriu al acestora a fost ierarhul Visarion Puiu, care, în lucrarea sa cu privire la evoluția monahismului în Basarabia⁴³, a întocmit primele liste ale conducătorilor așezămintelor monastice din Basarabia, indicând și limitele cronologice în care au activat aceștia. Autorul a prezentat, totodată, o scurtă istorie a fiecărui așezământ monahal. Lucrarea respectivă decenii la rând a servit drept sursă de informare pentru cei care s-au interesat de evoluția monahismului, fiind deseori preluată *ad litteram* în alte lucrări.

În anul 1926, sub îngrijirea academicianului Ștefan Ciobanu, a văzut lumina tiparului un volum colectiv, cu titlul *Basarabia: Monografie*⁴⁴. Prezintă interes clasificarea așezămintelor monahale din această lucrare cu caracter enciclopedic. Astfel, o parte din vetrele monahale au fost incluse în compartimentul *Basarabia pitorească* (Mănăstirea Chițcani, Mănăstirea Borisovca)⁴⁵, iar o altă parte – la capitolul *Mănăstiri* (Vărzărești, Căpriană, Noul Neamț [Chițcani], Hâncu, Dobrușa, Hârbovăț, Hârjauca, Saharna, Japca)⁴⁶. Cu alte cuvinte, observăm că autorii au considerat necesar să prezinte mănăstirea Noul Neamț [Chițcani] la ambele compartimente. Totodată, informația referitoare la mănăstirea Hârbovăț este contextualizată la cadrul natural, fapt

⁴⁰ Ștefan Berechet, *Averile mănăstirii din Basarabia*. În: Biserica Ortodoxă Română (infra: BOR), ser. II, an. XL, 1923, nr. 3, București, p. 632-639; *Idem*, Mănăstirea Căpriană. În: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (infra: CMISB), anul II, 1928, pp. 94-109.

⁴¹ Nicolae Nicolescu, *Mănăstirea Condrița (cu 3 clișee în text)*, Bârlad, Tip. C. D. Lupașcu, 1932. 42 p.

⁴² Paul Mihailovici, *Document din 1799 decembrie 1, de la Constantin Alexandru Ipsilanti de întărirea daniei către schitul Răciula, țin. Orhei*. În: Calendarul Basarabiei (infra: CB), 1928; *Idem*, *Înfățișări de viață culturală românească la mănăstirea Noul Neamț*. În: *Viața Basarabiei* (infra: VB), 1935, nr. 11, pp. 53-60; *Idem*, Mănăstirea Căpriană, centru de sprijin al revoluționarilor bulgari, în secolul al XIX-lea. În: VB, 1938, nr. 1-2, pp. 61-62; *Idem*, Știri privitoare la mănăstirea Hâncu, jud. Lăpușna. În: Buletinul Oficial al provinciei Basarabia (infra: BOPB), 1943, nr. 4, pp. 144-147; *Idem*, Izvodul călugărilor și averii mănăstirii Hârjauca, jud. Orhei, la 1817. În: BOPB, 1943, nr. 8, pp. 178-180; *Idem*, Izvodul călugărilor mănăstirii Curchi, ținutul Orhei, la anul 1817. În: BOPB, 1943, nr. 12, p. 114-118; *Idem*, Legături cărturărești dintre Mitropolia Moldovei și mănăstirea Noul Neamț. În: *Luminătorul*, 1939, nr. 5, pp. 306-312; nr. 6, pp. 365-370; *Idem*, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia. Așezăminte, scrieri, personalități*, Chișinău: Știința, 1993. 408 p.

⁴³ Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919, 98 p. Extras din RSIABC, vol. XI, 1919, 98 p.; *Idem*, *Însemnări despre mănăstirile și schiturile eparhiei Hotinului din anul 1820*. În: AB, an. II, 1930, nr. 3, pp. 262-268.

⁴⁴ *Basarabia: Monografie* /Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău: Imprimeria Statului din Chișinău, 1926. 471 p.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 42-48.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 207-224.

reflectat chiar în partea introductivă a textului: „Mănăstirea Hârbovățul. Pe valea Ichelului. Apare din mijlocul verdeței grădinilor bogate”. În această lucrare se perpetuează opinia potrivit căreia mănăstirea Hârbovăț a fost fondată la 1730 de către armașul Constantin Garbuz⁴⁷.

În contextul în care în Uniunea Sovietică era promovat pe larg ateismul militant, autorii români nu au scăpat din vizor contribuțiile istoriografice din Imperiul Rus. Astfel, au fost publicate lucrările profesorului Iosif Parhomovici, care a analizat profilul de personalitate al episcopului Isaachie și activitatea sa în Eparhia Chișinăului (12 ianuarie 1891 – 12 noiembrie 1892)⁴⁸. Pe timpul acestui ierarh, numărul bisericilor s-a majorat de la 1046 de lăcașuri la 1054, activau 14 mănăstiri de monahi și 5 de monahii. Lăcașurile monahale din Basarabia, în mare parte, nu aveau subvenții de la stat, acestea asigurându-și existența din activități gospodărești și din arendarea bunurilor mănăstirești. Monahiile și surorile de ascultare mai obțineau resurse din lucrul manual, în mod special, din țesături de lână și lucrări de șiac. La 19 decembrie 1892, Isaachie, printr-un ordin sinodal, a fost numit în funcția de administrator al mănăstirii Hârbovăț⁴⁹.

Nicolae Popovschi, în monumentală sa lucrare editată în 1931 și referitoare la istoria bisericii basarabene în sec. al XIX-lea, scoate în evidență puternicul sentiment religios al populației băștinașe, iar vetrele monahale sunt estimate drept centre de pelerinaj, necesare credincioșilor ca hrană spirituală, în contextul vremurilor turbulente, care au marcat spațiul basarabean⁵⁰.

O importanță deosebită o are lucrarea elaborată de magistratul Aurel V. Sava și consacrată mănăstirii Hârbovăț⁵¹. Autorul a relevat profiluri de ctitori, egumeni și a publicat 26 de documente. Pe baza materialului documentar, el a venit cu o altă opinie referitoare la fondatorul sfântului lăcaș. Astfel, ajunge la concluzia că drept ctitor al mănăstirii Hârbovăț nu trebuie considerat Constantin Garbuz, ci fiul acestuia, Ursache Carpuș⁵².

Istoriografia românească a reușit să consemneze acel an fatidic, de ocupație sovietică, în care sfântul lăcaș a avut de suferit din cauza autorităților sovietice. În acest sens, menționăm lucrările elaborate de Iraclie Flocea⁵³, Antim Nica⁵⁴, Gheorghe Bezviconi⁵⁵ ș.a. În cunoștință de cauză, protosinghelul

⁴⁷ *Ibidem*, p. 218.

⁴⁸ Iosif M. Parhomovici, *Episcopul Isaachie și activitatea sa în eparhia Chișinăului*. În: *RSIABC*, 1927, Vol. 17, pp. 1-58.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 16-17, 54.

⁵⁰ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 2000, p. 12.

⁵¹ Aurel Sava, *Mănăstirea Hârbovăț (1730-1816), ctitori, egumeni și documente*. În: *RSIABC*. Vol. XXIV. Chișinău, 1934, pp. 322-360.

⁵² *Ibidem*, p. 323.

⁵³ Iraclie (Flocea), *Mănăstirea Harbovăț*. În: *Luminătorul*, 1942, nr. 9-10, pp. 582-584.

⁵⁴ Antim, N. *Monahismul în Basarabia, 1812-1918*, Bălți, Tipografia Eparhială Bălți, 1940, 37 p.

⁵⁵ Gheorghe Bezviconi, *Mănăstirea Japca din județul Soroca*, București, Tipografia „Fântâna Darurilor”, 1942.

Iraclie menționa, la 1942, că „în ultimii zece ani au fost editate de mănăstire zeci de mii de cărți și broșuri cu conținut religios și moral, cărți de rugăciuni și iconițe, care au fost distribuite mai toate în mod gratuit populației”⁵⁶. Contextul anexării Basarabiei de către URSS, cu implicații directe asupra vetrei monahale, a fost prezentat de același autor în felul următor: „Numai la trei luni după ocuparea sovietică în Basarabia, mănăstirea aceasta era desființată și transformată într-un azil de copii bastarzi de toate neamurile”⁵⁷. Situația a fost prezentată în contrast cu revenirea Basarabiei în componența statului român: „În prezent, însă, după numai un an de la revenirea armatelor noastre victorioase, după dezrobirea Basarabiei și izgonirea hoardelor atee staliniste, s-au refăcut multe”⁵⁸. Antim Nica vorbea despre influența majoră a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni asupra monahismului basarabean. Ierarhul cărturar a fost influențat de spiritualitatea athonită și de învățăturile lui Paisie Velicicovschi⁵⁹. În anii războiului, Gheorghe Bezviconi publica un studiu referitor la mănăstirea Japca, care a inclus 140 de documente, parte din care se referă la mișcarea monahismului din spațiul pruto-nistean⁶⁰.

3) *Cea de-a treia etapă* în procesul de abordare a vieții ecleziastice și a monahismului este perioada sovietică, atunci când teritoriul dintre Prut și Nistru, în cea mai mare parte, a fost cuprins în cadrul Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. Anii 1940–1941, 1944–1989 constituie o etapă de declin în sensul valorificării trecutului și rolului Bisericii în societate. Partidul Comunist al Moldovei a promovat o intensă politică anticreștinească. Într-un articol din ziarul „Moldova Socialistă” din 7 septembrie 1940 a fost fixat dezideratul organizației de partid din RSSM de „a ajuta noroadale slobozite ale Basarabiei să se dezbaiere de la dușmanul (sic!) religios”⁶¹. Cercetarea vieții religioase a fost restricționată de autoritățile laice, iar clerul a avut de suferit în urma imixtiunii statului sovietic, prin asasinări, deportări sau *dispariții* fără urmă⁶². Istoricii din Moldova sovietică au fost „angajați în frontul ideologic”, plonjând între știință, politică și ideologie, iar subiectul vieții religioase se încadra în temele tabuizate sau cele estimate ca fiind de esență reacționară⁶³.

⁵⁶ Iraclie (Flocea). Mănăstirea Harbovăț. În: *Luminătorul*, 1942, nr. 9-10, p. 583.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 584.

⁵⁹ Nicolae Antim, *op. cit.*, p. 6.

⁶⁰ Gheorghe Bezviconi, *Mănăstirea Japca din județul Soroca...*

⁶¹ Nicolae Enciu, *Considerații privind particularitățile regimului totalitar comunist din Moldova sovietică (1924–1991)*. În: *Akadosmos*. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, nr. 4 (19), decembrie, 2010, p. 44.

⁶² Ion Valer Xenofontov, *Atrocitățile bolșevice comise împotriva clerului ortodox din R(A)SS Moldovenească*. În: *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz*, vol III: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova /Cons., red. șt.: Anatol Petrencu, Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2019, pp. 276-298.

⁶³ Demir Dragnev, Ion Valer Xenofontov, *Istoricul din RSS Moldovenească între știință, politică și ideologie*. În: *Panorama comunismului în Moldova sovietică. Context, surse, interpretări* /Ed.: Liliana Corobca, Iași: Polirom, 2019, pp. 494-515.

Sub impactul politicii ateiste, cercetarea istoriei Bisericii Ortodoxe a intrat într-o fază de stagnare. Pentru a ne crea o imagine generală despre „etapa ateismului militant”, segment cronologic în care au fost închise toate mănăstirile (cu excepția celei de la Japca), fiind limitat accesul la arhivele ce dețineau documente la subiectul abordat de noi, trecem în revistă unele titluri care încercau să fundamenteze aserțiunile regimului⁶⁴. Din perspectiva ideologică a timpului, s-a mizat pe politica de „stârpire definitivă și completă a prejudecăților religioase”, generată de Partidul Comunist⁶⁵.

Una din puținele lucrări din această perioadă, dedicată aspectelor economice ale domeniilor mănăstirești din interfluviul Prut și Nistru în secolele XVIII–XIX a fost teza de doctorat a lui Constantin Sâmboteanu⁶⁶. În această perioadă, Biserica și așezămintele monahale erau percepute de istoriografie drept instrumente și instituții de exploatare a clasei muncitoare. În anii restructurării și transparenței gorbacioviste au existat tendințe de abordare a istoriei vieții ecleziastice prin prisma unor subiecte distanțate de factorul politic. De exemplu, cercetătorul I. Taras a investigat lăcașurile de cult prin prisma arhitecturii⁶⁷.

4) *Cea de-a patra etapă* reprezintă o nouă fază în investigarea istoriei monahismului în spațiul istoric al Moldovei și în Basarabia, în special, și se începe odată cu declanșarea mișcării de eliberare națională din RSSM la sfârșitul anilor '80 ai sec. XX. Drept un catalizator în această privință servește discuția legată de aplicarea articolului 52 al Constituției URSS din 1977 cu privire la libertatea de conștiință, acțiune care a declanșat, începând cu anul 1988, un întreg proces de redeschidere a lăcașurilor de cult atât de mir, cât și monastice. Totodată, pe fundalul accesului la literatura anterior interzisă, dar și la documentele de arhivă, se inițiază un proces de reanimare a cercetărilor legate de trecutul vieții bisericești și a monahismului din regiunea pruto-nistreană.

⁶⁴ *Дин история религии и атеизмулуй ын Молдова*. Кулежера де студий. Ред. респ. К.В. Стратиевский, Ф.З. Табуншчик, Кишинэу, 1970; *Страницы истории и атеизма в Молдавии*. Сб. статей. Редкол. В.Н. Ермуратский, Кишинев, 1970; *Атеизм и штиинцифик ии религия*, Кишинэу, 1971; Ф.А. Быску, *Прочесул комбатерий религиией ортодоксе ын Молдова*, Кишинэу, 1974; Д.Н. Табакару, *Атеистическое воспитание в Советской Молдавии*. În: *Вопросы философии*, Москва, 1977, № 3, с. 84-92.

⁶⁵ Деспре религиие ии бисерикэ. Кулежера де документе, Кишинэу: „Картя Молдовенияскэ”, 1966, р. 72.

⁶⁶ К.И. Сымботяну, *Социально-экономическое развитие монастырских вотчин Бессарабии в 1812–1873 гг.*: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев, 1969, 36 с.

⁶⁷ Я.Н. Тарас, *Памятники архитектуры Молдавии XIV–XX вв.* Кишинев: «Тимпул», 1986, с. 45-62, 107-120.

Gama subiectelor sporește de la reeditarea lucrărilor autorilor care au cercetat istoria Bisericii Ortodoxe din Basarabia din perioada interbelică și reevaluarea acestora din perspectiva noilor surse până la noi teme de cercetare; cap de afiș, în acest sens, îl au unele personalități contemporane care abordează mai multe aspecte legate de evoluția unor mănăstiri sau probleme de istorie monastică în diferite perioade.

În contextul în care s-a declanșat o „revoluție istoriografică”, remarcăm apariția unor lucrări de sinteză istoriografică referitoare la evoluția vieții monahale în spațiul dintre Prut și Nistru. În acest sens, sunt valoroase contribuțiile științifice ale cercetărilor sintetice realizate de Eugen Onicov⁶⁸, Andrei Eșanu și Valentina Eșanu⁶⁹.

Perioada recentă este una prolifică în elaborarea lucrărilor consacrate aspectelor istorice ale lăcașurilor monastice, realizate în diferite contexte, cum ar fi cazul mănăstirii Hâncu, elaborate de Ion Tentiuc⁷⁰, Teodor Candu⁷¹; al mănăstirii Condrița – de Valentina Pelin, Sergius Ciocanu⁷², al mănăstirii Căpriana – de Gheorghe Postică⁷³ etc.; al mănăstirii Horodiște (Țipova) – de Sergius Ciocanu⁷⁴, Ion Grițcu și Ludmila Iftodi⁷⁵; al mănăstirii Noul Neamț – de Valentina Pelin⁷⁶.

⁶⁸ Eugen Onicov, *Reflecții istoriografice asupra istoriei vieții monahale din Basarabia*. În: *Studia Universitatis: Seria Științe umanistice*, 2009, nr. 10, pp. 29-34.

⁶⁹ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstiri și centre religioase din Basarabia /RSS Moldovenească /Republica Moldova (sec. XIX – începutul sec. XXI). Aspect istoriografic*. În: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Studii enciclopedice* /Coord. și red. șt. Andrei Eșanu; resp. de ed.: Mihai Adauge, Ion Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, pp. 14-28.

⁷⁰ Ion Tentiuc, *Repere istoriografice privind originea mănăstirii Hâncu*. În: *Tyragetia*, 2002, XI, pp. 99-106; *Idem*, *Contribuții la Istoria mănăstirii Hâncu*. În: *Tyragetia*, 2003, XII, pp. 145-154.

⁷¹ Teodor Candu, *Aspecte privind activitatea arhimandritului Chiril și ridicarea la rang de mănăstire a schitului Curchi din anul 1813*. În: *Altarul Credinței*, nr. 1-2, 2014, pp. 53-56; *Idem*, *Aspecte privind istoria monahismului din Basarabia în sec. XIX. Testamentul arhimandritului Chiril, starețul mănăstirii Curchi, și executarea prevederilor sale*. În: *Studii de arhondologie și genealogie*, I, 2014, pp. 53-66.; *Idem*, *Date noi despre stareții și evoluția vieții de obște la Schitul Suruceni: începutul sec. al XIX-lea*. În: *Școală, educație, cercetare – de la restricționări ideologice la valori democratice europene*. Conferința științifică națională. Chișinău, CEP USM, 2014, pp. 39-41.

⁷² Valentina Pelin, *Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783*. În: *Revista de Istorie a Moldovei (infra: RIM)*, 2002, nr. 3-4, pp. 13-20; S. Ciocanu, *Începuturile mănăstirii Condrița. Construirea primei biserici de zid. Controverse*. În: *RIM*, 2002, nr. 3-4, pp. 42-52.

⁷³ Gheorghe Postică, *Mănăstirea Căpriana în viziune istorico-arheologică*. În: *Akademios*. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, 2005, nr. 1, pp. 38-42; *Idem*, Constantinescu, N. *Căpriana. Repere istorico-arheologice*, Chișinău: Ed. Știința, 1996. 110 p.

⁷⁴ Sergius Ciocanu, *Mănăstirea Horodiște de lângă satul Țipova: considerațiuni privind devenirea ei istorică*. În: *Buletin Științific*. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologice, fascicula Etnografie și Muzeologie, serie nouă, vol. 3 (16), Chișinău, 2005, pp. 24-48.

⁷⁵ Ion Grițcu, Ludmila Iftodi, *Mănăstirea Țipova*, Chișinău, 2005, 40 p.

⁷⁶ Valentina Pelin, *Documente inedite cu privire la moștile mănăstirii Neamț în Basarabia (sec. XVII–XVIII)*. În: *Pergament*, 1999, II, pp. 157-182.

Perioada țaristă este reflectată în lucrările Silviei Scutaru⁷⁷, moșiile mănăstirilor închinat la locurile sfinte – în cele ale Tatiane Varta⁷⁸, Angelei Zubco⁷⁹, Teodor Candu⁸⁰.

O retrospectivă istorică a arhitecturii așezămintelor monahale au realizat-o cercetătorii Luminița Ilvițchi⁸¹, Eugen Bâzgu⁸², Vlad Ghimpu⁸³, Sergius Ciocanu⁸⁴, Mariana Șlapac⁸⁵.

Fenomenul antireligios generat de autoritățile sovietice este reflectat în lucrările unor cercetători și scriitori cum ar fi: Valeriu Pasat⁸⁶, Ion Țurcanu⁸⁷,

⁷⁷ Silvia Scutaru, *Caracteristica generală a mănăstirilor din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea*. În: *Anuarul Muzeului Literaturii Romane*, An. I, Iași, 2008, pp. 134-149; *Idem*, Mănăstirile basarabene – o componentă esențială a vieții eparhiale din Basarabia la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. În: *Destin românesc*, 2010, V (XVI), 1(65), pp. 110-118; *Idem*, *Congre-sele Eparhiale din anul 1917 din Basarabia*. În: I. Pruteanu-Isăcescu, *Românii din afara granițelor țării. Iași-Chișinău: legături istorice*, Iași, 2008, pp. 207-218.

⁷⁸ Tatiana Varta, *Evoluția sistemului de arendă a domeniilor basarabene ale mănăstirilor închinat (1812–1917)*. În: *RIM*, 2000, nr. 3-4, pp. 96-103; *Idem*, *Noi contribuții la problema privind domeniile mănăstirilor închinat din Basarabia (1813–1907)*. *Suprafața, orientare, capacitate economică. Considerații generale*. În: *RIM*, 2004, 4, pp. 64-80.

⁷⁹ Angela Zubco, *Situația în secolul al XIX-lea a mănăstirilor închinat din Basarabia*. În: *Sud-Estul și Contextul European*, VIII, București, 1997, pp. 25-33.

⁸⁰ Teodor Candu, *Contribuții la studierea abuzurilor egumenilor mănăstirilor închinat din Țara Moldovei (1806–1812): Cazul Daniil vs. Theodoret de la mănăstirea Florești*. În: *Tyragetia*, Serie nouă, vol II, nr. 2, Chișinău, 2008, pp. 199-203.

⁸¹ Luminița Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, 1999.

⁸² Eugen Bâzgu, *Mănăstirile rupestre din bazinul Nistrului – artere de răspândire a creștinismului*. În: *Arta*, Chișinău, 1996, pp. 98-105; *Idem*, *Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni-Orhei*. În: *Arta*, Chișinău, 1997, pp. 130-139.

⁸³ Vlad Ghimpu, *Biserici și mănăstiri moldovenești în Basarabia anilor 1457–1600*. În: *Tyragetia*, 1997, nr. 4-5, pp. 19-28. 59; *Idem*, *Mănăstirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu*. În: *Arhitect Design*, nr. 8, București, 1997, pp. 47-50.

⁸⁴ Sergius Ciocanu, *Biserica rupestră de la mănăstirea lui Bosie din Orheiul Vechi, Basarabia*. În: *Arhitect Design*, nr. 2, București, 1998, pp. 44-47.

⁸⁵ Mariana Șlapac, *Arhitectura complexurilor monastice*. În: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice* / Red. șt.: Andrei Eșanu; resp. de ed.: Mihai Adauge, Ion Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, pp. 541-556.

⁸⁶ B. Pasat, *Введение к 4-х томному изданию «Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940–1991»*. În: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940–1993*. Том 1. Отв. ред., сост. и автор предисл. В. Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2009, с. 25-63; *Idem*, *Православие в Молдавии: краткий исторический очерк (1940–1993 гг.)*. În: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940–1993*. Том 1. Отв. ред., сост. и автор предисл. В. Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2009, с. 64-93; *Idem*, *Православие в Молдавии: краткий исторический очерк (1953–1960 гг.)*. În: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1953–1960*. Том 2. Отв. ред., сост. и автор предисл. В. Пасат, Москва: Российская политическая энциклопедия. 2010, с. 43-87. *Idem*, *Православие в Молдавии: краткий исторический очерк (1961–1975 гг.)*. În: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1961–1975*. Том 3. Отв. ред., сост. и автор предисл. В. Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2011, с. 23-40; V. Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*. Chișinău, Cartier, 2011, pp. 559-620; *Idem*, *Biserica Ortodoxă și puterea sovietică în RSS Moldovenească (1940–1991)*. Chișinău, Cartier, 2019, 568 p.

⁸⁷ Ion Țurcanu, *Cine a închis bisericile și mănăstirile din Basarabia?* În: *Cugetul*. Revistă de istorie și cultură, 2000, nr. 1, pp. 26-29; *Idem*, *Închiderea mănăstirilor din Basarabia de către sovietici (anii '50–'60 ai sec. al XX-lea)*. În: *Cugetul*. Revistă de istorie și cultură, 2003, 2 (18), pp. 20-24; *Idem*, *Scurt istoric al închiderii mănăstirii Noul Neamț*. În: *Cugetul*. Revistă de istorie și cultură, 2002, nr. 3-4, pp. 93-95.

Ludmila Tihonov⁸⁸, Romeo Cemârtan⁸⁹, Vladimir Beșleagă⁹⁰, Veaceslav Ciorbă⁹¹, Ion V. Xenofontov⁹², V. Sodol⁹³.

În cea mai recentă monografie consacrată primei anexări a Basarabiei de către URSS, cercetătoarea Mariana S. Țăranu a analizat minuțios politicile (anti)religioase promovate de statul sovietic în provincia românească. Teritoriul canonic al Arhiepiscopiei Chișinăului și Mitropoliei Basarabiei a fost anexat de către Biserica Ortodoxă Rusă, iar din partea puterii laice a fost formată instituția împuternicitului Bisericii Ortodoxe Ruse pentru supravegherea cultelor în RSSM. Are loc o transformare acerbă a lăcașurilor sfinte în spații de agrement, spitale etc. De o valoare deosebită este lista preoților și cântăreților bisericești din Basarabia, care au fost asasinați sau deportați de comuniști în timpul primei ocupații sovietice⁹⁴.

În opinia expusă de Veaceslav Ciorbă cu privire la originea monahismului din spațiul pruto-nistrean, majoritatea acestor preoți „proveneau din rândul populației basarabene de la sate, de aceea aveau mai puțină carte și erau preocupati mai mult (pe lângă obișnuitele nevoițe călugărești) de problemele gospodărești din mănăstirile lor”⁹⁵. În aceeași lucrare, autorul remarcă: „Deși autoritățile încurajau venirea în mănăstiri a rușilor și ucrainenilor, totuși numărul lor a fost foarte mic. Aceștia preferau mănăstiri mari, cu largi posibilități materiale <...>”⁹⁶. Unul din obiectivele lucrării de față este ca, pe baza materialelor de arhivă, să arătăm dinamica etnică a mănăstirilor basarabene pe exemplul mănăstirii Hârbovăț.

⁸⁸ Ludmila Tihonov, *Unele aspecte ale politicii bolșevicilor față de Biserica Ortodoxă din Basarabia (iunie 1940–iunie 1941)*. În: *Analele științifice ale USM*, Seria științe socio-umane, Chișinău, 1999, pp. 224-229; *Idem*, *Politica regimului sovietic față de Biserica Ortodoxă din Basarabia ocupată (1940–1941)*. În: *Cugetul*. Revistă de istorie și cultură, 2003, 2 (18), pp. 13-19; *Idem*, *Politica statului sovietic față de culte din RSS Moldovenească (1944–1965)*, Chișinău, Prut Internațional, 2004. 170 p.; *Idem*, *Religie și totalitarism în Moldova sovietică*, Chișinău, Lexon-Prim, 2021. 200 p.

⁸⁹ R. Cemârtan, *Situația și evoluția vieții bisericești din RSSM în perioada 1945–1962*. În: *Destin Românesc*, Chișinău, Serie nouă, An. V (XVI). 2010, nr. 3-4 (67-68), pp. 118-130.

⁹⁰ Vladimir Beșleagă, *Bisericele și mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM (1950–1960)*. În: *Destin Românesc*, 1996, nr. 1, pp. 121-136; nr. 3, pp. 60-77; nr. 4, pp. 86-100; 1997, nr. 2, pp. 110-125; *Idem*, *Mănăstirea Răciula*, 1959 (I). În: *Destin Românesc*, 2000, 7, nr. 1, pp. 102-114; (II), 2000, 7, nr. 2, pp. 90-100; (III), 2000, 7, nr. 4, pp. 131-148; (IV), 2001, 8, nr. 2, pp. 54-72; (V), 2002, 9, nr. 1, pp. 112-129; (VI), 2002, 9, nr. 4, pp. 122-136; (VII), 2004, 1-2, pp. 158-174; (VIII), 2006, 1, pp. 78-90.

⁹¹ V. Ciorbă, *Biserica Ortodoxă din Basarabia și Transnistria (1940–2010)*. Chișinău, Pontos, 2011, 460 p.

⁹² Ion Valer Xenofontov, *Activitatea împuterniciților în problemele Bisericii Ortodoxe de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S. pentru R.S.S. Moldovenească*. În: *Lucrări prezentate la Simpozionul Internațional „Stalinizare și destalinizare. Evoluții instituționale și impact social”*. Făgăraș–Sâmbăta de Sus, 22–25 iulie 2013, Iași, Polirom, 2014, pp. 311-322.

⁹³ B.A. Содоль, *Монастыри Советской Молдавии: взаимоотношения с государством и хозяйственная деятельность (1944–1962)*. Тирасполь, Издательство «Stratum plus» сс., 2015, 256 p.

⁹⁴ Mariana Țăranu, *Represiunea și rezistența din RSSM în perioada primei ocupații sovietice, 1940–1941*, Chișinău, Lexon-Prim, 2021, p. 265.

⁹⁵ Veaceslav Ciorbă, *Biserica Ortodoxă din Basarabia sub stăpânirea rusească (1812–1918)*. În: *Tratatul de pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus: materialele conferinței internaționale*, Chișinău, 26–28 aprilie 2012, Chișinău, Pontos, 2012, p. 226.

⁹⁶ *Ibidem*.

Deși în scurtul studiu semnat de Romeo Cemârtan în anul 2001, cercetătorul face o înșiruire a stareților ce au dirigit schitul/mănăstirea Hârbovăț, începând cu arhimandritul Serafim, argumentându-și opinia cu faptul că, „începând de la arhimandritul Serafim, în mănăstire se află date despre toți stareții, până în anul 1918, în număr de 17 ...”⁹⁷. Conform afirmațiilor făcute de Romeo Cemârtan, Serafim ar fi cheltuit 70 000 lei din averea personală pentru cumpărarea de pământuri în favoarea mănăstirii, sumă pe care o considerăm mărită, dacă ținem cont de mărturia dată de însuși arhimandritul Serafim din anul 1818.

Aspecte legate de actele de proprietate funciară cu conexiune la așezământul monahal Hârbovăț pot fi extrase din monografia satului Hoginești, întocmită de istoricul Alexandru Furtună⁹⁸. Pe baza acestor informații, vom expune propria viziune referitoare la esența litigiilor de proprietate.

Prezintă interes studiile elaborate de Marin Șalari referitoare la dinamica vieții mănăstirești din Basarabia. Pe baza materialelor inedite din arhive, autorul a scos în evidență personalități cărturare din rândul preoților⁹⁹. În teza de doctor în istorie susținută recent, Marin Șalari a abordat osatura complexă a dezvoltării vieții mănăstirești din Basarabia din perspectivă economică, socială și culturală pe parcursul anilor 1813–1918¹⁰⁰.

De o importanță majoră sunt monografiile consacrate mănăstirilor din spațiul pruto-nistrean. Acestea prezintă o imagine complexă a vieții monahale, elaborată pe parcursul istoriei. O parte de lucrări au fost întocmite de diriguitorii acestor așezăminte monahale¹⁰¹, dar există și o serie de lucrări realizate de cercetători științifici.

În lucrarea elaborată de Alexei Agachi cu privire la istoricul mănăstirii Hâncu¹⁰², autorul sesizează că arhimandritul Ilarion (Ioan) Țurcanu a administrat lăcașul respectiv în trei rânduri, la bază luând datele publicate de viitorul episcop Visarion Puiu, pe atunci arhimandrit, în care se arată că primul termen în care a administrat mănăstirea Hâncu este în intervalul 13 august 1862 – până în anul 1870, astfel corectând data indicată de Visarion Puiu,

⁹⁷ Romeo Cemârtan, *Așezămintele monahale din Basarabia. Trecut și prezent*. În: *Locașuri sfinte din Basarabia*, Chișinău, Ed. Alfa și Omega, 2001, p. 52.

⁹⁸ Alexandru Furtună, *Hoginești: file de istorie*, Chișinău, S.n., 2008, p. 202.

⁹⁹ Marian Șalari, *Izvoarele studierii istoriei Bisericii Ortodoxe din Basarabia (sec. al XIX-lea)*. În: *Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători*. Ediția 5, Vol. 3, 2016, pp. 201-204; *Idem*, *Din istoria vieții monahale în Basarabia (prima jumătate a sec. al XIX-lea)*. În: *Revista de Etnologie și Culturologie*, Vol. XXVII, 2020, pp. 129-136; *Idem*, *Locul și rolul mănăstirilor în viața socială și culturală a Basarabiei (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. XX)*. În: *Revista de Etnologie și Culturologie*, Vol. XXVIII, 2020, pp. 109-116.

¹⁰⁰ *Idem*, *Mănăstirile și viața monahală din Basarabia (1813–1918)*. Rezumatul tezei de doctor în istorie. 611.02 Istoria românilor (pe perioade), Chișinău, 2021, 35 p.

¹⁰¹ Tobie, *Mănăstirea Zloți*. Ceadâr-Lunga, 1997; I. Tafunea, *Istoria mănăstirii Noul Neamț (Chițcani)*, Chițcani, 2002; Ambrozie, *Mănăstirea Frumoasa*. În: *Altarul Credinței*, 2002, nr. 23.

¹⁰² Alexei Agachi, *Istoria mănăstirii Hâncu, 1677–2010*, Chișinău, Pontos, 2010, pp. 96-97.

de 12 noiembrie 1862. Cel de-al doilea termen când a administrat mănăstirea, Alexei Agachi îl indică în intervalul între 23 ianuarie 1876 până în anul 1879¹⁰³, deși formularul de serviciu al clerului monahal pentru anul 1882 pe care l-am cercetat ne indică foarte clar că Ilarion Țurcanu a fost hiritisit de arhimandrit în anul 1874, revine la Hâncu la 23 ianuarie 1876 și o conduce până la 27 februarie 1879, când este transferat la mănăstirea Hârbovăț. El a administrat acest lăcaș până în anul 1885, atunci când revine la mănăstirea Hâncu.

O lucrare enciclopedică unică în spațiul românesc o reprezintă volumul „Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice” (2013)¹⁰⁴. Colectivul de autori a fost constituit din 33 de cercetători științifici din domeniile istoriei, teologiei, geografiei, studiul artelor, politologiei, fapt ce i-a conferit o abordare complexă acestei lucrări monumentale. Un studiu enciclopedic important pentru a fi semnalat este cel realizat de protoiereul mitrofor Manole Brihuneț. Cercetătorul a făcut o retrospectivă istorică a mănăstirii Hârbovăț, a prezentat numele stareților (egumeni, arhimandriți etc.) care au dirigit gospodăria și obștea mănăstirii Hârbovăț, a făcut una dintre primele tentative de a scoate în evidență și unele date biografice și contribuții ce le-au avut acești conducători de-a lungul timpului. Referitor la numele unor conducători ai așezământului monahal, opiniile cercetătorului Manole Brihuneț nu sunt în concordanță cu ale noastre. De exemplu, preotul Saraftail este menționat în recensământul din anul 1774 între viețuitorii acestui schit, pe timpul când Pahomie conducea acest așezământ¹⁰⁵. Deși Manole Brihuneț îl plasează pe acesta în fruntea schitului în intervalul dintre stăreția lui Ioanichie și cea a lui Pahomie¹⁰⁶, credem că cel mai corect ar fi să fie amplasat după acesta din urmă. La fel, deși Manole Brihuneț îl plasează pe Varlaam înainte de stăreția lui Iacov Italinski, totuși mărturia dată de Andrei Coste, la 1805, poate fi luată ca temei pentru a-l stabili pe acesta în intervalul dintre Ioachim și Serafim. Cu acesta din urmă se începe perioada de prosperitate a schitului, care, după 1812, a fost hiritisit de mănăstire. Același autor ne mai prezintă pentru perioada dată și numele starețului Luca, ieromonah¹⁰⁷. O sinteză enciclopedică referitoare la mănăstirea Hârbovăț ne prezintă Maxim Melinti¹⁰⁸.

Un grup de cercetători coordonați de Andrei Eșanu și Gheorghe Postică au elaborat o serie de studii consacrate mănăstirii Căpriană și schitului Con-

¹⁰³ *Ibidem*, p. 97.

¹⁰⁴ *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice*. /Red. șt.: Andrei Eșanu; resp. de ed.: Mihai Adauge, Ion Xenofontov, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 800 p.

¹⁰⁵ *Moldova în Epoca Feudalismului*, Vol. VII, P. II, Chișinău, Știința, 1988, p. 440.

¹⁰⁶ Manole Brihuneț, Mănăstirea Hârbovăț. În: *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova...*, p. 355.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 355.

¹⁰⁸ М. В. Мелинти, Гербовецкий в честь Успения Пресвятой Богородицы мужской монастырь. În: *Православная энциклопедия*. Vol. XI. Moscova, 2006, pp. 193-194.

driță în perioada sec. al XV-lea – începutul sec. al XXI-lea¹⁰⁹. Lucrarea este elaborată din perspectivă arheologică, istorică, culturală, spirituală.

În monografia consacrată „mănăstirii rezistenței”¹¹⁰, cum este, pe bună dreptate, numită mănăstirea Japca, singurul complex monahal neînchis de la înființare, cercetătorul Ion Valer Xenofontov prezintă mișcările monahale cu tangențe directe asupra mănăstirii Hârbovăț, iar o informație utilă este cea referitoare la ceremonia de transferare a Icoanei Făcătoare de Minuni a Maicii Domnului de Hârbovăț¹¹¹.

Istoricul Ion Țurcanu a prezentat, în exclusivitate, date inedite despre contextul închiderii mănăstirii Hârbovăț¹¹², descriind acțiunile de lichidare în anul 1961 „a puternicei din punct de vedere economic și a influenței mănăstirii de bărbați Hârbovăț”¹¹³, care, după reducerea lăcașurilor sfinte din împrejurimi, „s-a transformat într-un centru al vieții religioase”¹¹⁴.

O contribuție substanțială în studierea istoriei, circulației și valorii documentare a cărții vechi în Basarabia în sec. XVI–XIX¹¹⁵, a identificării și cercetării *de visu* a bibliotecilor mănăstirilor din Republica Moldova, în general¹¹⁶, și a mănăstirii Hârbovăț, în mod special, a adus-o cercetătorul Igor Cereteu. La biblioteca mănăstirii Hârbovăț au fost cercetate 88 de titluri de carte românească (212 cărți), inclusiv 39 de titluri de carte românească veche în 48 de exemplare (44%/43%) și 49 – de carte românească modernă în 64 de exemplare (56%/57%)¹¹⁷. Pe baza inventarierii bibliotecii lăcașului monahal Hârbovăț, autorul conchide că „prin numărul cărților și titlurilor poate fi considerată una dintre cele mai bogate din Basarabia. Monahii au utilizat literatură bisericească în limba română tipărită în diferite centre românești și străine: Chișinău, București, Iași, Râmnic, Buda, mănăstirea Neamț, Sankt

¹⁰⁹ Andrei Eșanu, Gheorghe Postică, Valentina Eșanu, Sergius Ciocanu, Valentina Pelin, Nicolae Fuștei, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriana cu schitul Condrița (secolul al XV-lea – începutul secolului al XXI-lea). Studii, documente și materiale*. Coord.: Andrei Eșanu, Gheorghe Postică, Chișinău, Editura Cardidact, 2019, 640 p.

¹¹⁰ Ion Valer Xenofontov, *Mănăstirea Japca – o istorie a rezistenței spirituale*. În: *Dialogica*. Revistă de studii culturale și literatură, anul II, nr. 1, 2020, pp. 88-98.

¹¹¹ *Idem*, *Complexul monahal Japca: istorie și spiritualitate*. Ediția a II-a revăzută și adăugită /Cons. șt.: Octavian Moșin, Chișinău, Lexon-Prim, 2020, pp. 126-127.

¹¹² Ion Țurcanu, *Mănăstirea Hârbovăț: un caz spectaculos din istoria închiderii de către sovietici a lăcașurilor de cult din Basarabia*. În: *Luminătorul*, 2002, nr. 6 (63), pp. 24-28; I. Țurcanu, *Bessarabiana. Teritoriul dintre Prut și Nistru în câteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2012, pp. 210-213.

¹¹³ Valeriu Pasat, *Biserica ortodoxă și puterea sovietică în RSS Moldovenească (1940–1991)*, Chișinău, Cartier, 2019, p. 427.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 428.

¹¹⁵ Igor Cereteu, *Cartea românească veche în Basarabia: Istorie, circulație, valoare documentară*. București–Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2019, 545 p.

¹¹⁶ *Idem*, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Ediție enciclopedică*, Chișinău, S.n., 2016, 472 p.

¹¹⁷ *Idem*, *Biblioteca mănăstirii Hârbovăț. Reconstituire*. În: *Anuarul Institutului de Istorie a Moldovei*, 2012, pp. 130-144.

Petersburg, Braşov, Sibiu, Blaj, Buzău. Cărţi în limba slavonă/rusă au fost identificate într-un număr destul de mic, ceea ce demonstrează că acest aşezământ monahal a fost populat de călugări care nu cunoşteau limba rusă”¹¹⁸. Igor Cereteu a publicat date ştiinţifice referitoare la repartizarea monahilor din dreapta Prutului, marcată de turbulenţe, în anul 1821. La mănăstirea Hârbovăţ s-a refugiat monahul Silvestru de la schitul Urgueşti, care a trecut vama Sculeni la 18 noiembrie 1821¹¹⁹. În anul 2020, Igor Cereteu şi Octavian Moşin au editat catalogul a 146 de cărţi şi însemnările manuscrise ale bibliotecii mănăstirii Japca, ce vizează şi informaţii tangenţiale referitoare la mănăstirea Hârbovăţ¹²⁰. Studiarea tezaurului bibliografic al bibliotecii mănăstirii Hârbovăţ a fost realizată şi de preotul Manole Brihuneţ¹²¹.

Cercetătoarea Adelaida Chiroşca a studiat cele şase icoane (trei icoane mari, icoane de biserică; două icoane mijlocii şi una mică, recuperate din locuinţele mirenilor) cu chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, alături de cele mai reprezentative imagini ale acestui tip iconografic din alte spaţii¹²².

Începând din anul 2016, istoricul Ion Gumenăi a reuşit să editeze patru volume din cele zece ale manuscrisul „ultimului cronicar al sec. al XIX-lea”, ieromonahului mănăstirii Noul Neamţ, Andronic Popovici – „Istoria sfintelor mănăstiri Neamţ şi Secu”¹²³. Volumele respective sunt importante, deoarece ne prezintă informaţii despre moşia Hârbovăţului, toponimica lui etc.

În cercetările recente, Ivan Duminică a identificat faptul că stareţul Serafim de la Hârbovăţ (1806) era de „naţionalitate bulgară”¹²⁴, iar Valentin Tomuleţ a scos în evidenţă cantitatea de cereale cultivate, recoltate, consumate şi rămase la mănăstirea Hârbovăţ potrivit statisticii militare ruse din anul

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 226.

¹¹⁹ Igor Cereteu, *Destine marcate de Eterie şi mobilităţi umane în Moldova (anii '20 ai secolului al XIX-lea)*. În: *Societatea medievală şi modernă a românilor: în onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani* /Colecţia „Basarabica”; coord. ed.: Victor Spinei, Ionel Căndea; coord. vol.: Gheorghe Cojocaru, Igor Cereteu. Bucureşti–Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2021, p. 239.

¹²⁰ Idem, O. Moşin, *Biblioteca mănăstirii Japca. Catalogul cărţilor şi însemnărilor manuscrise*. Chişinău, Editura Lexon, 2020. 189 p.

¹²¹ Manole Brihuneţ, *Valorificarea tezaurului bisericilor şi al mănăstirilor din Moldova. Cazul bibliotecii mănăstirii Hârbovăţ*. În: *Akademios. Revistă de Ştiinţă, Inovare, Cultură şi Artă*, 2012, nr. 4 (27), pp. 157-164.

¹²² Adelaida Chiroşca, *Chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ în colecţia de icoane din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*. În: *Tyragetia*, 2013, vol. VII [XXII], nr. 2, pp. 387-402.

¹²³ A. Popovici, *Istoria Sfintelor mănăstiri Neamţ şi Secu*, vol. 1 /Editor: Ion Gumenăi, Chişinău: Lexon-Prim, 2016, 344 p.; Vol. 2, 2019, 212 p.; Vol. 3-4, 2020, 320 p.

¹²⁴ И. Думиника, К вопросу о духовных связях болгарских колонистов с монастырями Бессарабии (первая половина XIX в. – начало XX в.). În: *Societatea medievală şi modernă a românilor: în onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani* /Colecţia „Basarabica”; coord. ed.: Victor Spinei, Ionel Căndea; coord. vol.: Gheorghe Cojocaru, Igor Cereteu. Bucureşti–Brăila: Editura Academiei Române, Editura Istros, 2021, pp. 139-140.

1825¹²⁵. Mănăstirea Hârbovăț este prezentă în spațiul public și prin publicații de popularizare a științei¹²⁶.

Lucrarea enciclopedică a profesorului Valentin Tomuleț¹²⁷ este de un real folos în descifrarea etimologiei și terminologiei de specialitate referitoare la instituțiile, regulamentele și termenii din Basarabia în epoca modernă (1812–1918).

O sumară trecere în revistă a realizărilor științifice în domeniu dezvoltă un interes cognitiv, istoric vizavi de rolul avut de mănăstirea Hârbovăț în contextul vieții monahale din spațiul cuprins între Prut și Nistru în anii '30 ai sec. al XVIII – anii '60 ai sec. XX.

Studierea istoriografiei referitoare la rolul mănăstirii Hârbovăț în spațiul monastic pruto-nistean pe parcursul anilor '30 ai sec. al XVIII-lea – anilor '60 ai sec. XX ne permite să facem următoarele constatări:

Cercetarea minuțioasă a discursului istoriografic pe parcursul a circa două secole ne demonstrează lipsa unei lucrări științifice consacrate rolului jucat de mănăstirea Hârbovăț în viața monahală din spațiul pruto-nistean de la fondare și până la închiderea vetrei monahale de regimul autoritar sovietic. În pofida faptului că istoria lăcașului monahal a fost abordată, subiectul propus – cel al evoluției vieții monahale pe parcursul a patru regimuri administrative – pentru investigația științifică nu a reprezentat încă obiectul unor cercetări speciale. Problema cercetării vieții monahale în Basarabia pe baze metodologice bine determinate a fost una predilectă pentru cei interesați de trecutul acestei regiuni, cu excepția perioadei 1940–1941/1944–1989, astfel, reușindu-se a se soluționa numeroase probleme legate de apariția monahismului în regiune, dezvoltarea acestuia, rolul instituțiilor monahale în cadrul Bisericii Ortodoxe și în societate, rolul cultural și educațional al mănăstirilor. Cu toate acestea, unele probleme, cum ar fi introducerea vieții de obște, din varii motive, foarte rar a fost examinată, din cauză că, deși pusă în discuție încă odată cu declanșarea în spațiul ortodox românesc a mișcării paisiene, această practică nu s-a reușit a fi introdusă până spre începutul sec. al XX-lea.

¹²⁵ Valentin Tomuleț, Ținutul Orhei în descrierea statistică din 1825. În: *Societatea medievală și modernă a românilor: în onoarea lui Demir Dragnev la 85 de ani* /Colecția „Basarabica”; coord. ed.: Victor Spinei, Ionel Căndea; coord. vol.: Gheorghe Cojocaru, Igor Cereteu. București–Brăila: Editura Academiei Române, Editura Istros, 2021, p. 85.

¹²⁶ Valeriu Volontir, *Mănăstirea Hârbovăț*. În: *Noi: revistă pentru copii și adolescenți*, 2001, iulie, nr. 7, p. 18; Dinu Rusu, *Renaștere la Mănăstirea Hârbovăț*. În: *Natura: publicație de supraviețuire prin ecologie și inteligență*, 2005, nr. 9, p. 13; M. Moșin, *Credința în culorile unui plastician de la Hârbovăț: [Rubrica „De la suflet la suflet”]*. În: *Literatura și Arta*, 2016, 18 februarie, nr. 17 (3676), p. 2.

¹²⁷ Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (instituții, regulamente și termeni)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, Lexon-Prim, 2014. 672 p.

The historiography related to the evolution of the Hârbovăț Monastery in the context of the monastic life of the pruto-nistean space (1730s–1960s)

The research of the problem regarding the role of the Hârbovăț monastery in the monastic life between the Prut and Dniester rivers in the 1730s - 1960s – follows, like other research subjects in the field of history, four distinct stages, tied with the historical evolution of the targeted region: 1) the first stage includes the years 1812–1917; 2) the second stage focuses on the interwar period and the Second World War (1918–1940, 1941–1944); 3) the third stage in the research process of ecclesiastical life and monasticism includes the Soviet period (1940–1941, 1944 – the end of the '1980s); 4) the fourth stage falls within the chronological milestones between the end of the '1980s and present time.

Keywords: *Orthodox Church, monastery, Hârbovăț, abbot, monasticism, heritage, spirituality, the Miraculous Icon of Hârbovăț, ecclesiastical education, Bessarabia.*

Ion MOȘNEGUȚU

doctor în istorie

episcop, Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove

e-mail: episcop.ioan@gmail.com

**BIBLIOTECA PREOTULUI GHEORGHE ARMAȘU
DIN PETRENI: O COMOARĂ REGĂSITĂ.
DESPRE CARTEA ROMÂNEASCĂ**

Ocuparea Basarabiei de trupele sovietice și instaurarea regimului comunist în ținut au avut consecințe nefaste pentru întreaga populație. Au urmat deportări, foamete, represii, intimidări, colectivizare, persecutări, inocularea unei noi ideologii, pe care basarabenii nu și-au dorit-o și nu au vrut să o accepte. Prin forță și intimidări ideologia comunistă a fost acceptată, iar împreună cu aceasta și ateismul, care presupunea respingerea credinței creștine ortodoxe, a tradițiilor strămoșești, a bisericii și a preoților. Drept rezultat au fost închise majoritatea bisericilor din Basarabia, iar dintre toate mănăstirile a rămas să funcționeze doar cea de la Japca. Bisericile și mănăstirile au fost devastate, inventarul și cărțile – nimicite sau transportate în direcții necunoscute până în prezent. Românii din Basarabia și nordul Bucovinei, cuprinși de acest sistem ideologic, au fost intimidați, instituțiile de știință și cultură românești au fost desființate, iar patrimoniul național – dispersat, nimicit sau aruncat la groapa de gunoi. Unele icoane, cărți, piese din inventarul bisericesc au fost ascunse de tăvălugul sovietic de către cei cu credință, iar după desființarea Imperiului sovietic și redeschiderea lăcașelor sfinte, au fost retrocedate instituțiilor ecleziastice. Unul dintre vrednicii păstori de suflete, cu multă credință în Dumnezeu, cu un pronunțat simț al demnității naționale românești a fost preotul Gheorghe Armașu din satul Petreni (r-nul Drochia), fost în județul Soroca.

Date biografice. Preotul Gheorghe Armașu s-a născut la 25 ianuarie 1914 în satul Domulgeni, județul Soroca (în prezent, r-nul Florești). Știința de carte a învățat-o în școala primară din satul de baștină. Era un adevărat iubitor de lectură duhovnicească și, în perioada 1929-1937, a frecventat cursurile Seminarului Teologic de la Chișinău, manifestându-se ca unul dintre cei mai buni elevi. În perioada 1937-1939 a slujit cântăreț bisericesc în satul Bălcăuți (jud. Hotin). Având o reușită excelentă, s-a înscris la Facultatea de Teologie din Cernăuți, pe care a absolvit-o în anul 1941 și de care a rămas atașat tot restul vieții. A avut prieteni și cunoștințe în Bucovina de nord și a mers de nenumărate ori la Cernăuți, ca să cumpere cărți bisericești pentru biblioteca sa¹. Încă din anul doi al facultății (1939), a fost hirotonit preot pentru biserica

¹ În procesul cercetării cărților din biblioteca preotului Gheorghe Armașu, am identificat numeroase indicii despre vizitele sale la Cernăuți, de unde a adus multe cărți tipărite și manuscrise, în mare parte de factură religioasă, pentru biblioteca sa din Petreni.

cu hramul Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan din satul Vetreanca, județul Hotin, din nordul Basarabiei. A activat ca un vrednic păstor de suflete în această localitate, iar în 1941 a fost persecutat, apoi arestat și condamnat la zece ani de privațiune de libertate și trimis în regiunea Vorkuta, RASS Komi din Rusia. A fost eliberat în anul 1954, însă i-a fost aplicată o altă sentință – domiciliu forțat în regiunea Vorkuta. În această perioadă, a activat trei ani în calitate de șef al stației meteorologice din localitatea Sâr-Iaga de lângă Vorkuta. După ispășirea celor trei ani de domiciliu forțat, în anul 1957 a revenit în Basarabia. S-a adresat instanțelor superioare bisericești și a fost acceptat în biserica din satul Ocnița (în prezent r-nul Ocnița). O perioadă de trei decenii a păstorit credincioșii din satul Petreni (r-nul Drochia), a căror biserică nu a fost închisă în perioada sovietică. Face parte din numărul personalităților marcante, care au activat în perioada sovietică cu multă demnitate și cu dragoste creștină. A fost supus multor greutăți, persecutat, izgonit, calomniat, depozdat de cărți și alte obiecte bisericești, pe care le avea în posesie, însă nu a cedat. Preotul Gheorghe Armașu mărturisea: „N-am vândut pe nimeni, deși mi s-a pus adeseori în față hârtie albă”². A slujit în biserica cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, cu demnitate fiind apreciat de locuitorii acestui sat, mai ales pentru înțelepciunea și corectitudinea de care a dat dovadă pe parcursul întregii sale vieți. Datorită rezistenței sale față de ideologia sovietică, biserica din Petreni nu a fost închisă, fiind frecventată de locuitorii sateilor din împrejurimi. Este cunoscut că preotul Gheorghe Armașu a activat în funcția de protopop, iar grație perseverenței și cunoștințelor sale în materie de teologie, a fost numit președinte al Comisiei Eparhiale pentru reeditarea cărților bisericești în limba română. Astfel, datorită implicării sale, a fost tipărit în anul 1989 *Trebnicul*³, carte necesară la oficierea serviciilor divine și care lipsea în bisericile și mănăstirile redeschise în această perioadă.

A activat ca paroh al bisericii din Petreni până în anul 1988, când s-a retras, veghind în continuare la răspândirea cuvântului lui Dumnezeu printre creștinii din satul Petreni și ai celor din satele din împrejurimi. S-a îmbolnăvit și, după grele suferințe, a decedat la 18 februarie 1991, iar la 23 februarie a fost înmormântat în curtea bisericii din Petreni⁴, așa cum se cuvine unui adevărat păstor de suflete, apreciat de întreaga comunitate din Petreni pentru strădania și bunăvoința de care a dat dovadă pe parcursul întregii sale vieți. Din păcate, despre această personalitate s-a scris foarte puțin și, mai ales, despre faptele sale, demne de urmat pentru slujitorii bisericii și pentru enoriași.

² Biografia preotului Gheorghe Armașu a fost întocmită de Prot. Ioan Lisnic, care a scris și publicat unele date din biografia și activitatea acestui vrednic preot din Petreni (r-nul Drochia). Vezi: Prot. Ioan Lisnic, *Preotul Gheorghe Armașu – condamnat la 10 ani privațiune de libertate*, în *Univers spiritual* (blog). <http://protioanlisnic.blogspot.com/2017/10/preotul-gheorghe-armasu-condamnat-la-10.html> (accesat: 7.12.2022, 11.07).

³ *Ibidem*.

⁴ I. Buga, V. Cazacu, V. Ciobanu. *Petreni*. Chișinău, 2009, p.122-124.

Biblioteca preotului Gheorghe Armașu. Cercetarea cărților din biblioteca preotului Gheorghe Armașu ne-a întărit convingerea că această personalitate avea calități deosebite, cunoștințe teologice profunde, corectitudine maximă, era un bun cunoscător al limbilor străine, un adevărat enciclopedist, cu un destin tragic, fiind persecutat și exilat în locuri îndepărtate din Rusia. Acestea din urmă nu l-au frânt, a fost intransigent, nu a cedat presiunilor de tot felul. A făcut din carte o pasiune, pe unde mergea, cumpăra cărți. În decursul vieții sale a adunat câteva biblioteci, care au avut, până la urmă, un destin nefericit. Din mărturiile preotului, publicate în săptămânalul *Literatura și arta* din 17 mai 1990, Gheorghe Armașu menționează despre cele trei biblioteci ale sale: „Cărțile sunt pasiunea mea de o viață. Le-am purtat predutindeni și mereu cu o dragoste fierbinte, le-am prețuit ca pe valori sfinte. Cu mare regret, după 1940, Basarabia a fost prefăcută într-un cuptor, în care au ars sute de mii de volume, a căror lipsă a dezlănțuit decăderea morală, a ucis în om credința și bunătatea, a născut un fenomen strașnic ca mancurtismul și l-a lipsit pe om de sentimentul de Patrie. Cât privește biblioteca mea, atunci trebuie să vă spun că ea este a treia, căci în 1940 am pierdut-o pe prima. În 1945 mi-au confiscat-o pe a doua și abia în 1957, revenind la baștină, m-am apucat să adun carte cu carte. Fiecare volum din biblioteca mea are o istorie aparte: cum, în ce împrejurări și de la cine le-am procurat”⁵. Se cunoaște că și a patra bibliotecă a fost devastată de hoții care au intrat în casă și l-au atacat pe preotul Gheorghe Armașu.

În mediul științific se cunoștea despre existența acestei biblioteci, însă se considera pierdută. Din unele mărturii, se credea că preoteasa, după moartea preotului, a plecat în România și a luat întreaga bibliotecă cu ea. Se știe că s-a încercat ca biblioteca preotului să fie luată de preoteasă, însă datorită faptului că aceste cărți fac parte din patrimoniul statului, autoritățile responsabile i-au interzis trecerea lor peste hotare. Astfel, în anumite împrejurări, colecția a ajuns în posesia lui Ioan Vasile Nicorici (1951-2013), originar din satul Șuri (r-nul Drochia), care s-a stabilit în orașul Bălți. De asemenea, este cunoscut că o perioadă cărțile s-au aflat într-un garaj și abia în anul 2010 Ioan Vasile Nicorici a dăruit aceste cărți bibliotecii Universității de Stat „Alecu Russo”, unde se află și în prezent, păstrate în condiții foarte bune.

În acest an a fost creată colecția care poartă numele Ioan Vasile Nicorici, dar care, de fapt, este fondul de carte din biblioteca preotului Gheorghe Armașu. Pe primele foi ale cărților există semnătura autografă a preotului și sunt aplicate ex-librisurile lui Ioan Vasile Armașu. Legenda unei ștampile are următorul conținut: **EX-LIBRIS IOAN NICORICI. Carte salvată de + preotul Theodor (Gheorghe) Armașu de urgia focului vandal comunist.**

⁵ Interviu cu preotul Gheorghe Armașu, în *Literatura și arta*, 17 mai 1990, p. 7. Apud: Lina Mihaluta, *Biblioteca Preotului Gheorghe Armașu – parte componentă a colecției Carte rara a Bibliotecii Științifice USARB*

Colecția de carte a preotului Gheorghe Armașu este constituită din 750 de exemplare în 694 de titluri, în 7 limbi (română, rusă, slavonă, germană, latină, greacă, franceză)⁶. În prezentul demers vom valorifica și include în circuitul științific valorile bibliofile în limba română, tipărite în diverse centre românești și străine: Râmnic, Blaj, București, Chișinău, Buda, m-rea Neamț, Viena, Suceava, Buzău, Iași, Cernăuți, m-rea Cernica, Sibiu, Arad, Bălți, Sighet. Cele mai numeroase sunt cele tipărite la București (25 de ex.), după care urmează Cernăuți (14 ex.), Chișinău (10 ex.), Suceava (3 ex.), Viena (3 ex.), Buzău (2 ex.), iar celelalte sunt prezente cu câte un exemplar și patru cărți nu au loc de tipărire sau sunt manuscrise.

Preotul Gheorghe Armașu se prezintă ca fiind un pasionat al cărților. În momentul achiziționării lor, scria pe ultimele foi de forță ziua, luna, anul și localitatea sau magazinul din care a fost achiziționat exemplarul. Astfel, se poate urmări drumul cărții până în satul Petreni, în biblioteca preotului Armașu. Cea mai timpurie carte românească, cumpărată de Gheorghe Armașu (*Noul Anastasimatar*, București, 1922), datează din luna august 1923, achiziționată, probabil, de unul dintre membrii familiei sale din satul Varticăuți, de la Teodor Jitniuc. În 1942, a intrat în posesia unui *Liturghier* de strană (București, 1925). În acest an, la 20 martie, a cumpărat din satul Vetreanca (jud. Hotin) cartea lui Hristu Andrutsos, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene* (Sibiu, 1930). În anul 1957, după revenirea la baștină din exil, Gheorghe Armașu a cumpărat în Petreni cartea Dr. Nicodim Milaș, *Canioanele Bisericii Ortodoxe*. Vol. II, P. I (Arad, 1934). După stabilirea definitivă în satul Petreni, preotul Armașu întreprinde vizite în nordul Basarabiei și în nordul Bucovinei, de unde achiziționează mai multe cărți. În luna februarie 1963, Gheorghe Armașu s-a aflat la Chișinău, de unde a cumpărat volumele I, III, IV, VI de E. Lovinescu, *Istoria Literaturii Române* (București, 1926-1939). Următoarea vizită o face la Cernăuți în luna octombrie 1965, de unde a cumpărat *Rapoarte generale asupra situațiunii bisericești din punct de vedere administrativ, cultural și economic în Patriarhia Română în cursul anilor 1935-1938* (București, 1939). De la Storojineț, la 1 septembrie 1966, a cumpărat cartea *Cronica Episcopiei de Rădăuți* de Dimitrie Dan (Viena, Editura Fondului Religionar gr. or. din Bucovina în Cernăuți, 1912). În anul 1968, a întreprins două vizite în nordul Bucovinei și cumpără din satele Kisiliv, Broscăuții Noi și Pătrăuți mai multe cărți pentru biblioteca sa. Alte cărți românești Gheorghe Armașu le-a cumpărat din satele din apropierea Petrenilor, ca: Cubolta (21.05.1969), Chetrosu (14.03.1972, 17.07.1974), Domulgeni (30.03.1987), Izvoare și din orașul Bălți (06.03.1986). Cărțile de factură teologică și istorică erau accesibile ca preț în această perioadă, pentru că autoritățile sovietice au închis majoritatea instituțiilor de cultură românească

⁶ Elena Crisitan, Colecția Ioan Nicorici – 10 ani de succes, în *BiblioUniversitas*, Nr.1 (2020), p. 4.

din Basarabia și Bucovina de nord, iar cărțile au ajuns să fie vândute la piețele din localități. Preotul Gheorghe Armașu, prin implicarea sa a reușit să salveze sute de cărți de la pierzanie.

Anexă

Lista cărților în limba română din colecția Nicorici-Armașu din Biblioteca Științifică a Universității de stat „Alec Russo” din Bălți

Nr. d/o	Autorul, titlul	Locul editării, tipografia	Anul apariției	Proveniența
1.	Antologhion	Râmnic, Tipografia Episcopiei	1786	Hotin
2.	Octoih	Blaj, Tipografia Seminarului	1792	Necunoscută
3.	Evhologhion	București, Tipografia Mitropoliei	1808	Monahul Iosif din s. Sofia, r-nul Drochia
4.	Pentru datoriile presviterilor de popor	Chișinău, Tipografia Duhovnicească	1823	Domulgeni, joi, 16 august, 1984
5.	Tipicon	Buda, Tipografia Universității	1826	De la comuna hriscinească Criciova, județul Severin. Pr. Secorii Secoșan
6.	Suceveanu Dimitrie, Idiome-lar, P. I	Tipografia Mănăstirii Neamț	1856	M-reă Curchi, s. Bușeuca, r-n Rezina
7.	Samuil Andrievice, Învățătură ortodoxă, Cartea II	Viena, Editura regească de cărți scolastice	1862	Necunoscută
8.	Creștineasca învățătură a nă-ravurilor sau moralul creștinesc. De Teoctist Blajevici	Viena, Editura regească de cărți scolastice	1865	Кисилів. 16 мая 1968
9.	Utrinier și Liturgier. Care cuprinde cele mai frumoase și alese cântări ale mai multor însemnați autori bisericești, aranjate în ordinea tipicului de Ioan Zmeu	Buzău, Tipografia Alessandru Georgescu	1892	Chetrosu. 14 martie, 1972
10.	A. Steurman, Autori români. I. Antologie. Bucăți alese din scriitorii veacului XVIII și XIX. Schițe biografice și critice. Ediția II	Iași, Editura librăriei Școalelor Frații Șaraga	1896	Izvoare. 30 oct. 69

11.	Mișcări culturale și spirituale la Românii din stânga Dunării la răstimpul de la 1504-1714 (Frânturi din cursul manuscris asupra istoriei și literaturii românești), de Dr. I. G. Sbiera	Cernăuți, Tipografia lui K. Eckhardt	1897	Cernăuți. 18 oct `965
12.	Antologie, care cuprinde cântări pentru Vecernie, Utrenie, Liturghie, Postul Mare etc., parte compuse, parte traduse de părintele Nectarie Shimonahul	București, Tipo-Litografia „Cărților Bisericești”	1898	Necunoscută
13.	[Dogmatica. II Parte specială] (manuscris)		ultimele decenii ale sec. XIX	Broscăuții-Noi, 18 sept. 1968
14.	Dogma despre incarnațiune după doctrina Bisericii Ortodoxe. De Prof. Dr. Stefan Saghin	Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană	1901	Pătrăuți. 18 sept. 1968
15.	Monofisitismul în biserica armeană orientală. adaos la publicațiunea „Armenii orientali din Bucovina” de Dimitrie Dan	[Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană]	[1902]	Necunoscută
16.	Cele patru-spră-dzece trimiteri ale Sfântului și întru-tot-lăudatului Apostol Pavel. Tradus în limba română de Veniamin Costache Mitropolitul Moldovei și Sucevei. Tomul II	București, Tipografia Cărților Bisericești	1904	Chetrosu, 17 iulie 1974
17.	Profetul Haggai, Introducere și comentariu de Prof. Dr. Vasile Tarnavski	Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană	1904	Kiselev, 16 mai, 1968
18.	Caracterul poetic al serviciului divin gr.-oriental. Discurs de inaugurare rostit în 2 Decembrie 1904 de Prof. Dr. Teodor Tarnavski	Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană	1905	Iulius, 27 aug. 1988. Bălți
19.	Culegere de cântări bisericești de Gerasimu Episcop al Romanului	București, Tipografia Cărților Bisericești	1908	Biserica Sf. Voievozi din Bălți
20.	Slujba sfințirii bisericii. Lucrată pe muzica orientală de Ioan Zmeu	Buzău, Imprimeria Alexandra Georgescu	1908	Necunoscută

21.	Cărtică de rugăciuni pentru mireni	Chișinău, Tipografia Eparhială	1909	Necunoscută
22.	Plângerile lui Ieremia traduse și explicate după textul masoretic și exornate cu o introducere de dr. Octavian Isopescu	Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană	1909	Necunoscută
23.	Gramatica și noul anastasi-matar practic-grabnic prelu- crat după Macarie Suceveanu și A. Pann. Dimitrie C. Po- pescu. Ed. II	București, Tipogra- fia Cărților Biseri- cești	1911	Parohia Var- ticouți, jud. Hotin
24.	Normele monastice pentru dieceza ort. orient. a Bucovi- nei, editate de arhim. Ipolit Vorobchievici	Suceava, Tipografia Societății „Școala Română”	1911	Magazinul Buchinist din Chișinău
25.	Cronica Episcopiei de Rădă- uți cu appendice de documente slavone originale și traduse și mai multe ilustrațiuni de Di- mitrie Dan	Viena, Editura Fondului Religio- nar gr. or. din Bu- covina în Cernăuți	1912	Storjineți, 1 sept. 966
26.	Proiect de unificare a orga- nizației bisericești Autocefale Ortodoxe din România întregi- tă de dr. Valerian Șesan	Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei”	1920	Cernăuți
27.	Micul Anastasi-matar practic, compus de Nicolae Barcan. Ediția 1-a	București, Tipogra- fia Cărților Biseri- cești	1922	Varticouți, Teodor Jitniuc. 1923. August ziua 27/9 zile
28.	Șematismul Arhidiecesei or- todoxe al Bucovinei pe anul 1922	Cernăuți, Socie- tatea Tipografică Bucovineană	1922	Kiselev
29.	Epistolă către romani cu În- troducere și comentariu scurt. Partea dogmatică, secțiunea I de Dr. Vasile Gheorghiu	Cernăuți, Editura autorului Socie- tatea tipografică bucovineană	1923	Pătrăuții, 18 sept. 1968
30.	Cântările Triodului după muzica bisericească-orientală precum se cântă în Biserica Română-Ortodoxă, scrise de I. Popescu-Pasărea	București, Tipogra- fia Cărților Biseri- cești	1925	Chetrosu. 18 Marta 1972
31.	Istoria Sfintei Mănăstiri Dra- gomirna de Episcopul Dr. Ipolit Vorobchievici al Rădău- ților, Vicarul Sfintei Mitropolii a Bucovinei. Ediția a doua	Cernăuți, Tipogra- fia Modernă, Suceava	1925	Kisilev, 16 mai, 1968

32.	Liturghierul de strană, cuprinzând cântările Sf. Liturghii pe muzica bisericească orientală, după cum se cântă la strană în Biserica Română-Ortodoxă, scrise de I. Popescu-Pasărea.	București, Tipografia Cărților Bisericești [pe titlul de pe copertă figurează anul 1931]	1925	Amintire dela concentrarea făcută la spitalul Cotiujenii Mari, jud. Soroca. Serg. Th. N... 20.VI.1942
33.	Legea și statul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române sancționată prin înaltul decret regal no. 1402 din 4 mai 1925 și publicat în Monitorul oficial no. 97 din 6 mai 1925	Tipografia bisericească din Sfânta Mănăstire Cernica	1925	Necunoscută
34.	Anuarul Seminarului Teologic de la Chișinău	Chișinău	1926	Domulgeni, 30 martie, 987
35.	E. Lovinescu, Istoria literaturii române contemporane. I. Evoluția ideologiei literare	București, Editura „Ancora” S. Benvenisti & Co.	[1926]	Chișinău, marti 5 februarie 1963
36.	Dezbaterile Congresului Național Bisericesc. Sesiunea ordinară din Octombrie 1926	București, Tipografia Cărților Bisericești	1926	Bibl. par. Izvoara, jud. Soroca
37.	Regulament pentru administrarea afacerilor epitropesti în parohii și eparhii	București, Tipografia Cărților Bisericești	1926	Necunoscută
38.	Catavasier, ce cuprinde catavasiile de peste tot anul, svettelnele și voscresnele Învierei, precum și doxologiile (mici și mari) pe opt glasuri, tipărite pe muzica bisericească, după diferiți autori de I. Popescu-Pasărea	București, Tipografia Cărților Bisericești	1927	Chetrosu. 14.3.972
39.	Cânta-voi Dumnezeului meu până ce voi fi imnele vecerniei, utreniei, din Triod și Paști, Te-deum și sfîntirea bisericii pentru cor mixt, bărbătesc și pentru 3 voci egale, de iconom stavrofor Mihail Berezo-vschi. Ediția I ^a	Chișinău, Arhiepiscopia Chișinăului	1927	Petreni, Nădușita, r-n Drochia
40.	Lucrările Adunării Generale a Uniunii clericilor ortodocși din Basarabia, Sesiunea Septembrie anul 1927	[Chișinău], Tipografia Eparhială Cartea Românească	1927	Necunoscută

41.	Scrierile părinților apostolici dimpreună cu așezămintele și canoanele apostolice Traduse din original de preotul Ioan Mihălcescu, economul Matei Pâslaru	Chișinău, Tipografia Eparhială „Casa Românească”	1927	Cubolta, 21 mai 1969
42.	Cântările Utreniilor de duminică pe cele opt glasuri scrise după Macarie ieromonahul și Ștefanache Popescu, de I. Popescu-Pasărea	București, Tipografia Cărților Bisericești	1928	Nadia Rusciuc. 7 Octombrie 1934. Donație
43.	Scrierile părinților apostolici dimpreună cu așezămintele și canoanele apostolice, traduse din original de Ioan Mihălcescu și Matei Pâslaru	Chișinău, Tipografia Eparhială „Casa Românească”	1928	S. Petreni, r. Drochia. 1957. Mihaliovo
44.	Liturghier cu conținut de cântări bisericești ale sfintelor liturghii, din ale Vecerniei, Utreniei și din Postul Mare pe întregul an, compuse și aranjate în ordinea tipicului pe muzica bisericească orientală „Psaltichie” cu irmologicul și stihiraricul în tactul îndoit și cu cântări armonizate după cum se cântă în Basarabia, de Vasile Ciureanu-Bodești	Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor	1928	Donație Bibliotecii cancelariei sft: Episcopii a Hotinului Bălți. Ciureanu-Bodești
45.	E. Lovinescu, Istoria literaturii române contemporane. III. Evoluția poeziei lirice	București, Editura „Ancora” S.Benvenisti & Co.	[1928]	Chișinău, marti 5 februarie 1963
46.	E. Lovinescu, Istoria literaturii române contemporane. IV. Evoluția prozei literare	București, Editura „Ancora” S.Benvenisti & Co.	[1928]	Chișinău, marti 5 februarie 1963
47.	Propaganda catolică austriacă împotriva Bisericii ort. române din Bucovina. Trecearea la unie a sătenilor români din Boian (După acte și documente oficiale) de Simeon Reli	Cernăuți, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”	1928	Kisilev. 16 mai 1968
48.	D.Spânu, Sfaturile Evanghelice în Doctrina Moralei Catolice-Ortodoxe	Cernăuți, Institutul de Arte Grafice Glasul Bucovinei	1928	1968. Kisilev. 16 mai

49.	Petre Vintilescu, Misterul liturgic	București, Tip. „Curierul judiciar”	1929	Bibl. bis. Izvoară, j. Soroca
50.	Dezbaterile Congresului Național Bisericesc. Sesiunea ordinară din 18, 19, 20 și 21 Noembrie 1929	București, Tipografia Cărților Bisericești	1930	Necunoscută
51.	Hristu Andrutsos, Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene	Sibiu, Editura și Tiparul Tipografiei Arhidiecezane	1930	Pr. Gheorghe Armașu. Vetreanca – Hotin. 20 Martie 1942
52.	S. Bejan, Dogma Sf. Treimi în concepția creștinismului. Studiu dogmatico-istoric	Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”	1930	Necunoscută
53.	Petre Vintilescu, Contribuții la revizuirea liturghierului român, proscomidia, liturghia Sf. Ioan Gură-de-Aur. Studiu și text	București, Tipografia Cărților Bisericești	1931	Biblioteca parohiei Izvoare, jud. Soroca
54.	Biserica și problemele sociale. Conferințe ținute la fundația Dalles - 24 ianuarie – 8 aprilie 1933 - sub auspiciile Consiliului Central Bisericesc	[București], Tipografia Cărților Bisericești	1933	Biblioteca parohiei Izvoare, jud. Soroca
55.	S. Reli. Istoria Bisericii Române. Partea 1. Vol. 1. Curs ținut cu studenții Anului 1. În anul de Studii 1933-1934. Editat de studentul I. I. Hurduc (manuscris)	Suceava	1933	Necunoscută
56.	V. Radu, Critică și metodă	București	1933	Necunoscută
57.	Dr. Nicodim Milaș, Canoanele Bisericii Ortodoxe. Vol. II, P. I	Arad, Tipografia Diecezană,	1934	Preot Gheorghe D. Armașu. S. Petreni - r. Drochia. 10 octombrie 1957
58.	Rapoarte generale pe anii 1932-1935 către Congresul Național Bisericesc din 14 octombrie 1935	-	1935	Necunoscută
59.	Cântări bisericești pentru corurile mixte sătești cuprinzând: sfânta liturghie, slujba tedeumului. Slujba cununiei. Slujba înmormântării	[Bălți], Editura Episcopiei Hotinului	1935	Chetrosu, 14 martie 1972

60.	Slujba pentru Sfânta Muceniță Evfimia	Chișinău, Tipografia Duhovnicească	1835	Necunoscută
61.	[Instrucțiuni, testamente, rapoarte].	-	După 1935	Necunoscută
62.	Schiturile și Sihăstriile Bucovinei de altă dată. Preot Hostiuc Erast	Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru	1936	Kiselev. 1968, 16 mai
63.	Regulament pentru alegerea și constituirea organelor reprezentative și executive în parohiile, protopopiatele și eparhiile din Patriarhia Română	București, Tipografia Cărților Bisericești	1937	Kiselev. 10 mai, 1968
64.	Episcopia Ortodoxă a Maramureșului în primul an dela reînființare 1 septembrie 1937 – 1 septembrie 1938	Sighet, Tiparul Mitropolitul Silvestru Cernăuți	1938	Bălți, joi 6 martie 1986. Iulius
65.	Nichifor Crainic, Ortodoxie și etnorație, cu o anexă. Programul statutului etnocratic	București, Editura Cugetarea P.C. Georgescu-Delafras	[1938]	Necunoscută
66.	Documente bucovinene de Teodor Balan, vol. IV. 1720-1745	Cernăuți, Editura Mitropoliei Bucovinei	1939	Necunoscută
67.	E. Lovinescu, Istoria literaturii române contemporane. VI. Mutația valorilor estetice. Concluzii	[București]	[1939]	Chișinău, marti 5 februarie 1963
68.	Rapoarte generale asupra situațiunii bisericești din punct de vedere administrativ, cultural și economic în Patriarhia Română în cursul anilor 1935-1938	București, Tipografia Cărților Bisericești	1939	Cernăuți. 18.10.65
69.	Nichifor Crainic, Nostalgia paradisului. Ediția II-a	București, Cugetarea Georgescu Delafras	1940	Necunoscută
70.	Ioan Gh. Savin, Creștinismul și gândirea contemporană	București. Tipografia „Fântâna darurilor”	[1940]	Răileanu Vasile
71.	Prohodul Maicii Domnului (manuscris)	-	[Ante 1968]	Necunoscută
72.	Viața, minunile și acatistul sf. Ioan cel Nou de la Suceava, cu un scurt istoric privind Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou	Suceava, tipărit la Bacău	1990	Necunoscută

The library of priest Gheorghe Armașu from Petreni: a treasure found

The priest Gheorghe Armașu from Petreni village, Drochia district accumulated an impressive library of books in several languages: Romanian, Slavonic, Russian, Latin, Greek, French and German. Most of the books are religious and were brought from Chernivtsi, from villages in the Hotin region, from churches that were closed by the Soviet authorities in Drochia and Florești districts, from antique shops in Chisinau and Balti. Gheorghe Armașu's library was considered lost, but thanks to Professor Vasile Nicorici from the "Alecu Russo" State University in Bălți, it was found and is currently in the library funds of this university. In the library of priest Armașu, who died in 1992, there are over 70 books from the 18th-20th centuries and they are kept in good condition. It is the first personal library discovered in the Republic of Moldova, which possesses such heritage values.

Key words: *Gheorghe Armașu, priest, library, Petreni, communist ideology, University of Balti, old books.*

Igor CERETEU
cercetător științific principal
Institutul de Istorie,
Universitatea de Stat din Moldova
email: igor.cereteu3@gmail.com

Lina MIHALUȚĂ
director bibliotecă
Univeristatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

POLITICA LINGVISTICĂ A IMPERIULUI RUS ÎN BASARABIA ÎN PRIMELE DOUĂ DECENII DE LA ANEXARE

Introducere

La sfârșitul secolului al XIX-lea, etnograful Alexandru N. Pîpin (1833-1904) menționa că în ultimele două secole au avut loc realizări valoroase pentru existența și dezvoltarea națională a Imperiului Rus. Printre acestea autorul indica și la extinderea enormă a teritoriului, dobândit pentru stabilirea și activitatea poporului rus¹.

Expansiunea teritorială a Imperiului Rus în secolul al XIX-lea era însoțită de un intens proces de rusificare a noilor regiuni anexate. Dar niciodată nimeni în imperiu nu s-a gândit la dezvoltarea limbilor comunităților etnice incluse în componența Imperiul Rus. Pe 1 iulie 1816, la ședința solemnă a Universității Imperiale din Moscova, profesorul Alexei V. Boldîrev (1780-1842), membru al Societății iubitorilor de limbă și literatură rusă, prezenta referatul pe tema *Cuvânt despre beneficiile limbii în general, dar mai ales în legătură cu iluminarea și bunăstarea popoarelor*. Autorul ridica în slăvi politica externă și internă a țarului Alexandru I, care, în opinia sa, a adus Rusia în rândul țărilor civilizate din Europa în ceea ce privește procesul de iluminare și de culturalizare. Odată cu aceasta, sublinia oratorul, are loc procesul de dezvoltare și îmbogățire a limbii ruse. Alexei V. Boldîrev înțelegea foarte bine rolul limbii în societate: limba, sublinia dânsul, servește procesului de răspândire a științelor și, prin aceasta, contribuie la binele poporului². Dar, în opinia vorbitorului, anume limba rusă trebuie să răspândească cu succes învățământul în toate regiunile imensului Imperiu Rus³. Necesitatea dezvoltării limbilor altor popoare din imperiu nici nu era menționată de autor.

Limba maternă este o comoară inepuizabilă a întregii existențe spirituale a omenirii⁴, afirma un alt autor rus din secolul al XIX-lea, Fiodor I. Buslaev

¹ А. Н. Пыпин, История русской этнографии, Том 1, СПб., Типография М.М. Стасюлевича, 1890, с. 3.

² А. В. Болдырев, Слово о пользе языка вообще, и особливо в отношении к просвещению и благу народов. Произнесенное в торжественном собрании Императорского Московского университета, июля 1 дня 1816 года, профессором п. э. и Общества любителей российской словесности действительным членом Алексеем Болдыревым. Москва, В Университетской типографии, [1816], с. 5 (<https://www.prilib.ru/item/366055>) (accesat: 08.01.2022).

³ *Ibidem*, с. 15.

⁴ Ф.И. Буслаев, О преподавании отечественного языка. Сочинение Федора Буслаева, старшего учителя 3 Московской реальной гимназии. Москва, В Университетской типографии, 1844, с. III. (<https://www.prilib.ru/item/353446>) (accesat: 18.04.2022).

(1818-1897)⁵. Studiarea limbii materne, continua autorul, dezvăluie toate forțele morale ale elevilor, îi oferă o educație cu adevărat umanistă, iar odată cu aceasta, și a lui proprie, populară⁶. Limba maternă, sublinia el, așa a congrescut cu personalitatea fiecăruia, încât învățarea ei înseamnă, în același timp, să dezvolți capacitățile spirituale ale elevilor⁷.

Dar, de toate acestea copiii românilor basarabeni au fost privați, ei trebuiau să studieze în școală într-o altă limbă, străină lor. Prin interzicerea limbii române, poporul era lipsit de această comoară inepuizabilă a existenței sale.

Mai mult chiar, cinovnicul rus Pavel Svinin (1787-1839), originar din gubernia Kostroma, care în anul 1815, la indicația președintelui Comitetului de Miniștri Nikolai I. Saltîkov (1736-1816), a fost trimis pentru examinarea și descrierea regiunii Basarabia, menționa că „limba moldovenească” este destul de bogată, dar este brutală și neplăcută auzului⁸. În misiunea sa din Basarabia, Svinin a fost însoțit de scriitorul Constantin Stamati, dar și-a depășit atribuțiile sale, a intrat în conflict cu autoritățile locale, din care cauză a fost rechemat la Petersburg, iar „activitatea” sa în Basarabia a fost investigată de ministrul poliției⁹.

Opinia lui Svinin, alături de convingerea istoricilor din Imperiul Rus că sarcina guvernului de la Sanct-Petersburg era ca, treptat, să înlocuiască ordinea „barbară” a lucrurilor din Basarabia cu un sistem corect și armonios, bazat pe o legislație umană, nicidecum nu concorda cu declarația țarului de a menține aici ordinea anterioară, legile și obiceiurile locale¹⁰. Afirmția lui Alexandru I rămânea, pur și simplu, o declarație menită să nu incite prea mult spiritele din Basarabia și nimic mai mult.

Situația în primii ani de după anexare

Unii istorici sunt înclinați să afirme că, inițial, situația Basarabiei a fost așa ca și cea a Poloniei și Finlandei, anexate și acestea la Imperiul Rus, că aici ar fi existat o autonomie etc. În realitate, politica declarată a țarismului era de a integra totalmente popoarele anexate în structura societății ruse. În vederea realizării acestui scop, erau luate mai multe măsuri menite să asi-

⁵ Despre el a se vedea A.A. Абдуллаев, Э. З. Сантуева, Методическое наследие академика Ф. И. Буслаева и современные подходы к обучению русскому языку (к 170-летию книги Ф. И. Буслаева «о преподавании отечественного языка») <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskoe-nasledie-akademika-f-i-buslaeva-i-sovremennnye-podhody-k-obucheniyu-russkomu-yazyku-k-170-letiyu-knigi-f-i-buslaeva-o/viewer> (accesat: 08.01.2022).

⁶ Ф.И. Буслаев, О преподавании отечественного языка, с. IV.

⁷ *Ibidem*, с. 8.

⁸ П.П. Свиньин, Описание Бессарабской области в 1816 году, в Записки Одесского общества истории и древностей (în continuare ЗООИД), Т.VI, 1867, с. 222.

⁹ Биография П.П. Свиньина Disponibil: <https://project.orenlib.ru/litmap/index.php?dn=person&mid=1&to=articleopen&id=68> (accesat: 05.05.2022)

¹⁰ А.Н., Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812 по 1828 год, в ЗООИД, XXII, 1900, с. 114-115.

gure loialitatea politică a populației anexate, precum acordarea unor scutiri fiscale, scutirea de serviciul militar pe o perioadă nedeterminată, acordarea nobilimii locale a aceluiași drepturi pe care le avea nobilimea rusă etc. Mult mai complicată era includerea populației anexate în sfera lingvistică și culturală rusească: autoritățile centrale erau încredințate că menținerea imperiului multinațional este posibilă doar prin aceea ca toți locuitorii să cunoască suficient de bine limba rusă: alt model de organizare a imperiului nu era la ordinea zilei. Acest lucru, în opinia lor, cel mai bine putea fi realizat prin școală. Iată de ce, în primul rând, trebuia rusificat învățământul primar, secundar și așa mai departe. Promovarea acestei politici în Basarabia era simplificată de faptul că locuitorii erau creștini ortodocși, așa ca și majoritatea populației din Imperiul rus.

Să vedem acum ce ne spun specialiștii contemporani din Rusia. Unul dintre ei, istoricul și juristul Mihail O. Akișin, examinând politica lingvistică a Imperiului rus, referitor la Polonia scrie că, pe 15 noiembrie 1815, Alexandru I a semnat *Carta constituțională a Regatului Poloniei*, unde, în articolul 28 din Titlul II, s-a stabilit că toată activitatea administrativă, judiciară și militară, fără nicio excepție, se desfășoară în limba poloneză. Abia după răscola polonezilor din anii 1830-1831 situația s-a schimbat. Referitor la Finlanda, același istoric afirma că numai în anii 1890-1891 guvernatorul general și ministrul-secretar de stat au primit ordin să realizeze lucrările de secretariat în limba rusă¹¹. Întrebarea care apare în legătură cu aceste afirmații este: avem noi vreun motiv să afirmăm așa ceva despre Basarabia, anexată la Imperiul Rus în anul 1812? Răspunsul este: absolut niciunul. Noi dispunem doar de ... spusele țarului Alexandru I. Consider că suntem absolut conștienți de faptul că întreaga comunicare oficială în Basarabia era realizată în limba rusă, iar atunci când era necesar – prin traducători, fiindcă boierii nu cunoșteau limba rusă, iar cinovnicii ruși nu cunoșteau limba română. Prin faptul că chiar de la bun început s-a prevăzut ca actele oficiale să fie redactate și în limba rusă, se oficializa poziția acesteia în organele de conducere din Basarabia. Că era amintită și „limba moldovenească”, aceasta nu schimba lucrurile, fiindcă problema studierii limbii moldovenești de către reprezentanții administrației ruse nici nu a fost pusă. Conștientizarea poziției superioare a limbii ruse a fost, un timp, combinată cu o abordare foarte flexibilă privind soluționarea problemelor lingvistice, recunoscându-se și un anumit rol pentru limba română („moldovenească”): aceasta nu era altceva decât o abordare destul de pragmatică a problemei lingvistice, în condițiile când populația locală nu cunoștea limba rusă și nici nu existau premisele necesare ca ea să fie însușită de către populație într-un interval de timp restrâns.

¹¹ М.О. Акишин, Государственный и юридический языки Российской империи XIX века, в Genesis: исторические исследования, 2016, № 5, с. 56 - 73. DOI: 10.7256/2409-868X.2016.5.20707 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=20707 (accesat: 05.08.2022).

În atare situație, rămânea un singur mijloc de rusificare a populației – școala. Anume spre aceasta au și fost îndreptate eforturile autorităților imperiale: țarismul a înțeles că modificarea situației lingvistice urma să fie realizată începând cu cei mici, cu școala primară.

Unul dintre cunoscătorii realităților din Basarabia, Petru S. Kunițki (1774/1779-1837)¹², menționa că boierii locali, în afară de limba maternă, vorbesc liber greaca și franceza, iar mulți dintre ei – germana și italiana, moldovenii sunt dispuși spre științe, cu toate că grecii „le atribuie o lipsă naturală de inteligență”¹³. Așadar, am putea concluziona, ca și Alexei Boldîrev, amintit mai sus, că boierii moldoveni din Basarabia, în ceea ce privește gradul de iluminare și de culturalizare, erau în rândul țărilor civilizate din Europa.

De obicei, se recunoaște ca o axiomă faptul că la momentul anexării Basarabiei la Rusia aici nu existau școli. În atare situație, este salutăată inițiativa mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, exprimată pe 6 august 1812, de a institui învățământul ecleziastic în Basarabia¹⁴. Această inițiativă a fost realizată pe 31 ianuarie 1813, când a fost deschis Seminarul Teologic din Chișinău, organizat după modelul vechii Academii din Kiev, cu studierea aceluiași discipline ca și în alte Seminare teologice din Imperiul Rus. Limbile învățate, menționa Gavriil Bănulescu-Bodoni, în primul rând, trebuiau să fie „rusa, ca limbă dominantă”, apoi „moldoveneasca, națională”, pentru ca cei ce învață să poată predica cuvântul domnului și buna morală poporului, și, de asemenea, latina, fiindcă, menționa Gavriil, „de la aceasta ea („limba moldovenească” - I.E.) provine și poate să se îmbogățească”, și greaca, fiindcă în această limbă a fost scrisă învățătura creștină originală. Această stare de lucruri a fost prevăzută în Regulamentul Seminarului nou-deschis¹⁵.

Așadar, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni nu avea nimic împotriva îmbogățirii „limbii moldovenești” din tezaurul limbii latine, dar, în același timp, nu avea niciun fel de iluzii în ce privește intențiile politicii lingvistice ale Imperiului Rus, apreciind, deja la începutul anului 1813, limba rusă drept limbă dominantă. Inițial, la Seminarul Teologic deschis la Chișinău, predarea

¹² Куницкий Петр Семенович, Disponibil: <http://odesskiy.com/k/kunitskij-petr-semenovich.html> (accesat: 05.05.2022)

¹³ П.С. Куницкий, Краткое статистическое описание Заднепровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 года. Сочиненное новоучреждаемой в Заднепровской области Кишиневской духовной дикастерии первоприсудствующим, семинарии ректором и кавалером протоиреем Петром Куницким, Санктпетербург, Печатано в типографии И. Глазунова, 1813, сс. 28-30.

¹⁴ Despre politica țarismului în domeniul învățământului religios a se vedea Н.Ю. Сухова Государственная политика России в сфере высшего духовного образования (XVIII – начало XX в.), Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennaya-politika-rossii-v-sfere-vysshego-duhovnogo-obrazovaniya-xviii-nachalo-xx-v> (accesat: 07.11.2022)

¹⁵ М. Ганицкий, Очерк истории Кишиневской духовной семинарии (II)Б в Кишиневские Епархиальные Ведомости (în continuare КЕВ), 1871, № 19, с. 441, 457; Ав. Стадницкий, 75-ти лѣтіе Кишиневской Семинаріи, в КЕВ, 1888. № 4, с. 155.

„limbii moldovenești” era obligatorie, iar a limbilor franceză și germană – facultativă¹⁶.

Gavriil Bănulescu-Bodoni a întemeiat la Chișinău și o tipografie. Amin-tind de situația Basarabiei de până la 1812, preotul A. Celac scrie că, din punct de vedere civil, ea era împărțită între tătari, români și turci, iar din punct de vedere ecleziastic – între mitropolitul de la Iași și patriarhul de la Constantinopol. Deoarece bisericile de aici aveau nevoie de carte religioasă în limba română și slavă, Gavriil Bănulescu-Bodoni a întemeiat tipografia pe lângă casa arhierească¹⁷.

Foarte interesante sunt și cauzele invocate de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în adresarea sa către Sfântul Sinod din 25 septembrie 1813, prin care argumenta necesitatea înființării tipografiei la Chișinău: tipografia de la Iași nu reușea să asigure cu cărțile necesare toate bisericile și clerul local era nevoit să cumpere cărțile care se tipăreau în marea lor majoritate în posesiunile Imperiului Habsburgilor. Dar, deoarece cărțile tipărite acolo sunt Uniate, în afară de erorile observate în limba acestora, conțin și elemente incompatibile cu învățătura bisericii ortodoxe, de aceea s-a interzis cumpărarea lor de acolo¹⁸. Aceasta însă nu l-a împiedicat pe Bănulescu-Bodoni, atunci când s-a pus problema tipăririi Bibliei în limba română la Petersburg, dânsul să aleagă Biblia tipărită la Blaj în anul 1785 în limba română și redactată de Samuil Micu, unul dintre reprezentanții de vază ai Școlii Ardelene.

Pentru cercetarea realităților din Basarabia, la recomandarea guvernului rus, aici, în perioada iulie-noiembrie 1815, s-a aflat Pavel P. Svinin (1788-1839)¹⁹. Rezultatele observațiilor sale au fost publicate în anul 1816. Am să mă opresc doar la acele concluzii ale autorului care țin de subiectul abordat aici – problema lingvistică. Cu privire la organele locale din ținuturi, P. Svinin constata că în calitate de ispravnici erau numite persoane și dintre cinovnicii ruși, care nu cunoșteau „limba moldovenească”, ceea ce, sublinia el, îi afecta pe locuitori, care aveau treburi permanente și diferite necesități la ispravnicie²⁰. Referindu-se concret la ținutul Soroca, P. Svinin menționa că el este condus de doi ispravnici: unul numit dintre cinovnicii ruși, altul – dintre boierii moldoveni. Instrucțiunile primite de la autoritățile regionale, decretele departamentelor și toate celelalte informații, sublinia P. Svinin, sunt primite

¹⁶ Иосифъ Пархомовичъ, *Краткий очерк жизни и деятельности Высокопреосвященного Гавриила Банулеско-Бодони, экзарха Святейшаго Синода, митрополита Кишиневского и Хотинского (1813-1821)*, в КЕВ, 1910, № 12, с. 479.

¹⁷ Свящ. А. Челак, *Бессарабские богослужебные книги на румынском языке*, в КЕВ, 1908, № 29-30, с. 1126.

¹⁸ *Ibidem*, с. 1127.

¹⁹ «Дело о командировании асессора Свинина в Бессарабию», в Б.А. Трубецкой, Пушкин в Молдавии, Кишинев, Литература артистикэ, 1990, Disponibil: <http://a-s-pushkin.ru/books/item/foo/soo/zo000008/sto08.shtml> (accesat: 05.05.2022)

²⁰ П.П. Свинин, *Описание Бессарабской области в 1816 году*, в ЗООИД. Т.VI. 1867, с. 232.

de către isprăvnicie în limba rusă, iar de la isprăvnicie prin ținut toate ordinele și instrucțiunile se fac în „limba moldovenească”. La rândul său, isprăvnicia trimite rapoarte și răspunsuri în toate locurile în limba rusă, din care cauză atenționa P. Svinin, există dificultăți și întârzieri în ce privește executarea și trimiterea dosarelor și ordinelor²¹. De asemenea, poliția din orașele Chișinău, Hotin, Bender, Cetatea Albă, Chilia și Ismail este condusă de cinovnici ruși²². Așadar, „limba moldovenească” era folosită doar la nivel local, relațiile isprăvnicilor cu organele centrale erau realizate în limba rusă.

Școlile Lancasteriene în Basarabia – instrument al procesului de rusificare

Specialiști din Rusia contemporană subliniază că, după sfârșitul războaielor napoleoniene în anul 1815, împăratul Alexandru I și-a pus scopul de a reconstrui statul rus după modelul englez, deoarece considera că sistemul britanic de guvernare este cel mai bun din lume. De asemenea, țarul intenționa ca supușii săi să fie educați după modelul englez. Reieșind din aceasta, Alexandru I a decis să introducă în Rusia sistemul de învățământ lancasterian²³, sistem cu care el a făcut cunoștință în timpul vizitei sale oficiale în Marea Britanie în anul 1814²⁴. Un motiv important pentru el a fost faptul că școlile organizate după sistemul lancasterian ar costa guvernul mult mai ieftin decât școlile obișnuite²⁵.

Inventat de pedagogul britanic Joseph Lancaster (1778-1838), membru al Societății Religioase a Prietenilor (Quakeri), sistemul de învățământ lancasterian²⁶ era foarte popular în Anglia, Franța, Belgia, SUA, Canada, Australia, în coloniile engleze și spaniole. În școlile lancasteriene, un rol deosebit era atribuit sistemului de educație reciprocă: elevii mai mari și mai avansați ajutau să-i învețe pe cei mai mici sau care aveau o reușită mai slabă la învățătură.

²¹ *Ibidem*, c. 287.

²² *Ibidem*, c. 227.

²³ Detalii despre esența metodei, începutul și evoluția ei, avantajele și dezavantajele, a se vedea A.A. Орлов, Ланкастерские школы в России в начале XIX в. с. 11-20. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/lankasterskie-shkoly-v-rossii-v-nachale-xix-v/viewer> (accesat: 11.05.2022)

²⁴ *Ibidem*, c.12.

²⁵ *Ibidem*, c. 17.

²⁶ Detalii despre învățământul lancasterian a se vedea: Joseph Lancaster, *Improvements in Education, as it respects the industrious classes of the community: containing a short account of its present state, hints towards its improvement, and a detail of some practical experiments conducive to that end*, Printed and sold by Darton and Harvey, London, 1803. Disponibil: https://books.google.md/books?id=_k5pAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (accesat: 15.05.2022); Richard Aldrich, *Joseph Lancaster and Improvements in Education*, Disponibil: <https://www.bfss.org.uk/wp-content/uploads/Joseph-Lancaster-and-Improvements-in-Education.pdf> (accesat: 15.05.2022).

Pavel Svinin menționa că, până la 1816, în Basarabia exista doar Seminarul teologic la Chișinău. În acest seminar, sublinia dânsul, ar trebui să se predea științe sistematice, și anume: gramatică, poezie, retorică, logică, filozofie și teologie, precum și matematică, istorie, geografie, artă a desenului, dar și limbile rusă, latină, greacă și „moldovenească”. La solicitarea părinților, mai sublinia P. Svinin, se predau și alte limbi, fără să indice care anume. Dar boierii, atenționa dânsul, simt deja nevoia să înființeze o școală sau un pansion pentru copiii lor, însă, până acum, guvernul nu a contribuit câtuși de puțin la înființarea acestora la Chișinău. Din această cauză, mulți dintre boieri au fost nevoiți să-și trimită copiii la Odesa, Viena și Leipzig, iar unii își țin profesori străini în casele lor²⁷.

Un rol important în deschiderea școlilor lancasteriene în Basarabia a avut-o și Societatea Biblică. În ianuarie 1813, cu ajutorul Societății Biblice britanice, în persoana lui Robert Pikerton (1780-1859), își începea activitatea Societatea Biblică și în Rusia, care își pusese drept scop tipărirea cărților sfinte în cele mai diferite limbi ale Imperiului Rus, inclusiv în limba rusă²⁸. Cărțile urmau să fie vândute la un preț rezonabil, iar săracilor să le fie distribuite gratis. În anul 1816, membrul comitetului biblic englezul Pikerton, în scopul de a lărgi activitatea Societății biblice, a vizitat Basarabia²⁹.

Evident, intențiile lui Alexandru I de a deschide în Imperiul Rus școli lancasteriene necesita pregătirea unor specialiști în domeniu. În acest context, în anul 1816, la inițiativa lui Serghei S. Uvarov (1786-1855), pe atunci administrator al Districtului Educațional din Sankt Petersburg, Ministerul Învățământului Public a trimis patru studenți la Londra. Ei s-au întors la Sankt Petersburg în anul 1819 și, din acel moment, a început răspândirea sistematică a metodei lancasteriene în școlile ministerului și în alte școli³⁰. În anul 1818, Serghei S. Uvarov, în calitate de președinte al Academiei de Științe din Petersburg, a formulat o idee care a devenit centrală pentru narațiunile sale despre iluminism și putere în Rusia. Vremurile cuceririlor au trecut, sublinia el. Se poate tulbura liniștea, se poate aduce foc și sabie în granițele propriilor state, dar să stabilești sau să menții stăpânirea numai prin puterea sabiei - această ispravă teribilă nu aparține epocii noastre, declara dânsul. „Noi am văzut cu ce rapiditate s-a prăbușit marele edificiu ridicat recent în Europa

²⁷ Описание Бессарабской области в 1816 году. Публикуется по тексту: ЗООИД. Т.VI. 1867. С.175-320, Disponibil: <https://postoronko.com/interesnoe-v-smi/opisanie-bessarabskoy-oblasti-v-1816-godu.html> (accesat: 09.08.2022).

²⁸ Б.А. Тихомиров. Перевод Библии на русский язык в XIX веке: Pro et contra. Disponibil: <https://spbda.ru/publications/b-a-tihomirov-perevod-biblii-na-russkiy-yazyk-v-xix-veke-pro-et-contra/> (accesat: 25.07.2022).

²⁹ А.Н. Пыпин, Религиозные движения при Александре I. Издательство «ОГНИ», Петроград, 1916, с. 50, Disponibil: <http://elib.shpl.ru/nodes/4726#mode/inspect/page/64/zoom/5> (accesat: 05.09.2022)

³⁰ А.А. Орлов, Ланкастерские школы в России в начале XIX в. с. 17.

(aluzie la Imperiul lui Napoleon - I.E.)”, constata el. „Nicio putere umană nu se mai poate opune marelui geniu al Europei. Garanția independenței generale se află în educația generală. Cucerirea fără respect pentru umanitate, fără asistența unor legi noi, mai bune, fără o îndreptare a stării celor învinși, este un vis zadarnic, sângeros, dar să obții victorie prin iluminare, să supui mințile cu spiritul blând al religiei, prin răspândirea științelor și artelor, prin educarea și prosperarea celor învinși - iată singura metodă de cucerire de la care se poate aștepta acum o durabilitate de secole și care poate sfinți într-un fel dreptul celor puternici și iubirea oamenilor”³¹, conchidea Serghei Uvarov.

Dar aceste măsuri și declarații nu erau îndeajuns pentru deschiderea școlilor lancasteriene în Rusia și în 1817 aici a fost trimis James Arthur Heard (1799/1800 - 1875), care a pregătit terenul pentru deschiderea școlii, eveniment care a avut loc pe 10 decembrie 1819³². În anul 1823 școala lancasteriană din Sankt Petersburg avea 274 de elevi³³ și a activat până în anul 1827³⁴.

Însă în Imperiul Rus erau și mulți adversari ai Societății biblice, dar și ai europenizării țării în general. În anul 1824 din președinția Societății Biblice din Rusia a fost exclus cneazul Alexandru N. Golițin (1773-1844)³⁵ și după doi ani de existență nominală, Societatea își înceta activitatea. Printre cea mai mare realizare a Societății Biblice a fost publicarea Bibliei în 29 de limbi ale Imperiului Rus, printre care în 12 limbi – pentru prima dată, inclusiv în limbile română și rusă³⁶. Conform investigațiilor specialiștilor din Rusia, Societatea Biblică a fost închisă din cauza existenței „dușmanilor” care răspândeau „idei dăunătoare” în Imperiu. O noutate absolută era răspândirea

³¹ Речь президента Императорской Академии Наук, попечителя Санкт-Петербургского учебного округа, в торжественном собрании главного педагогического института 22 марта, 1818 года, в С.С. Уваров, Избранные труды, Москва, Российская Политическая Энциклопедия, 2010, с. 260.

³² С. В. Телешов, *Ланкастерская школа в России*. Disponibil: https://portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1193921669&archive=1196814847&start_from=&ucat=& (accesat: 07.02.2022)

³³ Александр Орлов, *Из истории реформирования народного образования в России в начале XIX века: опыт введения ланкастерской системы обучения*, с.151. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-istorii-reformirovaniya-narodnogo-obrazovaniya-v-rossii-v-nachale-xix-veka-opyt-vvedeniya-lankasterskoy-sistemy-obucheniya> (accesat: 03.05.2022).

³⁴ А.Н. Пыпин, *Религиозные движения при Александре I*. Петроград: Издательство «ОГНИ», 1916, с. 106.

³⁵ Detalii despre acesta a se vedea Е.Ю. Назаренко, *Александр Николаевич Голицын: штрихи к портрету государственного деятеля*. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/aleksandr-nikolaevich-golitsyn-shtrihi-k-portretu-gosudarstvennogo-deyatelya/viewer> (accesat: 01.05.2022); А.Ю. Минаков, Князь Александр Николаевич Голицын - представитель мистико-космополитического консерватизма в царствование Александра I. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/knyaz-aleksandr-nikolaevich-golitsyn-predstavitel-mistiko-kosmopoliticheskogo-konservatizma-v-tsarstvovanie-aleksandra-i/viewer> (accesat: 05.11.2022).

³⁶ А.Н. Пыпин, *Религиозные движения при Александре I*. Издательство «ОГНИ», Петроград, 1916 с. 81-84, 272; Б. А. Тихомиров, *Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество*. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalo-istorii-russkogo-perevoda-biblii-i-rossijskoe-bibleyskoe-obschestvo/viewer> (accesat: 21.06.2022).

Bibliei în limba popoarelor anexate la Imperiul Rus³⁷, ceea ce, desigur, nu a putut să nu trezească îngrijorarea „patrioților” din Rusia. Activitatea Comitetului Biblic, care își pusese și realizase scopul de a tipări Biblia în limbile mai multor popoare din Imperiul Rus³⁸, vine în contradicție cu politica de rusificare promovată de autoritățile imperiale, cu toate că etnograful rus A.H. Pîpin (1833-1904)³⁹ scria, referitor la tipărirea Bibliei în limbile popoarelor din Imperiul Rus, că „în ceea ce privește cei de alt neam (инопородцев), care trăiesc în interiorul imperiului însuși, preocuparea pentru posibila lor iluminare a devenit și o chestiune de demnitate națională”⁴⁰.

Gavriil Bănulescu-Bodoni, care era vicepreședintele Secției basarabene a Societății Biblice din Rusia la Petersburg, menționând Biblia, cum scrie A.N. Pîpin, în „limba moldovenească” tipărită în anul 1819⁴¹, s-a adresat să tipărească Biblia și în limba bulgară, deoarece, sublinia el, bulgarii nu înțeleg limba slavă⁴².

Procesul de rusificare continua în Basarabia cu o intensitate sporită începând cu anul 1820. Din acest an și până la 1853, s-a redus, apoi a încetat tipărirea cărților religioase în limba română la tipografia din Chișinău⁴³. Intențiile țarismului de rusificare lingvistică a Basarabiei sunt amplificate prin sistemul de școli lancasteriene, create la inițiativa țarului Alexandru I mai întâi la Chișinău, Bender și Izmail, apoi și în alte localități. Aceste școli, în opinia lui Vasile Kurdinovski, exprimată într-un studiu publicat la începutul secolului al XX-lea, au jucat un rol important în implementarea științei de carte rusești⁴⁴.

În procesul de organizare a învățământului lancasterian în Basarabia s-a implicat și I. Kapo d'Istria (1776-1831). În iulie 1820, Kapo d'Istria îl înștiința pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni că tablele în limba română sunt gata și cerea să fie redactate și trimise înapoi pentru a începe tipărirea lor. În-

³⁷ A se vedea raționamentele lui A.Y. Pâpin în: A.H. Пыпин, *Религиозные движения при Александре I*. Петроград: Издательство «ОГНИ», 1916 с. 83-85.

³⁸ Detalii despre scopurile și realizările Comitetului Biblic de la Petersburg a se vedea A.H. Пыпин, *Религиозные движения при Александре I*. Петроград: Издательство «ОГНИ», 1916, с. 21- 69.

³⁹ Despre acesta a se vedea și Л.П. Лаптева, А.Н. Пыпин (1833-1904) и его вклад в славяноведение. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/a-n-pypin-1833-1904-i-ego-vklad-v-slavyanovedenie/viewer> (accesat: 06.06.2022); Е. П. Аксенова, А. Н. Пыпин как историк и теоретик славянского возрождения. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/a-n-pypin-kak-istorik-i-teoretik-slavyanskogo-vozhrozhdeniya/viewer> (accesat: 05.12.2021).

⁴⁰ А.Н. Пыпин, *Религиозные движения при Александре I*, с. 114.

⁴¹ *Ibidem*, с. 56, 60, 67, 69 (autorul folosea termenul „молдавский язык”, cu toate că pe tipăritura propriu-zisă este scris „limba română”).

⁴² А.Н. Пыпин, *Религиозные движения при Александре I*, с. 53, 58, 61.

⁴³ Свящ. А. Матвеевич, Молдавское церковно-богослужбное книгопечатание в основных моментах его истории, в КЕВ, 1915. № 46, с. 1304.

⁴⁴ Вас. Курдиновский, Материалы для истории Бессарабии. *Дело о Бессарабских Ланкастерских школах*, в КЕВ, 1901, №13, с. 323. (Vasile Grigorevici Kurdinovski, în 1895 candidat al Academiei teologice din Kiev. Din 14 nov 1896 la Seminarul Teologic din Chișinău preda limba și literatura rusă).

tre timp, s-a constatat că tablele trimise la Chișinău pentru a fi redactate erau alcătuite după modelul celor din străinătate, că acestea nu corespundeau mentalității și gradului de dezvoltare a poporului rus și conțineau mai mult cunoștințe „dăunătoare”, în special, că nu erau pătrunse de spirit religios. Abia spre finele anului 1822, tablele necesare pentru începutul învățământului după sistemul lancasterian (600 exemplare) au fost tipărite la tipografia duhovnicească din Chișinău, iar celelalte table – la aritmetică și gramatică – au fost lăsate în varianta tipărită inițial la Sankt Petersburg⁴⁵. Vasile Kurdinovski, doctor al Academiei teologice din Petersburg, profesor de limbă și literatură rusă la Seminarul teologic din Chișinău, afirma că spre sfârșitul anului de studii 1820-1821 tăblițele lancasteriene erau deja publicate de către Ministerul Educației Publice, în vara anului 1821 – trimise la Chișinău, unde urmau să fie traduse în „limba moldovenească” și tipărite, lucru realizat către 30 noiembrie 1822⁴⁶.

Politica autorităților țariste în Basarabia a fost abordată și de istoricul și arheologul Nicolai Murzakevici (1806-1883). Menționând că în anul 1823 la Chișinău s-a început construcția caselor pentru copiii funcționarilor (канцелярских служителей)⁴⁷, autorul atenționează și asupra faptului că în timpul mitropolitului Dimitrie Sulima (1772-1844) au fost traduse unele cărți religioase, în care au fost incluși și unii sfinți venerați în Imperiul Rus, dar necunoscuți în Moldova⁴⁸. Referindu-se la problema lingvistică din Novorosia, autorul amintește despre numeroasele etnii care locuiesc aici și de grija manifestată de autorități în vederea introducerii limbii dominante, limba patriei cum o mai numește el⁴⁹.

Pe 18 mai 1823 contele Viktor P. Kociubei (1768-1834), ministrul afacerilor interne al Imperiului Rus⁵⁰, făcea o prezentare țarului Alexandru I și solicita permisiunea de a se adresa arhiepiscopului de Chișinău și Hotin Dimitrie Sulima (1772-1844) (a ocupat această funcție în anii 1821-1844)-I.E.) și generalului Ivan N. Inzov (1768-1845), guvernator general al guberniei Novorosia și namesnic împuternicit al regiunii Basarabia, să afle opinia lor referitor la faptul dacă nu se va găsi posibilitatea ca, fără a crea incomodități și fără mărirea numărului de învățători, să întemeieze, în fiecare dintre noile școli lancasteriene deschise la Chișinău, Bender și Ismail, o secție deosebită pentru

⁴⁵ Valentin Tomuleț, *Instituirea și activitatea școlilor lancasteriene din Basarabia în anii '20-'40 ai secolului al XIX-lea*, în *Tyragetia*, vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, p. 124.

⁴⁶ Вас. Курдиновский, *Материалы для истории Бессарабии. Дело о Бессарабских Ланкастерских школах*, в КЕВ, 1901, №13, с. 329-330, 332.

⁴⁷ Н. Мурзакевич, *Очерк успехов Новороссийского края и Бессарабии в истекшее двадцатилетие (1820-1846)*, Одесса, 1846, с. 24, 32. Disponibil: (<https://disk.yandex.ru/i/8ZhcncanXB6HP>) (accesat: 15.06.2022).

⁴⁸ *Ibidem*, с.30.

⁴⁹ *Ibidem*, с.35.

⁵⁰ П. Д. Николаенко, *Князь В. П. Кочубей - первый министр внутренних дел России*, Санкт-Петербург, Изд-во СПб. ун-та МВД России, 2009.

studierea științei de carte rusești, atât a copiilor rușilor săraci care locuiesc în Basarabia, cât și pentru moldoveni, dar și pentru bulgari și alți coloniști străini, care vor dori să învețe limba rusă. V. Kociubei considera că înființarea unor asemenea secții, mai ales în școlile primare, cu timpul ar putea deveni unul din mijloacele cele mai eficiente pentru a-i învăța pe locuitorii noului ținut încorporat limba comună a Imperiului, iar bulgarii de acolo, care vorbesc aproape același grai ca și rușii, ar putea să înțeleagă mai bine propriile cărți sfinte și predicile religioase⁵¹.

Peste câteva săptămâni, pe 25 iunie 1823, contele V. Kociubei îl informa pe arhiepiscopul Dimitrie Sulima despre necesitatea înființării în fiecare școală a unei secții pentru învățarea științei de carte rusești, ca mijloc de răspândire a „limbii comune” a Imperiului pentru toți locuitorii Basarabiei⁵². Ulterior, fiind la Odesa, Kociubei se interesa și de situația din Basarabia⁵³.

Rectorul de atunci al Seminarului teologic din Chișinău Irinei (1783-1864)⁵⁴, un sârb sau ucrainean născut în gubernia Kiev, care a ocupat acest post între anii 1821-1824⁵⁵, răspundea lui V. Kociubei că instruirea în limba rusă, nu în „limba moldovenească”, va fi pe deplin îndreptățită⁵⁶. Mai mult chiar, arhiepiscopul Dimitrie Sulima obliga elevii, ca și la lecții, și în pauză să vorbească numai în limba rusă⁵⁷.

V. Kociubei nu era un om întâmplător în istoria Basarabiei. După abandonarea funcțiilor și plecarea lui Ioan Kapo d'Istria (1776-1831) din Rusia

⁵¹ Вас. Курдиновский, Материалы для истории Бессарабии. Дело о Бессарабских Ланкастерских школах, в КЕВ, 1901, №14, с. 348.

⁵² Вас. Курдиновский, Материалы для русской грамоты. Дело о Бессарабских Ланкартесских школах, в КЕВ, 1901, №13, с. 333-334. După înlăturarea sa din funcția de ministru al afacerilor interne, V. Kociubei s-a aflat un timp la Odesa, de unde se interesa despre situația din Basarabia (П. Д. Николаенко, Князь В. П. Кочубей - первый министр внутренних дел России, Санкт-Петербург, Изд-во СПб ун-та МВД России, 2009, р. 438).

⁵³ Ф. Ф. Вигель, Записки, ImWerdenVerlag München, 2005, с. 266, 294. Disponibil: https://imwerden.de/pdf/vigel_zapiski.pdf (accesat: 12.04.2022).

⁵⁴ Unele detalii despre activitatea lui în Basarabia a se vedea Ириней (Иван Нестерович), 1826–1830, с. 56-61. Disponibil: <http://www.pravoslavie58region.ru/history-1-6.pdf> (accesat: 12.04.2022).

⁵⁵ Diferiți autori indică diferiți ani ai numirii lui Irinei în funcția de rector al Seminarului teologic din Chișinău. Conform Listei rectorilor Seminarului teologic din Chișinău publicată în anul 1911, Irinei a ocupat această funcție între 19 februarie 1821 și 1 octombrie 1824 (Список ректоровъ и инспекторовъ Кишиневской духовной семинарии за время столѣтняго (съ 31 января 1813 г.) существованія ея, в КЕВ, 1911, № 24, с. 916-917).

⁵⁶ Вас. Курдиновский, Материалы для истории Бессарабии. Дело о Бессарабских Ланкастерских школах, в КЕВ, 1901, №14, с. 355; La începutul secolului al XX-lea nu se cunoștea originea exactă a lui Irinei. În una din lucrările timpului se invoca presupunerea că el ar fi fost moldovean, iar „fizionomia lui foarte asemănătoare cu al unui țigan”. După funcția de rector al Seminarului din Chișinău, în anul 1825 a fost numit episcop de Penza, unde s-a manifestat destul de negativ (Сборник Императорского Русского исторического общества. Т. 113, [вып. 2]: Материалы для истории православной церкви в царствование императора Николая I / изданы под ред. Н. Ф. Дубровина. Кн. 2. С. Петербург, Типография Товарищества «Общественная польза», 1902, с. 4-60).

⁵⁷ Ion Guenăi, *Dimitrie Sulima și politica sa în Eparhia Chișinăului și Hotinului între rusificare și tradiționalismul autohton*, în Latinitate, Romanitate, Românităte, conferință științifică internațională, Chișinău, CEP USM, 2021, p. 159.

(august 1822)⁵⁸, conform lui Filip F. Vighel (1786-1856), se punea întrebarea: sub ale cui auspicii să fie Basarabia, cui să o lase moștenire? Și, continuă F. Vighel, l-au rugat pe contele Kociubei, care era ocupat cu alte lucruri mari, să-l înlocuiască pe Kapo d'Istria. Pe 10 iulie 1822 lui Kociubei i s-a încredințat conducerea temporară a Basarabiei⁵⁹, iar D.N. Bludov (1785-1864) urma să preia treburile care erau de competența lui Alexandru S. Sturza⁶⁰, Bludov fiind trimis pentru a-și continua slujba la responsabilul pe problemele Basarabiei din Ministerul Afacerilor Interne⁶¹.

Fără îndoială, V. Kociubei conștientiza foarte bine faptul că învățământul este un instrument activ al politicii lingvistice, culturale, în general, și sociale, de aceea acest instrument trebuia utilizat la maximum pentru traducerea în viață a intențiilor imperiale. Școala devenea în mâinile administrației țariste un instrument de creare a unei comunități imperiale unice, formată din diversele etnii ale Imperiului Rus.

Mitropolitul Dimitrie Sulima nu a avut nimic împotriva ideii enunțate mai sus. În *Adresarea* sa către locuitorii din orașele și ținuturile Chișinău, Bender și Bălți⁶² ale Basarabiei se anunța despre deschiderea școlilor lancasteriene, cu precizarea că aceste școli sunt în așa fel organizate, încât copiii foarte ușor, repede și cu plăcere să învețe să citească, să scrie și să socoată în „limbile moldovenească” și rusă. El prezenta noile propuneri de deschidere a școlilor lancasteriene drept „noile mile monarhice” și îndemna părinții să-și înscrie copii la aceste școli. Țarul nostru, menționa Dimitrie Sulima, manifestă permanent mare grijă pentru binele Basarabiei, fie că sunt locuitori moldoveni, fie că sunt ruși sau alții, iar acum înființează la Chișinău, Bender și în alte orașe școli fără plată, în „limbile moldovenească” și rusă, unde copiii vor

⁵⁸ Е.П. Ковалевский, Граф Блудов и его время (Царствование имп. Александра 1-го), СПб., 1866. с. 139. Disponibil: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/4942-kovallevskiy-e-p-graf-bludov-i-ego-vremya-tsarstvovanie-imp-aleksandra-1-go-spb-1866#mode/inspect/page/149/zoom/6> (accesat: 02.04.2022).

⁵⁹ Autorul scrie că pe 10 iulie 1822 lui Kociubei i s-a încredințat conducerea temporară a Basarabiei, până la el fiind contele Lanjeron (1763-1831) (Князь Виктор Павлович Кочубей, 1768-1834: очерк жизни и деятельности. Сост. Н. Д. Чечулин. Санкт-Петербург, типография Главного управления уделов, 1900. с. 49. Disponibil: <https://www.prilib.ru/item/337017>) (accesat: 05.11.2022).

⁶⁰ Este vorba de fiul lui Scarlat Sturza, Alexandru S. Sturza, care se afla pe lângă secretarul de stat Kapodistria, era prietenul și colaboratorul acestuia (Ф. Ф. Вигель, Записки, ImWerdenVerlag, München 2005 с. 266. Disponibil: https://imwerden.de/pdf/vigel_zapiski.pdf(accesat: 05.05.2022) (accesat: 05.05.2022); Este foarte interesantă observația lui F. Vighel că Alexandru S. Sturza nu ascundea dorința sa de a vedea Moldovlahia ca un regat deosebit, odată cu unirea la ea a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei (Ф. Ф. Вигель, Записки, с. 281). A.S. Sturza a lăsat o biografie interesantă a lui I.F. Kapodistria (A.C. Стурдза, Воспоминания о жизни и деяниях графа И.А. Каподистрии, правителя Греции, Москва, Унив. тип. 1864. Disponibil: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003576446?page=1&)(accesat: 05.03.2022). Tot aici și o biografie a lui A.S. Sturza, с. 193-205.

⁶¹ Е. П. Ковалевский, Граф Блудов и его время: (Царствование имп. Александра 1-го), СПб., 1866, с. 141.

⁶² Вас. Курдиновский, Материалы для истории Бессарабии. Дело о Бессарабских Ланкастерских школах, в КЕВ, 1901, №14, с. 352.

învăța să scrie, să citească și să socoată, cine în care limbă va dori. În calitate de învățători vor fi moldovenii băștinași, care și-au făcut studiile la Seminarul teologic din Chișinău și cunosc limba rusă. Se implică în acest proces și contele Mihail S. Voronțov (1782-1856), numit în mai 1823 guvernator general al Novorosiei și namesnic al Basarabiei⁶³. M. Voronțov a dispus ca în principal și prioritar în școlile lancasteriene să se predea în limba rusă, iar în „limba moldovenească” urmau să învețe doar acei copii care, suplimentar disciplinelor predate în limba rusă, vor dori să învețe și „limba moldovenească”. Dimitrie Sulima a acceptat toate acestea, fiindcă, afirma el, în ținuturile Akerman, Bender și Ismail, majoritatea locuitorilor vorbesc rusește, în afară de aceasta, acolo sunt nemți, bulgari și greci, iar pentru ei limba rusă este mai necesară decât „limba moldovenească”. Dimitrie Sulima, menționând că ținuturile Orhei și Iași sunt locuite de moldoveni, considera că ei au nevoie de învățători care să predea limba rusă și ei vor fi foarte bucuroși, dacă copiii lor în școlile lancasteriene, în afară de „limba moldovenească”, vor învăța și limba rusă⁶⁴.

Chiar și Adresarea respectivă a fost tipărită în două limbi – „moldovenească” și rusă, cu text paralel în două colonite. Conform lui Dimitrie Sulima, el a primit deja Avizul pozitiv și de la învățătorii care urmau să predea limbile rusă și „moldovenească”, în sensul că această obligație nu va prezenta pentru ei o greutate⁶⁵.

Dimitrie Sulima avea îndoieli doar în ceea ce privește necesitatea deschiderii unei asemenea școli la Ismail, deoarece în acel ținut, afirma el, locuiesc aproape numai ruși, iar la Bolgrad există deja o asemenea școală. El recomanda deschiderea școlii lancasteriene la Bălți, ținutul Iași, deoarece orașul și întreg ținutul este locuit aproape numai de moldoveni⁶⁶.

Pe 3 decembrie 1823, M.S. Voronțov (1782-1856), care în perioada 19 mai 1823 – 5 noiembrie 1854 a fost guvernator-general al guvernământului general Novorosia și Basarabia, solicita rectorului Seminarului teologic din Chișinău ca „învățătura în aceste școli (lancasteriene - I.E.) în principal și prioritar să se facă în limba rusă, în limba moldovenească să fie instruiți doar acei care,

⁶³ Această titulatură este prezentată de autoare: А. Ю. Ануфриева, Архив князя Воронцова: история и состав публикации, с. 292. Disponibil: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/30678/1/dais_05_20.pdf (accesat: 02.11.2022); Funcțiile ocupate de Voronțov: 7 мая 1823 Новороссийский генерал-губернатор и 19 октября 1854 Полномочный наместник Бессарабской области; Новороссийский и Бессарабский генерал-губернатор (29 февраля 1828); генерал-адъютант, генерал-лейтенант; генерал от инфантерии (25 марта 1825), граф; князь (6 августа 1845); Светлейший князь (30 марта 1852) Воронцов Михаил Семенович (1782-1856) (А. В. Макидонов, К светской и церковной истории Новороссии (XVIII-XIX вв.) Издание 3е, исправленное и дополненное, Запорожье, «Просвіта», 2008, с.12). Disponibil: http://www.cossackdom.com/mopograf/makidonov_istoriy.pdf (accesat: 09.07.2022).

⁶⁴ М. Ганицкий, Ланкастерские школы в Бессарабии, в КЕВ, 1877, № 23, с. 998-1015.

⁶⁵ Вас. Курдиновский, Материалы для истории Бессарабии. Дело о Бессарабских Ланкастерских школах, в КЕВ, 1901, №14, с. 349.

⁶⁶ *Ibidem*, с. 350.

suplimentar la limba rusă, vor dori să învețe și acea limbă”⁶⁷. Ulterior, pe 10 ianuarie 1824, contele M. Voronțov se adresa și lui Dimitrie Sulima referitor la aceea ca predarea în școlile lancasteriene să fie în limba rusă, totuși insista ca, în loc de Bender, școala să fie deschisă la Ismail, în pofida faptului că o școală similară mai era și la Bolgrad⁶⁸.

În anul 1824 era emisă Dispoziția ministrului Învățământului Public din Rusia A.S. Șişkov (1754-1841), numit în această funcție în mai 1824, un adversar înrăit al Societății Biblice. El depunea eforturi de a feri Rusia de influențele străine, care, în opinia sa, vor să distrugă ordinea națională a Rusiei, ferm stabilită, dată de Dumnezeu⁶⁹. Potrivit acestei ordini, procesul de instruire în școlile din Imperiu urma să se desfășoare doar în limba rusă și Dispoziția prevedea că „pe întreg teritoriul imperiului, în pofida diversității de confesiuni și limbi, instruirea poporului trebuie să fie doar în limba rusă” și „limba rusă trebuie să devină obiectul principal al instruirii”⁷⁰.

Școlile lancasteriene au fost înființate la începutul anului 1824 mai întâi la Chișinău (7 februarie), Bălți (11 mai), Ismail (26 mai), apoi la Bender (13 martie 1827) și Hotin (7 decembrie 1827)⁷¹. Școli lancasteriene au fost deschise de către Dimitrie Sulima și pe lângă mănăstiri: mai întâi, la mănăstirile Curchi, Dobruja, Hârjauca etc., apoi și în ținuturile Chișinău, Bender, Akkerman⁷².

Așadar, prin strădaniile lui V. Kociubei, M. Voronțov și D. Sulima, în Basarabia au fost deschise școlile lancasteriene și începea o nouă etapă de rusificare lingvistică a elevilor localnici.

Sunt puține date despre componența etnică a elevilor care învățau în școlile lancasteriene. Conform informațiilor oferite de Valentin N. Tomuleț, în anul 1827, din 400 de copii care învățau în școlile respective, 200 erau moldoveni, dintre care în școala din Chișinău învățau 93 de elevi, iar restul de 107 – în celelalte patru școli din Bălți (68), Bender (22), Ismail (16) și Hotin (1)⁷³. De asemenea, se cunoaște că, în anul 1833, în cele 5 școli lancasteriene

⁶⁷ *Ibidem*, c. 355.

⁶⁸ *Ibidem*, c. 355.

⁶⁹ М. Альтшуллер, Шишков и Карамзин в споре о судьбах России, в Литературоведческий журнал № 28: Материалы III Международного симпозиума «Русская словесность в мировом культурном контексте». РАН. ИНИОН; Секция языка и литературы РАН; Ред. кол. Николошкин А.Н., гл. ред., и др., М., ИНИОН, 2011, с. 55. Disponibil: https://web.archive.org/web/20171017042606/http://inion.ru/files/File/%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%Bo%D0%BB_28_2010.pdf#page=150 (accesat: 25.05.2022)

⁷⁰ Valentin Tomuleț, Instituirea și activitatea școlilor lancasteriene din Basarabia în anii '20-'40 ai secolului al XIX-lea, în *Tyragetia*, vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, p. 124-125.

⁷¹ М. Ганицкий, Ланкастерские школы в Бессарабии, в КЕВ, 1878, № 2, с. 43-47; Вас. Курдинский, Материалы для истории Бессарабии. Дело о Бессарабских Ланкастерских школах, в КЕВ, 1901, №14, с. 358.

⁷² Преосвященные викарии Кишинёвской епархии, в КЕВ, 1908, № 40, с. 1448-1449

⁷³ Valentin Tomuleț, *Instituirea și activitatea școlilor lancasteriene din Basarabia în anii '20-'40 ai secolului al XIX-lea*, în *Tyragetia*, vol. VIII [XXIII], nr. 2, 2014, tabelele 1, 2 și 3.

din Basarabia învățau 375 de elevi⁷⁴. Deocamdată, cercetătorii nu dispun de alte date referitoare la componența etnică a elevilor din școlile respective.

Pe de altă parte, cu anul 1824 se intra în faza finală a procesului de închidere a Societății biblice din Imperiul Rus. Destul de interesantă apare o scrisoare mitropolitului de Petersburg și Novgorod Serafim (1763-1843), în care activitatea *Societății* era prezentată ca fiind îndreptată spre distrugerea adevăratei credințe, spre tulburarea patriei și provocarea la revolte și lupte interne. Traducerile cărților sfinte în limba simplă, continua mitropolitul, este o metodă gândită de *Societățile biblice* pentru zdruncinarea credinței. Ceea ce este cel mai important pentru noi aici este faptul că Serafim acuza Sfântul Sinod că este alcătuit din persoane orientate în spirit și direcții noi și cerea înlăturarea din Sinod a două persoane, anume a arhiereului Iona din Tver⁷⁵ și a lui Dimitrie Sulima din Chișinău, ambii aleși la recomandarea arhimandritului Teofan, acum înlăturat din liceul de la Odesa și împotriva căruia era pornită toată regiunea⁷⁶.

Un alt reprezentant care s-a pronunțat împotriva traducerii Bibliei în limbile altor popoare, printre alte argumente, se întreba nedumerit, într-o scrisoare adresată țarului Alexandru I: pentru ce ne trebuie nouă traducerea Bibliei în alte limbi – turcă tătară etc., cine ne asigură că traducerea este făcută corect și cine o să le citească?⁷⁷

Pe 3 martie 1828, Dimitrie Sulima îi scria mitropolitului de Peterburg și Novgorod Serafim (1757-1843)⁷⁸ și îl informa despre greutățile întâlnite la școala parohială, mai ales în ce privește învățarea limbii ruse. D. Sulima menționa că, în pofida eforturilor depuse de autoritățile locale, succesele în privința studierii limbii ruse nu pot fi obținute atât de repede, așa ca în guberniile interne rusești. Această situație, continua D. Sulima, în condițiile acestei regiuni nou-alipite, este, până la un timp, inevitabilă, deoarece copiii clerului basarabean, în marea lor majoritate, sunt moldoveni, care locuiesc preponderent în sate locuite de moldoveni și, din această cauză, atunci când sunt înscriși la școală, foarte puțini dintre ei cât de cât vorbesc limba rusă. Dimitrie Sulima mai subliniază că, reieșind din obligațiile sale, el întotdeauna

⁷⁴ Полное Собрание Законов Российской Империи (în continuare ПСЗРИ). Собр. II, т. IX, 1834, Отд. Второе, СПб., 1835, Прибавление к IX-му тому второго собрания Законов Российской Империи, №7710 „а”, с. 15.

⁷⁵ Membru al Sfântului Sinod din 26 februarie 1823.

⁷⁶ А.Н. Пыпин, Религиозные движения при Александре I, сс.237-238.

⁷⁷ *Ibidem*, с. 240.

⁷⁸ Unele detalii despre el a se vedea: Митрополит Серафим (Глаголевский) (1763-1843) – выпускник Калужской семинарии при Свято-Лаврентьевом монастыре. Disponibil: <http://kalugads.ru/mitropolit-serafim-glagolevskij-1763-1843-vypusknik-kaluzhskoj-seminarii-pri-svyato-lavrentevom-monastyre> (accesat: 05.05.2022); А.С. Глазеева, Серафим (Глаголевский), *митрополит Санкт-Петербургский и Новгородский: служение и деятельность*. Disponibil: <http://eprints.tversu.ru/3332/1/%D0%93%D0%BB%D0%Bo%D0%B7%D0%B5%D0%B2%D0%Bo.pdf> (accesat: 19.05.2022)

na se străduie să motiveze clerul local ca să depună toate eforturile pentru ca să înțeleagă limba rusă, dar, menționa el, nu poate să-i oblige să vorbească limba rusă în casele lor, fiindcă aceasta este o regiune de la hotar și, plus la aceasta, Sulima făcea referință și la „drepturile datorite de țar”. Dar nici nu este necesar să-i obligăm, se îndreptătea Sulima, fiindcă copiii lor, prin intermediul învățătorilor, care cunosc limbile rusă și moldovenească, numiți în școlile parohiale și ținutale, apoi prin studiile la Seminar, în clasele superioare ei întotdeauna învață și limba rusă, așa că ulterior ei vorbesc și scriu destul de satisfăcător⁷⁹.

Într-un studiu apărut în legătură cu împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Dimitrie Sulima se menționa că acesta, introducând sistemul lancasterian în învățământul din școlile din Basarabia, încetul cu încetul introducea peste tot limba rusă și chiar a obținut destule succese în această privință. De asemenea, el singur a învățat „limba moldovenească” și a tradus mai multe cărți religioase din limba slavonă, cum ar fi Mineul, Psaltirea, Slujebnicul, Catihizisul etc., dar și slujbe consacrate sfinților cneji Vladimir, Alexandru Nevski, cneaghinei Olga, bălăiei de la Poltava etc.⁸⁰. Cu alte cuvinte, Dimitrie Sulima a realizat și primii pași în familiarizarea moldovenilor din Basarabia cu sfinții din Imperiul Rus, îndepărtându-i, în așa fel, de sfinții locali.

În atare situație, activitatea lui Dimitrie Sulima a fost apreciată corespunzător. Unul dintre autorii ruși scria că strădaniile de 23 de ani ale arhiepiscopului Dimitrie Sulima erau apreciate de către un autor din Basarabia, în sensul că nou-alipita regiune la Imperiul Rus a început să semene cu guberniile ruse băștinașe⁸¹. Credem că aprecierea nu este întâmplătoare, fiindcă, în lipsa preoților locali cu studii la Seminarul Teologic din Chișinău, Dimitrie Sulima se adresa în alte eparhii (Podolsk, Ecaterinoslav) din imperiu, pentru a aduce preoți⁸², care, desigur, nu cunoșteau limba română. Un alt autor, arhimandritul Sebastian, apreciind activitatea lui Dimitrie Sulima, scrie că acesta folosea orice situație pentru a dezvoltării „poporului moldovenesc înfiat, acțiunile binefăcătoare ale țarului rus față de el”⁸³. În același timp, cărturarul arhimandrit utiliza sintagma „țările române”, clerul din Moldova și Muntenia era „clerul românesc”, dar nu lipsește din studiul său nici sintagma „limba

⁷⁹ Архимандрит Севастиан, Жизнь и деятельность Преосвященного Димитрия (Сулимы) за время самостоятельного управления его Кишинёвской епархией (1821-1844), в КЕВ, 1909, № 47, сс. 1883-1884.

⁸⁰ Пятидесятилетіе со дня кончины преосвященнаго Димитрія (Сулимы), второго Архипастыря Бессарабии (4-го августа 1844 года), в КЕВ, 1894, № 16, сс. 476-477.

⁸¹ Ал. Силян, Димитрій архиепископ Кишиневскій и Хотинскій, в КЕВ, 1871, № 10, с. 350.

⁸² Архимандрит Севастиан, Жизнь и деятельность Преосвященного Димитрия (Сулимы) за время самостоятельного управления его Кишинёвской епархией (1821-1844), в КЕВ, 1909, № 47, с. 1880.

⁸³ *Ibidem*, КЕВ, 1910, № 7, с. 245.

moldovenească”⁸⁴. Cu alte cuvinte, arhimandritul Sebastian nu avea nicio îndoielă asupra faptului că Moldova și Muntenia erau două țări românești, iar clerul din aceste țări era cler românesc.

Datele invocate mai sus atestă limpede că problema rusificării populației tinere din Basarabia a stat în atenția atât a autorităților rusești, cât și a celor locale, laice și bisericești.

Actele emise pe linia Ministerului educației publice al Imperiului Rus trăsau calea pe care urma să se dezvolte învățământul. Circulara din 21 martie 1833 prevedea următoarele: „Datoria noastră comună este ca educația publică, în conformitate cu cea mai înaltă intenție a monarhului, să fie realizată în spiritul unic al Ortodoxiei, Autocrației și Naționalității”⁸⁵. O circulară emisă ulterior, anume pe 27 mai 1833, conținea instrucțiuni cu privire la aspectele cărora ar trebui să le acorde atenție administratorii și asistenții lor în timpul inspecției districtelor de învățământ încredințate acestora. În ceea ce privește partea educațională, s-a atenționat asupra faptului că „merită o atenție specială” problema ca tinerii să învețe la nivelul necesar limba și literatura rusă, „loialitatea față de tron și ascultarea față de autorități” și, de asemenea, „dragostea pentru patrie” și tot ceea ce ține de aceasta⁸⁶.

Totuși lucrurile nu mergeau așa cum doreau autoritățile. Între 12 și 17 iulie 1833, Seminarul Teologic din Chișinău a fost supus unui control din partea autorităților ecleziastice de la Academia teologică din Kiev. Revizorul Ioan Skvorțov a menționat că Seminarul este încă departe de a fi perfect. Printre cauzele principale că nu era perfect el indica însăși organizarea eparhiei Chișinăului, în care era tolerat clerul neînvățat (духовенство неученое), care ignora dificultățile învățaturii pentru moldoveni, care alcătuiesc majoritatea elevilor și care absolut nu cunosc limba rusă, lipsa manualelor și activitatea nesatisfăcătoare a conducerii anterioare a seminarului⁸⁷. Cunoașterea defectuoasă a limbii ruse⁸⁸ era constatată și la școlile inferioare din Chișinău⁸⁹.

Conform unei informații din 30 decembrie 1834, școlile lancasteriene din Basarabia se transmiteau Ministerului învățământului public, la solicitarea acestuia din 10 decembrie același an. Sursa respectivă, de asemenea,

⁸⁴ *Ibidem*, КЕВ, 1910, № 9, с. 309, 311.

⁸⁵ Н.Н. Зипунникова, Идеология «Самодержавие - Православие - Народность» в политике Российского государства в сфере образования и науки первой половины XIX в.: нормативно-правовое закрепление и проблемы реализации, в Вестник Пермского Университета, 2010, Юридические науки, Выпуск 4(10), с. 9. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideologema-samoderzhavie-pravoslavie-narodnost-v-politike-rossiyskogo-gosudarstva-v-sfere-obrazovaniya-i-nauki-pervoy-poloviny-xix-v> (accesat: 08.09.2022).

⁸⁶ *Ibidem*, с. 12.

⁸⁷ П. Лотоцкий, Административный строй. Кишиневской Духовной Семинарии по Уставу 1808-14, 1867 и 1884 гг., в КЕВ, 1913, № 2, с. 56.

⁸⁸ Ревизия Кишиневской Духовной Семинарии в 1833 (К материалам для истории Семинара), в КЕВ, 1885, № 18, с. 417.

⁸⁹ *Ibidem*, с. 422.

precizează că aceste școli au fost deschise prin aprobarea, la 28 mai 1823, a propunerii contelui Kapodistria, mai întâi la Chișinău, Bălți și Izmail, apoi la Bender și Hotin. Inițial, școlile s-au aflat sub conducerea nemijlocită a Episcopului de Chișinău și Hotin, care a numit învățători dintre elevii Seminarului Teologic, pregătiți special pentru aceasta. În aceste școli se primesc copiii tuturor locuitorilor. Aici se învață citirea, scrisul și primele patru operații ale Aritmeticii, după tăblițele publicate. În afară de aceasta, copiii Secției superioare, o dată pe săptămână, studiază Catehizisul prescurtat. De asemenea, școlile lancasteriene pregătesc candidați pentru școlile ținutale⁹⁰.

În loc de încheiere

Prezentarea situației Basarabiei ca una „autonomă” în cadrul Imperiului rus în perioada anilor 1812-1828 ignoră contextul specific al aceluia timp concret istoric. Nu este un secret faptul că locuitorii Basarabiei, deși creștini ortodocși, pentru imperiu erau străini, de alt neam, «инопородцы». Existența îndelungată a acestor creștini de alt neam, «инопородцы», nicidecum nu era încurajată, dar acest statut nu putea fi imediat lichidat. Starea de lucruri trebuia bine înțeleasă până la exprimarea publică a intenției de rusificare a acestora, pentru a nu provoca nemulțumiri în rândul celor de alt neam («инопородцы»), înglobați în imperiu fără voia lor. Acest element – de alt neam –, în concepția autorităților țariste, trebuia „civilizat”, adică rusificat, dar prin intermediul elementelor civilizate locale. Civilizat, în concepția autorităților imperiale, însemna, în primul rând, cunoașterea limbii ruse. Populația din nou-anexata Basarabie trebuia să devină ceva mai mult decât simpli supuși de alt neam, «инопородцы», ai țarului. Ei trebuiau să învețe limba comună a Imperiului, să trăiască după legile lui, să fie educați în spiritul coparticipării la viața imperiului, care urma să devină Patria lor. Nu întâmplător, dacă revenim la ideea lui Alexandru I de a crea școli lancasteriene, în martie 1820, Alexei N. Bahmetev (1774-1841), din 1816 namesnicul plenipotențiar al regiunii Basarabia, iar din 1817 – vicepreședinte al Societății Biblice din Chișinău, solicita de la mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni un „cinovnic de nădejde, care să cunoască limbile rusă și moldovenească, și două persoane tinere, care, în afară de limba moldovenească, să fie inițiați și în limba rusă”⁹¹. Dar cerințele autorităților ruse nu se limitau la acestea. Cei de alt neam, «инопородцы», din Basarabia nu erau recunoscuți ca elemente cu drepturi depline ale Imperiului: cinovnicul solicitat de autoritățile imperiale trebuia să fie dvorean. Cerința nu era deloc întâmplătoare – dvorenimea, prin

⁹⁰ ПСЗРИ, Собр. II, т. IX, 1834, Отд. Второе, СПб., 1835, Прибавление к IX-му тому второго собрания Законов Российской Империи, №7710 „а”, с. 15.

⁹¹ Вас. Курдиновский, Материалы для истории Бессарабии. *Дело о Бессарабских Ланкастерских школах*, в КЕВ, 1901, №13, с. 324.

„încrederea” acordată de autoritățile țariste, era încurajată pentru loialitatea față de noua putere. Numai că această solicitare l-a pus pe gânduri chiar și pe Gavriil Bănulescu-Bodoni, care a răspuns că el nu are un asemenea cinovnic dintre dvoreni, el ar putea identifica o asemenea persoană doar dintre membrii clerului⁹². Este un semnal destul de limpede că boierimea cultă din Basarabia s-a retras în Moldova din dreapta Prutului. Evident, în această situație, Bahmetev, namesnicul plenipotențiar al regiunii Basarabiei, a acceptat ca persoanele solicitate să fie din rândul seminariștilor. În așa fel, în componența delegației care urma să meargă la Petersburg au fost aleși de către conducerea Seminarului, în calitate de cinovnic, învățătorul de „limbă moldovenească” de la seminar, studentul Iacov Ghinculov, iar în calitate de colaboratori – studenții de la filosofie Lavrentii Kunițki și Fiodor Bobeicu⁹³. Ceilalți «инородцы» din Basarabia trebuiau aduși la nivelul de cunoaștere a limbii ruse, pentru a putea beneficia și ei, cel puțin, de acel statut al poporului de care beneficiau rușii.

Înființarea școlilor lancasteriene a fost un pas important al țarismului, care a creat contextul necesar, adică acele condiții specifice, favorabile răspândirii științei de carte rusești în rândurile, în primul rând, ale tinerei generații, fără de care procesul dat, adică rusificarea lingvistică a populației, ar fi decurs în afara acestui context. Școala lancasteriană se include perfect în acea etapă de „căutare” a soluțiilor pentru rusificarea lingvistică și nu trebuie să ne facem iluzii referitoare la „autonomia” lingvistică, declarată de țarul Alexandru I, prin recunoașterea funcționării, alături de limba rusă, a „limbii moldovenești”. Fără îndoială, școlile lancasteriene au fost, pentru acele timpuri, importante centre de iluminare, dar, în primul rând, pentru realitățile din Basarabia, ele au avut un caracter imperial, de rusificare. Personalitatea elevului se dedubla. Nu cred că în clasele primare el înțelegea de ce acasă, în familie, în stradă, cu colegii, cu rudele vorbea în limba lui maternă, iar la școală trebuia să învețe într-o limbă necunoscută lui. Anume această dedublare a personalității elevului era una din cauzele principale, care nu eficientiza procesul de însușire a limbii ruse. Aprecierea școlilor lancasteriene prin prisma intențiilor și consecințelor urmărite de Alexandru I conduce la concluzia că utilizarea termenului „autonomie” pentru caracterizarea situației Basarabiei în perioada 1812-1828 reprezintă, în sine, denaturarea situației *de iure* și *de facto* a ținutului anexat și o încercare de „îmblânzire” a politicii promovate de țarism, chiar în persoana țarului Alexandru I. Cu alte cuvinte, am avea o explicare subiectivă, de natură politică a situației Basarabiei în această perioadă de timp, și nu una științifică, fiindcă toți acei care promovau această politică reieșeau din concepția Imperiului.

⁹² *Ibidem*, c. 325.

⁹³ *Ibidem*, c. 326.

Inspekția Seminarului teologic din Chișinău a demonstrat însă că măsurile luate erau puțin efective, elevii cunoșteau foarte slab limba rusă și, către mijlocul deceniului patru al secolului al XIX-lea, nici pe departe nu au fost realizate planurile țarismului de rusificare lingvistică a locuitorilor prin sistemul de învățământ.

The language policy of the Russian Empire in Bessarabia in the first two decades after annexation

After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire (1812), despite the declarations of Tsar Alexander I to maintain the laws, customs and language of the native people, here begins a process of gradual Russification. The locals were treated like foreigners, to be civilized, which meant their Russification. The establishment of the Lancastrian schools was an important step of tsarism, which created the necessary context, ie those specific conditions, favorable to the spread of Russian book science among the young generation. The Lancastrian school is perfectly included in that stage of “searching” for solutions to linguistic Russification, and we must not create any illusions about the linguistic “autonomy” offered by tsarism through the temporary recognition, along with Russian, of the “Moldovan language.” No doubt the Lancastrian schools were important centers of enlightenment at that time, but first and foremost they were imperial in nature. The student’s personality doubles. I don’t think he understood in primary school why he spoke his mother tongue at home, in the family, on the street, with colleagues, with relatives, and at school he had to learn a language unknown to him. It was this doubling of the student’s personality that was one of the main causes, which did not make the process of acquiring the Russian language more efficient. The inspection of the educational institutions showed that the measures taken were ineffective, the students knew very little Russian and by the middle of the fourth decade of the 19th century the plans of tsarism to Russify the inhabitants through the education system were far from being realized.

Keywords: Bessarabia, Russification, Russian Empire, Lancashire schools, Russian “Moldovan language”, education.

Ion EREMIA
profesor universitar, doctor habilitat în istorie
Universitatea de Stat din Moldova
e-mail: ioneremia2007@gmail.com

BASARABIA LA 1828: RELAȚII COMERCIALE ȘI NEGUSTORI (Descrișă într-un memoriu prezentat instituțiilor imperiale ruse) (Partea a II-a)

Formularea problemei

Sursele istorice constituie baza cunoașterii trecutului societății umane. Fiecare sursă istorică scrisă, moștenită din epoca modernă, conține informații importante, originale și inedite, care, în demersul istoric, urmează a fi supusă unei analize minuțioase și critice.

Relatările celui care a scris sau a dictat textul, ori cele care au fost emise de cancelarii sau alte instituții administrative civile, militare și ecleziastice sunt consecința unor impresii ale autorului sau dispoziții ale autorităților, rezultate din producerea unor evenimente istorice care au avut loc în societate sau chemate de a satisface interesele anumitor persoane sau oficialități. În acest context, izvorul istoric apare ca o verigă ce realizează legătura dintre trecut și prezent, dintre ceea ce nu se știa, dar care urmează acum să știm.

În același timp, izvoarele istorice sunt rezultatul sau produsul activității umane, care reflectă viața în toate manifestările și diversitățile ei din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat. În acest context, izvoarele istorice sunt, concomitent, și manifestări ale culturii epocii pe care o reprezintă. Ele ne oferă o posibilitate reală de cunoaștere științifică a trecutului istoric.

Pentru cunoașterea istoriei moderne a Basarabiei, cercetarea izvoarelor vechi, în special a celor inedite de arhivă, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, are o importanță deosebită și prezintă un mare interes în cercetarea istorică. În această ordine de idei, după cum constatăm în articolul precedent (Partea I¹), o sursă deosebită, strict obligatorie și necesară în studierea diverselor probleme de istorie modernă a Basarabiei, o reprezintă datele statistice, adunate și sistematizate (deși nu în majoritatea cazurilor) de administrația imperială rusă sau cea regională pe parcursul secolului al XIX-lea, din care face parte și statistica, sau Memoriul de la 1828, prezentat de administrația regională a Basarabiei instituțiilor imperiale din Sankt Petersburg².

Informații statistice cu privire la starea diferitor ramuri economice ale Basarabiei, inclusiv comerțul, se mai adunau și prin diverse investigații efectuate de administrația ținutală, la cererea instituțiilor regionale sau imperiale, cu varii ocazii.

¹ Prima parte a analizei Memoriului, *a se vedea*: Valentin Tomuleț, Basarabia la 1828: procese demografice, structuri sociale și confesiuni religioase (Descrișă într-un memoriu prezentat instituțiilor imperiale ruse) (Partea I). În: *Latinitate, Romanitate, Românitare. Ediția a V-a*. Chișinău, 5-6 noiembrie 2021, p. 266-294.

² *Ibidem*, p. 266.

Caracteristica generală a memoriului

Pentru a înțelege schimbările care au intervenit în comerțul Basarabiei după anexarea ei, în 1812, la Imperiul Rus, la început trebuie să amintim, cu riscul unor repetări, ce prezintă memoriul ca sursă istorică. Memoriul din 1828 este depozitat în Fondul *Cancelaria guvernatorului Basarabiei* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, ff. 1-69 verso) și a fost prezentat de instituțiile regionale administrației imperiale din Sankt Petersburg, după suprimarea autonomiei limitate și provizorii a Basarabiei, în baza Regulamentului din 29 februarie 1828. Nu știm cu certitudine dacă Memoriul a fost perfectat special pentru a descrie situația diferitor ramuri economice, categorii sociale, instituții ecleziastice etc. din Basarabia la 1828, după lichidarea autonomiei limitate și provizorii, sau este o încercare a administrației regionale de a familiariza instituțiile de stat imperiale cu situația din noua provincie, în legătură cu războiul ruso-turc din 1827-1828 și pregătirea măsurilor de includere a regiunii în sistemul economic și politic al imperiului prin suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru³ și aplicarea în regiune a structurii de gildă rusești.

Memoriul, care include mai multe tabele ce descriu situația economică, socială și confesională etc. a Basarabiei la 1828 (în unele cazuri, informația se referă la perioada 1818-1828), este însoțit de un comentariu destul de detaliat al tabelelor, care se aseamănă mai mult cu un raport, pe care instituțiile regionale au început să-l prezinte anual la Sankt Petersburg, începând cu anul 1842 (inițial, datele cu referire la populație includeau informații pentru întreaga Basarabie, iar începând cu 1847 – pentru fiecare centru județean și județ aparte), această structurare referindu-se și la alte compartimente ale Memoriului.

Memoriul include date privind suprafața ținuturilor/județelor, numărul total al populației distribuit pe sexe, pe categorii sociale (nobili, cler, țărani,

³ Cordonul sanitaro-vamal de la Nistru a fost instituit în 1793, după anexarea la Rusia, conform Tratatului de la Iași, a teritoriilor din partea stângă a Nistrului. Nefiind păzit cu strictețe de corpul de grăniceri, el includea două carantine – de la Dubăsari și de la Movilău, patru vame – de la Dubăsari, Movilău, Iagorlâk, Maiaki (în 1795, în Dubăsari a fost instituită vama principală de frontieră). În 1811, la Nistru sunt instituite Districtul vamal Dubăsari, în a cărui subordine erau vămile și posturile vamale de la Isakoveț până la Dubăsari, și Districtul vamal Odesa, cu vămile: Odesa, Maiaki, Herson și Nikolaev și două posturi vamale – de la Isakoveț și Parcani. (В.А. Кочергин, Наброски по истории города Дубоссар и прилегающего Поднепровья (Херсонской губернии) (1648-1870), Одесса, 1911, с. 27). Oficial, doar prin aceste puncte se permitea trecerea, în baza documentelor corespunzătoare, a persoanelor care veneau sau plecau din Imperiu, importul și exportul mărfurilor. Căile comerciale principale duceau spre Sublima Poartă Otomană și unele posesiuni ale Imperiului Habsburgic. La trecerea frontierei, de la fiecare persoană se percepea o taxă, iar mărfurile erau supuse impozitului conform tarifului vamal din 1797. Carantina, atât pentru oameni, cât și pentru animale și mărfuri, se respecta timp de 10-14 zile în condiții nefavorabile. Sustragerea de la această operație se pedepsea foarte sever, inclusiv cu moartea (Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868). Ediția a II-a, revăzută și adăugită*, Iași: Editura „Tipo Moldova”, 2015, p. 199).

șleahțici, coloniști străini, săraci), numărul caselor de locuit, în afară de cele din mediul urban, incluse în această statistică, numărul localităților în fiecare județ, în funcție de numărul caselor (gospodăriilor), suprafața pământului arabil, a pășunilor, pădurilor etc.

Un interes aparte prezintă compartimentele ce reflectă starea orașelor, diferite ramuri ale gospodăriilor rurale și urbane: creșterea animalelor, dezvoltarea agriculturii, artizanatul și diferite ramuri meșteșugărești, fabricile și uzinele, comerțul interior și exterior, numărul negustorilor și târgoveților încadrați în comerț, caracterul moral al populației, confesiunilor etc., care vor fi examinate de autor în acest și alte studii.

Prețioase sunt și comentariile detaliate (69 de file scrise pe ambele părți) cu referire la cele 10 tabele, anexate la sfârșitul memoriului, destul de impunătoare după volum și conținut, ce ne oferă posibilitatea de a înțelege mai profund procesele care au avut loc în Basarabia în această perioadă de timp.

Instituirea sistemului sanitaro-vamal în Basarabia

Înțelegerea subiectului pus în discuție, legat de comerț și negustori, din cadrul Memoriului poate avea loc doar știind când a fost creat și cum funcționa sistemul sanitaro-vamal în Basarabia, înființat după anexarea ei la Imperiul Rus.

Noua organizare vamală și sanitară a fost instituită în 1817 și fixată ulterior în noul Regulament de administrare a Basarabiei, adoptat la 29 aprilie 1818. Regulamentul prevedea numărul funcționarilor vamali și de carantină și statele de funcții pentru vămile și posturile vamale și de carantină amplasate la hotarul de apus al Basarabiei (Tabelul 1).

Tabelul 1

Statele de funcții și sumele alocate pentru întreținerea funcționarilor și cancelariilor vămilor, a posturilor vamale și de carantină, amplasate la hotarul de apus al Basarabiei, potrivit Regulamentului din 29 aprilie 1818*

Locul amplasării vămilor, a punctelor vamale și de carantină	Denumirea instituției vamale		Numărul de funcționari	Sumele alocate pentru salarii și cheltuieli de cancelarie (în rub.)	Carantine	Funcționari și slujitori	Sumele alocate pentru salarii și cheltuieli de cancelarie (în rub.)
	Vamă	Post vamal					
Noua-Suliță	1	-	9	2750	-	-	-
Lipcani	-	1	6	1390	1	12	2500
Sculeni	1	-	8	2470	1	48	13530
Leova	-	1	6	1390	1	12	2500
Ismail	-	1	8	1970	1	44	4700

Reni	1	-	9	2750	1	80	15730
Akkerman	-	1	8	1970	1	44	4700
În total	3	4	54	14690	6	240	43660**

* Устав образования Бессарабской области 1818 г., Кишинев, 1818, с. 191-205; Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, București, 1993, p. 106-112.

** În suma totală n-au fost incluse 2050 rub. alocate pentru întreținerea șefului cordonului sanitar, a secretarului și cheltuielile de cancelarie.

Datele Tabelului 1 atestă că în Basarabia funcționau 3 vămi și 4 posturi vamale. Pentru întreținerea vămilor Noua Suliță, Sculeni și Reni erau alocate anual 7.970 rub., iar a posturilor vamale Ismail, Leova, Akkerman și Lipcani – 6.720 rub. asignate. Și mai impunătoare erau sumele alocate pentru întreținerea carantinelor, acestea constituind anual 45.710 rub. asignate⁴.

Ceva mai târziu, la 21 august 1818, prin decret imperial, a fost adoptat Statutul carantinal, de care urmau să se conducă toate carantinele din Basarabia⁵. Iar la 28 mai 1823, prin alt decret imperial, emis pe numele Senatului, a fost instituită Direcția vamală de circumscripție, în frunte cu consilierul Ivanovski, care exercita funcția de șef al vămii Sculeni⁶.

Schimbările care au intervenit în sistemul administrativ al Basarabiei s-au răsfrânt în mod direct și asupra administrației vamale și de carantină. Conform noului *Regulament privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828*, vămile și posturile vamale de la Prut și Dunăre, ce se aflau sub administrarea directă a guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, au fost transferate în subordinea Ministerului de Finanțe⁷. Șeful de district și șefii carantinelor erau numiți în funcție de către împărat, iar slujitorii carantinelor, directorii, comisarii și alți funcționari din cadrul carantinelor – de către guvernatorul general⁸. O parte din veniturile încasate de vămile și posturile vamale din Basarabia urmau să fie incluse în suma de 10%, ce reveneau Basarabiei din veniturile obținute anual în provincie⁹.

În sistemul sanitaro-vamal instituit la Prut și Dunăre intervin anumite schimbări și în legătură cu privilegiile acordate de administrația rusă portului Ismail, în care autoritățile imperiale puneau mari speranțe, văzând în el

⁴ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, București, 1993, p. 106-112.

⁵ Г.П. Небольсин, *Статистические записки о внешней торговле России, часть II*, СПб., 1835, с. 271-274.

⁶ Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940)*, Chișinău, 1998, p. 11.

⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 125.

⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv.1, d. 1197, f. 6 verso.

⁹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 9.

un concurent real al porturilor românești Galați și Brăila. La 10 iulie 1828, Comitetul de Miniștri discută memoriul din 4 iulie al ministrului de finanțe privind instituirea în Ismail a vamei de depozitare a mărfurilor și acordarea diferitor înlesniri și privilegii. La ședința din 20 octombrie 1828, Comitetul de Miniștri a fost anunțat că împăratul Nicolai I a confirmat dispozițiile Comitetului, iar la 6 octombrie 1828 a fost emis decretul imperial¹⁰.

Conform decretului, în orașul Ismail a fost deschisă, începând cu 24 decembrie 1828, o vamă principală cu dreptul de înmagazinare a mărfurilor străine permise pentru import, conform tarifului, în afară de cele destinate pentru portul din Sankt Petersburg¹¹.

La 4 ianuarie 1829, Departamentul comerțului exterior anunță șeful districtului vamal Basarabia că, potrivit decretului din 6 octombrie 1828, în orașul Ismail, începând cu 24 decembrie, a fost deschisă o vamă de înmagazinare a mărfurilor, iar în Reni – un post vamal portuar¹².

Pentru o mai bună apărare a hotarului de pătrunderea moliemei, potrivit dispoziției imperiale din 1 august 1829, carantinele de la Prut și Dunăre și cele de la Nistru au fost subordonate direct guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, căruia i s-au acordat drepturi nelimitate în baza *Regulamentului carantinal* din 21 august 1818¹³.

După instituirea în Ismail a vamei de înmagazinare a mărfurilor, conform deciziei Senatului din 4 ianuarie 1830, vama din Reni a fost transferată în Ismail, iar în Reni – postul de carantină din Ismail. Pentru administrarea treburilor sanitare și comerciale, în Ismail a fost instituit postul de căpitan de port, cu un salariu anual de 1000 rub¹⁴.

După instituirea, la 26 septembrie 1830, a Administrației Speciale a orașului Ismail, serviciul vamal din cadrul acestei instituții administrative rămănea în subordinea instituțiilor imperiale¹⁵.

În perioadele de răspândire pe teritoriul Basarabiei a ciumei și holerei, alături de carantinele de bază, mai erau instituite și carantine provizorii. Autoritățile imperiale căutau să țină sub control și activitatea acestor carantine. La 25 martie 1829, ministrul de interne cere de la guvernatorul civil al Basarabiei informații privind carantinele provizorii instituite, cu indicarea amănunțită unde sunt amplasate, din ce funcționari sunt alcătuite și care sunt

¹⁰ Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 19, inv. 3, d. 158, f. 5-5 verso.

¹¹ *Ibidem*, f. 12.

¹² *Ibidem*.

¹³ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. II, т. IV, 1829, №3058, СПб., 1830, с. 569-570.

¹⁴ ANRM, F. 6, inv. 2, d. 391, f. 1.

¹⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1459, f. 1-1 verso; Arhiva de Stat din regiunea Odesa (ASRO), F. 1, inv. 214, d. 13, 1830, f. 6-6 verso. Documentele principale referitoare la instituirea Administrației Speciale a orașului Ismail sunt publicate în: Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*, Chișinău, 2002, p. 340-351.

sumele bănești investite pentru întreținerea lor¹⁶. În consecință, la 13 august 1829, șeful cordonului sanitar (carantinal) al Basarabiei îi scrie din Sculeni guvernatorului civil A.I. Sorocunski despre carantinele provizorii instituite în regiune¹⁷. Sursa însă nu indică, spre regret, lista acestor carantine. Dar din alt izvor aflăm că, în 1829, un post de carantină provizoriu a fost instituit la podul de trecere în satul Gura Tercei, județul Bender¹⁸. O carantină provizorie a fost instituită și în tângușorul Leova, pentru supunerea vitelor cornute, cailor, oilor și porcilor controlului sanitar¹⁹. Probabil, asemenea posturi de carantină existau și în alte localități.

După suprimarea cordonului vamal de la Nistru și transferarea lui la hotarul de apus al Basarabiei, conform dispoziției din 26 septembrie 1830, în Basarabia erau instituite două districte vamale: din partea de sus a Dubăsărilor, sau Sculeni, – de la hotarele guberniei Podolia și până la județul Ismail, și din partea de jos a Dubăsărilor, sau Ismail, – de la hotarele județului Ismail până la gurile Dunării, pe litoralul Mării Negre spre Akkerman și, mai departe, până la sfârșitul limanului Nistrului²⁰.

În districtul vamal Sculeni erau înființate două vămi – la Noua Suliță și la Sculeni, care au fost egalate în drepturi cu vămile de clasa întâi și aveau dreptul să încaseze taxe vamale de la mărfurile permise, potrivit tarifului, în porturile Odesa și Feodosia, dar fără a li se acorda dreptul de înmagazinare. Această circumscripție includea și două posturi vamale – la Lipcani și la Leova²¹.

Din districtul vamal Ismail făceau parte vama Ismail, căreia i s-a păstrat dreptul de înmagazinare, acordat la 6 octombrie 1828²², și două posturi vamale – din Reni și din Akkerman²³. Posturile vamale își păstrau statutul de altădată, acordat tuturor posturilor vamale de la hotarele de vest ale Rusiei.

Odată cu instituirea noilor districte vamale, în Basarabia au fost desființate districtul vamal Dubăsari, cu vămile Movilău și Dubăsari, și paza vamală, iar în districtul vamal Odesa – posturile vamale Maiaki și Parcani²⁴. Paza vamală a districtului vamal Odesa, situată la Nistru, a fost transferată (în afară de paza necesară pe limanul Nistrului) pe litoralul Mării Negre – între Kinburn și Perekop, și pe limanul Bugului și Niprului, unde paza vamală lipsea.

¹⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1441, f. 1-1 verso.

¹⁷ *Ibidem*, f. 5.

¹⁸ *Ibidem*, f. 2, 6, 8.

¹⁹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1572, f. 28-28 verso.

²⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1570, f. 24.

²¹ *Ibidem*, f. 24-24 verso.

²² ANRM, F. 151, inv. 1, d. 2, f. 72.

²³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1570, f. 24 verso.

²⁴ *Ibidem*.

În legătură cu instituirea în Basarabia a celor două districte vamale și cu egalarea în drepturi a funcționarilor vamali cu cei de la instituțiile vamale de la hotarele de vest ale Rusiei, a fost constituit un nou personal vamal²⁵.

Comerțul de iarmaroc

Conform datelor Memoriului, în Basarabia nu existau iarmaroace importante care ar fi vizitate de negustori. Până în 1828, în Basarabia funcționau 39 de iarmaroace: în orașul regional Chișinău (1), în orașul Akkerman (1), în orașul Hotin (16), în orașul Bălți (11) și în județele Hotin (4) și Iași (6). Dintre aceste iarmaroace cele mai importante erau considerate cele din orașul Bălți, care funcționau în următoarele zile: **1)** la 2 februarie, în ziua întâmpinării Domnului; **2)** în prima săptămână a Postului Mare; **3)** în săptămâna Florilor Postului Mare; **4)** în ziua înălțării Domnului; **5)** la 25 iunie, în ziua Sf. Mare Mucenițe Fevronia; Cuvioșilor Dionisie și Dometie; **6)** la 20 iulie, în ziua prorocului Ilie; **7)** la 6 august, în ziua Schimbării la Față a Domnului; **8)** la 8 septembrie, în ziua Nașterii Maicii Domnului (Sf. Fecioare Maria); **9)** la 15 octombrie, în ziua Sf. Paraschiva; **10)** la 21 noiembrie, în ziua Intrării în Biserică a Maicii Domnului; **11)** la 20 decembrie, în ziua Sf. Mucenic Ignatie Teoforul.

Aceste iarmaroace au fost instituite încă în timpul dominației otomane, erau vizitate doar de locuitorii Basarabiei și activau nu mai mult de 3 zile. La ele aveau loc doar vânzări angro de vite cornute, cai și oi crescute în Basarabia, care erau, ulterior, exportate în Austria și alte state europene. Circuitul total de capital din cadrul acestor iarmaroace constituia cca 800.000 ruble. Celelalte iarmaroace nu prezentau mare interes. Din aceste iarmaroace, doar iarmarocul din Chișinău, care se întrunea la 26 octombrie, în ziua Sf. Dumitru, și cel din Akkerman, din 6 decembrie, în ziua Sf. Nicolae, au fost instituite de administrația rusă după 1812, celelalte funcționau din timpul dominației otomane²⁶.

Comerțul cu guberniile ucrainene și ruse

Deși Basarabia a fost anexată la Imperiul Rus în 1812, autorul/autorii memoriului califică drept comerț exterior exportul de mărfuri din Basara-

²⁵ *Districtul vamal Sculeni* era alcătuit din: șeful districtelui, ajutat de șapte funcționari, pentru a căror întreținere erau alocate 11.800 rub.; vămile Noua Suliță și Sculeni, formate din șefii vămilor, ajutați de către 20 funcționari (13.050 rub.); posturile vamale Lipcani și Leova, formate din șefii posturilor vamale, ajutați de către 6 funcționari (3.500 rub.). *Districtul vamal Ismail* era alcătuit din aparatul administrativ – șeful districtelui, ajutat de cinci funcționari (9200 rub.); vama Ismail, formată din șeful vămii, ajutat de 33 de funcționari (18.070 rub.) și postul vamal Reni, format din șeful postului vamal, ajutat de 7 funcționari (4.650 rub.). Pentru reparația drumurilor și întreținerea vaselor comerciale erau alocate 15 mii ruble (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1570, f. 27-27 verso, 31).

²⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 38 verso-39 verso.

bia în guberniile ucrainene și ruse, la 1828, care putea fi privit drept comerț interior al Rusiei, înțelegând, probabil, prejudiciile cauzate comerțului de prezența cordonului sanitaro-vamal de la Nistru. Autorul constată că mărfurile din Basarabia erau exportate în guberniile Herson, Kamenet-Podolsk, Volânia și Kiev. În ultimele două gubernii se exportau, cu precădere, sarea de masă și vinul și produsele ce fac parte din comerțul exterior – mărfurile de fabrică, seu, săpun, piei neprelucrate și prelucrate, miere, ceară, tutun, lână de oi, oțet, vite cornute, cai, pește sărat și afumat, scrumbie, untură de pește, diferite fructe și mangal. Exportul din Basarabia în aceste gubernii constituia 3.029.585 rub. asiguate²⁷.

Cele relatate în Memoriu sunt elucidate detaliat de datele de care dispunem din anii precedenți cu privire la cele două produse – vinul și sarea, ce constituiau ponderea de bază a mărfurilor exportate din Basarabia în guberniile ucrainene și ruse (Tabelul 2).

Tabelul 2

Exportul vinului și sării din Basarabia în guberniile ucrainene ruse între anii 1820-1825*

Anii	Vin		Creșterea în % față de 1820	Sare		Creșterea în % față de 1820
	În vedre***	În %		În puduri	În %	
1820	3634	1,1	100,0**	436120	7,2	100,0**
1821	32549	10,3	895,7	1028265	17,1	235,8
1822	55192	17,4	1518,8	593295	9,8	136,0
1823	64678	20,4	1779,8	561145	9,3	128,7
1824	55904	17,6	1538,4	1757173	29,2	402,9
1825	105165	33,2	2893,9	1652478	27,4	378,9
În total	317122	100,0	-	6028476	100,0	-

* AISR, F. 560, inv. 22, d. 18^b, f. 105 verso, 106 verso-107.

** În Tabel cifra 100,0 % este acceptată convențional, servind drept punct de pornire pentru studierea creșterii exportului vinului și al sării între anii 1820-1825.

*** *Vadră* – unitate de măsură moldovenească, egală cu 8 ocale (*În Moldova, oca pentru lichide echivala cu 1,520 litri*). Potrivit altor surse, o vadră moldovenească era egală cu 1,2 vedre rusești (ANRM, F. 3, inv. 1, 1825, d. 441, f. 223; Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов / Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Том. III, Часть I, Кишинев, 1962, с. 572).

²⁷ *Ibidem*, f. 33.

Datele Tabelului 2 atestă o creștere substanțială a exportului vinului și sării din Basarabia în guberniile ucrainene și ruse, cu cca 33,2% și 27,4% în 1825, față de 1820.

O asemenea creștere a fost generată de faptul că, după adoptarea tarifului vamal liberal din 31 martie 1816²⁸, sunt adoptate noi acte legislative, care aveau ca scop să reglementeze relațiile comerciale și activitatea negustorilor și a altor categorii sociale implicate în comerțul Basarabiei. Acestea au fost generalizate în decizia Comitetului de Miniștri din 28 noiembrie 1816, al cărei scop era de a reorienta comerțul basarabean de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă și de a pregăti terenul pentru includerea Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus. Mărfurile basarabene erau permise spre export prin toate vămile și posturile vamale ale districtului vamal Dubăsari, fără plata taxei vamale²⁹ (ce-i drept, doar până în interiorul vămilor, după care mărfurile erau preluate de negustorii de gildă din guberniile ucrainene și ruse, din cauza că negustorii basarabeni nu erau stratificați în ghilde comerciale și nu dispuneau de dreptul la comerțul intergubernial), iar „mărfurile ruse” erau impuse taxei vamale, conform tarifului vamal din 1816³⁰.

Vinul și sarea constituiau produsele de bază în exportul din Basarabia în Rusia. După calculele cercetătorului V.I. Jukov, în perioada 1825-1830, aceste mărfuri constituiau mai mult de jumătate (55%) din volumul total de mărfuri exportate din Basarabia în Rusia³¹.

Importul mărfurilor din aceste gubernii în Basarabia, în special din Moscova, Harkov, Odesa și alte orașe, și din cele mai cunoscute iarmaroace rusești constituia anual cca 2.259.257 rub. asigurate. Erau importate din aceste gubernii diferite mărfuri industriale, confecționate la fabricile și uzinele din Rusia, în plus: zahăr, ceai, cafea, diverse cereale în formă de semințe, făină și crupe, veselă de masă: de cristal, sticlă și faianță, cizme, lemn de construcție și derivatele din lemn: de dulgherie, de tâmplărie și de strungărie, frânghii, catran, cositor, cretă, hârtie, fier și articole din fier, aramă, plumb etc.³²

Un tablou mult mai detaliat și mai amplu al comerțului interior și al comerțului Basarabiei cu guberniile ucrainene și ruse la 1828 se conține în Tabelul „B”, de la sfârșitul textului Memoriului. Informațiile din acest Tabel, ca și cele din alte Tabele, sunt destul de voluminoase, bogate și diverse, care

²⁸ Noul tarif vamal este aplicat în Basarabia în noiembrie 1816 și se răspândește doar asupra unor mărfuri. Perceperea taxei vamale la mărfurile importate de peste hotare – „vama” – se efectua, ca și în trecut, după obiceiul moldovenesc, și constituia 3% *ad valorem* (AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 1).

²⁹ ANRM, F. 5, inv. 2, d. 690, f. 4 verso.

³⁰ AISR, F. 1263, inv. 1, d. 101, f. 681-681 verso.

³¹ В.И. Жуков, *Торговые правила в Бессарабии и влияние их на развитие внутренней торговли в первой половине XIX века*. В: *Ученые записки Кишиневского ун-та*, Кишинев, 1962, т. 48, с. 82.

³² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 3 verso.

nu pot fi incluse, în cazul nostru, într-un singur Tabel, din care cauză ele vor fi expuse și analizate în două Tabele, iar altă parte – vor fi expuse în formă liberă (Tabelul 3).

Tabelul 3

Volumul total al comerțului interior al Basarabiei și al comerțului cu guberniile ucrainene și ruse la 1828 (în rub. asignate)*

Orașele și județele	Volumul total al comerțului interior	Raportul, în %	Valoarea circuitului de mărfuri cu alte gubernii			Raportul, în %
			Importul**	Exportul	Circuitul de mărfuri	
<u>Orașele</u>						
Chișinău	2200000	67,1	1500000	700000	2200000	70,5
Hotin	88000	2,7	20000	-	20000	0,6
Bălți	240000	7,3	150000	-	150000	4,8
Bender	200000	6,1	17000	-	17000	0,5
Ismail	120000	3,7	50000	150000	200000	6,4
Chilia	50000	1,5	8000	15000	23000	0,7
Reni	42000	1,3	17390	-	17390	0,6
Akkerman	336497	10,3	311867	180450	492317	15,8
În total	3276497	56,0	2074257	1045450	3119707	59,0
<u>Județele</u>						
Orhei	770000	30,0	-	935000	935000	43,1
Hotin	492000	19,1	-	317344	317344	14,6
Iași	643090	25,0	185000	458090	643090	29,6
Bender	387112	15,0	-	161701	161701	7,5
Ismail	18000	0,7	-	-	-	-
Akkerman	262600	10,2	-	112000	112000	5,2
În total	2572802	44,0	185000	1984135	2169135	41,0
Suma totală	5849299	100,0	2259257	3029585	5288842	100,0

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 60.

** În județele din Basarabia nu erau importate mărfuri din alte gubernii de peste Nistru, excepție făcând județul Iași, în care erau aduse pentru comerțul cu amănuntul, anual, mărfuri în valoare de până la 185 mii rub. asignate.

Datele sistematizate de administrația regională în acest tabel atestă că volumul total al comerțului Basarabiei la 1828 însuma 5.849.299 rub. asig-nate, inclusiv 3.276.497 rub. (ce constituia 56% din volumul total al comerțu-lui), care reveneau celor 8 orașe ale Basarabiei și 2.572.802 rub. asignate (ce

constitua 44% din volumul total al comerțului) – celor 6 județe ale regiunii. De remarcat faptul că dintre orașele Basarabiei, doar capitalei, orașului regional Chișinău, îi revenea un loc important în comerț, acesta constituind 2,2 mln rub. asiguate, ceea ce reprezenta 67,1% din valoarea totală a comerțului din cadrul orașelor Basarabiei, urmat de orașul port Akkerman, cu 336.497 rub. (10,3%), Bălți – cu 240 mii rub. (7,3%), Bender – cu 200 mii rub. (6,1%), Ismail – cu 120 mii rub. (3,7%), Hotin – 88 mii rub. (2,7%) și orașele Chilia și Reni – cu doar 50 mii rub. (1,5%) și 42 mii rub. (1,3%) din valoarea totală.

Cât privește județele Basarabiei. Întâietatea o deținea județul Orhei – cu 770 mii rub. (30%), urmat de județul Iași – cu 643.090 rub. (25%), Hotin – cu 492 mii rub. (19,1%), Bender – cu 387.112 rub. (15%), Akkerman – cu 262.600 rub. (10,2%) și Ismail – doar cu 18 mii rub. asiguate (0,7%). Suma de cca 2,6 mln rub. asiguate, atestată în județele Basarabiei, semnifică faptul că o parte din gospodăriile moșierești și țărănești (în special, ale mazililor, răzeșilor, țăranilor de stat, coloniștilor) erau orientate, parțial, în relațiile de piață, moșierii și țăranii comercializând, de regulă, surplusurile obținute anual.

Prezintă interes valoarea scimbului de mărfuri ale Basarabiei cu guberniile ucrainene și ruse la 1828. Datele Tabelului 3 atestă că balanța comercială a Basarabiei cu aceste gubernii constituia 5.288.842 rub. asiguate, inclusiv 2.259.257 (42,7%) rub. revenea importului și 3.029.585 (57,3) rub. asiguate – exportului. De menționat faptul că importul de mărfuri din guberniile ucrainene și ruse era orientat, în fond, spre orașele din Basarabia; din valoarea totală de 2.259.257 rub., orașelor le revenea 2.074.257 (91,8%) rub., iar județelor – doar 185.000 (8,2%) rub. asiguate. Din volumul total al exportului de mărfuri din Basarabia în guberniile ucrainene și ruse de 3.029.585 rub., orașelor le revenea 1.045.450 (34,5%) rub., iar județelor – 1.984.135 (65,5%), ceea ce demonstrează, cu prisosință, caracterul agrar al provinciei și necesitatea în aceste produse agricole a piețelor ucrainene și ruse.

O analiză detaliată a volumului circuitului de mărfuri al Basarabiei la 1828 atestă faptul că din suma totală de 5.288.842 rub. celor 8 orașe ale Basarabiei le reveneau 3.119.707 (59%) rub., iar celor 6 județe ale regiunii – 2.169.135 (41%) rub. asiguate. De remrcat că o bună parte din aceste sume, ca și în primul caz, erau predestinate pentru orașul regional Chișinău, considerat, la acel moment, centrul comercial al Basarabiei, Chișinăului revenindu-i, din suma totală a circuitului de mărfuri, 2.200.000 (41,6%) rub. asiguate. Chișinăul deținea întâietate și între celelalte orașe ale Basarabiei, acestuia revenindu-i mai mult de 70% (2,2 mln rub.) din valoarea totală de 3.119.707 rub., urmat de orașul Akkerman – cu 15,8% (492.317 rub.), Ismail – cu 6,4% (200 mii rub.) și orașul Bălți – cu 4,8% (150 mii rub.), celorlalte 4 orașe – Hotin, Bender, Chilia și Reni – revenindu-le mai puțin de un procent din valoarea totală predestinată orașelor.

Cât privește județele, din valoarea totală a circuitului de mărfuri de 2.169.135 rub., 935 mii rub. (43,1%) îi revenea județului Orhei, cel mai mare și mai dens populat județ din provincie, urmat de județul Iași, cu cca 643 mii rub. (29,6%), Hotin – cu cca 318 mii rub. (14,6%) și Akkerman – cu 112 mii rub. (5,2%).

Pentru a verifica veridicitatea datelor incluse în Memoriu, să le comparăm cu datele importului și exportului de mărfuri prin vama Movilău, între anii 1821-1826, prezentate de ofițerul Cartierului General al Armatei ruse A. Rozeilon-Soșalski și depozitate în fondul Arhivei Istorice Militare de Stat din Rusia, dar și cu cele ce reflectă volumul comerțului dintre Basarabia și guberniile ucrainene și ruse între anii 1825-1830, adunate și sistematizate de administrația imperială, în baza datelor survenite de la vămile și posturile vamale de la Nistru, depozitate în Arhiva Istorică de Stat din Rusia care, în viziunea noastră, sunt mult mai complete și mai veridice (Tabelul 4 și 5).

Tabelul 4

Valoarea traficului de mărfuri dintre Basarabia și guberniile ucrainene și ruse prin vama Movilău, între anii 1825-1830 (în ruble asignate)*

Anul	Exportul din Basarabia	Raportul, în %	Importul din Rusia	Raportul, în %	Valoarea totală a traficului de mărfuri**	Raportul, în %	
						Export	Import
1821	572758	29,7	1361654	14,7	1934412	29,6	70,4
1822	245680	12,7	2099750	22,7	2345430	10,5	89,5
1823	175462	9,1	1523472	16,4	1698934	10,3	89,7
1824	210021	10,9	1586380	17,1	1796401	11,7	88,3
1825	397040	20,6	1332122	14,4	1729162	23,0	77,0
1826	330118	17,1	1357962	14,7	1688080	19,6	80,4
Total	1931079	100,0	9261340	100,0	11192419	17,3	82,7

* AIMS, F. AȘM, d. 18589, p. I, f. 89 verso.

** În valoarea totală a exportului de mărfuri de 1.931.079 rub. n-au fost incluse monedele de aur, argint și asignate, transportate din Basarabia în Rusia în acești ani: 1.816.437 monede de aur și argint și 407.600 monede asignate. În Basarabia au fost transportate prin această vamă din Rusia monede în valoare doar de 227.184 rub. asignate (*Ibidem*, f. 90-90 verso).

Datele Tabelului 4 confirmă că în comerțul Basarabiei cu guberniile ucrainene și ruse, prin vama Movilău, importul mărfurilor din aceste gubernii, alcătuit din mărfuri industriale, prevala absolut asupra exportului mărfurilor

basarabene, constituind 9.261.340 rub. (82,7%) din întreg traficul de mărfuri; exportului de mărfuri din Basarabia în aceste gubernii revenindu-i doar 1.931.079 rub. (17,3%). Dacă în exportul mărfurilor din Basarabia în guberniile de peste Nistru, după adoptarea tarifului prohibitiv din 1822, se observă o tendință de creștere, în importul mărfurilor din guberniile ucrainene și ruse se observă o tendință de descreștere. A. Rozeilon-Soșalski, care a adunat și a sistematizat aceste date și cunoștea situația din Basarabia, lămurirea aceasta scădere a importului nu prin creșterea industriei locale, care i-ar fi asigurat pe locuitori cu articolele necesare, pe care în trecut le primeau din Rusia, dar prin faptul că „[...] locuitorii, în special poporul simplu, din varii motive, devenind din an în an, tot mai sărac, nu mai poate să-și satisfacă acele necesități, de care în trecut nu se lipsea”³³.

O comparație cu datele ce reflectă volumul comerțului dintre Basarabia și guberniile ucrainene și ruse între anii 1825-1830, după *adoptarea Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia* din 17 februarie 1825³⁴, adunate și sistematizate de administrația imperială, depozitate în Arhiva Istorică de Stat din Rusia care, în viziunea noastră, sunt complete și veridice, atestă cam aceeași tendință (Tabelul 5).

Tabelul 5

Volumul comerțului dintre Basarabia și guberniile ucrainene și ruse între anii 1825-1830 (în mii ruble asiguate)*

Anul	Exportul în alte gubernii				Importul din Rusia în Basarabia				Volumul valoric al traficului de mărfuri	Raportul, în %
	Valoarea totală	În %	Inclusiv		Valoarea totală	În %	Inclusiv			
			Articole meș- teșugărești	În %			Articole in- dustriale	În %		
1825	2229	10,6	21	0,9	4015	9,8	1945	48,4	6244	9,9
1826	4544	21,6	40	0,9	6098	14,9	4003	15,6	10642	16,9
1827	4194	19,9	39	0,9	5243	12,8	2604	49,7	9437	15,0
1828	3579	17,0	76	2,1	7188	17,6	2263	31,5	10766	17,1
1829	4330	20,6	42	1,0	8827	21,6	3908	44,3	13157	20,9
1830	2164	10,2	21	1,0	10572	25,8	5916	27,6	12736	20,2
Total	21039	100,0	239	1,1	40943	100,0	20639	50,4	62982	100,0

³³ Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (AIMSR), F. Arhiva Militaro-Științifică (AȘM), d. 18589, p. I, f. 90.

³⁴ Mai detaliat despre acest Regulament, *a se vedea*: Valentin Tomuleț, Politica colonial-comercială a țarismului în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea (în baza „Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia” din 17 februarie 1825). În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socioumane”*, Chișinău, 1999, p. 256-262.

* AISR, F. 21, inv. 12, d. 60, f. 20 verso-21.

** În volumul valoric al traficului de mărfuri de 62.982 mii rub. n-a fost inclusă suma de 23.118 mii rub. de monede (capital).

Datele sistematizate în Tabelul 5 atestă o prevalare a importului mărfurilor din guberniile ucrainene și ruse, atât pentru anul 1828, cât și pentru întreaga perioadă – 1825-1830, comparativ cu exportul mărfurilor din Basarabia în aceste gubernii. Dacă Memoriul indică, la 1828, suma de 2.259 mii rub. a mărfurilor importate în Basarabia de peste Nistru, datele Tabelului 5 – 7.188 mii rub., iar a exportului din regiune în aceste gubernii – 3.030 mii rub., comparativ cu 4.330 mii rub. Suntem predispuși să credem că datele Memoriului nu sunt complete. În plus, prevalarea exportului din Basarabia în guberniile ucrainene și ruse față de importul din aceste gubernii în regiunea nou-anexată, indicată în Memoriu, nu poate fi corectă din considerentul că vinul, sarea (ce constituiau mai mult de jumătate din export) și alte produse agricole erau cu mult mai ieftine decât articolele de manufactură și de fabrică importate din Rusia.

În plus, după aplicarea *Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia* din 17 februarie 1825, care limita exportul peste Nistru a unor mărfuri basarabene ce constituiau ponderea de bază a comerțului cu guberniile ucrainene și ruse (în special vinul și sarea)³⁵, importul mărfurilor de manufactură și de fabrică rusești în provincie era permis fără plata taxei vamale. Prin urmare, după 1825, în comerțul Basarabiei cu guberniile de peste Nistru s-a stabilit o prevalare a importului asupra exportului, ceea ce, cu regret, nu este elucidat în Tabelul 3 din cadrul Memoriului. Este greu de a lămuri discrepanța între aceste date. Suntem predispuși să credem că datele incluse în Memoriu nu sunt complete.

Un interes aparte îl prezintă a doua parte a Tabelului „B”, ce atestă numărul de porturi și iarmaroace din Basarabia și numărul târgoveților încadrați în comerțul interior și cu alte gubernii ucrainene și ruse în 1828 (Tabelul 6).

³⁵ Spre exemplu, exportul sării prin posturile vamale ale districtului Odesa (Maiaki, Parcani, Ovidiopol, Nikolaev și Herson) s-a redus de la 1.670.345 puduri în 1824 la 1.011.432 puduri în 1828 (ANRM, F. 134, inv. 3, d. 10, f. 3; Коммерческая газета, 1825, 31 марта, № 9).

Tabelul 6

**Numărul de porturi și iarmaroace din Basarabia și numărul
de negustori și târgoveți încadrați în comerț în 1828***

Orașele și județele	Numărul de porturi	Numărul de iarmaroace	Târgoveți încadrați în comerț		Inclusiv				Numărul total de târgo- veți	Raportul, în %
			Cu alte gubernii	În comerțul interior	Dvorenimea comercială	Negustori**	Mica burghezie comercială	Țărănimă de stat comercială		
<u>Orașele</u>										
Chișinău	-	1	80	500	12	-	568	-	580	50,8
Hotin	-	16	-	15	-	-	15	-	15	1,3
Bălți	-	11	-	32	-	5	27	-	32	2,8
Bender	-	-	-	63	2	-	61	-	63	5,5
Ismail	1	-	30	285	-	115	200	-	315	27,6
Chilia	-	-	1	40	1	-	40	-	41	3,6
Reni	1	-	2	20	-	2	20	-	22	1,9
Akkerman	1	1	23	50	5	2	66	-	73	6,4
În total	3	29	136	1005	20	124	997	-	1141	54,5
<u>Județele</u>										
Orhei	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hotin	-	4	78	675	6	-	-	747	753	69,0
Iași	-	6	-	150	-	-	-	150	150	15,7
Bender	-	-	-	50	-	-	-	50	50	5,3
Ismail	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akkerman	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
În total	-	10	78***	875***	6	-	-	947	953	45,5
Numărul total	3	39	214	1880	26	124	997	947	2094	100,0

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 60.

** Negustorii erau, în fond, din alte orașe, doar în târgul Bălți – din străinătate.

*** Pentru unele județe, ca Orhei, Ismail, Akkerman, nu este indicat numărul persoanelor încadrate în comerț.

Datele Tabelului 6 atestă că la 1828 în Basarabia erau funcționale 3 porturi – Ismail, Reni și Akkerman. În regiune mai exista și portul Chilia, dar la moment acesta nu era funcțional.

În provincie erau înregistrate anual 39 de iarmaroace : 29 localizate în mediul urban și 10 – în mediul rural. În mediul urban, cele mai multe – 16 iarmaroace – erau organizate în orașul Hotin, deși nu toate erau funcționale, iar volumul valoric al traficului de mărfuri era mic și nesemnificativ, urmat de orașul Bălți – cu 11 iarmaroace, unde era concentrat comerțul cu vite, oi și cai, prin vama Noua Sulița, cu Imperiul Austriac și câte un iarmaroc – în orașul regional Chișinău și Akkerman. Din cele 6 județe ale Basarabiei, iarmaroace se organizau doar în județele Hotin (4) și Iași (6).

Prezintă interes numărul de târgoveți încadrați în comerț. Datele tabelului atestă că în Basarabia erau înregistrate 2094 de persoane ocupate în comerț. Izvoarele de epocă atestă că la început cu comerțul se îndeletniceau, în baza „obiceiului moldovenesc”, toate stările, inclusiv străinii „[...] cu plata unei taxe, stabilite pentru stările sociale, [...] ce nu depășea 15 lei³⁶ anual”³⁷, iar „[...] activitatea comercială se desfășura în condiții egale pentru toți locuitorii; populația era divizată în stări (după principiul etnic – V.T.): velicoruși, moldoveni, bulgări, armeni, evrei”³⁸.

Odată cu adoptarea, la 29 aprilie 1818, a *Regulamentului organizării administrative a Basarabiei*, în regiune a intrat în vigoare legislația rusă privind comerțul interior și exterior. Starea socială privilegiată a primit mari avantaje în domeniul comerțului. Nobilimea locală, negustorii și mica burghezie au fost egalați în drepturi cu cei din guberniile interne ruse³⁹, cu toate că negustorii n-au fost stratificați în gilde comerciale, ca cei din gubernii ruse, fapt ce nu le dădea posibilitate să se încadreze în comerțul intergubernial. Conform tradițiilor vechi moldovenești, nobilimea basarabeană avea drepturi nelimitate de a se ocupa atât cu comerțul interior, cât și cu cel exterior, nefiind supusă regulamentului de gildă și celui orășenesc⁴⁰. Ulterior, de dreptul de a se ocupa

³⁶ **Leu** – la început monedă olandeză de argint („*Lowenthaler*”), având drept element caracteristic un leu ridicat pe două labe imprimat pe revers. Chiar și după ieșirea din uz a talerilor (pe la 1750), numele de leu a fost păstrat ca termen generic pentru bani. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, vechea unitate monetară de argint turcească a fost păstrată. În 1815, cursul oficial al leului constituia 60 cop. de aramă. În 1819 Guvernul Regional al Basarabiei a discutat propunerea rezidentului plenipotențiar A.N. Bahmetev despre sistemul monetar existent în Basarabia. S-a constatat că în Basarabia în circulație se află sistemul monetar turcesc, în special moneda de argint turcească, denumită *leu* și *parale*, care nu corespund în preț cursului actual. S-a luat decizia „de a interzice pătrunderea acestor bani în regiune de peste hotare și de a nu-i primi în contul achitării impozitelor și altor plăți” (ANRM, F. 43, inv. 1, 1819, d. 29, f. 2). Ulterior, administrația regională revine la chestiunea cu privire la circulația banilor turcești în Basarabia. În timpul discuției din 23 mai 1824 în Consiliul Suprem al Basarabiei a acestei probleme, s-a constatat că „nimeni nu-și mai aduce aminte de când guvernul turcesc a pus în circulație moneda de argint, numită *leu*, dar toți cunosc că 40 de parale alcătuiau și alcătuiesc în continuare un *leu*, iar trei *aspri* – o *para*” (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 430, p. I, f. 166 verso-167). În Basarabia, sistemul monetar turcesc a fost lichidat oficial doar în 1824. Dar și după aceasta în circuit mai era întâlnit leul și alte monede turcești (ANRM, F. 6, inv. 2, 1832, d. 610, f. 8).

³⁷ AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 39.

³⁸ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 41-42.

³⁹ ПСЗРП. Собр. I, т. XXXV, 1818, СПб., 1830, №27357, с. 230, 232.

⁴⁰ AISR, F. 560, inv. 3, d. 251, f. 103.

cu comerțul exterior au beneficiat și alte stări sociale. În iulie 1820, Guvernul Regional al Basarabiei a primit dispoziția lui A.N. Bahmetev de a acorda „[...] tuturor locuitorilor, încadrați în comerț, dreptul de a se ocupa liber cu comerțul exterior, fără niciun fel de privilegii pentru cineva din ei”⁴¹, drept de care puteau beneficia, conform tradițiilor moldovenești, toți locuitorii.

De menționat faptul că din numărul total de târgoveți, 1141 (54,5%) activau în centrele urbane, inclusiv: 580 (50,8%) – în orașul Chișinău, 315 (27,6%) – în Ismail, 73 (6,4%) – în Akkerman, 63 (5,5%) – în Bender, 41 (3,6%) – în Chilia, 32 (2,8%) – în Bălți, 22 (1,9%) – în Reni și 15 (1,3%) – în orașul Hotin, iar 853 (45,5%) – în diferite localități ale județelor provinciei, inclusiv: 753 (69%) – în județul Hotin, 150 (15,7%) – Iași și 50 (5,3%) – în județul Bender.

Prezintă interes modalitatea de încadrare a târgoveților în comerț: 1880 de persoane se ocupau cu comerțul interior, inclusiv: 1005 (53,5%) – în cele 8 orașe ale Basarabiei (majoritatea fiind încadrați în comerțul interior în 2 orașe: 500/49,8% – în orașul Chișinău și 285/28,4% – în orașul Ismail) și 875 (46,5%) – în 3 județe ale Basarabiei, inclusiv: 675 (77,1%) – în județul Hotin, 150 (17,1%) – în județul Iași și 50 (5,7%) – în județul Bender.

Din alte surse aflăm că în 1828 în orașul Ismail se ocupau cu comerțul exterior, de regulă, cu exportul cerealelor, 30 de persoane, inclusiv 2 consilieri comerciali – Matvei Dracincev și Constantin Kuiumgioglo. Capitalul comercial al negustorilor și consilierilor comerciali varia de la 10 mii la 25 și 50 mii ruble⁴².

Din numărul total de 2094 de persoane încadrate în comerț în Basarabia în 1828, 26 constituiau dvorenimea comercială, 124 – negustori, 977 – târgoveți (mica burghezie⁴³) comerciali și 947 – țărănimea comercială.

⁴¹ AISR, F. 560, inv. 4, d. 252, f. 2-2 verso.

⁴² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 2 verso-3.

⁴³ **Mic-burghezi** – categorie socială formată, în cea mai mare parte, din mici producători și mici comercianți (cunoscuți în Țările Române ca *târgoveți*), care era răspândită [în Rusia] sub denumirea generică *meșciane* (rus. *мещане*) și care formau al treilea grup social (după intelectualitate și negustori) în care era împărțită populația urbană din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populației urbane, instituit în Basarabia conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, supus impozitului pe cap de locuitor (capitației), prestațiilor și recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918), (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 395-396). Alexandru Boldur numește simplu această categorie socială *burghezi* (Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească*, Chișinău, 1929, p. 51). În documentele de epocă termenul *meșceanin* era identic cu termenul *târgoveț* (Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, București, 1993, p. 35, 38, 53, 121, 143, 171, 172, 186, 212, 221, 228, 267, 281, 285). Dar, analogia este una pur convențională, deoarece ea se referă la perioada medievală (prin *orășeni* și *târgoveți* se subînțelege locuitorii orașelor și târgurilor) și nu la cea modernă, în care se afla Basarabia la acel moment. După aplicarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghilladelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legiferate juridic și includeau negustorii de trei ghide (burghezia comercială), *mica burghezie*, țărănimea comercială de patru categorii și vânzătorii de două clase (ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 93 verso-94).

Izvorul atestă că negustorii ce se ocupau cu comerțul interior erau, în fond, din alte orașe ale Basarabiei, doar în târgul Bălți – din străinătate. Pentru unele județe, ca Orhei, Ismail și Akkerman, sursa nu indică numărul de persoane încadrate în comerț, însă explicația din subsolul Tabelului „B” atestă că surplusurile agricole din gospodăriile personale erau comercializate de moșieri și țărani, care însă nu se ocupau permanent cu comerțul.

Totuși, o anumită deosebire sau delimitare între negustorii și târgoveții din Basarabia, similari unor țări din Europa, o putem observa. După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, populația orășenească se împărțea în aceleași categorii sociale ca și cea din guberniile interne ruse, potrivit Regulamentului orășenesc din 21 aprilie 1785: negustori, meșteșugari, mic-burghezi, oaspeți, cetățeni de onoare etc.⁴⁴, deși această reglementare va fi aplicată în provincie definitiv după instituirea structurii/reforme de gildă, prin decretul imperial din 26 septembrie 1830⁴⁵.

Deosebirea esențială între aceste două categorii era că negustorii se ocupau cu comerțul mare, angro, iar târgoveții – cu comerțul mărunț, cu amănuntul. Negustorii beneficiau de anumite libertăți și privilegii, erau uniți în comunități/corporații, aveau registre de înscriere și de încasări și plăți, dispuneau de o contabilitate sistematizată; târgoveții – erau uniți și ei în comunități (după principiul social, etnic, religios, precum și comunități formate pornind de la *perioada când au venit în oraș* etc.), nu făceau înregistrări ale veniturilor și cheltuielilor, marea lor majoritate fiind săraci. Cei mai mulți negustori și târgoveți erau analfabeți.

Respectiv, în categoria mic-burghezilor din Basarabia a fost inclusă toată populația orășenească înscrisă în registrele contribuabililor, din considerentul că populația nu era compartimentată în clase, iar negustorii nu erau stratificați în ghilde (până la aplicarea la 26 septembrie 1830 a structurii de gildă), ca în Imperiul Rus. În consecință, în categoria negustorilor erau incluși toți acei care aveau capitaluri bănești și se ocupau cu meșteșugăritul și comerțul⁴⁶. Ieșirea din categoria mic-burghezilor putea avea loc doar în cazul obținerii studiilor sau încadrării în serviciul de stat, fie al transferării în categoria negustorilor de gildă.

Comerțul exterior

Memoriul conține informații detaliate, deși incomplete, despre comerțul exterior la 1828, prin vămile și posturile vamale de la Prut cu Imperiul Austriac și Imperiul Otoman (Tabelul 7).

⁴⁴ ПСЗРИ. Собр. I, т. XXII, 1784-1788, СПб., 1830, №16187, с. 363-367.

⁴⁵ AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-94 verso.

⁴⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 4-4 verso.

Tabelul 7

**Comerțul exterior al Basarabiei cu Austria, Turcia și, parțial,
cu Moldova cu produse autohtone, cu excepția sării vinului
și mangelului, la 1828 (în ruble asignate)***

Varietatea mărfurilor	Austria		Turcia		Valoarea totală	
	Valoarea totală	Raportul, în %	Valoarea totală	Raportul, în %	Valoarea totală	Raportul, în %
Vite cornute	3009127	69,6	-	-	3009127	69,0
Oi	110084	2,5	-	-	110084	2,5
Cai	758260	17,5	-	-	758260	17,4
Lână de oi	203051	4,7	-	-	203051	4,7
Piei diferite	33662	0,8	30784	72,8	64446	1,5
Coarne de vite	137	0,003	-	-	137	0,003
Seu	150790	3,5	82	0,2	150872	3,5
Pește sărat	11055	0,3	3115	7,4	14170	0,3
Icre de pește	3150	0,07	5805	13,7	8955	0,2
Batog	-	-	240	0,6	240	0,005
Scrumbie	-	-	64	0,2	64	0,0009
Clei din pește	350	0,008	15	0,03	365	0,008
Săpun	-	-	870	1,1	870	0,02
Miere	5692	0,1	-	-	5692	0,1
Ceară	32600	0,8	65	0,2	32665	0,8
Lumânări	-	-	1200	2,8	1200	0,03
Pene de scris	80	0,002	-	-	80	0,002
Porumb	3210	0,07	-	-	3210	0,07
Valoarea totală	4321248	100,0	42285	100,0	4363533	100,0
Raportul, în %	99,0	-	1,0	-	100,0	-

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 34.

Datele Tabelului 7 atestă faptul că exportul produselor basarabene era orientat spre Imperiul Austriac, căruia îi revenea 99% din întreaga valoare a exportului, Imperiului Otoman revenindu-i doar 1%, prin aceste puncte vamale.

Ponderea de bază în comerțul provinciei cu Imperiul Austriac revenea vitelor cornute, cailor, oilor, lânii de oi și diferitor piei, care constituiau suma de 4.114.184 rub. asignate, sau cca 95% din valoarea totală a mărfurilor.

Autorul/autorii Memoriului subliniază faptul că în 1828 în exportul din Basarabia n-au figurat cerealele, din cauza războiului cu Poarta Otomană (1828-1829), excepție făcând doar porumbul, în valoare de 3.210 rub., exportat în Imperiul Austriac. Cerealele constituiau un produs importat în comerțul Basarabiei, ceea ce rezultă din remarca celor care au alcătuit Memoriul, prin care se preciza că în ultimii 10 ani Basarabiei îi rămâneau pentru comercializare 392.317 cetverturi⁴⁷ de cereale (ținuturilor Iași – 172.568 de cetverturi, Hotin – 152.507, Bender – 48.293, Orhei – 16.423, Akkerman – 2.142 și Ismail – 384 cetverturi), însă, ținând cont de deficitul de 135.112 cetverturi de care aveau nevoie cele 8 orașe (Chișinău – 50.656 cetverturi, Akkerman – 23.857, Ismail – 20.316, Hotin – 13.035, Bender – 12.414, Chilia – 7.033, Bălți – 4.501, Reni – 3.300 cetverturi), rămâneau, de fapt, în mediu, 257.205 cetverturi de diferite cereale⁴⁸. În plus, în orașele din Basarabia mai erau importate din alte gubernii, anual, grâu și secară, în semințe și făină, cca 40.900 cetverturi, în valoare de 610.003 rub. asiguate⁴⁹.

În Memoriu se mai sublinia că o bună parte din cereale erau cumpărate din diferite localități ale Basarabiei, pentru a fi transportate spre portul Ismail și a fi comercializate în provinciile turcești pe cale maritimă, după terminarea războiului. În afară de exportul peste hotare, o parte din aceste cereale erau comercializate și în orașele Chișinău, Bender, Bălți, Hotin, Ismail, Reni, Akkerman și Chilia. În cazurile critice de lipsă de cereale, grâul și secara erau aduse din guberniile Kamenet Podolsk și Herson⁵⁰.

În 1827 din Basarabia au fost exportate peste hotare în Turcia, Austria și Moldova cereale în valoare de 611.460 rub. asiguate, inclusiv: secară – 1.600 cetverturi, în valoare de 8.000 rub., grâu – 33.894 cetverturi, în valoare de 404.454 rub., mei – 1.538 cetverturi, în valoare de 5.733 rub., porumb – 12.439 cetverturi, în valoare de 80.311 rub. 50 cop., linte – 16 cetverturi, în valoare de 160 rub. și alte produse puțin însemnate. Însă aceste date nu sunt complete, din considerentul că lipsesc informațiile privind exportul de mărfuri prin porturile dunărene Ismail și Reni.

Tabelul „B” din Memoriu conține informații, care nu sunt reflectate în Tabelul din text, cu privire la vămile și posturile vamale care funcționau și taxa vamală încasată până și după adoptarea tarifului vamal prohibitiv din

⁴⁷ **Cetverti** – veche măsură de capacitate utilizată în Rusia, de regulă, pentru cereale, egală cu: *secara* – 8 puduri 34 funți; *grâul de toamnă* – 9 puduri 25 funți; *grâul de primăvară* – 9 puduri 7 funți; *ovăzul* – 5 puduri 25 funți; *meiul* – 7 puduri 17 funți; *mazărea* – 10 puduri și *porumbul* – 5 puduri. 1 pud este egal cu 16,38 kilograme (*Энциклопедический словарь* / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, СПб., 1903, Т. XXXVIII „а”, с. 736). La începutul secolului al XIX-lea, în Moldova un cetverti era egal cu 7,5 puduri pentru făină, crupe și orz și cu 8 puduri pentru ovăz (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 8, f. 518-518 verso). Forma de plural *cetverturi* este preluată din: Gh.Bulgar, Gh.Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, 2002, p. 97.

⁴⁸ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 24 verso-25.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 25.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 25-25 verso, 26-26 verso.

1822: vămile din Noua Sulița, Sculeni și Ismail și posturile vamale din Lipcani, Reni și Akkerman. Până la adoptarea tarifului vamal din 1822, vămile și posturile vamale de la Prut, Dunăre și litoralul Mării Negre au încasat taxe vamale în valoare de 1.114.782 rub. asiguate, 63.739 rub. argint și 622.894 lei, iar după 1822 – 2.865.032 rub. asiguate și 17.053 lei. Majoritatea din aceste sume au fost încasate de vama Noua Sulița: până la adoptarea tarifului vamal din 1822 – 751.919 (67,4%) rub. asiguate, 63.738 (100%) rub. argint și 431.343 (69,2%) lei, iar după 1822 – 2.077.439 rub. (72,5%) asiguate, ceea ce atestă importanța relațiilor comerciale cu Imperiul Austriac; prin vama Sculeni, până la 1822 – 134.927 (12,1%) rub. și 188.601 (30,3%) lei, iar după 1822 – 365.634 (12,8%) rub. și 15.248 (85,5%) lei⁵¹.

Izvorul arată că aceste mărfuri erau exportate pe cale terestră prin vămile Noua Sulița și Sculeni și posturile vamale Leova și Lipcani.

Tot prin aceste vămi și posturi vamale au fost importate mărfuri în valoare de 464.503 rub. 40 cop. (Tabelul 8)⁵².

Tabelul 8

Importul mărfurilor în Basarabia din Imperiul Austriac, din posesiunile Imperiului Otoman și din Principatul Moldovei prin vama Sculeni, posturile vamale Leova și Lipcani, în 1827, și vama Noua Sulița, postul vamal Reni, în 1828*

Țările implicate în comerț	Anii, valoarea mărfii**		Valoarea totală	Raportul, în %
	1827	1828		
Imperiul Austriac	-	399501	399501	51,6
Posesiunile Imperiului Otoman	-	65002	65002	8,4
Principatul Moldovei	309689	-	309689	40,0
Valoarea totală	309689	464503	774192	100,0
Raportul, în %	40,0	60,0	100,0	-

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 19-21 verso.

** În Tabel n-au fost incluse copeicile.

Deși Tabelul conține informații doar pentru doi ani, totuși o anumită tendință a importului din aceste țări o putem observa: 399.501 (51,6%) din import revenea Imperiului Austriac, 309.689 (40%) – Principatului Moldovei și 65.002 (8,4%) – altor posesiuni ale Imperiului Otoman.

Din Moldova de peste Prut au fost importate în Basarabia articole din bumbac și mătase turcești, în valoare de 100.395 (40,2%, din valoarea totală)

⁵¹ *Ibidem*, f. 34 verso.

⁵² *Ibidem*.

rub., cositor – 60.173 (24,1%) rub., scrumbie olandeză – 23.054 (9,2%) rub., articole din lemn – 22.933 (9,2%) rub., catran – 20.744 (8,3%), cărora le reveneau 80,6% din tot volumul importului din această țară. Celorlalte mărfuri le revenea o pondere mult mai mică: detalii pentru ceasuri (7.920 rub.), articole din lână (7.481 rub.), piei neprelucrate (7.465 rub.), mărgăritare (7.000 rub.), piatră pentru moară (6.815 rub.), articole din metal (6.420 rub.), lână de oi (6.016 rub.), scufițe turcești (5.409 rub.), băuturi (4.377 rub.), articole din in (3.037 rub.).

Varietatea mărfurilor importate din Imperiul Austriac, spre deosebire de cele importate din Principatul Moldovei, era mult mai mare, însă de o valoare mult mai mică. Alături de aceasta, în suma totală de 399.501 rub. a mărfurilor importate din această țară în Basarabia era inclusă și cea de 119.902. rub. 50 cop. (30%) de diferite monede, care urma a fi folosită pentru cumpărarea mărfurilor basarabene – în special, vite cornute, oi și cai. Cele mai importante mărfuri importate din Austria erau: articolele din lemn (55.536 rub. 85 cop.), oțel (52.410 rub.), in (28.451 rub. 75 cop.), lână (19.526 rub.), bumbac (19.068 rub. 50 cop.), băuturi (11.902 rub. 50 cop.), fibre din cânepă și in (7.660 rub. 50 cop.), scufițe (7.626 rub.), medicamente (7.178 rub. 75 cop.), bumbac (13.247 rub. 75 cop.) etc.

Din valoarea mărfurilor importate din alte posesiuni ale Imperiului Otoman – 65002 (8,4%), 26.164 rub. (40,3%) erau diferite monede, articole din bumbac (13.189 rub.), in (2.703 rub.), cânepă și in (1.519 rub.), mănuși pentru femei (1.455 rub.), mătase (2.228 rub.), orez (1.714 rub.), cafea (1.451 rub.), legume (2.326 rub.) etc.

Lipsa informației pentru porturile Ismail și Reni se explică prin faptul că documentele în cauză au fost prezentate pentru verificările de rigoare instituțiilor de resort și, respectiv, acestea nu figurează în Memoriu⁵³. Din alte surse putem constata că comerțul acestui ținut, dar nu numai, era orientat spre exportul de mărfuri peste hotare prin aceste porturi⁵⁴.

Despre valoarea exportului și importului de mărfuri prin porturile dunărene Ismail și Reni în prima jumătate a anilor '20 ai secolului al XIX-lea, cu 2 ani înainte de perfectarea Memoriului aflăm din relatările lui A. Rozeilon-Soșalski, trimis special în teritoriul nou-anexat pentru studierea detaliată a sistemului administrativ, a categoriilor sociale și a tuturor ramurilor economice, care a lăsat, în formă de manuscris, o lucrare fundamentală, în două volume, dedicată descrierii militaro-statistice a Basarabiei în anii 1821-1826, care se păstrează în Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia, fondul Arhiva

⁵³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 37 verso-38.

⁵⁴ Despre exportul de mărfuri din Basarabia prin aceste porturi, *a se vedea*: Valentin Tomuleț, *Rolul porturilor Ismail și Reni în comerțul exterior al Basarabiei prin Marea Neagră (1812-1856)*. În: În onoare Gheorghe Gonța. Țara Moldovei în contextul civilizației europene. Materialele Simpozionului Internațional. Noiembrie 2008, Chișinău, 2008, p. 689-721.

Militaro-Științifică, și care prezintă un mare interes pentru studierea istoriei moderne a Basarabiei (Tabelul 9).

Tabelul 9

Valoarea exportului și importului de mărfuri prin porturile Ismail și Reni în anii 1821-1826 (în ruble asignate)*

Anii	Ismail			Reni			Volumul valoric al traficului de mărfuri	Raportul, în %	
	Export	Import	Valoarea totală	Export	Import	Valoarea totală		Ismail	Reni
1821	436541	260321	696862	108951	430460	539411	1236273	56,4	43,6
1822	153019	426393	579412	37813	222760	260573	839985	69,0	31,0
1823	81447	225569	307016	131006	138542	269548	576564	53,2	46,8
1824	74099	45868	119967	25255	21900	47155	167122	71,8	28,2
1825	920627	236620	1157247	217969	69713	287682	1444929	80,1	19,9
1826	912837	71418	984255	224608	87106	311714	1295969	75,9	24,1
În total	2578570	1266189	3844759	745602	970481	1716083	5560842	69,1	30,9
În %	67,1	32,9	69,1	43,4	56,6	30,9	100,0	-	-

* AIMS, F. AMȘ, d. 18589, p. I, f. 83 verso-85 verso.

Datele Tabelului 9 demonstrează că din volumul valoric al traficului de mărfuri de 5.560.842 rub., 3.844.759 rub. (69,1%) reveneau portului Ismail și 1.716.083 rub. (30,9%) – portului Reni. O preponderență a exportului față de import se poate constata în portul Ismail, unde exportul în acești ani a constituit suma de 2.578.570 rub. (67,1%), iar cea a importului – 1.266.189 rub. (32,9%). O situație diametral opusă era în portul Reni, unde importul prelua asupra exportului: exportul a constituit doar suma de 745.602 rub. (43,4%), iar importul – 970.481 rub. (56,6%).

Prioritatea portului Ismail față de portul Reni mai poate fi demonstrată și prin numărul vaselor comerciale acostate în aceste porturi: în 1826 în portul Ismail au acostat 156 de vase: 84 sub pavilion rusesc, 24 – sub pavilion austriac, 26 – sub pavilion englez, 10 – sub pavilion sardinian și 12 sub pavilion turcesc; în portul Reni au acostat doar 22 de vase: 8 sub pavilion rusesc, 8 – sub pavilion englez, 4 – sub pavilion ionian și 2 sub pavilion turcesc⁵⁵.

⁵⁵ AIMS, F. AMȘ, d. 18589, partea I, f. 83, 84-84 verso.

Analizând exportul și importul de mărfuri prin aceste porturi A. Rozeilon-Soșalski constată că prioritatea portului Ismail față de portul Reni se datorează faptului că vasele comerciale și magazinele în acest port sunt apărate de zidurile cetății; comerțul poate fi efectuat, sub un control riguros, chiar în condițiile când în Poarta Otomană bântuie ciuma, din simplul considerent că navigația are loc prin delta Dunării, unde este amplasată flota de frontieră rusă; drumurile comerciale convenabile care vin din Basarabia spre portul Ismail „[...] îi dau o capacitate mult mai mare, față de altele, pentru transportarea produselor și exportul lor peste hotare”⁵⁶. În schimb, portul Reni nu dispune de acele avantaje de care beneficiază portul Ismail: negoțul nu beneficiază de un adăpost atât de sigur ca în Ismail; negustorii nu sunt protejați de atacurile zaporojenilor de cealaltă parte a Dunării, care se ocupă cu pescuitul și care deseori fac incursiuni asupra cordonului de cazaci și jefuiesc orașul; portul nu este atât de bine protejat sanitar, din cauza că râul în acest loc este mult mai îngust și, prin el, ușor poate pătrunde ciuma⁵⁷.

Prin hotarul de apus pătrundeau în Basarabia și mărfuri de contrabandă. Aceasta era posibil, cum scria în iulie 1825 ministrul de finanțe, pentru că „[...] frontiera cu Austria și Turcia este peste tot practicabilă: delta joasă a Dunării, nivelul scăzut al apei Prutului și, îndeosebi, hotarul cu Bucovina, ce trece prin locuri muntoase, intersectate din toate direcțiile de drumuri cunoscute doar băștinașilor, căi ușoare pentru transportarea contrabandei”⁵⁸. Mai exista o temere, mult mai serioasă. Ministrul scria că la un comerț ilegal îndeamnă și alte circumstanțe, cum ar fi: „relațiile de rudenie, aceleași obiceiuri, necesitățile și modul de viață specific locuitorilor basarabeni și celor din Moldova și Bucovina, de asemenea necesitățile locuitorilor din Basarabia în multe mărfuri interzise, de tariful general, de a fi importate în regiune”⁵⁹. Și autoritățile locale constatau că cordonul sanitaro-vamal de la Prut, îndeosebi la hotarul cu Imperiul Austriac de la târgușorul Noua Suliță până la sătișorul Onutu, o jumătate din care aparținea Austriei, iar a doua – Basarabiei, nu face față cerințelor, deoarece pe aici trec liber mărfurile de contrabandă din Austria și el servește drept mijloc de trecere frauduloasă a diferitor animale în Basarabia, respectiv, favorizează existența contrabandei⁶⁰.

Negustorii căutau să aducă în Basarabia mărfuri interzise de tariful vamal, care, de cele mai multe ori, la hotar, când treceau prin vame, erau confiscate. Până la adoptarea tarifului vamal din 1822, în vămile și postirile vamale din Basarabia au fost confiscate mărfuri în valoare de 2.579 rub. 45 cop., 12.923 lei 106 aspre, 4 mahmudea, la cursul de atunci, ce valorau 100 de lei și

⁵⁶ *Ibidem*, f. 85.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 83.

⁵⁸ AISR, F. 560, inv. 4, d. 402, f. 57 verso.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 57 verso-58.

⁶⁰ AISR, F. 18, inv. 6, d. 575, f. 53 verso-54.

16 cervoneți olandezi, iar în decurs de 7 ani, după adoptarea tarifului, până în 1829, – au fost confiscate mărfuri în valoare de 28.999 rub. 78 cop.⁶¹

Navigația fluvială

La 1828, Basarabia nu dispunea de debarcadere maritime. În schimb, avea porturi pe Dunăre și limanul Nistrului: Ismail, Reni și Akkerman, unde acostau din diferite țări vase comerciale cu mărfuri și balast.

De regulă, importul și exportul mărfurilor pe cale fluvială, pe râul Dunărea și limanul Nistrului se efectuau din lunile aprilie și până în noiembrie, iar când râurile nu înghețau – și până mai târziu. Cât privește râurile Prut și Nistru, în special Prutul, nu erau adaptate navigației din cauza vitezei mari a apei și a debitului scăzut al apei în multe locuri ale acestor râuri. De regulă, pe aceste râuri erau transportate plute cu lemn și pluteau doar vase mici⁶².

Memoriul conține informații detaliate doar despre comerțul prin postul vamal Akkerman, instituit în 1818 (Tabelul 10)⁶³.

Tabelul 10

Numărul vaselor comerciale și volumul circuitului de mărfuri prin postul vamal Akkerman între 1818 și 1828*

Anii	Vase acostate din porturile Imperiului Otoman			Vase acostate din porturile Imperiului Rus			Vase plecate în porturile Imperiului Otoman		Vase plecate în porturile Imperiului Rus		
	Balast	Mărfuri	Valoarea (în rub. asigurate)	Balast	Mărfuri	Valoarea (în rub. asigurate)	Mărfuri	Valoarea (în rub. asigurate)	Balast	Mărfuri	Valoarea (în rub. asigurate)
1818	-	4	7230,0	1	-	**	3	**	-	2	**
1819	11	13	17248,7	3	2	**	26	**	-	3	**
1820	-	1	4459,8	37	-	**	3	**	1	29	**
1821	5	1	3014,5	128	28	**	-	**	13	149	**
1822	1	1	1882,5	36	33	21292,0	-	-	5	61	52693,0
1823	-	3	2908,15	47	19	31589,5	3	1480,0	7	55	40496,3
1824	2	2	1533,0	130	43	49646,0	4	499,6	2	168	98766,4
1825	-	1	525,0	24	16	24260,5	1	154,5	4	26	18636,75

⁶¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 40.

⁶² *Ibidem*, f. 40 verso.

⁶³ Memoriu nu conține informații despre comerțul exterior al Basarabiei prin porturile dunărene Ismail și Reni, din considerentul că asemenea informații pentru portul Ismail încă n-au fost puse la dispoziție, iar exportul de mărfuri prin portul Reni în 1828 – n-a avut loc.

1826	-	-	-	102	35	58892,0	-	-	13	131	672,0
1827	1	-	-	23	18	31812,0	1	520,0	13	29	6506,85
1828	-	-	-	162	20	39107,0	-	-	12	170	180450,4
În total	20	26	38801,65	693	214	256599,0	41	2654,1	70	823	398221,7
Raportul, în %	2,8	10,2	13,1	97,2	82,2	86,9	4,7	0,7	-	95,3	93,3

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 35-37 verso. Date publicate, cu unele erori, de istoricii Ya.Grosul și I.Budak (Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, с. 314).

** Valoarea mărfurilor importate și exportate nu este cunoscută, din cauza că în acești ani asemenea informații nu erau solicitate de instituția vamală.

Datele Tabelului 10 atestă o preponderență vădită pe care o întreținea portul Akkerman cu alte porturi rusești din Marea Neagră: 693 (97,2%) din vase acostate cu balast, 214 (82,2%) din vase acostate cu mărfuri și 256.599 (86,9%) rub. asigurate a mărfurilor importate în Basarabia prin acest port. Cât privește vasele comerciale și mărfurile exportate din Basarabia prin acest port, ponderea ce revenea porturilor rusești din Marea Neagră era și mai mare: 823 (95,3%) de vase comerciale cu mărfuri și 398.221,7 (93,3%) rub. asigurate a mărfurilor exportate din Basarabia prin acest port, comparativ cu cele din Imperiul Otoman.

Mărfurile importate în Basarabia prin portul Akkerman includeau: orez, măsline și diferite produse de băcănie. În Imperiul Otoman erau exportate cereale, seu, piei etc. Din porturile rusești era adus în portul Akkerman lemn de construcție: bârne, grindini de construcție, scânduri, butoaie, butoiase, derivatele din lemn: de dulgherie, de tâmplărie și de strungărie, hârtie pentru a înveli, frânghii și funii, in, cretă, sticlă, tutun, aramă, fer și gudron. Izvorul arată că aceste mărfuri erau aduse în portul Akkerman preponderent din porturile Odesa, Herson și Nikolaev. Rolul de bază în comerțul portului Akkerman cu aceste 3 porturi rusești din Marea Neagră îi revenea portului Herson, care deținea 96% (37.540 rub.), Odesa – 2,1% (806 rub.) și Nikolaev – 1,9% (760 rub.), din tot circuitul de mărfuri (39.107 rub.)⁶⁴.

Dacă în trecut prin portul Akkerman erau exportate în alte porturi rusești, în fond, cereale, atunci în ultimii 7 ani, a fost exportată sarea și vinul de producție autohtonă, seul și pieile. În suma mărfurilor exportate în 1828 către alte porturi rusești, urmează a fi evidențiat Ovidiopolul, de unde mărfurile urmau a fi transportate pe cale terestră în guberniile ucrainene și ruse. Către acest port au fost transportate mărfuri în valoare de 180.450

⁶⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 36-36 verso.

rub. 40 cop., inclusiv: sare alimentară (38.762 rub.), vin (61.438 rub.) seu (80.000 rub) și oțet (250 rub. 40 cop.)⁶⁵.

Datele Tabelului 10 atestă faptul că, în ultimii ani, prin portul Akkerman nu se efectua un comerț exterior activ, iar postul vamal funcționa mai mult pentru mărfurile importate și exportate cu alte porturi rusești din Marea Neagră.

Memoriul atestă că orașele și județele Basarabiei aveau legături cu 3 locuri de debarcadere aflate pe râurile Prut, Dunăre și limanul Nistrului: județul Orhei – pe râurile Prut și Nistru, orașul Ismail – pe Dunăre, orașele Reni și Chilia – pe Dunăre, orașul și județul Akkerman – pe limanul Nistrului, orașul și județul Bender – pe Nistru, județul Iași – pe Prut și orașul și județul Hotin – pe Prut⁶⁶.

Concluzii

Cele relatate *supra* ne permit să concluzionăm că Memoriul din 1828, depozitat în Fondul *Cancelaria guvernatorului Basarabiei* (F. 2, ANRM), în pofida imperfecțiunii lui, prezintă un interes deosebit pentru studierea relațiilor comerciale pe care le întreținea Basarabia cu țările străine și guberniile ucrainene și ruse. Memoriul include un tabel detaliat, tabele mai mici și mai mute date statistice care descriu, în cazul nostru, relațiile comerciale ale Basarabiei cu Imperiul Austriac, Principatul Moldovei, Imperiul Otoman și guberniile de peste Nistru la 1828, iar în unele cazuri – pentru o perioadă mai îndelungată (anii 1818-1828), fiind însoțit de un comentariu destul de detaliat al tabelelor.

Un anumit interes prezintă analiza negustorilor și târgoveților încadrați în comerțul din Basarabia. Negustorii ocupându-se, în fond, cu comerțul angro, iar târgoveții – cu comerțul cu amănuntul, după aplicarea structurii de gildă la 26 septembrie 1830, vor constitui burghezia comercială, vor beneficia de anumite înlesniri și privilegii și vor juca un rol important în comerțul Basarabiei și în includerea regiunii în sistemul pieței interne ruse. Conform Regulamentului gildelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legitimize juridic, egalate cu cele din guberniile interne ruse, și includeau negustorii de trei gilde (burghezia comercială), mica burghezie, țărănimea comercială de patru categorii și vânzătorii de două clase. Deși datele statistice incluse în Memoriu nu sunt complete, nu includ traficul de mărfuri prin porturile Ismail și Reni, din varii motive, ele ne permit totuși să determinăm anumite tendințe și să evidențiem anumite procese în politica guvernamentală promovată de administrația imperială rusă în Basarabia, după anexarea ei la Imperiul Rus.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 37-37 verso.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 60.

BASSARABIA IN 1828: COMMERCIAL RELATIONS AND MERCHANTS

(Described in a memorandum presented to the Russian Imperial Institutions) (Part II)

The author analyzes another part of the memorandum from 1828, stored in the Fund of the Bessarabian Governor's Chancellery (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 1-69 verso), presented by the regional institutions to the imperial administration in Saint Petersburg, after the suppression of the limited and provisional autonomy of Bessarabia, according to the Regulation of February 29, 1828. The memorandum, which includes several tables describing the economic, social and confessional situation of Bessarabia in 1828, is accompanied by a fairly detailed commentary of the spreadsheets, which look more like a report and were presented annually in Petersburg by the regional institutions starting in 1842 (in the beginning the population data included information for the whole of Bessarabia, and starting from 1847 – for each separate county and its centre).

The memorandum includes data on the quantity and value of goods imported from abroad through the Sculeni customs and the Leova and Lipcani customs posts in 1827 and through the Noua Sulita and the Reni customs posts in 1828, which allow to find out with which of the European countries Bessarabia and Russian Empire maintained commercial relations etc. Particularly interesting are the compartments dedicated to trade, with the specification of internal and foreign trade, the number of seaports and ships arriving and departing with goods and the value of goods transported, the number of merchants in cities and regions, the number of merchants and petty bourgeois involved in trade, the number customs and customs offices, the income obtained from the collection of customs duties, the value of confiscated goods, etc.

Quite precious are the detailed comments (69 pages written on both sides) about the 10 spreadsheets (in this case the spreadsheets that showcased the trade the trade), attached at the end of the memorandum, which give us the opportunity to understand the processes that were taking place in Bessarabia during this time period.

Key words: *Bessarabia, Russian Empire, memorandum, socio-economic situation, statistics, social categories, population.*

Valentin TOMULEȚ
doctor habilitat, profesor universitar,
Universitatea de Stat din Moldova
email: tomulețvalentin@yahoo.ro
ORCID: 0000-0003-4696-2064

CARANTINA DE LA SULINA – ÎNTRE POLITICA SANITARĂ ȘI GEOPOLITICA IMPERIULUI RUS (1836-1856)¹

Printre sarcinile prioritare ale politicii externe a Imperiului Rus la începutul secolului al XIX-lea s-a înscris scoaterea Principatelor Române de sub suzeranitatea otomană și anexarea teritoriilor acestora. Însă planurile imperiale ruse nu aveau să întrunească o realizare rapidă a acestor scopuri, în special datorită internaționalizării problemei orientale. În contextul diplomatic european nefavorabil, țarismul a fost nevoit să accepte politica pașilor mărunți. Astfel, acesta a acaparat treptat principalele gârle navigabile ale Dunării: semnând Convenția din 1817 cu Poarta Otomană, Rusia a acaparat mai întâi brațul Chilia; prin Convenția de la Akkerman din 1826 – a obținut brațul Sulina, iar apoi, prin Tratatul de pace de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829 – a obținut și cel de-al treilea braț – Sf. Gheorghe, alături de insulele Letea și Ceatal². În urma semnării Tratatului de Pace de la Adrianopol la 2/14 septembrie 1829 și a proclamării libertății comerțului pe Dunăre și Marea Neagră, menținerea portului și carantinei principale pe Dunăre, la Reni, pe principala arteră de navigație, aducea o serie de inconveniente. În schimb, portul Ismail, situat pe brațul Chilia, avea o poziție mai controlabilă atât din punct de vedere sanitar, cât și comercial-vamal, fiind situat într-o anumită îndepărtare față de principala rută navigabilă de pe brațul Sulina. Ca urmare a acestor schimbări, conform deciziei Senatului din 4 ianuarie 1830, biroul de carantină din Reni este transferat cu întreg personalul în Ismail, iar în Reni – postul de carantină din Ismail³.

Tratatul de la Adrianopol a însemnat și diminuarea autorității otomane în Principate, prin promulgarea în 1831-1832 a Regulamentelor Organice și prin recunoașterea din punct de vedere juridic a libertății comerțului și a navigației pe Dunăre și Marea Neagră, ceea ce însemna, de fapt, dreptul Principatelor la crearea unei flote navale proprii, precum și facilitarea contactelor comerciale cu statele europene, în detrimentul monopolului otoman⁴. Se urmărea, de fapt, scoaterea treptată a Principatelor Române din

¹ Articol publicat în cadrul Proiectului Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteze, studii, documente și materiale didactice. Partea I. Cifrul proiectului: 20.80009.0807.36

² Договоры России с Востоком политические и торговые (собр. и изд. Т. Юзефовичъ), СПб, 1869, с. 59-60, 72.

³ Полное собрание законов Российской империи (în continuare ПСЗРИ), собр. 2, т. V, 1830, СПб., 1831, отд. 1, №3403, с. 9.

⁴ A se vedea, în acest sens, Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*. Vol. II: Epoca mai nouă, București, 1925; Constantin Bușe, *Comerțul extern prin Galați sub regimul de port-franc (1837-1883)*, București: Editura Academiei RSR, 1976.

contextul problemei orientale, pentru o mai ușoară realizare a planurilor anexioniste ale Imperiului Rus. Scoaterea comerțului exterior al Principatelor Române de sub monopolul otoman avea să însemne, în scurt timp, pierderea monopolului rus în comerțul cu cereale (dar și cu alte produse agricole) din Marea Neagră spre piețele vest-europene. Desigur, situația nu avea cum să nu fie anticipată de oficialitățile de la Sankt Petersburg. În acest context, în planurile de anihilare a unor eventuale beneficii pentru Principatele Române de la declararea libertății comerțului și a navigației pe Dunăre și Marea Neagră, guvernul rus întreprinde un șir de măsuri concrete, în care un rol principal este atribuit provinciei dintre Prut și Nistru, ruptă din corpul Moldovei la 1812, în special porturilor ei de la gurile Dunării – Ismail și Reni⁵.

La 20 octombrie 1832, în Imperiul Rus a fost emis un nou Regulament al carantinelor, potrivit căruia toate carantinele erau împărțite în 3 categorii: carantine centrale, sau de bază, carantine speciale și posturi carantinale de uscat și de coastă. Potrivit Regulamentului, în districtul vamal Ismail funcționau: în Ismail – o carantină centrală, în Reni – o carantină specială, în Akkerman și Bazarciuc – posturi de carantină⁶. Acest din urmă post de carantină, situat la intrarea pe brațul Chilia este, de fapt, reinstăuit⁷. Statele sale de personal includeau doar doi funcționari, un comisar și un conțopist de grad inferior, iar cheltuielile de întreținere a carantinei, inclusiv cele de salarizare, se ridicau la doar 690 de ruble anual⁸.

În același timp, Rusia ține să-și afirme tot mai deschis autoritatea pe brațul Sulina. Contrar prevederilor Tratatului de la Adrianopol, care asigura libertatea comerțului internațional pe Dunăre, rușii stabileau, în mod ilegal, diferite taxe pentru orice vas care ieșea în Marea Neagră pe la Sulina. Astfel, vasele maritime deseori erau forțate să se îndrepte spre porturile ruse de la Marea Neagră⁹. În acest context, consulul britanic de la București, E.L. Blute, consemna că „... libertatea comerțului proclamată și asigurată Principatelor prin Tratatul de la Adrianopol nu a avut până în prezent decât consecințe neînsemnate, în afara dezamăgirii și pierderilor speculatorilor care au fost atrași prin aceasta spre porturile Galați și Brăila, fiind evident că eforturile guvernului actual tind în mod constant să favorizeze cu preferință comerțul

⁵ A se vedea, în acest sens: Andrei Emilciuc, *Basarabia în procesul de integrare a Imperiului Rus în sistemul comerțului european (1812 – anii 60 ai sec. al XIX-lea)*, Chișinău: Lexon-Prim, 2021, pp. 169-170.

⁶ ПСЗРИ, Собр. 2, т. VII, 1832, СПб, 1833, №5690, с. 718.

⁷ Postul de carantină din Bazarciuc fusese instituit provizoriu la 9 decembrie 1814, însă în Regulamentul organizării administrative a Regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, el nu mai figurează în listele de state ale personalului administrativ de hotar.

⁸ ПСЗРИ, Собр. 2, т. VII, 1832, СПб, 1833, Штаты и Табели, №5690, с. 148.

⁹ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 62.

Odesei, dacă nu chiar să stingă comerțul Principatelor”¹⁰. Într-un raport din 13 mai 1832 același Blutte preciza, referindu-se la măsurile adoptate de autorități în momentul izbucnirii ciumei la Silistra, și anume: impunerea la Galați și Brăila a carantinei de 40 de zile pentru vasele venite din Turcia (pe când în porturile ruse aceasta se limita doar la 14 zile), arăta că scopul urmărit constă în protejarea porturilor rusești, în dauna celor românești, și în aprovizionarea străinilor la Odesa și în alte centre ale imperiului¹¹.

Tratatul de la Unkiar Iskelessi din 1833 avea să acutizeze rivalitatea ruso-engleză la gurile Dunării. De fapt, oficialii ruși nu-și ascundeau atitudinea negativă față de orice inițiativă ce putea dăuna comerțului rus din Marea Neagră și Marea Azov, în general, și celui din Odesa, în special. În anul 1835, în urma presiunilor austriece, oficialitățile ruse au inițiat unele cercetări privind posibilitățile îmbunătățirii navigabilității pe brațele dunărene. S-a pus problema dacă urmează a fi îmbunătățită pe brațul Sulina sau brațul Chilia. De fapt, discuții în acest sens nu trebuiau să apară, din simplul motiv că îmbunătățirea brațului Sulina, datorită condițiilor sale hidrografice, necesita mai puține cheltuieli și era mult mai justificată. Totuși, amiralul A.S. Menșikov, conducătorul Statului Maritim General și Ministrul Marinei, a insistat în fața Comitetului de Miniștri ca alegerea să cadă pe brațul Chilia. Argumentându-și poziția, cneazul A.S. Menșikov a subliniat că, „deși adâncirea primului (brațului Chilia – A.E.) este mai costisitoare decât adâncirea ultimului (brațului Sulina – A.E.), primul, aflându-se în interiorul posesiunilor noastre, poate fi accesibil vaselor străine pe care guvernul ar fi dispus să le admită prin acesta, pe când ultimul, aflându-se oarecum în partea neutră, ar privilegia mai mult comerțul străin, dacă nu chiar ar submina navigația noastră”¹².

La 16 decembrie 1835, contele M.S. Voronțov, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, insistă în fața Ministerului Afacerilor Externe, ca, în cursul negocierilor cu partea austriacă, să nu se facă angajamente în privința îmbunătățirii condițiilor de navigație la gurile Dunării. În plus, M.S. Voronțov sugera să se insiste asupra posibilității adâncirii brațului Chilia, și nicidecum a brațului Sulina, deoarece primul prezenta mai multe beneficii pentru partea rusă. La 10 aprilie 1836, contele K.V. Nesselrode, ministrul Afacerilor Externe rus, îi scria cneazului M.S. Voronțov că a stăruit în cadrul negocierilor să țină cont de recomandările acestuia. Doar că, în nota pe care ambasadorul austriac i-a remis-o la 1/16 aprilie 1836, se insistă repetat asupra necesității măsurilor urgente pentru îmbunătățirea condițiilor de navigație pe brațul Sulina, a cărui adâncime ar fi ajuns la 8 picioare, și nicidecum pe brațul Chilia, deoarece condițiile hidrografice ale primului erau mult mai bune. Măsurile respective erau

¹⁰ *Ibidem*, p. 60.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arhiva de Stat din Regiunea Odesa (în continuare ASRO), F. 1, inv. 249, d. 191, f. 3 verso.

necesare în vederea stabilirii legăturii navale cu vapoare între ambele state. În plus, era pusă problema facilitării procedurilor de curățare sanitară a mărfurilor austriece, destinate pieței ruse, și instituirea la Galați a unui antrepozit pentru comerțul ambelor state. În aceste condiții, contele K.V. Nesselrode îi solicita guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei să-și expună poziția, pentru a putea da un răspuns părții austriece. În scrisoarea de răspuns, cneazul M.S. Voronțov nota că vede punctul de conexiune a navigației vapoarelor între ambele state nu la Galați, ci la Sulina. În privința adâncirii gurilor Dunării, contele M.S. Voronțov scria că s-a adresat viceamiralului M.P. Lazarev pentru găsirea mijloacelor financiare pentru adâncirea brațului Chilia, care constituia canalul direct de comunicație cu Marea Neagră a portului Ismail. Proiectul fusese deja definitivat și era în proces de examinare în orașul-port Nicolaev, unde se afla Statul Major rus de la Marea Neagră. Dar întrucât acest fapt nu încurca nici într-un fel cercetarea brațului Sulina, prin care se realiza întreaga navigație comercială internațională la acel moment, și, eventual, adoptarea unor anumite măsuri, acesta a decis să-l delege la fața locului pe inginerul Fon-der-Fliss, un notoriu și experimentat specialist în lucrări hidrotehnice¹³.

Totuși, din anul 1835, autoritățile țariste, care nu priveau cu ochi buni intensificarea comerțului internațional pe Dunăre după 1829 și ascensiunea la care au ajuns porturile Brăila și Galații, ce făceau concurență portului Odesa, au înăsprit măsurile de control ale navigației între Sulina și Galați, solicitând căpitanilor de vase (în special, sub pavilion englez) să prezinte hârtiile de bord de-a lungul traseului, chiar și atunci când nu traficaau pe malul rus¹⁴. În pofida nemulțumirilor armatorilor și echipajelor vaselor engleze, care s-au confruntat cu această situație, Senatul Guvernant din Rusia, prin rescriptul din 7/19 februarie 1836, a dispus instituirea pe malul stâng al brațului Sulina a unui post de carantină cu stabilimente adiționale construite pe insulele Sf. Gheorghe, Ceatal și Letea din Deltă. Acest post de carantină urma să se dirijeze de regulile aprobate pentru activitatea postului de carantină de la Bazarciuc, care „din lipsă de necesitate” era lichidat¹⁵. Decretul fusese adoptat în baza proiectului de decizie elaborat de ministrul de Interne, care includea și statele de personal ale postului de carantină, și fusese avizat pozitiv de împăratul Nicolai I la 27 decembrie 1835¹⁶.

Potrivit prevederilor aprobate, postul de carantină din Sulina nu curăța sanitar navele, ci le direcționa, în cazul apariției unor suspiciuni de molimă în rândul echipajului, spre carantinele din Odesa sau Ismail. Vasele care se îndreptau spre Ismail erau admise, totuși, să treacă perioada de carantină la Sulina,

¹³ Архив Князя Воронцова, Книга сороковая: Бумаги фельдмаршала князя М.С. Воронцова, Москва, 1895, с. 130-131.

¹⁴ Paul Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 69.

¹⁵ ПСЗРИ, Собр. 2, т. XI, отд. 1, 1836, СПб, 1837, №8891, с. 145-146.

¹⁶ *Ibidem*, т. X, отд. 2, 1835, СПб, 1836, №8717, с. 1259.

astfel încât mărfurile să poată apoi fi transportate pe uscat, prin insula Letea. În general, Sulina urma să devină, potrivit autorităților ruse, doar un port de adăpost pentru navele care navigau pe brațul Sulina în timpul furtunilor, când aveau nevoie de reparație, sau în vederea trecerii procedurilor de carantină pentru oamenii și bunurile salvate de la naufragiu. Au fost instituite două sectoare: Sectorul 1 „practic” pe insulele Ceatal și Letea – pentru vasele provenind din locații sigure, iar Sectorul 2 „nesigur” pe insula Sf. Gheorghe – pentru vasele ce necesitau trecerea procedurilor complete de carantină¹⁷. Pentru întreținerea anuală a ambelor sectoare s-a prevăzut suma de 2.250 ruble argint¹⁸.

În luna mai 1836 aveau să fie publicate și regulile de intrare a vaselor în brațul Sulina: **1)** Orice vas, ce intra în brațul Sulina era obligat să se oprească la postul de pază al carantinei pentru completarea anchetei sanitare; **2)** Vasele nesigure transmiteau postului de pază pașaportul pentru înscrierea în registru a numelui vasului și al comandantului, ultimul informând concomitent despre starea de sănătate a echipajului. Imediat după aceasta, pașaportul urma să fie returnat, fără vreo plată, pentru ca vasul să-și continue navigația spre destinație, fără reținere. În condiții normale, staționarea nu trebuia să depășească 20 de minute și doar în cazuri neprevăzute sau de vreme rea putea depăși acest timp; **3)** Vasele „practice” (sigure, care soseau din porturile rusești – A.E.), erau obligate, la fel, a se opri la intrarea în brațul Sulina, dar fără a comunica cu postul de pază, care se află în stare de carantină. Cu permisiunea de la distanță a funcționarului postului, căpitanii acestor vase transmiteau pașaportul unui gardian din sectorul practic, care trebuia să fie gata a se alătura echipajului, pentru a supraveghea navigarea vasului spre porturile Ismail sau Reni, pentru a preveni contactele cu alte vase, oameni sau mărfuri nesigure; **4)** Vasele nesigure care urcau sau coborau pe brațul Sulina urmau a ancora pentru orice necesități pe brațul drept, lăsat fără supravegherea sanitară. În caz că ancorarea s-a petrecut forțat, spre exemplu, din cauza vântului sau a curentului de apă, pe malul stâng, „practic” al Dunării, echipajul urma să respecte un șir de reguli: să nu intre în contact direct cu personalul de pază al carantinei sau alte persoane, să nu descarce și să nu lase mărfuri pe uscat, să nu aprindă focul fără permisiunea de la distanță a personalului de pază, fără necesitate stringentă, echipajul să nu debarce, debarcarea se permitea doar pentru ancorare, iar persoanele în cauză nu aveau dreptul să se îndepărteze spre interior și trebuiau să rămână în vizorul cordoanelor de pază. De asemenea, imediat ce apărea posibilitatea, vasul urma să treacă spre malul drept; **5)** Vasul nesigur care naufragia din cauza furtunii, gheții sau a altor cauze neprevăzute, putea alege cel mai favorabil mal pentru

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, Штаты и Табели, СПб., 1836, № 8717, с. 386.

salvare și primi ajutorul personalului de pază al carantinei de la cel mai apropiat cordon, pentru salvarea oamenilor și încărcăturii. În astfel de cazuri, nu se interzicea contactul cu persoanele de pe malul „practic”, însă, după ce operațiunile de salvare se încheiau, toate persoanele care intraseră în contact cu „oameni sau mărfuri nesigure”, urmau a se îndrepta către cea mai apropiată carantină pentru a se izola pe perioada prevăzută. Vasul salvat, care a putut fi repus pe apă, sub supravegherea pazei carantinei, urma să ancoreze pe malul drept sau să-și continue navigația spre destinație.

Dacă comandantul navei era nemulțumit de acțiunile personalului carantinei la intrarea și navigarea ulterioară pe brațul Sulina și nu a primit un răspuns satisfăcător de la funcționarii superiori ai carantinei, el era îndemnat să expedieze plângerea sa la Chișinău, guvernatorului militar al Basarabiei, preferabil cu ștafeta. Plângerea putea fi expediată și la Odesa, guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, însă, întrucât acesta se afla frecvent în deplasări, se recomanda apelarea la guvernatorul militar al Basarabiei, care se afla mai aproape și avea toată autoritatea pentru soluționarea rapidă a problemelor ce puteau apărea¹⁹.

Statele inițiale de personal ale postului de carantină de la Sulina, reflectate în Tabelul 1, prezintă un număr relativ mic de funcționari sanitari și cheltuieli reduse de întreținere, dar totuși duble față de cele de la Bazarciuc.

Tabel 1.

Statele de personal și cheltuielile anuale ale Carantinei din Sulina, aprobate prin rescriptul din 7/19 februarie 1836

Funcția	Sectorul 1 (Practic) pe insula Letea				Sectorul 2 (Nesigur) pe insula Sf. Gheorghe			
	Persoane	Cheltuieli anuale (ruble argint)			Persoane	Cheltuieli anuale (ruble argint)		
		Salariale	Diurna	Administrative		Salariale	Diurna	Administrative
Administrator	1	325	250	150	-	-	-	75
Comisar	-	-	-		1	150	200	
Doctor	1	300	200		-	-	-	
Asistent superior de birou	1	180	-		1	180	-	
Asistent de birou	1	125	20		-	-	-	
Total	4	1550			2	750 (sic!)		

Sursa: ПСЗРИ, собр. 2, том X, 1835, отд. 2, Штаты и Табели, СПб., 1836, № 8717, с. 386.

¹⁹ *Коммерческая газета*, № 67, 4 июня 1836, с. 257-258.

Numărul funcționarilor și volumul sumelor alocate aveau să crească rapid, însă nu atât datorită activizării comerțului exterior al provinciei, cât datorită eforturilor guvernului rus de a controla dezvoltarea comerțului Principatelor Române la gurile Dunării. Sub pretextul aplicării regulilor de carantină, autoritățile sanitare ruse primiseră dreptul de a inspecta navele care intenționau să se ridice pe Dunăre spre porturile românești, de a percepe unele taxe pentru remorcare și cabotaj și, în caz de nesupunere la control, de a reține vasul respectiv, de a-i confisca încărcătura și de a-l îndrepta forțat spre portul Odesa²⁰.

Conform reclamațiilor câtorva căpitani de vase britanice, aduse la cunoștința Foreign Office-ului și publicate în presa engleză, autoritățile țariste impuseseră măsuri dure de control la gurile fluviului, oprind și inspectând cu forța vasele comerciale, obligându-le să obțină o viză de intrare, în schimbul căreia plăteau suma de 3-4 taleri, interzicându-le să-și remorcheze la edec vasele de pe malul rusc, deși altor nave, sub pavilion grecesc și rusc, li se permitea acest lucru. Și condițiile tehnice de navigație deveneau tot mai dificile. Gura Sulina, unde anterior accesul era relativ sigur, căci autoritățile turcești făceau lucrări periodice de menținere a șenalului, se înnisipa treptat, adâncimea medie coborând în doar câțiva ani de la 12 la opt picioare. La 30 martie 1836, Patrick M. Steward a cerut, în Camera Comunelor, informații suplimentare relative la „încercarea Rusiei de a închide gurile Dunării prin anumite regulamente de carantină” și s-a referit la încălcarea „tratatelor de la Viena și Adrianopol, care proclamau că toate fluviile navigabile care traversează statele europene trebuie să fie libere și deschise pe cursul lor pentru întreaga Europă”. Secretarul de Stat, viconte Palmerston, deși nu avea informații suplimentare asupra chestiunii, a afirmat că „Rusia nu era îndreptățită să instituie vreun fel de carantină pe Dunăre, care, sub pretextul de a apăra sănătatea, urmărea – de fapt și cu adevărat – să stânjenească negoțul”. Câteva săptămâni mai târziu, pe 20 aprilie, același deputat a inițiat o moțiune privind navigația dunăreană, D.Urquhart având un rol important în pregătirea acestei acțiuni. În discursul său, Steward afirma că politica Rusiei în această regiune era dictată de faptul că, începând cu 1834, comerțul Principatelor s-a dezvoltat intens, ajungând să concureze cu Rusia în ramurile tradiționale ale comerțului acesteia, iar portul Galați a devenit cel mai mare exportator de grâne pe Dunăre, strâmtorând în acest plan chiar și portul Odesa. Alți doi vorbitori – Arthur Roebuck și Barlow Hoy – au denunțat și ei acțiunile părții ruse. În replică, Palmerston s-a referit la libertatea navigației garantată prin prevederile Actului de la Viena din 1815, adăugând că guvernul britanic nu va

²⁰ Paul Cernovodeanu, *Op.cit.*, p. 70.

accepta „niciun fel de agresiune din partea niciunei puteri”. Moțiunea a fost retrasă, dar ea își îndeplinesc rolul de a aduce problema în atenția publică, în condițiile în care presa britanică a acordat spații largi dezbaterii din Parlamentul de la Londra²¹.

Drept răspuns la acuzațiile adresate Rusiei, oficiosul *Journal de St. Petersbourg* publica un material impozant, care venea să respingă „minciunile gogonate”, publicate de unele ziare din străinătate, fiind vociferate chiar în parlamentul englez, unde „un onorat membru al Camerei inferioare le-a folosit pentru a aduce acuze grave Rusiei”. În material se afirma că doar vasele suspecte, care navigau spre porturile rusești de la Dunăre, erau direcționate spre carantinele din Odesa sau Ismail, cele care navigau spre Moldova și Țara Românească nu erau stingherite, mai ales că acestea aveau carantine proprii. După cum se menționa, „măsurile adoptate de guvernul rus nu vizau în niciun caz asigurarea monopolului pentru comerțul nostru, și avea drept scop nu doar beneficii exclusive pentru Rusia, după cum i se reproșează fără temei, ci și beneficiul general și câștiguri materiale din urma comerțului și navigației pe Dunăre pentru toate națiunile”²².

Oficialii ruși au continuat să publice materiale de presă în care se combăteau acuzațiile, fără a se face însă referință directă la ele, prin evidențierea schimbărilor pozitive survenite odată cu instituirea postului de carantină a cordonului sanitar de pe brațul Sulina și a eforturilor de navigabilizare a acestuia. Un astfel de material, publicat pe paginile *Ziarului Comercial*, remarcă importanța acestui cordon în stoparea pătrunderii ciumei în anul 1836, „când aceasta a curmat circa 100.000 de vieți în dreapta Dunării”²³. Un alt material, publicat de Revista Ministerului Afacerilor Interne lua în derâdere forma „rudimentară și inefficientă” prin care otomanii încercau în trecut să mențină navigabilitatea brațului Sulina, ajungând să afirme că „este vizibil faptul că în perioadele anterioare nu au fost întreprinse îmbunătățiri pe cursul brațului Sulina, iar șenalul navigabil, care are 12,5 picioare adâncime, se curăța în principal prin curenții naturali ai apei”²⁴.

²¹ Constantin Ardeleanu, *Gurile Dunării - problemă europeană. Comerț și navigației la Dunărea de Jos în surse contemporane (1829-1853)*, Brăila: Editura Istros, 2012, p. 134, 137; Constantin Bușe, *op.cit.*, p. 28-29.

²² Apud: *Коммерческая газета*, № 36, 7 мая 1836, с. 210.

²³ *Коммерческая газета*, № 101, 28 августа 1845, с. 404.

²⁴ *Рукава Дуная: Килийский и Сулинский, рассматриваемые в отношении удобства их к судостроению* // Журнал МВД, 1840, ч. 38, с. 47-48.

Tabel 2.

Numărul de vase intrate în Dunăre pe la Sulina și ponderea celor ce s-au îndreptat în porturile ruse (1834-1847)

Anul	Total	Porturile ruse, Ismail și Reni	Ponderea %	Galați și Brăila	Ponderea %	Alte porturi din posesiuni- le otomane și habsburgice	Ponderea %
1837	1300	299	23.0	879	67.6	122	9.4
1838	1480	420	28.4	898	60.7	162	10.9
1839	1622	237	14.6	1203	74.2	182	11.2
1840	1483	174	11.7	1306	88.1	3	0.2
1841	595	84	14.1	470	79.0	41	6.9
1842	988	97	9.8	722	73.1	169	17.1
1843	1410	93	6.6	1099	77.9	218	15.5
1844	2030	267	13.2	1384	68.2	379	18.7
1845	1667	139	8.3	1296	77.7	232	13.9
1846	1781	187	10.5	1558	87.5	36	2.0
1847	3116	137	4.4	2476	79.5	503	16.1
Total	17472	2279	13.0	13291	76.1	1902	10.9

Surse: Скальковский А. Измаильское градоначальство в 1847 г., с. 411; *Коммерческая газета*, № 101, 28 августа 1845, с. 404; Constantin Ardeleanu, *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube: The Sulina Question and the economic premises of the Crimean War (1829-1853)*, Brăila, Editura Istros, 2014, pp. 260-261.

Disputa ruso-britanică a devenit și mai acerbă după ce, în anul 1837, porturile Galați și Brăila au devenit porturi libere²⁵. Ponderea vaselor comerciale intrate în Dunăre cu destinația Brăila și Galați a cunoscut o creștere accentuată. În medie 3 din 4 vase aveau această destinație în perioada 1837-1847, după cum ne arată datele Tabelului 2. Presiunea pe care cercurile burgheze britanice o exercitau asupra cabinetului de miniștri de la Londra, au determinat o activizare a discuțiilor referitoare la navigația liberă la gurile Dunării. În aceste condiții, interesul diplomației engleze pentru aceste porturi dunărene a crescut exponențial. În consecință, în anul 1838 este semnat Tratatul austro-englez de comerț, articolul IV al căruia se referea direct la navigația pe

²⁵ Constantin Bușe, Consecințele imediate ale înființării porto-franco la Galați (1837-1841). În: *Revista arhivelor*, Anul XLVII. Vol. XXXII, nr. 1. București, 1970, p. 87-88.

Dunăre. Tratatul venea nu doar să faciliteze relațiile comerciale bilaterale, ci, totodată, să exprime opoziția comună față de administrarea rusă a brațelor Dunării²⁶.

Chiar dacă nu se grăbea să-și asume cheltuielile necesare pentru menținerea navigabilității brațului Sulina, guvernul rus avea grijă să aloce sume importante pentru transferarea cordonului sanitar pe brațul Sulina. În perioada anilor 1834, 1835 și 1837 au fost alocate guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei 15.000 de ruble argint pentru construirea clădirilor de carantină și a cordoanelor de-a lungul brațului Sulina²⁷. În pofida acestui fapt, la 26 februarie 1837, cneazul M.S. Voronțov îi scria contelui K.S. Nesselrode că, „deși mi s-a acordat ceea ce am solicitat, în prezent stabilimentele noastre sanitare din acest loc, urmare a drepturilor pe care le deținem, sunt încă departe de ceea ce ar putea fi și ceea ce vor trebui să fie cu timpul”²⁸.

În 1840, fiind presată de puterile europene, Rusia semnează o convenție de navigație și comerț cu Imperiul Habsburgic pe 10 ani. Prin acest tratat, Rusia s-a obligat să întreprindă acțiuni de curățare a brațului Sulina, iar Austria a acceptat ca vasele sub pavilionul său să fie supuse unor taxe vamale de 2-3 taleri spanioli la trecerea din mare în Dunăre sau din Dunăre în mare. În acest context, prin rescriptul din 14 aprilie 1840, împăratul Nicolae I a dispus ca stabilimentul de pe insula Sf. Gheorghe al carantinei din Sulina să primească un administrator propriu. Acesta primea titulatura de căpitan al portului Sulina și șef al cordoanelor sanitare, având fixat în atribuții supravegherea hotarului de pe brațul Sf. Gheorghe. Salarizarea căpitanului portului Sulina a fost fixată pentru început la 325 ruble, încă 250 ruble îi erau alocate pentru diurnă, iar 225 ruble – pentru deplasări, sau, în total – 800 de ruble. Statele de personal ale postului de carantină au fost completate și cu un medic, care avea obligația să examineze în continuu echipajele vaselor ce treceau pe brațul Sf. Gheorghe și să acorde ajutor celor bolnavi, precum și cu un funcționar de cancelarie de rangul I și cu 25 de cazaci pentru paza și întreținerea cordoanelor sanitare. Salarizarea anuală a primului era de 500 de ruble, inclusiv 200 diurna, a celui de-al doilea – 180 de ruble, iar a unității de cazaci – 145,5 ruble. În total, suma alocată era de 1.675,5 ruble. În perioadele când peste Dunăre bântuia ciuma, unitatea de cazaci era salarizată dublu²⁹. Astfel numărul funcționarilor postului de carantină a crescut de la 6 la 9. Titularii acestor funcții, conform situației din anul 1843, sunt indicați în Tabelul 3.

²⁶ Constantin Ardeleanu, Russian-British rivalry regarding Danube navigation and the origins of the Crimean War (1846–1853). In: *Journal of Mediterranean Studies*, 2010, Vol. 19, No. 2, p. 166.

²⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F.2, inv. 1, d. 4707, f. 112 verso.

²⁸ Tudose Tatu, „Cheia Dunării” împărătești. În: *Boema: Revistă de literatură și Artă*, nr. 12, 2012, p. 33.

²⁹ ПСЗРИ, собр. 2, том XV, 1840, отд. 1, СПб., 1841, № 13385, с. 284. Санкт Петербургские Сенатские Ведомости, №41, 21 мая 1840, с. 519.

Tabel 3.

Personalul nominal al Carantinei din Sulina (februarie 1843)

Sectorul 1 (Practic) pe insula Letea			
În serviciu	În locația dată	În funcția dată	Funcția și titularul
17.01.1809	18.03.1837	21.05.1841	Administrator al Carantinei G.V. Leibin
09.07.1831	30.12.1835	02.04.1842	Doctor I.I. Semenov
25.06.1821	05.02.1835	26.04.1840	Asistent superior de birou F.F. Martos
11.06.1832	28.05.1839	09.04.1841	Asistent de birou T.V. Sklifasovski
Sectorul 2 (Nesigur) pe insula Sf. Gheorghe			
2.04.1797	10.04.1831	10.06.1840	Căpitan al portului P.V. Soloviev
16.02.1825	22.08.1839	21.12.1840	Comisar P.I. Mandraji
15.04.1823	13.06.1828	10.06.1840	Doctor N.K. Kappel
27.06.1823	31.12.1838	20.12.1838	Asistent superior de birou T.I. Kovalski
12.08.1831	12.08.1837	30.12.1840	Asistent superior de birou G.T. Topor

Sursa: ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4245, f. 102-102 verso.

În anul 1841, membrul Societății de Istorie și Antichități din Novorosia, N.N. Murzakevici, descria în felul următor carantina de la Sulina: „Carantina specială, situată pe malul drept al brațului dunărean omonim, este constituită din trei construcții din lemn, destul de bine ridicate, pentru găzduirea carantinei, a funcționarilor și a gărzilor de frontieră. Vizavi, pe malul stâng, se afla Sulina propriu-zisă. Aceasta era nimic altceva decât un cătun marin-ar-pescăresc, cu biserică. Ea se află permanent într-o stare de carantină (sectorul nesigur), deoarece aici ancorează corăbiile ce intră în Dunăre, precum și acelea care, la ieșirea din Dunăre, așteaptă vântul favorabil, sau se opresc pentru transbordarea mărfurilor, deoarece din cauza adâncimii mici a ghirlei, nu toate vasele, încărcate deplin, pot naviga comod, iar în caz de vânt puternic, – și sigur. (...) Câțiva gospodari ai bărcilor de transbordare și-au construit case pe bancul nisipos, ridicat de apă (de circa 200 de stânjeni), în care locuiesc cu familiile lor, și așa și s-a format cătunul Sulina, unde vasele în trecere puteau obține toate cele necesare”³⁰.

De altfel, chiar dacă autoritățile țariste urmăreau declarativ doar protejarea hotarelor imperiului de pătrunderea molimei, brațul Sulina avea să devină pentru ele și o sursă de venit. Astfel, Administrația Financiară a Basarabiei scotea periodic la licitație pădurile de pe insulele Letea, Ceatal și Sf. Gheor-

³⁰ Н. Мурзакевич, *Поездка на островъ Левки, или Фидониси, въ 1841 году* // Записки Одесского Общества Истории и Древностей, том 1, Одесса, 1844, с. 550.

ghe și vânatul pe insulele Letea și Ceatal, precum și pescuitul între brațele Sulina și Sf. Gheorghe, pe o lungime de 33 de verste³¹. În această ordine de idei, devine clar cum Sulina devenise între timp ceva mai mult decât un simplu post de carantină și se transforma într-o așezare, care atrăgea tot mai mulți locuitori. Este adevărat că condițiile de trai nu erau tocmai favorabile, din cauza inundațiilor frecvente construcțiile de lemn degradându-se rapid. Chiar și carantina nu era scutită în astfel de cazuri. În anul 1842, spre exemplu, inundația puternică din 13-14 februarie a acoperit întreaga parte practică de pe malul stâng, distrugând toate construcțiile carantinei și ale pazei de hotar. Familiile funcționarilor carantinei au fost salvate cu mare greu de echipajele a două vase, sub pavilion belgian și austriac, ancorate în sectorul nesigur³².

Pentru realizarea obligațiilor asumate în Convenția de navigație și comerț semnată cu Imperiul Habsburgic în 1840, partea rusă reușise să construiască, către 1842, două pontoane, care efectuau periodic lucrări de curățire a gârlei Sulina, atunci când vremea și intensitatea navigației o permitea. Însă aceste pontoane întâmpinau numeroase probleme³³. În consecință, în a doua jumătate a anilor '40, partea engleză a continuat să înainteze proteste guvernului rus, acuzându-l de faptul că de la 15 picioare, în perioada stăpânirii turcești, adâncimea talvegului brațului Sulina s-a redus la doar circa 11 *picioare*, având frecvent 9 și chiar doar 7 *picioare*. Cu greu, partea rusă a decis să comande o mașină de dragat, fabricată în Anglia, care însă, pornită la drum în octombrie 1849, ajunsese la destinație abia în primăvara anului 1851. Dar eficiența sa era limitată, deoarece era operată într-un mod complet inadecvat și deseori, din cauza condițiilor meteorologice, era inactivă. Totuși, o analiză obiectivă a problemelor hidrografice și tehnice, care zădărniceau lucrările de curățare demonstrează faptul că incriminările consulilor britanici nu erau întotdeauna juste și nepărtinitoare. Dar, mai mult ca sigur, problemele de navigație pe brațul Sulina au jucat un rol semnificativ în acutizarea conflictului diplomatic dintre Imperiul Britanic și cel Rus în ajunul izbucnirii Războiului Crimeii³⁴.

În anul 1851, administrația portuară din Sulina a fost separată de cea a carantinei, fiindu-i atribuiți 11 funcționari și fiindu-i alocate 5.379,2 ruble de argint anual, inclusiv 1675,5 ruble din contul sumelor prevăzute pentru statele adiționale de personal ale carantinei³⁵. Regulamentul din 25 decembrie 1851, în baza căruia s-a înfăptuit această separare, demonstrează cu priso-

³¹ *Прибавление №92 к Санкт Петербургским Ведомостям*, 28 апреля 1838, с. 1010.

³² *Коммерческая газета*, № 26, 28 февраля 1842, с. 103.

³³ A se vedea Andrei Emilciuc, Dificultăți obiective și impedimente geopolitice în dezvoltarea navigației comerciale la gurile Dunării (1829-1853). În: *Buletinul Științific al Tinerilor Istorici*, Serie nouă, II (VII), Chișinău, 2013, p. 90-97.

³⁴ Constantin Ardeleanu, *Gurile Dunării - problemă europeană... Op.cit.*, p. 176, 178, 183.

³⁵ ПСЗРИ, собр. 2, том XXVI, 1851, отд. 2, Штаты и Табели, СПб., 1852, № 25851, с. 373-374.

sintă că Sulina devenise pentru Imperiul Rus mai mult decât un simplu post de carantină. Regulamentul avea incluse și atribuțiile căpitanului de port din Sulina:

- ✓ Să chestioneze echipajul navei și pasagerii pentru cazurile de boală și deces la bord și să asiste la examinarea lor de către medic. Să ordone comisarului de carantină începerea procedurilor de carantină pentru fiecare navă;
- ✓ Să perceapă taxa pentru far și pentru curățarea brațului Sulina;
- ✓ Să supravegheze navele să nu arunce balast în brațul Sulina;
- ✓ Să stabilească taxele la închirierea ambarcațiunilor pentru descărcarea vaselor comerciale, care urmau ulterior să fie aprobate de guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei ;
- ✓ Să depună mărturie despre faptele *prova di fortuna*, pentru cazurile de naufragiu;
- ✓ Să prezinte rapoarte guvernatorului Basarabiei la fiecare două săptămâni despre incidente și în fiecare lună cu privire la numărul de vase care au intrat și au ieșit din brațul Sulina³⁶.

Dar, după cum sugerează structura și conținutul rapoartelor lui P.V. Soloviev, adresate guvernatorului militar al Basarabiei pe parcursul anilor 1840-1850, aceste atribuții fuseseră incluse în fișa sa de post încă de la învestirea sa în funcția de căpitan al portului.

Cercetările noastre vin să arate că instituirea unui post de carantină la intrarea în brațul Sulina, în schimbul celui de la intrarea în brațul Chilia, era rezultatul, în primul rând, al unui joc geopolitic, pe care Rusia l-a adoptat, pentru a stăvili creșterea influenței marilor puteri europene la gurile Dunării. Provocările sanitare, care, fără îndoială, erau substanțiale în această perioadă, au fost folosite iscusit de autoritățile țariste, pentru a masca interesele sale primordiale. Acest fapt devine clar urmărind schimbările ce le-au efectuat în organizarea cordonului sanitar-vamal de la Dunăre, imediat după semnarea Tratatului de Pace de la Adrianopol în 1829. Mai mult, inspectarea vaselor ce urcau pe Dunăre îndreptându-se spre Galați și Brăila era de prisos, întrucât chiar autoritățile ruse de ocupație din Principatele Române (1829-1834) au avut grijă să instituie carantine în aceste porturi, iar direcționarea vaselor suspecte spre carantinele din Ismail sau Odesa ridică și mai multe semne de întrebare. Înființarea postului de carantină de la Sulina, după părăsirea Principatelor Române, demonstrează cu prisosință că interesul era de a menține controlul asupra acestora. Acest lucru rezultă și din faptul că cordoanele de pază sanitară, dislocate de-a lungul brațului Sulina, acopereau toate necesitățile de prevenire a încălcărilor ce puteau facilita pătrunderea molimei, iar instituirea unui post de carantină, care nu efectua proceduri de curățare sanitară, era chiar de prisos. Cheltuielile importante pe care și le

³⁶ ПСЗРИ, собр. 2, том XXVI, 1851, отд. 2, СПб., 1852, № 25851, с. 189-192.

asuma Rusia pentru funcționarea postului de carantină în cauză, în condiții destul de vitrege, în mod obiectiv depășeau succesele practice cu care puteau să se laude funcționarii acestuia, cel puțin, judecând după rapoartele pe care le prezentau periodic guvernatorului militar al Basarabiei.

Sulina quarantine – between sanitary policy and geopolitics of the Russian Empire (1836-1856)

The paper analyses the goals pursued by the Russian Empire through the establishment in 1836 of a Quarantine posts at the entrance into the Sulina branch of the Danube. Our research shows that the establishment of a quarantine post at the entrance into the Sulina branch, instead of the one at the entrance to the Kilia branch, was the result, first of all, of a geopolitical game, which Russia adopted to curb the growing influence of the great European powers in the Lower Danube region. The sanitary challenges, which were undoubtedly substantial in this period, were cleverly used by the tsarist authorities to mask its primordial interests. This fact becomes clear following the changes they carried out in the organization of the sanitary-customs cordon on the Danube, immediately after the signing of the Adrianople Peace Treaty in 1829. Moreover, the inspection of the vessels going up the Danube heading towards Galati and Brăila was superfluous, since even the Russian occupation authorities in the Romanian Principalities (1829-1834) took care to establish quarantines in these ports, and the directing of suspicious vessels to the quarantines in Ismail or Odesa raises even more question marks. Finally, the establishment of the quarantine post at Sulina after leaving the Romanian Principalities amply demonstrates that the interest was to maintain control over them.

Keywords: *Danube, Quarantine, Trade and Navigation Convention, sanitary cordons, the plague.*

Andrei EMILCIUC

doctor în istorie, cercetător științific coordonator
Institutul de Istorie, USM

email : emilan@live.com

<https://orcid.org/0000-0003-0634-5002>

DESTINUL UNUI BASARABEAN. CAZUL COLONELULUI PETRU BIVOL

Chișinău, capitala Basarabiei, era principalul centru de activitate politică din perioada zbuciumată a anului 1917. Totuși radicalismul schimbărilor, promovate de către liderii mișcării de eliberare națională, era susținut de răspândirea ideilor lor în provincie, fără care nu era posibilă obținerea unei victorii generale asupra curentului bolșevic. Cu atât mai important era rolul provinciei, devastate de către bandele înarmate bolșevizate, în domeniul construcției militare, cu care era preocupată, la acel moment, conducerea mișcării naționale. Ținând cont de importanța acestei probleme, Sfatul Țării a luat o hotărâre de a crea un regiment moldovenesc de infanterie la Orhei, ca un puternic punct de sprijin al mișcării naționale din acest ținut. Dificultatea realizării acestei hotărâri se baza pe faptul că, până la acel moment, orașul era, practic, lipsit de o infrastructură militară adecvată, fiind scutit în trecut de prezența, pe timp de pace, a unităților armatei ruse.

Încurajați de reușita în organizarea Regimentului 1 Moldovenesc infanterie cu sediul la Chișinău, conducerea Sfatului Țării planifică, începând cu luna decembrie 1917, să înființeze cel de-al doilea regiment de infanterie la Orhei. Cu sarcina de a organiza această unitate a fost investit colonelul Petru Bivol, transferat în Basarabia din Regimentul 72 Tula infanterie. În luna ianuarie 1918, regimentul număra în rândurile sale 16 ofițeri, 4 angajați civili, 750 de ostași, 120 de cai¹. Reieșind din situația creată, colonelul Bivol, comandantul regimentului, a repartizat efectivul regimentului pe companii la încartiruire pe la locuitorii orașului.

Viața și activitatea colonelului P. Bivol reprezintă un exemplu elocvent al fenomenului de îndoctrinare a reprezentanților minorităților naționale din imperiu cu ideile velicoruse. Născut la 1 octombrie 1872, în familia preotului moldovean Petru Bivol, urmează cursul complet de studii în cadrul Școlii Spirituale (Duhovnicești) din Chișinău. După absolvirea școlii în anul 1890, susține examenul de maturitate pe lângă Gimnaziul (Liceul) nr. 1 din Chișinău pentru a fi înrolat în cadrul armatei ruse². Este înrolat în armată în calitate de militar prin contract de categoria a 2-a în regimentul 54 Minsk infanterie, cu sediul în Chișinău. La 15 august 1892, este avansat în grad de sergent-inferior și trimis la studii la Școala militară de infanterie din Odesa. Ratând examenele de admitere, se întoarce în regiment, ca peste un an, la 15 august 1893, să fie din nou trimis la studii în Odesa. De data aceasta, susține cu suc-

¹ ANRM, F. 1725, inv. 3, d. 14, f. 3-verso.

² ANRM, F. 1862, inv. 25, dosar 634, f. 21.

ces examenele, la 1 septembrie 1893 fiind admis la studii în Școala militară de infanterie din Odesa. După terminarea studiilor, îi este conferit gradul de podpraporcic (ajutor de subofițer) și transferat, la 29 iulie 1895, cu serviciul militar în cadrul regimentului 149 Marea Neagră de infanterie, dislocat în orașul Kobrin din Bielorusia. La 14 mai 1897, este avansat în gradul militar de podporucic (sublocotenent), fiindu-i încredințată comanda detașamentului de cercetași³. Sportiv de performanță, ocupă locul doi la competițiile de florea în Varșovia, în anul 1901, fiind decorat cu sabie. La 1 mai 1902 este avansat la gradul de porucic (locotenent), iar la 1 februarie 1904 este transferat în Regimentul 9 vânători Est-Siberian, transfer legat de războiul ruso-japonez (1904-1905). Luptele din îndepărtata Manciurie l-a propulsat în rândurile celor mai viteji ofițeri ai armatei țariste, el fiind decorat cu ordinele: Sf. Sra-nislaw, clasa a 3-a, cu spade și rozetă⁴, Sf. Stanislaw, clasa a 2-a cu spade⁵, Sf. Ana, clasa a 4-a cu inscripția „Pentru vitejie”⁶, Sf. Vladimir, clasa a 4-a, cu spade și rozetă⁷. Tot pentru merite deosebite obținute în timpul acțiunilor militare a fost avansat, înainte de termen, la gradul de ștab-căpitan (căpitan de stat major)⁸. După terminarea războiului și demobilizarea parțială a armatei ruse, la 16 martie 1906 este transferat înapoi în regimentul său, 149 Marea Neagră infanterie, unde comandă mai multe companii.

În ajunul declanșării primului război mondial, la 12 mai 1913, căpitanul Petru Bivol este transferat, în interes de serviciu, în regimentul 72 Tula infanterie și numit în funcția de comandant al companiei 12⁹. În componența regimentului efectuează toate campaniile de pe Frontul de Est. Prin Înaltul ordin din 6 mai 1916, căpitanul Petru Bivol este avansat în gradul de locotenent-colonel, iar la 15 august 1917 – la cel de colonel¹⁰. Totodată, pentru faptele sale de vitejie a fost decorat cu o distincție destul de importantă – ordinul Sf. Vladimir, clasa a 3-a, cu spade și rozetă¹¹. Datorită calităților sale militare, acest fiu de preot a făcut o carieră reușită în cadrul armatei imperiale, distincțiile acordate oferindu-i lui și familiei sale prilejul de a face parte din casta nobililor ereditari ai Imperiului Rus. Schimbarea statutului social i-a marcat profund psihicul, el devenind recunoscător maicii Rusiei pentru astfel de transformări în viața sa. Mișcarea de emancipare națională, la care a aderat prin participarea la formarea unităților naționale regulate, era pentru

³ РГВИА, Ф. 408, inv. 1, dosar 10952, ф. 2.

⁴ Разведчик. Журнал военный и литературный, № 760, 1905, ordin din 13 mai 1905, p. 427.

⁵ Разведчик. Журнал военный и литературный, № 769, 1905, ordin din 10 iulie 1905, p. 588.

⁶ Разведчик. Журнал военный и литературный, № 790, 1905, ordin din 20 noiembrie 1905, p. 939.

⁷ Разведчик. Журнал военный и литературный, № 808, 1906, ordin din 6 aprilie 1906, p. 338.

⁸ Разведчик. Журнал военный и литературный, № 781-782, 1905, ordin din 25 septembrie 1905, p. 792.

⁹ РГВИА, Ф. 408, inv. 1, dosar 10952, ф. 4.

¹⁰ Армия и Флот Свободной России, Петроград, № 198, 1917, ordin din 15 august, p. 4.

¹¹ Русский Инвалид, № 35, ordin din 17 ianuarie 1917, Петроград.

colonelul Petru Bivol un prilej suplimentar de a se afirma. Însă niciodată el nu percepea Basarabia sa natală ca pe un stat independent, cu atât mai mult – ca parte componentă a României Mari. Radicalismul său național se limita la autonomia Basarabiei în cadrul Rusiei federative. Prin aceasta și se explică faptul că, după unire, el nu a acceptat propunerea autorităților române de a continua cariera militară în armată, a părăsit Basarabia și a trecut de partea armatei albgardiste, luptând pentru refacerea Rusiei Mari, atât de dragă inimii lui. Cu rămășițele armatei generalului Wranghel este evacuat din Crimeea în Turcia și apoi în Europa, unde urmele sale se pierd definitiv.

The fate of a Bessarabian officer. The case of Colonel Petru Bivol

The work is dedicated to researching the biography of a Bessarabian officer from the First World War period - Colonel Petru Bivol. Despite the forced assimilation of the native population of Bessarabia by the tsarist authorities and the artificial limitation to education, at the end of the 19th century some Bessarabia's, despite the difficulties imposed, tried to obtain general and higher education in various fields of activity, including and in the military field. One of these people was Petru Bivol, the son of a priest from Orhei, who after studying at the Theological Seminary in Chisinau decided to link his fate with the army. His biography is an example of a brilliant career of a Moldovan, who by participating in the Russo-Japanese War, the First World War, had a beautiful military career, reaching the rank of colonel and infantry regiment commander. He actively participated in the formation of the regular army of the Moldavian Democratic Republic.

Keywords: *Petru Bivol, Minister, General, Sfatul Tarii, Bessarabia, First World War.*

LEȘCU Anatolie

doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar
Academia Militară „Alexandru cel Bun”

email: lescuanatol@yahoo.com.

LUPTA DIRECȚIEI GUBERNIALE A CORPULUI INDEPENDENT DE JANDARMI DIN BASARABIA CU CONTRABANDA CU CARACTER REVOLUȚIONAR

Imperiul Rus, un stat autocrat, cu puternice rămășițe ale dreptului feudal de castă, era bazat pe un sistem de drept care avea ca scop intimidarea cetățeanului în vederea apărării și conservării orânduirii sociale anacronice existente. Una din instituțiile de stat, responsabile de securitatea regimului și de lupta împotriva mișcărilor revoluționare și antistatale, era Corpul Independent de Jandarmi. Primele mențiuni despre jandarmi în Basarabia sunt datate începând cu ziua de 10 ianuarie 1814, când din companiile de stat-major din București și Iași, aflate în subordinea guvernatorului civil al Basarabiei a fost format batalionul serviciului de garnizoană Chișinău¹. Acest batalion era compus din șase companii și un detașament de invalizi². Ulterior, detașamente de invalizi au fost înființate în toate reședințele ținutale ale Basarabiei. Unitatea de sine stătătoare de jandarmi, sub denumirea de *Echipa de jandarmi Chișinău*, cu misiune de poliție militară, apare abia în 1824, când este prima dată menționată în *Lista unităților militare dispuse în Basarabia* pentru acel an³, ea fiind cantonată într-o cazarmă din piatră din oraș⁴. Din punct de vedere organizațional, această echipă era parte componentă a Batalionului serviciului de garnizoană din capitala regiunii. De la înființare și până în anul 1831, comandantul echipei de jandarmi Chișinău era căpitanul Grodețchi⁵, care a fost înlocuit de către ștab-căpitanul Vitcovski⁶. Odată cu trecerea timpului, devenea tot mai clar că o singură echipă de jandarmi pentru un spațiu geografic atât de vast, cum era Basarabia, unde în 1829-1831 staționau 45 de mii de militari, iar în 1832-1833 – 34 de mii de militari⁷, cu

¹ Anatol Leșcu, *Basarabia și asigurarea logistică a trupelor ruse în anii 1812-1874*. București: Editura Militară, 2018, p. 55.

² Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том XXXII. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Указ № 25513, 10 января 1814 г., p. 715.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 880, f. 85 verso.

⁴ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 581, f. 26.

⁵ Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1828, p. 902 și Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1829, p. 917.

⁶ Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1831, p. 1042.

⁷ Anatol Leșcu, *op. cit.*, p. 144.

o disciplină și un comportament nu tocmai exemplar, având o rată înaltă de sinucideri în rândul efectivului de rând⁸, cu greu putea face față provocărilor. Ținând cont de situația creată, în 1837 a fost înființată încă o subunitate de jandarmi, la Ismail, la conducerea căreia a fost numit porucicul Egor (Gheorghe) Nemirovici-Dancenco⁹. Acțiunea respectivă a coincis cu producerea unor schimbări în cadrul Corpului de jandarmi, care prevedeau modificarea componenței, a completării și structurii corpului, finalizate cu aprobarea, în 1836, a noului Statut al Corpului de jandarmi. Conform acestui Statut, în fiecare gubernie și regiune ale imperiului, inclusiv în Basarabia, erau delegați câte un ofițer superior al Corpului, secundat de un adjutant. Acestui ofițer superior îi erau subordonate, pe linia de serviciu operativ, echipele de jandarmi din ținuturi, care erau extrase din cadrul batalioanelor serviciului de garnizoană, rămânând, totodată, formal în cadrul armatei. Structura respectivă a fost introdusă în Basarabia în 1834, odată cu numirea la Chișinău în funcție de *ofițer superior al Corpului de jandarmi delegat în Basarabia* (șef jandarmi), a colonelului Alexandru Andrei Șnel, fost ofițer de cavalerie, cavalier al ordinului Sf. Gheorghe, clasa a 4-a (1 decembrie 1835). Acest reper cronologic este confirmat și prin faptul că, în 1833, echipa de jandarmi Chișinău era încă subordonată maiorului Bucinschi, comandant al Batalionului serviciului de garnizoană din capitala regiunii¹⁰.

În 1837, colonelul A. Șnel este avansat prin transferul său la Odesa, unde este numit în funcție de șef (comandant) al Regiunii V a Corpului de jandarmi, cu acordarea gradului de general-maior, iar în locul său la Chișinău a fost transferat din Tula locotenent-colonelul Dimitrii Vasilievici Daușchevici¹¹. De activitatea sa la Chișinău este legată încheierea corpului de jandarmi din Basarabia și racordarea sa, prin completarea funcțiilor vacante, la rigorile regulamentare. Astfel, structura organizatorică a devenit una completă, fiind reprezentată de locotenent-colonelul D. V. Daușchevici – ofițer superior al corpului de jandarmi, delegat în Basarabia (șef), adjutantul ofițerului superior – căpitanul Ștefan Zaharovici Mățul, șeful (comandantul) echipei de jandarmi Chișinău – porucicul Luca Filipovici Pustovoitov, șeful (comandantul) echipei de jandarmi Ismail – porucicul Egor (Gheorghe) Vasilievici Nemirovici-Dancenco¹². Aflarea în funcție a lui D. V. Daușchevici a

⁸ М. Ляхов, Русская армия и флот в войне с Османской Турцией в 1828-1829 годах. Ярославль: Верхне-Волжское книжное издательство, 1972, р. 69.

⁹ В. Модзалевский, Малороссийский родословник. Том третий. Л.-О. Киев: Типо-Литография „С.В. Кульженко”, 1910, р. 651.

¹⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d.2730, f. 53.

¹¹ Государственный Архив Тульской Области, Ф. 90, inv. 1, vol. 18, d. 14208 [citată 29. 12. 2021]. Disponibil: <http://w.w.w.gato.tularegion.ru/object/4558784>

¹² Новороссийский календарь на 1839 год, издаваемый при Ришельевском Лицее. Одесса: Городская Типография, 1838, р. 254.

fost una de scurtă durată, el fiind înlocuit, în 1840, de locotenent-colonelul corpului de jandarmi Feodor Nicolaevici Ostolopov, transferat în Basarabia la insistențele șefului Regiunii a V-a, generalul A. Șnel, care îl cunoștea personal, pentru a consolida și a îmbunătăți activitatea corpului în Basarabia. Odată cu venirea noului șef, au fost efectuate unele remanieri în componența nominală a corpului. Așadar, în funcția de adjutant a fost numit ștab-căpitanul Zaharia Ștefan Mățul (reieșind din numele de familie și patronimicul său, era fiul căpitanului Ștefan Mățul), iar cea de comandant al echipei de jandarmi Chișinău – porucicul Ion Achim Tătarul¹³. În componența respectivă, corpul de jandarmi a activat până în 1848¹⁴, când locotenent-colonel F. Ostolopov a fost trimis în trupe să participe în campania de înăbușire a revoluției din Transilvania și Țările Române. Tot acolo a fost trimis și porucicul Ion Tătarul. În acel an, la Chișinău, în funcția de șef de jandarmi a fost numit maiorul, ulterior locotenent-colonelul, Petru Raspopov¹⁵, iar la 30 octombrie 1847, în cea de comandant al echipei de jandarmi Chișinău – porucicul Vasile Ivanovici Rostvinski¹⁶. În anul 1850, în locul căpitanului Zaharia Mățul, în funcție de adjutant al corpului de jandarmi din Basarabia a fost numit porucicul Visarion Bogdanov¹⁷, iar în 1853 - ștab-căpitanul Ion Canano¹⁸.

Remanieri substanțiale în structura Corpului de jandarmi din Basarabia au avut loc după Războiul Crimeei (1853-1856), când ținutul Ismail a trecut în componența României. Datorită acestei strămutări, noul șef al corpului de jandarmi din Basarabia, locotenent-colonelul Stepan Ermolin, a mutat echipa de jandarmi din Ismail la Akkerman (Cetatea Albă), ea primind denumirea de echipa de jandarmi Akkerman, rămânând în continuare sub comanda căpitanului Egor Nemirovici-Dancenco¹⁹, iar la 2 martie 1859, ea a fost definitiv desființată²⁰. Respectiva structură, precum și componența nominală a corpului, a rămas neschimbată până la reforma Corpului de jandarmi din 1867.

Reformat în 1867, Corpul de jandarmi avea structuri organizatorice în toate provinciile și guberniile Imperiului, inclusiv în Basarabia, unde activa

¹³ Новороссийский календарь на 1841 год, издаваемый при Ришельевском Лицее. Одесса: Городская Типография, 1840, p. 197.

¹⁴ Vezi: Новороссийский календарь на 1844 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1843, p. 232; Новороссийский календарь на 1847 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1846, p. 254; Новороссийский календарь на 1848 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1847, p. 260.

¹⁵ Новороссийский календарь на 1849 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1848, p. 261.

¹⁶ A.N.R.M., F. 88, inv. 1, d.412, f. 3 verso.

¹⁷ Новороссийский календарь на 1851 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1850, p. 263.

¹⁸ Новороссийский календарь на 1854 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1853, p. 290.

¹⁹ Новороссийский календарь на 1857 год, издаваемый от Ришельевского Лицея. Одесса: Городская Типография, 1856, p. 303.

²⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d.6937, f. 1.

Direcția regională a corpului de jandarmi, înființată la 9 septembrie 1867, reieșind din Statutul Corpului de Jandarmi, conform căruia, a fost instituită Direcția gubernială de jandarmi a regiunii Basarabia²¹. Primii ani de activitate a corpului erau caracterizați de perfecționarea continuă a structurii de state și a organigramei instituției. Astfel, în funcție de șef Direcție a fost numit colonelul Stepan Ivanovici Ermolin, care, până la acel moment, deținuse funcția de Ofițer superior al Corpului de jandarmi, delegat în Basarabia (șef jandarmi), el, practic, continuând îndeplinirea funcțiilor sale anterioare. Este primul șef de Direcție care, la 20 aprilie 1869, a fost avansat în gradul de general-maior²². Conform structurii de state, echipa de jandarmi Chișinău era desființată²³, Direcția fiind compusă din două secții ținutale, asigurate cu câte un detașament de jandarmi. Inițial, au fost înființate secțiile ținutale de jandarmi, cu sediul la Bălți și Akkerman (Cetatea Albă)²⁴. Peste un scurt timp, în 1869, sediul secției de jandarmi din Bălți a fost transferat la Hotin. În funcție de ajutor de șef al Direcției Corpului de jandarmi din ținutul Bălți, ulterior Hotin, a fost numit căpitanul, ulterior maiorul, Piotr Ianușevici, iar în cea de ajutor al șefului Direcției Corpului de jandarmi din ținutul Akkerman (Cetatea Albă) – porucicul, ulterior ștab-căpitanul, Nicolae Valiuhovici²⁵. Astfel, către anul 1870, Corpul de jandarmi din Basarabia era compus din conducere, reprezentată de către șeful corpului și adjutantul său, două secții ținutale și detașamentele de jandarmi din respectivele centre ținutale, numărând în rândurile sale șase ofițeri.

Cu timpul, a devenit clar că structura aprobată nu este una adecvată pentru o provincie cu o suprafață de 44,3 mii km² și o populație de 889 431 de oameni, în 1862²⁶, și de peste un milion de oameni, în anii '70. Pentru a eficientiza activitatea corpului, s-a decis a înființa puncte suplimentare de jandarmi în principalele locuri de trecere a frontierei de stat. În cadrul secției ținutale de jandarmi Hotin, în 1872, au fost deschise punctele de jandarmi în localitățile Noua Sulița (Novoselița) și Sculeni²⁷, întărind prin prezența lor pichetele de grăniceri existente deja în aceste localități. Către anul 1873, Direcția de jandarmi a regiunii Basarabia era compusă din conducere, două secții ținutale de jandarmi, două puncte de jandarmi de la frontieră și un ofițer delegat la vama Cubei, precum și detașamentele de jandarmi din localitățile

²¹ Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том 42. Отделение второе. 1867. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственного Е. И. В. Канцелярии, 1871. Указ № 44956, 9 сентября 1867 г., р. 74.

²² Список генералам по старшинству. Санкт-Петербург: Военная Типография, 1871, р. 721.

²³ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 2, f. 20 verso.

²⁴ *Ibidem*, f. 16.

²⁵ *Ibidem*, f. 17.

²⁶ Памятная книжка Бессарабской Области на 1862 год. Кишинев: Областная типография, 1862, р. 46.

²⁷ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 2, f. 55-a.

respective. Structura și componența nominală a corpului pentru anul 1873 este prezentată în Anexa 3. Cât privește numărul și componența nominală a detașamentelor ținutale de jandarmi și din localități, acestea nu sunt cunoscute, din cauza lipsei documentelor respective, cu excepția unter-ofițerului (sergentului-inferior) Râbac din Detașamentul de jandarmi din ținutul Hotin²⁸.

Odată cu darea în exploatare, în 1875, a liniei de cale ferată Chișinău-Ungheni și în ajunul Războiului ruso-turc din 1877-1878, a crescut importanța strategică a localității Ungheni, unde a fost înființată o secție de jandarmi sub comanda ajutorului șefului Direcției din Ungheni, rotmistrul Iudenici²⁹. Schimbările teritoriale de după război au determinat autoritățile ruse să efectueze unele modificări în structura organizatorică a Corpului de jandarmi din Basarabia. Reanexarea ținutului Ismail la Imperiul Rus a dublat teritoriul administrativ al sudului Basarabiei și a impus extinderea structurii corpului, care a fost consolidată prin instituirea secției unice a corpului de jandarmi pentru ambele ținuturi din sud – Ismail și Akkerman (Cetatea Albă). Datorită importanței sale strategice, sediul secției a fost mutat din Akkerman (Cetatea Albă) la Ismail³⁰. Totodată, prin comasarea în cadrul unei secției a două ținuturi, au fost înființate secțiile corpului de jandarmi din ținuturile Iași și Orhei, cu sediul în orașul Bălți³¹; din ținuturile Hotin și Soroca, cu sediul în orașul Hotin. În cadrul secțiilor, în localitățile de frontieră, au fost înființate puncte de frontieră de jandarmi, după cum urmează: Ismail, Reni, Ungheni (care din secție a fost transformată în punct de jandarmi), Noua Sulița și, din 1884, Chilia. În localitățile de frontieră, pe lângă punctele de frontieră de jandarmi, erau instalate și posturi de frontieră de jandarmi, iar în unele localități din interiorul regiunii – posturi de observație, gestionate de sergenți ai corpului. Activitatea secțiilor, punctelor și posturilor de jandarmi era asigurată de detașamentele de jandarmi (structura Direcției și componența sa nominală este prezentată în Anexa 4). La 4 martie 1884, este înființat punctul de frontieră de jandarmi din Chilia, alcătuit dintr-un ofițer (ajutor de șef al Direcției în punctul Chilia) și patru unter-ofițeri (sergenți). Primul ajutor de șef al Direcției în punctul Chilia (șef de punct) a fost numit ștab-căpitanul Pavel Vârgolici, originar din Chișinău³².

Către anul 1885, componența Direcției guberniale a corpului de jandarmi din Basarabia se consolidează, ea devenind una compactă și omogenă, structura ei organizatorică rămânând intactă, cu unele remanieri minore, pe întreaga durată a secolului al XIX-lea. A crescut și nivelul profesional al ofițe-

²⁸ *Ibidem*, f. 81.

²⁹ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 4, f. 10.

³⁰ ANRM, F. 297, inv. 9, d. 2, f. 1.

³¹ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 9, f. 12.

³² ANRM, F. 297, inv. 2, d. 3, f. 10.

rilor corpului, toți ei trecând prin cursuri speciale de pregătire profesională de pe lângă Statul-major al Corpului de jandarmi din St. Petersburg. Direcția gubernială era structurată pe patru nivele organizatorice. Primul nivel reprezenta conducerea Direcției, constituită din șeful și adjutantul șefului Direcției. În anul 1885, șeful Direcției guberniale de jandarmi din Basarabia era general-maiorul Vladimir Alexeevici Ianov, iar adjutantul Direcției – porucicul Otto Alexandrovici Trentovius. Cel de-al doilea nivel reprezenta secțiile de jandarmi și era compus din ajutorii șefului Direcției în ținuturi și în orașele de frontieră. Astfel, ajutorul șefului Direcției în ținuturile Ismail și Akkerman (Cetatea Albă) era locotenent-colonelul Mihail Gavrilovici Crestinschi, în ținuturile Hotin și Soroca – locotenent-colonelul Mitrofan Ilici Iavorschi, iar în ținuturile Iași și Orhei – căpitanul Ivan Grigorievici Ciarnoluschi. Ajutorii șefului Direcției în localitățile de frontieră erau: în Novaselița (Noua Sulița) - ștab-căpitanul baronul Nicolae Ernest von Noltke, la Ungheni - ștab-căpitanul Ivan Filippovici Burcov, la Reni - ștab-căpitanul Iacob Moiseevici Varzar, la Ismail - ștab-căpitanul Nicolai Ivanovici Locev și la Chilia – căpitanul Constantin Savvovici Ianicovschi³³. Al treilea nivel îl reprezentau punctele/posturile de observație în localitățile din interiorul regiunii și localitățile situate de-a lungul frontierei de stat, gestionate de sergenții corpului de jandarmi. Punctele/posturile de observație din interiorul regiunii erau amplasate în localitățile: Chișinău (responsabil Procopie Stepanco), Hotin (Stepan Cerednicenco), Bălți (Fiodor Șomanschi), Edineț (Andrei Sofiev)³⁴, Otaci (Tifon Osinov), Sculeni (Alexandru Alâmov), Balatina (Filipp Tcacenco), Ismail (Fiodor Iațenco), Bolgrad (Danilo Streleț), Cahul (Nicolai Lihogudov), Leova (Simion Piscun), Akkerman/Cetatea Albă (Mihail Dicarev). Punctele/posturile de observație din localitățile de frontieră erau dispuse în: Ismail (Simion Șerementenco), Chilia (Kirill Borodavkin), Reni (Simion Horunji), Ungheni (Ivan Roman), Nisporeni (Grigorie Petrov), Lipcani (Procopie Vasiliev), Novaselița/Noua Sulița (Feodosie Muravițchi)³⁵. În sfârșit, al patrulea nivel îl alcătuiau detașamentele de jandarmi, aflate sub comanda nemijlocită a ajutorilor șefului de Direcție în ținuturi și localități.

Imediat după instituire, Direcția gubernială de jandarmi s-a confruntat cu răspândirea în Basarabia a ideilor narodniciste, curent dominant în mișcarea social-politică și antiguvernamentală din Imperiul Rus în anii 60-90 ai secolului al XIX-lea. Mișcarea, animată de ideile lui A. Hertzen și N. Cernâșevski, s-a cristalizat organizațional în 1861, când a fost înființată societatea secretă „Zemlia i Volia” („Pământ și libertate”), care includea mai multe cercuri

³³ Бессарабский Календарь на 1885 год. Кишинев: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1885, p. 63.

³⁴ ANRM, F. 297, inv. 2, d. 4, f. 14.

³⁵ *Ibidem*, f. 14 verso.

revoluționare autonome³⁶. Această societate a existat până în 1864, când s-a autodizolvat, dând naștere la un număr mare de cercuri antiguvernamentale, care activau atât în țară, cât și în străinătate, animate de ideile lui M. Bakunin, P. Lavrov, P. Tkaciov. După eșecul *mersului în norod*, revoluționarii ruși schimbă tactica luptei, înființând, în 1876, organizația revoluționară „Zemlia i Volia”, care avea ca scop pregătirea răscoalelor pe teritoriul imperiului. În 1879, „Zemlia i Volia” s-a scindat în două organizații independente – „Narodniaia volia” („Voința poporului”), care milita pentru metode teroristice în lupta împotriva țarismului, și „Ciornâi peredel” („Reforma neagră”), ai cărei membri erau adepții schimbărilor treptate în societate, prin propagandă în masele largi, în special în rândul țăranilor, și școlarizarea populației³⁷. Curentul narodnicist, fiind o mișcare a intelectualilor, își recruta membrii din rândul tineretului studios, al căror număr era destul de limitat, fapt ce permitea autorităților țariste să supravegheze această mișcare. Cele relatate mai sus se referă în întregime și la nou-înființata Direcție de jandarmi din Basarabia. Activitatea de combatere a curentului revoluționar, în special, a celui narodnicist, era bazată pe două principii: desfășurarea măsurilor de profilaxie a mișcării revoluționare și întreprinderea acțiunilor de urmărire, îndreptate spre anihilarea cazurilor concrete de activitate antiguvernamentală. Măsurile de profilaxie, întreprinse de jandarmi, prevedeau supravegherea secretă sau judiciară, în colaborare cu organele de poliție, a persoanelor aflate sub urmărire penală în dosare politice³⁸; urmărirea atentă a relațiilor tineretului studios, în special, ale studenților instituțiilor superioare de învățământ, cu clasele sociale inferioare³⁹; controlul asupra pătrunderii în regiune a literaturii interzise pentru difuzare în imperiu, cât și controlul privind respectarea regimului de vize de reședință și de trecere legală a frontierei de stat. Din îndatoririle respective, cea mai simplă era supravegherea tineretului studios, al cărui număr în Basarabia era destul de limitat.

Un rol important în activitatea narodnicilor era transportarea clandestină în Imperiul Rus a literaturii antiguvernamentale, activitate care a dat atâtea bătăi de cap jandarmilor basarabeni. În acest context, este necesar să menționăm că, în trecut, istoriografia marxistă atribuia meritul organizării contrabandei clandestine cu literatură interzisă în Imperiul Rus exclusiv cercurilor revoluționare și, în special, lui N. Zubcu-Codreanu. Astfel, cercetătorul marxist român, Gheorghe Haupt, susține că sarcina „tregerii peste granița românească a literaturii din străinătate [...] a fost încredințată

³⁶ И. Будаков, Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период. Кишинев: Картия Молдовеняскэ, 1959, р. 27.

³⁷ История СССР. Том второй. Россия в XIX веке. Кризис феодализма. Утверждение капитализма. Москва: Государственное Издательство Политической литературы, 1954, р. 591.

³⁸ ANRM, F. 297, inv. 1, d. 2, f. 67.

³⁹ *Ibidem*, f. 68.

lui N. P. Zubcu-Codreanu [...], care a pășit de îndată la realizarea acestei sarcini”⁴⁰. Afirmatia este reluată de cercetătorul I. Budac, care susține, în lucrarea sa, că „cercurile narodniciste din Moscova și Petersburg [...] încredințează lui Zubcu-Codreanu organizarea transportării literaturii în Rusia din străinătate prin Basarabia”⁴¹. Ideea prinde rădăcini, devenind o dogmă, prin introducerea ei de către cercetătorii I. Budac și Ia. Grosul în versiunea sovietică oficială a istoriei Moldovei, reprezentată în lucrarea *Istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*, vol.1, unde autorii susțin că Zubcu-Codreanu „se ocupă de organizarea și conducerea expedierii publicațiilor revoluționare din străinătate în cele mai mari orașe din Rusia”⁴². Lăsând la o parte faptul că pionieratul în organizarea transportării ilegale a literaturii din străinătate în Rusia prin Basarabia îi revine lui Z. Ralli-Arbore, care juca un rol de frunte în mișcarea narodnicistă, și nu lui N. Zubcu-Codreanu, ținem să menționăm că organizarea contrabandei „revoluționare” nu era meritul revoluționarilor narodnici. Cercetările autorului la acest capitol demonstrează că fenomenul contrabandei în Imperiul Rus avea un caracter constant, Basarabia servind drept una dintre principalele căi de tranzit a contrabandei în interiorul Imperiului. Contrabandiștii basarabeni se uneau în asociații și grupuri mari, desfășurându-și activitatea, atacând uneori chiar și pichetele de grăniceri⁴³. Conform datelor autorului, destul de incomplete din lipsa unei statistici oficiale, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Basarabia au fost înregistrate 260 de cazuri de contrabandă, ea ocupând al treilea loc în Imperiu privind contrabanda, după frontiera ruso-prusacă și ruso-austriacă⁴⁴. Toate cele relatate confirmă faptul că meritul organizării contrabandei aparține nu revoluționarilor, ci bandelor de contrabandiști locali, a căror rețea era utilizată de către revoluționari în scopurile lor.

Greul luptei cu fenomenul contrabandei îi revenea Corpului Independent de Grăniceri și organelor de poliție, jandarmii având misiunea de a coordona acțiunile și a prelua cazurile ce aveau legătură cu securitatea statului, activitate care era destul de inefficientă. În lipsa experienței și a unei pregătiri speciale, jandarmii cu greu făceau fața provocărilor, depistarea și prinderea revoluționarilor fiind bazată mai mult pe hazard, decât pe un lucru sistematic de combatere a fenomenului existent. Cât de ușor erau duși în eroare ofițerii

⁴⁰ Gheorghe Haupt, *Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse. 1849-1881*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955, p. 147.

⁴¹ И. Будак, Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период. Кишинев, Карта Молдовеняскэ, 1959, p. 100.

⁴² *Istoria Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*, Vol.1. Chișinău, Cartea Moldovenească, 1967, p. 547.

⁴³ Artur Leșcu, *Legislația punitivă și sistemul penitenciar din Basarabia, 1812-1864*. Chișinău: Valinex, 2021, p. 87.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 94.

corpului de jandarmi din Basarabia demonstrează cazul, descris cu lux de amănunte în memoriile sale de către Z. Ralli-Arbore. Deghizat în negustor evreu ambulant, cu perciunii falși lipiți la tâmpile, a trecut nestingherit podul de la Sculeni, fiind întâmpinat de un ofițer de jandarmi cu cuvintele „Uite, ăsta în fiecare zi trece ba încoace, ba încolo! Și toți sunt așa! Sunt convins că nu are altă ocupație decât contrabanda”⁴⁵. Acest ofițer de jandarmi era nu altcineva, decât căpitanul Nicolae Sozonov, ajutorul șefului Direcției Corpului de jandarmi din localitatea Sculeni⁴⁶. Un succes real al Direcției era aflarea, din întâmplare, la începutul lunii ianuarie 1876, despre activitatea lui N. Culeabco-Corețchi în calitate de coordonator și responsabil de transportarea literaturii ilegale din străinătate în Imperiu pe segmentul basarabean, el stabilindu-se în acest scop la Chișinău. Numai datorită faptului că, în timpul descinderii de către jandarmi în apartamentul său, el se afla la Odesa, N. Culeabco-Corețchi a evitat arestarea⁴⁷. Fugind din Rusia, a trăit în exil, de unde s-a întors în Imperiu și, la 13 mai 1879, a fost arestat, în Tiflis (Tbilisi)⁴⁸. Figurând în dosarul inițiat de către Direcția gubernială de jandarmi din Basarabia privind contrabanda politică, a fost transferat la Chișinău și încarcerat în citadela închisorii centrale din localitate. Desfășurarea anchetei a fost pusă în sarcina ajutorului procurorului regional Varzar și a unui „tânăr porucic de jandarmi [...] fără experiență”⁴⁹, care s-a dovedit a fi adjutantul Șefului Direcției, porucicul Otto Trentovius, absolvent al Școlii de infanterie din Riga, promoția 1875, care nici nu pregătea ofițeri, ci subofițeri pentru armată. Aceștia neavând experiență, ancheta a bătut pasul pe loc. Pentru a scoate ancheta din impas, în efectuarea ei s-a implicat Șeful Direcției, colonelul Vladimir Ianov, descris de către autor ca un „bătrânel pirpiriu și șters, de o statură mică”⁵⁰, care, la rândul său, nu a putut obține nimic, N. Culeabco-Corețchi, după 14 luni de detenție, fiind eliberat din lipsă de probe.

În legătura cu activitatea lui N. Culeabco-Corețchi, tot ocazional, la 2 decembrie 1875 a fost arestat țaranul satului Costuleni, Ion Begma, surprins cu două baloturi de contrabandă cu literatura interzisă⁵¹, iar în februarie 1876, la Zberoaia, a fost interceptat un lot de literatură clandestină, păstrat în 4 baloturi, care conțineau peste 2 000 de titluri de carte. Din lipsă de experiență

⁴⁵ Zamfir Arbure, *În exil. Din amintirile mele*. Craiova, Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, 1896, p. 120.

⁴⁶ Бессарабский Адрес-календарь на 1873 год. Кишинев: Типография Областного Правления, 1872, p. 180.

⁴⁷ Н. Кулябко-Корецкий, *Из давних лет. Воспоминания лавриста*. Москва: Издательство политкаторжан, 1931, p. 170.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 251.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 259.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 264.

⁵¹ И. Будаков, *Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1959, p. 119.

și din cauza greșelilor procedurale, ancheta s-a împotmolit, cazul ajungând în atenția Secției a III-a Cămarii Personale a Împăratului. În urma unei anchete de serviciu, au fost scoase la iveală un șir de neajunsuri și erori comise de persoanele însărcinate cu cercetarea dosarului, în special de căpitanul de jandarmi Mitrofan Iavorschi. În primul rând, după depistarea baloturilor cu literatură, ele toate nu au fost despachetate, fapt ce complica punerea sub acuzație a persoanelor implicate în transportarea lor. Ba mai mult, o lună de zile, din 21 februarie și până pe 23 martie 1876, dosarul a fost lăsat la o parte, anchetatorii pierzând oportunitatea de a profita de factorul surprinderii și al confuziei din partea bănuților. Abia la 23 martie au fost interogați 4 suspecti, care numai au confirmat faptul reținerii mărfii. Din 23 martie dosarul iarăși a fost lăsat baltă până în 11 aprilie, când a fost interogat cetățeanul Parhanschi, care a mărturisit despre implicarea în contrabandă a locuitorilor Chișinăului Boldișor și Constantin Popovici⁵². Imediat, căpitanul M. Iavorschi a efectuat perchezitiile în apartamentul închiriat de către C. Popovici și în casa mamei sale, unde a fost găsită valiza lui cu diferite documente cu conținut personal. În timpul perchezitiilor, M. Iavorschi a comis mai multe greșeli de ordin procedural. Astfel, documentele găsite au fost, pur și simplu, anexate la dosar, ofițerul nu a găsit timp să le analizeze, nu au fost interogați stăpânii apartamentului și mama lui C. Popovici și nu au fost luate măsuri pentru găsirea și prinderea lui⁵³. În luna mai a aceluiași an, în satul Bărboieni, de pe malul Prutului, în timpul raziei de căutare a contrabandei, desfășurate de către grăniceri, în vecinătatea casei lui Tanas Daragan a fost găsit un balot cu 9 cărți interzise, printre care se aflau și edițiile complete ale operei lui V. Alecsandri și manuale de gramatică românească. La interogatoriu, T. Daragan a mărturisit că aceste cărți i le-a dat Constantin Popovici pentru a fi transportate de la frontieră în interiorul țării⁵⁴.

Pe lângă literatura ilegală, contrabandiștii transportau cu succes peste hotarele țării caractere tipografice, dar și tipografii întregi, dându-le drept mașini agricole, pe care le expediau din România în mod oficial la stația Reni⁵⁵. În toamna anului 1879, au fost găsite, în mod ocazional, ascunzișuri cu caractere tipografice la Reni și la Chișinău⁵⁶. În pofida acestor succese, autoritățile țariste și, în special, corpul de jandarmi cu greu făceau față fenomenului contrabandei, rata finalizării anchetelor și condamnărilor pe acest

⁵² ANRM, F. 297, inv. 1, d. 2, f. 132 verso.

⁵³ *Ibidem*, f. 133.

⁵⁴ И. Будак, Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1959, p. 126.

⁵⁵ Zamfir Arbure, În exil. Din amintirile mele. Craiova. Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, 1896, p. 422.

⁵⁶ И. Будак, Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1959, p. 145.

articol fiind extrem de scăzută, atingând cota de aproximativ 7% din numărul total de rețineri⁵⁷. Conform datelor oficiale ruse, în perioada 1874-1877, pentru activitate revoluționară în Imperiul Rus au fost trase la răspundere 1 611 de persoane, dintre care condamnate – 1 054 de persoane. Printre cei condamnați 1,5 % îl constituiau țărani, învinuiți de practicarea contrabandei⁵⁸, și 18 erau agitatori din Basarabia⁵⁹.

Ținând cont de particularitățile provinciei ca punct de transbordare a contrabandei revoluționare, de lupta care necesita abilități mai mult militare decât analitice, la etapa inițială, statele Direcției erau completate cu ofițeri cu experiență militară, de luptă, transferați în cadrul serviciului de jandarmi direct din armată, fără vreo pregătire specială. Cel mai bine această practică poate fi observată în activitatea șefilor de Direcție. Primul șef al Direcției de jandarmi din Basarabia a fost Stepan Ermolin. Născut în 1810, de la 15 ani a îmbrățișat cariera militară, înrolându-se voluntar în armată și fiind repartizat cu serviciul în Regimentul de infanterie Iakutsk, cantonat din 1818 la Grimăncăuți⁶⁰, iar în anii 1829-1834 – la Briceni⁶¹. Practic, toată cariera sa militară era legată de Basarabia și Țările Române. În anii 1828-1829, a participat la Războiul ruso-turc, trecând prin toate campaniile și evidențiindu-se în luptele de la Silistria, Mesembria și Varna, iar în 1849 – în campania de înăbușire a revoluției din Ardeal, fiind decorat pentru curajul demonstrat cu ordinul Sf. Ana, clasa a 3-a cu fundă⁶². În toți acești ani, din 1825 și până 1854, a parcurs toate treptele carierei militare, începând cu gradul de podpraporcic și până la locotenent-colonel⁶³. Curajul său în lupte a fost răsplătit cu cea mai înaltă distincție militară – ordinul Sf. Gheorghe, clasa a 4-a, cu care a fost decorat în 1854. Tot în acel an, ca un cunoscător al Basarabiei și al Țărilor Române, a fost transferat, fără o pregătire prealabilă specială, din trupe în Corpul de jandarmi din Basarabia, iar în 1867 a fost numit în funcție de șef al Direcției Corpului de jandarmi din Basarabia⁶⁴. În această funcție a activat restul vieții, fiind promovat în grad de colonel, iar la 20 aprilie 1869 – în cel de general-maior și decorat cu ordinele Sf. Ana, clasa a 2-a, Sf. Vla-

⁵⁷ Artur Leșcu, *Legislația punitivă și sistemul penitenciar din Basarabia, 1812-1864*. Chișinău: Valinex, 2021, p. 91.

⁵⁸ А. Мальшинский, Обзор социально-революционного движения в России. Санкт-Петербург, 1880, p. 293.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 297.

⁶⁰ Anatol Leșcu, *Basarabia și asigurarea logistică a trupelor ruse în anii 1812-1874*. București: Editura Militară, 2018, p. 61.

⁶¹ Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1831, p. 237.

⁶² Список генералам по старшинству. Санкт-Петербург: Военная Типография, 1871, p. 771.

⁶³ Podpraporcic – gradul militar superior a corpului de sergenți, acordat numai nobililor.

⁶⁴ Ежегодник русской армии за 1873 и 1874 г.г. Часть II. Санкт-Петербург: Военная Типография, 1874, p. 74.

dimir, clasa a 3-a, și Sf. Stanislav, clasa 1⁶⁵. A decedat la 6 februarie 1872 și a fost înmormântat în Cimitirul central din Chișinău, de pe strada Armenească, unde mormântul său s-a păstrat până în zilele noastre.

Nu cunoaștem datele biografice ale celui de-al doilea șef de Direcție, locotenent-colonelului Victor Beletchi, dar, ținând cont că s-a aflat un timp scurt în această funcție (1873-1875), întrucât nu s-a arătat la înălțimea situației și a fost înlocuit de către colonelul Vladimir Ianov. Dacă primul șef al Direcției, St. Ermolin, cel puțin, era infanterist și cunoștea, cât de cât, specificul culegerii informației, al cercetării inamicului și organizarea ambuscadelor, atunci Vl. Ianov, după specialitatea sa militară, era marinar. Născut la 15 iulie 1820 în Kaluga, a făcut studii militare în cadrul prestigioasei Școli de marină (Corpul de cadeți de marină), după care a activat ca ofițer de marină în cadrul Flotei Mării Negre, sub comanda amiralului Nahimov. După desființarea Flotei Mării Negre, în urma înfrângerii Rusiei în Războiul Crimeei, trece în cadrul trupelor de uscat în calitate de adjutant al generalului A. Șnel, comandant al Regiunii 5 a Corpului de jandarmi, iar apoi – ca adjutant al Regimentului de ulani al arhiducelui Karl Ferdinand al Austriei (Belgorod de ulani). În anul 1866, trece cu serviciul în Corpul de jandarmi, fiind deja o personalitate formată, întreaga activitate a căruia era legată de alte preocupări profesionale. Odată cu reformarea Corpului, este numit în funcție de șef al Direcției de jandarmi din Volânia, iar în 1875 – la cea de șef de Direcție gubernială a Corpului de jandarmi din Basarabia. În această funcție a fost avansat, la 8 aprilie 1884, în grad de general-maior, funcția, în care a activat până la decesul său, survenit la 27 februarie 1888. După cum reiese din aceste scurte schițe biografice, niciunul din cei trei șefi ai Direcției nu avea competențele necesare pentru a gestiona o instituție specifică, cum era Corpul de jandarmi. Acest fapt nu putea să nu-și lase amprenta pe activitatea Direcției de combatere a fenomenului revoluționar din regiune.

Analizând activitatea Direcției de combatere a fenomenului norodnicist și a contrabandei revoluționare din Basarabia, putem afirma că această mișcare în Basarabia avea un caracter izolat și era strict supravegheată de poliție și de jandarmi, care jucau un rol secundar față de organele poliției. Datorită curenților interne caracteristice acestei instituții de stat la început de activitate, cum ar fi lipsa profesionalismului și a cadrelor de înaltă calificare, Direcția cu greu făcea fața situației, neavând posibilitatea de a opri valul de contrabandă revoluționară și răspândirea ideilor revoluționare printre populație, în special în rândul tineretului studios. Această stare de lucruri era tolerabilă pe timp de liniște și acalmie politică, dar putea genera mari probleme în perioade de crize politice sau de război. Influența narodnicismului în Basarabia nu a luat proporții nu datorită activității eficiente a jandarmilor, ci din cauza degenerării interne a mișcării.

⁶⁵ Список генералам по старшинству. Санкт-Петербург: Военная Типография, 1871, p. 771.

The struggle of the Bessarabian Gendarme Directorate with the phenomenon of political smuggling

The present research represents an attempt to study the struggle of the Bessarabian Gendarmerie Government Directorate with the phenomenon of revolutionary smuggling at the end of the 19th century. The social-political movement in the Russian Empire, and especially in Bessarabia, was at the centre of the concerns of the Independent Gendarmerie Corps and the regional Directorate. During that period in Bessarabia, the Norodnicist ideology became popular among the intellectuals, quite limited in terms of numbers. The circles of Norodniks abroad, including those in Romania, were intensely busy with the illegal passage of revolutionary literature and spare parts for clandestine printers across the borders of the empire. One of the regions through which this revolutionary contraband was carried out was Bessarabia, a phenomenon against which the Government Directorate of the Gendarmerie Corps was mobilized.

Keywords: *Russian Empire, Bessarabia, Bessarabian Gendarme Directorate, Norodnicist ideology, Norodniks, Gendarmerie Corps, revolutionary smuggling.*

Artur LEȘCU

doctor în istorie, lector universitar

Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport

e-mail: arturlescu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7756-9743.

TENTATIVE DE EMIGRARE A POPULAȚIEI DIN JUDEȚELE HOTIN, BĂLȚI ȘI CHIȘINĂU ÎN EXTREMUL ORIENT/ SIBERIA ÎN ANII 1894-1900

Din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, interesul pentru istoria provinciei, în general, și pentru problemele majore ce țin de politica social-economică a țarismului, la periferiile naționale ale Imperiului, în special, constituie un subiect actual și necesar de cercetare.

Subiectul pus în discuție are tangență cu înțelegerea problemelor majore legate de aplicarea în Basarabia a politicii de colonizare și deznaționalizare, a reformei agrare din 14 iulie 1868 și efectele ei asupra diferitor categorii de țărani din Basarabia. În acest context, vom analiza migrația sau tentativele de migrație a populației din Basarabia în Extremul Orient, prin prisma acestor aspecte, luând ca bază documente inedite care n-au fost puse în circuitul științific până în prezent.

Astfel, după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țăărani iobagi¹. Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult, odată cu implementarea politicii de colonizare cu populație alogenă (bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei etc.), care s-a bucurat de diverse înlesniri și privilegii din partea autorităților imperiale, la începutul secolului al XIX-lea².

Problema emigrației populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre și Extremul Orient/Siberia a fost abordată sporadic și, de cele mai multe ori, tendențios, în special, în literatura de specialitate din perioada țaristă³, sovietică – rusă și moldovenească⁴, precum și – cu o atitudine mai

¹ Dinu Poștarencu, *Exodul populației peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*. În: Revista de Istorie a Moldovei 1-2, Chișinău, 2003, p. 93-99; V. Tomuleț, *Exodul populației din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812-1828)*. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 2, Chișinău, 2012, p. 55-78.

² Valeriu Mutruc, *În așteptarea reformelor. Viața agrară a Basarabiei în primele decenii ale stăpânirii imperiale ruse*, Iași, 2021 passim.

³ Л. Берг, *Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство*, Петроград 1918, p. 213; А. Кауфман, *Переселение и колонизация*, Санкт-Петербург 1905, p. 48, 80; Н. Турчанинов, *Итоги переселенческого движения за время с 1896 по 1909 год*, Санкт-Петербург 1910, p.11; А. Штанге, *Историческая записка о крестьянской реформе в Бессарабской губернии*, Кишинев, 1911, p. 40, 49, 76.

⁴ *Istoria RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău 1984, p. 208-235; Я. Гросул, И Будак, *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*, Кишинев, 1956, с. 92-96; Я. Гросул, И. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905)*, Кишинев, 1972, с. 330-350; В. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинев 1979, с. 121.

obiectivă – în literatura de specialitate din Republica Moldova după obținerea independenței⁵.

În pofida acestui fapt, mai multe aspecte ale subiectului pus în discuție au continuat să rămână neelucidate (antecedentele și consecințele reformelor agrare din 1868; procesele sociale din satul basarabean după reformă; migrările populației în afara guberniei etc.), necesitând o cercetare specială și detaliată, iar altele au fost cercetate tendențios și unilateral (tulburările țărănești în anii implementării reformelor agrare și în perioada post-reformă etc.), sub impactul factorilor ideologici, așa încât se impune o reexaminare, o abordare critică și obiectivă, în baza unor noi izvoare inedite, ceea ce ne permite să punem în discuție tema dată.

Documentele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*, și Fondul 8, *Oficiul gubernial pe probleme țărănești din Basarabia*) ne oferă posibilitatea să afirmăm că primele manifestări ale emigrației populației din Basarabia s-au produs încă în anii '40 ai secolului al XIX-lea, atunci când sunt atestate primele cereri ale populației din provincie de a emigra în Crimeea și Caucaz⁶. Asemenea cereri au urmat să parvină în anii 1860 și 1861 de la țăranii din județele Hotin, Bălți și Chișinău⁷.

Analiza documentelor editate, supuse reevaluării, și a celor inedite, de arhivă, ne permite să constatăm că, odată cu aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, care a agravat și mai mult situația economică a țăranimii, insuficiența de pământ, dar și secetele frecvente și creșterea impozitelor, au constituit cauzele principale care au generat emigrarea populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre, Extremul Orient/Siberia.

Amintim că, în baza Regulamentului din 14 iulie 1868, suprafața lotului de împroprietărire a variat între 8 și 13,5 desetine, sau, în medie, țăranii au primit câte 7,39 desetine. Mărimea lotului depindea de așezarea geografică și fertilitatea solului. Pentru județele Hotin, Soroca, Chișinău și Bender au fost stabilite două categorii de loturi, iar pentru județele Iași, Orhei și Akkerman – o singură categorie. Cele mai mari loturi de pământ le-au primit țăranii din județul Bender – 10,5-11,5 desetine și din județul Akkerman – 13,5 desetine,

⁵ Nicolae Ciubotaru, Fenomenul migrației țăranilor basarabeni în regiunile îndepărtate ale Rusiei în secolul XIX – încep. secolului XX. În: *Probleme ale științelor socio-umane și modernizării învățământului*, Vol. 3, Chișinău 2012, p. 58-64; Ion Jarcuțchi, *Unele considerente privind migrarea țăranilor din județul Țiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, Chișinău 2005, p. 96-109; V. Scutelnic, Migrațiunea țăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia și Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). În: *Destin Românesc*, nr. 3-4, Chișinău, 2007, p. 115-132; Idem, Legislația imigraționistă rusă și exodul populației basarabene la finele secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3, Chișinău, 2008, p.107-113.

⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 1841, f. 1-24; d. 1860, f. 1-6.

⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7142, f. 6-7, 9-10.

iar cele mai mici loturi (8,0-8,5 desetine) – țăranii din județul Hotin⁸. Urmează însă să constatăm că unele gospodării țărănești au primit loturi mult mai mici decât suprafața medie indicată *supra*. După aplicarea reformei agrare, situația majorității țăranilor a rămas, practic, neschimbată, ba în unele județe s-a înrăutățit cu mult. Nu toți țăranii au primit pământul potrivit legii. În general, peste 100000 de țărani din Basarabia aveau, cel mult, câte un hectar de pământ în proprietate, 200000 de țărani dețineau câte 3,5 hectare și numai 150000 – peste 8 hectare de pământ⁹.

Izvoarele confirmă că, până în anii '90 ai secolului al XIX-lea, direcția principală de emigrare a țăranilor a fost Crimeea și Caucaz, care, geografic, erau cele mai aproape de Basarabia¹⁰.

Odată cu adoptarea legii din 13 iulie 1889 *Despre migrarea locuitorilor rurali și mic-burghezilor pe pământurile domeniiale*¹¹, procesele migraționiste din Basarabia se intensifică și se diversifică geografic, în evidență ieșind Siberia și Extremul Orient.

Pentru a reglementa emigrarea populației, autoritățile imperiale, în dependență de regiune, au emis un șir de regulamente.

Astfel, la 8 noiembrie 1860, a fost adoptat *Regulamentul privind popularea pământurilor aflate în posesiune din Crimeea de către imigranți străini*¹².

Emigrarea populației în Caucaz se realiza în conformitate cu *Regulamentul din 10 mai 1862 privind așezarea în fața de vest muntoasă caucaziană a cazacilor din Kuban și alți imigranți din Rusia*¹³, iar emigrația populației în districtul Cernomorsk era diriguată prin *Regulamentul privind popularea districtului Mării Negre și gestionarea acestuia din 10 martie 1866*¹⁴.

În vederea realizării procesului de emigrare a populației în regiunea Amur și Primorie (Extremul Orient), autoritățile țariste au emis *Regulamentul privind așezarea rușilor și străinilor în regiunile Primorie și Amur ale Siberiei de Est*¹⁵. Legea respectivă, adoptată la 20 martie 1861 pentru o perioadă de 20

⁸ Я. Гросул, И Будак, *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*, p. 60, 198-222; V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 502-503; V. Scutelnic, *Regulamentul despre relațiile agrare ale țăranilor regiunii Basarabia*. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1, Chișinău 2007, p. 60-78.

⁹ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, București, 2011, p. 104-105.

¹⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8662, f. 16-16 verso, 44-48, 51-52; d. 8633, f. 18-18 verso, 21, 45, 65-65 verso, 69; F. 8, inv. 2, d. 2087, f. 16, 20-29, 31-36; Viorel Bolduma, *Emigrația populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea și nordul Mării Negre (anii '70-'90 ai secolului al XIX-lea)*. În: *Tyragetia*. Istorie. Muzeologie. Anuarul Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Serie nouă. Vol. XIV [XXIX]. nr. 2, Chișinău, 2020, p. 185-200.

¹¹ *Полное собрание законов Российской империи*. (ПСЗРИ), Собр. третье. Т. IX. 1889. № 6198, СПб., 1891, с. 535-538.

¹² ПСЗРИ, Собр. II, т. XXXV, 1860, отд. второе, № 36298, СПб., 1862, с. 224-226.

¹³ ПСЗРИ, Собр. II, т. XXXVII, 1862, отд. первое, № 58256, СПб., 1865, с. 406-425.

¹⁴ ПСЗРИ, Собр. II, т. XLI, 1868, отд. первое, № 45093, СПб., 1868, с. 237-241.

¹⁵ ПСЗРИ, Собр. II, т. XXXVI. 1861, отд. первое, № 36928, СПб., 1863, с. 682-685.

de ani, a fost prelungită cu anumite completări în anul 1882, pentru o perioadă de încă 10 ani¹⁶, apoi în anul 1892 – iar cu 10 ani¹⁷.

Prin urmare, scopul autorităților imperiale era de a popula și valorifica aceste pământuri anexate încă din secolele precedente și a crea o bază socială solidă, formată din populație preponderent de origine slavă, similar cum a procedat în Basarabia, după anexarea acesteia la Rusia. În plus, țarismul urmărea scopul de a înlătura din regiunile europene ale Rusiei a populației sărace, nemulțămite de regim, pentru a preveni tulburările sociale, iar la periferiile naționale – de a slăbi elementul național protestatar.

Documentele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova¹⁸ ne oferă posibilitatea să afirmăm că, în perioada 1894-1900, un număr mare de cereri ale țăranilor de a emigra în regiunile Amur și Primorie și în Siberia, parvin din județele Hotin, Bălți și Chișinău.

Documentele incluse în aceste fonduri/dosare reprezintă corespondența dintre autoritățile țariste/centrale și funcționarii locali din Basarabia cu privire la cererile/tentativele de emigrare a țăranilor din județele Basarabiei, inclusiv din județele Hotin, Bălți și Chișinău, pe pământurile statului, în Extremul Orient și Siberia.

Totodată, dosarele conțin listele țăranilor dornici să emigreze, starea economică a acestora, cauzele emigrării, precum și încercările autorităților locale de a reglementa acest proces.

Astfel, la 25 noiembrie 1894, 8 familii de țărani din județul Hotin, localitatea Resteo-Otaci, avându-i ca împuterniciți pe Timofei Prokopenko și Ivan Covali, au depus cerere de emigrare în „orice gubernie” din Siberia din contul statului. În cererile depuse, țăranii invocau drept motiv lipsa terenului agricol și a banilor pentru întreținerea familiilor lor. În urma examinării cererilor depuse de țărani, autoritățile imperiale au respins, la 2 martie 1895, demersurile acestora, pe motiv că nu dețin suficiente resurse financiare pentru emigrare, iar statul nu acoperea cheltuielile de transport¹⁹.

Un alt grup de țărani din mai multe localități ale județului Hotin, alcătuit din 43 de familii, reprezentați de către Anton Cușnir, Ivan Dudca și Serghei Ceban, au depus, la 29 decembrie 1894 și 3 ianuarie 1895, o cerere comună pentru emigrare în regiunea Primorie, orașul Vladivostok, din contul statului. În adresare, țăranii menționau că se află într-o situație economică precară și și unica salvare o vedeau în emigrarea în orașul Vladivostok. Ca și în alte cazuri, autoritățile, la 16 ianuarie 1895, au respins aceste cereri. Motivul de bază era același – statul nu acoperea cheltuielile de deplasare a țăranilor în Extremul Orient. Emigrarea se realizează din contul celor dornici să emigreze. Autori-

¹⁶ ПСЗРИ Собр. III, т. XXXVI. 1882, отд. третье, № 633, СПб., 1886, с. 26-27.

¹⁷ ПСЗРИ, Собр. III, т. II, 1892, № 8755, СПб., 1895, с. 477-478.

¹⁸ A se vedea detaliat: ANRM, F. 329, Oficiul gubernial din Basarabia.

¹⁹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 216, f. 6, 8; d. 223, f. 1-4.

tățile mai motivau refuzul prin faptul că în Basarabia există o cerere mare de brațe de muncă, care sunt foarte bine plătite, și ele nu văd necesitatea emigrării în alte regiuni. Ispravnicul de județ urma ca informația dată să o aducă la cunoștința fiecărei familii din lista respectivă, sub semnătură²⁰.

La 16 ianuarie 1895, 14 familii de mic-burghezi, locuitori ai orașului Hotin, avându-i ca împuterniciți pe Spiridon Kuravski, Martin Gorbacevski și Vikenti Mihailovski, au depus cereri de emigrare în Siberia, în gubernia Tomsk. În cereri mic-burghezii motivau dorința de emigrare din cauza condițiilor de viață foarte proaste, apărute din lipsa acută de teren agricol. În urma analizei situației economice a fiecărei familii în parte, autoritățile au respins, și de data aceasta, cererile solicitanților, pe motiv că, în urma vânzării bunurilor pe care mic-burghezii respectivi le dețineau, ei nu puteau să adune sumele necesare pentru emigrare. Totodată, din cauza lipsei de bani, aceștia cereau să li se permită emigrarea din contul statului, cerând să le fie acordată susținerea financiară atât pentru a se putea deplasa în regiunea indicată, cât și pentru organizarea de noi gospodării la locul nou de trai. Autoritățile imperiale accentuau, în răspunsul dat la cererile mic-burghezilor, ca emigrarea se permite numai din contul celor dornici să emigreze, pe cont propriu²¹. Aceleași motive pentru emigrare a indicat, la 25 ianuarie 1895, în cererile depuse și grupul de țărani alcătuit din 24 de familii din localitățile Păscăuți, Tulbureni, Darabani, Levinți, Capeleuca din județul Hotin, reprezentați de Vasile Burlacu, Zaharie Gavriluik și Chiril Brânză. La 13 februarie 1895, aceste cereri ale țăranilor, la fel, au fost respinse²².

Din cauza insuficienței/lipsei terenului arabil, care era unica sursa de existență, un grup de țărani și **raznocinți**²³ din satul Mereni, județul Chișinău, alcătuit din 33 de familii, reprezentați de către Vasilie Gore, Gheorghe Racu și Gheorghe Crețu, au depus, la 18 iulie 1895, cereri de emigrare în regiunea Amur. La 10 august 1895, aceștia au primit refuz, pe motiv că emigrarea se permitea numai din contul țăranilor dornici să emigreze, fără susținerea statului. Ispravnicul de județ urma ca informația dată să o aducă la cunoștința fiecărei familii din lista respectivă, sub semnătură²⁴.

De altfel, în conformitate cu circulara nr. 11 din 19 februarie 1893, emisă de către Ministerul de Interne, cei dornici să emigreze în Extremul Orient pe cale terestră trebuiau să nu aibă datorii către stat, să dețină sumă minimă de 375-475 ruble pentru o familie alcătuită din 6 persoane²⁵.

²⁰ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 220, f. 2, 5, 12, 18.

²¹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 221, f. 1-11.

²² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 235, f. 1-2.

²³ **Raznocinții** constituiau persoanele aflate în serviciu statului, dar care nu au ajuns până la treapta de ober-ofițer, la fel și persoanele care, în general, nu se referă nici la una din categoriile sociale. (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Chișinău, 2012, p. 5).

²⁴ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 244, f. 1-2.

²⁵ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 211, f. 54.

Același răspuns, la data de 8 mai 1896, a urmat din partea autorităților și pentru țăranul din localitatea Sociteni, Gheorghe Pairele (soldat în rezervă), care, la 5 martie 1896, a depus cerere să i se permită împreună cu familia sa (4 persoane) să emigreze în regiunea Amur din contul statului. Acesta indica în cerere că deține în proprietate o casă, dar terenul arabil fiind nevoit să-l arendeze, din care cauză nu poate obține surse suficiente pentru a-și întreține familia²⁶.

Un răspuns similar au primit, la 5 aprilie 1896, și respectiv, 25 iulie 1896, țăranii Mihalachi Chetrari, Costachi Chetrari, Mihail Adeni și Constantin Adeni din localitatea Manoilești, la adresarea lor din 25 ianuarie, respectiv 16 februarie 1896, de a li se permite să emigreze din contul statului în regiunea Amur. Ei se plâneau, în demers, că nu dețin teren arabil în proprietate, arenda pământului era de 20 ruble desetina (1,09 hectare) pe an, din cauza secetei frecvente, respectiv în urma vânzării recoltei, abia pot achita arenda și impozitele²⁷.

Cereri pentru a li se permite să emigreze în regiunea Primorie din contul statului au depus, la 8 februarie 1896, și 6 familii de țărani din satul Ciopleni, județul Chișinău. Dar, fără să aștepte decizia autorităților (care avea să fie negativă, deoarece nu întruneau condițiile de emigrare), aceștia, fiind, probabil, presați de autoritățile locale, care nu doreau să piardă brațele de muncă, și-au retras cererile depuse pentru emigrare²⁸. Răspunsuri similare la demersurile lor de a li se permite emigrarea în regiunea Amur au primit, la 1 iunie 1896, și locuitorii orașului Chișinău: Gheorghe Gușan, Mihail Fabianovski și Nichifor Varenikov²⁹.

Într-o circulară urgentă cu nr. 5906, din 7 septembrie 1896, adresată judecătorilor, subprefecților, ispravnicilor județeni și șefilor de poliție din Basarabia, se sublinia că, luând în considerație cererile parvenite la Ministerul Afacerilor Interne de la țărani (în număr de 36 de persoane) ce locuiesc în satele Plahteevca și Țăriceanca Veche, județul Akkerman, de a emigra în regiunea Iujno-Ussuriysk, se considera oportun de a se forma, în Basarabia, grupuri de câte 100 de persoane anual, pentru a fi expediate, în primăvara anului următor (1897), pe cale maritimă, până la Vladivostok. În document se mai sublinia că, dacă vor exista și mai mulți doritori, cereile lor se vor accepta, cu condiția anunțării lor în prealabil.

În document mai erau stipulate privilegiile pentru emigranți în ținutul Iujno-Ussuriysk: a) fiecare familie primea câte 100 desetine de pământ și înlesniri la plata impozitelor pe o perioadă de 20 de ani; b) pe parcursul a 3 ani emigranții erau scutiți de impozitul funciar, atât de cel în natură, cât și de cel

²⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 399, f. 1, 3.

²⁷ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 408, f. 1-2; d. 445, f. 1-6.

²⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 437, f. 1-12.

²⁹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3025, f. 6.

în bani; c) în privința prestării serviciului militar, aceștia urmau să se supună normelor și rigorilor stabilite în ținutul dat; d) strămutarea se efectua din contul emigranților, dar, după sosirea la Vladivostok, coloniștii puteau primi, pentru întemeierea unei gospodării, un împrumut pentru o perioadă de 33 de ani (primii 5 ani fiind scutiți de rambursare, iar pe parcursul următorilor 28 de ani erau obligați să-l amortizeze prin cotizații de 6%); e) călătoria până la Odessa era achitată conform tarifului de circulație pe căile ferate pentru emigranți, iar de acolo până la Vladivostok – câte 90 de ruble pentru persoanele cu o vârstă mai mare de 10 ani, pentru copiii între 2 și 10 ani – câte 45 de ruble, iar pentru copiii mai mici de 2 ani – câte 22 de ruble 50 de copeici. Pentru transportarea bagajelor, ce depășeau norma admisibilă (2 puduri) se percepea o taxă de 1 rublă 40 copeici pentru fiecare pud³⁰; f) pentru a stimula creșterea numărului de femei ce intenționau să se strămute în ținut, s-a decis acordarea unor privilegii și înlesniri. Astfel, dacă familia era alcătuită din doi bărbați și trei femei, pentru una dintre ele cheltuielile pentru călătorie erau suportate de către stat; g) strămutarea se efectua primăvara, pentru ca noii sosiți să-și poată aranja gospodăria până la începutul sezonului rece³¹.

Cu toate acestea, din rapoartele ispravnicilor de județe, din cauza costurilor mari pentru deplasare pe cale maritimă, puține familii din localitățile basarabene au depus cereri pentru emigrare în regiunea indicată³².

Astfel, 13 familii din localitatea Resteo-Otaci, la 6 decembrie 1896, reprezentați de Andrei Malanciuk, Nichifor Krusenivskii și Stepan Simeniuk, din cauza lipsei de teren agricol și a resurselor financiare, s-au adresat autorităților centrale să li se acorde un credit, pentru a se putea strămuta împreună cu familiile lor în regiunea Iujno-Ussuriysk. La 31 decembrie al aceluiași an, aceștia au primit refuz, pe motiv că emigrarea se permitea numai din contul țăranilor dornici să emigreze, fără susținerea statului³³.

La 22 mai 1897, alte 7 familii din satul Tețcani, județul Hotin, reprezentate de Savrian Dvornik și Grigorie Prodaniuk, ce au depus cereri similare, la 14 decembrie 1896, pentru emigrare în regiunea Iujno-Ussuriysk, au primit refuz din aceleași motive – nu dețineau sumele necesare pentru a se putea strămuta în regiunea sus-indicată. Ispravnicul de județ urma să aducă la cunoștință această informație fiecărei familii sub semnătură³⁴.

La 10 martie 1897, un alt grup de locuitori ai satelor Lencăuți, Negureni și Macareuca, județul Hotin, compus din 8 familii, au depus cerere comună de emigrare în regiunea Iujno-Ussuriysk. Țăranii invocau că, din cauza arendei mari anuale de 12 ruble pentru fiecare desetină, a anilor secetoși, nu le ajung

³⁰ Un pud era egal cu 40 de funți, 40 de funți cu 16380,5 grame sau cca 16,4 kilograme.

³¹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 403, f. 1-3; F. 329, inv. 1, d. 100, f. 1-2.

³² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 403, f. 1-178.

³³ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 417, f. 1-4.

³⁴ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 451, f. 1-7.

resurse pentru întreținerea familiilor lor etc. La 27 septembrie 1897, în urma examinării situației financiare a fiecărei familii, autoritățile au refuzat să le acorde permisiunea pentru emigrare, din aceleași motive – lipsa resurselor financiare necesare pentru a se deplasa în regiunea indicată³⁵.

De altfel, din rapoartele ispravnicilor județelor Hotin, Bălți, Chișinău, adresate Guvernatorului Basarabiei, aflăm că, în anii 1898-1899, pentru a emigra în Extremul Orient, regiunea Iujno-Ussuriysk, nu a fost depusă nicio cerere din județele respective³⁶.

În legătură cu mobilizarea armatei țariste în Siberia de Est, Ministerul de Interne a emis o circulară către toate guberniile, inclusiv Basarabia, prin care se cerea autorităților locale să nu elibereze permise pentru emigrarea populației în regiunea Primorie în anul 1900³⁷.

Din această cauză, un alt grup de țărani din satul Nicoreni, județul Bălți, alcătuit din 80 de familii, reprezentați de către Ion Guțu și Gheorghe Serjant, au depus, la 25 aprilie 1900, cereri pentru emigrare în regiunea Amur, dar acestea au fost respinse la 31 mai 1900. Ispravnicul de județ urma ca informația dată să o aducă la cunoștința fiecărei familii din lista respectivă, sub semnătură³⁸.

La fel, cererile, depuse la 1 aprilie 1900 de către 30 familii de țăranii din satele Pârjota și Hiliuți, județul Bălți, reprezentați de Dumitru Furtună și Iacob Luca, de a emigra în regiunea Amur sau alte regiuni ale Siberiei, din același motiv au fost respinse la 31 mai 1900³⁹.

Prin urmare, toate cererile depuse în anul 1900 de către populația din localitățile Basarabiei au fost respinse⁴⁰.

Din aceste motive, ispravnicii de județe aveau obligația să raporteze lunar dacă nu au fost depuse cereri de emigrare. Astfel, pentru anul 1900 toți ispravnicii de județ din Basarabia au raportat că asemenea cereri n-au fost depuse. Dar, din cele expuse *supra*, am constatat că asemenea cereri au existat, chiar dacă toate au fost respinse. Aceasta se explică prin oferirea de către ispravnici a informației false, superficiale, neverificate, către autoritățile statului⁴¹.

Astfel, la 14 octombrie 1900, Grigorie Șkrabatovskii, ce reprezenta 67 familii de țăranii (425 persoane) din satul Răspopeni, județul Hotin,⁴² și la 24 noiembrie 1900, alte 80 de familii de țăranii (432 persoane), reprezentați de Ivan Makoveiciuk din localitatea Secureni, județul Hotin, din cauza lipsei de teren agricol, au depus cereri de a li se permite emigrarea din contul statului în județul Troițkii, gubernia Orenburg. Și în acest caz, cererile respective au

³⁵ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 663, f. 1, 8, 34.

³⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 654, f. 1-84.

³⁷ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 801, f. 1.

³⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3144, f. 2-2 verso.

³⁹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3169, f. 6.

⁴⁰ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 815, f. 1-7; d. 3151, f. 1-11; d. 3192, f. 1-4.

⁴¹ ANRM, F. 329, inv. 1, d. 190, f. 1-18.

⁴² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3166, f. 1-44.

fost respinse, pe motiv că, în baza circularei nr. 45 din 29 iulie 1894, emise de Ministerul de Interne al imperiului țarist, emigrarea în gubernia Orenburg, din cauza lipsei terenului agricol pentru emigranți, era interzisă⁴³.

Numărul familiilor din județul Chișinău, care au emigrat în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900, este reflectat în Tabelul 1.

Tabelul 1.

Lista localităților din județul Chișinău, ai căror locuitori au depus cereri pentru a emigra în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900, și acestea au fost respinse*

Nr. c/o	Localitatea	Anul	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urma să emigreze
1.	Chișinău	1894	2	8	Fără pământ (mic-burghezi, arendași)	Siberia de Vest
2.	Mereni	1895	33	165	Fără pământ (arendăși, raznocinți)	Amur/Primorie
3.	Sociteni	1896	1	4	Fără pământ (arendăși)	Amur/Primorie
4.	Mănoilești	1896	4	12	Fără pământ (arendăși)	Amur/Primorie
5.	Ciopleni	1896	6	30	Fără pământ (arendăși)	Amur/Primorie
6.	Sângera	1896	1	3	8 desetine pământ	Amur/Primorie
7.	Budești, Mereni, Buburici, Cimișeni	1896	80	400	Fără pământ (arendăși)	Amur/Primorie
8.	Chișinău	1896	3	10	Fără pământ (mic-burghezi, arendași)	Amur/Primorie
9.	Mereni	1897	1	5	Fără pământ (mic-burghezi, arendași)	Amur/Primorie
Total – 9 localități		1894-1900	131	637	Fără pământ (burghezi, raznocinți, arendași)	Amur/Primorie/Siberia de Vest

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 145, f. 3-6; d. 244, f. 1-8; d. 399, f. 1-4; d. 408, f. 1-4; d. 437, f. 1-12; d. 445, f. 1-6; d. 468, f. 1-32; d. 493, f. 1-57; d. 3025, f. 1-18.

⁴³ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3168, f. 1-15.

Datele de care dispunem confirmă că, pentru a emigra în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900, au depus cereri 131 familii (637 persoane) din 9 localități ale județului Chișinău, cele mai multe fiind din satele Mereni, Bubuieci, Budești, Cimișeni, ce reprezentau 114 familii.

La 29 martie 1900, 182 familii de țărani din județul Bălți, din localitățile Hăsnășenii Mici, Heciul Vechi, Heciul Nou, Țiplești și Țiplețești, avându-i ca împuterniciți pe Miron Belâi și Nicolae Prisăcaru, au depus cerere de emigrare în regiunea Iujno-Ussuriysk și Amur din contul statului. În cererile depuse, țăranii invocau drept motiv lipsa terenului agricol și a banilor pentru întreținerea familiilor lor. Aceștia subliniau că, chiar dacă o parte dintre ei dețin câte o desetină-două de teren agricol, primit prin moștenire, acesta nu este suficient pentru întreținerea familiilor lor numeroase. În cereri se mai menționa că arenda terenului agricol se urcă la 20 de ruble desetina pe an. De multe ori, moșierii cer plata în avans, iar din cauza secetei frecvente, țăranii sunt nevoiți să-și vândă animalele domestice, pentru a-și achita arenda terenului agricol și impozitele. Țăranii mai subliniau în cererile lor că, din cauza creșterii demografice, terenul agricol devine insuficient și scump. Totodată, din cauza lipsei de bani, aceștia cereau să li se permită emigrarea din contul statului, precum și să le fie acordată susținerea financiară atât pentru a se putea deplasa în regiunea indicată, cât și pentru organizarea de noii gospodării la locul nou de trai. În urma examinării cererilor depuse de țărani, autoritățile imperiale au respins, la 22 aprilie 1900, demersurile acestora, pe motiv că nu dețin suficiente resurse financiare pentru emigrare, iar statul nu acoperea cheltuielile de transport.

Totodată, în adresarea Direcției Migrațiune, din 29 februarie 1900, către guvernatorul Basarabiei, se cerea ca autoritățile să nu mai accepte demersurile de emigrare din partea țăranilor de etnie rusă în special, deoarece Ministerul de Interne consideră că emigrarea acestora din regiunile de hotar nu este dorită, pe viitor se va interzice complet emigrarea țăranilor din Basarabia în regiunea sus-indicată⁴⁴.

Numărul localităților și familiilor din județul Bălți, care au depus cereri pentru a emigra în Extremul Orient și acestea au fost respinse, este sistematizată în Tabelul 2.

⁴⁴ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 659, f. 2-2 verso, 5-6.

Tabelul 2.

Lista localităților din județul Bălți ai căror locuitori au depus cereri pentru a emigra în Extremul Orient și acestea au fost respinse în anul 1900*

Nr. c/o	Localitatea	Anul	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urmau să emigreze
1.	Heciul Vechi	1900	29	119	Fără pământ/arendași	Iujno Ussuriysk
2.	Rădoaia	1900	20	88	Fără pământ/arendași	Iujno Ussuriysk
3.	Hăsnășenii Mici	1900	58	282	Fără pământ/arendași	Iujno Ussuriysk
4.	Țiplești	1900	25	92	Fără pământ/arendași	Iujno Ussuriysk
5.	Țiplețești	1900	12	69	Fără pământ/arendași	Iujno Ussuriysk
6.	Heciul Nou	1900	38	156	Fără pământ/arendași	Iujno Ussuriysk
7.	Nicoreni	1900	80	400	Fără pământ/arendași	Amur
8.	Hiliuți, Pârjota	1900	30	150	Fără pământ/arendași	Amur
Total – 9 localități		1900	292	1356	Fără pământ/arendaș	Amur/ Iujno Ussuriysk

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 659, f. 7-12; d. 3144, f. 1-6; d. 3169, f. 1-9.

Datele tabelului confirmă că, pentru a emigra în Extremul Orient (Amur/ Iujno-Ussuriysk), în anul 1900 au depus cereri 292 familii (1356 de persoane) din 9 localități ale județului Bălți, cele mai multe fiind din satele Nicoreni și Hăsnășenii Mici, reprezentând 128 de familii (682 persoane).

Totuși, au existat cazuri când țăranii emigrau „samavolnic” în Extremul Orient/Siberia. Astfel, la 9 mai 1894, locuitorii orașului Chișinău, mic-burghезul Iulian Iakubovski (fost soldat, de confesie catolic, originar din gubernia Suvalsk), și țăranul Eduard Gammeli (originar din gubernia Petrokovsk) au depus cerere pentru a li se permite să emigreze în Siberia de Vest. În demers ei cereau să li se permită să emigreze din contul statului, din cauza lipsei de teren arabil, a bunurilor mobile și imobiliare. Ulterior, la 16 august 1894, autoritățile locale au stabilit că aceștia au emigrat, fără să mai aștepte răspunsul autorităților, care era, evident, negativ⁴⁵.

Din cauza condițiilor precare de trai în care au ajuns – lipsa terenului arabil, arenda scumpă a pământului –, la data de 25 martie 1896, un grup de 80 de familii de țăranii din satele Mereni, Budești, Bubuieci și Cimișeni, județul Chișinău, după ce au așteptat circa o lună de zile permisiunea de emigrare, cerând de la administrația căilor ferate 6 vagoane pentru aceasta, la fel,

⁴⁵ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 145, f. 1-13.

„samavolnic”, au încercat să emigreze în regiunea Primorie, dar au fost opriți la stația de cale ferată „Mereni”⁴⁶.

La 9 octombrie 1896, țăranii Teodor Leu, Aftenie Dimici, Dumitru Diaconu și Constantin Baci, împreună cu familiile lor, locuitori ai satului Mereni, județul Chișinău, după cum consemnează documentele de arhivă, la fel, erau dați ca plecați „samavolnic” în regiunea Primorie⁴⁷.

Alte două familii, ale lui Vasile Diaconiță și Dumitru Diaconiță, locuitori ai satului Mereni, au primit, la 19 mai 1897, actele necesare pentru a emigra în gubernia Tomsk, ca urmare a adresării autorităților din gubernia Tomsk către autoritățile basarabene, pe motiv că ei se aflau „samavolnic” de ceva timp în regiunea indicată, fără să fi avut răspuns din partea autorităților regionale din Basarabia⁴⁸.

La 26 martie 1900, frații Leonti și Petru Cojocari, în vârstă de 26, respectiv 20 ani, din localitatea Bulboaca, județul Hotin, au depus cerere de a emigra în regiunea Amur. În cerere, aceștia motivau că, din cauza lipsei de teren agricol, fiind tineri, nu-și pot întemeia familii. Banii agonisiți în urma prestării muncii sezoniere în diferite regiuni ale Basarabiei, precum și în alte gubernii limitrofe, unde adunau în jur de 30-45 de ruble pentru o perioadă de 8 luni pe an, nu erau suficienți pentru a duce un trai decent. Iar arenda unei desetine de teren agricol constituia 13 ruble pe an, ceea ce pentru ei era scump. Totodată, se sublinia că munca lor în Basarabia era remunerată cu 15-30 de copeici pe zi, ceea ce era foarte puțin. La 31 mai 1900, în urma examinării cererii de către autorități, frații Cojocari au primit refuz. Ulterior, sub pretextul că vor să plece la munci sezoniere în alte gubernii, primind pașapoarte valabile pentru un an de zile, aceștia, din spusele părinților și consătenilor, încă la începutul lunii iulie, au emigrat în regiunea Amur pentru trai permanent (constatare făcută la 18 iulie 1900 și de ispravnicul de județ în raportul adresat Guvernatorului Basarabiei)⁴⁹.

Subliniem faptul că au existat cazuri când locuitorii Basarabiei cereau să emigreze și în alte regiuni decât cele devenite deja tradiționale. Astfel, la 20 mai 1897, locuitorii orașului Hotin, Franț Olișevskii, fost soldat/ostaș, împreună cu familia sa (Franț Olișevskii fiind de confesiune catolică, iar ceilalți 4 membrii ai familiei – ortodocși), și Witold Corentovici, fost soldat/ostaș, cu familia sa (Witold Corentovici și soția sa Maria, de confesiune catolică, iar copii acestora, 3 persoane – ortodocși), au depus cereri către autorități să li se permită să emigreze în orașul Samarkand din contul statului. Aceștia se plâneau că de vreo 5 ani viața lor în orașul Hotin a devenit insuportabilă din cauza sărăciei în care au ajuns. Unica salvare o vedeau în emigrarea în orașul indicat. La 26 iunie 1897, din cauza lipsei de resurse financiare, aceștia

⁴⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 426, inv.3, f. 10-12.

⁴⁷ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 459, f. 8.

⁴⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 426, inv.3, f. 10-12.

⁴⁹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3150, f. 1-9.

au primit refuz din partea autorităților⁵⁰. Numărul localităților și familiilor din județul Hotin, care au depus cereri pentru a emigra în regiunea Amur/Primorie/Siberia și acestea au fost respinse, este sistematizată în Tabelul 3.

Tabelul 3.

Lista localităților din județul Hotin, ai căror locuitori au depus cereri pentru a emigra în Siberia și Extremul Orient/ Siberia și acestea au fost respinse în anii 1894-1900*

Nr. c/o	Localitatea	Anul	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urmau să emigreze
1.	Resteo-Otaci	1894	8	40	Fără pământ/arendași	Siberia
2.	Darabani, Dăncăuți, Capilauca, Cruglic	1894	43	215	Fără pământ/arendași	Primorie/Vladivostok
3.	Hotin	1895	14	70	Fără pământ/mic-burghezi	Siberia/gubernia Tomsk
4.	Păscăuți, Tulbureni, Darabani, Levinți, Capilauca	1895	24	120	Fără pământ/arendași	Primorie/Vladivostok
5.	Resteo-Otaci	1896	13	65	Fără pământ/arendași	Iujno-Ussuriysk
6.	Tețcani	1896	24	115	Fără pământ/arendași	Iujno-Ussuriysk
7.	Lencăuți, Nagoreni, Macareuca	1897	8	41	Fără pământ/arendași	Iujno-Ussuriysk
8.	Pererâta, Tețcani	1900	167	835	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
9.	Vasileuți, Ojeva	1900	112	590	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
10.	Beleavineț, Gromodzeni, Coteala	1900	61	300	Fără pământ/arendași	Amur/Primorie
11.	Securenii Răspopeni	1900	147	860	Fără pământ/arendași	Siberia/ gubernia Orenburg
Total – 22 localități		1894/1900	621	3251	Fără pământ /arendași/ mic-burghezi	Amur/Primorie/ Siberia

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 216, f. 1-15; d. 220, f. 1-20; d. 221, f. 2; d. 235, f. 1-12; d. 417, f. 1; d. 451, f. 2; d. 663, f. 3-4; d. 815, f. 1-7; d. 3151, f. 1-21; d. 3192, f. 4; d. 3166, f. 1-44; d. 3168, f. 1-15.

⁵⁰ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3059, f. 1-8.

Datele tabelului confirmă că, pentru a emigra în Extremul Orient și Siberia, în anii 1894-1897 au depus cereri doar 134 familii (666 persoane) din 14 localități, iar în anul 1900 au depus 487 de familii, cu un număr de 2585 persoane, din alte 9 localități ale județului Hotin, cele mai multe fiind din satele Pererâta/Tetșcani și Securenii/Râspopeni, reprezentând 314 familii (1695 persoane). Subliniem faptul că existau mai multe cazuri când țăranii din câteva localități formau o listă comună (Beleavineț, Gromodzeni, Coteala, Păscăuți, Tulbureni, Darabani, Levinți, Capilauca Lencăuți, Nagoreni, Macareuca).

Au fost și cazuri când locuitorii Basarabiei au obținut permisiunea din partea autorităților locale pentru a emigra. Astfel, la 5 martie 1896, țăranul Luchian Țurcanu, locuitor al satului Mereni, în urma cererii sale, întrunind condițiile pentru emigrare, obținând în urma vânzării bunurilor sale suma de 400 de ruble, a primit permisiunea și actele necesare pentru a emigra în regiunea Primorie, împreună cu familia (3 persoane)⁵¹.

La 1 iunie 1896, locuitorul orașului Chișinău, Vorfolomei Zaencikovski (fost soldat, țăran de stat, originar din gubernia Volânia), și la 7 iunie 1896, locuitorii satului Mereni, țăranii Ion Diaconu, Andrei și Grigorie Sava, au primit permisiunea să emigreze în regiunea Primorie⁵².

La 24 iunie 1900, au primit permisiunea pentru a emigra în regiunea Akmolinsk și mic-burgherii Samuil Melnicenko și Ion Melnicenko, locuitori ai orașului Chișinău⁵³. Numărul familiilor din județul Chișinău care au emigrat în regiunea Primorie/Amur/Siberia în anii 1894-1900 este sistematizat în Tabelul 4.

Tabelul 4

Lista localităților din județul Chișinău ai căror locuitori au emigrat în Extremul Orient/Siberia în anii 1894-1900*

Nr. c/o	Localitatea	Anul emigrării	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor acceptate să emigreze	Regiunea unde urmau să emigreze
1.	Mereni	1896	8	32	Fără pământ (arendași)	Amur/Primorie
2.	Chișinău	1896	1	5	Fără pământ (arendași)	Amur/Primorie
3.	Mereni	1897	1	3	Fără pământ (arendași)	Amur/Primorie
4.	Chișinău	1900	2	9	Fără pământ (mic-burghezi, arendași)	Akmolinsk/Siberia

⁵¹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 422, f. 1-10.

⁵² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 459, f. 4; d. 3025, f. 6.

⁵³ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 3162, f. 10-11.

Total – 2 localități		1896- 1900	12	49	Fără pământ (mic-burhezi, aren- dași)	Amur/Primorie/ Akmolinsk/Si- beria

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 422, f. 3; d. 426, f. 1-12; d. 399, f. 1-4; d. 408, f. 1-3; d. 493, f. 3, 20; d. 3162, f. 1-7.

Datele sistematizate în Tabelul 3 confirmă că, pentru a emigra în Extremul Orient/Siberia, în anii 1894-1900 au fost acceptate 12 familii (49 persoane) din 2 localități ale județului Chișinău – satul Mereni și orașul Chișinău.

În cazul în care locuitorilor din județele Hotin, Bălți și Chișinău li se acceptau cererile de emigrare sau plecau „samavolnic” și alegeau calea ferată, aceștia trebuiau să se deplaseze până în orașul Akmolinsk, apoi, de acolo, urmau să ajungă la stația Obi, calea ferată Siberiană, de unde, pe râurile Siberiei, până la orașul Blagovescensk, regiunea Amur, parcurgând peste 10 mii verste⁵⁴.

Termenii acestor deplasări puteau dura de la 4-5 luni până 2-3 ani, dacă, desigur, nu se întâmpla nimic pe parcurs. Însă nu toată lumea putea să ajungă în Extremul Orient, unii se îmbolnăveau și rămâneau pe drum, alții muriau, alții nu au avut forța și resursele necesare de a ajunge la destinație, așa că mulți emigranți s-au stabilit în Siberia și în regiunea Transbaikal⁵⁵.

În conformitate cu prelungirea termenului de valabilitate pe o perioadă de încă 10 ani a *Regulamentului cu privire la așezarea rușilor și străinilor în regiunea Primoria și Amur a Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, țăranii ajunși la destinație se bucurau de un șir de înlesniri. Ei urmau să primească 100 de desetine de teren agricol pe cap de familie, în folosință de la stat, pe un termen de 20 de ani, cu dreptul de răscumpărare la prețul de 3 ruble desetina. Noii veniți erau eliberați de toate impozitele pe un termen de 3 ani. În ceea ce privește satisfacerea serviciului militar, aceștia urmau să se supună normelor și rigorilor stabilite în ținutul dat, ca și localnicii⁵⁶. Ajunși la destinație, țăranii mai puteau beneficia de un ajutor de stat în valoare de 250 de ruble, pentru a-și întemeia noua gospodărie⁵⁷.

Totuși, documentele de arhivă ne relatează situații când țăranilor, care, în urma vânzării bunurilor, puteau să obțină suma necesară pentru emigrare, le-a fost refuzată examinarea cererii, pe motiv că și „aici se poate descurca foarte bine”. La această concluzie a ajuns ispravnicul județului Chișinău, în

⁵⁴ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 173.

⁵⁵ В. Редчун, *К вопросу об особенностях переселенческой политики Российского правительства на Дальнем Востоке во второй половине XIX-века: правовой аспект*. В: Культура и наука Дальнего Востока, №2 (22) (Хабаровск 2017), 89-90.

⁵⁶ ПСЗРИ, Собр. III, т. II, 1892, № 8755, СПб., 1895, с. 478.

⁵⁷ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 85 verso.

răspunsul dat la 3 septembrie 1896 țăranului Ion Ciocârlan (3 membri în familie), locuitor al satului Sângera, care dorea să emigreze în regiunea Amur. În urma analizei situației economice, s-a constatat ca acesta deținea în proprietate privată 8 desetine de teren arabil, 2 bivoli, imobil propriu și o vacă⁵⁸. Acest refuz îl putem explica prin faptul că, de multe ori, decizia de a permite emigrarea sau nu era la latitudinea autorităților locale, motivul fiind ca nu doreau să-și piardă contribuabilii.

În schimb, la 3 septembrie 1896, țăranul Constantin Răducan (5 membri în familie), din aceeași localitate, care, în urma vânzării bunurilor sale, ar fi obținut suma de 610 ruble, primind permisiunea de emigrare în regiunea Amur, în cele din urmă, a refuzat⁵⁹. La fel au procedat și mic-burghezul Gheorghe Danu din satul Budești și țăranul Gheorghe Prodan și Teodor Ciobanu din satul Mereni, locuitorul orașului Chișinău Grigore Mândru⁶⁰. Credem însă că motivul real a fost că aceștia nu au reușit să-și vândă bunurile și exista presiunea/piedici din partea moșierilor locali, care nu doreau să piardă brațe de muncă.

Din datele dosarelor studiate mai observăm că aproape toate cererile au fost respinse de autorități, deoarece țăranii, fiind fără pământ și fără bani, cereau ca statul să acopere toate cheltuielile de drum, ceea ce contravenea *Regulamentului cu privire la așezarea rușilor și străinilor în regiunea Primorie și Amur ale Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, care stipula că fiecare solicitant urma să ajungă pe cont propriu la destinație. Toate aceste familii, chiar vânzând bunurile pe care le dețineau, nu adunau sumele necesare minime pentru emigrare⁶¹.

Din cele expuse conchidem că, după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țărani iobagi. Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult, odată cu implementarea politicii de colonizare și de deznaționalizare, practică de autoritățile imperiale, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, cu populație alogenă (ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei etc.), care a beneficiat de anumite înlesniri și privilegii.

Cauza principală a emigrației populației din Basarabia în Extremul Orient urmează a fi identificată în procesele demografice care s-au produs în provincie în prima jumătate de secol, în politica de colonizare și de deznaționalizare, promovată de administrația imperială rusă, în consecințele reformei agrare din 1868, secetele, epidemiile frecvente și creșterea impozitelor.

⁵⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 448, f. 9.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 10.

⁶⁰ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 493, f. 33-34, 48; d. 3025, f. 10.

⁶¹ ПСЗРИ, Собр. III, т. II, 1892, № 8755, СПб., 1895, с. 477-478.

Din aceste motive, în perioada anilor 1894-1900, din județele Hotin, Bălți și Chișinău au parvenit un număr total de 1056 de cereri (5293 persoane) de a emigra în Extremul Orient/Siberia, cele mai multe fiind din județul Hotin, 621 de cereri (3251 persoane), drept cauză principală fiind invocată lipsa pământului agricol. Însă, dată fiind lipsa mijloacelor financiare proprii pentru a ajunge la destinație, au fost acceptate doar 12 cereri (49 persoane), toate fiind din județul Chișinău.

Autoritățile imperiale, practic, nu puneau piedici în vederea acordării permisiunii pentru emigrarea populației. Condiția principală era să se respecte circularele și regulamentele emise, conform cărora era permisă emigrarea.

Attempt to emigration the population from Hotin, Chisinau, Balti country into the The Far East/Siberia in the years 1894-1900

In this article, based on archive materials and published works, the author analyzes attempts to emigration of the population from the Hotin, Chisinau, Balti county in into the The Far East/Siberia, in the years 1894-1900. The main cause of population emigration is to be identified in the demographic processes that took place in the province in the first half century, in the policy of colonization and denationalization promoted by the Russian imperial administration, in the consequences of the agrarian reform of 1868, frequent droughts, epidemics and raising taxes. The imperial authorities practically did not stand in the way of granting permission for the emigration of the population. The main condition was to comply with the circulars and regulations issued, according to which emigration was allowed.

Keyword: *Bessarabia, the Far East, Siberia, Hotin, Chisinau, Balti, emigration, peasants, petty bourgeois, settlers, land.*

Viorel BOLDUMA

doctorand

Universitatea de Stat din Moldova

lector universitar

Universitatea Pedagogică de Stat

„Ion Creangă” din Chișinău

boldumaviorel1974@gmail.com

ORCID-0000-0003-2111-3701

PRIMII CREȘTINI EVANGHELICI ROMÂNI DIN BASARABIA

Mișcările evanghelice au pătruns în Basarabia prin intermediul coloniștilor germani, molocanilor, ștundiștilor și baptiștilor refugiați din Rusia din cauza persecuțiilor. Ieremia Cioban din Bender este primul român care a îmbrățișat credința ștundiștilor, pentru care a fost judecat, întemnițat și exilat în Caucaz. Molocanii nu au înregistrat convertiri din rândul românilor din Basarabia. Românii basarabeni care au lucrat sau și-au făcut studiile în Odesa s-au convertit în urma frecventării bisericii baptiste din acel oraș. În Soroca au venit misionari baptiști din Kiev, care au reușit convertiri în rândul românilor din acea regiune. Credința baptistă a înregistrat cel mai mare număr de convertiți dintre românii basarabeni și azi a ajuns să fie a doua confesiune din țară, înregistrând peste 32,500 de credincioși.

Primii creștini evanghelici care au ajuns în Basarabia au fost husiți, care fugeau de persecuțiile din Europa și cărora domnitorii Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare le-au oferit refugiu. În perioada medievală, ideile reformate au venit relativ repede în Moldova și au găsit sprijinul unor domnitori, dar nu au prins teren la moldoveni, ci s-au răspândit doar printre sași și maghiari. Au existat domnitori care au prigonit pe protestanți și au împiedicat răspândirea învățăturii lor. Ideile protestante nu au prins rădăcini la românii din Moldova în perioada medievală. După ei au urmat molocanii din Rusia, care, din nou, au căutat refugiu în Basarabia. Odată cu anexarea Basarabiei în 1812, împăratul Alexandru I a invitat aici coloniști germani, printre care a fost un număr bun de pietiști. Nu găsim documente care să ateste convertirea românilor din Basarabia la aceste confesiuni, până când au apărut primii ruși și ucrainenii care s-au convertit la pietism și așa a apărut mișcarea ștundistă. Atunci a fost înregistrată și prima convertire a lui Ieremia Ciobanu născut din tată român și mamă rusoaică.

Ieremia Cioban și ștundiștii din Bender

Prezența ștundiștilor în orașul Bender este bine documentată prin cazul lui Ieremia Cioban. Misionarii antisectari ortodocși susțineau că în orașul Bender ștundismul a fost adus pe la anul 1876 de către muncitorii veniți să lucreze la construcția căii ferate Bender - Galați.¹ Nu dispunem de alte surse referitoare la acel grup. Cazul lui Ieremia Cioban nu are legătură cu acel grup și s-a întâmplat cu 13 ani mai târziu. Ieremia Cioban a fost un ștundist din

¹ *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, nr. 16, 1894, p. 257.

Bender, care a fost arestat și condamnat la închisoare și exil pe viață în Caucaz pentru credința sa. Din exil Ieremia a scris la revista *Svobodnoe Slovo* (Свободное Слово) trei scrisori, din care putem afla istoria vieții sale, mai ales că în una din ele a prezentat motivele din care a părăsit Biserica Ortodoxă și a relatat mărturia convertirii sale la credința evanghelică. Ieremia s-a născut în anul 1858 în Bender.² Tatăl lui, de etnie română, a fost un om abuziv, care totdeauna venea acasă în stare de ebrietate, și mama trebuia să fugă cu copiii, ca să evite bătăile. Ieremia a vrut să-și trăiască viața diferit și, când a cerut sfatul bătrânilor din localitate, a fost îndemnat să-și găsească rostul lucrând, ca să aibă bani pentru a bea cu prietenii. Ieremia a cerut direcție pentru viață de la preotul bisericii ortodoxe, care l-a învățat să vină sistematic la biserică și să plătească toate acatistele și asta a făcut mulți ani. Când a văzut că preotul este bețiv și imoral, căci trăia în adulter cu soția vecinului, Ieremia a încetat să mai meargă la acel preot și a hotărât să facă un pelerinaj pe jos la mănăstirile din Kiev. Se credea că pelerinajul pe jos la mănăstiri avea valoare mântuitoare. Pelerinii erau numiți pribegi și pelerinajul se numea „drumul pribegiei”. Ei erau îmbrăcați în haine de călugăr și „verigi” - niște fiere grele pe care le purtau crezând că așa își înfrânează firea³. Ajuns aproape de prima mănăstire, s-a oprit la un izvor, ca să se spele și să-și schimbe hainele după un drum lung. În momentul acela a trecut pe lângă el alergând o fată îmbrăcată într-o rochie frumoasă și a intrat în pădure, iar peste un timp scurt a alergat după ea un călugăr. Ieremia s-a mâhnit și și-a dat seama că în zadar a făcut acel drum lung și anevoios, dacă tot imorali sunt și slujitorii de la mănăstire. Totuși a mers și s-a închinat la toate mănăstirile. Întors acasă de la Kiev, a învățat repede să citească de la un militar care locuia cu chirie la el, apoi a cumpărat Noul Testament, în anul 1888, și a început să-l citească. Tocmai la vremea aceea vecinul lui Ieremia s-a certat cu soția și ea a mers să se plângă preotului Alexandru Samohvalov, care așa „milă” a avut de ea, încât a oprit-o la el acasă să-i fie slugă. Cu ea venise și o fetiță de 6 ani, care a povestit apoi lucrurile rușinoase pe care le făcea preotul cu soția acelui bărbat. Când a aflat soțul ei unde se afla și a venit să-și ia nevasta acasă, preotul l-a apucat de gât și l-a îmbrâncit. A venit și a doua oară, apoi cu martori, și preotul tot nu-i permitea femeii să plece acasă la bărbat. De gelozie, bărbatul înfuriat a spart geamurile casei preotului. După acest caz, Ieremia a încetat definitiv să mai meargă la biserica ortodoxă.⁴ Peste două săptămâni, trimis de preotul Alexandru Samohvalov, au venit la Ieremia preotul Sevastian Durukov și un diacon, care au adus cu ei cărți despre tradiția ortodoxă și ceva reviste. L-au întrebat pe Ieremia de ce a încetat să mai frecventeze biserica ortodoxă. Iere-

² *Свободное Слово*, 1903, Nr.7, p. 8.

³ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, Museum 2000, p. 11.

⁴ *Свободное Слово*, 1903, Nr.7, p. 9.

mia a întrebat și el, mirat, de ce au venit anume la el, când sunt atâția care nu vin la biserică și câte jumătate de an. Preotul i-a răspuns că de ceilalți mai puțin îi pasă, dar se îngrijorează de cei care frecventează sistematic biserica și încetează brusc să mai vină, pentru că ei repede se alipesc de ștundiști și, ca să-l avertizeze pe Ieremia, i-au dat revistele în care era scris despre ștundiști și „pericolele” care vin cu ei. Citind revistele, Ieremia a aflat despre ștundiști, în ce orașe locuiau, că studiază Noul Testament și că trăiesc după învățătura lui Hristos, că după convertire încetau să fumeze, să trăiască în beții și, urmând credința, duceau o viață cumpătată. Vizita preotului Durukov a fost înainte de Paști, dar nu a dat rezultatele așteptate de clericii ortodocși și Ieremia nu a venit la biserică nici la Paște. A treia zi de Paște, preotul a pus la cale pe niște bețivi să-l bată pe Ieremia. Mai întâi au venit acasă la Ieremia preotul cu diaconul, i-au adus cartea „Viața sfinților” și au început să-i citească. S-au adunat mai mulți oameni în casă și stăpânul, când a văzut, a încuiat ușa și poarta, ca să nu mai vină alții, iar în casă a început o polemică care a durat până la ora 11 de noapte. Atunci au venit bețivii instigați de preot, au sărit gardul și au înconjurat casa, ca să nu poată fugi nimeni. I-au cerut preotului să binecuvânteze bătaia, căci toți aveau în mâini ciomege sau pietre. Ieremia i-a spus preotului să-i oprească, dar și preotul era speriat, căci bețivii deveniseră de necontrolat. Ieremia a început să strige și, din fericire, ofițerul din oraș a trimis patrula, căci auzise de planurile gloatei bărbaților beți și așa i-a alungat pe la casele lor, înainte să înceapă bătaia. Nu este de mirare că gloata se purta așa, căci era instigată chiar de clerul ortodox la răutate și violență. Ne putem da seama despre proporțiile defăimărilor care erau aduse la adresa ștundiștilor, dacă chiar în revista eparhială scria că „ștundiștii vor prăji în tigăi și le vor bate cuie în tălpi celor care îi contrazic⁵”. După aceasta, preotul le-a spus oamenilor la slujbă să nu mai comunice cu Ieremia Cioban și s-a liniștit pentru o vreme. În vremea aceea a venit un bătrân din gubernia Kiev, care l-a ajutat pe Ieremia în studierea Scripturilor, căci el nu mai mergea la biserica ortodoxă, ci rareori vizita adunarea molocanilor din Bender. După aceasta, Ieremia Cioban a început să le predice oamenilor Evanghelia și în casa lui se organizau ore de rugăciune. Un predicator din Cișmele a vizitat acest grup⁶. În același an 1889, a avut loc un caz care a agravat situația lui Ieremia Cioban. Un om bogat din Bender, pe nume Alexandr Fedorenco, a mers cu tovarășul său la crâșmă și, după ce s-au îmbătat și au avut un conflict, tovarășul l-a omorât și a ascuns cadavrul. Soția celui dispărut a mers la preot să ceară sfatul, iar el a învățat-o să cumpere pânză albă, din care să facă un sac și să-l umple cu pământ. Apoi, sacul să-l pună într-un sicriu și să facă înmormântarea soțului, căci „pământ este și în pământ se va întoarce”. Femeia

⁵ Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 17, 1892, p. 394.

⁶ Ibidem, p. 391.

a făcut după cuvintele preotului, care a cerut de la ea pentru această înmormântare neobișnuită și stranie suma de 40 de ruble. Salariul unui muncitor de la uzină din acea vreme rareori ajungea până la 13 ruble pe lună. Deci plata luată depășea salariul pentru trei luni. Peste șapte săptămâni de la înmormântarea sacului cu pământ, a fost găsit cadavrul celui ucis și preotul a făcut înmormântarea, cerând femeii încă 5 ruble, căci în mod obișnuit lua 6 sau 7 ruble pentru o înmormântare. În indignarea sa, Ieremia i-a trimis preotului un bilețel și i-a cerut să se pocăiască de această nelegiuire, căci altfel amenința să scrie la ziare, ca să facă cunoscută fapta. Preotul nu s-a pocăit, dar ne putem da seama ce a făcut din felul cum au decurs mai departe evenimentele. A venit la Ieremia acasă pristavul (ofițer de poliție) și ureadnicul (subofițer de poliție), l-au arestat și i-au cerut să recunoască că a vorbit împotriva împăratului, dar când l-au dus la anchetator, a fost eliberat. În toamna anului 1889 a venit la Bender Ivan Leasoțchii, un credincios ștundist, care a fost exilat împreună cu soția și 10 copii din gubernia Kiev, după ce petrecuse câțiva ani în închisorile din acea regiune. Ieșit din închisoare, a fost întristat rău de neînțelegerile care apăruseră între credincioși și a hotărât să se întoarcă înapoi la Biserica Ortodoxă. Persecuțiile nu au reușit să clatine credința acestuia, așa cum a fost la vederea neînțelegerilor dintre frații săi de credință. Dar, foarte curând, a ajuns la concluzia că a făcut o mare greșală și s-a văzut trădător. Fusesse excomunicat de către comunitatea ștundistă din care făcuse parte. Pentru că dorea să facă ceva pentru credincioși, s-a bucurat când au venit la el un grup de 40 de oameni dintr-un sat vecin, care erau persecutați pentru că citeau Biblia. Ei l-au rugat să scrie guvernatorului o scrisoare din numele lor. Faptul ajuns la cunoștință, l-a supărat pe preotul ortodox, care a influențat pe reprezentanții statului să-l exileze pe Ivan Leasoțkii împreună cu soția și 10 copii ai lui. Au venit cu căruța trasă de cele două vaci până la Herson, dar autoritățile i-au alungat și de acolo. Au venit la Bender, unde a ajuns cu 70 de copeici în buzunar. Ca să poată închiria o cameră și să aibă cu ce-și hrăni familia, a vândut vacile. A mers să lucreze la calea ferată și acolo i-au spus oamenii despre un oarecare Eriomca, care „nu se mai roagă la Dumnezeu și nu mai merge la biserică”. Acesta era Ieremia Cioban. Ivan Leasoțchii a mers să-l viziteze și a găsit că locuia în mahalaua Kavkaz, unde toți îl cunoșteau ca cizmar⁷. Era zi de duminică și, când s-a apropiat de casă, a auzit cântări duhovnicești. Când a intrat acolo, tocmai era un grup de molocani din oraș, care venise pentru prima dată să-l viziteze pe Ieremia și, cu prilejul acesta, toată ziua au cântat și au citit din Noul Testament împreună. Auzind despre situația lui Leasoțkii, Ieremia i-a spus să vină a doua zi la el, căci va face efort să-i găsească o gazdă în mahalaua sa. Mare i-a fost surpriza când a venit a doua zi și a aflat că molocanul Ivan Kirilovici Rezanov l-a chemat la el,

⁷ В. Бончъ-Бруевич, *Преследование баптистов евангельской секты*, England, 1902, p.11

I-a încurajat și i-a dat să locuiască cu familia într-o casă din livada sa fără să achite chiria. I-a dat chiar și căruța sa, ca să-l ajute să-și aducă lucrurile și familia. I-a mai dat și alimentele necesare pentru început și i-a oferit și un lucru în livadă, cu plată de 50 copeici pe zi, ceea ce era mai bine decât primea un muncitor la uzină. Cât a stat în Bender, Leasoțkii cu familia a frecventat adunarea molocanilor. Iarna i-au murit doi copii, un băiat de 1 an și o fetiță de 4 ani, care s-au îmbolnăvit în nopțile reci, când veneau din Herson spre Bender. În livada lui Rezanov mai lucra și un moldovean de credință ortodoxă, căruia tot i-a murit un copil și, când a venit preotul să facă slujba de înmormântare pentru copilul moldoveanului, a văzut pe Leasoțchii. După ce lucrătorul moldovean s-a întors de la slujba următoare a bisericii ortodoxe, i-a spus lui Leasoțki că preotul l-a avertizat cu privire la credința lui Ivan și i-a spus cu lux de detalii despre ultimii 20 de ani din viața lui și i-a mai spus că în primăvară va fi iar deportat⁸. La 10 mai 1890 a venit polițistul și i-a spus lui Leasoțkii să plece cu familia. Pentru că știa ce greu a fost drumul, Ivan Leasoțki a cerut să fie dus pe socoteala statului cu convoiul și a ales satul Nikoliskoe din regiunea Alexandrovsk, Gubernia Stavropol. În luna mai a fost arestat împreună cu soția și copiii și au fost ținuți arestați timp de 12 zile, până ce s-a pornit convoiul. Rezanov a trimis o telegramă guvernatorului, cerând să fie lăsată soția și copiii la libertate, dar nu a primit răspuns pozitiv. Leasoțkii din start i-a spus să nu trimită nimic, căci „să aștepți de la poliție milă este ca și cum ai aștepta viață de la moarte”⁹. La plecarea din Bender, toată biserica molocanilor a venit la gara feroviară, ca să-l petreacă pe Leasoțkii și familia sa. Drumul de la Bender până la Nicoliskoie a durat 2 luni și alți trei copii au murit pe drum. De acolo, la scurt timp, a fost deportat în satul Gherusi din Transcaucazia, o localitate cu condiții extrem de grele de viață. De la Bender până la Gherusi ștundistul Leasoțkii cu familia sa a fost trecut prin 14 închisori. Pentru că a făcut adunări în casa sa, a fost trimis din Gherusi în altă localitate, cu condiții și mai grele, și după expirarea primilor 5 ani de exil, pentru că nu s-a întors la ortodoxie, autoritățile i-au mai adăugat alți 5 ani¹⁰. Doar când era la Gherusi, într-o adunare cu ceilalți bapțiști exilați, lui Leasoțki i-a fost ridicată măsura disciplinară și a fost restabilit în biserică. Toate acestea le-a îndurat pentru Hristos, fiind excomunicat din biserică. Nu a fost plin de amărăciune pe creștinii care i-au aplicat disciplina spirituală, ci a primit ca o mare cinste să sufere pentru Hristos și cu o bucurie deosebită să fie restabilit în Biserica Lui.

Dar să revenim la situația din Bender. După doi ani de la plantare, comunitatea ștundiștilor din acest oraș era alcătuită din 9 persoane. La început

⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰ В. Бончъ-Бруевич, *Преследование баптистов евангельской секты*, England, 1902, p. 19.

s-au convertit rudele lui Ieremia Cioban și apoi alți oameni. Nicodim Pavlenko a venit să lucreze în viile lui Ieremia Cioban și, auzind Evanghelia, s-a convertit. Moisei Raietșchii era rudă cu Ieremia Cioban și s-a convertit, dar Fedora, soția lui Moisei, rămânea să fie ortodoxă. În ziua când Moisei a decis să scoată din casă icoanele, ea a mers și s-a plâns preotului, după care a raportat la poliție că nu doar soțul ei a devenit ștundist, dar și socrul, care se numea Stepan Raietșchii, și un alt cetățean, pe nume Ivan Batâr, care se alipise comunității ștundiste împreună cu toată familia sa¹¹. Fiind predicator, Batâr atrase atenția autorităților și a preoților ortodocși¹². Locuitorii ortodocși din Bender au început să vină la Ieremia și cereau ajutor, pentru a fi scutiți de plățile enorme pe care le cerea preotul pentru înmormântări și celelalte slujbe bisericești. Ieremia îi învăța să-l cheme pe preot acasă, fără să negocieze prețul și, dacă preotul va cere bani, să scrie arhiereului și să ceară stabilirea unui preț unic. Atunci preotul a pus la cale ca pristavul și ureadnicul să-l cheme des la poliție pe Ieremia și să-l poarte pe drumuri, așa ca să nu-și poată prelucra viile, căci aceasta era afacerea lui. Primăvara l-au arestat și l-au trimis pentru un an la Herson, așa că a rămas via neîngrijită. Apoi i-au făcut viața așa de grea, că Ieremia se cerea să fie primit în temniță, dar nu-l primeau și, de nu erau niște evrei, ar fi rămas în stradă să doarmă. La 24 martie 1991 judecata de circumscripție din Chișinău l-a condamnat pe Ieremia Cioban la exil pe viață în Transcaucazia, iar pe Moisei Raietșchii – la 8 luni de închisoare¹³. În luna aprilie 1991, autoritățile din Bender l-au exilat pe Ieremia Cioban în regiunea Ananiev. Persecutorii l-au transferat în satul Ocna din ținutul Balta, gubernia Kemeņ-Podolsk și l-au pus să locuiască în casa unui cizmar rus, care era un om foarte desfrânat, petrecând toată ziua în chefuri și beții cu o femeie adusă de la casa de toleranță. După ce Ieremia a stat o săptămână împreună cu ei, bărbatul și femeia au încetat să mai bea și au început să învețe a citi. Vecinii au raportat preotului și a fost înăsprită supravegherea asupra lui Ieremia, care a fost transferat într-o colonie germană, unde a stat timp de 6 luni. Apoi a fost ținut alte 4 luni la închisoarea din Ananiev, apoi adus la Bender. În luna martie a fost adus la Chișinău și judecat cu ușile închise și condamnat la deportare pe viață în Caucaz. A fost lipsit de orice drepturi și i-a fost confiscată averea. Cheltuielile de 36 de ruble pentru judecată au fost puse tot pe seama lui. După ce i-au pus cătușele la mâini și la picioare, a fost trimis în luna mai spre Caucaz. Drumul a durat o lună și a fost plin de suferințe¹⁴. Peste 10 ani, Ieremia Cioban a scris din exil două scrisori la revista „Svobodnaia Mysli” (Свободная Мысль). Din ele cunoaștem că locuia în satul Slaveanovka, unde cumpărase o casă de la duhoborii emigrați peste hotare. De trei ori a depus

¹¹ Р.Г.И.А. Опись 61, Отдел II, Стол 3, Дело 13, р. 60.

¹² Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 17, 1892, р. 393.

¹³ Кишиневские Епархиальные Ведомости, nr. 17, 1892, р. 392.

¹⁴ Свободное Слово, 1903, Nr.7, р. 11.

cerere pentru viză de reședință cu oferirea unui lot de pământ și totdeauna a fost refuzat. Ieremia scria la revistă, cerând sfat pentru situația sa¹⁵. Mai scria că alături de el era satul Novotroițkoe, de unde cei mai mulți duhobori plecaseră și rămăseseră doar 5 familii, care locuiau împreună cu alte 20 de familii ale exilaților ce-și făcuseră acolo bordeie sau cumpăraseră case ieftine de la duhobori. În august 1899 venise guvernatorul cu șeful ținutului și au adus 65 de familii din gubernia Cernigov, pe care le-au plasat în casele oamenilor. Deportatii au depus o cerere la autorități să le fie lăsate casele, dar a venit un funcționar ce i-a batjocorit public pentru îndrăzneala de a depune petiție și în fața tuturor a spus că sectanții pot fi alungați și bătuți „ca pe niște câini”, căci ei nu au niciun drept. Țăranii ortodocși veniți, auzind aceasta, așa au început să se poarte cu deportatii¹⁶. Peste un an de zile, Ieremia a mai trimis o scrisoare la aceeași revistă, dar nu a semnat, căci, pe semne, prima scrisoare a ajuns la cunoștința autorităților și el a evitat să-și pună numele, ca să evite probleme noi. Nu știa ce să mai facă, căci primise refuz la cererea lui de emigrare din țară. Persecuțiile deveniseră mai mari. Deseatnicul din sat îi bătea cu nuiua oricând dorea și, când a fost un incendiu în sat și au ars trei case, pentru că aproape toată populația ortodoxă era în stare de ebrietate, pristavul (polițistul) a trimis călăreți, care au bătut cu cruzime pe deportați și i-a silit să înlăture urmările incendiului. Un bătrân ștundist deportat, în vârstă de 72 de ani, a fost bătut până într-atâta, că se rupea pielea de pe el. Când a venit să se plângă la pristav, acela a râs de el, l-a amenințat și l-a băgat după gratii. Din satul Novotroițkoie autoritățile alungaseră 22 de familii de deportați și aduseseră ortodocși. Au dat și un nume nou satului, Golițan, după numele boierului care a venit cu acei țărani.¹⁷ Nu cunoaștem care a fost soarta de mai departe a lui Ieremia Cioban și dacă a reușit să se refugieze în Canada. Nu dispunem nici de informații despre soarta comunității ștundiste rămasă în Bender, dar peste două decenii biserica baptistă din Odesa a plantat o biserică baptistă în Bender. Istoria acelei biserici va fi prezentată în capitolele care urmează.

Primii bapțiști români din Basarabia

La 20 septembrie 1909 la Chișinău a avut loc congresul misinoar eparhial, la care s-a pus în discuție combaterea activității evanghelice printre moldovenii (românii) ortodocși. Misionarul eparhial Gurie Grosu a publicat în revista Bisericii Ortodoxe din Basarabia cu acest prilej un articol intitulat „Furtuna”. Misionarul și clerul ortodox s-au alarmat după ce câțiva moldoveni din Bender și Soroca au devenit bapțiști. Era de neconceput pentru ierarhii

¹⁵ *Свободное Слово*, 1900, Nr.5-6, p. 73.

¹⁶ *Свободное Слово*, 1900, Nr.5-6, p. 74.

¹⁷ *Idem*, 1901, Nr. 14, p. 220.

de naționalitate rusă ca moldovenii să adere la alte confesiuni. Ei spuneau că moldovenii devin bapțiști „nu datorită calităților pozitive înalte ale acestui popor, ci din pricina indiferenței religioase și a lipsei de interes pentru credință și mântuirea sufletului”¹⁸. Cum să spui așa ceva? Oare indiferența religioasă i-a făcut pe acești oameni să aleagă calea lui Hristos? Oare lipsa interesului pentru credință și mântuirea sufletului i-au făcut atât de dedicați în lucrarea Evangheliei? În același articol, ieromonahul Gurie Grosu scria despre doi tineri moldoveni, Afanasie Scânteii din Visterniceni și Naum din Bender, ambii absolvenți ai școlii de meserii din Bender, plecați să lucreze la uzinele din Odesa. Acolo au aderat la biserica baptistă și, întorși acasă, l-au convertit și pe tovarășul lor, Juncu, din satul Taraclia¹⁹. Apoi au răspândit semințele credinței și în satele din jurul Taracliei. Misionarul Gurie afirma că tinerii bapțiști moldoveni erau plini de zel în propovăduirea lor și pentru aceasta erau gata să-și dea viețile. Foloseau orice timp și loc pentru vestirea Evangheliei. Când vedeau o adunare de oameni, veneau și propovăduiau. În satele molodvenești veneau la șezători, unde se adunau fete și băieți să lucreze împreună și acolo le citeau Biblia și le predicau.

În satul Horodiște din uezdul Soroca se întorsese, după o lipsă de 8 ani, moldoveanul Andrei Beznîțhii, care era baptist. Ajuns în satul natal, a început să propovăduiască rudelor și cunoscuților. Prima s-a convertit verișoara lui, Efrosinia Trafail, care tot moldoveancă era. Ea a dat foc icoanelor și a mers la Kiev cu Beznîțhii și cu alte două femei și acolo s-a botezat²⁰. În satul Horodiște s-a mai convertit un nepot de al lui Andrei Beznîțhii, iar când a venit ieromonahul Gurie ca să-l confrunte public, baptistul Beznîțhii le-a zis oamenilor adunați: „Pocăiți-vă și credeți în Evanghelie”. În anul 1912, toamna, a venit la Horodiște misionarul antisectar Aleksandr Skvozniakov și a purtat cu bapțiștii din sat trei dezbateri publice. El raporta că Andrei Beznîțhii era plecat la acea vreme din nou în America, iar serviciile divine ale bapțiștilor se desfășurau în casa Efrosiniei, care murise în acel an²¹. Peste un an, în 1913, în biserica din Horodiște predica Fiodor Beznîțhii, fratele lui Andrei²². Mitropolitul Serafim spunea despre activitatea bapțiștilor că „o furtună strașnică” vine peste Basarabia, iar misionarii ortodocși din Odesa raportau celor de la Chișinău că Vasile Pavlov, pastorul bisericii baptiste din Odesa, deseori se ruga în adunare pentru evanghelizarea Basarabiei²³. În anul 1913, în satele din Transnistria propovăduia Evanghelia moldoveanul Iosif Rotariuc din satul Glinoe, județul Tiraspol²⁴.

¹⁸ Кишиневские Епархиальные Ведомости, Nr. 4, 1910, p. 92.

¹⁹ Este un sat din raionul Căușeni. A nu fi confundat cu orașul Taraclia.

²⁰ Кишиневские Епархиальные Ведомости, Nr. 4, 1910, p. 93.

²¹ Ibidem, Nr.24, 1913, p. 5.

²² Ibidem, Nr.16, 1914, p. 33.

²³ Ibidem, Nr. 4, 1910, p. 94.

²⁴ Ibidem Nr.16, 1914, p. 6.

Concluzii

În perioada medievală, dar și în cea țaristă, când au luat naștere și s-au dezvoltat mișcările evanghelice din Basarabia, acestea nu au prins mult rădăcină la băștinașii de etnie română. Unul din motive poate fi nivelul mic de alfabetizare, dar, posibil, mai mult se datorează faptului că nu a fost un efort intenționat și strategic din partea misionarilor evanghelici, care să fie îndreptat spre românii din Basarabia. În perioada interbelică, când Basarabia a fost reunită cu România, mișcările evanghelice au înregistrat cea mai mare creștere care, evident, a fost influențată și de creșterea considerabilă a nivelului de alfabetizare a maselor.

The first Romanian evangelical Christians from Bessarabia

Evangelical movements entered Bessarabia through German settlers, Molokans, Stundists and Baptists refugees from Russia due to persecution. Ieremia Cioban from Bender is the first Romanian who embraced the faith of the Stundists, for which he was tried, imprisoned and exiled to the Caucasus. The Molokans did not register conversions from among the Romanians of Bessarabia. The Bessarabian Romanians who worked or studied in Odessa converted after attending the Baptist church in that city. Baptist missionaries from Kyiv came to Soroca and registered conversions among the Romanians in that region. The Baptist faith registered the largest number of converts among Bessarabian Romanians and today it has become the second denomination in the country registering over 32,500 believers.

Key words: *evangelical movements, Molokans, Stundists, Baptists, Bessarabian Baptist faith.*

Vasile FILAT
doctorand,
Școala doctorală de științe umaniste
Universitatea de Stat din Moldova
email: vasilefilat@me.com

POPULAȚIA CHIȘINĂULUI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

„[...] nu putem studia viața socială, decât studiind populația”.

P. Dedulescu (1923)

Generalități

Produsul epocii țariste¹, format într-un context politico-economic și social-cultural specific, ca urmare a influențelor rusești, la începutul sec. XX, Chișinăul (între cele 12 urbe², plus încă două adăugate în anul 1922³) era orașul cu cei mai mulți locuitori ai provinciei⁴, devenind, în perioada interbelică, al doilea cel mai populat oraș din România întregită⁵, după București⁶. Decalajul numeric al populației dintre cele două orașe, potrivit datelor recensământului general din 29 decembrie 1930, era de 524 144 de locuitori, Chișinăul având 114 896 de locuitori, în raport cu Bucureștiul, care înregistra o populație de 639 040 de locuitori⁷.

Referindu-se la însemnătatea Chișinăului ca pondere a populației, și nu doar, Petre Cazacu făcea, la 1921, următoarea descriere: „Orașul meu natal, al doilea în țară după numărul populației, și de trei ani [...] parte din România mărită, este încă puțin cunoscut și în țară, și în lumea mare [...]”⁸.

Indubitabil, la finele primei conflagrații mondiale, Chișinăul era mai puțin cunoscut publicului, inclusiv sub aspectul cunoașterii stării demografice

¹ Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, 1996, p. 35.

² La recensământul populației din 28 ianuarie 1897, în Basarabia erau atestate 12 orașe – Chișinău, Akkerman, Bender, Bălți, Ismail, Bolgrad, Chilia, Cahul, Reni, Orhei, Soroca și Hotin, dintre care opt erau capitale județene cu același nume, orașul Chișinău devenind centru administrativ al Basarabiei din 1818. Vezi: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. III. Бессарабская губерния, Санкт-Петербург, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905, с. IX.

³ Leova în jud. Cahul și Vâlcov în jud. Ismail, cu o populație de 5 419 locuitori și, respectiv, 5 757 de locuitori. Către recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, numărul centrelor urbane din Basarabia a ajuns la 17, inclusiv 3 municipii (Bălți, Cetatea Albă și Chișinău), și 14 orașe. *Anuarul statistic al României*. 1922, București, Tipografia Curții Regale, 1923, p. 29; Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940*. I. *Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*, Chișinău, Lexon-Prim, 2013, p. 163.

⁴ Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)*, Chișinău, Pontos, 2010, p. 55.

⁵ Ioan Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, București, 2001, p. 20.

⁶ Cele mai importante orașe ale României întregite erau: București – capitala țării, urmată de Chișinău, Cernăuți, Timișoara, Cluj și Iași. Fiecare oraș avea patru zone de funcționalitate: zona centrală; zona mahalalelor (periferia), industrială și agricolă.

⁷ Vezi: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. I: Sex, Stare civilă, Grupe de vârstă, Gospodărie, Infirmități, Populația flotantă, București, Imprimeria Națională, 1938, pp. 2, 4, 8.

⁸ Petre Cazacu, Chișinăul. În: *Viața Românească* (București), an. XIII, nr. 8, august 1921, p. 264.

a lucrurilor. Parafrazându-l pe prof. Emmanuel de Martonne, aici domina un adevărat „haos al documentelor statistice”⁹, Basarabia, în raport cu noile provincii, aflându-se în cele mai dezavantajoase condiții.

Deși intenția realizării unui recensământ general al populației noii Româanii în perioada imediat următoare actului Unirii din 1918 era atestată la București încă în 1921, din cauza situației financiare precare a țării, acest lucru a fost, practic, imposibil de realizat¹⁰. Astfel, timp de peste zece ani după Unire, așa cum relatează directorul Institutului Central de Statistică al României, dr. Sabin Mănuilă, „Basarabia a fost guvernată fără să se cunoască structura populației, nici chiar numărul total al populației, și a economiei sale”¹¹. Pentru stabilirea numărului și a structurii etnice a populației, s-a făcut apel la date parțiale, la anchete speciale, la aprecieri directe ori indirecte și la datele din numărătoarea populației efectuată în 1927, prin organele Ministerului de Interne al României¹², la inițiativa celui de-al doilea Consiliu de Miniștri, condus de generalul Alexandru Averescu¹³.

Totodată, estimările statistice, publicate în perioada 1918–1920 de către prof. Gheorghe Murgoci și directorul statisticii din Basarabia Eugeniu N. Giurgea, inclusiv coroborarea lor cu alte surse, arată că numărul total al populației Basarabiei în anul finalizării Primului Război Mondial era de 2 642 000 de locuitori, dintre care 2 274 000 (cca 85%) constituiau populația rurală a provinciei și 368 000 (15%) – cea urbană¹⁴.

Luând în calcul datele primului și ultimului recensământ întocmit de autoritățile țariste la 28 ianuarie 1897 și cele ale *Dicționarului statistic al Basarabiei* editat în 1923, putem constata că, între 1897 și 1919, populația Chișinăului s-a majorat de la 108 483 la 133 300 de locuitori¹⁵.

Chiar dacă sporirea numărului populației în mediul urban al Basarabiei în perioada 1897–1919 (de la 293 332 la 406 308 persoane) constituie un fapt

⁹ Vezi: Emmanuel de Martonne, Préface. În: George Murgoci, *La population de la Bessarabie, Étude démographique*, s.é., Paris, 1920, pp. VI-VII.

¹⁰ Vezi: Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940...*, pp. 146-47.

¹¹ *Arhivele Naționale ale României* (infra ANR), București, Fond dr. Sabin Mănuilă, X/143/1939, ff. 1-2.

¹² Vezi: Nicolae Enciu, Recensământul populației din 29 decembrie 1930 – realizare de excepție a statisticii românești interbelice. În: *Destin Românesc*, anul XI, nr. 3-4 (43-44), 2004, pp. 50-64.

¹³ Nicolae Enciu, „Confidențial și exclusiv pentru uzul autorităților administrative”. Istoria primului control administrativ al populației României întregite din 24 aprilie–5 mai 1927. În: *Reconstituiri istorice: Civilizație, valori, paradigme, personalități: In honorem academician Valeriu Pasat* /Ed. și red. șt.: Constantin Manolache; coord.: Gheorghe Cojocaru, Nicolae Enciu; resp. de ed.: Ion Valer Xenofontov; Silvia Granciuc-Corlăteanu, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, 2018, p. 206.

¹⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (infra ANRM), F. 1416, inv. 2, d. 2, ff. 19, 34, 35; *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 779.

¹⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., с. 1; *Dicționarului statistic al Basarabiei*, Ediție oficială, Tipografia Societății anonime „Glasul Țării”, Chișinău, 1923, p. 12.

cert, prezența unei populații flotante totuși, față de cca 406 308 de locuitori stabili în mediul urban la încheierea Primului Război Mondial, a creat probleme, practic, insurmontabile în determinarea numărului, chiar și aproximativ, al populației unor orașe și, mai ales, în ceea ce privește populația orașului Chișinău. Spre exemplu, în comparație cu datele *Dicționarului statistic al Basarabiei*, Chr. D. Staicovici și P. Iconomu coboară numărul populației Chișinăului la 133 000 de locuitori în anul 1918, iar Gabriel Giurgea consideră că populația orașului ar fi fost de 190 000 de locuitori în același an¹⁶.

Dificultatea estimării numărului exact al populației Chișinăului, ca și ale celorlalte orașe din Basarabia imediat postbelică, nu era totuși, cel mai ilustrativ exemplu de haos al statisticii din acea perioadă, dat fiind faptul necunoașterii nici măcar a numărului populației probabile a României întregite, atestându-se paradoxul existenței a două rânduri de date statistice diferite¹⁷.

În ceea ce privește populația Chișinăului, comentariile extrem de interesante și, în egală măsură, relevante ale cunoscutului autor Antony Babel, în lucrarea sa¹⁸, arată dificultatea enormă de evaluare a numărului total al populației orașului. Astfel, populația totală a Chișinăului varia între 128 000 de locuitori la R. Riccardi¹⁹, 150 000 de locuitori în lucrarea *La Roumanie économique*²⁰ și 114 000 de locuitori în lucrarea *Romania. An economic Handbook*²¹. Cel mai curios, în opinia aceluiași autor, rămânea faptul că publicația *L'Économiste Romain* din martie 1924 estima populația centrului administrativ basarabean la 300 000 de locuitori, cifră, practic, incompatibilă cu populația totală a județului Lăpușna²².

Abordând aceeași problemă, Scarlat Panaintescu aprecia populația totală a mun. Chișinău la cca 130 000 de suflete, menționând, inclusiv, „o populație flotantă și refugiați”, care dublau și chiar triplau populația de bază, „după aprecierea bunilor cunoscători în materie”²³.

Dincolo de creșterea populației capitalei Basarabiei între 1917 și 1918, datorată imigrării masive de populație dintr-o Rusie cuprinsă de procesul bolșevizării, creștere ce producea oricărui vizitator impresia unui oraș literalmente congestionat, cert este că Chișinăul constituia cea de-a doua, ca mărime, aglomerație urbană a noii României²⁴.

¹⁶ Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940..*, p. 155.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Antony Babel, *La Bessarabie. Étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1926, p. 36.

¹⁹ R. Riccardi, *La Romania. Monografia geografica*, Rome, 1924, p. 49.

²⁰ *La Roumanie économique*, București, 1921, p. 6.

²¹ *Romania. An economic Handbook*. Publié par le Departement of Commerce, Washington, 1924, p. 13.

²² Antony Babel, *op. cit.*, p. 36.

²³ Scarlat Panaitescu, *Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920–1926)*. Vol. I, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1926, p. 63.

²⁴ Antony Babel, *op. cit.*, pp. 36–37.

Din descrierile lăsate de buni cunoscători ai Chișinăului interbelic, se poate constata faptul că populația municipiului constituia cca 30% din totalul populației județului Lăpușna, având o suprafață de 7 181 ha, o lungime de 10 km și o lățime de 5 km²⁵.

Astfel, per ansamblu, de la recensământul întocmit de autoritățile țariste la 28 ianuarie 1897 până la cel din 29 decembrie 1930, efectuat cu întârziere de autoritățile românești²⁶, se constată o tendință de creștere a ponderii populației rurale și o reducere a ponderii populației urbane în totalul populației Basarabiei²⁷. Cu toate acestea, Chișinăul, deși nesemnificativ, cunoaște o sporire ascendentă a numărului de locuitori de la 108 483²⁸ la 114 896 de persoane²⁹.

Dacă e să comparăm procentul creșterii medii anuale a populației Basarabiei între cele două recensăminte – de la 1897 și 1930 –, care a fost de 1,41%, putem constata faptul că în mediul urban creșterea a fost mai mică, constituind doar 0,78%, în raport cu mediul rural unde creșterea populației era de 1,52%³⁰.

În ceea ce privește mun. Chișinău, din totalul populației Basarabiei, de 2 864 402 locuitori înregistrați la recensământul din 1930, aici locuiau în total 114 896 de persoane, dintre care 56 435 erau de sex masculin și 58 461 – de sex feminin (femeile depășind cu puțin peste 2 000 numărul bărbaților), 2 524 fiind locuitori temporari (1 386 bărbați și 1 138 femei) și 84 – cetățeni străini³¹.

Structura demografică a populației după vârstă și sex

Conform datelor extrase din Recensământul de la 1930, populația mun. Chișinău, în total de 114 896 de locuitori (56 435 de sex masculin și 58 461 de sex feminin), după criteriul de vârstă și sex, era repartizată în felul următor

²⁵ Boris Lempert, Ținutul Nistru economic, Ed. a II-a, Chișinău, Tipografia S. Rosenstrauch, 1939, pp. 16, 18.

²⁶ Însuși dr. Sabin Mănuilă relatează că „un recensământ general al populației din țara întreagă [...], spre a se putea stabili cât mai exact situația locuitorilor în urma încorporării provinciilor românești liberate [...], urma să se facă în primii ani după război”, dar în lipsa resurselor financiare, acesta a fost amânat până în 1930. Vezi: Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940...*, pp. 146–47.

²⁷ Între 1897 și 1930 populația Basarabiei a avut o creștere totală de 928 990 de persoane, de la 1 935 412 la 2 864 402 persoane de ambele sexe. La totalul populației Basarabiei, stabilit în cadrul recensământului din 29 decembrie 1930, satele contribuiau cu 2 493 431 de locuitori (sau 87,1%) din total, iar orașele – cu 370 971 de locuitori (sau 12,9%) din total, inclusiv 77 654 de locuitori din comunele urbane nereședințe. Vezi: Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940...*, pp. 149, 164; Nicolae Enciu, *Evoluția demografică a Basarabiei între cele două războaie mondiale*. În: „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1, 2013, p. 74.

²⁸ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., с. 1.

²⁹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. I: sex, stare civilă, grupe de vârstă..., p. XXIX.

³⁰ Nicolae Enciu, *Evoluția demografică a Basarabiei între cele două războaie mondiale...*, p. 73.

³¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. I: sex, stare civilă, grupe de vârstă..., pp. XXIX, LII.

(vezi *Tabelul 1*): 13 565 de preșcolari (6 830 de băieți și 6 735 de fete) aveau vârsta cuprinsă între 0 și 6 ani; 12 247 de copii (6 082 de băieți și 6 165 de fete) aveau între 7 și 12 ani; 17 719 adolescenți (8 152 de băieți și 9 567 de fete) aveau vârsta cuprinsă între 13 și 19 ani; 65 059 de persoane (32 457 de bărbați și 32 602 de femei) aveau între 20 și 64 ani; 5 028 de persoane (2 214 de bărbați și 2 814 de femei) aveau între 65 de ani și peste, restul 1 278 de persoane (700 de sex masculin și 578 de sex feminin) aveau vârsta nedeclarată³².

Un capitol important al statisticii demografice îl reprezintă modalitatea repartizării populației după grupe de vârstă, a căror analiză arată că situația unei populații este cu atât mai favorabilă din punct de vedere biologic și economic, cu cât grupa de vârstă cuprinsă între 0 și 15 ani ocupă un procent mai mare din populația totală, iar grupele de vârstă de peste 50 de ani – un procent mai mic. În această situație se află popoarele numite progresive, care atestă un spor numeric constant. Reprezentarea grafică a stratificării acestor populații pe grupe de vârstă oferă imaginea unei piramide, cu baza largă reprezentând vârsta copilăriei, iar vârful acesteia – grupul de populație de vârstă a treia³³.

Astfel, dacă luăm în calcul că grupa de vârstă cuprinsă între 0 și 25 de ani ocupă un procent mai mare din populația totală, iar grupele de vârstă de peste 50 de ani – un procent mai mic, putem deduce că mun. Chișinău îi era caracteristic tipul progresiv al piramidei vârstelor.

Disproporția mică a vârstelor de 10-14 ani – atât a populației masculine, cât și a celei feminine – explică o reducere a natalității în perioada 1916–1919. În schimb, în primii ani interbelici s-a compensat în deplină măsură diminuarea numărului de nașteri din perioada Marelui Război, fapt remarcat la vârstele de 5-9 ani. Totodată, se observă un anumit dezechilibru între vârstele de 25 și 49 de ani ale populației masculine și ale celei feminine, ceea ce constituie, de asemenea, o consecință a Primului Război Mondial. De menționat că recensământul general al populației României din 1930 a atestat o superioritate numerică a populației feminine – atât pe medii de locuire, cât și pe ansamblul întregii provincii³⁴, fapt datorat schimbărilor produse în urma războiului³⁵. Considerate la modul general, grupele de vârstă cuprinse între 15 și 49 de ani aveau cea mai mare pondere numerică în rândul populației mun. Chișinău – 67 340 de locuitori (33 294 bărbați și 34 046 femei), ceea ce constituia peste jumătate din totalul populației. Numărul locuitorilor de vâr-

³² *Ibidem*, p. XL.

³³ George Banu, *Tratat de medicină socială*. Vol. I.: *Medicina socială ca știință*. Eugenia. Demografia, București, „Casa Școalelor”, 1944, pp. 270-272.

³⁴ Vezi: Populația României. În: *Enciclopedia României* /coord. Dimitrie Gusti, vol. 1: Statul, București, Imprimeria Națională, 1938, pp. 133-160.

³⁵ Acesta a antrenat pe fronturile rusești cca 300 000 de basarabeni, ceea ce constituia, potrivit unor estimări, cca 24,7-25,5% din numărul total al populației masculine. Vezi: Н. К. Могилянский, Из сельскохозяйственной переписи 1916 г., Кишинев, 1918, с. 10.

stă înaintată era redus. Spre exemplu, persoanele cu vârsta cuprinsă între 75 și 84 de ani erau puțini la număr, în total fiind 1 032 de persoane (443 bărbați și 589 femei), 6 la număr (3 bărbați și 3 femei) din totalul populației mun. Chișinău depășeau vârsta de 100 de ani.

În ceea ce privește plasa Chișinău, care includea periferia municipiului și localitățile Băcioi, Băcioii Noi, Bălăbănești, Bălțata, Bâc, Beliești, Brăila, Broasca, Bubuieci, Budești, Buga și Cartușa, aceasta avea, în total, o populație de 73 758 de persoane, dintre care 36 676 erau de gen masculin și 37 080 de gen feminin (vezi *Tabelul 2*). Astfel, în localitățile rurale ale Chișinăului erau 18 056 de preșcolari (9 052 băieți și 9 004 de fete), care aveau vârsta cuprinsă între 0 și 6 ani; 10 594 de copii (5 382 de băieți și 5 212 de fete) aveau între 7 și 12 ani; 11 563 adolescenți (5 609 de băieți și 5 954 de fete) aveau vârsta cuprinsă între 13 și 19 ani; 31 245 de persoane (15 484 de bărbați și 15 761 de femei) aveau între 20 și 64 ani; 2 010 de persoane (1 013 de bărbați și 997 de femei) aveau între 65 de ani și peste, restul 288 de persoane (136 de sex masculin și 152 de sex feminin) aveau vârsta nedeclarată³⁶.

În raport cu orașul, în cadrul plasei Chișinău, persoanele din grupele de vârstă cuprinse între 15 și 49 de ani formau segmentul mai puțin numeros din totalul populației plasei, constituind 35 196 de persoane (17 156 de bărbați și 18 040 femei), dintre care persoanele de gen feminin prevalau în raport cu cele de gen masculin³⁷.

Starea civilă a populației: căsătoria și divorțul

Referitor la repartizarea populației mun. Chișinău după criteriul statutului matrimonial, recensământul de la 1930 a fixat patru situații: necăsătoriți, căsătoriți, văduvi și divorțați, oferind informații importante la acest capitol. Prin urmare, după cum se poate vedea în *Tabelul 3*, cea mai mare parte a populației orașului (din totalul de 114 896 de locuitori statornici) era reprezentată de celibatari – în total 61 130 de persoane (32 582 bărbați și 28 548 femei), în rândul bărbaților numărul celor necăsătoriți fiind mai mare cu peste 4 000 decât în rândul femeilor necăsătorite. 43 253 de persoane erau căsătorite, dintre care 21 770 erau de gen masculin și 21 483 de gen feminin. 8 900 de persoane erau văduve, dintre care numărul femeilor văduve (7 499 de persoane) depășea de șase ori numărul bărbaților văduvi (1 401 persoane).

În anul 1930 erau înscrise 922 de cazuri de divorț, dintre care 616 cazuri în rândul femeilor, acestea deținând întâietatea, spre deosebire de bărbați, numărul celor divorțați în rândul acestora fiind de 306 cazuri.

³⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. I: sex, stare civilă, grupe de vârstă..., p. 397.

³⁷ *Ibidem*.

Dacă am compara datele celor două recensăminte – de la 1897 și 1930 – în materie de stare civilă, putem constata faptul că în mun. Chișinău datele nu au suferit schimbări cardinale. Cu toate acestea, perioada interbelică înscrie un număr mai mare al căsătoriilor, dar și o depășire a numărului celor văduvi, date fiind urmările Primului Război Mondial, inclusiv, se atestă o creștere a numărului divorțurilor³⁸. Referitor la divorțialitatea populației Basarabiei, se constată o creștere constantă a acesteia pe parcursul întregii perioade interbelice³⁹.

Natalitatea și mortalitatea

La fel de importantă pentru stabilirea evoluției demografice a mun. Chișinău în perioada studiată este natalitatea, aflată în legătură directă cu ridicarea standardelor de viață și nivelul economic al provinciei. Modificările în ceea ce privește cantitatea populației rezultă din nașteri, decese și migrații, în timp ce modificările care vizează calitatea populației rezultă din schimbările în sfera familiei (căsătorii, divorțuri, legitimări, copii naturali)⁴⁰.

Potrivit surselor existente, se poate observa că natalitatea perioadei interbelice a fost mai mare, fără excepție, în mediul rural, comparativ cu cel urban. În ceea ce privește tendința însăși a natalității, se poate constata o continuă scădere a acesteia, fiind mai accentuată decât cea a mortalității generale. Studiile statistice arată că o natalitate avansată merge, în general, alături de o mortalitate, la fel, de ridicată. O altă legitate demografică referitoare la mișcarea populației constă în faptul că mortalitatea populației masculine este întotdeauna mai mare decât în rândul celei feminine⁴¹.

Per ansamblu, chiar dacă rata natalității a fost diferită de la o provincie la alta, descreșterea anuală a ratei natalității în perioada interbelică a fost o constantă demografică. Cu toate acestea, media natalității în Basarabia interbelică a fost superioară, practic, tuturor provinciilor istorice ale României, inclusiv mediei pe întreaga țară⁴². Natalitatea primilor ani de după Marele Război a fost sensibil redusă, comparativ cu perioada anterioară. În schimb, începând cu anii 1920, refacerea natalității în Basarabia s-a datorat, în special, fertilității din mediul rural⁴³. Practic, pe întreaga durată a perioadei interbelice, natalitatea populației Basarabiei s-a menținut la cote superioare

³⁸ Analiza detaliată a stării civile în Chișinău conform Recensământului din 1897 vezi în lucrarea: Lucia Sava, *op. cit.*, pp. 57-58.

³⁹ Vezi și: Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940..*, pp. 196-199.

⁴⁰ P. Dedulescu, *Noțiuni de statistică generală și demografică*. Cu o prefață de Dr. I. Teodorescu, F.I., Tipografia și librăria românească, 1923, p. 135.

⁴¹ Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940..*, pp. 223, 228.

⁴² Tatiana Tulgara, Enciu Nicolae, Natalitatea și mortalitatea populației basarabene din anii '30 ai secolului al XX-lea. În: *Orientări actuale în cercetarea doctorală*, Materialele conferinței, Bălți, Moldova, 15 septembrie 2018 /Resp. de ed. N. Gașitoi, Bălți, Universitatea de Stat „Alecu Russo”, 2019, pp. 205-206.

⁴³ N.T. Ionescu, Mișcarea populației României (Regatul Vechiu, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat etc.) pe anul 1920, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1923, pp. 7-8.

anului 1920 și doar în 1926 s-a atestat o reducere substanțială a numărului născuților vii⁴⁴, principala cauză fiind „emigrările locuitorilor în cele două Americi”⁴⁵.

În ceea ce privește mediul urban, cu cât orașul era mai mare, cu atât rata natalității era mai redusă. Totodată, factorul de natalitate era într-o corelație certă cu starea de cultură a populației. Dr. G. Banu afirma, în acest sens, că „natalitatea este, în general, cu atât mai crescută, cu cât procentul știutorilor de carte este mai mic”, și invers, „natalitatea scade, pe măsură ce se înmulțesc numărul știutorilor de carte sau se dezvoltă chiar o oarecare cultură, ceea ce înseamnă mai mult decât școala primară”. Astfel, potrivit raportului dintre știința de carte și factorul natalității, din suita județelor Basarabiei se poate observa că jud. Lăpușna era pe ultimul loc după știința de carte (27,4%) și pe locul trei după rata natalității (47,4), întâietate în știința de carte deținând jud. Cetatea Albă și jud. Ismail, iar în natalitate – județele Cahul și Tighina⁴⁶.

O problemă tot mai pronunțată, caracteristică, în special, mediului urban al Basarabiei, a devenit abandonul copiilor la naștere și copiii născuți în afara căsătoriei. Spre exemplu, în 1928, proporția copiilor născuți în afara căsătoriei era de 6,3% din totalul comunelor urbane și doar 3,3% în cele rurale⁴⁷.

O altă problemă ține atât de mortalitatea generală, cât și de cea infantilă. Potrivit datelor existente, mortalitatea generală, după mediile de locuire, era mai covârșitoare în mediul rural în raport cu cel urban, fapt explicabil atât prin preponderența numerică a populației rurale asupra celei urbane, cât și, mai ales, prin (in)accesul la condițiile necesare de asistență medicală⁴⁸. Analizând datele mortalității la nivelul județelor din Basarabia, putem spune că, în perioada 1920–1928, pentru jud. Lăpușna a fost caracteristic staționarea nivelului mortalității generale.

Ceea ce a constituit cu adevărat partea dramatică a demografiei interbelice a fost problema mortalității infantile și, în special, a mortalității copiilor sugaci, de până la un an. Potrivit datelor, în medie, în România interbelică, fiecare al cincilea copil născut viu murea înainte să fi ajuns la vârsta de un an⁴⁹. Cu referire la Basarabia (unde cele mai multe decese la copiii de până la

⁴⁴ Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940...*, p. 228.

⁴⁵ *Mișcarea populațiunei României în anul 1926*, București, Tipografia „Ion C. Văcărescu”, 1926, p. 6.

⁴⁶ Gheorghe Banu, *Examen critic și sintetic al problemelor de sănătate rurală*. În: *Revista de igienă socială*, an. X, nr. 1-6, ianuarie – iunie 1940, p. 1294.

⁴⁷ *Mișcarea populațiunei României în anul 1928*, București, Institutul de Arte grafice și editura „Eminescu” S.A., 1930, p. 9.

⁴⁸ Spre exemplu, potrivit datelor Institutului Central de Statistică din București, în România interbelică, doar 2% din totalul copiilor erau născuți în instituții obstetrice. În astfel de împrejurări, este explicabilă mortalitatea copiilor în prima lună a vieții și a mamelor, mai ales, în mediul rural. Vezi: *Mișcarea populației României în anul 1931*, București, Editura Institutului Central de Statistică, F.a., p. 29.

⁴⁹ Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940...*, p. 237.

un an au survenit în partea ei centrală⁵⁰), printre cauzele care au determinat rata înaltă a mortalității infantile se înscriu: vitalitatea slabă moștenită a copiilor, bolile ereditare și cele dobândite în timpul vieții intrauterine, asistența medicală insuficientă, alimentația nesatisfăcătoare și slaba rezistență față de bolile contagioase⁵¹. De remarcat faptul că mortalitatea excesivă a mai fost cauzată și de o serie de boli sociale, cum ar fi tuberculoza, cancerul, paludismul, pelagra, alcoolismul etc.⁵².

Examinând situația pe *densitatea populației*, care constituie „o condiție a puterii interne și externe a unui stat și, în același timp, o condiție a dezvoltării sale economice, politice și culturale”⁵³, comparând datele pe județe ale celor două recensăminte (de la 1897 și 1930), putem constata că pentru jud. Lăpușna, în care intra mun. Chișinău, densitatea populației a sporit de la 67 la 100 de locuitori pe km², în timp ce pentru Basarabia, densitatea generală a populației a ajuns de la 44 la 64 de locuitori pe km²⁵⁴.

Componenta etnică, lingvistică și religioasă

Cunoscutul jurnalist și om politic francez Lucien Romier (1885–1944), la finalul unei călătorii de documentare în diverse zone ale României interbelice și după editarea unei lucrări, avea să exclame că „România se aseamănă atât de puțin cu Bucureștii și Bucureștii atât de puțin cu România!”⁵⁵. Teza cu referire la capitala României poate fi lesne aplicată și celui mai mare oraș al Basarabiei interbelice.

Bunăoară, prof. I. Simionescu menționa că, prin contrast cu satul, orașele și mediul urban al provinciei reprezentau „un mozaic etnic”, „caracterul împetrișat al orașelor” fiind spațiul „unde minoritarii uneori preponderează”⁵⁶.

Chișinăul, sub aspect etnic, dintotdeauna a fost eterogen, fapt datorat, în mod special, politicilor de colonizare, aplicate aici de sistemul țarist. Invocând cunoscuta hartă etnografică a lui Alexis Nour, cu referire la Chișinău, prof. I. Simionescu constata faptul că orașul „îl forma, în proporții variate”, „nu mai

⁵⁰ Vezi: Marius Sturza, Clima și apele minerale în cadrul problemelor sanitare ale populației rurale din România. În: *Revista de igienă socială*, an. X, nr. 1-6, ianuarie-iunie 1940, pp. 189-190.

⁵¹ Vezi mai multe: Nicolae Enciu, *Le mouvement naturel de la population de la Bessarabie de l'entre-deux-guerres*. În: *Roumanian Journal of Population Studies / Centre for Population Studies*, Cluj University Press, vol. V, nr. 1, 2011, pp. 102-116.

⁵² T. Vicol, *Natalitatea și mortalitatea populației în Basarabia*. În: *Viața Basarabiei* (Chișinău), an. III, nr. 2, februarie 1934, p. 42.

⁵³ P. Dedulescu, *Noțiuni de statistică generală și demografică*. Cu o prefață de Dr. I. Teodorescu, F.I., Tipografia și Librăria Românească, 1923, p. 118.

⁵⁴ Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940...*, p. 167.

⁵⁵ Cf. *Enciclopedia României*. Vol. IV: Economia națională: circulație, distribuție, și consum, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 180.

⁵⁶ I. Simionescu, *Țara noastră. Natură. Oameni. Muncă*. Ed. a III-a, rev. și ad., București, Imprimeria Națională, 1940, pp. 291, 345. I. Simionescu, *Orașe din România*. Ed. a II-a, rev. și ad., București, Editura „Cartea Românească”, 1929, p. 101.

puțin de 13 soiuri de neamuri”, „ademenite” „într-o regiune bogată” prin diferite „privilegii”⁵⁷. Astfel, printr-o politică sistematică de rusificare a orașului, s-a urmărit „schimbarea caracterului etnic” a întregii gubernii, însă „metoda a prins doar în oraș”⁵⁸.

Cu referire la mediul urban al Basarabiei interbelice, Ștefan Ciobanu menționa: „dacă cineva ar voi să-și facă o idee oarecare asupra populației Basarabiei după orașele ei, ar cădea în cele mai cumplite greșeli”, deoarece „orașele Basarabiei nu sunt emanația naturală a satelor din jurul lor, expresiunea logică a vieții locuitorilor din Basarabia, cu alte forme sociale și economice, dar cu același suflet, cu aceeași limbă, cu aceleași datini și obiceiuri”⁵⁹. Acesta constata că „orașele Basarabiei sunt cu desăvârșire străine sufletului poporului românesc dintre Prut și Nistru”, adăugând necesitatea schimbării orientării culturale a orașelor, prin naționalizare și „urbanizarea mahalalelor și a suburbiilor, prin încurajarea comercianților și industriașilor români, prin împrăștierea funcționarilor”⁶⁰.

În raport cu restul orașelor Basarabiei, mun. Chișinău era cel mai atractiv, iar începând cu anii 1930 se atestă și o sporire a numărului populației orașului, datorită, inclusiv, imigrării din zonele rurale⁶¹.

Privit în ansamblu, putem spune că mun. Chișinău, aflat în zona de centru a Basarabiei, era populat de un strat compact de români, în care erau intercalate fâșii cu populație rusă, ruteană, evreiască și de alte origini etnice⁶².

Analizând componența națională a populației orașului Chișinău *după neam*, putem constata că reprezentanții minorităților naționale prevalau în proporție de 57,8% în raport cu românii, care constituiau cca 42,2% (48 456 din totalul populației de 114 896 de persoane). Dintre grupurile naționale mai însemnate, pe primul loc se situau evreii, care reprezentau 35,7% (sau 41 065 de persoane), urmați de ruși, care constituiau 17,1% (sau 19 631 de persoane). Pe al treilea loc se situau polonezii, în proporție de 1,2% (1 436 de persoane), urmați de germani – 0,9% (979 de persoane), ruteni/ucraineni – 0,5% (563 de persoane), bulgari – 0,5% (541 de persoane), armeni – 0,4% (490 de persoane) și greci – 0,4% (421 de persoane). În oraș mai locuiau, între și sub 0,1%: unguri (141 de persoane), țigani (128 de persoane), sârbi/croați/sloveni (86), cehi/slovaci (80 de persoane), turci (48 de persoane), găgăuzi

⁵⁷ I. Simionescu, *Orașe din România*. Ed. a II-a, rev. și ad., București, Editura „Cartea Românească”, 1929, p. 102.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 101-102.

⁵⁹ Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, Editura comisiunii monumentelor istorice, Secția din Basarabia, 1925, p. 74.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 75-76.

⁶¹ Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, București: Humanitas, p. 384.

⁶² Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940..*, pp. 203-204.

(34 de persoane), albanezi (22 de persoane), tătari (7 persoane) și huțani (3 persoane). Alte neamuri constituiau 358 de persoane, iar restul (407 persoane) erau nedeclarate⁶³.

Cercetând componența orașului Chișinău după *criteriul limbii materne*, putem spune că: 46 725 de locuitori (40,7%) erau vorbitori de română; 39 382 de locuitori (34,3%) – de idiș; 25 229 de locuitori (22,0%) – de rusă; 900 de locuitori (0,8%) – de germană; 900 de locuitori (0,8%) – de poloneză; 224 de locuitori (0,2%) – de bulgară; 181 de locuitori (0,2%) – de greacă; 171 de locuitori (0,1 %) – de armeană etc.⁶⁴.

În același timp, structurată după *religie*, populația orașului Chișinău era divizată, după cum urmează: în creștin-ortodocși – 68 857 de persoane (59,9%), urmați de evrei de confesiune mozaică, în proporție de 41 405 persoane (36,0%). Dintre celelalte confesiuni religioase întâlnite în oraș, mai consistentă rămânea cea romano-catolică – 1 807 persoane (1,6%), compusă în mare parte din etnici polonezi, după care urma cea evanghelică-luterană – 543 de persoane (0,5%); lipovană – 488 de persoane (0,4%); armeano-gregoriană – 449 de persoane (0,4%)⁶⁵; greco-catolică – 366 de persoane (0,3%), precum și alte confesiuni (ne)creștine și culte religioase⁶⁶.

În ceea ce privește plasa Chișinău, dacă analizăm populația după *criteriu de neam, limbă și religie*, putem spune că la periferia orașului din totalul populației de 73 756 de persoane prevalau românii în proporție de 69 224 de persoane (93,9%). Totodată, pentru 69 393 de persoane (94,1%) limba maternă era cea română, iar din perspectivă religioasă – 72 738 de persoane (98,6%) erau de religie ortodoxă⁶⁷.

Dacă ne referim la cunoașterea limbii române de către populația mun. Chișinău cu limba maternă neromână, putem spune că, după 1918, limba majorității naționale începe să fie studiată și practică (cu anumite excepții, la care vom reveni), în diverse medii, atât în școală, în administrație, precum și la nivel cotidian, fapt probat de datele recensământului din 29 decembrie 1930. Prin urmare, din totalul de 67 802 de locuitori (31 124 bărbați și 36 678 de femei) ai mun. Chișinău cu limba maternă neromână, cunoșteau limba română 49 728 de persoane (sau 73,3%), dintre care 24 091 bărbați și 25 637 femei. Cei care nu cunoșteau româna constituiau 17 568 de persoane, dintre care 6 800 bărbați și 10 768 de femei⁶⁸.

⁶³ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II: Neam, Limbă maternă, Religie..., pp. XLVI-XLVII, LIV.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. LXVI-LXVII, LXXII-LXXIII, LXXX.

⁶⁵ Cu excepția numărului redus de armeni de 21 de persoane, majoritatea armenilor din Chișinău erau armeano-gregoriani.

⁶⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II: Neam, Limbă maternă, Religie..., pp. XCII- XCIII, XCVIII-XCIX, CVI.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 269, 655.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. IV, București: Imprimeria Națională, 1938, pp. CII, CIV.

În mediul rural al plasei Chișinău, din totalul de 4 357 de locuitori (2 193 bărbați și 2 164 de femei) cu limba maternă neromână, limba română o cunoșteau 2 482 de persoane (sau 57,0%), dintre care 1 347 de bărbați și 1 135 de femei⁶⁹.

Semnificativ este faptul că din numărul total al populației municipiului (114 896 de persoane), 111 013 persoane (sau 96,6%) dețineau cetățenia română și doar 3 028 de persoane aveau cetățenia altor state, inclusiv fără cetățenie sau pașapoarte Nansen⁷⁰ – 755 de persoane⁷¹. În același timp, comparativ cu municipiul, în plasa Chișinău numărul cetățenilor străini era și mai mic (31 de persoane), cei cu cetățenie română ajungând la 99,9%⁷².

Structura socio-profesională

Pe clase de profesii, din punct de vedere social, populația Chișinăului în perioada interbelică era divizată în agricultori, negustori/industriași și funcționari. O clasă de mijloc, în sensul de strat social care ar fi deținut o poziție superioară față de clasa muncitoare, dar inferioară clasei de sus (reprezentată, în principal, de „aristocrația cultivată” de sistemul țarist), nu a mai ajuns să se constituie într-un element distinct al vieții social-economice după Primul Război Mondial, fiind reprezentată preponderent de negustori (care aveau ca obiecte de comerț: cereale, vite, pește, vin, păduri, piele, lână), alături de meseriași, antreprenori, militari, funcționari ș.a.⁷³.

În urma efectuării, în primăvara lui 1920, a recensământului privind principalele produse agricole disponibile, inclusiv al producătorilor și depozitarilor de materii agricole pe județe, conform naționalității și stării civile a acestora, putem deduce imaginea de ansamblu a structurii socio-profesionale a populației Chișinăului în primii ani postbelici. Astfel, potrivit *Tabelului 4*, în jud. Chișinău prevalau agricultorii, urmați de negustori și industriași.

În ceea ce privește totalul agricultorilor, negustorilor și industriașilor, numărați în jud. Chișinău după criteriul etnic (vezi *Tabelul 5*), putem spune că cei mai mulți agricultori erau din rândul moldovenilor, urmați de ruși și evrei. În schimb, întâietatea printre negustori și industriași o dețineau evreii, al căror număr era suplinat, cu mici diferențe, de ruși și moldoveni.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 73.

⁷⁰ Documente care ofereau „cetățenie” apatrizilor Primului Război Mondial, principalii beneficiari fiind refugiații armeni și ruși. Proiectul acordării unor asemenea pașapoarte, recunoscute de 50 de state ale lumii, a aparținut lui Fridtjof Nansen (1861–1930), explorator, savant în domeniu oceanografiei fizice, diplomat, umanist și filantrop norvegian, care din 1921 a deținut în cadrul Ligii Națiunilor funcția de înalt comisar pentru refugiați. Pentru eforturile sale de îmbunătățire a condițiilor de trai pentru refugiații războiului, în 1922, Fridtjof Nansen devine laureat al Premiului Nobel pentru Pace.

⁷¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IV, București, Impri-meria Națională, 1938, pp. CXVIII, CXX.

⁷² *Ibidem*, p. 89.

⁷³ Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940..*, p. 175.

Ulterior, datorită aplicării reformei agrare și a restului reformelor din primul deceniu postbelic, structura economică a spațiului dintre Prut și Nistru a fost determinată de micii producători agricoli, de un excedent disponibil de brațe de muncă, de materii prime și articole alimentare. Per ansamblu, societatea românească interbelică a pășit pe calea constituirii unei structuri socio-profesionale a populației de tipul celei afirmate în țările Europei Occidentale⁷⁴.

Din punct de vedere al ocupației, recensământului general al populației României din 29 decembrie 1930 stabilea pentru Basarabia următoarea structură a populației: ocupația majorității zdrobitoare, din totalul celor 2 864 402 de locuitori, 82,5% (2 363 707 locuitori) consta în exploatarea solului; 3,5% (99 546 locuitori) din totalul populației erau implicați în comerț; alte 3,5% (98 981) din totalul populației le constituiau funcționarii instituțiilor publice ale Basarabiei; în industria textilă și în cea manufacturieră erau ocupate 50 095 de persoane, sau 1,7% din total, în transporturi – 38, 855, sau 1,4%, și 110 017 locuitori, sau 3,8% din total, erau antrenați în ocupații diverse⁷⁵.

Urmărită din punct de vedere al apartenenței sociale, în ceea ce privește activitatea nemijlocită a populației mun. Chișinău, potrivit aceluiași recensământ, putem constata că din totalul de 114 896 de locuitori, marea majoritate, de 32 142 de persoane (sau 28,0%) aveau diverse activități (fiind implicați în muzică, arte plastice, sport, teatru, operă, cinematografie, divertisment, sănătate și salubritate publică, asistență socială și servicii casnice). 18 245 de persoane (sau 15,9%) erau implicate în diferite funcții în cadrul instituțiilor publice din oraș (gen justiție și auxiliarii ei, pază și ordine publică, învățământ, administrație publică și diverse instituții de stat, instituții și administrații comunale, fundații și așezăminte culturale, profesionale, armată, culte și confesiuni etc.). 16 054 de persoane (sau 14,0%) activau în comerț (la restaurante și cârciumi; la hoteluri, cazinouri, baruri și cafenele; în diverse magazine de îmbrăcăminte, textile, menaj, porțelan, sticlă, bijuterii, produse agricole etc.; în librării și edituri; la piețe, în târguri și oboare etc.). 12 202 persoane (sau 10,6%) activau în exploatarea solului (în agricultură, viti-pomi-legumi-horti-cultură, silvicultură și vânat, pescărit și creșterea animalelor). 9 195 de persoane (sau 8,0%) erau implicate în industria textilă și manufacturieră (la diferite fabrici și ateliere de stofă, pânze, tricotaje, lână, piele, de fabricare a îmbrăcăminte, încălțămintei și pălăriilor etc.). 6 941 de persoane (sau 6,0%) erau atrase în domeniul transporturilor și al comunicațiilor (la căi ferate, transporturi cu automobile, autocamioane, tramvaie, transporturi aeriene, poștă, telegraf, telefon, radio-comunicații etc.). 5 069

⁷⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 14, 182.

de persoane (sau 4,4%) activau în domeniul industriei alimentare și al tutunului (la fabrici de mezeluri și de produse făinoase; fabrici de rachiu, lichior și oțet, inclusiv de producere a vinului, șampaniei și berei; fabrici de zahăr și de fabricare a conservelor alimentare, a marmeladei și laptelui condensat; fabrici de producere a gheții artificiale, a apei gazoase și minerale; manufacturi de tutun și țigări). 2 978 de persoane (sau 2,6%) și alte 2 357 de persoane (sau 2,1%) erau ocupate în industria metalurgică (la fabricile și atelierele de ambalaje metalice; de țevărie, robinetărie și armături; de fierărie mărunță, buloane, șuruburi, pile; de lăcătușerie; de mobile și ustensile metalice; de arme și muniții, arsenale; de vehicule rulante (locomotive, vagoane); de vase plutitoare și material naval; de mașini și unelte agricole; de mașini și motoare etc.) și, respectiv, industria lemnului (la fabricile și atelierele de cherestea, lemn de construcție; de mobile, furnir și placaj; de caroserie, rotărie, vase plutitoare; de diferite articole din lemn etc.). Încă 2 683 de persoane (sau 2,3%) aveau activități în domeniul creditelor, diferitor reprezentanțe, inclusiv a agențiilor de comerț (la cooperative, asigurări, schimb, bursă; agenții de publicitate; birouri de voiaj, expediții, vamă etc.). Alții, 1 514 persoane (sau 1,3%) și 1 472 de persoane (sau 1,3%), erau implicați în industria chimică, a hârtiei și a tiparului (la fabricile de produse farmaceutice, droguri, parfum, articole cosmetice; de acizi, baze, săruri și gaze industriale; de amidon, scrobeală, dextrină, glucoză; de uleiuri vegetale, lacuri, vopsele; de săpun și lumânări; de explozivi, chibrituri; de ceramică, sticlă, porțelan, faianță; de hârtie, mucava, celuloză; la rafinării de petrol și uleiuri minerale; la distilării de cărbuni și lemn; în industria tiparului etc.) și, respectiv, în construcții (clădiri, drumuri, poduri, canalizări și instalații; la fabricile de var, ciment, ghips; de cărămizi și țigle). Restul populației, sub 1%, era antrenată în alte întreprinderi industriale (394 de persoane) și în exploatarea subsolului (116 persoane) (la petrol și gaze naturale; la carierele de marmură, piatră de construcție, var etc.). Alte 3 534 de persoane (sau 3,1%), aveau activități nedeclarate⁷⁶.

Astfel, din datele analizate, putem conchide că, în raport cu populația Basarabiei implicată aproape în totalitate în exploatarea solului, cea a mun. Chișinău doar în proporție de 10,6 % era antrenată în cultivarea solului (deși în jud. Lăpușna cu acest gen de activitate erau ocupate 69,8 % din populația județului⁷⁷). În mun. Chișinău, în asemenea branșe ale economiei, precum industria metalurgică, textilă și manufacturieră, alimentară, chimică, cea a lemnului, în construcții, credit, agenții de comerț, transporturi și comunicații, comerț etc., cota populației era de aproape 58 %.

⁷⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. V: Profesioni..., p. XXV, XXIX.

⁷⁷ *Ibidem*, vol. IX, pp. 780-781.

În această ordine de idei, datele confirmă caracterul funcționăresc, cu un aparat administrativ important și elemente de industrializare a populației mun. Chișinău. Situația pe profesii explică și venitul redus al populației ocupate în exploatarea solului⁷⁸, costul sporit al produselor industriale, ritmul lent al circulației și comerțului în genere, ceea ce contribuia la acumularea beneficiilor în mâinile unei minorități restrânse, precum și standardul de viață modest al păturii funcționărești⁷⁹.

Populația activă și pasivă

Din perspectiva ocupației, populația mun. Chișinău, era grupată în două mari categorii. Locuitorii care, indiferent de situația lor socială, aveau o activitate propriu-zisă sau exercitau o funcție în procesul general al producției de bunuri formau categoria *populației active*. Ceilalți locuitori care, din motivul incapacității de fapt sau a situației lor biologice (vârstă, sex, invaliditate), nu interveneau în procesul economic decât în calitate de consumatori, situându-se, astfel, în sarcina primei categorii, constituiau *populația pasivă* sau *inactivă*⁸⁰.

Din cei 114 896 de locuitori ai mun. Chișinău, atestați la recensământul din 1930, 51 772, sau 45,05% din total, constituiau categoria populației active, încadrată efectiv în procesul general al producției de bunuri, materiale sau culturale, în timp ce ceilalți 63 124 de locuitori, sau cca 55%, se aflau în afara acestui proces⁸¹. Astfel, din datele recensământului pe populația activă și pasivă în mun. Chișinău, putem conchide că populația inactivă o depășea cu aproape 10 la sută pe cea care era antrenată în producerea de bunuri.

Per ansamblu, procentul populației active în mediul urban al Basarabiei era inferior celui din mediul rural. Spre exemplu, din totalul populației urbane a Basarabiei, categoria populației active alcătuiă doar 180 000 sau 48,6%. Comparativ cu aceiași indici ai României, proporția populației active

⁷⁸ Dovada neglijării muncii și a factorului uman, în special în domeniul activității agrare, îl constituie faptul că, la finele perioadei interbelice (februarie 1938), în România un muncitor urban necalificat câștiga 7,50 lei pe oră, – coeficient luat de bază, – în timp ce șoferii realizau 1,40, muncitorii din industria mobilei 1,58, cei din construcții 2,65, inginerii 2,10, iar muncitorii agricoli înregistrau un coeficient de numai 0,61 lei pe oră, în situația în care țărănimea constituia majoritatea zdrobitoare a populației în acea perioadă. Dincolo de aceste discrepanțe ale prețului muncii pe profesii, trebuie remarcate și diferențele regionale, astfel încât, bunăoară, venitul muncii a 10 locuitori din Chișinău abia egala munca unui locuitor din Brașov. Vezi: D. Șandru, Presiunea demografică rurală și orașul românesc interbelic. În: *Historia Urbana*, tom. I, nr. 1, 1993, p. 42; Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940..*, p. 185.

⁷⁹ Mitu Georgescu, *Populația în viața economică a României*. În: „Enciclopedia României”. Vol. III: *Economia națională. Cadre și producție*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 46–47.

⁸⁰ *Enciclopedia României*. Vol. III: *Economia națională. Cadre și producție*, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 1055.

⁸¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. V..., pp. XLVI, L, LXVII.

a Basarabiei era inferioară mediei pe țară, atât în mediile întrunite (57,6% populație activă în Basarabia față de 58,4% a României), cât și în mediul rural (58,9% față de 60,5%) și cel urban (48,6% față de 50,2%)⁸². După cum se poate observa, variațiile oscilau în limite destul de apropiate, întrucât între provinciile României interbelice nu a existat o diferență esențială în structura profesională a populației. În intervalul de timp cuprins între recensământul din 1897 și cel din 1930 (deși datele nu sunt suficient de concludente, deoarece nu a existat o concepție unitară și o metodă uniformă de definire a noțiunii de „populație activă”), proporția populației active a Basarabiei a sporit de la 21,1% la 57,6% din total, sau cu 36,5%⁸³.

Știința de carte

Între recensământul din 1897 și cel din 1930, proporția știutorilor de carte în mediul urban al Basarabiei a sporit de la 32,8% la 62,7% din total⁸⁴. În ceea ce privește mun. Chișinău, la 1897, știutorii de carte reprezentau 39,3% din numărul total al populației orașului, 49,1% (27 868 de persoane) fiind bărbați și doar 28,6% (14 803 persoane) – de sex feminin (în jud. Chișinău doar 20,4% erau știutori de carte)⁸⁵. Deja la 1930, numărul știutorilor de carte în mun. Chișinău constituia 69,3% (69 444 de persoane) din totalul populației orașului, 77,1% (37 805 persoane) alcătuind știutorii de carte din rândul bărbaților și 61,8% (31 639 de persoane) – din rândul femeilor⁸⁶ (în jud. Lăpușna doar 40,6% erau știutori de carte⁸⁷).

Generalizând datele expuse, constatăm că, în perioada 1897–1930, proporția știutorilor de carte – atât în mediul urban al Basarabiei, cât și în cel al mun. Chișinău – s-a dublat, practic, iar în raport cu populația de gen masculin, numărul știutoarelor de carte de gen feminin în mun. Chișinău a făcut un salt semnificativ, crescând aproape de două ori.

Analizată din punct de vedere al criteriului de gen, al grupului de instrucție și cel al științei de carte, populația orașului era divizată în felul următor: locuitorii cu instrucție primară constituiau, în total, 34 366 de persoane, dintre care 20 576 de bărbați și 13 790 de femei; locuitorii cu instrucție secundară însumau, în total, 19 484 de persoane, dintre care 8 363 bărbați și 11 121 de femei; locuitorii cu instrucție profesională formau în total 4 767 de persoane,

⁸² Mitu Georgescu, *op. cit.*, p. 42.

⁸³ Vezi: Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940..*, p. 175.

⁸⁴ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. III: Știința de carte, București, Imprimeria Națională, 1938, p. XI.

⁸⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., с. 14–15.

⁸⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. III., pp. LXII–LXIII, 278.

⁸⁷ S. Manuilă, *Știința de carte a populației României*. În: *Arhiva pentru știință și reforma socială*, an. XIV, 1936, partea a II-a, pp. 941–942.

dintre care 2 560 de bărbați și 2 207 femei; locuitorii cu instrucție universitară constituiau în total 2 508 de persoane, dintre 1 719 bărbați și 789 de femei; cei care posedau studii la alte școli superioare reprezentau în total 1 039 de persoane, dintre care 886 bărbați și 153 de femei. Populația cu instrucție extrașcolară și cu școală nedeclarată constituia, în total, în mun. Chișinău 7 280 de persoane, dintre care 3 701 bărbați și 3 579 de femei⁸⁸. Astfel, putem consemna faptul că, în mun. Chișinău, cei mai mulți din numărul total al populației știutoare de carte aveau studii primare, secundare și profesionale, numărul total al persoanelor cu studii universitare fiind în descreștere (iar cel al femeilor cu universitate fiind mai mic de câteva ori în raport cu cel al bărbaților).

În raport cu mun. Chișinău, care avea cel mai avansat grad de instruire, în mediul rural al plasei Chișinău, populația înregistra, din total, doar 32% (17 757 de persoane) de știutori de carte, dintre care 49,5% (13 618 persoane) în rândul bărbaților și 14,8% (4 139 persoane) în rândul femeilor, cei mai mulți având doar studii primare (16 022 de persoane)⁸⁹. După cum se vede, o mai pronunțată scădere a știutorilor de carte era înregistrată, mai ales, în rândul populației feminine.

În general, recensământul din 29 decembrie 1930 a constatat proporții considerabile de neștiutori de carte, atât în ambele medii de locuire, cât și, într-o măsură diferențiată, în cadrul tuturor grupelor de vârstă de la 7-12 ani și peste, fapt ilustrat de datele *Tabelului 6*. Discrepanța dintre cele două medii de locuire este evidentă, având în vedere, mai ales, ponderea numerică a mediului rural în totalul populației Basarabiei. Dacă luăm drept punct de reper datele din tabelul amintit, putem trage concluzia că rata cea mai mică a neștiutorilor de carte era înregistrată în mun. Chișinău, deși, chiar și aici, potrivit grupurilor de vârstă, cei mai mulți neștiutori de carte erau înregistrați la categoria de 65 de ani și peste. Per ansamblu, în total, în mun. Chișinău, numărul neștiutorilor de carte din totalul populației, cu vârsta între 7 ani și peste, era de 30,7% (30 789 de persoane), dintre care 22,9% (11 246 de persoane) erau în rândurile bărbaților și 38,2% (19 543 de persoane) în rândurile femeilor⁹⁰.

Mișcarea mecanică

Conform recensământului din 1930, majoritatea populației mun. Chișinău, 71 068 de locuitori (sau 61,9%) din numărul total de 114 896 de persoane o constituiau cele născute în oraș.

⁸⁸ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. III., pp. LXII-LXIII, 278.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 278-279.

⁹⁰ *Ibidem*, p. LXIII.

În același timp, numărul celor născuți în țară, în altă parte decât în localitatea în care au fost recenzați, constituiau 31 375 de persoane (sau 27,3%), dintre care din mediul rural (2 808 bărbați și 3 252 femei) și urban (136 bărbați și 138 de femei) al aceluiași județ erau 6 334 de persoane, prevalând cei născuți în mediul rural. Persoanele născute în alte județe, cum ar fi cele ale Olteniei (1 007 bărbați și 81 de femei), Muntenei/Dobrogei (1 782 de bărbați și 505 femei), Moldovei (3 598 de bărbați și 822 femei), Basarabiei (7 333 de bărbați și 8 868 de femei), Bucovinei (203 bărbați și 110 femei), Transilvaniei/Banatului, Crișanei și Maramureșului (1 351 de bărbați și 117 femei), constituiau în total 25 777 persoane (sau 22,4%). Dintre aceștia cei mai mulți erau născuți în județele Basarabiei (16 201 persoane), urmați de cei născuți în județele Moldovei (4 420 de persoane), Muntenei/Dobrogei (2 287 de persoane), Transilvaniei/Banatului, Crișanei și Maramureșului (1 468 de persoane), Olteniei (1 088 de persoane) și Bucovinei (313 persoane).

Pe al treilea loc se aflau locuitorii născuți în străinătate, în țările limitrofe, state cu schimb frecvent de populație sau alte spații. Numărul total al acestora era de 11 677 persoane (5 289 de bărbați și 6 388 de femei), sau 10,1%. Dintre aceștia cei mai mulți proveneau din țările limitrofe și cu schimb frecvent de populație (5 136 de bărbați și 6 225 de femei)⁹¹, dat fiind fluxul intens de refugiați de peste Nistru⁹².

Reieșind din modificările atestate la numărul și structura populației mun. Chișinău în perioada interbelică, putem conchide că acestea au fost determinate de particularitățile social-economice și politice ale epocii, dar și de statutul și nivelul de dezvoltare al Basarabiei în componența României Regale. Faptul că mun. Chișinău cunoaște o dinamică demografică, determinată în mobilitatea și densitatea populației, în raport cu perioada precedentă, constituie o dovadă că orașul a fost supus intensificării procesului de urbanizare și de modernizare.

⁹¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. IV., pp. XLVI-XLVII.

⁹² Vezi mai multe: Vadim Guzun, *Indezirabilii, aspecte mediatice, umanitare și de securitate privind emigrația din Uniunea Sovietică în România interbelică*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013; Vadim Guzun, *Refugiul etnicilor evrei din Uniunea Sovietică în România în perioada 1919–1936*. În: *Caietele CNSAS*. Revistă semestrială editată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, anul III, nr. 2 (6)/2010, București, Editura CNSAS, 2012, p. 199–228; Lidia Prisac, *Problema emigrării armenilor peste Nistru în România interbelică în documentele Arhivei Naționale a Republicii Moldova*. În: *Istorie, Cultură și Cercetare*, Deva, Editura Cetatea de Scaun, 2017, vol. II, pp. 172–188 etc.

Anexe

Tabelul 1.

Populația statornică a mun. Chișinău, după vârstă în 1930

Vârsta (ani)	Total	Masculin	Feminin
0-4	9 400	4 765	4 635
5-9	10 903	5 405	5 498
10-14	9 275	4 528	4 747
15-19	13 953	6 366	7 587
20-24	15 075	9 772	5 303
25-29	9 344	4 044	5 300
30-34	7 681	3 407	4 274
35-39	8 425	3 759	4 666
40-44	6 532	3 127	3 405
45-49	6 330	2 819	3 511
50-54	4 576	2 283	2 293
55-59	4 126	1 863	2 263
60-64	2 970	1 383	1 587
65-69	2 497	1 094	1 403
70-74	1 297	609	688
75-79	755	330	425
80-84	277	113	164
85-89	129	42	87
90-94	44	15	29
95-99	23	8	15
100 și peste	6	3	3
Nedeclarată	1 278	700	578
Total	114 896	56 435	58 461

Sursa: Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. Vol. IV, Imprimeria Națională, București 1938, pp. CCXXXIV-CCXXXV, 262.

Tabelul 2.

Populația statornică a Plasei Chișinău, după vârstă, în 1930

Vârsta	Total	Masculin	Feminin
0-4 ani	13 514	6 849	6 665
5-9 ani	10 777	5 330	5 447
10-14 ani	6 876	3 514	3 362
15-19 ani	9 046	4 350	4 696
20-24 ani	5 469	2 767	2 702
25-29 ani	5 904	2 914	2 990
30-34 ani	3 888	1 882	2 006
35-39 ani	4 463	2 073	2 390
40-44 ani	3 242	1 641	1 601
45-49 ani	3 184	1 529	1 655
50-54 ani	1 968	1 098	870
55-59 ani	1 929	932	997
60-64 ani	1 198	648	550
65-69 ani	1 035	485	550
70-74 ani	499	290	209
75-79 ani	324	170	154
80-84 ani	67	31	36
85-89 ani	61	26	35
90-94 ani	11	5	6
95-99 ani	11	5	6
100 ani și peste	2	1	1
Nedeclarată	288	136	152
Total	73 756	36 676	37 080

Sursa: Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. Vol. IV, Imprimeria Națională, București 1938, p. 264.

Tabelul 3.

Populația statornică a mun. Chișinău în 1930 după sex și stare civilă

Stare civilă	Total	Masculin	Feminin
Necăsătoriți	61 130	32 582	28 548
Căsătoriți	43 253	21 770	21 483
Văduvi	8 900	1 401	7 499
Divorțați	922	306	616
Nedeclarați	691	376	315
Total	114 896	56 435	58 461

Sursa: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. I: sex, stare civilă, grupe de vârstă, gospodării, infirmități, populația flotantă, București, Imprimeria Națională, 1938, p. XXIX.

Tabelul 4.

Totalul agricultorilor, negustorilor și industriașilor depozitari de cereale în Chișinău, conform datelor recensământului agricol din primăvara lui 1920

Județe	Totalul pământului cultivat (ha)	Totalul agricultorilor, depozitari de cereale	Totalul negustorilor depozitari de cereale	Totalul industriașilor depozitari de cereale	Starea civilă		Nr. sufletelor		
					Căsătoriți	Necăsătoriți	Total	Masc.	Fem.
Chișinău	95 282	34 008	106	44	32 005	2 153	144 154	74 112	70 042
Basarabia	1 670 632	341 502	4 751	854	330 213	23 791	1 640 260	821 812	818 448

Sursa: ANRM, F. 1416, I. 1, D. 2, f. 8; Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940.*, p. 175.

Tabelul 5.

Naționalitatea producătorilor sau a celorlalți depozitari de materii prime în Chișinău, conform datelor recensământului agricol din primăvara lui 1920

Județe	Moldoveni			Ruși			Evrei			Bulgari			Greci			Alte naționalități		
	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași	Agricultori	Negustori	Industriași
Chișinău	32 868	56	15	692	10	24	172	78	39	3	1	-	4	1	4	183	5	3
Basarabia	225 072	388	277	75 091	933	180	3 016	5 347	856	22 306	102	47	117	27	11	19 745	137	94

Sursa: ANRM, F. 1416, I. 1, D. 2, f. 8; Nicolae Enciu, *Naționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940.*, p. 175.

Tabelul 6.

Procentul neștiutorilor de carte pe sexe, medii și grupe de vârstă în mun. Chișinău la 1930 (%)

Sexe	Total Basarabia				Mediul rural				Mediul urban				Mun. Chișinău			
	7-12 ani	13-19 ani	20-64 ani	65 ani și peste	7-12 ani	13-19 ani	20-64 ani	65 ani și peste	7-12 ani	13-19 ani	20-64 ani	65 ani și peste	7-12 ani	13-19 ani	20-64 ani	65 ani și peste
Total	53,6	53,7	65,6	84,2	56,9	57,6	70,1	87,5	26,1	27,7	40,3	67,8	18,9	19,2	33,9	60,2
Masc.	44,2	39,2	50,7	78,9	46,9	41,9	54,7	82,9	21,7	20,8	28,8	56,4	16,2	15,2	24,4	48,7
Fem.	63,2	67,1	80,1	90,0	67,2	72,3	84,9	92,8	30,4	33,7	52,2	77,7	21,5	22,7	43,3	69,4

Sursa: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. Vol. III: Știința de carte, București, Imprimeria Națională, 1938, pp. XXII, LXIII.

The Chișinău population in the interwar period

The product of the tsarist era, formed in a specific political-economic and social-cultural context as a result of Russian influences, at the beginning of the 20th century, Chisinau was the city with the most inhabitants of the province, becoming in the interwar period, the second most populated city from the whole of Romania, after Bucharest. With reference to the importance of Chisinau as a share of the population and not only, Petre Cazacu gave the following description in 1921: “My hometown, the second in the country in terms of population, and for three years [...] part of the enlarged Romania, is still a little known both in the country and in the wider world [...]”. Undoubtedly, at the end of the first world conflagration, Chisinau was less known to the public, including from the aspect of knowing the demographic state of things.

Keywords: *Chișinău, population, Bessarabia, Romania, interwar period.*

Lidia PRISAC

doctor în istorie, cercetător științific coordonator

Facultatea de Istorie și Filosofie

Universitatea de Stat din Moldova;

email: lidiaprisac@yahoo.com

orcid.org/0000-0002-3406-3670

III. MENTALITĂȚI, CULTURĂ ȘI RELIGIE ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Ion Valer XENOFONTOV

Activitatea Seminarului Teologic din Chișinău în perioada interbelică

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

*Vizita Mareșalului Pietro Badoglio în Basarabia în toamna anului 1926
și semnificația acesteia pentru relațiile româno-italiene*

Lidia PRISAC

Populația Chișinăului în perioada interbelică

Liliana ROTARU, Tudor CIOBANU, Alexandru PONOMAREV

*„Războiul directorilor” Muzeului Național de Istorie Naturală din
Chișinău la începutul anilor ’30*

Oleg URSAN

Mărturii inedite din arhivele Portugaliei despre viața lui Carol al II-lea

IBRAM Nuredin, IBRAM Ghiulgian, POPESCU Cosmin-Dan

Cultura cafelei în Dobrogea. Mărturii plastice și literare

Gabriel MOISA

*Publicistul George A. Petre și afirmarea identității naționale
pe frontiera de vest a României în perioada interbelică*

ACTIVITATEA SEMINARULUI TEOLOGIC DIN CHIȘINĂU ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Prima instituție de învățământ din Basarabia gubernială, Seminarul Teologic, a fost înființat la 31 ianuarie 1813, cu aprobarea Sinodului, de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. În perioada țaristă, toți rectorii acestei instituții de învățământ au fost ruși, iar profesorii erau invitați din alte gubernii ale Imperiului Rus. În pofida acestui fapt, în rândurile foștilor seminariști s-a inițiat și susținut mișcarea de eliberare națională din Basarabia la începutul sec. XX. Au fost instituite cercuri clandestine de studiere a istoriei și culturii românești¹. De aceea, pe drept cuvânt se afirmă că „Seminarul de la Chișinău a format falanga de preoți care a ținut aprinsă flacăra românismului și din care a ieșit generația de la 1905”².

În contextul situației tensionate din anii 1917–1918, o parte din instituțiile de învățământ din Chișinău aveau o altă destinație decât cea de instruire. Astfel, Școala Eparhială, Gimnaziul de Fete de pe str. Kiev erau ocupate de unități militare³. Activitatea Seminarului a fost perturbată, deoarece edificiile acestuia au adăpostit spitale rusești, fiind și cazarmă pentru cetele de trupe bolșevizate. Tot aici au fost dislocate unități ale armatei Republicii Democratice Moldovenești, dar și cele din România. Drept urmare, edificiul era într-o stare dezastruoasă: „pereții și dușumelele murdărite, geamurile sparte, țevile de apă stricate, încât apa minează pereții întregi și putrezesc dușumelele, bucătăriile și celelalte dependențe ale interiorului aproape distruse, mobilierul școlar parte nimicit, parte risipit, iar curtea plină de armată, care cu greu și după străduințe repetate abia a părăsit cuprinsul ei”⁴.

După Unirea din 1918, în Basarabia, implicit Chișinău, are loc „o adevărată revoluție culturală”⁵, generată de ceea ce solicitau militanții mișcării na-

¹ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova* /Coord. și red. resp. T. Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, p. 311.

² M. Popescu-Spineni, Iulian Lefter, Iosif I. Carrea, Organizarea învățământului în România. În: *Enciclopedia României*, vol. III. Economia națională. Cadre și producție, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 450.

³ Vasile Crețu, *Evoluția învățământului primar și secundar în Basarabia în anii 1918–1940*. Teză de doctor în istorie /Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău, 2020, pp. 57–58.

⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (infra: ANRM), F. 1862, inv. 10, d. 1, f. 22.

⁵ Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Victor Frunză, 1992, p. 508.

ționale din Basarabia la 1917⁶ – predarea în sistemul de învățământ a limbii române, situație nemaiîntâlnită în cadrul Imperiului Rus. Majoritatea instituțiilor de învățământ au fost înființate după criteriul național.

O inițiativă revoluționară în domeniul educațional i-a aparținut arhimandritului Gurie Grosu, care, în baza „Bucoavnei moldovenești” din 1909, a elaborat un „Abecedar Moldovenesc pentru anul întâiu de școală”. Între anii 1917–1918, acest manual, elaborat cu grafie latină, a suferit trei ediții⁷. Pe foaia de titlu era specificat că lucrarea a fost elaborată „în tovarășia mai multor iubitori de luminarea norodului”. Unul dintre coautorii acestei lucrări a fost Onisifor Ghibu, care avea să menționeze: „În locul unei cărți de limbă moldovenească, a ieșit o carte de educație națională moldovenească, de suflet moldovenesc, de suflet românesc”⁸. Așa cum menționa cercetătoarea Maria Danilov, „cel mai frumos Abecedar românesc al școlii basarabene din perioada interbelică [...] a suportat tocmai 8 ediții, ultima fiind cea din 1925”⁹. *Abecedarul* a stat la baza învățământului nu doar în Basarabia, ci și în localitățile românești din Transnistria și școlile românești din Odesa în anii celei de-a doua conflagrații mondiale¹⁰.

Limba română se impunea tot mai mult în cadrul instituțiilor administrative. Comisia școlară de la Chișinău care activa sub egida Directoratului de Instrucție (dacă până la Unire își făcea protocoalele doar în limba rusă) începând cu anul 1918 le întocmea în românește. La fel, în românește se scriau și convocările la ședințe, ordinea de zi¹¹. În primăvara anului 1918, Uniunea Elevilor din Chișinău pe biletele tipărite la serata muzical-declamatorică nota că Uniunea își zice a elevilor români¹². Școlile din capitala Basarabiei aveau capele în care, în fiecare sâmbătă seara, se făceau slujbe religioase.

⁶ George I. Năstase, De ce voim ca școala să fie moldovenească. În: *Cuvânt moldovenesc* (Chișinău), anul IV, nr. 48, 18 iunie / iulie 1917, pp. 3-4; Idem, Stăruințele moldovenilor pentru școala națională înainte de revoluție. În: *Școala Moldovenească* (Chișinău), anul I, nr. 1, iunie 1917, pp. 6-10; Rezoluția Întâiului Congres Ostășesc Moldovenească. În: *Cuvânt moldovenesc* (Chișinău), anul IV, nr. 96, 1 noiembrie 1917.

⁷ *Abecedarul Moldovenesc pentru anul întâiu de școală, alcătuit de Arhimandritul Gurie (Grosu), în tovarășia mai multor iubitori de luminarea norodului*, Chișinău, Tipografia Societății Culturale a Românilor din Basarabia, 1917, 63 p.; *Abecedar Moldovenesc pentru anul întâiu de școală*. Ediția a II-a, Chișinău, Tipografia Românească, 1918; Idem, *Abecedar Moldovenesc pentru anul întâiu de școală*. Ediția a III-a revăzută și corectată, Chișinău, Tipografia „România Nouă” (str. Pușkin, nr. 48), 1918.

⁸ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, p. 369.

⁹ Maria Danilov, Literatura didactică basarabească a anului 1917: proiecte și realizări. În: *Centenar Sfatul Țării. Conferința „Centenar Sfatul Țării: 1917–2017”*. Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău. Moldova, 21 noiembrie 2017, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2017, p. 390; *Abecedarul Moldovenesc pentru anul întâiu de școală, alcătuit de Arhiepiscopul Gurie*. Partea I. Ediția a VIII-a, revăzută și corectată, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1925, 63 p.

¹⁰ Miroslava Metleeva, Patrimoniul pedagogic al Mitropolitului Gurie Grosu. În: *Dialogica*, 2019, nr. 1, p. 88.

¹¹ Naționalizarea Basarabiei. În: *România Nouă* (Chișinău), an. II, nr. 68, 10 aprilie 1918, p. 1.

¹² *Ibidem*.

În pofida contrastelor izbitoare ale infrastructurii educaționale din capitala Basarabiei, ziaristul I. Teodorescu afirma stupefiat „că localurile școlare din Chișinău întrec, în toate privințele, cu mult pe cele mai frumoase și mai moderne de la noi”¹³.

În februarie 1918, Ion Teodorescu-Broșteni a înființat prima școală primară românească în Chișinău. „I s-au dat de pe la școlile primare rusești – existente atunci – cei mai răi elevi și prin metoda și răbdarea sa a făcut o școală model, care a servit apoi ca Școală de Aplicație la cursurile pedagogice”¹⁴. Ulterior, I. Teodorescu-Broșteni a activat în calitate de revizor școlar.

Începând din 1 septembrie 1918, Consiliul Școlar Bisericesc, căruia i se subordona nemijlocit Seminarul Teologic, s-a transformat în Direcțiunea Culturală și Școlară pe lângă Arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului. La 12 septembrie 1918, studenților li s-a solicitat să cunoască și limba română, iar cei care „nu vor întruni media satisfăcătoare la limba română să fie lăsați corigenți”¹⁵. La fel, în diploma de absolvire se indica și nota la disciplina Limba română. La catedrele de limbă română și de istorie națională au fost aduși profesori de peste Prut. S-a introdus Cântarea bisericească cu profesori din Moldova.

În perioada mai 1918 – vara anului 1922, la Chișinău, Orhei, Soroca, Bălți și alte orașe din Basarabia au fost organizate cursuri pedagogice pentru învățătorii vorbitori de limbă română, cât și pentru cei minoritari. În vederea românizării școlilor secundare, la Chișinău, în vara anului 1918, s-au deschis cursuri pentru profesorii respectivi. Acestea erau organizate în localul Gimnaziului nr. 2, de la orele 10:00 la 13:00, pe grupe de 30-40 de persoane. Erau oameni de 40-50 de ani, care învățau să scrie și să citească românește, ori executau probe de vorbire corectă. La fel, se apela la Biblioteca Universității Populare din Chișinău, prin care se lua contact cu știința românească¹⁶.

Pentru a avea dreptul să profeseze, cadrele didactice urmau să depună jurământ statului român. Deoarece nu l-au depus, din 14 august 1919 nu aveau dreptul să activeze la: Liceul Real – șapte persoane (doi moldoveni basarabeni, un elvețian, un lituanian, un rus, un ceho-slovac); Liceul de Băieți nr. 1 – 15 persoane (zece moldoveni basarabeni, un rus, un român din Vechiul Regat, un german, un francez, un letonian); Liceul de Băieți nr. 2 – 17 persoane (trei ruși, doi moldoveni basarabeni, patru bulgari, doi germani);

¹³ I. Teodorescu, Impresia din Basarabia. În: *Prin Basarabia românească* /Antologie de Olga Iordache și Liviu Papuc /Colecția „Memoriile Basarabiei”, Chișinău, Știința, 2019, p. 83.

¹⁴ I. Teodorescu-Broșteni [date biografice]. În: *Moldova de la Nistru*. Revistă ilustrată pentru popularizarea literaturii și tuturor științelor din Basarabia, susținută de „Cercul Moldovenesc” din Chișinău, an. 3, nr. 8-9, august-septembrie 1922, p. 309.

¹⁵ Constantin Popovici, *Anuarul Seminarului Teologic Superior „Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni” din Chișinău. Note din istoricul Seminarului*, Chișinău, Tipografia și Legătoria Eparhială, 1926, pp. 35-36.

¹⁶ Petre V. Haneș, Chișinăul în figurile românizării. În: *Evenimentul* (Iași), an. XXVI, nr. 151, 21 august 1918, p. 1.

Liceul de Băieți nr. 3 – 11 persoane (cinci moldoveni basarabeni, un ucrainean, trei ruși, un german, un francez); Liceul de Băieți nr. 4 – 15 persoane; Școala Normală de Fete – trei persoane; Liceul de Fete Scomorovschi – 25 de persoane; Școala Spirituală de Băieți – 12 persoane; Seminarul Teologic din Chișinău – A. Ciulcov, rus, preda limba rusă, I. Zelinski, ucrainean, preda limba greacă; Eparhiala de Fete – 11 persoane; Liceul de Fete nr. 1 – 22 de persoane; Liceul de Fete nr. 2 – 20 de persoane, inclusiv N. Contareva, ru-soaică, directoare¹⁷. La 15 iunie 1920, Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor nu aproba reprimirea învățătoarelor și învățătorilor, decât după ce vor depune jurământul și după ce vor fi numiți ca cei din Vechiul Regat¹⁸.

La 10 iulie 1920, sub egida Școlii de Aplicații a Seminarului Teologic, amplasat pe str. Alexandru cel Bun, colț cu str. Mitropolitul Gavriil și colț cu str. Kievului au fost deschise cursuri de contabilitate și corespondență aplicabilă la cooperativele din Basarabia¹⁹.

Potrivit datelor furnizate de Ștefan Ciobanu, la mijlocul anilor 1920, la Chișinău, printre instituțiile de cultură puteau fi enumerate „o școală de viticultură, patru licee de băieți și trei de fete, cu un număr de 3 275 de elevi și eleve, patru școli medii, două școli normale și una conducătoare de grădini de copii, un seminar superior și unul inferior, 37 de școli primare²⁰”.

Școlile din Chișinău erau înzestrate cu parcuri și grădini imense. În acest sens, putem menționa grădinile frumoase ale Seminarului Teologic și ale Liceului de Băieți nr. 1 „B.P. Hasdeu”. Parcul imens al Școlii Eparhiale, amplasat pe deal, în proximitatea gării, avea „un local în care te pierzi ca într-un labirint²¹”.

Clădirea principală a Seminarului Teologic, în forma literei „T” includea trei nivele: la primul nivel se afla sufrageria, bucătăria, camerele pedagogilor, a copistului; al doilea nivel – clasele; al treilea – dormitorul. În subsol se aflau camerele servitorilor, electricienilor, magaziile. În centrul curții era o clădire care servea pentru infirmiere, alta – pentru dentist și locuința secretarului Seminarului. În direcția palatului arhiepiscopal se afla o baie și spălătoria de rufe. În curte se mai afla clădirea vizitiului și a bucătarului, având drept anexe magazine de trăsuri, lemne și grajd²². Toți elevii seminarului trebuiau să locuiască la internat, fiind supravegheați de pedagogi²³. Internatul seminarului era încăpător²⁴.

¹⁷ ANRM, F. 723, inv. 1, d. 19, ff. 281-287v.

¹⁸ *Ibidem*, d. 33, f. 349.

¹⁹ ANRM, F. 723, inv. 1, d. 41, f. 77.

²⁰ Ștefan Ciobanu, Orașele. În: *Basarabia*, Chișinău, Imprimeria Statului din Chișinău, 1926, pp. 84-85.

²¹ Eufrosina Simionescu, Amintiri din Chișinău. În: *Opinia* (Iași), an. 36, nr. 9699, 9701, 9702, din 26, 28 și 29 iulie 1939, pp. 1-2.

²² Constantin Popovici, *op. cit.*, pp. 123-125.

²³ Gheorghe Armaș, Un scurt istoric al Seminarului Teologic. În: *Limba Noastră*. Revista literară a elevilor Seminarului Teologic din Chișinău. M.G.B.B. /sub îngr. unui comitet ales dintre elevi, sub îndrumarea dlor profesori, Chișinău, Tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, an. 1, nr. 5-6, 1935, p. 18.

²⁴ *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului* (Basarabia), ediție specială, Chișinău, 1922, p. XIII.

Primul rector român al Seminarului a fost arhimandritul Visarion Puiu (1 septembrie 1918 – 1 ianuarie 1919), fost director al Seminarului din Galați. Numirea acestuia în funcție a fost aprobată atât de autoritățile bisericești, cât și de Ministerul Cultelor²⁵.

A fost urmat de economistul Victor Popescu, care și-a dat demisia la 1 noiembrie 1920, „lăsând Seminarul fără profesori și fără mâncare”²⁶. În urma demisiei acceptate de autorități, rector devine iconomul mitrofor Constantin Popovici (1 noiembrie 1920–1927), autor de monografii. Instituția dispunea doar de câțiva profesori, rămânând chiar fără oameni de serviciu, fără produse alimentare în depozit, fără resurse financiare. Între 1927 și 1944, rector al Seminarului a fost protoiereul Serghie Bejan, fost director la Școala Duhovnicească²⁷.

Dacă programul Seminarului din 15 decembrie 1918 includea 32 de discipline, atunci cel din anul școlar 1919–1920 avea 41 de obiecte. În anul școlar 1922–1923, a fost inclusă o nouă disciplină – Gimnastica. În 1922, Seminarul a fost lipsit de disciplina *Dreptul*, considerat un mare impediment în atractivitatea școlii, care, astfel, putea urma și alte facultăți, nu doar cele de teologie. Procesul de învățământ a fost perturbat din cauza multor profesori care au preferat catedra universitară în Regat²⁸.

În 1926, Seminarul avea doar doi profesori suplinitori la catedre, doi profesori suplinitori la ore, un maestru suplinitor la Gimnastică, în rest, toți profesorii erau titulari.

Din componența corpului didactic făceau parte Serghie Bejan (Dogmatica, Pastorală, Liturgică), C. Popovici (Drept canonic), V. Florov (Apologetica, Teologia Morală, Catehismul, Sectologia, Hermeneuta), Victor Mateevici (Istoria Vechiului Testament, Istoria Noului Testament), preotul Nicolae Timuș (Exegeza Noului Testament), T. Suruceanu, I. Dăscălescu (Limba Română), D. Cadea, T. Caprița (Muzica Bisericească și Vocală), Constantin Stancescu (Medicina, Anatomia și Higienea) ș.a. Victoria Parhomovici, soția ucraineanului Andrei M. Parhomovici (care, pe lângă multe alte talente, îl avea și pe cel al scrierii de poezii²⁹), afirma că soțul ei a fost profesor la Seminarul Duhovnesc din Chișinău mai mult de 40 de ani, ultima dată exercitând funcția de inspector. A decedat la 4 iulie 1919, nelăsând nicio proprietate imobilă și nicio agonisire

²⁵ Visarion Puiu (Mitropolit), *Însemnări din viața mea*, Iași, Editura Trinitas, 2004, pp. 66-67.

²⁶ Statele Personale ale domnilor profesori ai seminarului. În: *Anuarul Seminarului Teologic Superior „Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni” din Chișinău. Note din istoricul seminarului* / publ. de rectorul Seminarului Iconom Mitrofor Constantin Popovici, Chișinău, Tip. și Legătoria Eparhială „Cartea Românească”, 1926, p. 42.

²⁷ Nina Negru, *Seminarul Teologic din Chișinău*. În: *Chișinău. Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 410.

²⁸ Constantin Popovici, *op. cit.*, pp. 37-56.

²⁹ Mihail Ciachir, *În amintirea decedatului vice-președinte al Societății Istorico-Arheologice Bisericești, Andrei M. Parhomovici*. În: *Revista Societății Istorico-arheologice Bisericești din Chișinău*, Chișinău, Tipografia de Editură Națională „Luceafărul”, vol. XIII, 1921, p. 16.

pentru bătrânețile ei, fiindcă ce păstrase a fost ars de bolșevicii din Rostov³⁰. Profesorul Iosif Parhomovici, titularul cursului de Istorie a Bisericii de la Seminarul Teologic din Chișinău a dirigit Muzeul Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia până la decesul său, survenit în ianuarie 1932³¹.

În contextul în care nu dispuneau de o normă didactică deplină, profesorii erau ancorați nu doar într-o singură instituție de învățământ, ci activau în mai multe. Gheorghe Rașcu, profesor de geografie la Liceul Militar „Regele Ferdinand I”, activa prin cumul și la Seminarul Teologic din Chișinău, iar profesorul de Limba română Mihai Rădulescu predă la Școala Normală de Băieți „Mihai Viteazul” și la Seminarul de Teologie³². Ion Urlescu, cu studii speciale la Școala de Muzică din Chișinău și la Conservatorul din Odesa, era cadru didactic la Seminarul de Teologie și titular la Școala Normală³³.

În urma deschiderii Facultății de Teologie, sediul Seminarului Teologic „Mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni” a fost transferat pe str. Universității³⁴. Drept urmare, aici se constată o „soarta austeră” a clădirii, „unitară, sobră, spoită monahal; ferestrele date în lături încârduesc cântărilor liturgice, zvon plin de taină cucernică”³⁵.

La 1 septembrie 1927, Seminarul s-a organizat după exemplul seminarelor din Vechiul Regat cu opt clase, contopindu-se cu Școala Spirituală (Duhovnicească) din Chișinău³⁶. Director al Seminarului a fost numit Serghei Bejan, fost director al Școlii Duhovnicești.

³⁰ ANRM, F. 723, inv. 1, d. 11 (II), f. 367.

³¹ Paul Mihail, *Reconstituiri. Jurnal. Corespondență* /ed. îngrijită de Zamfira Mihail și Mihai Papuc, Chișinău, ÎEP Știința, 2018, p. 51.

³² ANRM, F. 1862, inv. 5, d. 2, f. 1-6.

³³ Constantin Popovici, *op. cit.*, p. 97.

³⁴ Actualmente, Blocul II al Facultății de Drept a Universității de Stat din Moldova, str. M. Kogălniceanu, 67.

³⁵ George Dorul Dumitrescu, „Îți scriu din Chișinăul alb...” /Colecția „Memoriile Basarabiei” /Ediție îngrijită, studiu introductiv de Aliona Grati, Chișinău, Știința, 2022, p. 53.

³⁶ Până în anul 1823, Școala Spirituală din Chișinău a fost considerată un curs inferior în cadrul Seminarului Teologic (fondat în 1813 de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni). Alături de studiile laice de specialitate, se predau și discipline teologice. Această Școală a fost absolvită de Alexandru Boldur, Mihail Ciachir, Paul Mihail, Ioan Stoicov, reprezentanți ai familiilor Donici, Baltaga ș.a. La această școală a activat și Alexandru Plămădeală, în calitate de profesor de desen și calligrafie. Până în 1918, absolvenții școlii puteau urma doar Seminarul Teologic, iar după Unire studiile au fost echivalate cu patru clase liceale. Școala amplasată pe strada Renilor, colț cu str. Mitropolitul Gavriil, dispunea de internat. Din perspectivă financiară, elevii erau bursieri, semibursieri și solvenți. În 1922, în cele opt clase studiau 238 de elevi. După 1918, administrația rusă a școlii a demisionat. Directorul instituției a fost numit Serghei Bejan, subdirector Victor Mateevici, ambii absolvenți al Academiei Teologice din Kiev. Corpul profesoral era format din patru profesori titulari și cinci suplinitori. Vezi: *Școala Spirituală de Băieți (Seminarul Inferior)*. În: *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)*: ed. oficială /alcăt. după date oficiale de C.N. Tomescu, secretarul General Arhiepiscopiei al Chișinăului și Hotinului, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1922, pp. XIII-XVI; Andrei Oistric, *Retrospectiva învățământului teologic din Moldova*. În: *Dialogica*, nr. 1, 2020, p. 80; Elena Mustăță, Valențe artistice moderniste în desenele lui Alexandru Plămădeală. În: *Dialogica*, anul IV, nr. 1, ianuarie–aprilie 2022, p. 47.

Seminarul se subordona, în mod direct, Arhiepiscopului. Pentru buna administrare a activităților gospodărești, în cadrul instituției activa un Consiliu economic, format din director, secretar și membri aleși de Congresul eparhial.

Admiterea la Seminar se realiza: pentru absolvenții cursului complet al Școlii Duhovnicești (Seminarul Inferior) – fără niciun examen; cu examen de diferență la Liturgică, Tipicon, Catehism, Istorie Sfântă, Greacă și Cântare bisericească – pentru absolvenții școlilor medii și ai cursului inferior al liceelor statului. În cazul absolvenților liceelor, se susțineau diferențe la unele obiecte. Absolvenții școlilor normale nu erau admiși la Seminar nici chiar cu examene de diferență³⁷.

A existat o fluctuație numerică a elevilor din cadrul instituției de învățământ. În 1918, la Seminar studiau 497 de elevi, iar în anul 1925 – 299 de elevi. În anul de studii 1924–1925, Seminarul avea 108 elevi laici, ceea ce constituia cca 35 la sută din numărul total de seminaristi. De menționat faptul că elevii laici, cu excepția orfanilor, depuneau o taxă de 1 000 de lei anual pentru învățământ. Taxa de solvă fixată a fost de 8 000 de lei anual, la care se mai adăugau 200 de lei cauțiunea și taxa de amortizare, taxă plătită de toți seminaristii, fără excepție. Suma încasată în cursul anului 1924–1925 constituia 2 300 000 de lei. Leafa rectorului a constituit 9 000 de lei, a inspectorului – 3 600 de lei, a dentistei – 7 200 de lei, a bibliotecarului – 3 600 de lei, a celor 16 servitori – 72 000 de lei. Întreținerea cu masă a 260 de elevi și 16 funcționari însuma 1 639 440 de lei; plata combustibilului – 312 500 lei; lumina – 60 000 de lei; apa – 30 000 de lei; pentru reparații (văruiul claselor și dormitorului – 30 000 de lei; fond pentru excursie – 10 000 de lei. Seminarul dispunea de 145 de seturi de lenjerie de pat, tacâmuri pentru 250 de elevi³⁸.

Din perspectivă geografică, prevalau elevii din Eparhia Chișinăului (54%), urmați de cei din eparhiile Bălți și Ismail (46%)³⁹. În anul de studii 1930–1931, Seminarul a fost frecventat de 281 de elevi, inclusiv 100 de bursieri ai statului român și 90 ai Bisericii⁴⁰.

Biblioteca Seminarului, inițial, era constituită din cărți în limba rusă, însă din 1919 a început să se formeze și fondul de carte românească. Prima achiziție de carte românească era formată de un lot din 20 de exemplare, ca în următorii 6 ani să ajungă la 3 012 volume, fără reviste. Academia Română a donat Seminarului toate publicațiile secțiilor literare și istorice. În anul 1924, în calitate de bibliotecar activa pedagogul M. Spinei, care se ocupa și de legarea/ copertarea cărților într-un atelier înzestrat cu instrumentele necesare,

³⁷ Constantin Popovici, *op. cit.*, p. 122.

³⁸ *Ibidem*, pp. 80, 85–87, 135.

³⁹ *Ibidem*, pp. 80, 85–87.

⁴⁰ Seminarul Teologic „Mitropolitul Gavril Bănulescu Bodoni”. În: *Anuarul Arhiepiscopiei Chișinăului*, Chișinău 1930–1932–1933, p. 14.

în care erau implicați seminariștii. Biblioteca era dotată cu o sală de lectură cu reviste⁴¹.

În cadrul Seminarului funcționa Societatea Culturală a Elevilor Seminariști, care purta numele patronului – Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni. Scopul Societății era de a ridica nivelul moral și intelectual al elevilor. În 1921 a fost reînființată (fondată în 1880 de protoiereul Vasile Parhomovici, activând până în 1917) Frățimea „Trei Ierarhi”, aflată în girarea profesorului și inspectorului (subdirector) Seminarului Vasile Florov, care avea drept scop ajutorarea elevilor nevoiași. Sub președinția profesorului Leon Trofimov, activă Societatea Predicatorilor, care viza pregătirea practică pe terenul predicilor a elevilor. Urlescu, maestrul de muzică instrumentală, a organizat o fanfară. Corul de amatori era condus de elevii Nestor și Budescu. Printre obiectele generale și speciale se predă Muzica religioasă, Pianul, Vioara etc. Activa Orchestra „Sedleacek”. Seminariștii frecventau corul dirijat de M. Berzovschi. Compozitorul chișinăuian, de altfel, a creat cantanta „O sută de ani de la inaugurarea Seminarului Teologic din Chișinău”⁴².

Printre elevii Seminarului a fost și sculptorul Alexandru Plămădeală, care, pe parcursul a doi ani, împreună cu un grup de seminariști, a ilustrat revista satirică „Satana”⁴³.

Seminarul a fost vizitat de Ion Inculeț (absolvent al Seminarului), ministrul Basarabiei, Arhiepiscopul Gurie, Octavian Goga, Onisifor Ghibu ș.a. Corul elevilor le interpreta cântece bisericești și patriotice. Tot în localul Seminarului oaspeților le-a fost oferită o agapă.

În anul de învățământ 1932–1933, din cele 12 seminare din România, Seminarul Teologic din Chișinău se afla pe poziția a șaptea după numărul de elevi înscriși (222), pe poziția a șasea după numărul de elevi promovați (193), pe poziția a noua după numărul de absolvenți (27), pe poziția a șaptea după numărul de profesori (21)⁴⁴.

Lăcașul sfânt al Seminarului Teologie era Biserica cu hramul Întâmpinarea Domnului, zidită la 1880. Serviciile divine se săvârșeau de spiritualii seminarului⁴⁵. În 1934, biserica a fost reparată.

⁴¹ Veronica Cosovan, *Biblioteca Seminarului Teologic din Chișinău: reconstituiri istorice*. În: *Magazin bibliologic*, nr. 1-2, 2021, pp. 116-119.

⁴² Larisa Noroc, *Cultura Basarabiei în perioada interbelică (1918–1940)*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, Chișinău, S. n., 2011, p. 21, 39.

⁴³ A. Cindea, *Alexandru Plămădeală. Schiță biografică*. Chișinău, Editura de Stat „Cartea Moldovei”, 1965, p. 8; Natalia Procop, *Revitalizarea Școlii Serale de Desen din Chișinău*. În: *Identitățile Chișinăului. Orașul interbelic*. Ediția a cincea. Materialele Conferinței Internaționale „Identitățile Chișinăului. Orașul interbelic”, 1–2 noiembrie 2018 /Coordonatorul seriei: Sergiu Musteață, Chișinău, Editura Arc, 2020, p. 168.

⁴⁴ *Anuarul statistic al României 1934*, București, Tipografia Curții Regale, 1935, p. 421.

⁴⁵ Parohii urbane din orașul Chișinău. În: *Anuarul Arhiepiscopiei Chișinăului*, Chișinău 1930–1932–1933, p. 40.

La mijlocul anilor 1930, internatul, amplasat la parter, era unul confortabil, respectând regulile igienice, avea lavoare de faianță. Lumina electrică era cea mai puternică din oraș, produsă de propria uzină. În mare parte, spațiul era înzestrat cu parchet. La etaj se afla corpul administrativ, didactic și pedagogic⁴⁶.

La 15 septembrie 1934 a luat ființă Cooperativa elevilor Seminarului Teologic. Aceasta era condusă de preotul Mihail Grosu și contabilul Al. Abramov. Scopul ei era ajutorarea elevilor la procurarea hainelor, ghetelor, rechizitelor școlare etc. Produsele achiziționate pe filiera Cooperativei, pe lângă faptul că erau achiziționate la preț redus, mai erau și de o calitate superioară obiectelor din prăvăliile orașului. Rostul acestei Cooperative era prezentat în felul următor: „În loc să zvârlim banii pentru nimicuri sau să dăm de câștig străinilor, cumpărăm cele de trebuință de la cooperativa școlii și, fără să vrem, pe neștiute, ajutam pe cei lipsiți de mijloace [...], venitul net este destinat înființării de bibliotecă specială, precum și venirii într-ajutor, în limita posibilității, elevilor sărmani”⁴⁷.

La 3 martie 1935, a fost organizată o serbare în care a evoluat orchestra simfonică a elevilor școlii, s-au aplicat exerciții fizice, s-au interpretat coruri, s-a jucat piesa „Haidelburgul de altă dată” ș.a. Pe parcursul reprezentării, „a domnit o ordine perfectă”⁴⁸. Pentru elevii din clasele superioare de la Seminarul Teologic și Liceul Militar „Ferdinand I” se organiza bal la Școala Eparhială de Fete din Chișinău⁴⁹.

În peisajul urban exista și un spațiu rezervat elevilor chiulangii, acesta fiind amplasat pe strada Universității, în proximitatea Seminarului Teologic, „lângă Turnul de Apă, maidanul de joacă, domeniul liceenilor, exclusiv absențelor de la lecții”⁵⁰.

Pentru a culturaliza elevii, acestora li se ofereau bilete gratuite la spectacole, fiecare instituție de învățământ urma să dispună de câte un cor⁵¹. În 1933, Gala Galaction (Gr. Pișculescu) conchidea că „școlarii din Chișinău vorbesc azi românește mai curat și mai natural decât unii din profesorii lor, rămași la molcomea și mireasma lor provincială. Nu e de mirare. Teatrul are puteri și farmece care contrabalansează pe ale școlii – fie chiar teologică”⁵².

⁴⁶ Gheorghe Armaș, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁷ Dare de seamă. În: *Limba Noastră*. Revista literară a elevilor Seminarului Teologic din Chișinău. M.G.B.B. /sub îngr. unui comitet ales dintre elevi, sub îndrumarea dlor profesori, Chișinău, Tip. Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, an. 1, nr. 1-2, noiembrie-decembrie 1934, pp. 31-32.

⁴⁸ Serbarea Seminarului Teologic din Chișinău. În: *Ghiocelul*, an. 2, nr. 1, 1935, p. 30.

⁴⁹ Cleopatra Vnorovschi, Ludmila Vnorovschi, Școala Eparhială de Fete din Chișinău, Chișinău, Muzeum, 1995, p. 126.

⁵⁰ George Dorul Dumitrescu, *Îți scriu din Chișinăul alb.*, p. 52.

⁵¹ Larisa Noroc, *op. cit.*, p. 10.

⁵² Gala Galaction, Teatrul Național din Chișinău. În: *Adevărul*, București, an. XLVII, nr. 10484, 18 martie 1933, p. 1.

Elevii merituoși erau distinși cu premii speciale. Este cazul premiilor constituite din 64 de cărți, oferite școlarilor din clasele a V–VIII, și 60 de cărți pedagogice pentru elevii claselor a V–VI de la școlile normale, decernate la „câmpul sportiv din localitate”. La acest eveniment festiv erau invitați președintele Camerei de Comerț, reprezentanții presei⁵³.

Treptat, instituțiile de învățământ din Basarabia s-au racordat la noile realități generate de Unirea din 1918. S-a investit în infrastructura de activitate a instituțiilor de învățământ. Au fost pregătite cadre didactice locale, mizându-se însă și pe mobilități ale profesorilor din Vechiul Regat. Seminarul de Teologie din Chișinău a constituit o pepinieră de formare a elitei spirituale din Basarabia. A format cărturari, slujitori ai bisericii, dar și personalități cu caracter.

The activity of the Theological Seminary in Chisinau in the interwar period

After the inclusion of Bessarabia in Romania, the “Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni” Theological Seminary in Chisinau was organized according to the example of the seminaries in the Old Kingdom with eight classes, merging in 1927 with the Spiritual School from the capital of Bessarabia. The seminary was directly subordinated to the Archbishop. For the good administration of household activities within the institution, an Economic Council formed by the director, secretary and members elected by the Diocesan Congress was active. In the academic year 1932–1933, out of the 12 seminaries in Romania, the Theological Seminary in Chisinau was in the seventh position according to the number of enrolled students (222), the sixth position according to the number of students passed (193), the ninth position according to the number of graduates (27), seventh position by the number of teachers (21).

Ion Valer XENOFONTOV
doctor în istorie, conferențiar universitar
Facultatea de Istorie și Filosofie
Universitatea de Stat din Moldova.
e-mail: ionx2005@yahoo.com
ORCID (0000-0002-5993-1235)

⁵³ ANRM, F. 1862, i. 23, d. 98, ff. 50, 62.

VIZITA MAREȘALULUI PIETRO BADOGLIO ÎN BASARABIA ÎN TOAMNA ANULUI 1926 ȘI SEMNIFICAȚIA ACESTEIA PENTRU RELAȚIILE ROMÂNNO-ITALIENE

În prezentul studiu ne propunem să reflectăm evoluția, dar și importanța, unui episod din relațiile diplomatice dintre Italia și România în perioada interbelică, și anume vizita în Basarabia, în toamna anului 1926, a mareșalului italian Pietro Badoglio. Vizita a avut loc în perioada în care conducerea României „lupta” pe diverse căi diplomatice pentru a convinge guvernul Italiei să grăbească ratificarea Tratatului Basarabiei, semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, odată cu Franța, Marea Britanie, România și Japonia, prin care se recunoștea Unirea Basarabiei cu Patria Mamă - România.

Recunoașterea unirii Basarabiei cu România, consfințită prin Tratatul semnat la Paris, la 28 octombrie 1920, a parcurs o cale anevoioasă și a necesitat eforturi conjugate din partea delegației române la conferință, dar și din partea conducerii de vârf a țării, a diplomaților și a presei, iar acțiunile întreprinse de către conducerea României pentru obținerea ratificării Tratatului Basarabiei de către Italia au jucat un rol special în configurarea raporturilor româno-italiene în perioada 1920-1927.

Tergiversarea ratificării italiene

Tratatul Basarabiei, semnat în toamna anului 1920 la Paris, a fost ratificat de către țările semnatare în felul următor: Marea Britanie și România - în anul 1922, Franța - în 1924, Japonia nu a ratificat tratatul, iar Italia a ratificat documentul abia în anul 1927.

Cauzele tergiversării italiene au fost multiple: România era nevoită să negocieze și să-și construiască relații bune cu statele mari - Franța, Marea Britanie -, dar și să fie foarte atentă la raporturile cu vecinii revizionști (Uniunea Sovietică, Ungaria, Bulgaria), care își exprimau deschis pretențiile teritoriale. Pentru a-și păstra integritatea, era nevoie să navigheze abil între centrele de putere europene și cele revizioniste.

Între Italia și România rămâneau multe probleme economice nesoluționate, atât în industrie, cât și în agricultură. S-a propus încheierea unei înțelegeri economice, care să îmbunătățească relațiile comerciale bilaterale. Guvernul italian devenise interesat de petrolul și lemnul românesc, propunând în schimb mașini agricole și ofertă de lucru specializată. Problemele de ordin economic erau legate și de consecințele reformei agrare, care prevăzuse exproprierea proprietăților rurale, fără a ține cont de naționalitatea deținătorilor acestora. Printre cei nemulțumiți se numărau englezi, francezi,

maghiari, evrei, dar și italieni¹. Mai acut s-a simțit acest lucru în teritoriile provinciilor unite, inclusiv în Basarabia². Cea mai mare opoziție la aplicarea reformei agrare au manifestat-o marii proprietari din Basarabia. Mulți italieni moșteniseră proprietăți în Basarabia, ca și în alte provincii românești, în urma căsătoriilor încheiate de aceștia înainte de 1921. În această situație, la 2 ianuarie 1923, ministrul Italiei la București a prezentat un memorandum în care acuza Guvernul român de tratament diferențiat, aplicat proprietarilor de origine italiană. Pe parcursul anului 1923 s-au înregistrat mai multe plângeri și adresări, inclusiv către Liga Națiunilor, în legătură cu pierderea de către supușii italieni a unor proprietăți din Basarabia.

În contextul acestor probleme, o importanță cu totul aparte o avea chestiunea relațiilor diplomatice ale Italiei cu URSS, care a reușit, după ce a fost recunoscută în plan internațional (1924), să creeze RASSM (octombrie 1924) ca un cap de pod spre România și regiunea Balcanilor. Italia a stabilit relații diplomatice cu URSS la 7 februarie 1924, semnând în grabă un tratat de comerț și navigare, ce-i permitea deschiderea unei largi piețe de desfacere în Est³. Începând cu 1924, odată cu recunoașterea internațională a URSS, s-a intensificat dinamica discuțiilor oficialilor români cu Roma în chestiunea ratificării Tratatului Basarabiei. Cursul ascendent al raporturilor economice italo-sovietice a dinamizat și relațiile diplomatice româno-italiene. „Dosarul” Basarabiei era legat strâns de raporturile cu URSS, pe care Italia, din mai multe motive evidente, nu dorea să le „tulbure” sau să le compromită⁴. Dincolo de anumite rațiuni de ordin politic, principala cauză a amânării ratificării Tratatului a fost cea de ordin economic – interesele economice ale Italiei în URSS. Această explicație era oferită, la acea vreme, de însuși Mussolini în corespondența cu ministrul Italiei la București, Carlo Durazzo⁵. Interesele economice ale Italiei în URSS erau vehiculate inclusiv în cercurile diplomatice și au fost exprimate de unul din oamenii opoziției, aflat în exil de la preluarea puterii de către Mussolini, don Luigi Sturzo. Într-o conversație avută la Paris, în august 1925, cu diplomatul român Nicolae Ciotori, acesta menționase faptul că „o înțelegere italo-rusă” e singura posibilitate de a ajuta economic Italia”⁶.

¹ A. L. Ivan, *Aspecte ale relațiilor româno-italiene între anii 1920-1923 și problema expropriilor în România*, în: S. Mitu și F. Gogâltan (coord.), „Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană”, Cluj-Napoca, 1994, p. 186.

² A. Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940*, Arache, 2007, p. 171.

³ Încă pe parcursul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris, în parlamentul italian se discutau aprig relațiile Italiei cu Rusia. A se vedea *Al Parlamento italiano. Una giornata di forti discorsi politici. Si insiste per rapporti d'amicizia fra Italia e Russia* (În Parlamentul italian – o zi de discuții dure. Se insistă asupra relațiilor de prietenie ale Italiei cu Rusia), în: „Corriere del mattino”, 11 decembrie 1919.

⁴ Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Dezbaterile italo-româno-ruse în jurul ratificării italiene a Tratatului Basarabiei din 28 octombrie 1920*, In: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3-4, 2020, p. 71.

⁵ Silvia Corlăteanu-Granciuc, *De ce a întârziat Italia ratificarea Tratatului Basarabiei*. Partea I. „Magazin Istoric”, nr. 3, martie 2021, p. 13.

⁶ Adrian Grecu, *Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia*, în: „Revista istorică”, 2001, nr. 1-2, p. 71.

Eforturile primului ministru Alexandru Averescu

Tensiunile dintre Italia și România au scăzut în perioada anilor 1925-1926, inclusiv datorită schimbărilor din politica internă a României. Un rol aparte în această privință l-a avut generalul Alexandru Averescu, bun cunosător și iubitor al Italiei, partizan al unei apropieri față de Italia și prieten bun cu mareșalul Pietro Badoglio, apropiat al lui Mussolini, pe care-l cunoștea încă din perioada studiilor sale la Școala Superioară de Război din Torino. Averescu a reușit să aducă pe linia de plutire raporturile dintre cele două state, înlăturând divergențele și tensiunile anterioare⁷. Toate acestea au schimbat atitudinea diplomaților italieni față de relațiile dintre România și Italia, inclusiv în chestiunea Basarabiei. S-a pus în discuție încheierea unui tratat comercial italo-român, negocierea taxelor la produsele italiene, obținerea de la guvernul italian a unui împrumut. În urma tratatelor financiare, a fost asigurat un împrumut fără dobândă din partea guvernului italian (în materiale), în valoare de 100 de milioane de lire. S-au promis societății italiene AGIP câteva perimetre petroliere din România, pentru a fi exploatate. Mai rămâneau însă nerezolvate unele chestiuni, între care și ratificarea Tratatului Basarabiei. Astfel, cu memorabila contribuție a lui Alexandru Averescu, la 16 septembrie 1926, a fost semnat Tratatul de prietenie și colaborare româno-italiană (ratificat la 18 iulie 1927), care nu făcea referiri la eventuala ratificare a Tratatului Basarabiei, însă așeza relațiile diplomatice și comerciale între România și Italia pe coordonatele unei colaborări eficiente⁸. Țările semnatare nu și-au luat angajamente privind acordarea reciprocă a unui sprijin militar. În eventualitatea atacării României de către vecinii revizionisti, Italia i-ar fi acordat numai un ajutor diplomatic și politic. Pactul de amicitie nu includea nicio aluzie la Tratatul Basarabiei, dar era lesne de înțeles că Guvernul italian prefera să procedeze gradual, dat fiind că în această ecuație era implicată URSS, extrem de sensibilă în problema Basarabiei⁹.

Presă românească a criticat tratatul de prietenie și colaborare, punând accentul pe slăbirea poziției României în chestiunea Basarabiei; fracțiunile

⁷ Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Alexandru Averescu și ratificarea de către Italia a Tratatului Basarabiei de la Paris din 28 octombrie 1920*, în: „Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (Serie Nouă). Istorie. Tom LXIV/2018. Număr special/Special Issue. Marea Unire a românilor (1918) – Istorie și actualitate. The Great Union of the Romanians (1918) – History and Actuality. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 386.

⁸ Presă italiană a reflectat în detalii vizita generalului Averescu la Roma, inclusiv întâlnirea lui Averescu cu Mussolini, pe data de 15 septembrie, la Palatul Chigi, care a durat exact 2 ore. A se vedea *Tutti i punti del patto definiti (Toate punctele Pactului au fost definite)*, în: „Corriere della sera”, 16 septembrie 1926.

⁹ C. C. Yurenev (Константин К. Юренёв), reprezentantul URSS la Roma, raporta repetat comisarului afacerilor externe al URSS, M. M. Litvinov, despre discuțiile cu Mussolini, în cadrul cărora, conform instrucțiunilor de la Moscova, încerca să-l convingă pe Mussolini să nu ratifice „anexarea” Basarabiei, în schimbul semnării acordului italo-rus. Москва – Рим. *Политика и дипломатия Кремля. 1920-1939*. Сборник документов. Ред. Г. Н. Севостьянов, Москва, «Наука», 2002, N. 81, с. 209.

politice se criticau între ele în jurul chestiunii ratificării Tratatului Basarabiei, iar încheierea unei convenții economice italo-sovietice făcea Italia să creadă că i se deschideau mari oportunități pentru comenzi pentru industria italiană. Trebuie luată în calcul și strategia politicii externe italiene, promovată chiar de la început de către Mussolini: „o politică externă subordonată doar celei interne”. În ceea ce privește relația Italiei cu Rusia, crizele NEP-ului (cu precădere a doua criză, care a avut loc în 1925-1926) se răsfrângeau nefast asupra speranțelor economice italiene legate de URSS.

Aflarea la Roma, în septembrie 1926, a generalului Averescu și discuțiile în culisele politicii externe au avut, într-un final, consecințe pozitive pentru Basarabia. Astfel, în octombrie 1926, mareșalul Pietro Badoglio, apropiat al lui Mussolini, avea planificată o vizită în România, la invitația prietenului său român, Alexandru Averescu. Mareșalul Badoglio a sosit la București, însoțindu-l pe ducele de Spoleto, la începutul lunii noiembrie 1926. Era, de fapt, o vizită a reprezentanților casei regale italiene în România, drept răspuns la vizita familiei regale române în Italia. Ducele de Spoleto, după vizita la București, a revenit în Italia, în Basarabia a plecat doar Pietro Badoglio împreună cu familia și membrii delegației însoțitori.

Vizita delegației italiene la București

Ziarele timpului oferă amănunte despre această vizită. Misiunea italiană trebuia să sosească în capitala României pe data de 3 noiembrie 1926 (zi de miercuri), la orele 10.30. O telegramă însă a informat că misiunea va întârzia cu 24 ore. Motivele acestei întârzieri au fost două. Primul era în legătură directă cu atentatul împotriva lui Mussolini. Duminică, după ce premierul italian inaugurase la Bologna Congresul pentru Progresul Științelor la Archigymnaziu, el trebuia să plece la gară, ca să asiste la plecarea misiunii italiene în România. Din cauza atentatului, misiunea a plecat cu o întârziere de 24 ore, cu un tren special. A doua cauză a fost condiționată de faptul că osia vagonului oficial s-a deteriorat. În cursul dimineții, marchizul Durazzo, ministrul Italiei la București, a avut o întrevedere cu capii autorităților și, cu această ocazie, plenipotențiarul italian a comunicat cauzele întârzierii.

În presa timpului și în scrisorile oficiale a fost făcut anunțul despre întârzierea misiunii italiene și amânarea solemnităților planificate cu 24 de ore mai târziu. Cauza anunțată a fost următoarea: „stricăciuni ale vagonului regal, la Postumia”, la frontiera italo-sârbă. Astfel, delegația italiană care-l însoțea pe ducele de Spoleto, a sosit nu în ziua de 3 noiembrie, ci în ziua de 4 noiembrie, zi de joi. Ducele și misiunea au fost găzduiți în aripa stângă a Palatului regal din Calea Victoriei. „Doamna mareșal Badoglio, care a

sosit în aceeași zi în capitală, incognito, va locui la hotelul Athénée Palace”¹⁰ – astfel anunțau titlurile unor articole din presa românească a timpului. Se spera mult în capacitatea lui Badoglio de a-l influența pe Mussolini, se miza pe rezultatele care vor urma după vizita în România a principelui italian de Spoleto și, cu precădere, în urma vizitei mareșalului Badoglio în Basarabia.

Misiunea italiană a fost întâmpinată la Timișoara de ministrul de stat, generalul Coandă, iar la București, la Gara de Nord, – de primarul capitalei, Anibal Teodorescu și de însuși suveranul în persoană, fapt care l-a impresionat pe Spoleto. Somptuoasă și minuțios pregătită, în cele mai mici detalii, vizita a inclus diferite activități: pe data de 4 noiembrie, la ora 16.00, mareșalul Badoglio a fost condus la Mormântul soldatului necunoscut din Parcul Carol, iar după aceasta – la Patriarhie, unde a fost oficiat un serviciu religios. După Patriarhie, oaspeții au mers la statuia lupoacei în Piața Sfântul Gheorghe. Seara s-a finalizat cu o agapă (un ceai) la Legația italiană. În cursul dimineții următoare, a fost planificată o mare paradă militară pe Calea Victoriei, în fața Palatului regal, iar comercianții de pe străzile pe unde urma să treacă cortegiul cu oaspeți, trebuiau să aibă arborate, în cele trei zile, drapelele Italiei. Calea Griviței și Calea Victoriei, până la Palatul regal, a fost împodobită cu ghirlande de flori, s-au ridicat drapele ale ambelor țări. Pe trotuare se aflau elevii din școlile secundare din București¹¹. Cordoane de jandarmi pedestri mențineau ordinea. Pe străzi, relatau ziarele, mulțimea aștepta de pe la ora 9 să treacă cortegiul. În piața Gării de Nord „au fost așezate” școlile și „colonia italiană” (reprezentanții comunității italiene din București). Pe peron se aflau „înalți demnitari ai statului, reprezentanții autorităților superioare civile și militare, compania de onoare, cei doi delegați ai societății studențești italo-române și fascia italiană din București”¹². Peronul a fost îmbrăcat cu drapelele celor două națiuni și cu ghirlande de flori și verdeață. A fost împodobit Salonul de recepție. Pe peronul Gării de Nord, misiunea italiană a fost întâmpinată de înalți demnitari de stat, inclusiv de primul ministru, de întregul personal al misiunii italiene la București. La ora 10.20 a sosit regele. Trenul regal, având locomotiva îmbrăcată cu drapele și flori, a intrat pe peronul gării la 10.30 exact. După imnul regal român a fost intonat imnul regal italian. Suveranul l-a salutat pe ducele de Spoleto, după care ambii au trecut în revistă compania de onoare.

Primarul Bucureștiului Anibal Teodorescu a oferit tradiționala pâine și sare, după care a rostit urarea de bun sosit. Printre gândurile exprimate au răsunat frazele: „Orașul București, al cărui primar sunt, este profund fericit să poată saluta, în mijlocul său, pe nobilul reprezentant, precum și pe iluș-

¹⁰ „Adevărul”, 30 octombrie 1926.

¹¹ *Misiunea italiană în capitală*, în „Adevărul”, 5 noiembrie 1926.

¹² *Ibidem*.

trii săi însoțitori, reprezentanți ai unui popor frate, a cărui măreție nu a fost întrecută decât prin vitejia sa... Oferindu-Vă astăzi tradiționala pâine și sare, Bucureștii vă primesc cu cel mai profund respect și, totodată, cu cea mai sinceră dragoste”¹³.

A avut loc un dejun la Palatul regal din Calea Victoriei, urmat de un prânz de gală, în Palatul regal din Calea Victoriei, în cadrul căruia regele a rostit mesajul de salut, subliniind prietenia poporului italian și a celui român încă din perioada domniei regelui Carol, prietenie care a fost consolidată „în lupta comună pentru marile noastre interese”, mai ales „în urma ultimului nostru aranjament cu Italia – expresie sinceră a prieteniei neclintite”¹⁴. Drept răs-

Generalul Alexandru Averescu și generalul Badooglio la Muzeul Militar din București. 1926. Ziarul „Adevărul” 7 noiembrie 1926

puns, ducele de Spoleto a menționat că vede în această primire dovada legăturilor de prietenie, confirmate prin pactul semnat la Roma¹⁵. În interviul acordat de mareșalul Badooglio ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”, se sublinia că „vizita delegației italiene în România nu este decât o consecință firească a tratatului de amicitie care se încheiase la Roma. El [tratatul] va fi începutul unor legături trainice și într-adevăr prietenești între cele două țări”¹⁶. În chestiunea Basarabiei, mareșalul Badooglio a preferat să se abțină de la comentarii, reiterând că „în ce privește problema Basarabiei ea a fost discutată între conducătorii celor două state, iar eu, ca militar activ, nu pot să mă pronunț asupra ei, și cu atât mai puțin să spun ceva mai mult, decât au găsit de cuviință să declare factorii autorizați”¹⁷.

¹³ „Adevărul”, 7 noiembrie 1926.

¹⁴ *Vizitele de ieri ale misiunii italiene în capitală*, în „Adevărul”, 7 noiembrie 1926.

¹⁵ Se are în vedere Acordul semnat la 16 septembrie 1926. „Adevărul”, 8 noiembrie 1926.

¹⁶ „Adevărul”, 8 noiembrie 1926.

¹⁷ *Ibidem*.

Vizita mareșalului Badoglio în Basarabia

În dorința de a-și ține promisiunea în raport cu provincia natală, Averescu a insistat asupra vizitei mareșalului Badoglio în Basarabia, care a avut loc între 10 și 13 noiembrie, după plecarea ducelui de Spoleto, pe la Timișoara, spre Italia. Badoglio, însoțit de membrii familiei și escortă, a mers în Basarabia: la Tighina, apoi la Chișinău și, în final, la Soroca. A fost misiunea lui Badoglio de a vedea cu ochii săi Basarabia și de a-l convinge pe Mussolini despre faptul că Basarabia este, la fel, pământ românesc. Mareșalul Badoglio sosește cu trenul la Tighina și, după o scurtă vizită, ajunge la Chișinău.

În contextul vizitei înalților oaspeți, în ziua de 12 noiembrie, consiliul comunal al primăriei Chișinău a ținut o ședință extraordinară cu caracter festiv. În cadrul acestei ședințe a fost anunțat că un grup de consilieri comunali a propus ca, pentru meritele sale într-o propășirea ideii latinității Basarabiei, mareșalul Badoglio să fie proclamat cetățean și consilier municipal de onoare al Chișinăului. La ora 18.45, întors de la Tighina, mareșalul Badoglio a intrat în sala de ședințe a primăriei, însoțit de suita sa, în aplauzele consilierilor. I-a fost dăruită „Monografia Basarabiei” și a fost dată citire Diploma prin care i s-a conferit titlul de cetățean de Onoare al urbei. Badoglio a răspuns prin următoarele cuvinte: „Popoarele română și italiană sunt înfrățite nu numai prin sânge, ci și prin suferințele pe care le-au suportat împreună. Viața ambelor popoare a fost marcată de zile grele. Eu, ca fiu al poporului italian, iubesc poporul român și iubirea mea este de la frate la frate. Eu nu sunt diplomat, ci soldat și repet ceea ce am spus de atâtea ori, de când sunt în România: la nevoie mareșalul Badoglio e cu voi și veți fi mulțumit de el”¹⁸. La acea ședință solemnă au luat cuvântul Arhiepiscopul Gurie (viitorul Mitropolit al Basarabiei), Pan Halippa, personalități importante din conducerea Basarabiei. A doua zi, mareșalul Badoglio a întreprins o vizită la Soroca, plecând definitiv din România spre Italia în ziua de 16 noiembrie.

La Soroca, mareșalul Badoglio a fost întâmpinat de primarul orașului și de alți demnitari. Printre aceștia se afla și Dimitri Iov, scriitor, dar și deputat în Consiliul municipal al urbei Soroca. Dimitri Iov ne-a lăsat câteva amintiri

Mareșalul Pietro Badoglio (fotografie din 1934 cu o dedicație autografă. Sursa: https://it.wikipedia.org/wiki/Pietro_Badoglio)

¹⁸ „Adevărul”, 12 noiembrie 1926.

despre acea vizită¹⁹. „În noiembrie 1926, scria el, Mareșalul Badoglio colinda Basarabia, trimis anume să cerceteze dacă elementul românesc ființează în această provincie, a cărei realipire la trupul României nu fusese încă recunoscută de Italia”²⁰. „Mareșalul, un bărbat înalt, cu nasul prăbușit între sprâncene, era întovărășit de soția lui, o frumusețe de italiancă, de fiul său semănând mamei, de un colonel aghiotant și o contesă urâtă. În drum spre Soroca, cortegiul s-a oprit în primul sat ieșit în cale — Izvoare. Oamenii, slobozi de lucrările agricole, au ieșit de la mic la mare să vadă acele fețe deosebite ce le-au tulburat viața pașnică de la sat. Primarul comunei, Alexandru Gălușcă, i-a întâmpinat cu pâine și sare, după cum este obiceiul. A rostit și câteva cuvinte de bun venit. Cum primarul comunei vorbea rar, lat și cum-pătat, în graiul moldovenesc, mareșalul Badoglio s-a întors uimit către soția sa și a întrebat-o: Tu ai înțeles ce-a spus? – Aproape tot, răspunse italianca, mirându-se”²¹. După cum povestește Dimitrii Iov despre vizita lui Badoglio la Soroca, „... cred c-a înțeles mareșalul că nu mai e nevoie să vadă și să cerceteze, ci numai să asculte. La Izvoare, istoria se vorbea...”²². Dimitri Iov mai povestește că la Izvoare, primarul Alexandru Gălușcă a dat fuga după ei și le-a dat pâinea. Numai că pâinea era un colac mare, cât o roată de plug, rumen și împletit în șase vițe, pe care italianul l-a dat gata până la la Soroca”²³.

La Soroca a fost oferit un dineu de circa 70 de persoane, cu bucate italienești. Despre aceste bucate scrie Dimitrie Iov: „...am arătat ce vrea să zică belșug și primire românească. Însă i-am zăpăcit pe italieni, când li s-a pus înainte delicioase mâncăruri de broaște și niște strașnice macaroane a la Neapole, gătitе de o domnișoară pripășită nu de mult pe aici, prin Soroca”²⁴. După care, autoritățile din Soroca au organizat un gest simpatic „întâmplarea cu căciulile”, pentru a descărca atmosfera oficială despre care, la fel, a consemnat martorul ocular Dimitrie Iov: „Când oaspeții s-au așezat la masă, eu (Dimitri Iov – n.a.) am chemat niște căciulari, strașnici meșteri, și i-am rugat să facă numadecât cinci căciuli din pielicele cele mai frumoase pe care le au. Meșterii au luat măsura gambetelor rămase-n sală, la cuier, și când s-a isprăvit ospățul cu mâncăruri multe și vinuri alese și cu discursuri, cușmele erau gata. Trei negre, crețe, cu luciu de păcură, și două în culoarea coajei de castană coaptă, în valuri regulate, cu ușor spic argintiu... O minune!... Când să ieșim, ne facem că nu se găsec pălăriile. Mareșalul rămâne uimit. Cum se poate să lipsească pălăriile? Atunci am apărut eu (Dimitri Iov) cu cele cinci căciuli. Ca și la mâncarea cu broaște, tot așa s-au minunat frații italieni veniți

¹⁹ Dimitri Iov, *Scrieri*, Vol. 2, Amintiri politice. Chișinău: Știința, 2017, p. 406-408.

²⁰ *Ibidem*, p. 406.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 407.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

Delegația italiană la Soroca. Pietro Badoglio în trăsură. Sursa www.facebook.com/soroca.oras. legenda/ Fotografie plasată de jurnalistul Vadim Șterbate

de la maica Romă cea bătrână. Afară începuse a fulgui. Cei cinci italieni s-au îndreptat spre mașini precum cinci gospodari moldoveni²⁵.

Badoglio a plecat din Basarabia în ziua de 16 noiembrie 1926 prin Constanța. Misiunea a fost îndeplinită. Urma să transmită mesajul celor văzute, vorbite și auzite, dar, mai ales, să confirme că Basarabia este pământ românesc. Nu este exclus faptul că Badoglio avuse misiunea să se convingă despre faptul că teritoriul românesc, situat la hotar cu Rusia, nu ar putea deveni un măr al discordiei destul de dur, după ce va fi ratificat Tratatul Basarabiei, or Badoglio avuse misiunea să precizeze (printr-o vizită oficială) interesele Rusiei la Nistru și posibilul pericol care ar fi putut apărea. Cu toate acestea, „cărțile jucate” între București, Roma, Moscova au condus la ratificarea Tratatului.

Un detaliu impresionant și sensibil ne oferă corespondența primită de Mussolini din Basarabia, la 7 ianuarie 1927, legată de vizita mareșalului Pietro Badoglio la Chișinău și-n alte orașe basarabene. Această vizită oferea mari speranțe românilor cu privire la ratificarea neîntârziată a Tratatului Basarabiei de către Italia. Cu ocazia vizitei la Chișinău, la 9 noiembrie 1926, mareșalul Badoglio a fost întâmpinat la Gară feroviară de oficialitățile orașului, dar și de o delegație de primari din comunele județului Lăpușna. După întâmpinarea

²⁵ *Ibidem*, p. 408.

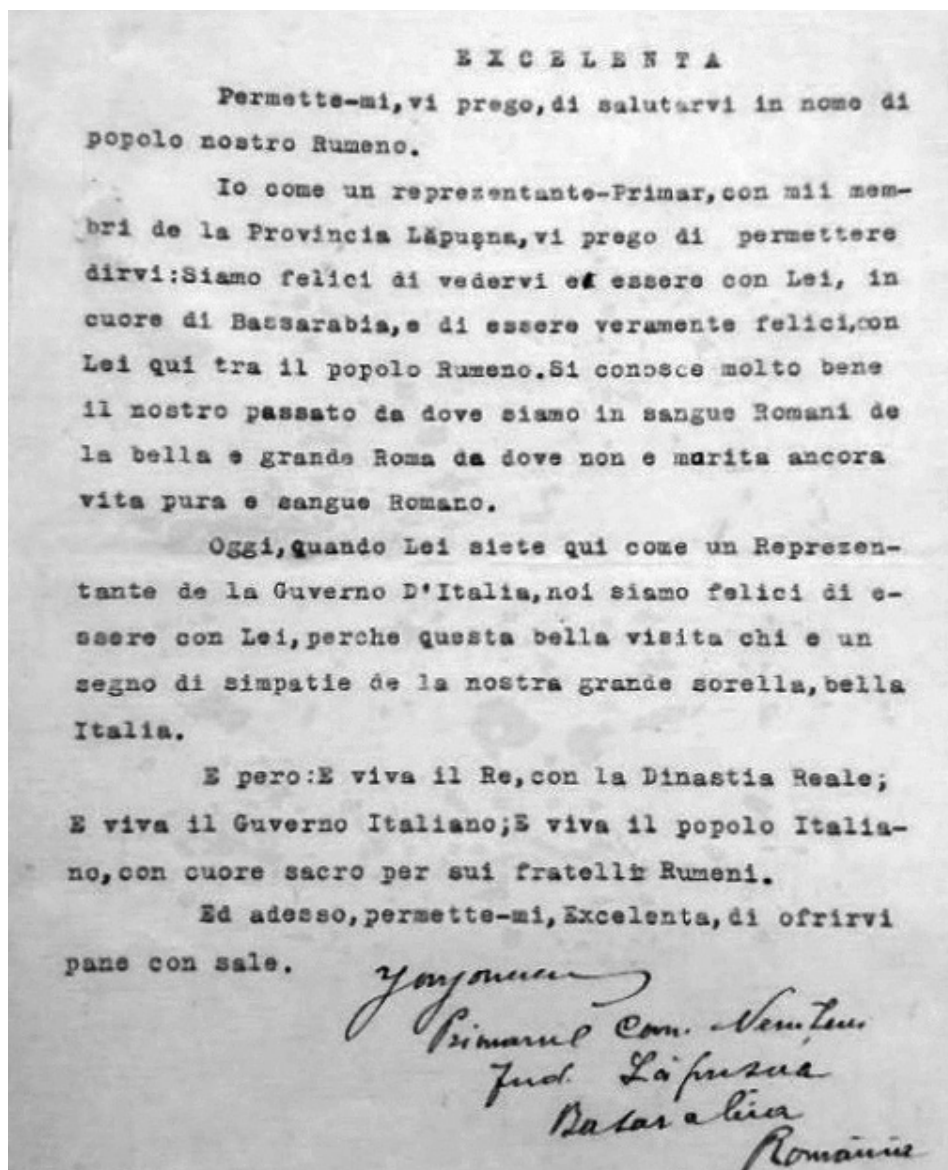
înaltului oaspete cu pâine și sare, primarul comunei Nemțeni, plasa Bujor, a ținut un discurs în limba italiană, în care a exprimat grațitudine „înaltului oaspete, care, în calitate de reprezentant al guvernului Italiei, este acum, aici, cu noi, în inima Basarabiei și mai mult, această vizită reprezintă un semn de simpatie din partea surorii mai mari Italia”²⁶. După întoarcerea lui Badoglio la Roma, în adresa lui Mussolini a fost trimisă o scrisoare de grațitudine, în care se relatea emoția întâlnirii la Chișinău cu reprezentatul primului-ministru italian. În plicul cu scrisoarea respectivă, a fost inserată fotografia de grup care imortaliza delegația de primari basarabeni în momentul întâlnirii înaltului demnitar italian la Gara din Chișinău și textul discursului, în italiană, citit de primarul comunei Nemțeni.

Fotografie de grup a primarilor câtorva comune din județul Lăpușna, în frunte cu primarul comunei Nemțeni, plasa Bujor, în Gara feroviară din Chișinău, întâmpinându-l pe mareșalul italian Pietro Badoglio. 9 noiembrie 1926. (Sursa: ASDMAE, Fond *Affari Politici. Romania*. Dosar nr. 1514, mapa 51 „Ufficiali italiani al estero”)

Scrisoarea arată, o dată în plus, dorința românilor basarabeni de a trăi împreună cu toți românii din România, dar, totodată, presupunem că cei care au organizat expedierea acestei scrisori direct lui Mussolini au încercat suplimentar, printr-un act de diplomatie populară sinceră, să atenționeze conducerea Italiei asupra necesității de a-și respecta semnătura pusă pe Tratatul Basarabiei la Paris, la 28 octombrie 1920 prin ratificarea acestuia.

²⁶ *Archivio Storico Diplomatico del Ministero Affari Esteri* (în continuare ASDMAE), Fond *Affari Politici. Romania*. Dosar nr. 1514, mapa 51 „Ufficiali italiani al estero”.

Discursul rostit de primarul comunei Nemțeni, plasa Bujor, în fața mareșalului italian Pietro Badoglio, întâmpinat la Gara Chișinău în ziua de 9 noiembrie 1926. (Sursa: ASDMAE, Fond *Affari Politici. Romania*. Dosar nr. 1514, mapa 51 „Ufficiali italiani al estero”

Chiar dacă oficial nu s-a făcut nicio aluzie la legătura dintre ratificarea Tratatului Basarabiei de către Italia și vizita mareșalului Badoglio în provincia dintre Prut și Nistru, aceasta a avut o legătură directă, datorită insistenței lui Averescu, cu pregătirea ratificării Tratatului. Mai mult decât atât, vizita a fost reflectată în presa italiană a timpului. Ziarul fascist „Tevere” a identi-

ficat în această vizită o viziune de politică externă a lui Mussolini (fără a se pomeni de Tratat), ceea ce făcea vizibil faptul că rolul lui Badoglio, în efortul de convingere a lui Mussolini, a fost substanțial. Printre altele, Agenția italiană de știri „Stefani” a publicat un articol despre tratatul de prietenie dintre România și Italia, inclusiv despre schimbul de scrisori dintre Mussolini și Averescu, în care se menționa că problema ratificării Tratatului Basarabiei (întrebare pusă de Averescu la întâlnirea cu Mussolini) pentru Italia rămânea a fi o chestiune de timp și de oportunitate²⁷.

Tratatul a fost ratificat de către Parlamentul Italiei la 8 martie 1927, reasezând relațiile româno-italiene într-o nouă albie. Tergiversarea italiană arată că problema ratificării tratatului a constituit un punct important de interes și dispută în relațiile româno-sovieto-italiene. La acest act, în semn de grațitudine, consiliului comunal al primăriei Municipiului Chișinău, în ședința din 3 aprilie 1927, la propunerea primarului municipiului Sebastian Teodorescu, decide în unanimitate (cu 44 voturi prezente din 66) a-l împrăpetări pe mareșalul Badoglio, „care a fost factor preponderent în ratificarea Tratatului Basarabiei”, cu un imobil, și anume casa Pronin²⁸, după ce, în ședința solemnă din 12 noiembrie 1926, în legătură cu vizita la Chișinău, acesta a fost numit Cetățean de Onoare al municipiului și membru de Onoare al Consiliului Municipal Chișinău²⁹. Două străzi din Chișinău au purtat numele General, apoi Mareșal, Alexandru Averescu (astăzi strada Ismail) și Mareșal Pietro Badoglio (astăzi strada Armenească). La rândul său, Prefectura județului Ismail informa că Primăria localității Reni a hotărât ca trei străzi din acea localitate să poarte numele „str. Victor Emmanuel al III-lea”, „str. Mussolini” și „str. General Badoglio”. De asemenea, o decizie a Primăriei orașului Soroca prevede ca, „în onoarea generalului Averescu și a mareșalului Badoglio al Italiei, str. Calea Bălțului să fie numită „Strada General Averescu”, iar strada Tarani să fie numită „Strada Mareșal Badoglio”³⁰. La fel, unor străzi din București li s-au atribuit numele lui Mussolini și Badoglio.

Prin ratificare se dorea deschiderea drumului pentru o mai bună colaborare bilaterală, mai ales în plan economic. Chiar dacă anul 1927 a marcat cel mai înalt punct al relațiilor diplomatice româno-italiene, eficiența acestui

²⁷ Preluat de „Corriere della serra” din 18 septembrie 1926.

²⁸ Referitor la Casa Pronin care a fost dăruită solemn lui Badoglio în semn de mare respect pentru vizita sa în Basarabia, în anul 1926, și presupusa contribuție la convingerea conducerii Italiei de a ratifica Tratatul, istoriografia încă nu și-a expus părerea. Se presupune că în casa Pronin dăruită lui Pietro Badoglio a activat Consulatul Italiei în Chișinău, clădire distrusă de sovietici în 1940. Conform altor opinii, se presupune că a fost casa dăruită de către provincia Basarabia vitorilor suverani ai României, principelui moștenitor Carol și principesei Elena în calitate de dar de nuntă (a se vedea Aliona Grati, *Regele Mihai și Basarabia. O poveste uitată de neuitat*, București, 2021, p. 40-41). Acest edificiu, în perioada interbelică, a fost sediul Fundației Regale, în care s-a aflat Institutul Român de Sociologie, filiala din Basarabia, la fel, distrusă în timpul celui de-al doilea Război Mondial.

²⁹ *Arhivele Naționale ale României (ANR)*, Fond 1753 Alexandru Averescu, dosar nr. 120, f. 2.

³⁰ *ANR*, Fond 1753 Alexandru Averescu, dosar 125, f. 2.

act de recunoaștere n-a avut finalitatea scontată. Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920 a fost încălcat de URSS în 28 iunie 1940. Important este că Marii Aliați ai României din Primul Război Mondial și-au onorat, unul după altul (ultima fiind Italia) semnăturile sub Tratatul Basarabiei. Generalul Averescu, chiar dacă și-a arătat prudența în chestiunea Basarabiei în 1918, în perioada 1926-1927 a făcut eforturi considerabile ca unirea Basarabiei să fie recunoscută în plan internațional, inclusiv prin ratificarea Tratatului de la Paris de către Italia. Este de remarcat faptul că, în pofida tuturor criticilor care au răsunit de-a lungul anilor, diplomația românească a reușit să determine Guvernul de la Roma să dea o rezolvare favorabilă chestiunii Basarabiei.

Marshal Pietro Badoglio's visit to Bessarabia in the fall of 1926 and its significance for Romanian-Italian relations

The scientific study presents the evolution, but also the importance of an episode in the diplomatic relations between Italy and Romania, namely: the visit to Bessarabia, in the fall of 1926, of the Italian Marshal Pietro Badoglio. The visit took place during the period when the Romanian leadership and Romanian diplomats were "fighting" on various "diplomatic channels" to convince the Italian government to speed up the ratification of the Treaty of Bessarabia, signed in Paris on October 28, 1920, together with France, Great Britain, Romania and Japan. The treaty confirmed the Union of Bessarabia with the Motherland - Romania.

Keywords: Bessarabia, Romania, Italy, Russia, Treaty of Bessarabia of October 28, 1920, ratification, interwar

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

doctor în istorie, conferențiar universitar

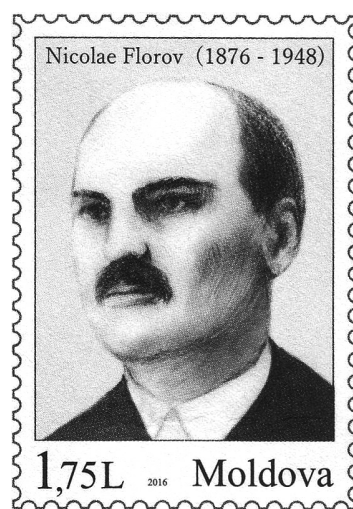
Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

email: silvia.corlateanu2006@yahoo.com

Liliana ROTARU
Tudor CIOBANU
Alexandr PONOMARIOV

„RĂZBOIUL DIRECTORILOR” MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE NATURALĂ DIN CHIȘINĂU LA ÎNCEPUTUL ANILOR '30

Nicolae Florov (Florea)¹, doctor în științe al Universității din Iași (1925), agrogeolog și specialist în științele solului de talie europeană, muzeograf, profesor universitar (1931) și om de cultură, este născut la 19 decembrie 1876, în satul Cornești, județul Bălți, în familia preotului Pavel Florov. După absolvirea școlii din Cornești, a urmat studii la Școala Duhovnicească (1887-1892) și la Seminarul Teologic din Chișinău (1892-1898), apoi a studiat științe ale naturii la Facultatea de Fizică și Matematică a Universității din Iuriev (astăzi or. Tartu, Estonia), pe care a absolvit-o în anul 1904. A fost profesor în mai multe instituții preuniversitare din Riga (1904-1905), Chișinău (1905-1909; 1921-1922), Sankt-Petersburg (1909-1910) și Kiev (1910-1914), precum și la universitățile din Kiev (1910-1920), Odessa (1920-1921), Iași (1924-1940; 1942-1943) și Timișoara (1940-1941). Rezultatele activității sale de cercetare le-a expus în cele peste 60 de lucrări, scrise în limbile română, germană și rusă. Contribuția deosebită pe care a adus-o Nicolae Florov la dezvoltarea științei geologice și a învățământului superior agronomic din România a fost recunoscută inclusiv prin alegerea lui în calitate de membru al Societății Române de Geografie și al Societății Internaționale de Agrogeologie, apoi în funcția de președinte al Comitetului de Cercetare a Bogățiilor Istorico-naturale ale RSS Ucrainene (1918-1920), precum și prin invitarea profesorului Florov la importante forumuri științifice internaționale, așa cum au fost Congreșele Asociației Interna-

Marcă poștală emisă de ÎS „Poșta Moldovei”: Nicolae Florov (1876-1948). Pedagog, profesor de agrogeologie, director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău (1922-1931). 140 de ani de la naștere

¹ Cercetătorul Dinu Poștarencu susține că tatăl lui Nicolae Florov, Pavel Florov, s-a născut în familia lui Ștefan Ilie Florea. Prin urmare Nicolae Florov a moștenit numele de familie rusificat al tatălui său (Dinu Poștarencu, Grigore Constantinescu și Nicolai Florov: colaboratori ai ziarului Basarabia. în: *Anuarul Institutului de Istorie*, 2014, nr. 3, pp. 208).

ționale pentru Știința Solului de la Praga (1922), Roma (1924), Washington (1927) și Moscova (1930) și altele². Împreună cu Ion Pelivan, Emil Gavrilă, Vasile Hartia și Nicolae Popovschi, a fondat ziarul „Basarabia” și a editat trei numere a „Buletinului Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău”³.

Evenimentele tumultuoase din fostul Imperiu Rus, care s-au produs la sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului XX, l-au determinat pe Nicolae Florov să revină la Chișinău, trecând cu multă dificultate Nistrul în februarie 1921. Numit geolog-șef la Institutul Geologic al României, i s-a încredințat să cerceteze solurile și depozitele cuaternare ale Basarabiei și Bucovinei, în vederea alcătuirii hărților acestora pentru întreaga Românie. A continuat această activitate și după ce a fost desemnat director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, preluând postul de la Albina Ostermann în anul 1924⁴. Așa cum menționa mai târziu Nicolae Florov, când a preluat funcția de director, Muzeul era „o instituție mai mult cu caracter didactic și popular” și prezenta, de fapt, „o serie de colecțiuni de obiecte și preparate din domeniul solurilor, florei și, mai cu seamă, a faunei Basarabiei”⁵. Pe parcursul a aproape un deceniu în care și-a exercitat mandatul de director al Muzeului din Chișinău, Nicolae Florov a reorganizat și modernizat instituția păstrând-o deschisă publicului, dar, totodată, a transformat-o într-un adevărat centru de cercetări științifice⁶, într-un „mijloc pentru studierea naturii [...] și un nucleu în jurul căruia se dezvoltă o activitate științifică de cercetare a tuturor ramurilor naturii Basarabiei”⁷, astfel încât să se facă posibilă „lămurirea acelor condițiuni naturale, acelor însușiri ale solului, din care izvorăște bogăția economică a Basarabiei, cât și a întregii țări, problemă [...] de o importanță covârșitoare”⁸.

² Pentru detalii: Sorin Geacu. Profesorul, omul de știință și muzeograful Nicolae Florov (1876-1948). În: *Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei*, 2010, nr. 12(25), pp. 166-192; Iulia Tătărescu. Nicolae Florov (1876-1948). În: *Info Agrarius*, 2004, nr. 2, pp. 25-26; Dinu Poștarencu. Grigore Constantinescu și Nicolaei Florov: colaboratori ai ziarului Basarabia. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, 2014, nr. 3, pp. 208-211).

³ Mihai Ursu, Constantin Gh. Ciobanu. *Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Evoluția în epoca modernă și contemporană*. Volumul I. Chișinău. 2019, p. 137, 138. Elena Ploșniță. Mihai Ursu. Enciclopedia Muzeologiei din Republica Moldova. În: „*Tyrageția*”. XX. Chișinău. 2011, pp. 121-122.

⁴ *Albina Ostermann* (1856, or. Wamberg, Cehia - 1936, Chișinău) – preparator și conservator al Muzeului Zemstvei (1892-1905) și custode-șef al Muzeului de Istorie Naturală din Chișinău (1905-1936), în prezent Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău.

⁵ Arhivele Naționale ale României (ANR), Fondul Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor (F. MIPC), d. 565, f. 13.

⁶ Pentru detalii: Mihai Ursu, *Evoluția activității științifice a Muzeului Zemstvei din Basarabia și apariția primei publicații periodice muzeale* (80 de ani de la lansarea primului volum al Buletinului muzeal). În: *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*, fascicula Etnografie și Muzeologie, serie nouă, vol. 5 (18), Chișinău, 2006, pp. 270-271.

⁷ Sorin Geacu. *Op. cit.*, p. 183.

⁸ ANR F. MIPC, d. 565, f. 13 vs.

Muzeul din Chișinău era singura instituție de acest gen din România interbelică, care deținea o colecție pedologică, completată cu multă grijă în directoratul lui Nicolae Florov, iar secția agrogeologică era unică în tot estul Europei, fiind vizitată de oameni de știință din întreaga Europă și din Statele Unite ale Americii⁹. De asemenea, Nicolae Florov a înființat secția de arheologie a muzeului, care avea misiunea să studieze stațiunile paleolitice și neolitice din Basarabia și Bucovina, apoi a îmbogățit colecțiile secției de zoologie și numismatică, iar în anul 1926 a fondat revista muzeului *Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău*, revistă în care a publicat în două limbi rezultatele cercetărilor științifice executate de muzeu. Astfel, prin efortul lui Nicolae Florov, Muzeul din Chișinău a fost transformat într-o „adevărată celulă științifică și cu o anumită situație în știință”¹⁰. Totodată, directorul Florov a stabilit colaborări intense cu centre științifice din România (Institutul de Geologie, Universitatea din Iași etc.) și a stăruit pe lângă Ministerul Agriculturii și Domeniilor asupra creării în Basarabia a parcurilor naționale pentru conservarea monumentelor naturii, implicându-se în organizarea și administrarea rezervațiilor naturale. A mai atras donații pentru Muzeu din partea unor instituții publice, cât și din partea unor persoane particulare. După o carieră prodigioasă de aproape 10 ani în postul de director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, Nicolae Florov este numit, la 7 martie 1931, prin Decret regal, profesor titular la Catedra de Geologie și Agrogeologie a Facultății de Științe la Universitatea din Iași¹¹.

În prezentul studiu ne propunem să reflectăm un crâmpei din istoria Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău de la începutul anilor '30 ai secolului trecut, insistând să stabilim cauzele și să analizăm impactul „războiului” celor doi directori (profesorul Nicolae Florov – demisionarul, și Teodor Porucic – noul director numit prin delegație) asupra activității acestei instituții științifice și de cultură din Basarabia, „război” reflectat atât în rapoartele Chesturii Poliției Iași, identificate în fondurile Direcției Județene Iași a Arhivelor Naționale ale României, cât și în corespondența și documentele de activitate ale Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, găsite în Arhivele Naționale ale României și în Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei.

Pentru început, trebuie să concretizăm că, în toată cariera sa profesională, Nicolae Florov a prestat întotdeauna activitate didactică: mai întâi, în instituții de învățământ preuniversitar din diferite orașe ale fostului Imperiu Rus, apoi – în calitate de asistent la Institutul Zootehnic din Sankt-Petersburg și Universitatea din Kiev, iar după revenirea acasă – a fost conferențiar la Fa-

⁹ ANR F. MIPC, d. 565, f. 13 vs.

¹⁰ ANR F. MIPC, d. 565, f. 13 vs.

¹¹ ANR F. MIPC, d. 565, f. 16.

cultatea de Științe a Universității din Iași¹². Astfel, când Senatul Universității din Iași îl recomandă, la 15 noiembrie 1930, pe Nicolae Florov în postul de profesor titular la Catedra de Geologie și Agrogeologie, înființată în cadrul Facultății de Științe la 1 ianuarie 1930, Nicolae Florov a fost onorat să accepte numirea. Problema analizată în acest studiu se află într-o relație intrinsecă cu această recomandare și apoi cu numirea lui Nicolae Florov în calitate de profesor titular la Universitatea din Iași în anul 1931. Or, după ce Nicolae Florov anunță Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor despre incompatibilitatea funcției de director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău cu cea de profesor universitar titular, instituția statului, stăruind pentru soarta Muzeului din Chișinău, numește, la 28 martie 1931, în postul de director al acestei instituții, pe muzeograful Grigore Vrabie, care urma să-l înlocuiască pe „demisionarul” Nicolae Florov de la 1 aprilie 1931¹³. Peste puțin timp, la 20 aprilie 1931, Grigore Vrabie raportează într-o telegramă adresată Ministerului de resort: „am luat în primire funcția de director al Muzeului Național Chișinău”, semnând „director Vrabie”¹⁴. Decizia Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor a tulburat liniștea Chișinăului, iar mai multe personalități, aflate în raporturi de colaborare pe segmentul cercetării științifice cu Muzeul, au sesizat autoritatea ministerială asupra demiterii „pripite a profesorului Florov” din postul de director al Muzeului din Chișinău. Autorii telegramelor, expediate Ministrului Instrucțiunii Publice și al Cultelor după intrarea în funcție a directorului Vrabie și dateate cu 21 aprilie 1931, au considerat demisia dăunătoare „lucrărilor științifice pentru Basarabia și terminării cercetărilor angajate de Domnia sa la Camera Agricolă Lăpușna”, declarând că demiterea directorului Florov „amenință lucrările agrogeologice de mare importanță pentru viitorul agricol al Basarabiei”¹⁵. Președintele Camerei Agricole Lăpușna, cel al Ligii cetățenilor basarabeni, președintele Societății naturaliştilor din Basarabia, cel al Asociației economice a Basarabiei și alți semnatari ai telegramelor adresate ministrului cereau autorității publice românești să constituie o comisie de concurs pentru ocuparea postului de director al Muzeului din Chișinău, să întreprindă măsuri urgente ca lucrările inițiate de Nicolae Florov „să fie aduse la sfârșit [...], dându-i posibilitatea de a se folosi de colaboratori și de instalatziunile muzeului” și să convoace „consfătuirea promisă de domnul Ministru al Basarabiei pentru elaborarea unui program de activitate a muzeului în viitor în conformitate cu nevoile economiei rurale a Basarabiei”¹⁶. Drept urmare a intervențiilor menționate mai sus, Ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor permite profesorului universitar Nicolae

¹² Sorin Geacu, *op. cit.*, p. 168.

¹³ ANR F. MIPC, d. 565, f. 1.

¹⁴ ANR F. MIPC, d. 565, f. 3.

¹⁵ ANR F. MIPC, d. 565, ff. 7-8.

¹⁶ ANR F. MIPC, d. 565, f. 7.

Florov să „folosească camera de desen [a Muzeului – *n.n.*], împreună cu desenatorii respectivi, în vederea completării cercetărilor D-sale științifice”¹⁷.

Pentru că Ministerul s-a limitat la a-i permite profesorului Florov să utilizeze instalațiile muzeului pentru a-și definitiva cercetările, dar nu a dispus altceva pentru soluționarea problemei directoratului Muzeului din Chișinău și, de fapt, a continuității activității științifice a acestei instituții, Paul Bujor, decanul Facultății de Științe din Iași, adresează la 25 aprilie o scrisoare Ministrului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, în care arată preocuparea comunității academice de la Iași vis-à-vis de „interesul științei și agriculturii române”, atenționează autoritatea publică că activitatea științifică a Muzeului ar putea fi întreruptă „sau chiar desființată”, făcând aluzie la lipsa calităților de cercetător ale muzeografului Vrabie, numit recent director. În același timp, decanul Bujor solicită Ministrului să depună toată diligența pentru a păstra „strânsa legătură de colaborare științifică cu Facultatea de Științe din Iași” și recomandă constituirea unui „comitet de directive științifice, format din profesorii specialiști, care să supravegheze și să îndrumeze această activitate”¹⁸ a Muzeului. Totodată, Consiliul Facultății de Științe din Iași propune ca directorul Muzeului să fie numit cineva dintre „titrații doctori în științe” printr-un concurs organizat la Facultatea de Științe din Iași în termen de o lună, or „concursul admitând candidații doctori în științe, va pune oprire ori cărei încercări, ca un asemenea post științific să fie ocupat pe motive politice, și nu științifice”¹⁹.

Adresa Facultății de Științe din Iași a fost completată cu o scrisoare semnată de Nicolae Florov la 27 aprilie 1931, în care, după o descriere detaliată a activității sale manageriale și științifice în anii de directorat la Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău, arătându-se deosebit de îngrijorat de faptul că activitatea științifică și legăturile de colaborare ale Muzeului cu centrele de cercetare „să nu rămână întâmplătoare, atârând de aptitudinile și preocupările eventuale ale directorului”, propune și el instituirea unei comisii de specialiști „care s-ar ocupa de întreaga problemă a normalizării atât a activității științifice, care trebuie să continue la Muzeul din Chișinău, cât și a acelei vii legături care e necesar să se păstreze între muzeu și centrele științifice din țară”²⁰. Nicolae Florov solicită ministrului să revină la decizia de numire a noului director și să dispună crearea comisiei menționate.

Importanța științifică a Muzeului Național din Chișinău și interesul de a asigura continuitatea cercetărilor științifice în cadrul acestei instituții este dovedită și de faptul că peste puțin timp, la 28 aprilie 1931, cererea Facultății de Științe și solicitarea directorului Florov este completată de o altă petiție

¹⁷ ANR F. MIPC, d. 565, f. 2.

¹⁸ ANR F. MIPC, d. 565, f. 13.

¹⁹ ANR F. MIPC, d. 565, f. 13 vs.

²⁰ ANR F. MIPC, d. 565, f. 14.

„cu privire la conducerea Muzeului Național din Chișinău”, adresată Ministerului de către Senatul Universității din Iași. Rectorul Petru Bogdan, semnatarul adresei sus-numite, solicita în numele comunității academice ieșene punerea Muzeului de la Chișinău sub direcția Consiliului Facultății de Științe din Iași, care va delega pe unul sau mai mulți profesori-specialiști, „ca să dea acestui Muzeu directivele științifice trebuincioase” și reiterează necesitatea imperativă a organizării unui concurs pentru ocuparea postului de director al acestei instituții²¹.

Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor a revenit asupra numirii lui Grigore Vrabie în postul de director al Muzeului din Chișinău și, pentru că cel din urmă nu a luat în primire muzeul, Nicolae Florov a rămas încă câteva luni să dețină postul, luând chiar și salariul pe luna aprilie (cu acordul scris al ministerului), cât a durat situația descrisă mai sus²². Dar incompatibilitatea celor două funcții pe care le deținea Nicolae Florov a determinat Ministerul să declare, la 1 iulie 1931, vacanța postului de director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău. Cu această ocazie, Teodor Porucic²³ depune o cerere la Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor prin care solicită să fie numit în acest post, enumerând mai multe motive care i-ar îndreptăți revendicarea postului: în primul rând, pentru că este „născut și crescut în Basarabia” și că se preocupă de mai bine de 25 de ani de studiul Basarabiei, publicând „numeroase studii mari”, iar „numeroasele călătorii” îl fac să cunoască Basarabia „cum nimeni altul n-o cunoaște”. De asemenea, preten dentul la post își consolidează argumentele, stăruiind asupra legăturilor sale mai vechi cu Muzeul din Chișinău și susținând că a depus mai demult acolo „o colecție geologică de câteva sute de (chiar peste 1000) de eșantioane” și că mai are „o însemnată colecție”, pe care se obligă să o dăruiască Muzeului

²¹ ANR F. MIPC, d. 565, f. 9.

²² ANR F. MIPC, d. 566, f. 5.

²³ *Teodor Porucic* (1878, în com. Baxani, jud. Soroca - 1954, Chișinău) – savant, geolog și geograf, arheolog, muzeograf și director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău din 10 iulie 1931 până la 1 februarie 1932. Absolvent al școlii din s. Hlinoia, județul Bălți (1889), al Școlii Duhovnicești de la Edineț (1893) și a Seminarului teologic din Chișinău (1900). În Autobiografia sa, redactată în anul 1946 pentru a fi angajat în calitate de cercetător științific la Baza Moldovenească a Academiei de Științe a URSS, scrie că în anul 1900, „pentru a evita deportarea în legătură cu activitatea în cercurile revoluționare din orașul Chișinău”, a plecat la București, unde a urmat studii la Facultatea de Fizică și Matematică a Universității din București, pe care a absolvit-o în anul 1907. A fost angajat în calitate de geolog la Institutul de Geologie din București (1906-1914), iar în 1914 a revenit la Chișinău, fiind angajat în calitate de hidrogeolog și pedolog la Zemstva Gubernială din Basarabia până în anul 1918. În perioada 1918-1920 a activat în calitate de geolog și hidrogeolog al Basarabiei în cadrul Ministerului Industriei și Comerțului al României, iar în anii 1920-1924 a predat pedologie la Școala Națională de Viticultură din Chișinău. Profesor de pedologie la Academia Agricolă din Cluj (1925-1931), după care a ocupat postul de director al Muzeului Național din Chișinău (1931-1932) și apoi pensionat. În anii 1932-1940 a fost redactor al revistei *Viața Basarabiei*. Colaborator al Stației Hidrometeorologice din Chișinău (1940-1941). Angajat la Muzeul Național de Istorie (1941-1944). După reocuparea Basarabiei de către sovietici (de la 1 noiembrie 1944) a fost angajat cercetător științific superior în sectorul de geologie al Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS (*Arhiva Științifică Centrală a AȘM*, F. 59, inv. 1, d. 1, ff. 2-18).

după numirea sa. Teodor Porucic își asumă că va dezvolta „o largă activitate pentru întărirea culturii române în Basarabia” și asigură ministerul că are „putința” să dezvolte muzeul „fără mari cheltuieli”, pentru a-i conferi acestei instituții „adevăratul rol de muzeu național”²⁴.

Teodor Porucic, geolog, specialist în geografie și geologie, colecționar renumit de antichități și minerale, și-a dorit acest post încă din anul 1921, fapt comunicat lui Paul Gore²⁵, directorul de atunci al Muzeului din Chișinău. După cum susține muzeograful Elena Ploșniță, Teodor Porucic obținuse promisiunea lui Paul Gore de a stăruia pe lângă ministerul de resort pentru a-i obține postul²⁶, dar, la demisia sa în anul 1931, Paul Gore nu l-a recomandat pe Porucic²⁷, iar postul i-a revenit Albinei Ostermann, care a deținut interimatul până la numirea lui Nicolae Florov.

Deși șeful Direcției învățământul superior al Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor invocă articolul 20 din Regulamentul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, informând că „funcțiunea de Director al Muzeului nu poate fi încredințată decât, în baza unui concurs, persoanelor cari posedă titlul de doctor în științi și care au produs lucrări științifice de specialitate”²⁸, iar, pe de altă parte, prezintă ministrului mai multe materiale care compromiteau autoritatea morală și profesională a lui Teodor Porucic²⁹, Ministerul, condus de Nicolae Iorga, aprobă numirea lui Teodor Porucic, care

²⁴ ANR F. MIPC, d. 565, f. 14.

²⁵ Paul Gore (1875-1927) – director al Muzeului din Chișinău în anii 1909-1913 și 1918-1921.

²⁶ Elena Ploșniță. Contribuții la istoria muzeografiei basarabene – savantul Teodor Porucic. In: *Tyragetia*. Serie nouă. 2021, nr. 2(30), p. 338. Probabil, Paul Gore nu l-a recomandat pe Teodor Porucic din cauza disensiunilor pe care le-a avut cu cel din urmă în anul 1921, când Teodor Porucic a acționat în judecată Muzeul să-i fie restituite o parte din colecțiile donate, Muzeul respingându-i cererea. Cererea lui Porucic a fost respinsă și de Tribunalul din Chișinău, Teodor Porucic fiind condamnat să plătească Muzeului cheltuielile procesuale (ANR F. MIPC, d. 565, f. 31).

²⁷ Probabil, Paul Gore a fost dezamăgit de comportamentul lui Teodor Porucic și nu l-a mai recomandat pentru a-i succeda în postul de director al Muzeului din Chișinău din cauza disensiunilor legate de cererea lui Teodor Porucic de a i se restitui colecțiile pe care le-a dăruit anterior muzeului și de faptul că a acționat în judecată Ministerul Cultelor și Artelor și Muzeul din Chișinău în 1921. Cererea lui Porucic a fost respinsă și de Tribunalul din Chișinău, Teodor Porucic fiind condamnat să plătească Muzeului cheltuielile procesuale (ANR F. MIPC, d. 565, f. 31).

²⁸ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, d. 565, f. 215.

²⁹ În ordinea documentelor care vizează numirea lui Porucic în postul de director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău se conține și o scrisoare elaborată de Roman Stere, directorul Școlii naționale de Viticultură din Chișinău la 14 februarie 1923, prin care cel din urmă solicită Directorului General al Agriculturii să identifice altă persoană, căreia să i se încredințeze predarea disciplinei pe care o predă Teodor Porucic la această școală, or, menționează directorul Stere, „În nenumărate rânduri, am avut plângeri din partea elevilor cum că, datorită felului D-lui PORUCIC de a preda, orele D-sale sunt pentru ei numai o pierdere de vreme, pentru că nu înțelege nimic din explicațiile S-sale, că le pretinde lucruri imposibile de îndeplinit, ca de pilda: să-și întocmească singuri cursuri de agrogeologie și pedologie, pentru că tratatul D-lui Profesor SIMIONESCU nu-i bun de nimic, iar pe D-sa nu-l pot înțelege din pricina prea marii depărtări între elevi și D-sa care a citit milioane de cărți” etc. (Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, d. 565, f. 32).

nu deținea vreun titlu științific, în postul de director prin delegație la Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău din ziua de 10 iulie 1931³⁰.

Aflăm dintr-o telegramă trimisă de Nicolae Florov pe adresa Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor că Teodor Porucic s-a prezentat la Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău în după amiaza zilei de 13 iulie 1931, pentru a-și prelua postul, și, fără a avea încă ordinul ministrului, i-a cerut celui dintâi „predarea muzeului fără forme legale”³¹, susținând, totodată, că „până se vor face lucrările premergătoare pentru predarea muzeului, va sosi și ordinul de numire”³². Ba mai mult, susține într-o notă profesorul Florov, Teodor Porucic i-a propus să întocmească un proces-verbal de predare a muzeului, pe care să-l semneze ambii, după care „să se verifice averea muzeului”. Pentru că vechiul director nu înțelegea „cum o avere poate să fie dintâiu predată și apoi verificată” și nu a semnat procesul-verbal pe care i-l cerea Porucic, a doua zi, pe 14 iulie 1931, noul director se adresează Serviciului Instrucțiunii și al Cultelor din Chișinău, cerându-i autorității respective să ia „măsurile necesare urgent pentru asigurarea averei și arhivei Muzeului și pentru executarea ordinului” prin care a fost numit în post, or „D-l N. FLOROV nu dorește să îl execute”³³. Pentru a se asigura că intră în postul de director cât de repede, Teodor Porucic expediază și Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor o telegramă cu un conținut similar, invocând faptul că „Florov refuză să execute ordinul” și cere intervenția autorității naționale³⁴.

În același timp, conștient de faptul că „averea muzeului costă multe milioane” și că pentru intrarea în funcție a noului director este procedural corect să se facă o predare a bunurilor în limitele legale, profesorul Florov, intimidat de „purtarea nedemnă pentru o instituție științifică” a lui Teodor Porucic, de „deranjul extraordinar” pe care acesta „l-a introdus în viața muzeului”³⁵ și de reclamațiile depuse de cel din urmă la mai toate autoritățile statului locale și naționale, solicită telegrafic Ministerului de resort să delegheze „de urgență un inspector în prezența kăruia să se fakă predarea muzeului conform legii”³⁶ și, fără a aștepta răspunsul ministrului, pleacă într-o delegație la București, pentru a discuta direct cu Ministrul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor despre situația creată la Muzeul din Chișinău. Deși raportul cu privire la predarea Muzeului fusese întocmit și predat de Nicolae Florov către Inspectoratul școlilor din Basarabia³⁷, iar noul director insista să preia Muzeului cât

³⁰ ANR F. MIPC, d. 565, f. 14 vs.

³¹ ANR F. MIPC, d. 565, f. 15.

³² ANR F. MIPC, d. 565, f. 34.

³³ ANR F. MIPC, d. 565, f. 33.

³⁴ ANR F. MIPC, d. 565, f. 14.

³⁵ ANR F. MIPC, d. 565, ff. 72-72 vs.

³⁶ ANR F. MIPC, d. 565, ff. 72 vs.

³⁷ ANR F. MIPC, d. 565, f. 30.

mai repede, osteneala lui Teodor Porucic de a intra în funcție fusese oprită printr-o telegramă a Ministrului din 21 iulie 1931, prin care i se recomanda să aștepte sosirea delegatului Ministerului, în prezența căruia se va proceda la primirea averii Muzeului³⁸. Activitățile de transmitere a instituției au demarat în prezența profesorului Agricola Cardaș³⁹, delegat al Ministerului Instrucțiunii Publice, iar toate procesele verbale au fost semnate la 27 iulie 1931. În referatul depus la minister la 8 august 1931, profesorul Cardaș menționa că „predarea și primirea [Muzeului – *n.n.*] s-a făcut în perfectă regulă, cu procesele verbale pe secțiuni”, toate fiind semnate „față fiind întregul personal al acestui Muzeu”, și recomanda să se ceară de urgență „Muzeului să trimeată la Minister toate actele încheiate, precum și rapoartele de gestiune a fondurilor încasate ca subvenții de pe la alte instituțiuni locale, pentru a fi supuse verificării contabilității Ministerului”, or, susținea profesorul Cardaș, în contextul „purtării care o manifestă permanent Dl. Porucic față de Dl. profesor universitar N. Florov, șicane, reclamații pe la poliție, pe la Administrația Financiară etc., suntem de părere [...] că s-ar putea pierde pe la noul director acte din acele dosare, de care Dl. profesor Florov este răspunzător”⁴⁰. Totodată, delegatul ministerului apreciază „frumoasa activitate a profesorului N. Florov la acest muzeu național”, crede că „Domnia Sa merită mulțumirile onoratului minister sau chiar „Răsplată muncii pentru școală”⁴¹ pentru „râvna lui pentru îmbogățirea muzeului și faima ce i-a creat” și încheie pesimist, susținând că „cu greu Muzeul din Chișinău va atinge ce a atins cu profesorul Florov”⁴².

Cu toate acestea, la puțin timp după intrarea în funcție, noul director informa Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor că, după predarea muzeului, a procedat la „examinarea amănunțită a situației Muzeului” și a găsit „o stare de lucruri care lasă mult de dorit: Portretul M.S. Rejelui lipsește, colecțiuni neîngrijite și ținute fără vreun sistem chibzuit; secția națională lipsește, din personal nimeni nu știa ce atribuțiuni are; biblioteca românească slabă și ținută mai la dos; mobilierul hodorogit și cere multe reparațiuni; clădirea cere multe reparațiuni”⁴³. Mai mult decât atât, Teodor Porucic anunță Inspectoratul General de Poliție Chișinău, la 10 august 1931, că fostul director Florov ar fi profitat de anumite împrejurări și a dat în primire „imensa avere” fără niciun inventar adus în ordine⁴⁴. Totodată, susținea semnatarul, Nicolae Flo-

³⁸ ANR F. MIPC, d. 565, ff. 17-18.

³⁹ *Agricola Cardaș* (3 octombrie 1883, Galați – 30 octombrie 1955, Iași) – biolog, agronom și publicist, creatorul învățământului mediu de zootehnie și al Centrului universitar de zootehnie din Iași.

⁴⁰ ANR F. MIPC, d. 565, f. 29.

⁴¹ Medalia „Răsplata muncii pentru construcții școlare” avea 3 clase (I, II și III din metal aurit, argintat sau bronz - conform Decretului Regal din 1 mai 1923).

⁴² ANR F. MIPC, d. 565, f. 29 vs.

⁴³ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 30.

⁴⁴ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f.31.

rov a luat cu el o însemnată cantitate de imprimate (cărți și hărți), colecțiuni, manuscrite. În acest sens, Teodor Porucic solicită percheziții amănunțite la locuința lui Nicolae Florov, care se afla în clădirea Liceului de fete „Principesa Natalia Dadiani”, unde soția sa, Ludmila⁴⁵, fiica preotului Alexandru Popovschi, ocupa postul de director.

Cu intenția de „a face ordine” la muzeu, chiar a doua zi, la 11 august 1931, directorul Porucic a înaintat o nouă adresă Inspectoratului General de Poliție Chișinău⁴⁶ cu acuzații împotriva lui Nicolae Florov. De această dată, noul director al muzeului susținea că fostul director a angajat sau a tolerat în funcții la muzeu patru angajați, supuși străini, cu anumite „păcate” față de putere: era vorba despre Albina Ostermann, Ivan Danilov, Ian Iozwiak, Nikolai Hlîstov. Primii trei, informa Teodor Porucic, „nu inspiră încredere”⁴⁷, iar Nikolai Hlîstov ar fi fost ofițer în regimentul 11 Vologda, care „l-a avut ca șef pe răposatul rege Carol I”, precizând, totodată, că el ar fi fost angajat la Muzeu în urma intervenției generalului Alexandru Averescu⁴⁸. De asemenea, în denunțurile sale, directorul Porucic făcea referință și la faptul cu unii angajați ai Muzeului sunt „anti-români”, menționând printre aceștia pe Nikolai Zubovschi, Victoria Dolgaliova, care, împreună cu Albina Osterman, i-ar fi sabotat activitatea și ar fi provocat șicane. Autorul sesizării lasă să se înțeleagă că acțiunile persoanelor menționate ar fi fost făcute cu știința lui Nicolae Florov. Pentru a se asigura de succesul întreprinderilor sale de „a îndrepta lucrurile la muzeu”, Teodor Porucic completa denunțurile pe care le depunea la Inspectoratul General de Poliție Chișinău cu cereri, plângeri și alte adrese către Ministerul Instrucțiunii Publice, așa precum este scrisoarea din 31 august 1931, prin care solicită ministrului să dispună a pensiona „cât mai curând posibil, în vederea bunului mers al serviciului”, pe Albina Osterman, pentru că „este supusă streină”, iar „necunoașterea limbei române și lipsa de cultură nu permit ca ea să fie de folos”, pe Nikolai Zubovschi - „din cauza atitudinii sale dubioase” și pentru că „a agitat energic, deși pe ascuns, contra stăpânirii române”⁴⁹. Apoi atacurile lui s-au îndreptat împotriva geologului Maria Pocora, pe care a învinuit-o că „este în serviciul sovietelor” și „adesea lipsește de la serviciu, pentru ca să-și vadă gospodăria de la țară (două moșii și două loturi)”, împotriva preparatorului Vera Bezval, care, pur și simplu,

⁴⁵ AN SJA Iași, F. Institutul Agronomic Iași, Serviciul personal, d. 1/1904, f. 3, 50.

⁴⁶ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f.32.

⁴⁷ În anul 1898, Carol I al României a fost în vizită la Sankt-Petersburg. În timpul vizitei, în semn de înaltă apreciere, regelui i s-a oferit onoarea să comande Regimentul nr. 18 de infanterie Vologda, care a participat la asediul Plevnei (1877). În anul 1903 o delegație a acestui regiment a fost invitată la București.

⁴⁸ În programul vizitei orașului Chișinău, prevăzută pentru data de 28 aprilie 1926, a generalului Alexandru Averescu, pe atunci prim-ministru al României, a fost inclusă și vizita Muzeului. Pentru detalii: ANA DGAN, F. 339, inv. 1, d. 515, 19 file.

⁴⁹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 34, 64.

„trebuie să fie scoasă la pensie”⁵⁰ În cele câteva luni cât a ocupat postul de director, Teodor Porucic a trimis ministerului nenumărate petiții prin care încerca să elibereze din funcții sau să pensioneze forțat persoane, care nu i-au arătat loialitate sau care nu îndeplineau ordinele contradictorii. Considerăm că excesul de zel al noului director era determinat de faptul că persoanele pe care le-a avut în vedere în denunțurile și cererile menționate mai sus nu i-au acceptat comportamentul și metodele prin care i-a cerut directorului Florov să plece din funcție, dar nici atitudinea pe care a manifestat-o față de angajați chiar din primele zile când s-a prezentat la muzeu. Atitudinea reticentă a personalului muzeului față de Teodor Porucic este consemnată chiar de acesta. Într-o notă adresată Ministrului, Porucic susține că „personalul, deși era politicos cu mine, dar mă sabota și nicio dispozițiune de a mea nu execută”⁵¹. Mai mult decât atât, persoanele vizate în denunțurile lui Porucic și cererile lui de pensionare sunt tocmai angajații care au depus declarații în susținerea profesorului Florov și au semnat procese-verbale prin care probau comportamentul decent și în limitele legii ale lui Nicolae Florov și abuzul de putere manifestat de Teodor Porucic în procesul de preluare a postului de director al Muzeului din Chișinău⁵².

În afară de aceasta, secretarul general al Ministeriatului Basarabiei a confirmat faptul că atunci „... când a fost delegat ca director al muzeului, [Teodor Porucic – *n.n.*], prin lipsa de tact și urbanitate cu care a tratat personalul muzeului, a reușit să indispună pe aproape toată lumea, iar actele la care s-a dat adesea, pentru a face șicane acestora, l-au disqualificat ca director atât în fața personalului muzeului, cât și în opinia publică din Chișinău”⁵³, iar în tabelul de personal, pe care îl anexează scrisorii adresate Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor înscrie caracteristici umane și personale ale angajaților care contestă toate „păcatele” incriminate unor angajați de Teodor Porucic, pentru ca să obțină destituirea lor din post.

Pentru a conferi cât mai multă rezonanță publică „luptei” sale pentru „îndreptarea lucrurilor la Muzeu”, la 15 octombrie 1931, directorul Porucic dispune publicarea articolului „Cazul muzeului din Chișinău” în ziarului „Universul”⁵⁴, în care se făcea referință la trei persoane denunțate anterior poliției de directorul Porucic: Ian Iozwiak, supus polonez, Ivan Danilov, supus rus venit de peste Nistru, și Dolgoroski, de asemenea, supus rus, refugiat. Autorul articolului se arăta indignat de faptul că „toți (cei menționați – *n.n.*) locuiesc în clădirile muzeului, în timp ce directorul (Teodor Porucic) și intendentul muzeului, ambii moldoveni, nu pot avea locuință din cauza străinilor aces-

⁵⁰ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 230-230 vs.

⁵¹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 30.

⁵² ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 40.

⁵³ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 274.

⁵⁴ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 36.

tora...”⁵⁵. Fără îndoială, articolul este scris de Porucic sau de cineva instigat de acesta, or problema locativă fusese abordată de directorul Porucic chiar peste câteva zile de la numirea sa în post: într-un raport, redactat pe numele Ministrului Instrucțiunii Publice despre starea de lucruri la Muzeul din Chișinău, recomandă autorității statului „să dispună să înceteze cât mai repede orice influență a Dlui Florov asupra lucrărilor Muzeului, ordonându-i urgent evacuarea locuinței de o are în Muzeu, căci el are locuință la liceul Dadiani din Chișinău”⁵⁶. Chiar dacă era departe de autoritatea pe care și-o căpătase profesorul și directorul Nicolae Florov, noul director își dorea toate meritele, privilegiile, avantajele și autoritatea pe care le avusese cel dintâi. Fără a deține vreun titlu științific și fără o autoritate recunoscută în știință, Teodor Porucic cere Ministerului Instrucțiunii Publice și al Artelor la 20 august 1931 să-l confirme și în postul de șef al Laboratorului Muzeului Național din Chișinău, menționând „dupe cum a funcționat și fostul director al Muzeului Dl N. Florov”, doar că autoritatea de stat îi refuză tacticos, pe motivul că bugetul muzeului nu prevede un asemenea post⁵⁷.

La 11 august 1931, Teodor Porucic depune la poliție încă un denunț, prin care îl acuză pe Nicolae Florov, de această dată, „că se află în serviciul sovietelor”, susținând că cel din urmă i-ar fi spus, în ziua de 13 iulie 1931, că nu recunoaște ordinul de demitere dat de Ministerul Instrucțiunii Publice și că ar fi criticat administrația română, aducându-i „o cascadă de aprecieri jignitoare”⁵⁸. Acuzațiile lui Teodor Porucic nu se opresc aici. Noul director raportează Ministrului Instrucțiunii Publice că Pavel Florov angajase la muzeu numai ruși, majoritatea cărora nu știu românește, că „caută să mențină o situație care nu este favorabilă culturei naționale” și că i-ar fi spus că nu va „lăsa Muzeul pe mâna canaliilor de români”⁵⁹. La 30 august 1931 mai trimite o scrisoare Ministerului Instrucțiunii, în care, mânat de „grija organizării muzeului pe baze naționale și raționale”, îl acuză din nou pe Nicolae Florov că ar fi transformat Muzeul Național din Chișinău într-o „cetate rusească” și că „lucrează în continuare contra intereselor statului”, că „ține contact neîncetat cu funcționarii ruși ai Muzeului, cărora caută să le inspire dispreț față de mine și să le întărească ideea că el foarte curând se va reîntoarce înapoi la Muzeu” și multe alte neadevăruri, așa cum s-a demonstrat mai târziu⁶⁰.

Totodată, Porucic anunță poliția că, revenind la Muzeu a doua zi după preluarea postului de director, ar fi observat că din Cancelarie lipsesc mai multe lucruri, Cancelaria fiind „pe jumătate goală”. În momentul în care a

⁵⁵ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 35.

⁵⁶ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 54-1.

⁵⁷ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 54 vs.

⁵⁸ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 33.

⁵⁹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 54-1.

⁶⁰ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 90-90vs.

luat cheia să încuie încăperea, Florov nu i-a permis, iar soția lui i-ar fi zis în rusă „aici eu sunt stăpână, e locuința mea”⁶¹. De fapt, martorii scenei descrise mai sus de Porucic (Albina Ostermann, Nicolae Zubovschi și Maria Pocora) au declarat, sub semnătură, că Porucic ar fi intrat el singur în mizeu la 14 iulie 1931 (adică înainte de a prelua muzeul), după care a încuiat biroul directorului și a luat cheia, susținând că el „este stăpân pe Muzeu și cheia nu o poate restitui”⁶².

În aceeași ordine de idei, Teodor Porucic a transmis Inspectoratului de Poliție Chișinău câteva scrisori dintr-o corespondență pe care a purtat-o Nicolae Florov cu doctorul din Kiev Ernst Sander (Zander) în perioada octombrie-noiembrie 1928, găsite de cel dintâi după preluarea directoratului în Cancelaria Muzeului. Într-una dintre scrisori, Nicolae Florov solicita lui Ernst Sander să intervină pe lângă administrația Universității din Kiev pentru un act (certificat) care să confirme faptul că Facultatea de Fizică și Matematică a acestei universități i-a conferit lui Nicolae Florov, în martie sau aprilie 1918⁶³, titlul de privat-docent⁶⁴. Solicitantul insista ca în acel act să fie menționat că el este originar din Basarabia, și nu că a fost „cetățean al Basarabiei”⁶⁵. La fel, Nicolae Florov îl anunța pe Ernst Sander ca i-a făcut două transferuri de bani (unul de 32 dolari și altul de 10 dolari)⁶⁶, pentru ca cel din urmă să achite serviciile de secretariat, de traducere și altele aflate în legătură cu elaborarea actului cerut. Punând accentul pe mențiunea referitoare la bani, Teodor Porucic intenționa, de fapt, să provoace suspiciuni asupra autenticității diplomei care îi atribuia calitatea de docent lui Nicolae Florov. A fost emisă presupunerea că, de fapt, diploma ar fi aparținut altei persoane, omonimă lui Nicolae Florov, persoană care ar fi activat în aceeași perioadă și la aceeași instituție. Investigațiile întreprinse de către poliție nu au reușit să elucideze cazul.

Nu s-au putut obține informații nici despre o altă întâmplare ce ar fi avut loc în anul 1918, când Florov, împreună cu mai mulți moldoveni, a încercat să treacă ilegal Nistrul și, fiind urmăriți, au fost omorâți toți, doar Florov cu soția au scăpat.

Referitor la perioada în care s-a aflat la Kiev, într-un certificat ce poartă girul Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor, eliberat pentru fișa de pensionare a profesorului Nicolae Florov, este menționat că acesta, de la

⁶¹ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 33.

⁶² ANR F. MIPC, d. 565, f. 40.

⁶³ Astăzi: Universitatea Națională „Taras Șevcenko” din Kiev.

⁶⁴ *Privatdozent* - post didactic, introdus în universitățile din Imperiul Rus în 1843 printr-un decret al Ministerului Învățământului Public, care permitea cadrelor didactice netitulare să predea lecții în universități, după ce și-au prezentat teza de doctor în științe.

⁶⁵ În original „гражданин Бессарабии”.

⁶⁶ Ținând cont de inflația dolarului în timp, 32 de dolari din anul 1928 ar echivala cu 515 \$ în 2022, respectiv 10 dolari (1928) ar fi circa 161 dolari în 2022. Calculat conform: <https://www.dollartimes.com/inflation/inflation.php?amount=1&year=1928>

Отъ имени ИМПЕРАТОРСКАГО Юрьевского Университета и с утвѣржденіи Совѣта отъ 11 Марта 1905 г. Физико-Математическаго Факультета сего Университета свидѣтельствуется, что бывшій студентъ сего Университета

Николай Павловичъ Флоровъ,

выдержавъ окончательное испытаніе по естественно-историческому отдѣленію Физико-Математическаго Факультета, удостоенъ

СТЕПЕНИ КАНДИДАТА ЕСТЕСТВЕННЫХЪ НАУКЪ,

съ предоставленіемъ ему всѣхъ правъ и преимуществъ, которыя сию существующимъ въ Россійской Имперіи законамъ сопряжены съ сего степенью.

Въ удостовѣреніе сего выдастъ сей дипломъ съ приложеніемъ университетской печати.

ЮРЬЕВЪ, 19 Марта 1905 г.

№ 62.

Ректоръ *Г. М. Мухоморовъ*

Отъ имени Физико-Математическаго Факультета:

Деканъ *М. М. Мухоморовъ*

Секретарь Совѣта *С. М. Мухоморовъ*

Секретарь

Diploma nr. 62 de doctor în științe ale naturii, eliberată lui Nicolae Florov de Universitatea din Iuriev la 19 martie 1905. Sursa: Державний Архив міста Києва, Ф. 16, оп. 465, справа 4822, сс. 34, 56.

1 august 1910 și până la 1 octombrie 1910 a fost angajat pe post de profesor titular la Liceul de fete „Levandovski” din Kiev. Iar în perioada 1 octombrie 1914 – 1 octombrie 1915 a activat în cadrul Universității din Kiev în calitate de asistent suplinitor în cadrul Laboratorului Agronomic. Apoi, până la 1 octombrie 1918 a fost asistent titular la Facultatea de Fizică și Matematică din cadrul aceleiași instituții, iar din 21 mai 1918 i s-a aprobat cursuri la universitate în calitate de privat-docent în agronomie⁶⁷.

Campania de denigrare a profesorul Florov, demarată de Teodor Porucic din momentul numirii sale în funcția de Director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău prin tot felul de reclamații la diferite autorități fiscale, administrative, polițienești și judiciare – inclusiv învinuirea că Nicolae Florov ar fi sustras ordonanțele emise de Directoratul învățământului din

⁶⁷ AN SJA Iași, F. Institutul Agronomic Iași, Serviciul personal, d. 1/1904, f. 32, 55, 57. Sursa nu menționează unde a fost angajat Nicolae Florov în perioada 1 octombrie 1918 – 15 iunie 1921.

Basarabia cu privire la salariile personalului Muzeului din Chișinău sau că ar fi încasat sume de bani care nu i se cuveneau, acuzații pe care profesorul Florov trebuia să le infirme prin probe concludente (și le-a probat⁶⁸), or noul director intervenise, în acest sens, la Administrația Financiară Chișinău și la poliția locală – a produs indignarea mediului academic românesc. Profesorul Agricola Cardaș, care menționa că „profesorul Florov a predat muzeul în plină strălucire și cu mondial renume științific”, întreba, în septembrie 1931, Ministerul Instrucțiunii Publice „cum se poate ca acest Domn asistent dela Școala Superioară de Agronomie Cluj să se poarte atât de puțin normal cu un domn profesor universitar. Dar ce impresie face în public intervenția polițienească cerută de omul acesta în chestiunea cu administrarea muzeului?”⁶⁹. Iar rectorul Academiei de Înalte Studii Agronomice din Cluj se arăta indignat de faptul că s-a informat din ziare că domnul Teodor Porucic, care nu deține niciun titlu științific, a fost numit directorul Muzeului național de Istorie Naturală din Chișinău⁷⁰. Corpul Agronomic din Chișinău, de asemenea, s-a arătat afectat de atmosfera în care este pus Nicolae Florov de către directorul Porucic prin corespondența obsesivă, nesfârșită și inutilă cu diferite instituții publice și insinuările lipsite de temei și cere lui Nicolae Florov să „tragă la răspundere în justiție pe autorul insinuărilor”⁷¹.

Comunitatea academică era îngrijorată de invazia de denunțuri calomnioase, insinuări orientate împotriva profesorului Florov, dar și de direcția de dezvoltare a Muzeului din Chișinău imprimată de directorul Porucic, inclusiv în proiectele de buget pe care le-a transmis Ministerului Instrucțiunii Publice și al Artelor de la București. Astfel, proiectând bugetul Muzeului pentru anul 1932, directorul Porucic îl redusese la 990 000 lei și se lăuda că a făcut economii mari, în comparație cu Nicolae Florov, care revendicase un buget de 1 514 500 lei în anul precedent. Totodată, noul director indica și categoriile de cheltuieli pe care le-a redus prin „desființarea stațiunii meteorologice, zisă „Centrală a Basarabiei”, prin desființarea posturilor de calculator, fochist, chimist, conservator, meteorologi și două posturi de servitori”, pe care le considera „dăunătoare” activității muzeului, „puțin folositoare”, „inutile” sau „nefolositoare”⁷². Posturile, propuse de Porucic spre lichidare, întâmplător sau nu, erau ocupate de persoanele pe care s-a străduit să le elibereze din funcție sau să le pensioneze: Albina Osterman – conservator, activitatea căreia era considerată „dăunătoare” activității muzeului, atitudinea ei față de statul român fiind apreciată ca una „foarte dușmănoasă”; Nicolae Zubovschi – chimist, care „nu e de folos” muzeului, după părerea noului director, și care a fost

⁶⁸ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 325-328.

⁶⁹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 72-72 vs.

⁷⁰ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 74.

⁷¹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 347.

⁷² ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 284.

etichetat drept „comunist”; Victoria Dolgaliova – secretară, a cărei activitate era apreciată ca una „dăunătoare”, Nicolae Hlîstov – fochist, Ivan Danilov – servitor „inutil”, cu o atitudine „foarte suspectă” față de statul român și alții. Astfel, pe lângă răfuiala cu susținătorii vechiului director, Teodor Porucic, de fapt, lichida anumite sectoare de activitate ale Muzeului, distrugând tot ce a construit timp de un deceniu Nicolae Florov. În acest context, inspectorii Ministerului Instrucțiunii Publice subliniau, în decembrie 1931, că „instituția nu prezintă o organizare, care să-i arate caracterul special, dacă adică e muzeu regional, științific, etnografic etc. și secțiile bine determinate ce cuprinde”⁷³. Tot în decembrie 1931, deputații județului Lăpușna se adresează Ministrului Instrucțiunii Publice, alarmați de faptul că „în prezent această atât de frumoasă și utilă instituție [Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău – *n.n.*], cu un trecut glorios de muncă și lucrări științifice, merge spre grabnică ruină. Laboratoarele științifice au încetat a mai funcționa. Localul este lipsit de lumină, combustibil și îngrijirea cea mai elementară. Colecțiile muzeului nu numai că nu mai pot fi completate, dar sunt pe punctul de a fi împrăștiate. Chiar atmosfera de calm, necesară unui institut științific serios, este mereu tulburată de diferite scandaluri ce se ivesc între noua direcție și personal și care adesea se termină prin intervenția poliției sau a parchetului. [...] – toate acestea se datorează noului director d-l Șt. Porucic, care lasă mult de dorit” și cer întreprinderea unor măsuri pentru reglementarea situației⁷⁴.

Amploarea acestui „război” al intelectualilor de la Chișinău a sesizat Ministeriatul Basarabiei, autoritate de curând constituită, secretarul de stat al acestui ministeriat adresând o scrisoare Ministrului Instrucțiunii Publice și al Culturii, în care susține că „... prin cercetările făcute în ultimele 2 luni, am ajuns la convingerea că actualul director al muzeului nu corespunde câtuși de puțin misiunii sale” și propune „grabnica sa înlocuire cu un director des- toinic, bine reputat și cu suficiente garanții că va lucra cu spor pentru acest muzeu de o mare importanță pentru Basarabia [...], un conducător priceput, energic și cu tragere de inimă, pentru a-i putea da pe viitor dezvoltarea ce o merită acest Muzeu, cât și de reorganizarea completă cât privește personalul și localul cu anexele lui”⁷⁵.

În acest context, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor a aprobat, la 23 septembrie 1931, un nou regulament al Muzeului, prin care instituția trecea sub conducerea Secției Agricole a Universității din Iași. Încercând să evadeze de sub conducerea Universității din Iași, Teodor Porucic susține că „textul regulamentului a fost alcătuit de profesorul Dl. Florov, astfel ca să fie apărut personalul rusesc al Muzeului”, menționând că acest personal era „de altfel,

⁷³ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 84 vs.

⁷⁴ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 226-227.

⁷⁵ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 274-276, 228.

ilegal numit”⁷⁶. Apoi ticluiește o nouă adresă pe numele Ministerului, prin care cere ca Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău să treacă sub conducerea Universității din București, or, scrie directorul Porucic, „pe cât știu eu, Bucureștiul este centrul de cultură românească, iar Chișinăul – acest centrul al culturii rusești din țara noastră – ar trebui să treacă sub influența directă a Bucureștiului, nu a unui oraș provincial, cum ar fi Iași, cu toate că în Iași există universitate”⁷⁷. Nefiind luată în serios această propunere a lui Teodor Porucic, ultimul mai face o încercare și expediază, la 5 octombrie 1931, o scrisoare pe adresa Ministerului Instrucției, Cultelor și Artelor, prin care arată că trecerea Muzeului sub administrația Secției Agricole a Facultății de Științe din Iași ar fi spre paguba instituției, „pentru că în această secție s-ar găsi persoane care fac opinia publică să creadă că se urmărește desființarea Muzeului”⁷⁸.

La 9 octombrie 1931, Ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor dispune secretarului general al ministerului să redacteze o notă pe numele decanului Facultății de Științe din Iași, pentru ca acesta din urmă să inițieze concursul pentru ocuparea postului de director al Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău. Iar la 20 octombrie 1931, decanul Facultății de Științe din Iași anunță ministerul că a creat comisia de concurs pentru ocuparea postului de director al Muzeului Național din Chișinău, aceasta fiind constituită din profesorii Universității din Iași: Alexandru Popovici, Ioan Borcea, Haralamb Vasiliu, Agricola Cardaș și Nicolae Florov, sub președinția lui Alexandru Popovici, și a fost fixată data de 20 noiembrie pentru ținerea concursului⁷⁹. Ulterior, în comisia de concurs va mai fi nominalizat un membru, și anume profesorul Mihai David, titular la Facultatea de Științe din Iași, or era nevoie ca din comisie să facă parte „și un membru specialist în etnologie”⁸⁰. Facultatea de Științe de la Iași a deschis concursul pentru ocuparea postului la 1 decembrie 1931, anunțând despre acest fapt ministerul printr-o telegramă⁸¹.

Anunțat despre constituirea comisiei de concurs și fixarea datei de depunere a dosarelor, Teodor Porucic a cerut recuzarea profesorului Florov, dar, pentru că decanul Facultății de Științe din Iași nu a dat curs acestei cereri, directorul Muzeului din Chișinău se adresează Ministrului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, solicitând să anuleze „orice hotărâre a acelei comisii în ce privește alegerea noului Director”, motivând prin imparțialitatea, rusofilia, lipsa de loialitate față de guvernul român, neprofesionalismul de care a dat dovadă în postul de director al Muzeului din Chișinău și alte „calități” insinuate profesorului Florov⁸².

⁷⁶ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 294.

⁷⁷ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, ff. 304-304 vs.

⁷⁸ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 184.

⁷⁹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 40.

⁸⁰ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 219.

⁸¹ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 229.

⁸² ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 293.

La 18 decembrie 1931, Ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor solicită profesorului Alexandru Popovici să trimită de urgență la București „lucrările concursului pentru Direcția Muzeului din Chișinău cu recomandarea persoanei reușite, fiind urgent a rezolva criza acelei chestiuni”⁸³, această cerere indicând asupra încheierii concursului și existenței candidatului pentru post.

Astfel, s-a încheiat „războiul” celor doi directori ai Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, intelectualitatea dând dovadă de coeziune în fața ignoranței, inculturii și lipsei de profesionalism, acoperite și ascunse în spatele unor idealuri efemere și al unor scopuri pretențioase, dar egoiste.

Profesorul Nicolae Florov a profesat agrobiologie și la Catedra de Agrogeologie din cadrul Facultății de Științe Agricole a Universității Mihăilene din Iași⁸⁴ din primăvara anului 1931, iar în anul următor, împreună cu familia, s-a stabilit cu traiul la Iași. Soția lui, Ludmila Popovschi, și-a continuat cariera de profesor la un liceu de fete din Iași, iar fiica sa, Ina, a fost studentă la Secția Chimie Tehnologică a Facultății de Științe Agricole a Universității din Iași⁸⁵. În anul 1933, cu ocazia transferării facultății la Chișinău, Florov revine în Basarabia, directorul Iosif Lepși⁸⁶ permițându-i să locuiască în incinta Muzeului Național de Istorie Naturală.

A activat la Chișinău în cadrul Facultății de Științe Agricole până în anul 1940 și în toată această perioadă s-a aflat în vizorul Chesturii poliției municipiului Chișinău și a celei de la Iași. Pe lângă investigarea cazului autenticității diplomei, el a fost suspectat că ar fi simpatizant al forțelor politice de extremă stângă. Pe parcursul perioadei 1932-1936 au fost identificate mai multe persoane din cercul său de cunoștințe, împreună cu care se presupunea că desfășoară activitate ilegală. Printre aceștia era și conferențiarul universitar Ioan sau Ian Bucătaru. Conform rapoartelor poliției, pe lângă faptul că din fondurile bănești pe care le-a adunat pentru organizațiile democratice „a depus suma de 60.000 lei a cărei destinație nu se cunoaște⁸⁷”, i se mai imputa că ar fi facilitat înscrierea la Facultatea de Științe Agricole din Chișinău a unor tineri cu viziuni „extremiste de stângă”, din care unii nu dețineau diplomă de bacalaureat.

Raportul Biroului Poliției de Siguranță din cadrul Chesturii Poliției Municipiului Chișinău, din 21 august 1936, face o analiză detaliată, pe cuprinsul a patru pagini, a învinuirilor aduse profesorului Nicolae Florov. Unul dintre

⁸³ ANR F. MIPC, d. 565, d. 565, f. 281.

⁸⁴ Astăzi: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”.

⁸⁵ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 77-78.

⁸⁶ *Iosif Lepși* (1 septembrie 1895, Rădăuți, jud. Suceava -1966, București) – zoolog, geograf, muzeolog român, directorul Muzeului din 1932 până în vara anului 1940, și din 9 septembrie 1941 până în 1944. Pentru detalii: Sorin Geacu. Prof. dr. Iosif Lepși - Zoolog, geograf, muzeolog (1895-1966). In: *Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (Serie Nouă)*, 2006, nr. 4(17), pp. 190-214.

⁸⁷ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 69a.

studenții vizați, Alexandru Novodvorschi, era nepotul lui, pe care îl ajuta, deoarece era lipsit de mijloace. Cu un alt student, Nicolae Tabacopolov, se cunoșteau de la Iași, când respectivul „o curta pe fiica lui (Florov - *n.n.*)”. Referitor la conferențiarul menționat Ion sau Ian Bucătaru s-a constatat că, de fapt, numele lui era Iacob Bucătariu, originar din Șalvirii Vechi, județul Soroca, de profesie inginer tehnolog, iar la acel moment era asistent universitar la Laboratorul de chimie de pe lângă Facultatea de Științe Agricole din Chișinău. Despre cei 60.000 lei transferați s-a aflat că reprezentau dota în numerar, primită cu ocazia căsătoriei, pe care a depus-o la Oficiul Poștal pentru economii. Raportul în cauză făcea referință și la Agricola Cardaș, menționat mai sus, unul dintre cei care au implementat reforma agriculturii în Basarabia, iar, la acel moment, era profesor universitar la Facultatea de Științe Agricole din Iași, transferată apoi la Chișinău. Despre el în raport era menționat: „Din informațiile culese s-a stabilit că nu ar fi activat în vreo organizație subversivă și nu s-a observat să facă vreo politică în sânul facultății”⁸⁸.

După 28 iunie 1940, când sovieticii au ocupat teritoriile de est ale României – Basarabia și nordul Bucovinei –, Facultatea de Agronomie⁸⁹ din Chișinău a fost desființată. Profesorul Nicolae Florov s-a întors la Iași, unde a activat până la 1 noiembrie 1940, apoi a devenit profesor la Facultatea de Agronomie din Cluj, care, la acel moment, în urma ocupării parțiale a Transilvaniei, a fost evacuată și încadrată în structura Politehnicii din Timișoara. Aici, pentru că a atins limita de vârstă, a depus fișa de pensionare. Între timp, la 10 februarie 1941, Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor i-a eliberat „certificat spre a-i servi la aranjarea drepturilor la pensie”⁹⁰. Deoarece în fișa de pensionare, la calcularea stagiului de muncă, a fost inclusă și perioada în care profesorul Florov a activat în instituțiile care nu făceau parte din statul român, cererea de pensionare i-a fost respinsă. La 1 ianuarie 1942, Nicolae Florov s-a întors la Iași, continuându-și activitatea în cadrul Facultății de Agronomie de la Chișinău, de curând reînființată, dar care își ținea cursurile la Iași⁹¹. Prin Decizia nr. 223.195 din 20 octombrie 1943 a Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor, „D(omnu)l Nicolae Florov, ..., se pune în retragere din oficiu, pe data de 31 decembrie 1943, pentru limita de vârstă, spre a-și regula drepturile la pensie...”⁹².

Pentru a obține cazierul juridic, necesar la întocmirea fișei de pensionare, profesorul Nicolae Florov trebuia să elucideze circumstanțele descrise în de-

⁸⁸ ANA DGAN, F. 680, inv. 1, d. 3461, f. 72v.

⁸⁹ În 1938 Facultatea de Științe Agricole și-a schimbat denumirea în Facultatea de Agronomie și împreună cu alte două facultăți au format Politehnica «Gh. Asachi» din Iași, sediul facultății rămânând în continuare la Chișinău.

⁹⁰ AN SJA Iași, F. Institutul Agronomic Iași, Serviciul personal, d. 1/1904, f. 33.

⁹¹ Ioan Vacaru-Opriș. Fragmente din istoria învățământului superior de zootehnie, pe meleaguri moldave. În: *Lucrări științifice*. Volumul 26. Zootehnie și Biotehnologii. Chișinău. 2010, p. 11.

⁹² AN SJA Iași, F. Institutul Agronomic Iași, Serviciul personal, d. 1/1904, f. 43.

nunțurile din anul 1931. Între timp, directorul Muzeului Iosif Lepși a sesizat Ministerul Instrucțiunii Publice să intervină pentru clarificarea situației în jurul lucrurilor pe care și le-ar fi însușit fostul director Florov. Printr-o adresă către Nicolae Zamfirescu, decanul Facultății, Nicolae Florov roagă a se „lua măsuri pentru tranșarea acestei chestiuni și lichidarea corespondenței provocate de ea ...”⁹³. În continuare, semnatarul arată că subiectul manuscriselor pe care, chipurile, le-ar fi luat de la Muzeu, este unul fals, deoarece muzeul nu a avut în colecțiile sale până la acel moment asemenea documente. Diverse obiecte, cum ar fi un dinte de dinotieru, specimene de sol au fost toate inventariate în anul 1931 în procesul de predare a Muzeului către Teodor Porucic și lăsate documentar Muzeului. Câteva hărți, întocmite înainte de anul 1918 de către Statul Major al armatei ruse, au fost obținute prin efortul personal de la diverse instituții și are nevoie de aceste hărți, pentru a-și continua activitatea de cercetare. Mai ales că a trecut pe aceste hărți datele cercetărilor sale demarate încă în anul 1921 și, drept urmare, solicita să fie scoase din inventar și trecute la material consumat. Totodată, profesorul Florov a arătat că patru hărți ale României, una a Basarabiei, o hartă geologică a Poloniei și 12 planșe urma să le restituie, dar atunci când va termina o cercetare pentru care aceste hărți îi trebuie. Profesorul Florov confirmă că a luat din fondurile Muzeului șapte volume de carte pe care le-a transmis studenților, iar aceștia încă nu i le restituiseră.

Dosarele identificate și consultate în arhivele naționale de la Chișinău, Iași și București, precum și cele din arhiva Universității din Kiev și a Arhivei de Stat a orașului Kiev și informațiile culese în legătură cu relația dintre profesorul Nicolae Florov și poliția din Chișinău și Iași, relație stabilită prin „contribuția” lui Teodor Porucic, ne permit să descifrăm unele aspecte ale problemei cercetate.

Astfel, după aproape 10 ani de directorat la Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău, Nicolae Florov, fiind numit profesor titular la Facultatea de Științe din Iași la începutul anului 1931, a fost determinat de incompatibilitatea celor două funcții, să renunțe la postul de director. Pentru că tot timpul cât a fost director, Nicolae Florov a demarat un program de dezvoltare a Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău și a ținut cu tot dinadinsul să transforme muzeul într-o instituție științifică și chiar într-un institut de cercetare, care să unească oameni de știință și persoane pasionate, care să cerceteze „toate ramurile naturii Basarabiei”, atunci când a trebuit să plece din post, și-a dorit să-l lase unei persoane care să asigure continuitatea tuturor întreprinderilor sale și să păstreze caracterul de instituție de cercetare a muzeului. După Nicolae Florov, nu era bun de succesor nici asistentul-agronom Grigore Vrabie, dar nici „eroul” principal al „războiului directorilor” –

⁹³ AN SJA Iași, F. Institutul Agronomic Iași, Serviciul personal, d. 1/1904, f. 72.

Teodor Porucic, pentru că, în primul rând, nu aveau niciunul titlu științific, așa precum prescria și regulamentul de ocupare a postului de director al Muzeului din Chișinău, și, în rândul al doilea, nu aveau vreo autoritate științifică nici în România, dat nici în afara granițelor românești. De aici și insistențele profesorului Florov, susținute, de altfel, de personalități din lumea științifică românească, dar și din cea a politicului și administrației din Basarabia, de a identifica o persoană corespunzătoare direcției pe care a imprimat-o activității Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, de a trece muzeul sub autoritatea Facultății de Științe a Universității din Iași și cererea făcută pe adresa Ministerului Instrucțiunii Publice și al Artelor de a organiza concurs pentru ocuparea postului de director. Desigur, nu putem omite din ecuație și interesul personal al lui Nicolae Florov de a păstra în cadrul Muzeului laboratorul de agrogeologie, pe care, de fapt, îl crease pentru a realiza cercetări ale solurilor și depozitelor cuaternare din Basarabia și Bucovina, în vederea alcătuirii hărților acestora pentru întreaga Românie, precum și capitalul uman, angajat în acest laborator. Toate aceste considerente, obiective și firești, s-au transformat într-o obsesie de a nu-l lăsa pe Teodor Porucic la cârma Muzeului Național din Chișinău, din momentul în care cel din urmă, primind postul de director prin delegație (și nu în urma unui concurs), jinduind încă în 1921, a demarat acțiuni de defăimare și calomniere orientate împotriva lui Nicolae Florov, totodată, încercând prin așa-zisa reorganizare a Muzeului să modifice radical politica instituțională și să lichideze dimensiunea științifică a instituției, reorientând activitatea muzeului într-o direcție pe care nu doar profesorul Florov a găsit-o dăunătoare, dar, inclusiv, Ministeriatul Basarabiei și Senatul Universității din Iași. Eforturile concentrate și concertate ale lui Nicolae Florov, ale colegilor lui de la Facultatea de Științe din Iași, ale intelectualilor de la Chișinău, Iași și București, dar și ale unor instituții ale statului au pus capăt acestui „război” al directorilor Muzeului Național de Istorie Naturală prin organizarea unui concurs pentru ocuparea postului de director, post în care a fost ales Iosif Lepși, care a condus instituția (cu excepția intervalului iulie 1940-august 1941) până în primăvara anului 1944.

The “war of the directors” of the National Museum of Natural History in Chisinau in the early 1930s

Nicolae Florov (Florea), doctor of sciences from the University of Iași (1925), agrogeologist and soil science specialist of European stature, museographer, university professor (1931) and man of culture was born on December 19, 1876, in the village of Cornești, county Balti in the family of priest Pavel Florov. After a directorship of almost 10 years at the National Museum

of Natural History in Chisinau, the Ministry of Public Instruction of Romania decides to replace Nicolae Florov with Teodor Porucic in the summer of 1931, a replacement, which produced an avalanche of dissatisfaction from the new director, materialized in notes, information and notifications addressed to the Chisinau police. The authors analyzed these notifications, contained in the files of the Iași Police Investigations, kept in the National Archives of Romania and the National Archives of the Republic of Moldova, and tried to unravel the causes of Teodor Porucic's institutionalized "upsets" and the role of Nicolae Florov in their production.

Liliana ROTARU,
doctor în istorie, conferențiar universitar
Universitatea de Stat din Moldova
email: liliana.rotaru@usm.md
ORCID (0000-0002-3051-5721)

Tudor CIOBANU,
cercetător științific
Arhiva Națională a Republicii Moldova
email: tudorgciobanu@yahoo.fr

Alexandr PONOMARIOV
doctor în istorie, cercetător științific principal,
Departamentul de acte vechi,
Arhivele Istorice Centrale de Stat ale Ucrainei
email: mihalych1878@gmail.com

MĂRTURII INEDITE DIN ARHIVELE PORTUGALIEI DESPRE VIAȚA LUI CAROL AL II-LEA

Regele Carol al II-lea a fost forțat să abdice pe 6 septembrie 1940, la cererea generalului Ion Antonescu, motivată de pierderile teritoriale ale României, ca urmare a Dictatului de la Viena din 30 august 1940. În această perioadă, regele nu avea, practic, susținere politică, fiind numit de legionarii „dușmanul principal” și „unicul vinovat” în cedarea Ardealului de Nord. Este cunoscut faptul că regele Carol al II-lea a evitat noțiunea de „abdicare”, formulând trecerea asupra fiului său Mihai „grelele sarcini ale domniei”, din cauza zilelor de „vitregie nespusă care îndurerează țara”¹.

Totuși Mareșalul Antonescu i-a oferit regelui abdicat Carol al II-lea unele favoruri, cum ar fi posibilitatea de a lua în exil bunuri de valoare și un suport bănesc anual de 20 milioane de lei românești. Pe 7 septembrie, regele pleacă în exil din gara Băneasa cu un tren special, încărcat, din spusele lui Horia Sima, „cu valori inestimabile de tablouri, aurării și argintării”². Cu exactitate nu se cunoaște despre esența obiectelor încărcate în cele 12 vagoane ale regelui fugar, dar cercetătorul Ronald Weber descrie unele obiecte, cum ar fi: peste 150 de arme de colecție, 3 mașini, tablouri semnate de Tizian, Rubens și Rembrandt, o colecție de timbre, o colecție de ceramică chineză și 4 câini³. Cu referire la simpatia Maiestatei Sale față de timbre rare, în istoriografia portugheză putem găsi noțiunea de „Regele timbrelor”. Specialistul în domeniul filateliei din Portugalia Carlos Dalmiro Silva Soares, enumeră câteva timbre valoroase din colecția regelui: „Treskillling Yellow Banco”, „Post Office 1d” din 1847, timbre „Cap de Bour” din 1858 al Principatului Moldovei și „Penny Black”. Despre ele s-a aflat în perioada când regele Carol al II-lea a plecat în Mexic și a depus timbrele menționate în semn de garanție pentru locuința în care a trăit cu Elena Lupescu⁴.

Un alt specialist în filatelia română, germanul Fritz Heimbuchler, a publicat o ediție specială cu timbrele României și Moldovei, unde menționează cele mai scumpe și unice timbre din colecția regelui Carol al II-lea. Renumitul filatelist descrie chiar și licitațiile la care s-au achiziționat timbrele regelui, cum ar fi: Mauritius „Post Office” 1d din 1847, vândut în anul 1950 lui David

¹ Ioan Scurtu, *Istoria Românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*. Vol. III. Carol II, editura Enciclopedică, București, 2010, pp. 24-26.

² Alexandru Ionescu, *Carol al II-lea și Mihai I – cum au plecat în exil ultimii regi ai României*. Disponibil: www.historia.ro (accesat la 01.10.2022).

³ Ronald Weber, *The Lisbon Route: Entry and Escape in Nazi Europe*, red. Ivan R Dee, 2011, pp. 154.

⁴ Carlos Dalmiro Silva Soares, *Carol II da Romenia, um rei filatelista*. Disponibil: www.filatelistaprofessorsoares.pt (accesat la 05.10.22).

Feldman și revândut ulterior, în 1993, cu 1,610,000 franci elvețieni, și timbrul australian „Western Australia” 1855 4d, vândut de rege în 1943, revândut la o licitație din 1980, cu peste 88 mii dolari americani⁵.

Cu toate că Antonescu i-a oferit garanții de securitate în perioada deplasării, din jurnalul regelui aflăm: „Intrând în Gara Timișoara, am auzit plesnitura seacă și ascutită a armelor gardiștilor. Cât am putut, am baricadat pereții cabinei și fereastra, iar cu Duduia ne-am culcat pe jos. Când focurile au fost mai vii, cățeaua noastră atât de iubită, s-a așezat peste mine, ca și când ar fi voit să mă apere cu trupușorul ei. Am trecut cu numai câteva ferestre sparte, dar cea din cabina mea a rămas neatinsă. Ce a fost în sufletul meu numai Dumnezeu știe. O jale de nedescris și o scârbă cum nu se mai poate. M-a apucat o tristețe sufletească nesevârșită gândindu-mă la tot ce m-am sforțat să fac în acești 10 ani și la ce recunoștință culeg: gloanțele unor tineri răătăciți și discrierăți, dar tot gloanțe sunt”⁶.

Din sursele spaniole se cunoaște că, ulterior, compania care administra calea ferată, porțiunea „Madrid-Saragoza”, i-a transmis Guvernului României o factură pentru servicii prestate de transportare și asigurare în sumă de peste 480 mii lei românești, pentru cele circa 3.400 kg de bagaje, 4 câni, trei automobile de tip lux⁷, tranzacția fiind aprobată de Ion Antonescu, ca urmare a relațiilor diplomatice pozitive dintre Antonescu și Franco.

Popasuri principale ale Regelui aveau loc în Iugoslavia, Italia, Franța, Spania, Portugalia, Cuba, Mexic și Brasilia. În această perioadă, regele a dorit să rămână în Spania, dar a fost silit de Franco și administrația lui să plece din Spania după trei luni de trai, în hotelul Sitges, de lângă Barcelona, și orașul Sevilla, în „Andaluzia Palace”, numite de rege în jurnalul său ca „zile de așteptare și măcinare de nervi”, „somm, mâncare și pichet”⁸. Istoricul Ronald Weber descrie viața de lux a regelui din orașul spaniol Sevilla, menționând chiar și costurile pentru întreținerea mașinilor, a câinilor de către hotelul „Andaluzia Palace” în valoare de 852 \$ SUA⁹.

În comparație cu alte popasuri din Europa, în Spania regele Carol al II se simțea un pic mai degajat, fiind sub protecția mătușii sale Beatrice de Saxa-Coburg și a unchiului Alfonso de Orleans, care l-au ajutat pe Maiestatea Sa în obținerea permisiunii din partea lui Franco de a părăsi Spania. Oricum, regele României nota în jurnalul său că este permanent supravegheat de serviciile secrete ale Spaniei. Este adevărat că dictatorul Francisco Franco a fost presat de serviciile secrete ale Germaniei naziste, ca regele Carol al II-lea să

⁵ Fritz Heimbuchler, *The Fritz Heimbuchler Collection*, Vol. 12 (România), 2011, 176 p.

⁶ Dorin Stănescu *Monarhia în România*. Disponibil: www.history.ro (accesat la 04.10.2022).

⁷ Eugenia Miras, *La historia de Carlos II de Rumania, el „Rey playboy” que renuncio al trono por amor*. Disponibil: www.abc.history.es (accesat la 02.10.2022).

⁸ *Carol al II: Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*. Editura Cartea Veche, 2003, 368 p.

⁹ Ronald Weber, *op. cit.*, pp. 154-156.

fie controlat pe tot parcursul șederii în Spania, ca să nu contacteze pe englezi, cu ajutorul cărora să revină pe teritoriul României. La fel, Elveția i-a refuzat regelui cererea de a rămâne pe teritoriul țării, din cauza relațiilor diplomatice cu România și Germania.

Traversarea hotarului portughez și aflarea Maiestății Sale în Portugalia a fost convenită și aprobată cu mult timp înainte de către dictatorul Salazar. Regele notează despre această zi importantă din viața lui astfel: „E ziua cea mare, care, după 6 luni de așteptare, amânare, am văzut zorile libertății”¹⁰.

Din documentele de arhivă din cadrul Arquivo Nacional da Torre do Tombo, fondul „Arquivo Oliveira Salazar”, aflăm că, pe 4 octombrie 1940, Ministerul Afacerilor Externe al Portugaliei îl informează pe Antonio de Oliveira Salazar despre dorința regelui abdicat al României să se stabilească în Portugalia¹¹. Istoricul Jose Barreiros menționează că Salazar acceptă această intenție a regelui României pe 9 octombrie '40, fiind, după părerea dictatorului portughez, „o decizie logică, iar rugămintea este din categoria moral-umană”. Însă Salazar menține procesul de urmărire a regelui atât pe teritoriul Spaniei, cât și al Portugaliei, Americii de Sud, zilnic fiind informat prin scrisori cu titlu „Fuga Regelui al României” despre popasurile și deciziile regelui Carol al II-lea¹².

Din corespondența între Ministerele Afacerilor Externe ale Portugaliei și Germaniei din 6-9 martie 1941, aflăm că Germania este interesată în pașii următori ai regelui Carol al II-lea și statutul lui pe teritoriul Portugaliei¹³. Acest interes este argumentat prin faptul că Maiestatea Sa, posibil, ar pretinde la încoronare în statul portughez, fiind urmașul pe linia paternă a reginei Maria II a Portugaliei¹⁴.

Pe 7 noiembrie 1941, apare un manifest, publicat în revista „NEA” din Atena, despre „Drepturile lui Carol al II-lea la Tronul Portugaliei pe linia paternă”. Ca urmare, această publicație a stârnit discuții aprinse în administrația lui Salazar, însă, în opinia istoricului Jose Bareiros, dictatorul portughez a fost sigur de neeficiența „dreptului de moștenire a tronului” și dorința lui Carol al II-lea în acest pas istoric, în mod prioritar fiind în proces de căutare a stabilității și siguranței¹⁵.

Este important de menționat că toate periplurile exilului regelui României au fost coordonate de Ernest Urdărianu, adjutant regal, prefect al Palatului, ministru al Casei Regale. La sfârșitul lunii martie 1941, Urdărianu pleacă

¹⁰ Dosarele Istoriei. Moarte la nivel înalt, An III, Nr.4 (20), 1998. Disponibil: www.istorie.ro (accesat: 04.10.2022).

¹¹ Arquivo Salazar, F. NE-1A, inv. 393, f. 18.

¹² Jose Antonio Barreiros, Carol II: *Fuga Para Portugal*. Disponibil: www.24land.secretwarinportugal.pt (accesat la 03.10.22).

¹³ AS, F. NE-1A, inv. 393, f. 18.

¹⁴ Jose Antonio Barreiros, *op. cit.*

¹⁵ *Ibidem*.

în Portugalia, pentru organiza sosirea în siguranță a regelui României. Astfel, până la granița spaniolă-portugheză, Carol al II-lea și Elena Lupescu au fost transportați de soți, om de afaceri Augusto Lopes Joly și Herminia Alonso¹⁶. Din documentul „Fuga Regelui Carol”, depozitat în fondul „Politica externă și politica lui Salazar”, definitiv desecretizată în luna mai 2022, aflăm că securitatea portugheză îi transmite lui Salazar, zilnic, informații despre cetățeanul Mario Carvalho, care a avut o discuție cu regele României la Madrid, utilizând un pașaport diplomatic fals. La fel, domnul Carvalho nu a fost înregistrat în baza de date a poliției frontiere a Portugaliei cu permis de trecere, ce rezultă la o schemă „posibilă” de ajutor al „voluntarilor” spanioli¹⁷.

E de menționat că Portugalia, inițial, nu a fost țara de perspectivă a regelui, fiind doar destinație-tranzit. Din Lisabona Carol al II-lea a cerut acordarea vizei pentru a se stabili în Canada, dar a primit refuz. Ulterior, i-a fost refuzat și dreptul la viză în SUA, personal de către președintele Roosevelt, și din statele Chile, Argentina, Brazilia și Mexic, decizia fiind dictată, probabil, de SUA.

Ernest Urdărianu, după un șir de refuzuri de vize din partea altor state, a organizat o întrunire dintre regele Carol al României și Antonio de Oliveira Salazar, cu scopul de a părăsi în siguranță Portugalia. În consecință, la 13 mai 1941, regele pleacă cu vasul „SS Excambian”, cu destinația Cuba, ajungând la Havana la 3 iunie 1941. În Cuba regele a avut mai multe întruniri cu președintele Fulgencio Batista. Iar după 2 luni pleacă în Mexic, unde locuiește până în 1944. În această perioadă, regele este susținut de către președintele Manuel Avila Camacho, care îi oferă dreptul la o activitate liberă culturală și intelectuală. În consecință, regele României creează Consiliul Național al României Libere, cu suportul a doi preoți români din SUA și editează ziarul „Glasul Românesc”, ghidat de Ernest Urdărianu, Radu Irimescu, Victor Cădere, Jean Pangal, dar neagreat de către politica diplomatică din Londra și Washington, urmată de un șir de arestări ale colaboratorilor din cadrul editurii ziarului „Glasul Românesc”, comandate de guvernul american și soldate cu 5 ani de privațiune și amendă¹⁸.

Politica de ostilitate din partea SUA și Anglia față de regele Carol al II-lea i-a schimbat orientarea politico-diplomatică către aliații sovietici. Pe prim-plan apare ambasadorul sovietic în Mexic, de origine ucraineană, Konstantin Umanskii, care în 1944 îi asigură regelui o susținere din partea Rusiei în reinstalarea Maiestatei Sale pe tron. Cu toate acestea, planul secret al sovieticilor nu ar fi fost realizat, fiindcă încă în luna mai 1944 secretarul de stat Cordell Hull i-a explicat ambasadorului sovietic la Washington Andrei Gromâko

¹⁶ Ronald Weber, *op. cit.*, pp. 154-156.

¹⁷ AS, F. NE-1A, inv. 393, ff.19-21.

¹⁸ Dosarele istoriei. Moarte la nivel înalt, An III, Nr. 4 (20), 1998. Disponibil: www.istoriiregasite.ro (accesat la 02.10.2022).

că regele Carol al României este privit în țară cu cea mai mare neîncredere și suspiciune, având în vedere decizia regelui de a dizolva partidele politice, abolirea constituției și instaurarea unui regim de autoritate monarhică în 1938¹⁹. În 1945 intermediarul între regele României și politica sovietică, Konstantin Umanskii moare cu soția sa Raisa Umanskaia într-un accident aviatic produs în Mexic, astfel, regele rămâne pe o perioadă în ignorare din partea sovieticilor, care se orientează prioritar spre terminarea celui de-al Doilea Război Mondial. Însă e de menționat că nici comuniștii din România nu au fost interesați în reinstaurarea puterii regelui fugar.

Este important de remarcat că, dacă pe plan politic decizia regelui din '38 nu a fost agreată de majoritatea societății, atunci activitatea economică a fost aplaudată de concurenți politici. De exemplu, în 1938 economia românească depășea cu mult economiile Portugaliei, Spaniei și Greciei. Producția totală a României în perioada interbelică era doar cu cca 3,5% mai scăzută decât cea a Germaniei. Aceste rezultate pozitive pe plan economic au avut tangență cu dezvoltarea industriei petrolifere și a gazelor naturale, a industriei extracției și prelucrării cărbunelui. La fel, sarea și tutunul erau monopoluri de stat, care aduceau venituri considerabile pentru economia națională.

În consecință, regele și aleasa lui pleacă în Brazilia, unde cei doi se vor căsători oficial în iulie 1947. Din jurnalul regelui, scris pe 3 iulie 1948, aflăm: „Fericita și marea aniversare a căsătoriei noastre este atât de îmbucurătoare, deși atât de tragică. De atunci s-a schimbat totul în viața noastră, a venit asupra mea o liniște și, ca să zic așa, o stabilitate binefăcătoare. Am ieșit din minciună și am arătat lumii întregi că Dudaia, de care 23 de ani mi-am legat viața, este demnă de a ocupa un loc de cinste. Greșeala mea este că prea mult am așteptat pentru a face acest gest de dreptate. De acum înainte să ne dea Dumnezeu numei fericire și, pe cât se poate, liniște sufletească, că de aici decurg toate celelalte”²⁰.

În 1949 regele Carol II decide să se întoarcă în Europa, dar primește refuz din partea Franței și Angliei în obținerea vizei. Regele optează pentru țara de perspectivă Portugalia, care a fost și patria bunicii sale paterne Regina Maria a Portugaliei. Din documentul depozitat în arhiva „Oliveiro Salazar” aflăm că Salazar a primit o comunicare din partea Ministerului Afacerilor Externe al Portugaliei despre principalele motive ale regelui de a se stabili anume în această țară: susținerea guvernului portughez regelui fugar pe teritoriul țării, situația social-economică favorabilă din țară pentru un trai decent, sentiment de patrie, pe care Regele Carol al II-lea îl are pentru statul portughez²¹. În consecință, Regele României primește dreptul la reședință de prioritate și

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Tatiana Niculescu, *Regele și Dudaia: Carol II și Elena Lupescu dincolo de bârfe și clișee*, 2019, 272 p.

²¹ Arquivo Salazar, F. NE-1A, inv. 393, f. 316.

de achiziționare a unei locuințe din orașul Eștoril. În noua locuință are loc și cununia religioasă, oficiată de către superiorul bisericii românești de la Paris Dr Martinian Ivanovici, nașii fiind chiar Ernest Urdărianu și soția acestuia Monique Urdărianu.

Istoricul Mihaela Georgescu Delafras, care locuiește într-un apartament din fosta vila lui Carol al II-lea din Estoril, a studiat minuțios agenda suveranului român în această perioadă, realizând un șir de filme documentare despre viața din exil a regelui „Carol II al României: Regele culturii. Cultul Regelui”. Astfel, cercetătoarea menționează zilele în care regele mergea la teatru, cazino (Casino Eștoril), se ocupa activ de caritate. Carol al II-lea, prin „Fundăția Regelui”, a finanțat scriitorii români din Europa în editarea diverselor publicații de cultură în limba română din țările europene. În meniul zilnic al regelui niciodată nu lipsea mâncarea românească și muzica românească, ascultată la gramofon. Regele nota zilnic în jurnalul său, cu dor, despre viața și activitatea Domniei sale în România: „Am părăsit țara mea, pentru care am muncit cu drag și fără odihnă, gonit nu numai de lașitatea, trădarea și necunoștința elementelor politice, dar și însoțit de gloanțele tineretului, pentru cari tocmai voiam să clădesc o țară frumoasă și fericită”²² sau „chiar trăgea și câte o bună dușcă de plâns, datorită nostalgiei provocate de cele două rapsodii ale lui Enescu”²³.

Regele Carol al II-lea și-a dat obștescul sfârșit la 4 aprilie 1953, în urma unui atac de cord. La funeraliile din 7 aprilie 1953 au participat reprezentanți ai familiilor regale europene și unchiul său Principele Nicolae. Corpul neînsuflețit al regelui a fost depus la mănăstirea Sao Vicente din orașul Lisabona, alături de regii Portugaliei, procesul de înmormântare fiind supravegheat de garda militară portugheză, stabilită printr-o decizie a Guvernului lui Antonio de Oliveira Salazar. Istoricul francez Charles-Philippe d'Orleans, în cartea sa „Regii în exil”, a scris: „Moartea regelui Carol al II-lea va rămâne un mister și va face să curgă multă cerneală, poate chiar mai mult decât în ultimele decenii ale vieții lui”²⁴. Istoricul portughez Jose Antonio Barreiros menționează că „doar guvernul portughez a insistat pentru un statut special al răposatului în procesul de înmormântare, semnând un protocol care prevede onoruri militare pentru Carol al II-lea” al României. Se cunoaște faptul că regele Mihai a absentat – atât la înmormântare, cât și la reînhumarea care a avut loc în 2003.

Regele Carol al II-lea nu a lăsat vreun testament, astfel că legea portugheză prevede repartizarea bunurilor și proprietăților lui din Marea Britanie,

²² Dorin Stănescu *Monarhia în România*. Disponibil: www.historia.ro (accesat la 04.10.2022).

²³ Dosarele Istoriei. Moarte la nivel înalt, An III, Nr.4 (20), 1998. Disponibil: www.istorie.ro (accesat: 04.10.2022).

²⁴ Charles-Philippe d'Orleans, *Reis no Exilo. A sfera dos Livros*, 2011., p. 199.

Franța, Elveția și Portugalia, în egală măsură, lui Mihai și Mircea Grigore Carol și, parțial, văduvei fostului rege Elenei Lupescu. Prințesa Elena, la rândul său, a instituit-o pe Monique Urdărianu ca fiind unica moștenitoare a bunurilor și proprietăților sale. Din documentele depozitate în Arhiva Ministerului de Cultură al Portugaliei ne informăm că Monique Urdărianu a moștenit trei picturi semnate de Stoenescu, un tablou de Konstantinoviici, două tablouri „Verona”, două tablouri în ulei pe pânză, autorii fiind neidentificați, trei gravuri japoneze din sec. al XIX-lea, o furnitură de salon și bibliotecă sec. al XVIII-lea, 20 de obiecte cu pietre semiprețioase, opt covoare orientale, o sculptură din bronz, semnată de Fremiet, rame cu poze ale familiei regale²⁵.

La 14 februarie 2003, a avut loc reînhumarea osemintelor fostului suveran, aduse în Mănăstirea Curtea de Argeș. Ziarul portughez „Correio da Manhã” din 15 februarie 2003 a descris toată procedura de repatriere a osemintelor lui Carol al II-lea și ale soției sale Elena Lupescu, coordonată de Ministrul Afacerilor Externe al Portugaliei Martins da Cruz, iar o altă sursă portugheză a descris evenimentul din 14 februarie astfel: „Regele, pe care îl admirau portughezii, părăsește astăzi Portugalia”²⁶.

Astăzi, casa în care Carol al II-lea și Elena Lupescu și-au trăit exilul lusitan, își păstrează stilul neoclasicismului, fiind reorganizată într-un complex rezidențial de apartamente, cu o plăcuță montată pe gard cu numele suveranului „Rei Carol”.

New testimonials from the archives of Portugal about the life of Charles II

King Carol II abdicated on September 6, 1940, and on September 7 he went into exile, leaving the “heavy burdens of the reign” to his successor. The main itinerary includes: Yugoslavia, Italy, France, Spain, Portugal, Cuba, Mexico and Brazil, the city of Estoril in Portugal, being the last destination with a Lusitanian character. In historiography, we don’t find an exact list of objects taken by the king of Romania in exile, but the Portuguese and Spanish press of that time wrote about valuable paintings signed by Rembrandt, stamp collection, over 150 daggers and swords, 3 luxury cars, collection of objects from Chinese culture and dogs. From the documents stored in the Oliveira Salazar Archive, we learn about the king’s steps in acquiring or refus-

²⁵ Secretaria de Estado da Cultura, Gabinete 1, F. 272, inv. 6, ff.1-18.

²⁶ *Restos mortais do rei Carol II deixam hoje Lisboa*. Disponibil: www.publico.pt (accesat la 03.10.22).

ing visas to the US, France and political-diplomatic support from Salazar. Here, in the city of Estoril, King Carol II will lead an active life, full of cultural events in the Romanian-European style, partly in luxury, together with His Majesty's chosen Elena Lupescu until the "bowing of the flag" on April 4, 1953.

Keywords: *King Carol II of Romania, the Lusitanian exile, the life of the king, Elena Lupescu and Ernest Urdărianu.*

Oleg URSAN

doctorand

Facultatea de Istorie și Filosofie

Universitatea de Stat din Moldova

e-mail: olegursan@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6869-7949>

CULTURA CAFELEI ÎN DOBROGEA. MĂRTURII PLASTICE ȘI LITERARE

„O cafea bună, băută, o ții minte și patruzeci de ani” –
Bîr pîlcan kahvenîñ kîrk cîl katîrî bar (zicere tătărească)

Cafeaua, „elixirul vieții”, este poțiunea magică ce ne trezește dimineața și adaugă un plus de savoare vieții noastre. Se consumă individual, în familie, cu vecini și prieteni și, de ce nu? – virtual.

Preparată la ibric, la filtru, espresso, frappé, cu lapte, cu zahăr sau fără, cafeaua este cea mai populară băutură de pe glob. Este simbolul ospitalității.

Cafeaua are o istorie de mai bine de 1000 de ani, mirosul de cafea este pe lista celor mai cunoscute mirosuri, alături de bere și de unt de arahide. După petrol, cafeaua este al doilea bun comercializat în lume, al doilea produs ca valoare și importanță în economia globală, al doilea produs de primă necesitate după ulei.

Consumată în cantități rezonabile, cafeaua lucrează în beneficiul sănătății omului; previne și reduce riscurile de diabet și boli cardiovasculare, de cancer de colon, ne pune la adăpost de maladiile Alzheimer și Parkinson. Taninurile din cafea au rol antioxidant.

Cafeaua ajută digestia și procesul de slăbire, alungă migrenele și respirația grea, protejează ficatul împotriva efectelor alcoolului și a unor boli precum ciroza. Zațul de cafea ține insectele la distanță, este fertilizant pentru florile ce preferă solul ușor acid (azalee, camelii, rododendron etc.), elimină mirosurile neplăcute, elimină celulele moarte, iar 80% din cremele anticelulitice au ca ingredient principal cofeina.

Aliment și factor de socializare, moft sau modă, cafeaua este prezentă în spiritualitatea tuturor etniilor ce o consumă și îi cunosc valoarea. Unele studii arată că, în ultimele trei secole, 90% din toți oamenii ce trăiesc în lumea occidentală au trecut de la consumul de ceai la cel de cafea. Se spune că marele scriitor francez Honoré de Balzac avea obiceiul de a bea 40 de cani de cafea, pentru a putea scrie.

În cultura, în literatura și în pictura română cafeaua, cafenelele, cafegiii sunt pretexte de a surprinde povești de viață și destine umane. De multe ori, aroma, căldura, intensitatea, gustul celebrei cafele naturale (turcești) sunt puse în co(relație) cu frumusețea și/sau răutatea umană, sunt „diagnostice” ale caracterologiei umane, ale modului de viață, mai mult sau mai puțin colo-

rat, intens sau monoton, savuros sau fad, „dulce” sau „amar” al unor oameni și/sau categorii sociale.

Și chipul uman este asociat, firesc, cu preocupările și modul de viață al oamenilor din ținutul dintre Dunăre și Mare. Tătarii și turcii, comunitatea musulmană a Dobrogei multietnice, multilingvistice, multiconfesionale, multiculturale au fost redați magistral – cu admirație și iubire – de maeștrii scrisului și penelului perioadei istorice, asupra cărora ne vom opri – succint – în această comunicare.

Scriitori și gazetari precum Cella Serghi, Radu Boureanu, Claudia Millian, Miron Grindea, Jeni Acterian, Ștefan Roll, pictori precum Nicolae Tonitza, Iosif Iser, Ștefan Dimitrescu, Nicolae Dărăscu, Nutzi Acontz, Samuel Mützner, Constantin Artachino și mulți alții, prieteni, confesori și frați ai noștri, prin imaginile literare și/sau plastice sugestive, de mare finețe și rafinament, sunt depozitari ai istoriei și valențelor noastre comune turco-tătaro-române. Ei au intrat în conștiința și mentalul nostru, i-au nemurit pe tătari, turci și români.

Consumul de cafea și prezența cafenelelor în Dobrogea are o lungă istorie. Celebrul călător memorialist turc Evlia Çelebi, care a vizitat aceste locuri de mai multe ori, începând cu anul 1651, nota în nu mai puțin celebra sa carte *Jurnal de călătorii („Seyahatname”)*, carte de peste 7000 de pagini și încheată în 10 volume – ediție completă – că orașul și marele port Mangalia, „Kaaba pribegilor și săracilor”, cu cea mai veche geamie, Esmahan Sultan (1575), avea șapte cafenele; că Babadag – centru administrativ, politic, militar și comercial al zonei, cu 3000 de clădiri, cu geamiile Ulu și Ali Pașa, cu opt hanuri, 20 de școli pentru copii, 390 de dughene, cu „seraiuri înalte de piatră”, avea opt cafenele; că „orașelul” Karasu, azi Medgidia, cu 3 mahalale, 1000 de case simple și cu etaj, geamie mică, un han, opt școli, 3 bragagerii, 40 de prăvălii, avea și două cafenele etc. Constanța, pe atunci un târg cu 150 de case, avea toate utilitățile de serviciu, adecvate timpului, hanuri, hambare, prăvălii, geamie, inclusiv cafenele.

O splendidă evocare a cafenelelor Constanței, „Afrodita orientală”, născută din „drojdie de cafea” ne-o dă scriitorul Tudor Șoimaru. Cafenelele Constanței, la început de secol al XX-lea, erau frecventate de oameni din toate categoriile sociale: hamali, marinari, pescari, birjari, șomeri sau cei cu stare; ele erau locurile în care se derulau prin viu grai povești de viață și consumul de cafea îndemna la destăinuiri, era relaxant, întărea legătura umană.

Denumirile cafenelelor, simple sau exotice, aveau o țintă precisă și o anume clientelă, ofereau informații, erau frecventate de anumite categorii profesionale, sociale. Astfel, la „Cafea Poștă” – de unde pleacă autobuzele – pe strada Carol, sub sticlă găseai misive de genul: „Când trimiți vinul de Sarica?”, „Cât costă o excursie la Istanbul pentru cinci perechi?”, „Ali, trec mâine

să te iau” etc.; la „Cafeneaua Vânătorilor” se joacă biliard de greci și un popă; la cafeneaua „Valul lui Traian”, pentru doritori se toarnă țiucă, în loc de rom, pe caimac; la „Café Sulina”, „Café Maritima”, „La Timonier”, frecventate de marinari, de hamali, de portuari, se mănâncă aterine cu roșii, „se bea vârtos”, „se fumează”; la „Cafeneaua Marinarilor”, cafegiul Aristide așteaptă „pescarii de pe plaja Dudaia, pescari care n-au femei care să-i jelească a moarte”, pescari „fără cisme lungi care să le adăpostească reumatismele”, ei au „doar prostovolul și o undiță”, într-un oraș-port, Constanța, „cu pești, mulți pești, de sub coasta mării și ceva mai departe”; o Constanță „cu statuete și rămășițe de valoare (arheologică, numismatică, istorică – n. n.) sub straturile ei; o Constanță cu un scriitor-colonel precum Ionescu Dobrogeanu, furios pe acel constănțean cu stare, care făcuse scară «din minunea de fronton cu inscripții bizantine»”; o Constanță prin care se plimbase, în anul 1841, celebrul „scriitor al Nordului”, Hans Christian Andersen, căruia îi plăcea „minaretul de scânduri vopsite de la singura geamie” (probabil, geamia Aziziye, azi Hunchiar – n.n.); acel Andersen, venit din Constantinopol, care a văzut pe balconul cafelei „câțiva turci” întinși, „ce-și fumau ciubucele, își sorbeau cafeaua” și „ignorau străinii”, după cât se părea¹.

În coasta orașului erau cafenelele: „Bucureștii” – pentru oamenii pieții, „Comerciantul”, „Selectul”, „Internațional”; luxul este în piața Ovidiu la „Café Elita”, cafea cu muzică, unde se plătește intrarea. Cafeneaua „Bazargic” se adresa birjarilor și turcilor, „Tripoli” era pentru șomeri; zidarii și birjarii au cafenelele lor de breaslă, la „Național” se poate procura pește, armenii au „Araratul” etc.

În fine, pe drumul de Vii se afla cafeneaua „Gruber”, unde puteai bea o bere proaspătă, „o bere crudă”, de abia fabricată; mai departe, „hăt departe, în afara spațiilor locuibile” era cafeneaua „Stejar”, unde cafeaua era făcută de un turc; dincolo de linia ferată găsim cafeneaua „Trei Brazi”, unde scriitorul l-a cunoscut pe un anume Costache Petrescu, „cu 24 de copii și 75 de nepoți, ca și vârsta lui”, un personaj colorat, hâtru, înțelept, care din firma sa „spionează strada” și „salută femeile frumoase și prietenii, așa cum salută vaporul, țărmlul”².

Dacă locuitorii Constanței consumau iarna „salep” cald și vara limonadă, ei consumau cafea pe tot timpul anului, o cafea, „elixir al vieții” sau „fotografie-document” al traiului omului simplu, precum al pescarului Kurt-Baba – cu pipă din lemn de vișin – „azvârlit mort de valurile mării”, „fără alegere”, plecat ca atâția alții după scoici, a cărui fotografie trona în „Cafeneaua Marinarilor”, un fotograf imortalizându-l pe cărțile poștale: „Amintiri din Constanța. Tip dobrogean”³.

¹ Tudor Șoimaru, *Constanța*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1936, p. 38.

² *Ibidem*, p. 35.

³ *Ibidem*, p. 41.

Între anii 1920-1940, scriitorii, actorii și pictorii fac din Balcic și cafenelele lui centrul boemei artistice, un oraș de artă, popasul pictorilor și al vizitorilor (Emanoil Bucuța), un Balcic urzit din „soarele de argint”, din „cercul de safir al orizontului”, din „prăvălișul selenar al teraselor”, din „smochinii și bujorii aprinși între pietre”, din „casele spânzurate pe pripoane”, din „turcii și turcoaicele în fes și feregea”, din măgărușii care așteaptă încărcăți de fedeleșe la cișmele⁴.

Balcicul era pentru Regina Maria a României colțul fermecător, refugiul ideal, locul iubit cu patimă, care îi reamintea, în variantă orientală, de Malta copilăriei. Aici și-a construit Regina o casă albă, modestă, cu acoperișul plat, în armonie cu atmosfera orientală dimprejur, numită „Cuibul singuratic” („Tenha-Juvah”), unde se retrăgea când era obosită și „se împrăpăta cu vlagă”, se energiza⁵. Aici, în feericul său palat, a scris Regina Maria, „transfigurată de focul irezistibil al adevăratei artiste” (Odette Arnaud), lucrarea memorialistică *Povestea vieții mele*, retipărită în zilele noastre cu prilejul a 100 de ani de la Încoronare.

Pictorii erau o prezență statornică, cu ale lor povești de viață și profesionale ale Balcicului. Spre exemplu, cuplul Rodica Maniu și Samuel Mützner venea la Balcic și „pleca odată cu cocorii”. Ei aveau un atelier de pictură „la marginea mării”, vizitat de pictori, dar și de scriitorii prieteni dr. Voiculescu, Ion Marin Sadoveanu, Camil Petrescu, Emanoil Bucuța⁶.

Rodica Maniu a dedicat Balcicului și zonei – descoperite în 1920 – cicluri de acuarelă și ulei, reprezentând țarmuri de mare, stânci, panorame, sate pescărești, „învăluite de o poezie ușor gânditoare”; lucrările ei din 1930, realizate la țarm de mare, au fost considerate de Oscar Walter Cisek – autorul romanului *Tătăroaica* – drept „baroce”⁷.

Celebrele cafenele ale lui Ismail și Mamut au ibrice de aramă, cești turcești de cafea, mobilier simplu de lemn; însă ele au rămas în istoria culturii române prin energia lor culturală, prin vizibilitatea lor literară și picturală, marcate de memoria unor personalități precum Adrian Maniu, Camil Petrescu, Oscar Walter Cisek, Jean Bart, Ion Pillat, Ion Marin Sadoveanu, a creațiilor pictorilor Tonitza, Iser, Steriadi și mulți alții.

Cafea, cafenele, cafegii, povești de viață și destine umane, farmecul Dobrogei, al Balcicului perioadei interbelice sunt surprinse în pagini și fraze memorabile de scriitori și gazetari, precum Emanoil Bucuța, Octavian Moșescu,

⁴ Emanoil Bucuța, *Orașe și locuri de artă românești. Balcic*, colecția Apollo, Craiova, 1931, pp. 7-9, apud Doina Păuleanu, *Pictori români la Balcic*, Edit. Monitorul Oficial R.A., București, 2008, p. 15.

⁵ Regina Maria, „Cum am ajuns la Tenha-Juvah”, în *Analele Dobrogei*, VIII, Institutul de Arte Grafice și Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1927, pp. 1-4.

⁶ Octavian Moșescu, *Din jurnalul unui colecționar*, p. 45, apud Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 139.

⁷ O.W. Cisek, „Cronică plastică”, în *Gândirea*, IX, 1930, p. 157, apud D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 139.

Mihail Sebastian, I. Simionescu, Cella Serghi, Ștefan Roll, Jeni Acterian, Andrei Manu ș.a. Viața la cafenea se consumă adesea în sunetele târăgănite ale daire-lelor, pe fondul fumului de narghilea, în compania pescarilor cu chipuri împietrite și marcate de furtuni, cum a relatat un vilegiaturist exasperat de necesitatea întoarcerii⁸.

Prin ei au devenit de notorietate cafenele pescărești și poveștile de viață, colorate, ale lui Ismail-tătarul și Mamut-turcul. Ei au „înțelepciunea tăcerii”, sunt depozitari de istorie trăită, firi meditative, grăitoare, cu discreție și tact; sunt „pătrunși de dragoste față de oameni și Allah”.

Ismail-tătarul, prietenul tuturor, cu zâmbet larg ce-i inundă fața, cu ochi oblici și ascunși de pleoape, ochi cu „priviri agile și istețe”, avea o cafenea cu cerdac, la care te urcai pe o scară dreaptă de lemn (Cella Serghi). Iar în cafeneaua sa, luminată de o lampă cu abajur mare, „de jur-împrejur bănci și la mijloc 2-3 mese”, fierbe câte o cafeluță cu ibricul nu mai mare și nu mai puțin ars ca o pipă de matroz bătrân⁹. Ismail te primește să-i fii prieten fără nicio reticență, îți spune pe nume, bea cu tine o șecherli, te întreabă cum o duci, cunoaște și păstrează cu discreție absolută toate tainele poetului, toate combinațiile interlope, pe care le presupui că trebuie să existe. Ismail, prin fizionomia lui exotică, expresivă, ca și cafeneaua lui, în exterior cu „trei plop creșcuți din prag și aplecați să formeze un plafon vegetal, o streășină de foșnete deasupra celor câteva mese estivale”, este „subiectul și, respectiv, obiectul pictorilor”¹⁰. El este prietenul și sfetnicul pictorilor, de pildă, al marelui Nicolae Tonitza. (Galeria de portrete a lui Ismail, semnate de nume cunoscute, pe care o ținea în cafenea, va fi „zestrea” lui Efigé, fiica sa, răpită – cum era obiceiul – la sfatul „complice” al lui Tonitza.)

La cafeneaua pescărească a lui Mamut-turcul, „se mănâncă dulceață de smochine”, „se ascultă cronică Balcicului prin gura lui Ali, care ne pune și Radio”¹¹. Cafeneaua „modestă” a lui Mamut se prelungea afară printr-un geamlâc, cu mesele acoperite toate de „coroana unui copac secular”, este un loc de „întâlniri, de discuții ori de clevetiri”. În interior era o bancă lângă fereastră, un număr variabil de scaune, „mai înalte sau mai scunde”, o lampă cu petrol suspendată de tavan, undițe și plase agățate de pereți și multe pânze albe de vele¹². Suleiman, nepotul lui Mamut, spune că aici se consumau cafea, rahat, bragă și dulceață de smochine, trandafiri sau gutui.

⁸ D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 116.

⁹ Ștefan Roll, „Detalii din Balcic”, în *Cuvântul liber*, nr. 42, 25 august 1934, p. 8, *apud* D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 116.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Jeni Acterian, *Jurnalul unei ființe greu de mulțumit*, 1932-1949, Edit. Humanitas, București, 1991, pp. 172-174.

¹² Cella Serghi, *Pânza de păianjen*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1990, pp. 170, 276.

Mamut, căpitan, „cel mai cunoscut om al Balcicului”¹³ are o spumoasă poveste de viață. Inimă zburdalnică, „ca orice marinar”, avea o dragoste la Constanța, una la Caverna, alta la Stambul, făcea afaceri bune, „mai lua o femeie la bord”, aducea mâncăruri și vinuri alese, lăsându-se în voia valurilor, a brizei sărate și a dragostei, a îmbrățișării pe puntea corabiei. Corabia lui, construită la Smirna, ducea la Constantinopol grâu, secară și porumb de la Constanța; meseria o știa de la tatăl lui, „pe ale cărui vase se plimbase de la vârsta de 12 ani”. Când acesta muri, i-a lăsat lui șase bărci, o corabie cu pânze, ceva capital, „iar din Levant se întorcea cu untdelemn. Pe atunci era tânăr”¹⁴.

Războiul i-a stricat rostul, a rămas fără corabie, odată cu bombardarea portului Galați de către ruși și a fost nevoit, pentru a-și câștiga existența, să-și deschidă această cafenea la Balcic. Desigur, „porturile, călătoriile pe mare, iubirile au trecut în amintirile lui dragi”¹⁵.

Și cafeneaua lui Ismail și cafeneaua lui Mamut au fost vizitate de Regina Maria, „o doamnă mare și frumoasă”. Mamut regretă că, neștiind musafirul, n-a făcut „o temenea mai lungă până la vârful pantofilor ei împărătești”, ci doar temeneaua lui „clasică”¹⁶, astfel că a rămas neconsolat și a bocit mult.

Cuvinte calde despre atmosfera cordială, primitoare a cafelei lui Mamut (re)găsim în notațiile cu vervă, spumoase, briliante de gânduri și sentimente ale scriitoarei Jeni Acterian: „Seara la Mahmud în cafeneaua turcească. Mâncăm dulceață de smochine și ascultăm cronică Balcicului prin gura lui Ali, care ne pune și radio. Au niște replici turcii de pe aici de un umor uimitor. Nu au nimic servil și umil în serviciile pe care ți le fac. Sunt respectuoși în felul lor, cu răspunsuri directe. Ironie contra ironie. Glumă contra glumă”¹⁷.

În aceeași notă caldă, de relaxare și de reverie a cafelei servite cu prietenie de către Mahmud și „ciracii” lui, sunt impresiile scriitorului Radu Boureanu: „Stau în fața cafelei lui Mahmud. Poate că prima cafea sorbită lângă pragul dughenei lui vestite să-mi fi turnat un adaos de lene, de dizolvare a voinței. Mă prinde în plasa nevăzută istorică lene musulmană, cu inutilitatea gestului, cu gestul rotund, cu gândul ondulat larg pe un val de fum de tutun. Sub copacul uriaș din fața cafelei, umbra e încropită ca o apă ce abia trece spre răzoare”¹⁸.

Ștefan Roll surprinde și momentele în care pescarii dis-de-diminează beau o zeamă neagră făcută din erzațuri..., își repară la cafeneaua lui Ismail „plasele și cârligele, taie din midii momeli. Febrile, degetele lor groase și mari împletesc din sculul de bumbac fileul”. După pescuit, pescarii turci își vând

¹³ Andrei Manu, „Mamuth”, în *Adevărul literar și artistic*, XVIII, nr. 870, 8 august 1937, p. 6, *apud* D. Păuleanu, *op. cit.*, pp. 121-122.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Jeni Acterian, *op. cit.*, pp. 172-173.

¹⁸ Radu Boureanu, „Marea Noastră. România”, în *Revista Oficiului Național de Turism*, III, nr. 7, iulie 1938, p. 7, *apud* Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 117.

peștele și „bărcile lor – în timpul sezonului – vopsite și botezate cu nume marine, sunt la dispoziția publicului pentru plimbările pe apă, pentru partidele de pescuit ale amatorilor cari vor prinde în două ore un guvid și acela de multe ori îl pescuiește Aliș, care știe să arunce undița, cum să simtă peștele agățat. Pescarul diletant, care a risipit în zadar toată provizia de momeli, e puțin exasperat...”¹⁹.

Nicolae Tonitza (1886-1940) a descoperit Balcicul, „Mecca pictorilor români”, din anul 1933, dar pe tătari și turci mult mai devreme, din 1923, când venea la Mangalia destul de des, fiind cazat de prietenul și modelul său Tefik.

Un Balcic cu lumina proaspătă a soarelui de dimineață, când Tonitza picta cel mai mult, un Balcic cu case albe, sărăcăcioase, cu ziduri oarbe și geamuri mici, vopsite în alb, cu ulițe strâmte în care se mișcau siluete subțiri, hieratice, aplecate, în straie lungi, ce semănau cu niște năluci.

Un Balcic al pescarilor, hamalilor, frizerilor, căruțașilor și cafegiilor, cu o viață simplă, nesofisticată, cu oameni sinceri, calzi, ospitalieri, bărbați cu chipuri uscățive, firi meditative, cu trai auster și arhaic.

Tonitza se întâlnea, dialoga și devenea confesor al acestora la cafenea. Aici se bea o licoare magică, pregătită tradițional în ibric, la nisip sau la foc mic; aici se putea bea și o bragă, se putea consuma o dulceață de trandafiri sau smochine în decorul unei cafenele pescărești – ca cea a lui Ismail sau Mahmut – cu scaune modeste, din lemn, și plase de pescari atârinate pe pereți la lumina unei lămpi de petrol atârinate de tavan sau... afară, la una din mesele acoperite de coroana unui copac.

Uneori, cafeaua se asocia cu narghileaua cu tutun special, iar timpul parcă se oprea, în ascultarea gândurilor, a sporovăielii, însoțite de sunetele muzicii melancolice, orientale, ce invită la meditație.

Tonitza se regenera cu energia creativă a unor oameni precum Tefik, Osman, Ali Memet, Selim Plăcintarul, Hagi Yusuf sau micuța tătăroaică Rachîș Ali, Afizê, Demira, pe care-i simpatiza, îi iubea și cu care se identifica.

De altfel, este simptomatic că Tonitza a fost în judecată pentru că a luat poziție și a condamnat indignat faptul că un cafegiu nevinovat a fost târât pe jos, în mijlocul drumului, de patru sergenți din ordinul unui comisar de poliție. Acuzat de insultă gravă la adresa comisarului, a fost însă achitat la procesul ce i s-a intentat, proces la care au fost de față, între alții, Dărăscu, Șirato, Manea, Nutzi Acontz, Vasile Popescu. Pictorul Ștefan Constantinescu, unul din martori, a declarat că la momentul scandalului de pe uliță, el bea un sprîț, iar dl Tonitza „ca stare fiziologică bea o cafea”²⁰. Achitat, Tonitza a fost cinstit de prietenii pictori – unde altcumva, decât „pe cerdacul lui Ismail”?²¹.

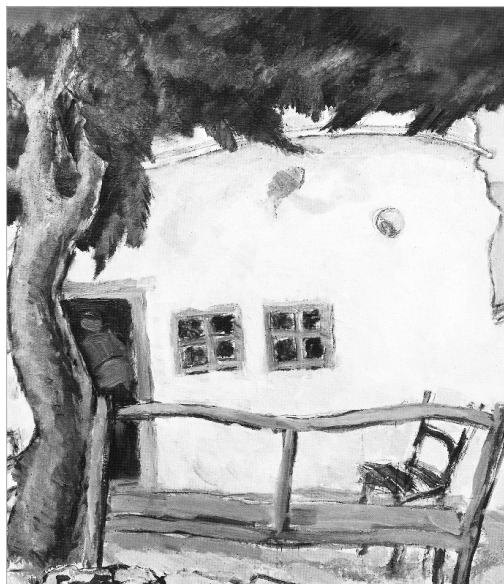
¹⁹ Ștefan Roll, Detalii din Balcic, în *Cuvântul liber*, nr. 42, 25 august 1934, p. 8, *apud* D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 130.

²⁰ D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 157.

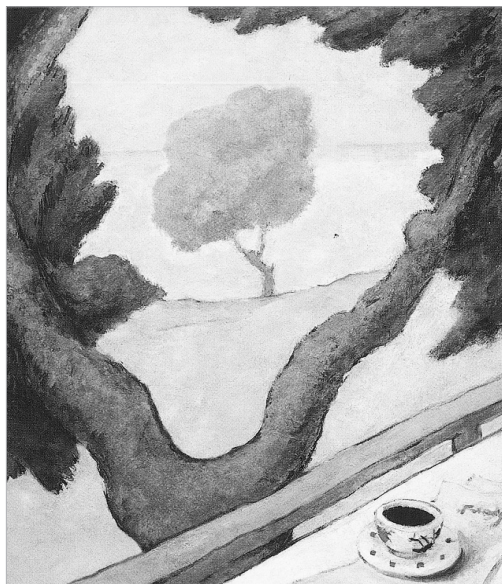
²¹ *Ibidem*.

I-a pictat lui Tefik – prieten și model – fizionomia expresiv accentuată prin trăsături minimale, prin cvasimonocromie, nu prin voluptățile cromatice pe care, de altfel, le stăpânea.

Lucrări precum „Cafeaua la Mangalia”, „Farul din Balcic”, „Tefik”, „Curtea lui Tefik din Mangalia” ș.a. ne bucură și în zilele noastre inima, sufletul; au intrat în nemurire oamenii și peisajele pictate de Tonitza și de ceilalți pictori ai „Școlii de la Balcic”.

Nicolae Tonitza, „Cafeneaua lui Mamut” („Cafenea – Balcic”). Sursa: Doina Păuleanu, Tonitza, Edit. Monitorul Oficial R.A., București, 2018, p. 155

Nicolae Tonitza, „Ceașca de cafea”. Sursa: Doina Păuleanu, Tonitza, Edit. Monitorul Oficial R.A., București, 2018, p. 176

Iosif Iser (1881-1958) surprinde în tablouri precum „Micuțul cafegiu”, „Turc la cafea”, „Bătrâni la cafea”, „Doi turci într-o cafenea”, „Turci la cafenea”, dar și „Familie de tătari”, „Interior tătăresc”, „Turci din Dobrogea”, „Peisaj dobrogean”, „Strada” ș.a. filosofia de viață, ancestrala legătură dintre tătari și turci și locurile de legendă și basm ale Dobrogei.

Psiholog iscusit prin introspecție și analiză, Iser ne surprinde cu portretele sale „intelectualizate”, motivate de stările trăite ale personajelor. El îi pictează pe tătari și turci cu o economie de mijloace, imaginile lor „decupate” din realitate demonstrează o maturitate compozițională susținută de armonii cromatice. De altfel, pentru mine, spune pictorul, culoarea este un proces cromatic între pictor și lumea dinafară – ea exprimă „adânca parte sufletească” a pictorului.

Seriile tematice ale picturii lui Iser – „Tătăroaice”, „Ostași”, „Țărani”, „Nuduri”, „Balerine și arlechini”, la care adăugăm „Cafenele și cafegii” – sunt realizate prin desen, viguros și expresiv, cu o gamă cromatică bogată, luminată de soarele locului, toate fiind traversate de dualitatea intelect-senzualitate. Și el excellează prin redarea unui univers cu miros de cafea, imaginat prin fum de narghilea, dulceață de smochine și/sau fructe uscate.

Perfecționist, pentru a finaliza un tablou – durează cel puțin șase luni, spunea el, – Iser face sute de desene și schițe, caută cheia armoniei desen-culoare. Și dacă există talent, timp, condiții, ești exigent față de tine însuși – adaugă Iser –, ajungi la starea de artist, mulțumit de tine, ca să mulțumești pe receptorul de cultură, publicul.

Iosif Iser, „Cadâne la cafea”. Sursa: Mircea Deac, *Pictorii portretului: despre orgoliu în artă*, Edit. Monitorul Oficial R.A., București, 2013, p. 81

Iosif Iser, „Cafenea turcească”. Sursa: <https://ro.pinterest.com/pin/turci-la-cafenea--1048501161170306/>

Hamalul Osman, nelipsit din cafeneaua lui Mamut, era prețuit de toți pictorii, dar era mai apropiat de Steriadi, în ale căror portrete-schițe și picturi era mai mereu prezent. Osman i-a pozat numai lui Jean-Alexandru Steriadi (1880-1956), pictor și grafician român, cu o pictură de o luminozitate delicat nuanțată, dar cu tușe precise, rod al unei observații fără cusur.

Osman era isteț, afabil, de încredere, mereu gata să ajute, să efectueze un serviciu; strânsese în el ceva din „înțelepciunea Orientului”, spuneau pictorii. Cu un chip ars de soare și cu turban, el permite lui Steriadi „o pensulație dinamică ce asigură transparențe vaporoză și saturate de lumină”²². Într-un

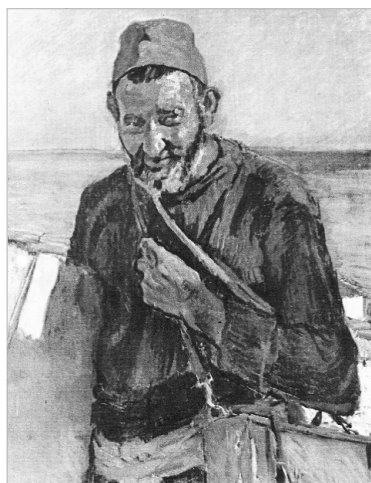
²² *Ibidem*, p. 136.

portret al lui Steriadi, îl vedem pe Osman, cu zâmbetul pe buze, cu pânzele sub braț și șevaletul pe umeri. Văzut frontal și profilat pe peisajul marin, Osman se integrează firesc atmosferei dobrogene.

Ștefan Dimitrescu (1886-1933), primul pictor din „Grupul celor patru” (alături de pictorii Francisc Șirato, Nicolae Tonitza și sculptorul Oscar Han), este un artist rafinat, „de rasă”, folosește, cum vedem din lucrările sale „*Cafeneaua turcească*”, „*La cafenea*”, „*Cafeneaua lui Ismail*”, o culoare care nu este excesivă, nu este înșelătoare. Este, pur și simplu, „culoarea obiectului, nu a retinei pictorului”. Ștefan Dumitrescu „lucrează în sensul naturei”. De altfel, în anul 1925, el spunea: „Mă emoționează culoarea și sunt pasionat de formă, când o văd pe una, mi se pare că-mi scapă cealaltă. Caut încontinuu să le prind și să le mărit”²³.

Ștefan Dimitrescu, „*Cafeneaua lui Ismail*”. Sursa: Doina Păuleanu, *Grupul celor patru*, Edit. Meridiane, Monitorul Oficial R.A., București, 2012, p. 252

Jean-Alexandru Steriadi, „*Hamalul Osman*”. Sursa: Mircea Deac, *Steriadi*, Edit. București, 1962, p. 47

Când pictorul se oprește asupra personajelor acestor localnici, de obicei, tătari și turci – cu straie specifice, stând, fumând, bând cafea –, personajele pictate dobândesc monumentalitate sobră și prestanță vizuală.

Gradațiile culorilor – de pildă, ale albului –, folosirea brunului, accentele de roșu și albastru dau muzicalitate tonurilor, exprimă poetică viziunii sale, simplitatea compoziției ce degajă delicatețe și liniște. Îl caracterizează sinteza dintre desen și culoare.

Una dintre lucrările reprezentând celebra cafenea i se datorează lui Constantin Artachino (1870-1954), artist plastic cu admirabile calități de dese-

²³ Aurel D. Broșteanu, *Grupul celor patru*, în *Gândirea*, X, 1931, p. 142, apud: D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 153.

nator, autor al unor construcții de maestru, cu variații cromatice judicios gradate și distribuite²⁴. Cu abilitatea unui meșteșug bine stăpânit, Artachino realizează multe portrete – unul este vândut Reginei Maria –, orientându-se către un Orient livresc, exhaustiv ca descriere și perfect stăpânit în efectele de ansamblu²⁵.

Poveștile literare și culorile Dobrogei ne atrag și astăzi, emoționează și fascinează sensibilitatea, trăirile și gândurile noastre.

Anexe

Anexa 1.

Întorcându-se dintr-un periplu prin Sudul Europei și Levant (1841), marele scriitor danez Hans Christian Andersen poposește la Constanța, pentru a-și continua drumul, cu o cursă de diligență, până la Cernavodă. Aici existau o moscheie, câteva case, o cafenea murdară, cu pridvor în stradă pentru turcii impasibili ce-și fumau narghileaua, sorbind cafea. Câțiva sărântoci zdrență-roși, cu barbă lungă, turban, caftan și papuci, cutreieră străzile strângând bălegar de ars: lemnele nu se găseau decât la câteva mile depărtare. Împreună cu un voiajor englez vizitează o casă tătarască, umilă, cu acoperiș de stuf. „Pe brânci se strecurară în odaia joasă, care li se pare mai degrabă un mare horn: pereții dispăreau în ceață, totul în jur se pierdea în fum”. Aici Andersen și englezul văd o frumoasă tătăroaică și scriitorul crede că un pictor ar fi putut realiza un tablou original „cu lumină dublă, focul în colibă și soarele în amurg ce pătrundea sângieru prin ușa joasă.”

Sursa: Marcel Romanescu, „Andersen în România. O călătorie pe Dunăre acum o sută de ani”, în *Revista Fundațiilor Regale*, 8, nr. 1, ian. 1941, pp. 180-181, *apud* Constantin Cioroiu, „Etnii trăitoare alături de români în Dobrogea”, în *Analele Dobrogei*, anul II, nr. 1, Constanța, 1996, p. 28.

Anexa 2.

D. Stoicescu, în textul „Delavrancea la Enigea – norocul softalei” redă cu umor și savoare povestea unui seminarist („sokta”), candidat la o slujbă în cultul islamic, care părănd a fi evreu – în realitate era un turc sărman – a fost

²⁴ Petre Oprea, *Așa i-am cunoscut*, București; Edit. Maiko, 1998, pp. 5-6.

²⁵ *Ibidem*.

îmbăiat, îmbrăcat în haine frumoase, a primit cadouri și a fost servit la masă de oamenii Șeicului, șeful credinței și dreptății musulmane. Pentru că știa bine Sf. Coran, el a primit slujba mult visată. Povestea aparținea scriitorului Barbu Ștefănescu Delavrancea, „musafir plăcut”, dar este relatată de un prieten al său „în jurul a două feligéne de cafea”. D. Stoicescu menționa obiceiul că la noi, dobrogenii, „bătrânii turci sunt stâlpii cafenelei”

Sursa: D. Stoicescu, „Delavrancea la Enigea – norocul softalei”, în *Analele Dobrogei*, anul V și VI, 1924 și 1925, pp. 25-29.

Anexa 3.

Pentru gazetarul și scriitorul Ștefan Roll, în Balcic, „adevărată bijuterie de var și soare, geografie ondulând peste valuri”, cafeneaua lui Ismail are o regie scandinavă. Vâsle proptite, plase infinite de multe agățate de stâlpii balconului interior, colace de salvare, tărtăcuțe, haine de piele, cojoace, gheme de ață. Depozitul pescarilor. În colectivitatea lor, o cinste integrală domnește. Nimeni nu se atinge de bunul altuia, nimeni nu cunoaște noțiunea expropriării.

Încăperea scundă a cafenelei e copleșită de lampa cu abajur mare, ca un fluture uriaș. De jur-împrejur bănci și la mijloc două-trei mese. În fund e pompa americană de apă și ogeacul. Aici Ismail, cu capul teșit de mongol, fierbe în spuză câte o cafeluță cu ibricul nu mai mare și mai puțin ars ca o pipă de matroz bătrân.

De asemeni, exteriorul cafenelei cu trei plop creșcuți din prag și aplecați să formeze un plafon vegetal, o streășină de foșnete deasupra celor câteva mese estivale e obiectul pictorilor.

La un pas e marea, pontonul portului cu bărci ancorate de el, cu elevatorul rămas decor din vremuri bune, cu grănicerul plimbându-se de acolo până acolo, profilat pe orizont. Ancore vechi, lanțuri macerate de rugină, completează ansamblul marin, recuzita unor sentimente...

În spatele cafenelei e moara Crisoveloni, cea mai proeminentă clădire de pe întreaga coastă. Șomează. Un paznic singur păzește cele șase etaje pustii. Prin ferestre pescărușii și porumbeii intră în voie și zburătăcesc prin umbră, albi. Fâlfăitul lor răsună vid. Închid puțin ochii: moment Edgar Poe și șase etaje neant.

Sursa: Ștefan Roll, „Detalii din Balcic”, în *Cuvântul liber*, nr. 42, 25 august 1934, p. 8, *apud* D. Păuleanu, *op. cit.*, pp. 116-117.

Anexa 4.

Început în august 1933, primul sejur la Balcic (al lui Tonitza – n.n.) se prelungește și în septembrie. În cursul acestei luni, Miron Grindea îi ia un amplu interviu pentru revista *Cuvântul liber*. Aflăm astfel că apăruse între timp și Șirato, evident, la îndemnul prietenului. Tonitza pornea la lucru la ora cinci dimineața, pentru a prinde lumina zorilor. Bea cafea după cafea la cafeneaua lui Ismail. Grindea e impresionat de înfățișarea artistului: „privirea de un albastru când tăios, dur, când învăluitor... Ținută curată și sobră, ca în fața unui neconținut sanctuar. Chip masiv, mare, bronzat, măsurat în mișcări.” E relatat și un incident: pictorul sare în sprijinul unui cafegiu, maltratată de polițiști, și ajunge la tribunal, pentru insultă adusă autorității; este, firește, achitat. Episodul ilustrează o constantă a comportamentului lui Tonitza: solidaritatea cu omul necăjit.

Sursa: Miron Grindea, „La Balcic, cu N. Tonitza”, în *Cuvântul liber*, 25 noiembrie 1933, pp. 6-7, *apud* Lucian Boia, *Balcic: micul paradis al României Mari*, Edit. Humanitas, București, 2014, p. 136.

Anexa 5.

Istoria artei românești înregistrează în vara anului 1933 un eveniment memorabil: în amintirea lui Ștefan Dimitrescu și în numele prieteniei pe care i-a purtat-o, Nicolae Tonitza părăsește cu părere de rău Mangalia și descinde în fantasticul oraș dobrogean din Cadrilater; este dragoste la prima vedere; pe urmele pașilor celui dispărut prea devreme, Tonitza străbate râpele și falezele urbei marine, adastă în cafenelele lui Mamut și Ismail, ia contact cu geniul locului, retina i se impregnează de lumina și conturile sale. Cu discreția care îl caracterizează, Șirato îl urmează în mica urbe marină, spre folosul propriu, al prietenului și colegului de Grup, al coloniei de pictori deja constituite, al întregii arte naționale, aflată atunci într-un moment fast.

Sursa: Doina Păuleanu, *Tonitza*, Edit. Monitorul Oficial R.A., București, 2018, p. 154.

Coffee culture in Dobrudja. Plastic and literary testimonies

This communication refers to coffee, coffee shops, coffee shops owners, life stories and human destinies, the charm of Dobrudja and Balchik, captured in memorable pages and phrases by writers and journalists, but also in plastic images of great refinement (Nicolae Tonitza, Iosif Iser, etc.). The coffee, “elixir of life” and “document painting”, speaks about the hospitality of the people from this Romanian corner of the country, Dobrudja, a multiethnic, multiconfessional and multicultural Dobrudja in which Tatars and Turks lived and continue to do so.

Cuvinte-cheie: Tatars, Turks, Dobrudja, Balchik, coffee, coffee shops, Nicolae Tonitza, Iosif Iser, color, humanism.

Nuredin IBRAM
profesor universitar, doctor
e-mail: ibramnuredin@yahoo.com

Ghiulgian IBRAM
vicepreședinte al Asociației de Cultură „Barsin-Bırsın”

Cosmin-Dan POPESCU
profesor
Școala Gimnazială Nr. 43 „Ferdinand” Constanța,
e-mail: cosminpopescu22@gmail.com

PUBLICISTUL GEORGE A. PETRE ȘI AFIRMAREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE PE FRONTIERA DE VEST A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

George A Petre s-a născut în comuna Măgureni din județul Teleorman, într-o familie de țărani săraci. Studiile liceale le-a făcut la Turnu Măgurele și Satu Mare. După finalizarea acestora, a urmat Academia de Teologie Ortodoxă din Oradea. Încă din perioada studiilor liceale, dar mai ales a celor universitare, a compus și publicat o serie de poezii, aproape toate de o mare sensibilitate.

Activitatea sa literară și publicistică l-au adus în postura de redactor al revistei culturale *Cele Trei Crișuri*, începând cu anul 1921. După o vreme petrecută acolo, a trecut în redacția cotidianului *Sentinela de Vest*. Este perioada în care a devenit foarte vizibil în peisajul public orădean și bihorean. În consecință, între 1926-1927, în vremea guvernării Partidului poporului, a devenit secretarul Prefecturii Bihor¹.

În anul 1927 a fost hirotonit preot, însă nu a practicat decât sporadic la Biserica cu Lună din Oradea. După plecarea din instituția prefecturii, s-a dedicat aproape total publicisticii, devenind redactor-șef al unuia dintre cele mai importante ziare românești din Bihorul interbelic, *Gazeta de Vest*, din 1929, iar din 1936 – al cotidianului *Noua Gazea de Vest*. Acestea au fost cele mai importante cotidiene românești din Bihorul interbelic, fiind rezultatul unui demers al Asociației culturale Vestul Românesc. George A. Petre a luat parte la înființarea ziarului încă de la prima ședință a Asociației Vestul Românesc, care a luat în discuție înființarea lui la 15 ianuarie 1928, în cadrul unei ședințe desfășurate în sala festivă a Primăriei Oradea, el fiind desemnat raportorul Comisiei însărcinate de Asociație cu pregătirea apariției ziarului. Raportul a fost finalizat la 7 noiembrie 1929, în el detaliind toate amănuntele legate de noua apariție editorială². În toată această peri-

George A. Petre în anul 1927. Sursa: *Familia*, Seria II, an II, nr. 5-7, 1927, p. 18

¹ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei, jud. Bihor*, Casa Națională a județului Bihor, Oradea, 1936, p. 422.

² Radu Rominașu, *Manifestări cultural-artistice românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2009, pp. 65-66.

oadă, George A. Petre a fost și corespondent al ziarelor centrale *Cuvântul* și *Curentul* din București.

O bună parte a activității sale publicistice a fost circumscrisă pozițiilor antirevizioniste ale Ungariei, fiind unul dintre cei mai vehemenți formatori de opinie în acest sens³. În întreaga perioadă interbelică, George A. Petre s-a remarcat în mod deosebit, publicând sub semnătura proprie ori sub pseudonimul *Alter Scotus*, cu o deosebită energie împotriva politicilor antiromânești ale regentului Ungariei, Horthy Miklós⁴ și a pretenșilor de către el excese evreiești la adresa românilor, într-o perioadă în care atmosfera internă și internațională era favorabilă acestui discurs, dar și a nevoii de afirmare a culturii naționale pe frontiera de vest a României⁵. A fost, de asemenea, redactor al celei de-a treia serii a revistei *Familia*, unde a scris mai ales reportaje⁶. A contribuit la elaborarea *Monografiei Almanah a Crișanei*, având terminate în preajma războiului trei romane și o monografie pitorească a orașului Oradea⁷.

De asemenea, acesta a publicat mai multe volume proprii de poezii, numeroase alte poezii văzând lumina tiparului atât în volume colective din țară, cât și în presa culturală. A tradus din poetul Ady Endre mai multe poezii în limba română⁸. Deși era din sudul României, George A. Petre a învățat limba maghiară de la soția sa, aceasta fiind, conform lui Teodor Neș, unguroaică⁹ (în alt loc, același Teodor Neș susține că era sârboaică), ea fiindu-i un permanent sprijin în activitatea sa publicistică și culturală.

Soția lui a fost Maria Kiș, iar căsătoria a avut loc la începutul lunii octombrie 1923. Evenimentul a ținut capul de afiș al ziarelor locale, acestea anunțând că „*Duminecă 7 Octombrie la ora 6 p. m. a avut loc în catedrala gr.-or. ceremonia căsătoriei religioase a cunoscutului poet și colaboratorul nostru George A. Petre cu d-ra Maria Kiș*”¹⁰.

Evenimentul avea loc la puțin timp de la sosirea lui George A. Petre în Oradea, acesta cucerind-o pe mai tânăra Maria Kiș atât cu înfățișarea, cât și cu firea sa poetică și deosebita elocință. Teodor Neș, care îl cunoscuse bine în perioada interbelică, ni-l descrie pe acesta ca având „*fața creolă, îmblănită cu o barbă neagră, o brazdă adâncă între sprâncene, doi ochi negri scrută-*

³ Aurel Tripon, *op.cit.*, p. 422.

⁴ Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor*, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1979, p. 167.

⁵ Aceasta a fost una dintre preocupările constante ale lui George A. Petre în publicistica bihoreană interbelică.

⁶ Teodor Neș, *op.cit.*, p. 167.

⁷ *Ibidem*, p. 170.

⁸ Lucia Cornea, Repertoriul cărții românești editate în Bihor în perioada interbelică. În: *Crisia*, 1990, p. 251.

⁹ Aurel Tripon, *op.cit.*, p. 275.

¹⁰ *Vestul României*, an I, nr. 30, 10 octombrie 1923, p. 2.

tori, ascunși în tufișul părului”¹¹, ceea ce se pare că a creat o bună impresie tinerei Maria Kiș.

Nașii tinerei perechi au „fost d-l George Bota și d-na Ida Kiș”¹², George Bota fiind unul dintre cei mai cunoscuți publiciști bihoreni al vremii. Tot din presa epocii aflăm că felicitările celor care doreau să facă acest lucru, adresate tinerilor căsătoriți, puteau fi aduse atât la Biserica cu Lună, unde a fost săvârșită căsătoria, cât și la domiciliul tinerei din strada Potcovari nr. 21¹³.

2
„VESTUL ROMÂNIEI”

TEATRU • LITERE • ARTA

Concerte

Un domn cărui nu vrem să-i dăm numele, intitulat pompos „baritonul de operă” (deci care operă?, din Mizil sau Urziceni?) a organizat o serie de concerte în Jimsturile mărghiașe ale țării. Acest domn are autorizații în regulă și recomandări dela Ministerul Culeilor și Artelor. După un concert dat în Satu-Mare, unde — spune el — a avut un succes colosal, a organizat un altul și în Oradea-Mare. Dat fiind că artistul e destul de necunoscut, ca nume, lumea nu s’a prea grăbit să meargă așa că a fost nevoit să-l amâne de două ori. Această saia a avut și la noul termen când în sfârșit s’a hotărât să cânte. Puținul public care a fost a plecat decepționat. Se credea că insuccesul se datoră reșei alii care era completamente goală.

O corespondență primită din Beliuș, pe unde artistul nostru ilustru s’a dus, să culeagă lauri ne arată că nu sălii se datoră nereușita concertelor „organizate de acest „baritonul de operă” și lipsii desăvârșite de școală tehnică interpretare și de orice temperament artistic.

INFORMAȚIUNI

Redacționale.

Începând cu numărul de față d-l M. G. Samarineanu este angajat ca secretar de redacție al ziarului nostru.

Ziarul „Vestul României” va apare câteva timp Marția și Joia în două pagini iar Sâmbăta în patru pagini. Aceasta până la complectarea organizării atât a redacției cât și a administrației. Sperăm că publicul celorlalte ne va aprecia eforturile și ne va da tot concursul ca să putem eși în 4—6—8 și 12 pagini așa cum proiectăm spre a putea umple golul care se simte în

Nu ne-am compromis arta românească în Basarabia unde, din aceeași mentalitate, în loc ca să se trăiește, la început, cel mai bunul artiști cu cele mai bune repertorii, s’au trimis cărpaci cu... „Baba Hârca”?

Apoi cum rămâne cu prestigiul Ministerului Artelor?

Teatru.

Zilele trecute a debutat la teatrul orășenesc „Regina Maria” din Oradea-Mare baritonul dela opera română din Cluj Dl. Nicolae Brătianu. Și-a ales nenorocos rolul din Rigoletto. Partitura cere volum, putere și accente grave, de cari artistul nu dispune. Este un cântăreț inteligent, inteligența însă nu poate ajuta peste greutatea dinamice a rolului principal. Ensembles a fost și în comparație cu prestațiile din anul trecut vested, fără culorită — fără inimă și temperament.

Opera română din Cluj trece prin crize nouă. Personalul artistic și tehnic a intrat în grevă. Nu primesc leaia în

Căsătorii.

Duminică 7 Octombrie la ora 6 p. m. a avut loc în catedrala gr.-or. ceremonia căsătoriei religioase a cunoscutului poet și colaboratorul nostru George A. Petre cu d-ra Maria Kiș. Nuni au fost d-l George Bota și d-na Ida Kiș. Felicitările s’au prezentat atât în biserică cât și în locuința socriilor mici din Str. Potcovari No. 21. Dorim noller căsătorii fericite.

Proprietarul hotelului „Parc”

d-l Oradea-Mare Waislovich Emil a fost învitat Consiliului de Războiu din Cluj, Sâmbătă, 6 a lunii cor. Numitul a fost citat pentru că s’a la parte la acțiunea publică intențată contra lui. Nu s’a prezintat, astfel Comenduirea Pieței a ordonat aducerea la Comenduire. A fost adus

Fragment din pagina ziarului *Vestul României*, nr. 30, 10 octombrie 1923,
cu anunțul căsătoriei lui George A. Petre cu Maria Kiș

Activitatea sa literară a fost răsplătită prin intrarea în Societatea Scriitorilor Români, Societatea Scriitorilor Independenți, iar cea din presă — cu calitatea de membru al Sindicatului Presei Românești din Ardeal și Banat¹⁴ și de președinte al Cercului Ziariștilor din Oradea.

El a fost, de altfel, unul dintre inițiatorii Cercului Ziariștilor din Oradea, un loc în care se regăseau reprezentanți ai tuturor minorităților naționale și ai mai multor ideologii politice. Alături de el au mai contribuit la inițierea acestei structuri Gheorghe Tulbure, Katona Béla, George Bota, Tabéry Géza și Hegedűs Nándor¹⁵. Se dovedea încă o dată că nu era un personaj care refuza dialogul cu minoritățile urbei și nu se mulțumea doar să fie alături de maghiari sau evrei, ci împreună cu ei. Înființarea acestuia fusese un gest mai mult decât temerar, având în vedere reticența elitei maghiare și evreiești față de cea românească, fapt recunoscut și de revista *Familia* care sublinia că „în

¹¹ Teodor Neș, *op.cit.*, p. 170.

¹² *Vestul României*, an I, nr. 30, 10 octombrie 1923, p. 2.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Corneliu Crăciun, *Viața cotidiană în Oradea interbelică*, Editura Primus, Oradea, 2010, p. 113.

alte vremi și alte împrejurări ar fi un simplu fapt divers; în psihoza zilelor de azi însă și în situația în care ne găsim, poate însemna un eveniment”¹⁶.

George A. Petre a făcut multe demersuri, în acest sens, ani de zile. Toate s-au lovit însă, așa cum el însuși remarca cu amărăciune, de „*anumite prejudecăți și o radicală schimbare în formația de stat, cu stăpânitorii ajunși stăpâniți*”¹⁷. Trimiterea era clară la rezervele maghiare și evreiești de a accepta elita românească pe același palier al discuțiilor. A trebuit să treacă aproape un deceniu de la momentul 1918, până când cele două minorități naționale, marcate de rămășițele „*unui șovinism devenit a doua natură în organizația de stat predecesoare*”¹⁸, să înțeleagă că în România se bucură de toate drepturile posibile, respectate prin Constituția din 1923 la cele mai înalte standarde ale epocii¹⁹. „*Acum, apele par a se limpezi*, sublinia el în *Familia*, și ochii încep să-și recapete vederea clară. Iar drumul către viitor începe să se contureze pentru toți, același”²⁰.

Motivul pentru care cele două minorități importante ale orașului Oradea au ezitat a intra în dialog cu elita românească, în speță cu ziariștii români, a fost acela, spune George A. Petre, că a fost nevoie ca „*să așteptăm ca și colegii noștri să ne învețe limba și să ne aprecieze*”²¹. Cu prilejul înființării Cercului Ziariștilor din Oradea, ziariștii români prezenți au fost surprinși să audă chiar din gura „magnatului” presei locale, Nándor Hegedűs, cunoscut ca având convingeri antiromânești, cuvinte de apreciere față de reprezentanții presei orădene veniți de la București la Oradea, George A. Petre fiind unul dintre ei. Potrivit acestora, „*gazetarii cu calificare, învățați și inteligenți ca în București, se găsesc foarte sporadic între gazetarii altor țări...*”²² și, chiar dacă au fost spuse din complezență și fără convingere de către Nándor Hegedűs, ele sugerează inclusiv o anumită stare de fapt existentă în societatea bihoreană.

În ciuda faptului că în perioada interbelică era văzut ca un personaj situat la dreapta eșichierului politic – și așa a și fost din punct de vedere ideologic –, George A. Petre a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a realiza apropierea româno-maghiară. În același timp, era un critic foarte acid al Budapestei și al pretențiilor sale revizioniste. Nu-i ura nici pe evrei, nici pe unguri, dovadă stă căsătoria lui cu o ungueroaică. Ceea ce dorea era ca aceste minorități

¹⁶ San Marino, *Un cerc al ziariștilor la Oradea*, în *Familia*, nr. 10, an I, seria II, Decembrie 1926, p. 17-18.

¹⁷ *Ibidem*, p. 17.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Constituția din 1923 a fost considerată în epocă printre cele mai democratice de pe continentul european.

²⁰ San Marino, *Un cerc al ziariștilor la Oradea*, în *Familia*, nr. 10, an I, seria II, Decembrie 1926, p. 17.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 18.

naționale să devină loiale statului român și să nu fie în permanență atașate propagandei revizioniste a Ungariei. La acest capitol se arăta necruțător cu toți cei care atentau la integritatea teritorială a României. George A. Petre și-a înțeles, cum nu mulți au făcut-o, menirea sa la frontiera de vest a României. Duritatea intervențiilor sale din presa locală împotriva pozițiilor revizioniste ale Budapestei nu era o consecință a ideologiei sale de dreapta, ci a dorinței fără echivoc de a contribui cu condeiul său la păstrarea fruntariilor stabilite prin Conferința de Pace de la Paris din 1919-1920. Posibil că plasarea lui în zona dreptei politice, în cele din urmă, să se datoreze tocmai faptului că a fost nemulțumit că nu a găsit în partidele tradiționale – Partidul Poporului sau Partidul Național Liberal, cu care a cochetat la începuturile sale în Bihor, – ecourile dorite pentru ceea ce căuta el la frontiera de vest ale României. În acest sens, este știut faptul că a lucrat o perioadă la ziarul *Sentinela*, apoi *Sentinela de Vest*, aflate în spațiul ideologic liberal. În plus, era decis să lupte atât împotriva dezbinărilor din societatea românească, cât și a corupției, considerate de el o pecingine împotriva consolidării filonului național.

Nu o dată George A. Petre s-a arătat vehement cu moravurile unora dintre liderii politici ai societății bihorene, pe care îi considera mânați strict de interese, unii știind, în opinia lui, să iasă la iveală doar când e vorba de interese personale, fără a se arăta interesați de întărirea elementului românesc la frontieră. Într-una dintre intervențiile sale referitoare la moliciunea românilor din Salonta, bunăoară, acesta afirma: „*eu cunosc mulți fruntași români din Salonta și m-am mirat nespus de mult, observând că nici nu se sinchiesc de mișcarea românească din orașul lor. E un semn rău pentru societatea noastră și dăunător afirmării naționale aici la graniță. Acești români sunt prezenți ori de câte ori trebuie să întindă mâna după o situație, cum se întâmplă, de altfel, în toate părțile, dar uită că în afară de acestea, mai au și alte datorii de onoare față de neam. În special, mă gândesc la aceia cari își câștigă existența grație Statului, ca salariați. Ei sunt reprezentanții Statului și în viața particulară, așa că sunt obligați moralicește să dea pilde bune, când e vorba de afirmarea vieții românești, mai ales aici la graniță, unde se simte mai multă nevoie ca oriunde de manifestarea impunătoare a spiritului românesc*”²³.

Toate acestea au generat delimitarea unor resorturi interne care l-au condus spre a se situa în zona politică de dreapta, în care a fost aproape întreaga perioadă interbelică.

George A. Petre a fost și un important militant civic. În această calitate, s-a remarcat în fruntea clubului sportiv „Vestul” din Oradea, unde era președinte de onoare, secretar general al Ligii Antirevizioniste din Bihor, vicepreședinte al Cercului Cultural Italo-Român, membru fondator al Casei Na-

²³ Alter Scotus, *O datorie nobilă*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 577, 1931, p. 3.

ționale a județului Bihor și membru al Asociației Naționale a Meseriașilor Români din Bihor²⁴.

George A. Petre a fost, potrivit unuia dintre apropiații săi, Teodor Neș, și unul dintre cei mai importanți animatori culturali ai perioadei interbelice din Bihor, „tăind o brazdă adâncă în solul Bihoriei culturale, prin activitatea sa multilaterală...”²⁵.

Dictatul de la Viena l-a marcat teribil și a fost evenimentul care i-a marcat definitiv viața. A fost nevoit să plece din Oradea. Rămânerea lui aici ar fi însemnat mari riscuri pentru integritatea lui și a propriei familii, având în vedere pozițiile sale publice din perioada interbelică împotriva revizionismului ungar, exprimate cu mult curaj și dezinvoltură.

Grup de refugiați bihoreni după Dictatul de la Viena sosiți în gara Arad, 4 octombrie 1940.

Sursa: Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor, inv. 576

Contextul cedării Transilvaniei de Nord i-a condus pașii spre București, devenind un colaborator constant al presei vremii. Pozițiile sale erau invariabil legate de necesitatea recuperării Transilvaniei pierdute prin decizia din 30 august 1940.

George A. Petre a cunoscut, la rândul său, rigorile regimului comunist din România. În plină epocă internaționalist-proletară a anilor '50, acestuia i s-a reproșat „naționalismul intransigent manifestat la frontiera de vest”²⁶ în pe-

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Teodor Neș, *op.cit.*, p. 170.

²⁶ *Ibidem*, p. 171.

rioada interbelică. A devenit astfel unul dintre inamicii regimului. Presiunile la care a fost supus l-au îmbolnăvit de inimă „*pînă cînd într-o bună zi, cordul afectat, sub povara unui coș de cărbuni, a încetat să mai bată*”²⁷, după cum spune același Teodor Neș. Exprimarea lui făcută în anii '70 ascunde în ea destinul tragic al elitei românești interbelice, condusă către extincție de noul regim politic de la București. A încetat din viață la 31 ianuarie 1958, la București.

Activitatea sa publicistică în perioada cît a stat la Oradea a fost una extrem de laborioasă și ancorată în afirmarea identității naționale pe frontiera de vest a României. În opinia sa, faptul că Oradea și Bihorul se aflau la granița occidentală a statului român, în imediata vecinătate a Ungariei, țară care nu înceta să-și anunțe intențiile revizioniste la adresa României, era nevoie de o luptă continuă pentru afirmarea identității naționale și a valorilor culturale românești.

În acest sens, a dus o muncă neobosită în mai multe planuri care, credea el, ar conduce la întărirea „elementului românesc”. Amprentarea culturală a locului era unul dintre aceste planuri, iar acest lucru ar fi fost posibil prin crearea unui parc de statui la Oradea, care să consolideze spiritualitatea românească. Era mulțumit de prezența monumentelor consacrate lui Ferdinand, Regina Maria, Iosif Vulcan și Barbu Ștefănescu Delavrancea, însă în opinia sa nu era suficient. George A. Petre a înțeles că, pentru a-și marca teritoriul, spiritualitatea românească avea nevoie de monumente publice care să mențină trează conștiința națională.

În legătură cu aceasta, avea mai multe propuneri legate de locul în care să fie amplasate, întrebându-se adesea „*unde ar trebui să fie așezate statuile românești la Oradea? E bine ca ele să fie semănate pe tot cuprinsul orașului sau, dacă se poate, să fie așezate toate într-un careu?*”²⁸, se întreba acesta. Tot el venea și cu soluția și modul de amenajare. În opinia sa, Oradea merita să aibă un mare parc de statui, iar acesta să fie organizat în „*Piața Unirii, în care se și află așezată statuia ecvestră a Regelui Ferdinand. Această piață însă e alcătuită din mai multe despărțituri înconjurate de marmoră din Bihor. În fiecare din aceste despărțituri s-ar putea așeza câte o statuie la rîndul ei, căci e loc pentru aceste monumente. Ceva și mai frumos: ar trebui ca statuia regelui Ferdinand să fie mutată în mijlocul pieții, iar circulația să fie arcuită pe-o parte și pe alta a pieții, cum îmi pare că și existase un proiect la recenta transformare a ei. Am avea atunci un splendid parc de marmoră și de statui ca niciun oraș din țară, așa cum se poate vedea în marile orașe din occident. Ar fi un fel de muzeu al artei și al trecutului românesc sub cerul liber, mereu în ochii lumii*”²⁹.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Alter Scotus, *Eminescu la Oradea*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 565, 1931, p. 3.

²⁹ *Ibidem*.

Odată găsit locul, a sugerat și care ar fi prima statuie ce ar trebui amplasată numaimedecât. Era vorba, desigur, de monumentul dedicat lui Mihai Eminescu. În acest sens, aducea și serioase argumente. Astfel, spunea George A. Petre, „*poetul Eminescu și-a publicat primele poezii în revista Familia, care apărea la Oradea sub conducerea lui Iosif Vulcan. Mai mult: Vulcan a fost, ca să zicem așa, nașul marelui nostru poet, căci i-a schimbat numele din Eminovici în Eminescu. Acest botez s-a făcut la Oradea, în camera de scris a lui Iosif Vulcan, de aceea după unul trebuia să ne gândim la celălalt. Dar afară de acestea, mai este ceva care leagă numele celui mai mare poet al neamului românesc de orașul nostrum. În pribegia lui prin Transilvania, tânărul Eminescu a stat și în Oradea mai multă vreme. A dormit pe paie în*

Bustul lui Mihai Eminescu din Oradea interbelică. Sursa: Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crișanei*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 189

podul unei case vechi și în acele clipe în creierul lui se făureau cele mai frumoase versuri. Prin orașul acesta și-a purtat pașii cel mi mare geniu al neamului, oboist și flămând. În orașul acesta se cuvine deci să se ridice un frumos monument lui Eminescu. Nu un monument de bronz, ci unul de marmoră. În munții Bihorului avem destulă marmoră și de efelină. Iar la poalele munților Bihorului am avea și un tânăr și talentat sculptor român, care se pricepe la cioplitul marmorei”³⁰.

Un impediment serios în direcția ridicării culturale a românilor, în general, și a unei puternice elite românești orădene și bihorene, în particular, era lipsa instituțiilor culturale românești. Tocmai de aceea George A. Petre s-a implicat masiv în numeroase acțiuni de acest gen, menite a contribui la realizarea acestui deziderat. S-a implicat în activitățile Ca-

sei Naționale, ale tipografiilor locale românești, editării de carte și mai multor ziare, a publicat el însuși poezii³¹. A fost redactor al celei de-a treia serii a revistei *Familia* și, mai înainte, al revistei *Cele Trei Crișuri*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, jud. Bihor, Casa Națională a județului Bihor, Oradea, 1936, p. 422; Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor*, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1979, p. 167.

Totuși, avea o mare nemulțumire legată de lipsa unui teatru românesc la Oradea. În opinia lui, un teatru la Oradea ar reprezenta „o cardinală importanță în marșul nostru de afirmare, oricât de târât ar fi acest marș”³².

Tocmai de aceea el saluta inițiativele locale de înființare a unei astfel de instituții culturale, precum a fost cea din 1931 datorată lui Ștefan Mărcuș. În acest sens, George A. Petre venea în sprijinul ideii, subliniind în *Gazeta de Vest* necesitatea stringentă a înființării sale: „ne trebuie de-acum un adevărat teatru românesc la Oradea. Prin aceasta înțeleg un teatru care să facă operă de artă și de educație artistică. Teatrul maghiar, după cum s-a văzut în anii din urmă, e pe ducă. Urmează ca să-i ia locul teatrul românesc, care însă trebuie să fie în măsură de a atrage și publicul minoritar la sânul Thaliei românești. Va să zică, teatrul românesc aici are un dublu rol: artistic și național. De aceea va trebui să fie la înălțimea acestui rol, în cas contrariu, e păcat de eforturile cari se fac și se vor mai face. D-l. Mărcuș va să mediteze profund, temeinic, și să pornească la lucru cu aceste gânduri, ca mai târziu nimeni să nu regrete banii cheltuiți. Să-i ajute Dumnezeu!”³³.

Exista însă și o mare rețineră în fața acestei posibilități, aceea că și până în acel moment mai existaseră inițiative similare care nu s-au soldat însă cu rezultate palpabile. George A. Petre cerea concursul celor fără de care orice inițiativă era sortită eșecului: publicul și autoritățile locale, întrucât, spunea

Teatrul Regina Maria la începutul perioadei interbelice. Sursa: *Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor*, inv. 315

³² Alter Scotus, *Problema teatrului*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 596, 1931, p. 3.

³³ *Ibidem*.

acesta, succesul „*va depinde într-o mare măsură - mai bine zis în cea mai mare măsură - de concursul care îl va avea din partea publicului și a oficialității, un concurs ce s-a dovedit aproape inexistent până acum. Nu-i vorbă, că poate concursul publicului, ca și al oficialității, a rămas rezervat din pricină că nu se putea devota unei opere proaste. Un teatru prost dă totdeauna faliment, fiindcă nu-l sprijinește nimeni și nici nu trebuie să-l sprijinească, dacă nu vrea să încurajeze mediocritatea și trândăvia*”³⁴.

Gândind în aceiași termeni integratori, George A. Petre considera că pe granița de vest era nevoie de un teatru solid, care să ofere „hrana spirituală” populației românești, maghiare și evreiești deopotrivă.

Jurnalistul avea însă anumite rețineri în a-și arăta entuziasmul datorită repetatelor eșecuri în acest sens, după cum el însuși sublinia. Această stare îi era întărită de faptul că publicul românesc era unul foarte ciudat și nu-și dădea concursul pe deplin inițiativelor culturale de orice fel, nici măcar celor ale cunoscutei Astra. Desigur, spunea acesta, există oameni inimoși, care țin vie flacăra românismului și contribuie la conturarea unei dimensiuni culturale constructive în Oradea și Bihor.

Exemplele nu sunt în opinia lui foarte consistente. Acest fapt era sesizat cu prilejul diferitor acțiuni de acest gen – atât în Oradea, cât și în Bihor, iar George A. Petre își afișa adesea amărăciunea provocată de lipsa de apetit cultural a românilor, încercând să găsească și explicații pentru această situație. Spre exemplu, pornind de la anonimatul în care s-a desfășurat la Salonta o acțiune a Astreii la sfârșitul lunii iulie 1931, la care au fost prezenți mai mulți reprezentanți ai elitei românești din Oradea și Tinca, George A. Petre și-a revărsat nemulțumirea în paginile *Gazetei de Vest*. Evenimentul a fost organizat de Asociația Astra din Oradea, cu concursul corului românilor din Tinca. Scopul era de a contribui la agregarea sentimentului românesc autentic, deoarece „*mișcarea românească stagnează din motive necunoscute. În acest scop, au mers dela Oradea d-nii: Arhimandritul V. Lăzărescu, Andrei Ille, primpreședintele Curții de Apel, Ioan Candrea notar public, Teodor Neș, directorul liceului, prof. D. Ioanovici, pr. Pățaș cu dna, Victor Stănescu și C. Bărcăroiu artist, iar dela Tinca au sosit câteva zeci de intelectuali români*”³⁵. Surpriza a fost însă totală, întrucât la Salonta s-au alăturat grupului de la Oradea doar alte „*cinci familii românești, și anume: dr. Coșiu du d-na, prof. Patachi cu d-na, Moga cu d-na, dr. Popovici cu d-na și Chinez*”³⁶.

Încercând să găsească răspuns la acest dezinteres față de manifestarea cu pricina, dar și față de actul cultural în sine, George A. Petre a ajuns la concluzii usturătoare pentru o bună parte a comunității românești. Astfel, spunea

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Alter Scotus, *O datorie nobilă*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 577, 1931, p. 3.

³⁶ *Ibidem*.

acesta, foarte supărat pe situație, românii „știu să iasă la iveală când e vorba de interese personale (...). E un semn rău pentru societatea noastră și dăunător afirmării naționale aici la graniță. Acești români sunt prezenți ori de câte ori *trebuie* să întindă mâna după o situație, cum se întâmplă de altfel în toate părțile, dar uită că în afară de acestea mai au și alte datorii de onoare față de neam. În special, mă gândesc la aceia cari își câștigă existența grație Statului, ca salariați. Ei sunt reprezentanții Statului și în viața particulară, așa că sunt obligați moralicește să dea pilde bune, când e vorba de afirmarea vieții românești, mai ales aici la graniță, unde se simte mai multă nevoie ca oriunde de manifestarea impunătoare a spiritului românesc”³⁷.

Întrebându-l pe Moise Coșiu, președintele Astrei din Salonta și unul dintre fruntașii românilor din zonă, care a fost cauza lipsei românilor de la eveniment, acesta i-a răspuns contrariat că „*Dumnezeu mai știe ce e cu românii noștri.... I-am invitat pe toți în scris. Am făcut apel cât mai călduros. Am constituit un larg comitet de inițiativă, ca să nu jignesc pe cineva. Și cu toate acestea, ați văzut ce s-a întâmplat: rușine. Între românii noștri domnește zăzania. Unde merge unul, nu merge celălalt și tot așa mai departe. Dacă ia unul inițiativa, ceilalți se abțin, dar nu se ostenesc să ia ei inițiativa. Domnește o stare de spirit dăunătoare intereselor generale, în slujba cărora trebuie să ne împingă iubirea de neam și de țară. Nu știu ce ar trebui făcut, ca să spulberăm această atmosferă compromițătoare. Vă închipuți acum, dece despărțământul Astrei din Salonta a rămas inactiv. Aș fi de părere să arătați românilor din Salonta cât sunt de greșiți în pasiunile lor și cât rău fac prin aceasta ideii de solidaritate și afirmare națională. Și, totodată, să mulțumim celor cari s-au ostenit Duminecă*”³⁸.

Încercând să găsească explicații și soluții pentru viitor, George A. Petre încheia într-un ton optimist, susținând că românii ar trebui să treacă peste certurile mărunte și că ei „*ar trebui să se gândească la cucerirea administrației noastre și a generațiilor viitoare, și nu la interesele cari îi părăsesc la marginea mormântului. Ce rost are dihonie? Murim cu toții și vom da seamă la rând de faptele noastre. Eu cunosc pe români: nu sunt răi. Se cearță, dar se împacă. Am încrederea că frații noștri din Salonta vor ști să se smulgă din rătăcire și să reprezinte cu demnitate și cu armonie neamul românesc la marginea țării. Dumnezeu să-i ajute*”³⁹, încheia ziaristul și omul de cultură George A. Petre, cu optimismul molipsitor pe care numai un spirit extrem de cultivat îl putea avea.

În același context, George A. Petre mai semnalează un fenomen periculos prezent, mai ales, de-a lungul ultimului deceniu interbelic. Era vorba despre

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

o anume blazare a românilor transilvăneni și bihoreni, în special atunci când era vorba despre spiritual civic și, în mod special, implicarea în viața politică. Lipsa de implicare poate aduce mari prejudicii românilor transilvăneni, deoarece nu vor fi reprezentați în Parlamentul de la București, iar reprezentarea nu va fi proporțională cu numărul acestora. *„Am observat cu îngrijorare de la o vreme încoace că alegătorii români au devenit nepăsători când e vorba de afirmarea dreptului la vot”*⁴⁰, spune cu tristețe în glas George A. Petre în preajma alegerilor generale din 1931.

Inamic al politicianismului sau corupției din viața politică, despre care vorbește adesea, George A. Petre înțelege lehamitea care cuprindea corpul electoral românesc în momentele electorale. *„Nu zic că nu ar avea motive”*⁴¹ să refuze votul dat politicienilor care urmează să-i reprezinte în Parlament, spune George A. Petre, dar, accentua el, trebuie să treacă dincolo de aceste sentimente, deoarece în joc sunt chestiuni mult mai importante ce țin de interesele naționale ale momentului. Sentimentele acestea *„trebuie înlăturate. În restul țării, unde populația e numai românească, n-am avea nimic de zis. Acolo fie că se prezintă sau nu toți alegătorii la urnă, e indiferent din punct de vedere românesc, căci oricine ar învinge, aleșii urnei tot români sunt și tot interese românești reprezintă. Acolo, deci chestia se pune numai din punct de vedere electoral al partidelor politice românești. Aici, în Ardeal, și mai ales la graniță, chestia se pune cu totul altfel. Românii nu dau o luptă de ambiție politică numai între ei, ci au în coaste minoritari, cari fac zid solidar când e vorba de afirmarea lor oricând și în orice loc”*⁴².

Semnalul de alarmă este dat, evident, în fața posibilității ca, în lipsa prezenței la urne, reprezentarea maghiarilor să fie mai consistentă în parlament, în detrimentul românilor. Maghiarii au o conștiință ridicată din acest punct de vedere, insinuată și susținută puternic de Budapesta, care ar dori să arate soliditatea și consistența elementului maghiar în Transilvania. Astfel, spune George A. Petre, *„alegătorii maghiari, bunăoară, nu se divizează în jurul multor grupări politice. Când e vorba să apară tari, ei își strâng rândurile în jurul partidului maghiar, căci orice curent politic i-ar frământa, rămân stăpâniți de șovinism și de sentimental dușmănesc îndreptat contra noastră și a regimului românesc”*⁴³. Lucrurile merg și mai departe, spune George A. Petre, susținând că, de fapt, maghiarii au o forță deosebită, în jurul lor gravitând structuri și ideologii politice cu diverse denumiri. Astfel, spune acesta în februarie 1931, *„în Oradea, partid social-democrat sau comunist nu există în formă. În realitate, există numai Partidul Maghiar, care are trei fracțiuni:*

⁴⁰ Idem, *Prilej de afirmare națională*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr.511, 1931, p. 2.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

- a) *Magyar Párt-ul, a cărui politică o dirijează bietul Kövér Gustáv*
- b) *fracțiunea social-democrată, dirijată de domnul Böszörményi Emil*
- c) *fracțiunea comunistă, dirijată de domnul Rozvany.*

*Toate aceste trei fracțiuni fac parte integrantă din Partidul maghiar, condus în Bihor de dl. Eugen Kotzö*⁴⁴.

În peisajul public orădean și bihorean era considerat un dat faptul că cele trei partide politice – comuniștii, social-democrații și Partidul Maghiar – erau în fapt unul și același în direcția servirii intereselor maghiare. Acest fenomen era cel mai vizibil în cadrul ședințelor consiliului municipal Oradea, unde cele trei structuri își armonizau, de cele mai multe ori, pozițiile, urmărind „*interesele maghiarilor și evreilor*”⁴⁵, după cum afirmă același ziarist.

Fenomenul este extrem de prezent în peisajul bihorean, în opinia lui George A. Petre, poate din cauza proximității frontierei. Nu de puține ori „*comuniștii au sprijinit lista partidului maghiar, pentru a-i asigura izbânda cu orice preț, deși gruparea comunistă avea și ea listă depusă (...) și doară între principiile partidului maghiar și ale comuniștilor există o deosebire totală*”⁴⁶.

Pe lângă blazare, în cazul românilor mai era semnalată, cu tristețe, este adevărat, și ceea ce el numea un anume blestem al irosirii⁴⁷, plecat tot de la lipsa unei conștiințe superioare a zidirilor naționale. „*Ne urmărește un blestem pe noi românii. Dela un timp, unde punem mâna, se usucă*”⁴⁸, spune George A. Petre și continuă întrebându-se „*de unde provine oare această secetă de fapte durabile, de entuziasm rezistent?*”⁴⁹. Încearcă să găsească și răspunsuri la această situație, concluzionând „*că, poate, n-am știut să facem începutul. Poate că ne aflăm așezați pe un fundament de nisip, care se deplasează la orice izbitură de val, se spulberă la orice suflare de vânt*”⁵⁰.

În privința Bihorului, marea lui durere era legată de faptul că „*am înregistrat (...) numeroase înfrângeri. Amintesc aici câteva dintre ele.....Teatrul de Vest. Ce nume frumos, răsunător și semnificativ! Dar numai atât a rămas din el: numele (...) și Casa Națională care pornea la drum cu un program măreț, care, dacă s-ar fi realizat numai într-o mică parte, ar fi însemnat o victorie de netăgăduit. Până azi însă programul a rămas în cartoane, din pricina lipsei de mijloace materiale*”⁵¹.

⁴⁴ Idem, *Interesele maghiarilor și evreilor*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 434, 1931, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Idem, *Prilej de afirmare națională*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 511, 1931, p. 2.

⁴⁷ Idem, *Blestemul irosiri*, în *Gazeta de Vest*, an III, nr. 537, 1931, p. 2.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

Desigur, nu numai lipsa susținerii financiare era vinovată de această situație. Principalii vinovați erau tocmai românii care nu sunt suficient de atenți la dimensiunile consolidatoare ale României Mari la frontiera de vest. Aici George A. Petre era un critic ireconciliabil al celor care gândeau în acest mod, susținând că cei mai mulți reprezentanți ai elitei românești au o anumită lejeritate legată de actul de cultură și educație națională.

Invocând Casa Națională, acesta spunea, între altele, că ușile instituției stăteau încuiate cu zilele, fără a-i trece nimeni pragul, iar aici „românii nu mai pot invoca niciun motiv care i-ar împiedica să frecventeze Casa Națională. Ce să spună? Că n-au bani? Căci în timp ce saloanele Casei Naționale stau pustii, saloanele cafenelelor sunt înghesuite de publicul românesc! Dece se simt românii mai bine în cafenea? Același confort îl găsesc și la Casa Națională. Dece nu se adună la aceasta? Mister! Să răspundă cine poate. Eu nu mă pricep. Tot ce pot face, e să înfierez această criminală nepăsare”⁵².

George A. Petre găsea însă și raze de lumină românească, una care, odată „zidită”, a devenit și durabilă. Aceasta era, în opinia lui, cotidianul *Gazeta de Vest*, cea mai „rezistentă dintre toate înfăptuirile românești ale ultimilor ani”⁵³. Un anume subiectivism răzbate în această constatare, fiind chiar ziarul la care își desfășura el însuși activitatea.

Acest fapt nu era ascuns însă, recunoscând că cei din jurul gazetei și-au unit forțele „în hotărârea de a lupta până la ultima posibilitate de muncă și de sacrificiu, numai ca să nu ne dăm învinși”⁵⁴. Trebuie însă să recunoaștem că a fost printre instituțiile românești cele mai consistente create în Bihorul interbelic.

Publicist George A. Petre and the affirmation of national identity on Romania's western border during the interwar period

George A. Petre was one of the most striking voices of the national affirmation of the Bihor Romanians in the interwar period. A good part of his publishing activity was circumscribed to the anti-revisionist positions of Hungary, being one of the most vehement opinion makers in this regard. During the entire interwar period, George A. Petre stood out in a special way, under his own signature or under the pseudonym Alter Scotus, with a special energy against the anti-Romanian policies of the regent of Hungary, Horthy Miklós, and the Jewish excesses he claimed against the Ro-

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

manians in a period in which the domestic and international atmosphere was favorable to this discourse, but also to the need to affirm the national culture on Romania's western border. He was also the editor of the third series of Familia magazine, where he mainly wrote reports. He contributed to the development of the Crișana Almanac Monograph, having completed three novels and a picturesque monograph of the city of Oradea around the time of the war.

Key words: *George A. Petre, Bihor, Romania, national identity, anti-revisionism.*

Gabriel MOISA
profesor universitar, doctor în istorie
Universitatea din Oradea,
email: gabimoisa@hotmail.com

IV. ȘTIINȚĂ, CULTURĂ ȘI POLITICĂ ÎN ERA COMUNISTĂ

Ionuț ENACHE

Preoți închiși în anii regimului comunist în județul Olt și Romanați

Constantin MANOLACHE

*Evoluția științelor biologice în RSS Moldovenească (1947-1991):
sinteză cronologică*

Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV

*Profilul unui istoric-propagandist din R(A)SS Moldovenească:
Vasili M. Senchevici (1905–1954)*

Anatol PETRENCU

Alexei Șciusev: contribuția la restabilirea Chișinăului

Ruslan ȘEVCENCO

Controlul asupra serviciilor mass-media în RSSM (anii 1960-1980)

Marius TĂRĂȚĂ

*Starea de spirit a populației din RSS Moldovenească, reflectată în
discuțiile privind Constituția (1978)*

István BANDI

*Analiza activității românești de contraspionaj împotriva infiltrării
sovietice în perioada „Epocii de Aur”*

Daniela HADÎRCĂ

*Situația actuală a arhitecturii vernaculare de pe teritoriul
Rezervației cultural-naturale „Orheiul Vechi”*

PREOȚI ÎNCHIȘI ÎN ANII REGIMULUI COMUNIST ÎN JUDEȚUL OLT ȘI ROMANAȚI

Generalități cu privire la instaurarea Regimului Comunist în România (Tranziția 1944-1947 și perioada 1947-1969)

După abdicarea Regelui Mihai, încă din seara zilei de 30 decembrie 1947, Adunarea Deputaților a abrogat Constituția de la 1923 și, astfel, a proclamat Republica Populară România.

În perioada 21 - 23 februarie 1948 au fost puse bazele Partidului Muncitoresc Român, în urma Congresului de la București, condus de către Partidul Comunist. Acest nou partid venit la putere a acționat în cadru aparent democratic, deoarece se conducea după deciziile Biroului Politic și ale Securității Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român.

Anterior, am specificat faptul că, după abdicarea Regelui Mihai I, puterea a fost încredințată unui prezidiu de 5 membri. La data de 24 februarie 1948, Adunarea Deputaților a fost dizolvată, iar întreaga putere legislativă a fost dată în seama Prezidiului, până la organizarea unui nou organ legislativ. Ziua de 27 februarie este dedicată înființării Frontului Democrației Populare, front condus de către Dr. Petru Groza și alcătuit din Partidul Muncitoresc Român, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, Uniunea Populară Maghiară și alte câteva organizații obștești și de tineret. Prin alegerile din 28 martie 1948, Frontul Democrației Populare a obținut 405 mandate, adică 93% din voturi, Partidul Național Liberal, condus de Petre Bejan, a obținut 7 mandate, iar Partidul Țărănesc Democratic, condus de Nicolae Gh. Lupu, – 2 mandate.

La data de 13 aprilie 1948 are loc întrunirea Marii Adunări Naționale, în vederea adoptării Constituției Republicii Populare România. În cuprinsul Constituției, încă de la primul articol, se menționează că România și-a căpătat denumirea și statutul de Republică Populară România. Prin această Constituție, ideea de separare a puterilor în stat este automat înlăturată, iar întreaga putere este dată Marii Adunări Naționale. Această Adunare avea rolul de a fi organul legislativ al Republicii Populare România și, totodată, de alegere a Prezidiului care era alcătuit din 19 membri (un președinte, 3 vicepreședinți, 14 membri – toți aleși pe o perioadă de 4 ani).

În ceea ce privește Guvernul, acesta era tot comunist, datorită portofoliilor pe care le-a obținut în urma alegerilor. Acesta este organul suprem executiv și administrativ, care răspundea pentru activitatea întreprinsă în fața Marii Adunări Naționale. Remanierea guvernului, teoretic, era de competența Marii Adunări Naționale, practic însă, ea era pusă în seama conducătorului

de partid. În această perioadă, puterea decizională nu revenea Guvernului sau Marii Adunări Naționale, ci conducătorului de partid, care avea putere absolută.

Luna martie 1949 reprezintă momentul în care Comitetul Central aprobă rezoluția privind colectivizarea. În vederea realizării acestui obiectiv, primul pas l-a constituit lichidarea resturilor moșierești, adică a tuturor moșiilor de 50 ha, rămase neexecutate de pe urma Reformei agrare din 1945. În cadrul ședinței Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, în data de 3 martie 1949, afirmă că prin Reforma agrară din 1945 se desființase moșierimea ca clasă, însă prin Decretul 83/3 martie 1948 ea se va lichida în totalitate. Acest model al colectivizării expus în Decretul 83/3 martie 1949 s-a făcut după cel al colectivizării socialiste, pus în aplicare de către URSS¹. De acest Decret nu au scăpat nici Mănăstirile sau Bisericele, care au fost înzestrate cu pământ de către conducători.

Toate bunurile expropriate intrau în patrimoniul statului. Aceste bunuri erau gestionate, conform Circularei din data de 4 martie 1949 a Ministerului Agriculturii, de către Comisia Centrală de Expropriere. Resursele cu caracter agricol au fost predate imediat Gospodăriilor Agricole de Stat, iar mobilierul și toate bunurile de uz casnic – tablourile, covoarele obișnuite etc. – depozitate în capitala județului, urmând a fi readuse în conace, pentru a servi scopului pentru care avea să fie amenajată clădirea respectivă. Toate obiectele de artă confiscate au fost depuse la instituțiile locale și în anumite muzee, în diverse expoziții, dar nu înainte de a înștiința Ministerul Artelor și al Informațiilor care trebuia să decidă și să-și dea acordul asupra destinației acestora².

La 24 septembrie 1952 are loc adoptarea unei noi Constituții, prin care se arată explicit subordonarea României în fața Uniunii Sovietice. Această nouă Constituție a fost supusă de 11 ori, în intervalul 1953-1964, unor modificări, însă cea mai importantă din ele a fost cea din 25 martie 1961, prin care prezidiul Marii Adunări Naționale a fost înlocuit cu Consiliul de Stat, aflat sub controlul Marii Adunări Naționale. La cârma Consiliului de Stat a fost ales Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ion Gheorghe Mauer - Președinte al Consiliului de Miniștri, iar Ștefan Voitec - Președinte al Marii Adunări Naționale. Prin această mișcare, Gheorghe Gheorghiu-Dej ajunge să dețină puterea absolută în stat, ocupând funcțiile de prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român și de președinte al Consiliului de stat al Republicii Populare România.

Democrația populară instaurată în România de către regimul comunist nu s-a bucurat în permanență de susținerea întregii mase românești, iar din

¹ Nicoleta Ionescu-Gură, *Decretul 83. Începutul sfârșitului la sate*. În: *Magazin istoric*, anul XXXIV-serie nouă-nr. 10 (403), octombrie 2000, pp. 27-28.

² Idem, *Decretul 83. Începutul sfârșitului la sate*. În: *Magazin istoric*, anul XXXIV-serie nouă-nr. 11 (404), noiembrie 2000, pp. 40-44.

această cauză Partidul Comunist a apelat la fel și fel de mecanisme de convingere și cointerесare, de constrângere și intimidare, în vederea înlăturării a tot ceea ce era periculos pentru un regim și, totodată, pentru asigurarea unei susțineri populare pe măsura proiectelor construcției socialiste.

Datorită informațiilor care au circulat după înlăturarea, în 1989, a Regimului Comunist, dar și informațiilor din arhive din anii 1948-1960, constatăm faptul că, în această perioadă, nu toți oamenii aveau acest partid. Ca o reacție împotriva regimului s-au constituit, în diverse regiuni ale țării, diferite grupări de partizani, formate din cadre militare, foști legionari, membri ai partidelor de opoziție, țărani, intelectuali, studenți, oameni simpli, care luptau împotriva regimului existent, ce încerca dezumanizarea omului, implementarea ideologiei socialiste, dar și confiscarea tuturor bunurilor materiale personale și transformarea lor în bunuri comune, așa cum erau ele numite. O măsură pe care a luat-o Regimul Comunist este cea a înființării Securității, încă din anul 1949, în vederea anihilării și distrugerii acestor „bande”, sau „bandiți”, cum erau numiți de Securitate și Miliție. Astfel de grupări au existat la nivelul întregii țări, numai că cea mai mare și cea mai organizată grupare a fost „Haiducii Mușcelului”, organizată de către foștii ofițeri de armată Gheorghe Arsenescu și Toma Armăuțoiu. În data de 20 mai 1958, Toma Armăuțoiu și fratele acestuia au fost arestați, judecați, condamnați la moarte și executați la Jilava (închisoare), pe data de 18 octombrie 1959. Colegul lui, Toma Armăuțoiu, a fost prins în anul 1960, primind aceeași pedeapsă și executat tot la Jilava, pe 29 mai 1960.

Asemenea grupări de rezistență au existat și în rândul țăranilor, mai ales în perioada colectivizării agriculturii și s-au manifestat prin eschivarea de la înscrierea în formele colective de asociere, prin refuzul categoric al țăranilor de a preda cotele obligatorii de produse agricole, prin revolte spontane și dese, prin atacarea și devastarea sediilor locale ale Partidului Muncitoresc Român. Manifestațiile de rezistență rurală au fost puse de către autoritățile comuniste pe seama „dușmanului de clasă”, pe „superficialitatea muncii de îndrumare” a unor activiști de partid sau pe îngăduința primarilor și a secretarilor din comune față de consătenii pe care îi aveau în subordine și pe care trebuiau să îi conducă după principiile promovate de Partidul Comunist. După anul 1952, au fost trimiși în comune atât președinți, cât și secretari, care aveau misiunea de a produce reorganizarea agriculturii socialiste. Rezistențele țărănești s-au înmulțit după anul 1956, cu toate că presiunile autorităților în vederea finalizării colectivizării s-au intensificat. La toate manifestările de rezistență, întreprinse de către țărani, autoritățile au răspuns prin diverse măsuri de represiune, prin arestări și condamnări, menite să intimideze populația și, astfel, numărul manifestanților să scadă³.

³ Elvira Rotundu, *România Republica Populară (1948-1965)*, București: Editura Tradiție, 2015, p. 79.

Partidul Comunist, prin arestările și condamnările pe care le întreprindea, a fost nevoit să-și construiască o rețea penitenciară foarte solidă, ajungând la o dezvoltare fără precedent și acoperind întreg teritoriul țării. Cele mai importante închisori erau cele de la Jilava și Rahova, care reprezentau adevărate lagăre de triaj pentru celelalte închisori din țară. Închisorile de la Gherla și Aiud erau destinate arestaților pe o perioadă mai îndelungată, pentru cei care aveau de executat munca silnică pe viață sau pentru cei care erau încadrați în categoria celor irecuperabili. Închisoarea de la Pitești, considerată cea mai aspră închisoare, cele de la Gherla, Târgoviște, Brașov și Târgul-Ocna asigurau deținuți pentru canalul Dunare - Marea Neagră.

Pentru consolidarea Regimului Comunist în România, un rol decisiv l-a avut controlul asupra sistemului juridic și modificarea legislației penale. datorită legislației penale, s-a oferit posibilitatea arestării cât mai ușoare a tuturor celor care erau împotriva regimului și, totodată, trimiterea lor în lagăre sau deportarea în regim de domiciliu obligatoriu. Sistemul juridic și modificarea largă a legislației penale au fost făcute după modelul serviciilor secrete sovietice. România, prin toate deciziile pe care le lua și prin măsurile pe care le impunea, pune în aplicare diplomația dictată de către Moscova.

„Tratatul de prietenie, colaborare și ajutor reciproc între România și Uniunea Sovietică”, din februarie 1948, a constituit prima etapă a înregistrării României în Blocul Sovietic militar. Acest tratat de prietenie avea în vedere ideea apărării comune împotriva Germaniei sau a oricărei puteri asociate Germaniei. Printre măsurile prevăzute în Tratat se numără și apărarea de orice amenințare externă și, totodată, dezvoltarea legăturilor economice și culturale bilaterale. Toate legăturile pe care le întreprindea România cu celelalte democrații populare se realizau numai cu acordul Moscovei. Astfel, cu acordul Moscovei, România a încheiat tratate de prietenie cu Ungaria și Bulgaria, în anul 1948, și cu Cehoslovacia, în iulie 1948.

La 25 ianuarie 1949, are loc înființarea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, care cuprindea reprezentanți din guvernele bulgar, polon, cehoslovac, ungar, român și URSS. Prin înființarea acestui consiliu, Uniunea Sovietică crea un cadru legal, prin care să se implice și să controleze evoluția economiei din aceste țări, pe o perioadă de 10 ani. Organizația Atlanticului de Nord, înființată în anul 1949, pune într-o alianță politică și militară SUA, Canada și puterile vest-europene. Această Organizație, în anul 1955, admite în componența sa și Germania de Vest. În urma organizării NATO, URSS, nu rămâne indiferentă, ci înființează Organizația Tratatului de la Varșovia, și astfel include Germania de Est în alianță cu celelalte țări mai sus-menționate, arătând că a realizat integrarea militară a statelor socialiste din Europa, sub comandamentul URSS.

În anul 1960, Uniunea Sovietică schimbă politica Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, evidențiind astfel importanța implicării majore a țărilor aliate. În anul 1962, autoritățile sovietice au dat publicității principiile fundamentale ale diviziunii internaționale a muncii, afirmând necesitatea transformării Consiliului într-un organism suprastatal, care să coordoneze în totalitate economiile naționale și, astfel, să se urmeze o politică de specializare în cultura cerealelor, pe când Republica Democrată Germania și Cehoslovacia – să asigure tehnica necesară. România este o țară binecuvântată, care, pe lângă frumusețe, mai deține și caracteristica bogăției pământului, și anume aceea a pământului negru, de care comunismul a încercat să se folosească la maximum, deoarece acesta era foarte prielnic agriculturii⁴. În urma acestor acțiuni sus-menționate, România a refuzat categoric acest plan de specializare impusă a agriculturii, invocând argumentul că prin aceasta periclitează suveranitatea națională. În ajutorul acestei afirmații vine și refuzul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, care, în iulie 1963, participă la consfăturile CAER de la Moscova⁵.

Prin formarea, în data de 27 octombrie, la Budapesta, a unui nou Guvern, condus de Imre Nagy, Ungaria iese din Pactul de la Varșovia și, astfel, armata sovietică trebuie să părăsească teritoriul Ungariei. Datorită acestui Guvern, Moscova ia atitudine și cataloghează evenimentele din Ungaria ca fiind drept „contrarevoluție”, catalogare dată și de către România, care își arată sprijinul pentru susținerea represiunii sovietice. România a susținut Moscova, punând la dispoziție toate mijloacele de comunicație ale țării pentru deplasarea armatei sovietice spre Ungaria. După terminarea Revoluției din Ungaria, Gheorghe Gheorghiu-Dej a participat la refacerea Partidului Comunist Ungar, în timp ce Imre Nagy și colaboratorii săi au fost transferați în România, apoi în Ungaria, pentru a fi executați în luna aprilie 1957.

În perioada 1-5 martie, la Moscova s-a desfășurat o consfătuire la care au participat reprezentanții partidelor comuniste și reprezentanții partidului muncitoresc, în vederea discutării necesității convocării unei conferințe care avea rolul de a pune capăt tuturor divergențelor de opinie în mișcarea comunistă internațională. Comuniștii români au refuzat să participe la această întrunire. În data de 7 martie au avut loc alegeri pentru Marea Adunare Națională și organele puterii de stat, alegeri la care a participat și Gheorghe Gheorghiu-Dej, pentru ultima dată, deoarece a murit la data de 19 martie 1965.

Înainte de întrunirea de la Moscova, preconizată între 1-5 martie, în zona porturilor Sevastopol, Varna și Constanța, începând cu 15 februarie și până la 11 martie 1965, a avut loc o anumită aplicație maritimă, la care au partici-

⁴ Constantin G. Giurescu, Dinu G. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București: Editura Albatros, 1975, p. 13.

⁵ Tatiana A. Pokivailova, 1947. *Sovieticii analizează influența americană în România. În. Magazin istoric*, anul XXXIV-serie nouă - nr. 6 (399), iunie 2000, p. 25.

pat ofițeri bulgari, sovietici și români. La sfârșitul acestei aplicații, Generalul Leontin Sălăjan a prezentat un raport, în data de 1 aprilie 1965, în care aducea la cunoștință o serie de afirmații și acțiuni ale ofițerilor din Bulgaria și URSS din cadrul acestei aplicații. Viceamiralul Alekseev, în legătură cu alegerile ce aveau loc, avea neclaritatea: cum de toți ofițerii au votat în același loc? Prin aceasta Viceamiralul voia să arate faptul că marii conducători politici nu sunt aleși pe viață, făcând observația că și Hrușciiov, care se transformase într-un fel de Napoleon, nu a fost ales pe viață în funcția politică. Prin această afirmație, Viceamiralul a scos în evidență faptul că tot ceea ce este politic este trecător. Hrușciiov însă a fost un deosebit om politic rus, care a condus Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece. A ocupat funcții extrem de importante, cu o putere decizională mare, precum funcția de Secretar General al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, între anii 1953-1964, dar și pe cea de Președinte al Consiliului de Miniștrii, între 1958-1964. Hrușciiov, sau al doilea Napoleon, a lăsat o amprentă în istorie, datorită destalinizării Uniunii Sovietice, prin susținerea cu vehemență a primelor progrese ale programului spațial sovietic, dar și printr-o serie de reforme cu iz liberal în anumite arii ale politicii interne. Chiar dacă a deținut aceste funcții, politicianul a făcut ca acesta să fie înlocuit, în anul 1964⁶.

România a încercat o distanțare față de Moscova, distanțare care nu a însemnat neapărat democratizarea regimului politic intern, ci, gândită în prealabil de Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost făcută în vederea retragerii trupelor și a consilierilor sovietici, a reorientării economiei după modelul occidental și, totodată, a revenirii parțiale la valorile și tradițiile românești, prin reconsiderarea unor monumente importante ale istoriei naționale.

În zilele noastre, dacă se vorbește despre distanțarea față de Moscova și, totodată, despre poziția aparte a României în cadrul CAER și a Tratatului de la Varșovia, automat apar două tendințe: prima este cea de apreciere a cursului inițiat de Gheorghe Gheorghiu-Dej și continuat de Nicolae Ceaușescu, iar cea de-a doua tendință este cea de afirmare că totul a fost un joc dirijat de Moscova, încercându-se astfel ca, prin România, Moscova să beneficieze de tehnologiile occidentale sau să scoată în evidență faptul că, fără Moscova, România, din punct de vedere al autenticității politice interne, este inferioară față de celelalte țări socialiste⁷. După moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, funcția de Președinte al Consiliului de Stat a fost preluată de către Chivu Stoica. Acesta a fost un comunist român convins și a deținut această funcție de pe data de 24 martie 1965 până pe data de 9 decembrie 1967, când a fost preluată de Nicolae Ceaușescu.

⁶ Mircea Chirițoiu, Hrușciiov, umblă la cutia pandorei-Granițele. În: *Magazin istoric*, anul XXXIII -serie nouă-nr. 8 (383), august 1999, p. 36.

⁷ Petre Otu, Viceamiralul Alekseev încearcă marea cu degetul. În: *Magazin istoric*, anul XXXIV - serie nouă-nr. 6 (399), iunie 2000, p. 17.

Chivu Stoica a fost unul dintre cei mai de încredere oameni din jurul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, personalitate care, timp de 2 decenii, a tăiat și spânzurat pe teritoriul țării, prin deciziile pe care le lua. Chivu Stoica a fost atât de supus lui Dej, încât ceea ce acesta spunea era considerat lege.

Un lucru care a rămas în istorie, legat de Chivu Stoica, este acela al colectivizării forțate a agriculturii, care s-a petrecut în timpul mandatului său de premier.

După sinuciderea prin plagă împușcată a lui Chivu Stoica, președinția Consiliului de Stat a fost preluată de către Nicolae Ceaușescu, care continuă ideologia comunistă pe teritoriul țării. După învățătura acestuia, comuniștii năzuiesc și trăiesc o viață plină și bogată, demnă de concepția noastră despre lume, de epoca și societatea pe care o construim. A o apăra de orice ar putea-o întina, a face ca prestigiul și autoritatea partidului să-și exercite în tot mai mare măsură forța de înrăurire constituie o obligație fundamentală a comunismului⁸.

Impactul acestui regim asupra populației, a Bisericii și slujitorilor ei în județul Olt și Romanați

Sistemul comunist din România, datorită hotărârilor pe care le lua, nu aducea prin ele niciun beneficiu poporului, ci doar îl sărăcea și, totodată, îl învrăjbea foarte mult împotriva acestuia.

Regimul Comunist, prin tot ce a reprezentat el, promova și impunea un totalitarism absolut, nega toate drepturile umane și subordona persoana entității colective a partidului. Acest totalitarism a făcut-o pe scriitoarea Hannah Arendt să afirme: „Mișcările totalitare sunt organizații de masă formate din indivizi automatizați și izolați. Comparate cu toate celelalte partide și mișcări, caracteristica lor externă, cea mai evidențiată, este cererea lor de loialitate totală, nelimitată, necondiționată și, totodată, inalterabilă în raport cu membrul individual ⁹.

La nivel global, regimul comunist a pedepsit și înrobit sute de milioane de oameni. Se cunoaște situația că numai în URSS au dispărut peste 20 de milioane de oameni în sinistrul experiment bolșevic. În remarcabila lucrare „Cartea Neagră a Comunismului” se prezintă cele mai importante și mai zguduitoare momente ale dezastrului civilizațional al dictaturii comuniste, pierzându-se în totalitate, sau dispărând definitiv, în timpul acestui sistem, noțiunea de umanitate sau falsificarea binelui¹⁰.

⁸ Tudor Olaru, *Comunistul*, București: Editura politică, 1972, p. 53.

⁹ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, San Diego, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1973, p. 323 (editată în limba română „Originile Totalitarismului”, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București: Editura Humanitas, 1994).

¹⁰ Gheorghe Boldur-Lătescu, *Genocidul comunist în România*, București: Editura Albatros, 1992, pp. 112-145.

Teroarea împotriva oamenilor, dorința de dezumanizare și înrobire a acestora au avut efecte foarte puternice asupra Bisericii și a slujitorilor ei. Pe întreg teritoriul țării erau infiltrați oameni din cadrul Securității, care aveau rolul de a supraveghea cuvântul preoților de la Amvon și, totodată, de a raporta ceea ce aceștia propovăduiau, în dorința de a-i cataloga drept instigatori și potrivnici Regimului Comunist.

Prin instalarea la cârma țării a acestui regim, întreaga Biserică simțea că se sufocă sub presiunea care persista la tot pasul și în tot timpul. De această presiune și supraveghere nu a scăpat nici Biserica Ortodoxă și slujitorii acesteia din județul Olt și Romanai.

O parte dintre scriitorii care s-au ocupat de această perioadă îi compară pe slujitorii Bisericii cu martirii din primele veacuri creștine, care au fost supuși unor astfel de prigoane, diferența fiind aceea că nu mai erau înținși pe roată sau aruncați în groapa cu var încins, ci erau întemnițați și supuși chinurilor și muncii silnice. Despre această opinie vorbește și Sergiu Grossu, care a fost un mare luptător pentru libertatea religioasă, membru în „Oastea Domnului”, persoană care a căutat să mențină viu spiritul acestei asociații și după desființarea ei din anul 1948, lucru pentru care a fost arestat și condamnat¹¹.

După emigrarea în Franța, Sergiu Grossu a întreprins o remarcabilă acțiune de aducere la cunoștința opiniei publice despre persecuțiile la care erau supuși credincioșii și slujitorii din România în timpul regimului comunist. Acesta este autorul remarcabilei cărți „Calvarul României creștine”, carte pe care unii dintre talmăcitori au interpretat-o în așa fel, încât dădeau vina pe acesta că a judecat pe anumiți ierarhi din timpul acestui regim.¹²

În perioada regimului comunist, Biserica Ortodoxă nu a fost singura care a avut de suferit, pe lângă aceasta numărându-se și Biserica Greco-Catolică, care, datorită faptului că nu a reușit să fie recunoscută ca statutară, a dat vina pe Biserica Ortodoxă.

Perioada comunistă a fost una foarte grea pentru Biserică, acest lucru reieșind din comunicatul Sfântului Sinod de după căderea Regimului: „În comunicatul Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din data de 3-4 ianuarie 1990 se afirma, printre altele: Libertatea pe care o avem acum, iubirii mei, trebuie să o folosim, mai întâi, pentru a ne lepăda de tot ceea ce a fost fals și rău în cuvintele și faptele noastre din anii dictaturii. În aceste momente, redescoperim libertatea de a marturisia greșalele noastre, dar și suferințele și umilirile noastre. Drept aceea cerem iertare lui Dumnezeu și vouă, prea iubiți fii sufletești, pentru toate declarațiile noastre publice și pentru pastora-

¹¹ Sergiu Grossu, *Biserica persecutată. Cronica a doi români în exil la Paris*, București: Ed. Compania, 2004, pp. 42-50.

¹² Idem, *Calvarul României creștine*, Chișinău: Ed. Convorbiri literare & ABC Dava, 1992, p. 379.

lele noastre prin care am fost obligați să vă spunem că ne bucurăm de deplină libertate religioasă, în timp ce asupra Bisericii se exercitau multe presiuni și îngrădiri de tot felul. Cerem iertare pentru teama noastră prea mare de a ne opune deschis dictaturii, precum și pentru felul în care am fost obligați să-l laudăm pe dictator. Cu toate că, în particular, ierarhii și-au exprimat în fața autorităților de stat locale și centrale, prin nenumărate demersuri, problemele cu care erau confrunțați și s-au plâns de multele îngrădiri și abuzuri pe care trebuiau să le îndure din partea Statului, public însă, Biserica nu a avut libertatea de a-și arăta lacrimile sale. De aceea, toate declarațiile oficiale publice ale ierarhilor trebuiau să fie nu numai pozitive, ci chiar pozitive la superlativ! Desigur, mulți dintre voi, iubiți slujitori ai altarelor străbune și iubiți credincioși ai Bisericii noastre, voi care ați trăit în aceleași condiții, ați înțeles că acest fel de a vorbi al nostru, a fost adesea prețul sau tributul pe care trebuia să-l plătim pentru ca Biserica să poată răspunde celor mai elementare nevoi ale sale. Foarte adesea noi nu am avut de ales între bine și rău, ci între un rău mai mic, adică vorbirea aceasta forțată, artificială, nesinceră și un rău mai mare, adică refuzul statului ateu de a autoriza recunoașterea preoților, funcționarea scolilor teologice, publicarea de cărți de cult și de teologie, restaurarea de biserici și mănăstiri, construirea de noi edificii bisericesti, relații ecumenice internaționale, publicarea unei vaste literaturi, prin care am menținut conștiința că originile și sufletul culturii românești și al continuității românești sunt de natura creștină. Deși am socotit că aceasta a fost calea cea mai potrivită de a acționa, știm că aceste atitudini au scandalizat pe unii, dar fundamental, intenția noastră constantă a fost aceea de a sluji binele Bisericii, de a-I asigura continuitatea ei istorică, vizibilă, și de a răspunde nevoilor imediate. Am căutat, iubiți credincioși, să răspundem nevoilor voastre de a păstra credința strămoșilor și părinților noștri, de a vă boteza copiii, de a vă cununa tinerii, de a vă înmormânta morții, de a vă întreține în suflete flacăra credinței și speranța într-o eliberare a poporului de sub dictatura ceaușistă¹³.

În ceea ce privește slujitorii Bisericii străbune se poate spune că foarte puțini au fost obligați, prin diferite metode sau oferindu-li-se anumite beneficii, să colaboreze cu Securitatea¹⁴. În perioada comunistă, relația dintre Biserica Ortodoxă din toate teritoriile țării și regimul sus-menționat au fost foarte tensionate. Biserica a făcut foarte multe compromisuri pentru a putea să ducă și să susțină religia spre continuitate și spre dăinuirea acesteia.

¹³ George-Eugen Enache, Adrian Nicolae Petcu, Ionuț-Alexandru Tudorie, Paul Brusanowski, *Biserica Ortodoxă Română în anii regimului comunist. Observații pe marginea capitolului dedicat cultelor din Raportul final al Comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste în România*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, seria a III-a, Anul V (2009), Nr. 2, aprilie- iunie, pp. 15-16.

¹⁴ Oliver Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, trad. de Mariana Petrișor, București: Ed. Compania, 2001, pp. 9-29.

În sprijinul afirmației prezentate mai sus se poate face constatarea că *Biserica este tot mai mult chemată de vremuri și de oameni să purifice, să înlocuiască și să înobileze viața omenească; să aducă în viața poporului duhul păcii, al înfrățirii, al dreptății sociale și al jertfelnicei pentru înălțarea solidarității tuturor popoarelor pașnice și iubitoare de libertate din lume*¹⁵.

Referitor la impactul regimului comunist asupra Bisericii din județul Olt și Romanați, la prigoana instituțiilor comuniste împotriva tuturor celor care erau hirotoniți și purtau haină preotească, teritoriu unde Securitatea își adjuca fără drept de apel prima poziție, a lăsat urme foarte mari și foarte adânci printre preoții originari din județul Olt. Aceste aspecte ascunse pe care le-au avut de suferit preoții din județul Olt și Romanați nu au rămas și nu vor rămâne niciodată sub obroc din cauza iubitorilor de adevăr și dreptate.

Presiunile și teroarea care s-au abătut asupra Bisericii și clericilor din județul Olt și Romanați în perioada comunistă nu au fost nici mai presus și nici mai prejos decât cea din alte județe, unde Securitatea și celelalte instituții ale statului de dinainte de 1989 împărțeau întreaga țară. Tot ceea ce făcea Securitatea era la sentimentul și ideologia Partidului Comunist. În această perioadă, absolut toate persoanele care au ales să susțină adevărul, credința în Dumnezeu și necedarea în fața groazei „ghilotinei” comuniste de a se conforma ordinelor acestora, au fost imediat arestați și supuși unor procese măsluite, folosind martori mincinoși, iar în urma proceselor au fost condamnați și plimbați dintr-un lagăr în altul. În urma suferințelor, a chinurilor și a muncii până la epuizare la care au fost supuși, o parte dintre aceștia și-au aflat sfârșitul, mutându-se astfel la odihna cea veșnică pentru care au luptat, propovăduind adevărul revelat până în ultima clipă.

Este foarte greu de spus cu exactitate despre numărul preoților ortodoxi care au avut de suferit în județul Olt și Romanați, deoarece informațiile se transmiteau foarte greu în acea perioadă, iar din cauza acestui lucru, numărul total al acestora nu se cunoaște cu exactitate nici măcar în zilele noastre, din cauza multitudinii de documente care încă nu au fost scoase la lumină de către cercetătorii acestor perioade.

În ceea ce privește un număr aproximativ al preoților arestați și condamnați, în anul 2007, Biserica Ortodoxă Română, reprezentată prin Patriarhia Română, în colaborare cu Biserica Romano-Catolică și Biserica Evanghelică din România, au reușit publicarea unui volum destul de consistent despre cei trecuți la cele veșnice în perioada regimului comunist, din cauza motivelor de credință și a nesupunerii față de ideologia regimului ateist. Pe baza acestei lucrări se arată că numărul preoților din județul Olt și Romanați a fost de 207, numai că pentru o anumită parte dintre aceștia a fost întocmită o fișă biografică, din cauza lipsei de documente/cercetare de arhivă.

¹⁵ Apostolat Social, vol. I, p. 80.

Concluzii:

Prin venirea la guvernare a lui Nicolae Ceaușescu în data de 21 august 1965, acesta a promovat o serie de modificări în ceea ce privește conducerea României din toate punctele de vedere. Nicolae Ceaușescu a profitat deplin de popularitatea pe care o avea atât în țară, cât și în străinătate. Prin venirea la putere, Președintele Republicii Socialiste România dorea să producă o modificare din toate punctele de vedere, modificare care să rămână în istorie.

Prima decizie pe care a luat-o Nicolae Ceaușescu, după venirea sa la putere, a fost aceea de a înlătura toate persoanele din jurul său și înlocuirea acestora cu diverși membri din familia sa și a soției sale, Elena Ceaușescu.

Disidenta pe care a realizat-o Nicolae Ceaușescu împreună cu Securitatea a urmărit subordonarea absolută sau chiar distrugerea Bisericii. Prin încercarea de desființare a anumitor culte religioase, regimul comunist dorea controlul absolut, însă acest lucru nu a putut să îl realizeze, datorită ajutorului extern primit.

Pe lângă celelalte culte religioase, Biserica Ortodoxă Română a avut foarte mult de suferit, chiar dacă nu s-a încercat închiderea acesteia. Persecuțiile, prigoana împotriva Bisericii, amenințările ierarhilor, amenințările preoților și încercarea de intimidare a acestora, în vederea transformării lor în informatori, nu au făcut altceva decât să unească Biserica mult mai mult, depășind astfel această perioadă.

Priests prisoned during the years of the communist regime in Olt county and Romania

With the coming to power of Nicolae Ceaușescu on August 21, 1965, he produced a series of changes regarding Romania's leadership. Nicolae Ceaușescu took full advantage of his popularity both in the country and abroad. By coming to power, the President of the Socialist Republic of Romania wanted to produce a change from all points of view, a change that would remain in history. This absurd and uncontrollable desire had a particularly powerful effect on the Church, its ministers and believers. Unfortunately, the hatred against those who professed Christ and loved the truth, also spread to those from Olt and Romanati County.

Key words: communist regime, atheism, Security, Church, persecution.

Ionuț ENACHE

Scoala doctorală de Științe umaniste
Universitatea de Stat din Moldova
email: enache_ionut90@yahoo.com

EVOLUȚIA ȘTIINȚELOR BIOLOGICE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1947-1991): SINTEZĂ CRONOLOGICĂ

Evoluția științelor biologice academice în RSS Moldovenească rezidă în dezvoltarea și consolidarea concomitentă a sectoarelor ei principale, alături de sectoarele de ramură, de profil agrar și medical, precum și cel universitar, formând în ansamblu un sistem de cercetări științifice republican unic.

În anul 1947, în cadrul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS au fost create Sectorul de Zoologie și Sectorul de Botanică. La sfârșitul anului 1949, Baza Moldovenească și-a schimbat statutul și a fost transformată în Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS, cu păstrarea Sectorului de Zoologie. Sectorul de Botanică a fost reorganizat în Grădina Botanică. Primul document, prin care se decretează fondarea Grădinii Botanice este Hotărârea Sovietului Miniștrilor al R.S.S. Moldovenești din 31 iulie 1950 nr. 1110. Pentru construcția Grădinii Botanice, în toamna anului 1950, a fost alocat un teren cu suprafața de 76 ha, în valea r. Durdlești (astăzi parcul orașenesc Dendrariul). Primii botaniști care au activat în cadrul Grădinii Botanice au fost acad. Tatiana Gheideman (director, 1950-1964), doctorii în științe Bella Holodenco, Nina Șarov, Bronislava Ivanova, Zoia Ianușevici, Ion Comanici, Petru Leontiev, academicienii Alexei Râbin, Alexandru Ciubotaru, Mihail Lupașcu, Boris Matienko ș.a. Direcțiile principale de cercetări științifice ale Grădinii Botanice au fost: introducerea diferitor grupuri de plante, specii de arbori și arbuști, plante floricole-decorative, alimentare, furajere, tehnice, eterooleaginoase ș.a.; cercetarea vegetației, florei și resurselor vegetale ale Moldovei; elaborarea bazelor științifice de înverzire a orașelor și satelor republicii; crearea Grădinii Botanice Republicane la un nivel înalt științific și arhitectural-peisager. Aceste direcții de cercetare sunt actuale și astăzi¹.

Conform Hotărârii Prezidiului AȘ a URSS cu privire la noua structură a Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (15.02.1952), au fost constituite Sectorul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor și Sectorul de Microbiologie a Solului, ca subdiviziuni ale Filialei. În 1957 a fost organizat Institutul de Biologie, cu laboratoarele: Fiziologia Plantelor, Biochimia Plantelor, Hidrobiologie, Zoologie, Fitopatologie, Fiziologia și Biochimia Animalelor, Genetică. Secția de Microbiologie în cadrul Filialei Moldovenești a AȘ a URSS a fost organizată conform Hotărârii Biroului Secțiunii de științe biologice a AȘ a URSS (24 noiembrie 1959).

¹ Alexandru Teleuță, et al., *Grădina Botanică (Institut) a Academiei de Științe a Moldovei*. Chișinău, Grădina Botanică (Institut), 2017, pp. 5-6.

La sfârșitul anilor '50 ai sec. XX erau cunoscute în lumea științifică lucrările semnate de: prof. univ. L. Dorohov – în fiziologia și biochimia plantelor; prof. univ. M. Iaroșenko – în ihtiologie, piscicultură și hidrobiologie; prof. univ. A. Kovarski – în selecția și genetica plantelor; prof. univ. Vl. Râbin – în cariologie, genetică și pomicultură; prof. univ. C. Moraru – în fiziologia și ameliorarea plantelor; prof. univ. I. Prinț – în entomologie și protecția plantelor; prof. univ. D. Verderevski – în fitopatologie, protecția plantelor, imunologie și virusologie².

O etapă importantă în dezvoltarea științei autohtone o constituie crearea, pe baza Filialei Moldovenești a Academiei de Științe din URSS, a Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1961), care a divizat Institutul de Biologie în Institutul de Zoologie, Institutul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor și Secția de Genetică a Plantelor. A fost constituită Secția de Științe Biologice și Chimice. Pe parcursul următorilor ani, denumirea secției a fost modificată în repetate rânduri, în funcție de instituțiile științifice pe care le coordona. Funcția de academician coordonator a fost exercitată consecutiv de academicienii P. Dvornikov, A. Spasski, Gh. Lazurievski, I. Popușoi, A. Jucenko, M. Lupașcu, S. Toma ș.a.³

Anii '60–'80 reprezintă o perioadă de extindere a cercetărilor în diverse domenii ale științelor biologice. Din momentul fondării AȘ a RSS Moldovenești, structura ei instituțională nu reprezenta un model static, ea se afla în permanentă modernizare evoluționistă. Prin Hotărârea Sovietului de Miniștri al R.S.S.M. nr. 916-r din 27 septembrie 1965, în partea de Sud-Est a or. Chișinău, a fost repartizat un teren nou cu suprafața de 104 ha pentru proiectarea și construcția actualei Grădini Botanice. Lucrările de proiectare și construcție a instituției au fost efectuate sub conducerea acad. A. Ciubotaru, care a activat în calitate de director al acestei instituții mai mult de 32 de ani. Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnică, prin hotărârea Sovietului de Miniștri al U.R.S.S. nr. 38 din 01 iulie 1975, a atribuit Grădinii Botanice statutul de instituție de cercetări științifice⁴.

În Grădina Botanică au fost fondate prestigioase scoli științifice. Membrul corespondent Tatiana Gheideman (11.11.1903, or. Tbilisi, Georgia – 05.07.1995, Chișinău) a fost primul director al Grădinii Botanice (1950-1964), dar și a condus activitatea Laboratorului de Floră și Geobotanică din cadrul Grădinii Botanice din 1964 până în 1980. Ea a orientat cercetările

² Ion Jarcuțchi, Constantin Manolache, Ion Xenofontov, *Știința în Republica Moldova: file de istorie (I)*. În: *Enciclopedica*, 2013, nr. 1, pp. 14-15.

³ Teodor Furdul, Alexandru Chirilov, Să nu dăm uitării numele celor care au stat la baza dezvoltării științei autohtone. În: *Akados*, 2016, nr. 3, pp. 35-36.

⁴ A. Teleuță, et al., Grădina Botanică (Institut) a Academiei de Științe a Moldovei la 60 de ani – realizări și perspective. În: *Conservarea diversității plantelor: Materialele Simp. șt. intern.*, 7-9 oct. 2010, Chișinău, 2010, p. 16.

efectuate de laborator spre trei domenii științifice: floristică, geobotanică, silvicultură. Aici au fost studiate probleme ce țin de răspândirea plantelor, a fost adusă o contribuție substanțială la organizarea, perfectarea și menținerea Ierbarului Moldovei din cadrul Grădinii Botanice. Cercetătorii laboratorului au argumentat necesitatea organizării rezervației „Codrii” și a altor suprafețe cu vegetație valoroasă ca obiecte protejate de stat, au elaborat clasificarea fitocenozelor forestiere din Moldova, au întocmit Harta vegetației Moldovei (1972)⁵.

Academicianul Vladimir Râbin (26.11.1893, Saratov, Rusia – 27.06.1979, Chișinău) a fost angajat ca cercetător științific superior la Grădina Botanică (1956), unde fondează Laboratorul de Hibridare Distantă a Plantelor Pomicele, pe care îl conduce până în 1968. A efectuat analiza cariologică a speciilor de măr, a descoperit o metodă științifică fondată pentru selecția prunului cu rezistență la geruri⁶.

Academicianul Alexandru Ciubotaru (20.02.1932, s. Șipca, jud. Orhei, azi r-nul Șoldănești – 26.04.2017, Chișinău), cercetător științific (1959-1964) și director al Grădinii Botanice (1964-1987), a fondat școala științifică de citoembriologie: a efectuat ample cercetări cariologice și citoembriologice ale speciilor de cultură și ale celor spontane, a lansat (1969-1972) și a fundamentat teoria homeostatică a dublei fecundări (1989-1990). Este autorul concepțiilor: Organelogeneza (1972); Neoplasmogeneza zigotului (1972); Statutul morfofuncțional al gametogenezei (1984) etc.⁷

Academicianul Boris Matienko (3.08.1929, com. Cușmirca, jud. Soroca, azi r-nul Șoldănești – 26.11.2004, Chișinău), cercetător științific superior, șef al Laboratorului de Anatomie a Plantelor la Grădina Botanică (1959-1978), este considerat fondatorul școlii științifice în domeniul biologiei celulare și tisulare vegetale, iar cercetările desfășurate în cadrul paradigmei morfofuncționale a dezvoltării, funcționalității și evoluției fructelor reprezintă o direcție nouă în biologia vegetală și biologia reproductivă⁸.

Academicianul Andrei Negru (28.07.1937, s. Stoicani, azi r-nul Soroca – 21.12. 2011, Chișinău), cercetător științific, șef al Laboratorului de Floră și Geobotanică al Grădinii Botanice (1969-1981), director adjunct pentru probleme de știință (1981-1987), director al Institutului de Botanică al AȘM (1988-1996), este fondator al școlii paleobotaniștilor din Republica Moldova: a descoperit peste 120 de taxoni fosili noi pentru știință, a elaborat concepția „Cronoflora-Cleome” și a argumentat-o științific ca geotip floristic nou în evo-

⁵ *Membrii Academiei de Științe a Moldovei, (1961-2006)*: dicționar, Chișinău: Știința, 2006, pp. 201-202.

⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁷ *Academician Alexandru Ciubotaru: Biobibliografie*, Chișinău, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan” (Institut), 2017, pp. 7-8.

⁸ *Membrii Academiei..., op. cit.*, p. 103.

luția lumii vegetale a Eurasiei, a elucidat documentar procesul de florogeneză a florei și vegetației actuale europene⁹.

Institutul de Zoologie al AȘM a evoluat de la Sector în cadrul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice (1947) și al Institutului de Biologie al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (1957), fiind oficializat în anul 1961. Organizator și conducător al institutului, de la fondare până în anul 1972, a fost academicianul Mihail Iaroșenko. În anul 1976, în baza Institutului de Zoologie, a fost fondat Institutul de Zoologie și Fiziologie al AȘM, condus de academicianul Teodor Furdui (1972-1991). Ulterior, în componența lui a fost inclusă Secția de Paleontologie și Stratigrafie (1979), iar în 1991 Institutul a fost divizat în două structuri independente de cercetare, una fiind cu denumirea cea precedentă. Institutul de Zoologie a fost și rămâne unul dintre cele mai prestigioase centre științifice și științifico-metodice din țară, care coordonează și desfășoară cercetări științifice fundamentale și aplicative, pregătește cadre de înaltă calificare în domeniul zoologiei, entomologiei, parazitologiei, helmintologiei, hidrobiologiei, ihtiologiei și ecologiei¹⁰.

Laboratorul de Fiziologie și Biochimie a Animalelor din componența Institutului de Biologie al Filialei Moldovenești a AȘ URSS a fost creat în 1957. Fondatorul laboratorului de Fiziologie a fost recunoscutul savant, dr. habilitat în medicină, A. A. Zubkov, care s-a remarcat prin cercetări fundamentale privind estimarea mecanismelor reglării funcțiilor cordului, inhibiției centrale, excitării membranelor, interrelațiile sistemului nervos simpatic și parasimpatic. În acest laborator, au fost inițiate suplimentar cercetări în domeniul stresului, sistemelor endocrin, nervos și digestiv. Cercetările dr. T. Furdui din domeniul endocrinologiei (anii 1959-1962) au condus la evidențierea mecanismelor de dezvoltare sub influența factorilor emoționali stresogeni a unei maladii destul de răspândite – gușa toxică difuză, fapt ce a permis crearea unui model experimental al acestei maladii pe animale de laborator. A fost determinat rolul diferitor glande endocrine în procesul adaptării și dereglărilor funcționale la acțiunea factorilor mediului ambiant. În anul 1963, în baza laboratorului de Fiziologie și Biochimie a Animalelor, dr. habilitat S. Cuznețov a creat laboratorul de Biofizică. Cercetările acestui laborator au contribuit la elucidarea proceselor sistemice neuronale și a mecanismelor de activitate a neuronilor diverselor structuri nervoase și la crearea, în baza acestora, a modelelor biofizice și sistemelor bionice. Aprecierea înaltă a rezultatelor cercetărilor științifice în domeniul fiziologiei ale Institutului de Zoologie și Fiziologie a servit ca premisă de a

⁹ Academician Andrei Negru: *Biobibliografie*, Chișinău, Biblioteca Științifică „Andrei Lupan” (Institut), 2017, pp. 11-12.

¹⁰ Ion Toderaș, Laurenția Ungureanu, Livia Calestru, Institutul de Zoologie al Academiei de Științe a Moldovei. Istorie și contemporanietate. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2016, nr. 1, p. 124.

separa, în anul 1991, laboratoarele cu profil fiziologic ale acestui Institut într-o structură de sine stătătoare, independentă – Institutul de Fiziologie, care, odată cu fondarea sanocreatologiei, în a. 1998, a fost reorganizat în Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie al AȘM¹¹.

Academicianul Mihail Iaroșenko (13.02.1900, s. Demianovka, reg. Poltava, Ucraina – 11.04.1985, Chișinău), secretar științific și cercetător științific superior al Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice (1947-1949), șef al Sectorului de Zoologie a Filialei Moldovenești (1949-1957), director al Institutului de Biologie al Filialei Moldovenești (1957-1961), director (1961-1972) și consultant științific (1972-1985) al Institutului de Zoologie al AȘM, este fondatorul și conducătorul școlii hidrobiologice. A contribuit substanțial la stabilirea legităților privind starea și succesiunile hidrofaunei, regimul hidrobiologic al diverselor tipuri de ecosisteme acvatice din republică și, în primul rând, al fluviului Nistru, urmărind scopul elaborării bazelor științifice de valorificare efectivă a potențialului lor biologic¹².

Academicianul Iakov Prinț (28.09.1891, s. Ciucea, reg. Crimeea, Ucraina – 23.05.1966, Chișinău), din 1946 a activat în Institutul Agricol din Chișinău (1946-1950) ca șef al Secției de Protecție a Plantelor a Institutului de Pomicultură, Viticultură și Vinificație al Filialei Moldovenești (1950-1956), iar din 1957 până în 1966 a condus Laboratorul de Zoologie a Nevertebratelor al Institutului de Biologie și Institutului de Zoologie al AȘM. Și-a consacrat activitatea cercetărilor fundamentale în domeniul anatomiei, fiziologiei, biochimiei și citologiei filoxerei, a elaborat bazele teoretice ale imunității plantelor față de dăunători. Din inițiativa sa, la Institutul de Zoologie au fost începute cercetările nematodologice, acarologice ș.a.¹³

Academicianul Aleksei Spasski (3.07.1917, or. Lukoianov, reg. Nijni Novgorod, Rusia – 26.06.2006, Chișinău), este unul din fondatorii Academiei de Științe, fiind vicepreședinte al AȘM (1961-1969) și academician coordonator al Secției de Științe Biologice și Chimice (1964-1965). În perioada 1965-1984 a condus Laboratorul de Parazitologie și Helmintologie al Institutului de Zoologie. În calitate de cercetător științific în domeniul morfologiei, ecologiei, sistematicii și taxonomiei viermilor plăți, a descris cca 300 de genuri, subfamiliile și familii noi, incluse în determinatoarele mondiale de specialitate, a efectuat cercetări în domeniile biofizicii, biochimiei, zoogeografiei, tipologiei succesiunii parazitocenozelor în procesul de evoluție¹⁴.

¹¹ Teodor Furdui, Valentina Ciochină, De la fiziologia generală la știința nouă în biomedicină – sanocreatologia – calea de dezvoltare a științei în Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie al Academiei de Științe a Moldovei. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2016, nr. 1, pp. 75-77.

¹² *Membrii Academiei...*, op. cit., pp. 79-80.

¹³ *Ibidem*, pp. 122-123.

¹⁴ Academician Alexei Spassky: *Biobibliografie*, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2017, p. 13.

Academicianul Ion Ganea (22.07.1926, Soroca – 4.04.1993, Chișinău), lector superior la Institutul Pedagogic din Bălți (1948-1954) și la Institutul Pedagogic din Tiraspol (1954-1956), cercetător științific inferior (1956) al Sectorului de Zoologie a Filialei Moldovenești, cercetător științific superior (1963), șef al Laboratorului de Ornitologie al Institutului de Zoologie al AȘM (1976-1993), director adjunct pentru probleme de știință al aceluiași institut (1972-1983). Fondator al școlii ornitologice, a efectuat cercetări vizând evoluția, sistematica, ecologia, zoogeografia, paleozoologia, protecția și folosirea rațională a animalelor. A înaintat și a argumentat ipoteza despre procesul de adaptare și sinantropizare în salturi a ornitofaunei și a stabilit etapele principale de evoluție a ei în condițiile impactului antropic asupra naturii. Îi aparține pionieratul studiului legităților migrațiilor păsărilor cu ajutorul metodelor de radiolocație¹⁵.

Academicianul Teodor Furdul (9.05.1935, s. Dumitreni, azi r-nul Florești) și-a consacrat întreaga activitate științifică și organizatorică științei academice în calitate de cercetător științific (1961-1966; 1968-1971), secretar științific (1966-1968) și director adjunct pentru probleme de știință al Institutului de Zoologie (1971-1972), director al Institutului de Zoologie și Fiziologie (1972-1991). Este fondatorul școlii științifice în fiziologia stresului, adaptării și în sanocreatologie. De asemenea, efectuează cercetări în domeniul dereglărilor funcționale și al fiziologiei sistemului endocrin. A inițiat și a tutelat – primul în spațiul fostei Uniuni Sovietice – cercetările științifice în acest domeniu. A elaborat un model patogenetic experimental al tireotoxicozei neurogene; a descifrat mecanismele fiziologice ale stresului acut și adaptării; a elaborat metode de profilaxie și atenuare a stresului excesiv și consecințele lui. A reexaminat teoria lui Selye, a elaborat o teorie nouă despre dezvoltarea stresului, despre forța motrice și perioadele vulnerabile ale dezvoltării intrauterine și postnatale ale organismului uman¹⁶.

Prima instituție științifică în domeniul microbiologiei generale și industriale din RSS Moldovenească – Secția de Microbiologie a Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS – a fost instituită la 30 decembrie 1959, în baza Sectorului Microbiologia Solului, organizat în anii 1952-1953. Primii colaboratori ai acestui sector, în perioada anilor 1953–1959, au fost: V. Cotelev (șef de laborator), dr. I. Zaharov, T. Vasileva, V. Sabelnicova, N. Sergheeva. Profesorul Vadim Cotelev, bine cunoscut prin lucrările fundamentale și aplicative în domeniul sintezei microbiene a proteinei, ulterior a fost fondatorul și conducătorul Secției de Microbiologie mai bine de 13 ani (1959-1970, 1974-1978).

¹⁵ Membrii Academiei..., op. cit., p. 67.

¹⁶ V. Ciochină, Școala academicianului Teodor Furdul în fiziologia stresului, adaptării și sanocreatologie. În: *Buletinul Academiei de Științe a Republicii Moldova. Științe biologice și chimice*, 2001, nr. 1, pp. 83-85.

În anii 1962-1963, au fost înființate primele unități structurale de cercetare din cadrul Secției de Microbiologie: Laboratorul Microbiologia tehnică (șef V. Cotelev), Laboratorul Substanțe biologice active ale microorganismelor (șef P. Razumovski) și Laboratorul Gnotobiologie (șef V. Sorokin), iar în anul 1968 – Laboratorul Metabolizării de origine microbiană în fitotehnie (șef V. Sabelinikova)¹⁷. În anii 1970-1974 Secția de Microbiologie a fost condusă de academicianul Ion Popușoi (6.01.1924, Chișinău – 24.05.2012, Chișinău), fondatorul școlii științifice de micologie și fitopatologie, identificând cca 5 000 de specii de ciuperci¹⁸. În aceasta perioadă, în cadrul Secției a activat și Laboratorul de Micologie și Fitopatologie, renumit prin cercetările sale asupra patogenzei bolilor micotice, bacteriene și virale și a măsurilor de combatere a lor (L. Onofraș, C. Dașkeeva, J. Prostacova, L. Marjina, M. Culic, M. Steinberg, E. Cogan ș.a.)¹⁹.

O scurtă, dar strălucită pagină în istoria Secției de Microbiologie a înscris-o Mihail Moldovan (22.06.1935, Râbnita – 9.08.1979, Chișinău), membru corespondent, șef al Secției de Microbiologie (1978-1979) și fondatorul laboratorului de Virusologie. Acest laborator a devenit, chiar de la bun început, o importantă școală științifică în domeniul virusologiei, fitopatologiei și imunității plantelor (M. Moldovan, V. Bujoreanu, V. Chiriac, D. Tertiac, A. Grosu, L. Voloșciuc, F. Caisîn, V. Todiraș)²⁰. Laboratorul Agrofitocenoze de culturi furajere a fost creat și condus, pe parcursul a 15 ani (1979-2004), de către academicianul Mihail Lupașcu (27.08.1928, s. Cuizăuca, azi r-nul Rezina – 21.06.2016, Chișinău), coordonator al Secției de Științe Biologice și Chimice a AȘM (1978-1980), vicepreședinte al AȘM (1978-1986, 1990-1995). Este fondatorul școlii științifice în domeniul biologiei plantelor furajere și programării recoltelor, a elaborat bazele teoretice și practice de producere a nutrețurilor și proteinei vegetale, bazele modelării fitocenzozelor culturilor de nutreț și ale programării recoltelor lor²¹.

O nouă direcție de cercetare a apărut odată cu integrarea în cadrul Secției a Laboratorului Acțiunea și Transformarea Pesticidelor, condus de către doctorul habilitat în științe agricole, profesorul Iosif Liberștein (șef al Secției de Microbiologie în anii 1981-1984). Cercetările efectuate în acest laborator rămân actuale până în zilele noastre, fiind axate pe studiul legităților procesului de migrare, transformare și distrugere a pesticidelor în sol și elaborarea procedeeleor complexe de diminuare a acțiunii nocive (I. Liberștein, T. Dvor-

¹⁷ V. Rudic, File din istoria Institutului de Microbiologie și Biotehnologie al Academiei de Științe a Moldovei. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2016, nr. 1, p. 101.

¹⁸ *Membrii Academiei...*, op. cit., pp. 120-121.

¹⁹ V. Rudic, et al., 55 de ani ai științei microbiologice din Republica Moldova. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2014, nr. 3, p. 187.

²⁰ V. Rudic, et al., *File...*, op. cit., p. 105.

²¹ *Membrii Academiei...*, op. cit., pp. 96-97.

nikova, T. Granatski, L. Sirețanu, S. Tolocikina ș.a). În anul 1980 este creat Laboratorul Microbiologia Solului, condus de către profesorul, doctorul habilitat în științe medicale Gheorghe Mereniuc (șef al Secției de Microbiologie în anii 1987-1990). Este semnificativ aportul acestui colectiv la dezvoltarea cunoștințelor despre biogeneza solului în Moldova, componența și acțiunea microflorei solului, legitățile funcționării cenzelor microbiene (Gh. Mereniuc, A. Usatii, A. Creciun, E. Emnova ș.a.)²².

Cercetările academice în domeniul fiziologiei și biochimiei, al geneticii și ameliorării plantelor în RSSM au fost organizate odată cu crearea Sectorului de Fiziologie și Biochimie a Plantelor (1952-1953), a Laboratoarelor Fiziologia Plantelor, Biochimia Plantelor, Genetică în cadrul Institutului de Biologie al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (1957).

Cercetările în cadrul Laboratorului Fiziologia plantelor erau canalizate în următoarele direcții: rezistența la iernare a viței de vie (D. Șutov), procesele de creștere și fructificare a plantelor horticole (S. Ivanov, B. Biblin), bolile fiziologice ale culturilor agricole, bazele fiziologice de prelucrare a semințelor plantelor termofile cu temperaturi scăzute, în scopul sporirii productivității (D. Șutov). Cercetările biochimice din cadrul Laboratorului Biochimia plantelor aveau drept obiectiv studierea calității producției agricole, în funcție de particularitățile biologice, condițiile pedoclimatice ale Moldovei și de tehnologiile de cultivare (V. Arasimovici, N. Ponomariov, A. Melnic), cercetări privind componența chimică a fructelor în timpul păstrării, unele legități în biosinteza și metabolismul substanțelor ce determină indicii sporii ai capacității de păstrare (V. Arasimovici, Ș. Baltaga, L. Vasiliev)²³.

Institutul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor și Secția de Genetică a Plantelor au fost organizate în cadrul Academiei de Științe a RSSM în 1961. Direcțiile principale în primii ani de activitate au inclus studiul procesului de fotosinteză, ca factor de sporire a productivității plantelor; elucidarea particularităților fiziologice și biochimice ale productivității plantelor de viță de vie, pomicole, tehnice și cerealiere, în funcție de nutriția minerală și regimul hidric. Baza reperelor științifice ale Institutului a fost pusă de cunoscuți savanți, fondatori ai unor studii consolidate, aducând o contribuție substanțială în dezvoltarea științelor biologice: acad. S. Toma, m. cor. C. Moraru, acad. B. Matienko, acad. Gh. Șișcanu, m. cor. N. Balaur²⁴.

Un merit deosebit în crearea institutului, organizarea procesului științific și determinarea direcțiilor investigațiilor au avut: membrul corespon-

²² V. Rudic, et al., *55 de ani...*, op. cit., pp. 188-189.

²³ Simion Toma, Gheorghe Tudorache, Fiziologia și biochimia vegetală – istorie, prezent, perspectivă. În: *Lucrări științifice. Agronomie*, Chișinău, UASM, 2011, vol. 29, p. 12.

²⁴ Larisa Andronic, Svetlana Smerea, Eugenia Cotenco, Cercetări în genetica și fiziologia vegetală: retrospectivă și realizări actuale ale IGFP. În: *Genetica, fiziologia și ameliorarea plantelor*: Materialele conferinței științifice internaționale, ed. a 7-a, 4-5 oct. 2021, Chișinău, 2021, pp. 7-8.

dent Lazar Dorohov (13.04.1900, s. Aleksandriiskaia, țin. Stavropol, Rusia – 11.03.1964, Chișinău), director al Institutului de Fiziologie și Biochimie a Plantelor al AȘM (1961-1964), care a efectuat cercetări în domeniul fiziologiei și biochimiei plantelor (respirația, transpirația, fotosinteza și metabolismul plantelor, nutriția radiculară, acțiunea CO₂ asupra proceselor fiziologice, influența azotului, fosforului și potasiului asupra productivității fotosintetice a plantelor agricole)²⁵; membrul corespondent Serghei Ivanov (14.10.1904, s. Mihalevo, reg. Smolensk, Rusia – 6.12.1980, Chișinău), vicepreședinte al Prezidiului Filialei (1949-1952), șef al Laboratorului Fiziologia Nutriției, Creșterii și Dezvoltării Plantelor (1961-1980), care a studiat procesele fiziologice legate de rezistența plantelor de cultură la temperaturi scăzute, geruri, comportarea acestora în funcție de temperaturile joase²⁶. Rezultate impunătoare în domeniul studierii fiziologiei rezistenței plantelor la factorii nefavorabili ai mediului ambiant au obținut cercetătorii institutului sub conducerea doctorului habilitat în biologie Margarita Kușnirenko²⁷.

Sub conducerea membrului corespondent Constantin Moraru (19. 06. 1926, s. Chiurt, azi r-nul Edineț – 08. 03. 2015, Chișinău), director al Institutului de Fiziologie și Biochimie a Plantelor al AȘM (1970-1978) și șef al Laboratorului Fiziologia și Biochimia Formogenezei (1967) al aceluiași institut, au fost cercetate fenomenele periodicității și masivității specifice ale înfloririi secarei și au fost elaborate metode noi de excitație artificială a deschiderii florilor și de polenizare a lor, a fost stabilită acțiunea activității mutagenice a radiației solare de înaltă altitudine în alternanță cu întunericul asupra meiozei și formogenezei plantelor de grâu și porumb²⁸.

Rezultate însemnate au fost obținute în domeniul studierii rolului elementelor nutriției minerale a plantelor, îndeosebi a microelementelor (S. Ivanov, S. Lisnic, S. Veliksar, G. Semeniuc, B. Biblin ș.a.). Rolul de conducător în această direcție îl deține academicianul Simion Toma (30.08.1936, s. Mârzaci, azi r-nul Orhei – 11.11.2015, Chișinău), director al Institutului de Fiziologie a Plantelor (1978-2005) și fondator al școlii științifice în domeniul microelementelor ca vectori ai proceselor biologice, evidențiind legitățile distribuirii microelementelor (Mn, B, Zn, Cu ș.a.) în sol, plante, ceea ce a permis elaborarea cartogramelor conținutului diferitor fracții (totale, mobile, hidrosolubile) în solurile din republică. Împreună cu colaboratorii Institutului, a precizat rolul microelementelor în formarea rezistenței, productivității plantelor și calității producției agricole, a elaborat strategii, procedee și tehnologii

²⁵ *Membrii Academiei...*, op. cit., p. 192.

²⁶ *Ibidem*, p. 216.

²⁷ Simion Toma, Gheorghe Tudorache, op. cit., p. 13.

²⁸ Gheorghe Duca, Teodor Furdui, Un performer al științei: membru corespondent Constantin Moraru la 85 de ani. În: *Akados*, 2011, nr. 2, p. 155.

de aplicare a microelementelor aparte și concomitent cu macroîngrășămintele și substanțele biologice active²⁹.

Cercetările biochimice au permis aprecierea biochimică cantitativă și calitativă a fructelor, în funcție de termenul de maturizare și tehnologiile de cultivare, majorarea capacității și termenilor de păstrare a lor, reducerea rebutului după păstrare (V. Arasimovici, S. Baltaga, B. Cahana, N. Bujoreanu, V. Toderas, T. Bogdanovschi)³⁰. Membrul corespondent Valentina Arasimovici (1.03.1906, or. Brest, Belarus – 10.02.1993, Chișinău), șef al Laboratorului de Biochimie (1961-1981), consultant științific la acestui institut (1981-1990), a efectuat cercetări privind compoziția și metabolismul carbohidraților fructelor și legumelor, a realizat elaborări teoretice și metodice, dar și un șir de lucrări practice în domeniul păstrării fructelor și strugurilor viței-de-vie, evaluând indicii biochimici ai calității și capacității de păstrare a fructelor și legumelor³¹.

Academicianul Gheorghe Șișcanu (5.07.1932, s. Măcărești, azi r-nul Ungheni), cercetător științific (1961-1965), șef al Laboratorului de Fotosinteză (1975), director adjunct (1988-1990), este fondatorul unei direcții noi în fotosinteză: studierea activității fotosintetice la plantele pomicole³². În rezultatul investigațiilor științifice, au fost elaborate și introduse în teoria productivității fotosintetice noi principii și noțiuni, care au adus o importantă contribuție în studierea particularităților funcționării aparatului fotosintetic la plantele de cultură³³.

Sub conducerea membrului corespondent Nicolae Balaure (17.10.1939, com. Buțeni, jud. Lăpușna, azi r-nul Hâncești), a fost organizat Laboratorul de Bioenergetică (1982). N. Balaure a fundamentat și a dezvoltat Agrobioenergetica – o direcție nouă în fiziologia și biochimia plantelor, contribuind esențial la elucidarea mecanismelor de reglare energetică a proceselor metabolice la plante și formarea unei ipoteze noi a productivității plantelor în baza studierii proceselor de transformare, acumulare și utilizare a surselor energetice naturale și artificiale³⁴. Un aport esențial în dezvoltarea biologiei celulare și tisulare l-a avut Laboratorul Structura și Ultrastructura Plantelor, sub conducerea academicianului B. Matienko, în cadrul Institutului (1984-2004). Aici a fost determinat potențialul pre- și proliferativ la unele carpoexplanțe de viță-de-vie, tomate și aronie, cu selectarea unor linii celulare pigmentate,

²⁹ T. Furdui, et al., In memoriam academicianului Simion Toma (30.08.1936 – 11.11.2015). În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2016, nr. 2, pp. 181-182.

³⁰ Simion Toma, Gheorghe Tudorache, *op. cit.*, p. 14.

³¹ *Membrii Academiei...*, *op. cit.*, pp. 161-162.

³² Teodor Furdui, Gheorghe Duca, Distins savant în fiziologia plantelor. Academicianul Gheorghe Șișcanu la 85 de ani. În: *Akadosmos*, 2017, nr. 2, p. 180.

³³ Larisa Andronic, Svetlana Smerea, Eugenia Cotenco, *op. cit.*, p. 8.

³⁴ Teodor Furdui, Gheorghe Duca, Distins om de știință în domeniul fiziologiei și biochimiei plantelor: mem. cor. al AȘM. Nicolae Balaure la 70 de ani. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2009, nr. 2, pp. 160-161.

a fost studiat traficul verosimil intracelular al biosintezei, translocării și localizării compușilor fenolici și proteinelor (B. Matienko, E. Zagorceanu, E. Maximov, L. Artiimov ș.a.)³⁵.

Cercetări academice sistematice și multilaterale în domeniul geneticii și ameliorării plantelor au fost organizate începând cu anul 1957, odată cu crearea Laboratorului de Genetică al Institutului de Biologie al Filialei Moldovenești a AȘ URSS și Secției de Genetică a Plantelor în cadrul Academiei de Științe a RSSM (1961). În această perioadă, direcțiile de studiu cuprindeau colectarea resurselor genetice locale și crearea materialului inițial de ameliorare (consangvinizare, biologia polenizării, transformarea direcționată prin „educare” ș.a.)³⁶. Fondatorul a fost academicianul Anatoli Kovarski (24.01.1904, s. Popovka, reg. Cernigov, Ucraina – 30.01.1974, Chișinău). Din 1944 până la sfârșitul vieții, conduce Catedra de Ameliorare și Producere a Semințelor a Institutului Agricol din Chișinău, fiind, concomitent, șef al Secției de Genetică a Plantelor a AȘM (1957-1974). Prin cercetările și experimentele sale, a pus bazele științifice ale ameliorării și producerii semințelor hibride de porumb. Din soiul local de porumb (Moldovenesc oranj) a fost descoperită o sursă nouă de androsterilitate citoplasmică, care a devenit cunoscută ulterior sub denumirea de tip Moldovenesc de androsterilitate (M)³⁷. Împreună cu subalternii săi, a creat o colecție genetică de specii tradiționale pentru Moldova (grâu, porumb, fasole, mazăre, mei, sorg, năut) și de specii noi (arahide, maș, vigna). De menționat că unele soiuri nu și-au găsit implementare, fiind studiate de generațiile ulterioare de geneticieni. A inițiat investigații în domeniul citoembriologiei și mutagenezei induse³⁸.

În perioada anilor 1974-1991, membrul corespondent al AȘM Natalia Balașova a fondat școala științifică în domeniile imunogeneticii și ameliorării gametice a plantelor legumicole: au fost studiate interrelațiile și interacțiunile rezistenței orizontale și verticale a plantelor față de patogeni cu capacitate generală și specifică de adaptare, au fost stabilite legități ale microevoluției fitopatogenilor – inductorilor fuzariozei pe fondaluri infecțioase în populațiile de soia și triticale. Sub îndrumarea ei, a fost elaborată o nouă direcție științifică în ameliorare, având la bază principiul fenomenului de rezistență la fitopatogeni ca o componentă a rezistenței generale nespecifice, parte a potențialului adaptiv al plantelor, determinat de evoluție³⁹.

³⁵ Simion Toma, Gheorghe Tudorache, *op. cit.*, p. 16.

³⁶ Vasile Botnari, et al., Pagini din istoricul Institutului de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor al Academiei de Științe a Moldovei. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științele vieții*, 2016, nr. 1, p. 17.

³⁷ Andrei Palii, Academicianul Anatol Kovarski, ctitor al școlii naționale de geneticieni și amelioratori. În: *Akados*, 2014, nr. 1, p. 154.

³⁸ Iulia Malcoci, Ion Xenofontov, Academicianul Anatoli Kovarski, unul dintre fondatorii Academiei de Științe a RSS Moldovenești. În: *Akados*, 2019, nr. 1, p. 100.

³⁹ V. Botnari, et al., *op. cit.*, p. 17.

Din 1976 își începe activitatea științifică și organizatorică în cadrul Secției de Genetică a Plantelor academicianul Aleksandr Jucenko, în calitate de șef al Laboratorului de citogenetică, apoi genetică ecologică (1981). În a doua jumătate a anilor '70, acad. A. Jucenko a argumentat concepțiile de fond ale geneticii ecologice a plantelor de cultură, care au prezentat o bază teoretică vastă pentru fundamentarea cercetărilor în genetica și ameliorarea plantelor, confirmate prin instituirea Institutului de Genetică Ecologică în 1985, care, ulterior, ca urmare a mai multor proceduri de modificare, a fost reorganizat în Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor⁴⁰. Academicianul Aleksandr Jucenko (25.09.1935, or. Esentuki, Rusia – 01.06.2013, Moscova) timp de doi ani este vicepreședinte al Academiei de Științe a RSSM și, concomitent, academician-secretar al Secției de Biologie și Chimie (1976-1977); președinte al AȘ a RSSM (1977-1989) și, concomitent (din 1985), director al Institutului de Genetică Ecologică. Este fondatorul școlii științifice de genetică ecologică a plantelor de cultură⁴¹. Principalele lucrări ale acad. A. Jucenko sunt dedicate dezvoltării bazelor ecologice și genetice ale cultivării intensive a plantelor de cultură. A studiat complex adaptarea, recombinogeneza și agrobiocenoza plantelor de cultură⁴².

Academicianul Anatolie Jacotă (21.06.1941, s. Bădragii Noi, r-nul Edineț – 11.01.2010, Chișinău), cercetător științific (1970-1976), șef de grup și de laborator (1976-1984) la Institutul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor al AȘ a RSSM, director adjunct pentru probleme de știință la Institutul de Genetică Ecologică (1985-1990), apoi director (din 1990) al Institutului de Genetică, este fondatorul școlii științifice de genetică și genetică moleculară a rezistenței plantelor la factori abiotici⁴³. A. Jacotă a pus bazele în rezolvarea problemelor de evaluare a factorilor genetici implicați în diferențierea formelor parentale după caracterele cantitative; utilizarea marcherilor morfologici și biochimici în identificarea rezistenței plantelor la factori abiotici stresogeni. Aplicând aceste abordări, a formulat și a argumentat conceptul organizării și funcționării sistemului genetic integrat de rezistență al plantelor la factorii abiotici nefavorabili⁴⁴.

Direcțiile principale ale cercetărilor efectuate de angajații Institutului de Genetică Ecologică pe parcursul anilor 1985-1990 s-au fructificat cu: elaborarea bazelor teoretice și metodelor de extindere a spectrului variabilității genetice, în scopul ameliorării potențialului adaptiv al plantelor agricole, crearea, pe această bază, a noilor metode de selecție adaptivă; studierea naturii

⁴⁰ Larisa Andronic, Svetlana Smerea, Eugenia Cotenco, *op. cit.*, p. 5.

⁴¹ *Membrii Academiei...*, *op. cit.*, pp. 81-82.

⁴² Iulia Malcoci, Ion Valer Xenofontov, Academicianul Aleksandr Jucenko (1935–2013). Parcurs ideologic și profesional. În: *Acta Terrae Fogarasiensis*, Făgăraș, 2018, vol. 7, p. 415.

⁴³ *Membrii Academiei...*, *op. cit.*, p. 217.

⁴⁴ Larisa Andronic, Svetlana Smerea, Eugenia Cotenco, *op. cit.*, p. 5.

genetice a mecanismelor reacțiilor adaptive la nivel molecular, celular, de organism, populație, specie și biocenoză. O atenție deosebită s-a acordat problemei recombinogenezei, la care au contribuit direct 4 laboratoare: recombinogeneză indusă (ulterior laboratorul sistemelor F-R, acad. A. Jucenko), genetica populațiilor (dr. hab. A. Koroli), metode biologice de inducere ale variabilității (dr. V. Bujoreanu) și controlul ontogenetic al recombinogenezei (dr. V. Klimenko). Pentru realizarea sarcinilor de pionierat, au fost organizate noi subdiviziuni - laboratoarele de genetică fiziologică (acad. A. Jacotă), metode noi de ameliorare (dr. T. Balașov), metode distanțate de cercetare a agrocenozelor (dr. O. Voinov); au fost reorganizate laboratoarele de imunogenetică (m. cor. N. Balașova), climatologie (dr. hab. Z. Mișcenko), mutagenză (dr. hab. V. Lâsikov) și ecologia protozoarelor (dr. N. Danșin)⁴⁵.

Facultatea de Biologie a Universității de Stat din Chișinău (1947-1948) a fost formată din două catedre: Botanică și Zoologie. La 2 martie 1949 Facultatea a fost transformată în Facultatea de Biologie și Pedologie. Un sfert de secol (1946-1962), la cârma Catedrei Botanice s-a aflat fondatorul ei, renumit botanist, doctor habilitat în științe biologice Vladimir N. Andreev (1889, Astrahan, Rusia – 1962, Chișinău)⁴⁶, care a deținut și funcțiile de șef al Sectorului de Botanică al Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice (1947-1950), fondator, în 1951, împreună cu T. Gheideman, al Ierbarului Grădinii Botanice și șef al acestei colecții (1951-1961)⁴⁷. În anii '50, la Catedră Botanică au activat: doctorii conferențieri T. Popova, N. Davâdova, N. Smirnova-Garaeva, asistenții E. Nica și I. Jalicova. În anii '60, Catedra a fost condusă de doctor conferențiar V. N. Kononov, iar din anul 1972 până în anii 2000, șef al Catedrei a fost savantul distins în domeniul algologiei, membrul corespondent Vasile Șalaru (26 septembrie 1934, s. Văratice, jud. Bălți, azi r-nul Râșcani – 16 mai 2016, Chișinău), fondatorul Laboratorului de Cercetări Științifice „Algologie” (1978), care astăzi îi poartă numele și al școlii științifice de algologie din Republica Moldova. Activitatea științifică se axează pe studierea algoflorei bazinelor acvatice din Moldova, acordând o deosebită atenție fitoplanctonului⁴⁸.

Catedra Zoologie a Universității de Stat din Chișinău a fost fondată și condusă de către doctorul conferențiar, entomologul Zinaida Sergheeva. În 1951, la invitația ministrului învățământului A. Lazarev, se transferă în Moldova profesorul universitar, biologul Viktor S. Cepurnov, care devine rector al Uni-

⁴⁵ V. Botnari, et al., *op. cit.*, pp. 17-18.

⁴⁶ П.А. Обух, et al., *Владимир Николаевич Андреев (1889-1962): К 100-летию со дня рождения // Теоретические и прикладные аспекты изучения флоры Молдавии: (Материалы Респ. науч. конф., 11-13 мая 1989 г.)*, Кишинев, 1989, с. 3.

⁴⁷ Elena Tofan-Dorofeev, Olga Ionița, Herbarul Grădinii Botanice Naționale (Institut) „Alexandru Ciubotaru”. În: *Journal of Botany*, 2019, vol. 11, nr. 2, p. 97.

⁴⁸ *Membrii Academiei..., op. cit.*, pp. 261-262.

versității de Stat din Chișinău (1951-1962) și conduce, concomitent, Catedra Zoologie⁴⁹. Din 1963 până în 1973, Catedra Zoologie a fost condusă de către doctorul habilitat în științe biologice, specialistul în hidrobiologie și ihtiologie, absolvent al Universității Heidelberg Valentin L. Grimalski. El a fondat o stațiune de cercetări științifice în domeniul pisciculturii, a activat ca profesor și la Institutul Agricol, este autorul multor lucrări în domeniul hidrobiologiei și pisciculturii, și-a creat propria școală științifică, ai cărei reprezentanți sunt: S. Tiutiunic, O. Krivțova, I. Toderas, I. Melian, I. Dediu⁵⁰. A treia perioadă din istoria Catedrei Zoologie (1973-1987) este asociată cu numele doctorului habilitat Mina N. Lozanu. Sub conducerea lui M. Lozanu au apărut noi domenii de cercetare – teriologie (prof. M. Lozanu), ecotoxicologie (prof. I. Dediu)⁵¹. Cercetările Catedrei de Zoologie includ domeniile: ihtiofauna și zooplanctonul în bazinele acvatice dintre Dunăre și Nistru; amfibiile, reptiliile, păsările și entomofauna Moldovei.

Membrul corespondent Ion Dediu (24.06.1934, s. Rediu Mare, jud. Soroca, azi r-nul Dondușeni – 04.11.2019, Chișinău), în perioada 1971-1990, este conferențiar, profesor, decan al Facultății de Biologie și Pedologie, a fondat Catedra Interuniversitară de Ecologie și Protecție a Mediului a USM (1988), Institutul Național de Ecologie (1990) și o școală ecologică națională, în cadrul căreia a deschis noi direcții în știință: biogeografia ecologică a bazinelor continentale, ecotoxicologia acvatică, ecologia politică. A descoperit și a formulat legea (principiul) excluderii reciproce a complexelor biotice de diferită origine zoogeografică⁵².

În anii '40–'50 au fost create catedrele Universității de Stat din Chișinău: Fiziologia Animalelor, ulterior Fiziologia Umană și Animală (șef dr. habilitat în medicină I. Vul), Fiziologia și Biochimia Plantelor (șef conferențiar V. Klimenko), Entomologie și Fitopatologie Aplicativă (șef lector superior I. Kataev). În anul 1955, Universitatea dispunea de o Stațiune biologică și un Muzeu de zoologie „Leo Berg”.

Cercetările în domeniul fiziologiei plantelor în cadrul Universității de Stat din Chișinău au fost inițiate de profesorul D. A. Șutov (1889–1957), fondatorul Catedrei Fiziologia și Biochimia Plantelor. Direcția științifică de bază a Catedrei a devenit studierea chimiei albuminelor vegetale. Cercetările sub conducerea membrului corespondent Vasili Klimenko (04.04.1906, s. Golubavki, reg. Dnepropetrovsk, Ucraina – 23.03.1978, Chișinău), șef al Catedrei

⁴⁹ Л.В. Чепурнова, *История возникновения, расцвета и преобразований Кафедры зоологии Молдавского государственного университета // Academician Leo Berg – 145: Collection of Sci. Art.*, Бендер, 2021, с. 60-61.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 63.

⁵¹ Gheorghe Rusnac, Valeriu Cozma, Mina Lozanu – savant, pedagog și filosof al științei. În: *Anale științifice. Ser. Științe chimico-biologice*, Chișinău, CEP USM, 2000. p. 13.

⁵² *Membrii Academiei..., op. cit.*, p. 184.

(1950-1978) și decan al Facultății de Biologie și Pedologie (1950-1957), au fost axate pe caracteristicile fiziologice și biochimice ale proteinelor de rezervă ale semințelor plantelor cultivate, pe mecanismele de mobilizare a lor în procesul de germinare a semințelor⁵³. V. Klimenko a contribuit la crearea laboratoarelor de cercetări științifice: LCS „Chimia Proteinelor” (1956) și LCS „Biochimia Plantelor Eterouleiuse” (1960)⁵⁴. O contribuție substanțială la dezvoltarea științelor biologice au avut-o cercetătorii Catedrei: Iosif A. Vaintraub (1929-2005), fondatorul școlii în domeniul metabolismului proteinelor de rezervă ale semințelor⁵⁵, Valeriu Movileanu-Ilvițchi, genetician, fondator a două direcții noi de cercetare în mutagenza indusă – antimutagenza și mutagenza dirijată⁵⁶ ș.a.

La realizarea cercetărilor în domeniul activității nervoase superioare, neuro-endocrinologiei și homologiei în cadrul Catedrei Fiziologia Umană și Animală a Universității de Stat din Chișinău au contribuit: I. Vul, M. Cahana, G. Nica, V. Lupașcu, N. Muzlaeva, A. Robu, A. Crivoi, E. Palade.

Academicianul Boris Melnic (11.02.1928, s. Briceni – 27.04.2012, Chișinău), rector al USM (1974-1992), vine în fruntea Catedrei în 1968 și o conduce timp de 30 de ani. A fondat o școală științifică în domeniul neuroendocrinologiei și homologiei cu domeniul de cercetare: formarea reacțiilor adaptative protectoare și sporirea dirijată a rezistenței organismului; studierea problemelor relațiilor hipotalamo-endocrine în diferite stări ale organismului. În anii '70–'80, Catedra Fiziologia Umană și Animală devine un centru important de cercetare complexă a hormonului hipofizar melanotropina⁵⁷.

Membrul corespondent Dmitri Verderevski (8.07.1904, Tașkent, Uzbekistan – 30.10.1974, Chișinău), șef al Catedrei de Protecție a Plantelor a Institutului Agricol din Chișinău (1944-1946, 1952-1974), a exercitat și funcțiile de profesor, șef al Catedrei de Fitopatologie a Universității de Stat din Chișinău (1949-1951), este fondator al școlii științifice de fitopatologie, fitoimunologie și fitovirusologie. S-a remarcat prin cercetări fundamentale și experimentale în domeniile selecției soiurilor rezistente la boli și dăunători, protecției plantelor cultivate; a elaborat teoria evoluției parazitismului la microorganisme și bazele teoriei generale a imunității antimicrobiene a plantelor⁵⁸.

⁵³ *Ibidem*, pp. 219-220.

⁵⁴ *Istoria Universității de Stat din Moldova*. Coord. Ion Eremia. Chișinău, CEP USM, 2016, p. 188.

⁵⁵ М.В. Дука, В.С. Гудумак, А.Д. Шутов, Профессор Иосиф Александрович Вайнтрауб (1929-2005), în: *Studia Universitatis. Ser. Științe ale Naturii*, 2009, nr. 1, p. 218

⁵⁶ Svetlana (Luminița) Ilvițchi, Omagiu la 90 de ani profesorului universitar și savantului genetician Valeriu Movileanu-Ilvițchi de la Facultatea de Biologie a Universității de Stat din Chișinău. În: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*: Conferință științifică internațională, ed. a 4-a, Iași-Chișinău, 28-29 sept. 2021, Chișinău, 2021, p. 301.

⁵⁷ Constantin Manolache, Daniela Hădîrca, Academicianul Boris Melnic, părintele fiziologiei naționale. În: *Enciclopedia*, 2015, nr. 1, p. 31.

⁵⁸ *Membrii Academiei...*, op. cit., p. 280.

Institutul Pedagogic de Stat „T. G. Șevcenko” din Tiraspol este o instituție recunoscută în învățământul universitar și în sfera de cercetare, în special în domeniul științelor naturii. Catedra de Zoologie a fost una dintre primele catedre ale Facultății de Biologie și Chimie, înființată în anul 1931. Pe parcursul activității, Catedra a fost tutelată de: A. Mariț, A. Perevalov, Ia. Kolomeichenko, E. Panas, D. Veliksar, L. Popa, V. Bolocan, P. Pulbure. În perioada anilor 1953-1960, cercetările zoologice au avut ca obiectiv studierea biodiversității entomofaunei (F. Hazanjieva), ornitofaunei (I. Ganea) și mamiferelor (A. Perevalov). În anii '60 au fost determinate două direcții principale în studiul lumii animale: colectarea și prelucrarea materialului entomologic (L. Borodina) și cercetările în domeniul hidrobiologiei (S. Antonovici, L. Popa, T. Gontea, M. Sârghii, V. Burla, I. Lavric, N. Karimova). Din 1964, la catedra a apărut o nouă direcție de cercetare – studierea diversității herpetofaunistice (V. Tofan, A. Perevalov). În paralel cu activitățile de cercetare, personalul catedrei a fost implicat în elaborarea metodelor de predare a zoologiei în învățământul general și superior (L. Popa, L. Borodina, T. Gontea, S. Antonovici). Catedra de Zoologie a contribuit la organizarea, în anul 1970, a primei conferințe republicane „Фауна Молдавии и ее охрана” (Fauna Moldovei și protecția ei)⁵⁹.

Catedra de Botanică a fost fondată în anul 1954, odată cu transferarea Facultății de Științe Naturale și Geografie a Institutului Pedagogic din Chișinău la Tiraspol. În fruntea Catedrei a fost numit doctorul în biologie Boris Matienko (1955-1959). În anul 1963, șef al Catedrei devine dr. Petru Tarhon. La Stațiunea biologică a Institutului, el a fondat o pepinieră și un dendrariu, care enumeră circa 400 de specii de plante arborescente de diferită proveniență geografică. Mai târziu, odată cu transferarea la Universitatea de Stat din Moldova, el creează încă o pepinieră și un dendrariu pe teritoriul Stațiunii biologice a USM, care număra peste 300 de specii de pe toate continentele. Pe bună dreptate, P. Tarhon este considerat ca fondator și promotor al unei direcții noi în introducerea plantelor – Ecofizologia vegetală introductivă⁶⁰. În anii '50–'60, colaboratorii Catedrei efectuează cercetări în domeniul anatomiei și morfologiei fructelor de *Cucurbitaceae* (B. Matienko), morfologiei și embriologiei ricinului și cânepei (V. Șubernetchi), citologiei porumbului și hibridizării vegetative a diferitor soiuri de plante din familia *Solanaceae* (S. Ivannikov), geobotanicii, dendrologiei și

⁵⁹ Л.Л. Попа, М.С. Бурнашев, *Некоторые итоги и перспективы развития фаунистических исследований в Тираспольском государственном педагогическом институте им. Т. Г. Шевченко и Кишиневском государственном университете им. В. И. Ленина*. В: *Фауна Молдавии и ее охрана*: материалы докл. первой респ. межвуз. науч.-практ. конф., Кишинев, 1970, с. 3-4.

⁶⁰ Vasile Grati, Unele aspecte ale activității catedrei de Botanică a Institutului Pedagogic de Stat „Taras G. Șevcenko” din Tiraspol în perioada anilor 1954-1991. În: *Instruire prin cercetare pentru o societate prosperă*: Conferință științifico-practică, 21-22 mar. 2020, Chișinău, 2020, vol. 1, pp. 18, 20-21.

introducției noilor specii de plante (Gh. Simonov, Ia. Bumbu, A. Vainștein, P. Tarhon), biologiei și ecologiei a plantelor (P. Crăciun)⁶¹.

După proclamarea independenței și suveranității Republicii Moldova, la etapa actuală, cercetătorii care activează în domeniile științelor biologice academice și universitare răspund adecvat, la scară națională, conform tradițiilor, la provocările timpului și solicitările societății, dar și întreprind pași siguri de integrare în spațiul unic european de cercetare și cel regional, se afirmă și promovează realizările științifice pe arena internațională.

Evolution of biological sciences in the Moldovan SSR (1947-1991): chronological synthesis

Institutionalization of academic and university biological sciences in the Moldovan SSR had started 75 years ago. They have been evolving within the Department of Botany and the Department of Zoology of the Moldovan Base of the USSR Academy of Sciences (1947), as well as the Faculty of Biology of Chisinau State University (1947). After the Base was transformed into the Moldovan Branch of the USSR Academy of Sciences, biological sciences were developing in the Institute of Biology, the Microbiology Section and the Botanical Garden Institute. Once the Academy of Sciences of Moldovan SSR was established (1961), new academic institutions have been created: Institute of Zoology, Institute of Physiology and Biochemistry of Plants, Section of Plant Genetics. Scientific schools were founded in the field of genetics and melioration (academician A. Kovarski), parasitology (academician A. Spasski), hydrobiology (academician M. Iaroșenko), ornithology (academician I. Ganea), mycology and phytopathology (academician I. Popușoi), fodder plants biology (academician M. Lupașcu), cytoembryology (academician A. Ciubotaru), stress physiology (academician T. Furdul), cellular and vegetal tissue biology (academic. B. Matienco), etc.

Keywords: history of science, biological sciences, Academy of Sciences of Moldova, Moldova State University, Tiraspol State University.

Constantin MANOLACHE
doctor habilitat, conferențiar universitar
Directorul Bibliotecii (Institut) „Andrei Lupan”
e-mail: manolache53@mail.ru
ID ORCID: 0000-0001-6871-3005

⁶¹ Е.А. Нирка, Развитие естественно-географического факультета за 30 лет. В: Вторая научная конференция молодых ученых Тираспольского педагогического института им. Т. Г. Шевченко (Естественно-географический факультет): Тез., Кишинев, 1960, с. 5.

PROFILUL UNUI ISTORIC-PROPAGANDIST DIN R(A)SS MOLDOVENEASCĂ: VASILI M. SENCHEVICI (1905–1954)

După anexarea Basarabiei de către URSS, la 28 iunie 1940, prerogativele organelor de administrație din RASSM au fost extinse și asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Până la crearea RSS Moldovenești, la 2 august 1940, în cadrul întregii Basarabii, apoi după această dată, până la alegerile din ianuarie 1941 în Sovietul Suprem al RSSM, în componența republicii nou-formate, organele de partid și de stat din fosta RASSM au condus întreaga viață politică, economică și culturală din teritoriul ocupat, continuând și după această dată, precum și în perioada postbelică, să-și păstreze dominația sau influența decisivă a cadrelor organelor de stat și de partid, formate în autonomia din stânga Nistrului.

Această politică era promovată de conducerea URSS, care urmărea scopul de a unifica, prin măsuri represive și propagandistice, societatea de pe ambele maluri ale Nistrului, realizând dezideratul „reunificării poporului moldovenesc”, contramandând orice manifestare a românismului în acest spațiu și străduindu-se să justifice pe plan internațional actul anexionist.

Printre cadrele de încredere, delegate de la Tiraspol la Chișinău în scopul de a organiza o activitate propagandistică, utilizând o istorie falsificată a relațiilor moldo-ruse și moldo-sovietice, se afla și tânărul comunist, absolvent al Institutului Pedagogic din Tiraspol, Vasili Marcovici Senchevici.

V.M. Senchevici, ucrainean, s-a născut în 1905 în s. Hârjău (Erjivo), țin. Balta, gub. Podolsk, Imperiul Rus, într-o familie de țărani săraci. Tata a murit în anul 1911, situație ce l-a impus să lucreze de la o vârstă fragedă. Așa cum notează în autobiografie, inițial a lucrat la oameni înstăriți (chiaburi), apoi la Combinatul de Zahăr din Râbnița în anii 1915–1922¹. În 1920, a fost acceptat în rândurile comsomolului, iar din august 1926 – în Partidul Comunist².

În anul 1922, a fost admis la Școala Agricolă din Balta (specialitatea: cereale), instituție abandonată din considerente de sănătate. În anii 1924–

¹ Combinatul de Zahăr din Râbnița, Uzina de Alcool din Ananiev și Uzina de Spirt din Pisarev au fost considerate întreprinderi de importanță unională. Așa cum demonstrează cercetările realizate de Alexandru Leșanu, pentru sovietici miza Combinatului de Zahăr de la Râbnița nu a fost una economică, ci una socială. De fapt, muncitorii erau țărani sezonieri... Vezi: Alexandru Leșanu, *A sweet history in bitter times: refining sugar in the Transnistrian borderlands (1898–2015)*. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of George Mason University in Partial Fulfillment of The Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy History, George Mason University Fairfax, VA, 2015, pp. 48-84.

² Dosarul personal al conferențiarului universitar (docent) interimar Vasili Marcovici Senchevici. Arhiva Universității de Stat din Moldova (infra: AUSM), Fond (F.) 1, inventar (inv.) 5, dosar (d.) 191, 109 file (f).

1926, a activat în organizații comsomoliste. Între timp, a studiat la Școala de Partid de gradul II din Odesa (1926–1928), în calitate de propagandist, și a frecventat cursurile pedagogice din acest oraș. Începând cu anul 1928, a fost implicat în diverse activități pedagogice. A lucrat în școli medii în calitate de învățător de discipline socio-economice („Istoria”, „Economia politică”) și într-o instituție administrativă a învățământului public din RASSM. Între 1935 și 1938, a studiat la Facultatea de Istorie a Institutul Pedagogic Moldovenesc din Tiraspol „T.G. Șevcenko”. A absolvit Institutul cu diplomă de mențiune, obținând calificarea de „învățător de istorie în școala medie”. În anul de studiu 1937–1938, a lucrat în calitate de lector la disciplina „Istoria Popoarelor URSS” la Institutul Pedagogic. Începând cu anul 1939, a activat și la Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în Istorie, Economie, Limbă și Literatură de pe lângă Sovietul Comisarilor Poporului. În 1940, Institutul a fost transferat la Chișinău, V.M. Senchevici fiind numit director al acestuia în august al aceluiași an.

Din cele expuse, constatăm că V.M. Senchevici, în anul 1938, anul absolvirii Institutului Pedagogic din Tiraspol, era, concomitent, lector și student la institutul respectiv. Această neconcordanță, la prima vedere, se datora unor evenimente tragice din viața societății de pe malul stâng al Nistrului. Ca și în întreaga Uniunea Sovietică, anul 1937 fusese marcat prin represalii în masă, care au cuprins toate categoriile sociale. În RASSM la aceste represalii general-unionale s-au mai adăugat și unele cu caracter local – „luptători cu românizarea”.

Este cunoscut faptul că în anul 1932, cu aprobarea lui Stalin, în RASSM, ca și în unele republici unionale, a fost introdus alfabetul latin, prezentat drept un gest al solidarității cu mișcarea revoluționară internațională³. În RASSM promotorii direcți ai alfabetului latin și ai introducerii în învățământ a gramaticii limbii române, numite aici „moldovenească”, erau revoluționari emigranți din Basarabia și din alte părți ale României.

În 1937, Stalin își modifică atitudinea față de alfabetul latin din unele republici unionale, precum și din RASSM, văzând în această inovație o manifestare a îndepărtării de unitatea „poporului sovietic”, ceea ce, în realitate, contrazicea cursul politic șovin de rusificare, promovat de conducerea de la Moscova, numit „prietenia popoarelor, în frunte cu marele popor rus”. Drept urmare, adepții alfabetului latin au fost declarați „dușmani ai poporului” și supuși represiunilor.

³ Între 2 februarie 1932 și 1 iunie 1938, în perimetrul modificării priorităților politice sovietice, în regiune s-a scris în limba română pe baza alfabetului latin. Potrivit cercetătorului Ion Șișcanu, „și grafia latină urma să servească drept unealtă în scopul extinderii revoluției socialiste mondiale”. Ion Șișcanu, *Latinizarea în URSS: context, obiective și acțiune, 1918–1940*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3-4 (88), 2011, p. 72.

În RASSM, printre cei excluși din partid și arestați, alături de persoane aflate în înalte posturi de conducere – de partid și de stat, în frunte cu G.I. Starâi, președinte al Sovietului Comisarilor Poporului, se aflau și o serie de cadre didactice din învățământul superior: A.N. Pohinin, directorul Institutului Pedagogic din Tiraspol, profesorul A. Dâmbul de la Catedra de „limbă moldovenească” de la același institut și mulți alții⁴. Drept urmare, Institutul Pedagogic s-a pomenit cu un mare deficit de cadre didactice. S-a recurs la angajarea studenților din ultimul an de studii în calitate de lectori. Ei predau studenților din primii ani și, concomitent, frecventau lecțiile la ultimul an, predate de puținii pedagogi rămași. Printre studenții-lectori se afla și V. Senchevici, care la absolvire, după cum am menționat *supra*, a fost repartizat în calitate de cercetător științific.

Deși unii absolvenți din această generație ulterior s-au bucurat de cariere de succes, lipsa unei baze temeinice profesionale le-a marcat toată activitatea de mai departe. Printre aceștia erau și V. Senchevici.

În 1941, în contextul operațiilor militare de pe frontul germano-sovietic, Institutul a fost evacuat în or. Buguruslan, regiunea Orenburg, iar în octombrie 1944 revine la Chișinău⁵. Institutul elaborează și adoptă anual planuri pentru activitatea de cercetare. În timpul războiului însă, aceste planuri nu au fost realizate, subiectele și termenele de cercetare fiind transferate de la un an la altul. Ca urmare, Institutul, în timpul existenței sale, nu a realizat produse finite, cu excepția unor broșuri cu caracter propagandistic publicate și a câtorva lucrări de volum mic, care erau pregătite pentru publicare: „Schite despre trecutul moldovenesc”, „Limba moldovenească este limba poporului moldovenesc”, „Moldova în marea familie a republicilor URSS”⁶.

Tot la Buguruslan, V.M. Senchevici, începând cu anul 1942, a activat în calitate de lector la Catedra de istorie a URSS a Institutului Pedagogic din Chișinău, fiind și șeful Catedrei de marxism-leninism la această instituție. Într-o notă informativă din noiembrie–decembrie 1943 a Comisiei CC al PC (b) al Moldovei privind rezultatele verificării activității didactice și politice de partid a Institutului Pedagogic, erau aduse critici aspre referitoare la susținerea de către studenți a examenelor la disciplina „Bazele marxism-leninismului”. Răspunsurile din bilete la această disciplină erau cunoscute de către studenți, situație facilitată de însuși șeful catedrei V.M. Senchevici. În

⁴ Demir Dagnev, Ion Jarcuțchi, Ion Chritoagă, Elena Negru, *Din istoria Transnistriei (în contextul istoriei naționale)*, Chișinău, Civitas, 2001, pp. 182-183.

⁵ Demir Dagnev, Constantin Manolache, Ion Valer Xenofontov, *Academia de Științe a Moldovei: evoluție, instituționalizare, personalități (1946–1961–2021). Album enciclopedic*, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2021, p. 29.

⁶ Arhiva Organizațiilor Social-politice din Republica Moldova (infra: AOSPRM), F. 51, inv. 51-5, d. 539, ff. 2-3.

consecință, chiar și cei mai slabi studenți au promovat examenul⁷. La fel, era învinuit că i-a examinat pe studenți în „limba moldovenească”, el însuși fiind un slab cunoscător al acestei limbi⁸. Drept urmare, printr-o decizie a comisarului poporului pentru învățământ al RSSM, examenele au fost anulate și transferate pentru susținere în sesiunea din iarnă. Comisia urma să fie constituită din V.M. Senchevici și din alți doi lectori⁹. În noiembrie 1943, V.M. Senchevici atenționa asupra faptului că la Institut „bântuie limba română” și că studenții nu doresc să „asimileze limba moldovenească... și, dacă el ar fi comisar norodnic pentru învățământ în Moldova, atunci nu ar permite la niciun student să revină în Moldova”¹⁰. Aceste abordări, lipsite de tact, au fost în vizorul autorităților care i-au aplicat o mustrare¹¹.

După revenirea Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în Istorie, Economie, Limbă și Literatură, condus de V.M. Senchevici, la Chișinău, au fost fixate următoarele direcții de activitate: studierea istoriei „poporului moldovenesc”; studiul istoriei și dialectologiei „limbii moldovenești” și a întregului patrimoniu literar; studierea folclorului și etnografiei „poporului moldovenesc”. Pe baza acestor sarcini, Institutul a fost organizat în trei secțiuni: istorie, economie și secția de limbă și literatură. La începutul activității se constata o penurie cantitativă și calitativă de cadre calificate¹². La 11 mai 1945, în cadrul Institutului erau angajați 18 cercetători, inclusiv 2 persoane cu normă parțială, care locuiau în afara RSS Moldovenești. În ceea ce privește gradele și titlurile științifice acestea se prezentau în felul următor: 1 doctor (habilitat) (care a activat în afara Moldovei), 1 doctor în științe, 1 conferențiar (docent), 9 cercetători științifici superiori și 3 cercetători științifici inferiori. După apartenența la partid: 4 erau membri ai PCUS (b) și un membru al organizației Comosomoliste. După naționalitate: ruși – 3 persoane, ucraineni – 3, moldoveni – 4, evrei – 6. Din componența cercetătorilor, 10 persoane aveau studii realizate în instituții de învățământ din România. Majoritatea acestora și-au început activitatea științifică după anexarea Basarabiei de către URSS, în 1940, iar înainte de aceasta au lucrat în diverse instituții, având diferite funcții. Se semnală faptul că două persoane „au rămas în teritoriul ocupat”, ceea ce, din perspectiva sovieticilor, prezenta mari suspiciuni. Personalul științific disponibil din punct de vedere cantitativ nu satisfăcea necesitățile Institutului, din perspectiva calificării și a lipsei de experiență, „în plan politic” 2/3 nu cunoșteau metodologia marxist-leninistă și erau „abia la

⁷ Liliana Rotaru (ed.), *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM: studiu, documente și materiale*, Chișinău, Lexon-Prim, 2021, doc. 67, p. 128.

⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 144, ff. 26-27.

⁹ Liliana Rotaru (ed.), *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM...*, doc. 69, pp. 140-141.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 67, p. 132.

¹¹ *Ibidem*, doc. 73, p. 147.

¹² AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 224, f. 48.

început de studiere a clasicilor marxism-leninismului”¹³. În cadrul instituției activau istorici și filologi pregătiți în instituțiile de învățământ din RASSM și în alte centre de învățământ superior din URSS (I. Ceban, V.M. Senchevici, I. Grosul ș.a.), precum și unii cercetători care au studiat în universitățile din România (N. Corlăteanu, E. Russev, Gh. Bogaci, A. Kidel ș.a.). Din perspectiva asigurării materiale, mai mulți angajați nu dispuneau de fond locativ¹⁴.

În primăvara anului 1945, V.M. Senchevici, inclus în componența unei comisii guvernamentale, a realizat o deplasare în România, unde „cu multă greutate a căutat și restituit bunuri culturale duse de cotropitorii Moldovei”. Drept urmare, Guvernul României a restituit biblioteca științifică (200 000 de titluri de volume), materialele Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, 20 de vagoane de documente de arhivă și alte bunuri materiale. În afară de aceasta, V.M. Senchevici își atribuia faptul că a depistat monumentele lui Ștefan cel Mare și Vasile Lupu în proximitatea unei păduri de lângă Craiova, considerent ce putea să escaladeze „într-un conflict internațional”¹⁵.

Dacă înainte de război Institutul avea o bibliotecă mare, formată din 1 200 000 de volume de cărți, atunci după conflația mondială dispunea de un fond de carte însumat la 50 000 de volume, acesta fiind insuficient pentru activitatea cotidiană de cercetare. Cărțile nu erau clasificate, stăteau în grămezi pe podea, în diferite birouri. Nu existau rafturi. Acest lucru făcea imposibilă utilizarea fondului de carte științifică, cu atât mai mult, nu exista un registru de evidență a acestora, ceea ce putea genera sustrageri de carte. Institutul era dotat cu literatură periodică.

Clădirea Institutului este într-o stare satisfăcătoare, însă birourile și holul erau complet nemobilate. Existau doar câteva mese defecte și 10 scaune. Din mobilierul sosit în republică, Sovietul Comisarilor Norodnici din RSSM nu a alocat nimic centrului științific¹⁶.

Institutul devine ținta criticilor autorităților republicane, ce constată faptul că era unul slab pregătit din punct de vedere ideologic, cu o criză de cadre, cu o asigurare logistică insuficientă etc. În profilul perioadei, se constată că Institutul era tot mai mult „încorsetat” de spiritul propagandistic al epocii. Pentru a atenua aceste critici, directorul Institutului l-a invitat, la 9 noiembrie 1945, pe S.V. Țaranov, secretar pentru propagandă al CC al PC(b)M, pentru a deveni membru al Consiliului științific al instituției¹⁷.

În virtutea funcției pe care o deținea, la 27 aprilie 1945, V.M. Senchevici a fost numit în calitate de președinte al Comitetului de organizare a Casei oamenilor de știință din Moldova. Drept membri au fost nominalizați B. Rudi,

¹³ *Ibidem*, inv. 51-5, d. 539, ff. 1-2.

¹⁴ *Ibidem*, inv. 4, d. 193, ff. 43-45.

¹⁵ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 4; AOSPRM, F. 51, inv. 3, dos. 32, ff. 115-122.

¹⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 51-5, d. 539, ff. 2-3.

¹⁷ *Ibidem*, inv. 3, d. 242, ff. 59-60.

laureat al Premiului Stalin, doctor (habilitat) în chimie, P. Gherasim, directorul Institutului Agricol, doctor în științe biologice, M. Pavlov, profesor de fizică, directorul Institutului Pedagogic, N. Frolov, doctor în economie, șeful Catedrei bazele marxism-leninismului de la Institutul Agricol¹⁸.

La 12 iunie 1946, V.M. Senchevici a participat la ședința de constituire a Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS¹⁹. În noua structură academică, la 29 iulie 1946, V.M. Senchevici a fost numit în calitate de director interimar al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, format din trei sectoare: istorie și arheologie, limbă și terminologie, literatură și folclor. Acesta era singurul institut pe lângă cele șapte sectoare (geologie, botanică, viticultură și pomicultură, pedologie, zoologie, energetic, economie și geografie) și Stația de seismologie²⁰. Cu alte cuvinte, constatăm că miza trecutului spațiului pruto-nistean, a identității naționale și lingvistice era una prioritară pentru autoritățile sovietice.

În cadrul adunării de partid, consacrate bilanțurilor plenarei a 8-a a CC a PC(b)M din anul 1946, s-a dispus ca, în termeni fixați, „comuniștii-istorici N. Narțov și V.M. Senchevici să pregătească programa la istoria Moldovei – până la 1 noiembrie 1946 și îndrumările metodice pentru instituțiile de învățământ superior – până la 1 decembrie 1946”²¹. Ulterior, la 26 noiembrie 1947, V.M. Senchevici și N. Narțov vor fi învinuiți că au elaborat aceste materiale în spiritul „prizonieratului istoriografiei burgheze”²².

La 18 august 1946, în ziarul „Moldova Socialistă” a fost publicat articolul „Cine împiedică lucrul științific?” în care erau aduse critici acerbe la adresa Institutului de Istorie, Limbă și Literatură. Se vorbea despre faptul că multe din activitățile științific-editoriale ale centrului cu caracter științific nu aveau finalitate, nu se publicau materiale sau acestea erau tergiversate din cauza directorului Institutului, care „era indiferent față de dezvoltarea științei și culturii în Moldova”. Totodată, erau aduse învinuiri că lui N. Berezneacov nu i s-a oferit hârtie pentru a tipări la mașina de scris lucrarea „Sălbătăcia ocupanților fasciști în Moldova”. La 5 septembrie 1946, directorul V.M. Senchevici a răspuns cu o replică pe marginea publicației, venind cu o declarație în adresa secretarului CC al PC(b)M, N.G. Coval și președintelui Sovietului de Miniștri al RSSM G.I. Rudi. Directorul Institutului afirma că a purces la restabilirea organizației, nefiind asistat de un ajutor în domeniul gospodăriei, fără un adjunct în domeniul științei și „fără niciun ajutor din partea organizațiilor de partid și celor sovietice (*sic!*)”. Tensiunile din cadrul Institutului erau puse pe seama unor cercetători intruși lucrului științific. „Unii colaboratori

¹⁸ *Ibidem*, d.16, ff. 239-240.

¹⁹ *Ibidem*, inv. 4, d. 19, ff. 260-262.

²⁰ *Ibidem*, d. 193, ff. 37-42.

²¹ *Ibidem*, d. 527, f. 58; inv. 1-5, d. 39, ff. 9-25

²² Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. P-2848, inv. 10, d. 468, ff. 114-138.

ai Institutului mai mult se ocupă de bârfe și calomnii, decât de activitatea științifică. Ei transformă orice încercare de discuții științifice sau de critică științifică în motive de ceartă. Atmosfera calomnioasă este una toxică, prin afirmațiile că cineva le tergiversează publicarea lucrărilor, ei încearcă astfel să-și acopere propria ineficiență științifică. În această gâlceavă ei atrag din ce în ce mai mulți oameni”. Pentru a remedia atmosfera, se propunea consolidarea organizației de partid a Institutului prin delegarea a doi sau trei comuniști pentru a activa în cadrul organizației²³.

Un raport al Comitetului Orășenesc al PC(b)M din 23 octombrie 1946, semnat de V. Volcov, secretar de partid în domeniul propagandei, conține informații critice și denigratoare la adresa cercetătorilor institutului: N. Corlăteanu, G. Popovschi, M. Spatari, V. Lempert, T. Naghirneac, S. Stodulschi, Ghilmar, F. Porucic, A. Chidel. Se atenționa asupra faptului că toți membrii de partid lucrau sistematic pentru a-și avansa pregătirea ideologică: tovarășul Iacubanis studia lucrările lui Lenin pe probleme economice, tovarășul Cebanu studia lucrarea tovarășului Stalin „Marxismul și problema națională” și lucrările lui Lenin referitoare la probleme literare, iar tovarășul V.M. Senchevici studia lucrările lui Lenin și Stalin. Institutul era criticat pentru faptul că nu a întocmit o periodizare științifică a istoriei și a literaturii Moldovei, iar lucrările cu conținut istoric erau scrise în mod arbitrar. V.M. Senchevici era apreciat ca fiind foarte conservator în ceea ce privește activitatea de cercetare a Institutului, se exprima cu cuvinte denigratoare la adresa angajaților, nu se consultă cu nimeni și nu permitea altora să-și expună propriile viziuni. V.M. Senchevici a fost învinuit că „se comportă la Institut ca un «principe feudal», crezând că întreaga instituție trebuie să lucreze doar în beneficiul său. În doar 8 luni ale anului 1946, 20 000 de ruble au fost cheltuite pentru traduceri din moldovenește în rusă pentru nevoile sale personale, în timp ce, în același timp, fonduri modeste au fost alocate pentru alți angajați. Același lucru este valabil și pentru folosirea unei dactilografe, care lucrează aproape tot timpul pentru acesta”²⁴. În aparență, viața în cadrul Institutului pornise pe făgașul cerințelor înaintate de epocă. În raportul informativ din 6 noiembrie 1946, semnat de G.D. Smirnov, adjunctul responsabilului pentru cercetările arheologice în Moldova, și adresat lui V.M. Senchevici, se argumenta necesitatea luării de măsuri concrete în vederea sporirii nivelului cercetărilor arheologice în republică²⁵. Totuși intrigiile și tensiunile din colectiv nu conteneau. În cadrul ședinței Consiliului științific al Institutului din 10 noiembrie 1946, prezidate de V.M. Senchevici, secretar fiind E. Russev, s-a abordat subiectul „Informația președinte-

²³ AOSPRM, F. 51, inv. 3, dos. 32, ff. 115-122.

²⁴ *Ibidem*, inv. 5, d. 527, ff. 119-125.

²⁵ *Ibidem*, d. 527, ff. 141-142.

lui Comisiei CC al PC(b)M S.I. Afteniuc „Cu privire la rezultatele verificării activității Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice”. S-au discutat subiectele dublărilor de planificări ale temelor de cercetare, încărcarea planurilor tematice, retragerea din planificări a temelor necercetate până la capăt, s-a constatat faptul că personalul în cardul organizației lucra ineficient. Cadrele științifice urmau să fie pregătite la Moscova și Leningrad²⁶.

În raportul informativ din 14 noiembrie 1946, adresat lui N.G. Kovali, secretar al CC al PC(b)M, se menționa nivelul scăzut de pregătire a cadrelor științifice și lipsa unor lucrări științifice publicate de cercetătorii Institutului și se propunea eliberarea din funcție a directorului V.M. Senchevici și înlocuirea acestuia cu I.D. Ceban. Iacubanis, secretarul organizației de partid, și N.V. Berzencov erau propuși să fie transferați în sistemul de învățământ. Pe motive profesionale și politice urmau să fie eliberați S.M. Stodulschi, E.A. Naghirneac și B.D. Lempert²⁷. La 20 noiembrie 1946, activitatea Institutului a fost discutată la ședința Biroului CC al PC(b)M, unde s-a atenționat asupra lipsei unei atmosfere de creație în cadrul instituției de cercetare, fiind propus în calitate de director I.D. Ceban. V.M. Senchevici, prezent la ședință, a insistat asupra evaluării obiective a activității Institutului și a situației dificile depistate la Institut. Totodată, a ținut să accentueze: „Fără îndoială, mi-a fost greu să lucrez la Institut, pentru că am contactat cu astfel de oameni care, în primul rând, în orientarea lor științifică, au stat pe poziții pseudoștiințifice, cu care eu nu pot fi de acord și nu am fost niciodată de acord. Deși sunt acuzat că sunt implicat în atmosfera aceasta de ceartă, pot afirma un lucru: cu o asemenea atitudine nu mai pot rămâne la Institut și cer să fiu eliberat de obligațiile de director al Institutului. Sunt lipsit de sprijinul partidului la Institut, vorbesc de coloana vertebrală principală. Nu avem acum o organizație de partid reală”²⁸.

Cauzele neajunsurilor menționate de comisiile respective nu se refereau la esență – dificultatea colaborării dintre cadre cu o pregătire profesională diferită. După cum am menționat mai sus, o parte a colectivului era constituită din absolvenții Institutului Pedagogic din Tiraspol, cu o pregătire profesională precară, o altă parte au obținut studii de calitate în universitățile din România, dar aceștia nu însușiseră încă teoria marxist-leninistă, care avea la bază atitudinea de clasă. Ei nu cunoșteau metodologia cercetării în Institut, unde, ca și câțiva ani în urmă, activitatea lui se reducea la elaborarea unor broșuri ideologizate. Drept urmare, producția Institutului se reducea la întocmirea unor broșuri și articole de popularizare cu caracter propagandistic, calitatea lor provocând discuții contradictorii în colectiv. Ei nu cunoșteau metodologia de elaborare a lucrărilor științifice.

²⁶ *Ibidem*, d. 527, ff. 126-140.

²⁷ *Ibidem*, inv. 4, d. 25, ff. 300-311.

²⁸ *Ibidem*, ff. 217, 238.

Pe acest fundal tensionat, la 21 februarie 1947, M. Radul, director adjunct al Bazei Moldovenești al Academiei de Științe a URSS, a semnat ordinul de eliberare a lui V.M. Senchevici din funcția de director al Institutului și înlocuirea acestuia cu I.D. Ceban, începând cu data de 1 decembrie 1946. Din 22 februarie 1947, V.M. Senchevici a fost angajat în calitate de colaborator științific inferior în cadrul Institutului, cu un salariu de 900 de ruble²⁹. În vara anului 1947, V.M. Senchevici nota că, din cauza unor motive ce nu țineau neapărat de el, a fost nevoit să plece de la Institut³⁰.

Începând cu 1 septembrie 1947, V.M. Senchevici a fost angajat în calitate de lector superior la Catedra de marxism-leninism și la Catedra de istorie a popoarelor URSS la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău (ISC). Era titularul cursurilor „Bazele marxism-leninismului”, „Istoria URSS în sec. al XX-lea”, a unui curs special de „Istorie a Moldovei” și de „Istoriografie rusă”. La 27 martie 1948, Ivan Leonov, rectorul ISC considera că lectorul V.M. Senchevici urmează să activeze la Catedra de istorie a popoarelor URSS, deoarece aceasta coincidea cu specializarea sa³¹. Spre deosebire de cursurile unor profesori mai slab pregătiți, lecțiile lectorului V.M. Senchevici erau frecventate și audiate cu interes de studenți³². Totodată, potrivit unei informații elaborate la 25 mai 1948 de o comisie specială a Biroului CC al PC (b) al Moldovei, referitoare la controlul Catedrei bazele marxism-leninismului a USC, s-au constatat deficiențe în predarea disciplinei „Bazele marxism-leninismului”. Despre lecțiile susținute de V.M. Senchevici se afirma că acestea „nu doar că îi pot ajuta pe studenți să asimileze viziunile marxist-leniniste, ci mai curând îi încurcă”³³. Calitatea precară a lecțiilor ținute de V.M. Senchevici era explicată prin faptul că acesta activa pe o normă didactică întreagă la Catedra de istorie a URSS și la Catedra bazele marxism-leninismului, suprasolicitându-și astfel eforturile³⁴.

În anii 1947–1949, V.M. Senchevici a fost membru al Biroului Politic al USC și a condus seminarele propagandistice. A participat la discuții referitoare la politicile staliniste în procesul de transformare a naturii³⁵, de activitate politico-educatională la Universitate³⁶.

²⁹ ACAȘM, F.1, inv.1/3, d.1, f.15.

³⁰ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, ff. 3-3v.

³¹ Ion Eremia (coord.), Liliana Rotaru, Valentin Tomuleț, Pavel Cocârlă, *Istoria Universității de Stat din Moldova în documente și materiale*, Vol. I, Chișinău, Centrul Editorial-poligrafic al USM, 2018, doc. 83, p. 202.

³² *Ibidem*, doc. 83, p. 206.

³³ *Ibidem*, doc. 84, p. 210.

³⁴ *Ibidem*, doc. 84, p. 214; doc. 86, p. 226.

³⁵ *Ibidem*, doc. 116, p. 308.

³⁶ *Ibidem*, doc. 119, p. 314.

La 7 iunie 1948, I. Leonov, rectorul USC, a semnat o decizie prin care lui V.M. Senchevici i se conferea un concediu de creație pentru perioada 10 iunie – 10 iulie 1948, în scopul elaborării capitolului doi al manualului de „Istorie a Moldovei”. Pentru documentare, a realizat o serie de deplasări la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a URSS (5–20 decembrie 1948), la Odesa (12–17 ianuarie 1949; 17 martie – 2 aprilie 1953).

V.M. Senchevici afirma că a finalizat elaborarea tezei de candidat în științe (doctorat) „Revoluția din anul 1905 în Moldova”, însă, în contextul celui de-al Doilea Război Mondial, toate materialele au fost pierdute și a continuat cercetarea în evacuare. La 12 decembrie 1949, a susținut teza de candidat în științe istorice, cu titlul „Rolul slavilor de Răsărit în formarea poporului moldovenesc și în dezvoltarea statalității acestuia” (în volum de 18 coli editoriale). Această temă a fost inclusă în planul de activitate științifică pentru anii 1948–1949³⁷. La 2 iulie 1949, Ministerul Învățământului Superior al URSS l-a confirmat în funcția de lector superior la Catedra de istorie a URSS. Cursurile teoretice și practice erau apreciate a fi ținute „la un înalt nivel conceptual-teoretic”³⁸. La 1 iunie 1951, A. Baranovschi, directorul Institutului Pedagogic Moldovenesc de Stat, s-a adresat rectoratului USC cu solicitarea de a i se permite lui V.M. Senchevici să predea la Institutul Pedagogic cursul de „Istorie a URSS”, la secția serală, în limitele unei jumătăți de normă³⁹.

În intervalul 16 ianuarie – 30 ianuarie 1950, V.M. Senchevici împreună cu A. Lazarev (ministrul învățământului din RSS Moldovenească), N. Mohov, N. Șemeacov, N. Berezneacov și E. Russev, s-au aflat într-o vizită de lucru la Moscova, unde au participat la discuțiile referitoare la elaborarea manualului de istorie a Moldovei și la lucrul asupra acestuia în cadrul Academiei de Științe a URSS⁴⁰. La fel, V.M. Senchevici a fost delegat în calitate de autor al volumului II al „Istoriei Moldovei” la Kiev și Moscova, pentru a participa la examinarea machetei lucrării în perioada 22 ianuarie – 8 februarie 1954. Președinte al comisiei CC al PCM pentru elaborarea lucrării Istoriei Moldovei era A.M. Lazarev⁴¹.

Având succese pe linia carierei științifice, didactice și propagandistice, V.M. Senchevici a executat și funcția de decan interimar al Facultății de Istorie și Filologie a ISC (toamna anului 1948; septembrie 1954), șef interimar al Catedrei de istorie a URSS (februarie 1950). La 12 noiembrie 1954 a fost confirmat în funcția de decan al Facultății de Istorie, Filologie și Economie⁴².

³⁷ *Ibidem*, doc. 112, p. 300.

³⁸ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 31.

³⁹ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 44.

⁴⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 9, d. 103, f. 11.

⁴¹ *Ibidem*, inv. 12, d. 321, f. 1; inv. 13, d. 109, f. 11.

⁴² AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 86.

La 18 decembrie 1954 i s-a conferit titlul de docent la Catedra de istorie a URSS. În acea perioadă avea elaborate 12 lucrări în domeniul istoriei Moldovei și făcea parte din „brigada de autori care elaborau volumele I și II ale Istoriei Moldovei”⁴³.

V.M. Senchevici a avut un rol important în formarea bibliotecii USC. Încă în octombrie 1944, printr-o hotărâre a Sovietului Comisarilor Poporului al RSSM și a Biroului CC al PC(b)M, i se solicita ca, în calitate de director al Institutului Moldovenesc de Cercetări Științifice în Istorie, Economie, Limbă și Literatură, să contribuie la formarea viitoarei Universități prin transmiterea de manuale și lucrări științifice⁴⁴. După angajarea la Universitate, a fost delegat de administrația instituției să selecteze literatură de specialitate la Biblioteca Universității din Odesa și de la Biblioteca Științifică a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură (28 februarie 1949 – 8 martie 1949). La 26 martie 1951, Biroul de Partid al USC a pus în discuție raportul directorului Bibliotecii universitare, fiind constatate mai multe nereguli și deficiențe, iar V.M. Senchevici a fost propus în calitate de membru al Consiliului Bibliotecii⁴⁵.

Deoarece nu a fost autorizat de Ministerul Învățământului Superior al URSS, i s-a retras dreptul de a fi conducător științific al doctorandului M. Gubarevo. Calitatea de conducător științific i-a revenit șefului Catedrei de istorie a URSS I. Grosul⁴⁶. Ulterior, i s-a permis să fie conducător științific al tezei elaborate de C. Kiricenکو.

Producția „științifico-editorială” a cercetătorilor din R(A)SSM a fost racordată la spiritul propagandistic al epocii. Astfel, în contextul în care RASSM a fost creată pentru a include în componența Uniunii Sovietice și Basarabia românească, activitatea „științifico-editorială” a fost orientată anume în justificarea acestei direcții. Drept urmare, V.M. Senchevici a publicat în periodicele din RASSM o serie de materiale consacrate „mișcării de partizani în Moldova” (1936). În anul 1939 a elaborat, împreună cu I. Boriusiuk, M. Radul, P. Turkenici ș.a., lucrarea „Moldova sovietică”, abordând, în mod special, aspectul vieții economice. În contextul anexării Basarabiei de către URSS, a scris studiul „Sub soarele Constituției staliniste”⁴⁷. În 1941 a publicat lucrarea colectivă „Moldova în marea familie a republicilor Uniunii Sovietice”, iar în 1944 a editat la Moscova o broșu-

⁴³ *Ibidem*, f. 92.

⁴⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 2, d. 10 (partea 1), ff. 113114.

⁴⁵ Ion Eremia (coord.), Liliana Rotaru, Valentin Tomuleț, Pavel Cocârlă, *Istoria Universității de Stat din Moldova în documente și materiale*, Vol. I, Chișinău, Centrul Editorial-poligrafic al USM, 2018, doc. 134, p. 361.

⁴⁶ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 43.

⁴⁷ Constituția URSS adoptată la 5 decembrie 1936 de Sesiunea a VIII-a extraordinară a Sovietului Suprem, numită și „Constituția stalinistă”.

ră cu titlul „Moldova sovietică în lupta cu cotropitorii fasciști”. În revista „Octombrie” (nr. 2, 1945) a publicat articolul „Rolul norodului rus în eliberarea Moldovei”⁴⁸. A pus accentul pe „legăturile istorice ale poporului moldovenesc cu marele popor rus”⁴⁹. În spiritul epocii, s-a implicat activ în abordarea problemei „formării poporului moldovenesc”⁵⁰. În contextul campaniilor staliniste, în anul 1952, a elaborat articolul „Cu privire la originea populației moldovenești în lumina învățăturilor lui I.V. Stalin despre limbă”. Împreună cu I. Roitman, au publicat articolele „Rolul criminal al imperialiștilor americani și anglo-francezi în organizarea intervenției antisovietice în Basarabia la sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918” și „Răscoala de la Hotin (din istoria luptei comune a luptătorilor din Ucraina și Moldova împotriva intervențiilor străine și a contrarevoluției interne)”⁵¹. Împreună cu N. Mohov, I. Grosul, a elaborat o serie de articole („Chișinău”, „RSS Moldovenească”) pentru „Marea Enciclopedie Sovietică”⁵². A fost secretar de redacție (Secția Istorie) a „Însemnărilor științifice” ale USC.

A fost distins cu Ordinul „Drapelul Roșu” (1945). La 4 noiembrie 1948, administrația USC i-a adus mulțumiri pentru „munca exemplară în dezvoltarea și consolidarea tineretului universității noastre, acțiune coordonată cu organele de partid și cele obștești”⁵³. Mulțumiri din partea conducerii Universității au fost aduse și în anul 1949. În ședința Biroului de Partid al organizației primare a USC din 23 ianuarie 1951, s-au exprimat rezerve referitoare la acordarea unor distincții lui V.M. Senchevici⁵⁴.

În autobiografia sa, nota că cunoaște bine limbile rusă, ucraineană, română, „moldovenească”, slab – germana⁵⁵.

În ultimii ani de viață a locuit, împreună cu soția, fiul (avea probleme de sănătate), mama, pe str. Sadovaia (actualmente, Alexie Mateevici, nr. 71) din or. Chișinău.

⁴⁸ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 10.

⁴⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 5, d. 527, ff. 181-182. V.M. Sinchevici, *Legăturile istorice dintre norodul moldovenesc cu marele norod rus*. În: *Moldova Socialistă*, nr. 222, 11 noiembrie, 1947, p. 2; Мохов, Н. А. [Рецензия] / Н. А. Мохов, В. А. Ружина // Уч. зап. Молдавской научно-исслед. базы АН СССР, Ин-т истории, языка и лит-ры, 1949, Т. 2, pp. 218-222 / Рец. на кн.: В. М. Сенкевич. Исторические связи молдавского народа с великим русским народом, Кишинев: Госиздат Молдавии, 1947, 30 с.

⁵⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 51-5, d. 539, ff. 26-34.

⁵¹ В. Сенкевич, Н. Ройтман, Хотинское восстание (Из истории совместной исторической борьбы трудящихся Украины и Молдавии против иностранных интервентов и внутренней контрреволюции). În: *Советская Молдавия*, № 20, 24 января, 1954, с. 2.

⁵² AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, ff. 65-75.

⁵³ *Ibidem*, f. 17.

⁵⁴ Ion Eremia (coord.), Liliana Rotaru, Valentin Tomuleț, Pavel Cocârlă, *Istoria Universității de Stat din Moldova în documente și materiale*, Vol. I, Chișinău, Centrul Editorial-poligrafic al USM, 2018, doc. 132, p. 354.

⁵⁵ AUSM, F. 1, inv. 5, d. 191, f. 5.

Începând cu 1 septembrie și până în decembrie 1954, fiind student la anul II al Facultății de Istorie și Filologie, al USC, am asistat (D.D.) la cursul său „Istoria URSS în sec. al XIX-lea”. Prelegerile erau citite fără să se abată de la conspect, iar cuvintele le pronunța rar, ca studenții să reușească să scrie dictarea. Totodată, atunci când se răspundea la seminare, studenților nu li se interzicea să se uite „cu un ochi” în notițe. Astfel, se crea impresia că nu posedă profund materialul. Odată, când predă cursul în a doua jumătate a zilei și a avut loc o pană de curent, V.M. Senchevici a întrerupt cititul, fără să-și ducă gândul până la capăt, permițându-le audienților să părăsească auditoriul. Studenții au prins firul și, atunci când doreau să plece de la lecții, aceștia întrerupeau în mod intenționat curentul electric.

Din cauza obezității, se deplasa dificil, iar uneori nu se trezea din somnul de după masă, ca să vină la timp la serviciu. Văzând că întârzie la prelegeri, studenții se duceau și îl trezeau, având în vedere că locuia în proximitatea universității.

Mi-a fost mie (D.D.) și altor colegi conducător științific al lucrărilor de curs. Am fost surprins să constat faptul că toate temele pe care le propunea erau din domeniul Istoriei Moldovei. Tema mea era „Obștea sătească din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea”. Într-o zi, ne-a adunat pe toți studenții care elaboram teze sub îndrumarea sa științifică și ne-a condus la Biblioteca Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, unde ne-a făcut permis pentru sala de lectură. Mi-a comandat două volume ale colecției de izvoare istorice „Documentele lui Ștefan cel Mare”, editate de Ioan Bogdan. Ne-a atras atenția tuturor că cercetarea istorică se poate realiza doar în baza surselor primare. Lucrarea care am început-o sub îndrumarea lui V.M. Senchevici (apoi, după decesul său, a lui N.A. Mohov) a stat la baza primului articol publicat. De asemenea, m-a inclus în Societatea Științifică Studențească a Universității, ulterior devenind președintele ei. Presupun că, prin aceste activități, V.M. Senchevici se străduia să-și ajute discipolii să însușească acele cunoștințe pe care el n-a avut posibilitatea să le obțină. Era tragedia omului aflat sub vremuri, cum se exprimase cândva Miron Costin. V.M. Senchevici a decedat subit în urma unui acces intestinal în decembrie 1954. Este înmormântat la Cimitirul Central din Chișinău.

Activitatea lui V.M. Senchevici a fost centrată în jurul spiritului propagandist al epocii, fapt pentru care, de altfel, avea și pregătirea respectivă. Această componentă a fost una toxică atât în activitatea sa managerială, cât și în cea științifică și didactică.

The profile of a propagandist historian from the Moldovian R(A)SS: Vasili M. Senchevici (1905–1954)

The policy promoted by the leadership of the USSR aimed to unify, through repressive and propaganda measures, the society on both banks of the Dniester. Among the trusted cadres delegated from Tiraspol to Chisinau in order to organize a propaganda activity, using a falsified history of Moldovan-Russian and Moldovan-Soviet relations, was the young communist, graduate of the Tiraspol Pedagogical Institute, Vasili Marcovici Senchevici. Based on archive materials, is presented the activity carried out by V.M. Senchevici in the ideological, managerial, scientific and educational field.

Keywords: History, propaganda, Stalinism, Moldovian R(A)SS, Vasili M. Senchevici.

Demir DRAGNEV
doctor habilitat, profesor universitar
membru corespondent al AŞM
email: demir.dragnev@gmail.com
ORCID (0000-0002-7152-1634)

Ion Valer XENOFONTOV
doctor în istorie, conferențiar universitar
Facultatea de Istorie și Filosofie
Universitatea de Stat din Moldova
email: ionx2005@yahoo.com
ORCID (0000-0002-5993-1235)

ALEXEI ȘCIUSEV: CONTRIBUȚIA LA RESTABILIREA CHIȘINĂULUI

Despre proiectele arhitecturale ale lui Alexei Șciusev, născut în Chișinău, s-a scris mult, în special despre operele lui, create în anii dictaturii staliniste (1932, anul când liderul bolșevic a impus stilul său în arhitectura sovietică, - 1949, anul decesului lui Alexei Șciusev)¹. Studiarea activității lui Alexei Șciusev a continuat și după moartea dictatorului I. Stalin (martie 1953). Astfel, au fost scoase de sub tipar lucrările arhitectului Robert Kurz², ale lui K. N. Afanasiev³ etc.

Istoricii contemporani din Chișinău au cercetat și ei diverse aspecte ale activității lui A. Șciusev, în special, cele referitoare la reconstruirea orașului Chișinău, distrus parțial în anii războiului germano-sovietic (1941-1945). Astfel, istoricul dr. Ruslan Șevcenکو a constatat că, încă în 1941, adică după anexarea Basarabiei de către URSS (28 iunie 1940), A. Șciusev a propus un plan de dezvoltare a orașului. După încheierea războiului în Europa (9 mai 1945), în lunile iulie-august, A. Șciusev a avut mai multe întâlniri cu conducerea bolșevică a RSSM și a orașului, cu intelectualitatea și studenții din capitală și a înaintat un șir de propuneri privind perspectivele dezvoltării capitalei. Între ele: crearea unei zone industriale în preajma Gării feroviare, construirea unei autostrăzi-centură a orașului, prelungirea bulevardului Ștefan cel Mare și Sfânt (atunci bulevardul Lenin) până în sectorul Botanica de astăzi. În 1947 A. Șciusev a revenit la planul schițat cu doi ani în urmă și a lucrat asupra lui până în 1949⁴.

Natalia Iurcenکو, cercetător științific la Centrul de Etnologie (Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Republicii Moldova), a publicat două studii referitoare la contribuția arhitectului Alexei Șciusev privind refacerea centrului Chișinăului⁵ după recucerirea lui de către sovietici în august 1944. Autoarea menționează că A. Șciusev a propus „străpungerea” (rus. «пробивка») părții de jos a orașului cu trei bulevarde („trei raze”), care ar fi pornit de la Catedrala mitropolitană spre râul Bâc. N. Iur-

¹ Н. Б. Соколов, А. В. Щусев (N. B. Sokolov, A. V. Șciusev), Moscova, 1952, 388 p.

² Р. Е. Курц, Алексей Щусев (R. E. Kurz, Alexei Șciusev), Chișinău, 1973, 66 p.

³ К. Н. Афанасьев, А. В. Щусев (K. N. Afanasiev, A. V. Șciusev), Moscova, 1978, 192 p.

⁴ Руслан Шевченко, «План Щусева» (Ruslan Șevcenکو, *Planul lui Șciusev*). În: *Moldovskie ведомosti*, 2012, nr. 40 (2286).

⁵ Наталия Юрченко, Щусев и Кишинев. Неосуществленные замыслы (Natalia Iurcenکو, *Șciusev și Chișinăul. Proiect nerealizate*), în *Identitățile Chișinăului*, ediția a V-a. *Orașul interbelic*, Chișinău, 2020, p. 219-226. Она же, Новый центр Кишинева, каким он мог по замыслу А. В. Щусева (Idem, *Noul centru al Chișinăului, cum ar fi arătat conform proiectului lui A. V. Șciusev*). În: *Identitățile Chișinăului: orașul subteran*, Chișinău, 2019, p. 150 și urm.

cenco scrie că proiectul înaintat de Alexei Șciusev a fost realizat parțial: din cele „trei raze” a fost construit doar bulevardul Tineretului (Renașterii, acum Grigore Vieru). Autoarea afirmă că, până în 1959, acest bulevard purta numele „Raza centrală Șciusev” (rus.: „Центральный луч Щусева”). „Razele” lui Șciusev, scrie autoarea, urmau să ajungă la râul Bâc, plin cu apă; malurile râului urmau a fi căptușite cu lespezi de granit, unde ar fi fost construit un port fluvial. Alexei Șciusev a gândit, de asemenea, Lacul de acumulare Ghidighici și Lacul din Valea Morilor (viitorul Lac al comsomolului). N. Iurcenco mai scrie că Alexei Șciusev a proiectat un șir de edificii de stat, cum ar fi, de exemplu, Casa guvernului⁶, amplasată inițial pe locul unde astăzi este Teatrul de Operă și Balet, ulterior – pe locul unde a fost Mitropolia, aruncată în aer de sovietici, la retragerea lor în 1941; astăzi – clădirea Guvernului Republicii Moldova. În opinia lui A. Șciusev, clădirea Executivului urma a fi zidită în forma clasicismului rus. În acest stil este edificată Catedrala Mitropolitană (secolul al XIX-lea). În proiectul prezentat de A. Șciusev, autoarea articolului descoperă elemente ale unor edificii deja existente, în special, Catedrala Kazan din Sankt-Petersburg (arhitect A. Voronihin), Palatul Tavriceskii etc., clădiri în care spiritul clasicismului rus se realiza prin mijloace de artă arhitecturală. Așadar, ceea ce a propus A. Șciusev pentru viitorul sediu al Guvernului RSSM era un imobil realizat în spiritul clasicismului rus; plasat în fața Catedralei mitropolitane, în centrul urbei, ar fi fost edificat un complex de edificii în stil arhitectural rusesc. Altfel spus, rusificarea orașului s-ar fi făcut și pe calea arhitecturii principalelor clădiri ale Statului⁷.

În ediția a 6-a a volumelor „Identitățile Chișinăului”, cercetătoarea Natalia Iurcenco a continuat prezentarea proiectului lui A. Șciusev privind centrul orașului: bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt (atunci bd Lenin), plan ce „reflectă estetica originală a arhitecturii sovietice clasice, a așa-zisei perioade staliniste”⁸. Aflăm din lucrarea citată că în stil arhitectural stalinist au fost proiectate nu numai clădirea Guvernului, ci și Casa Armatei sovietice, Biblioteca (Biblioteca Națională a Republicii Moldova), magazinul universal „Gemenii”, clădirea Poștei, teatrul „Eminescu”, sediul conducerii Căilor ferate. Deci o parte din imobilele proiectate de A. Șciusev au fost realizate, altele (de ex., Universitatea de Stat din Moldova), din varii motive (cheltuieli enorme) – nu au fost.

⁶ Наталья Юрченко, *Щусев и Кишинев. Неосуществленные замыслы...*, p. 221-222

⁷ Atât dl dr. Ruslan Șevcenco, cât și dna Natalia Iurcenco critică înfățișarea actualei clădiri a Guvernului Republicii Moldova (arhitect S. Fridlin, 1964), considerând-o „primitivă” (R. Șevcenco) și „desul de trivială” (N. Iurcenco). Știm încă din evul mediu: *De gustibus et coloribus non disputandum*. Edificiul arhitectului S. Fridlin este construit în stil modernist (am putea spune – stil european), este elegant, luminos, spațios. Și cel mai important – Chișinăul, totuși nu este oraș rusesc.

⁸ Natalia Iurcenco, *Новый центр Кишинева...*, p. 151.

Un alt cercetător, Anatol Povestca, directorul Muzeului „Alexei Șciusev” din Chișinău, a publicat relativ recent două articole în care examinează aspecte ale istoriei Casei memoriale „Alexei Șciusev” din Chișinău, ale biografiei și contribuției cunoscutului arhitect la restabilirea orașului lui natal⁹.

În timpul lucrului asupra acestei teme, în librării a fost pusă la dispoziția cititorilor o monografie deosebit de interesantă și utilă, semnată de Dmitri Hmelnițki¹⁰. La redactarea monografiei autorul a utilizat literatura de specialitate, dar și ediții ale timpului, greu accesibile pentru cititori, precum și lucrări publicate în afara spațiului est-sovietic. Din lucrare reținem momentul cel mai important din biografia lui A. Șciusev: acceptarea de către distinsul arhitect a stilului arhitectonic impus de Stalin.

D. Hmelnițki a evidențiat trei etape în creația lui A. Șciusev: 1) cea din anii țarismului, în care A. Șciusev a proiectat restabilirea sau construirea multor edificii de cult; 2) etapa de după lovitura de stat bolșevică, numită modernistă, când A. Șciusev ar fi spus: așa cum s-a înțeles cu preoții, tot așa se va înțelege și cu bolșevicii, D. Hmelnițki precizând că A. Șciusev ar fi putut spune aceste cuvinte, când încă puteau fi rostite, adică la un timp scurt de la lovitura de stat, A. Șciusev devenind unul din cei mai buni arhitecți moderniști ai timpului; 3) a treia etapă, din 1932, de la numita „reformă arhitecturală stalinistă”, când conducerea de vârf a partidului bolșevic, personal dictatorul Iosif Stalin dicta / aproba proiectele în construcții. La un concurs, organizat de conducerea partidului și statului, în vederea ridicării unui Palat al Sovietelor, la care au participat mai mulți arhitecți, inclusiv Alexei Șciusev, victoria i-a revenit arhitectului Boris Iofan (vedeți Anexe, macheta Palatului Sovietelor). Alexei Șciusev a înțeles imediat care erau gusturile partidului (citește: ale lui Stalin) privind arhitectura comunismului. Și a intrat în serviciul partidului...

Analizând istoriografia temei, am constatat că istoricii din Republica Moldova și Rusia (URSS) au examinat suficient de amănunțit biografia și creația arhitectului Alexei Șciusev, au expus planurile lui privind reconstruirea capitalei RSSM. În cele ce urmează, vom prezenta succint contribuția lui A. Șciusev la reconstruirea orașului Chișinău, după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, cu unele completări, credem, necesare.

În anii celui de-al Doilea Război Mondial Chișinăul a avut mult de suferit. În vara anului 1941, la retragere, autoritățile sovietice, militarii, trupele NKVD au pricinuit mari distrugerii, minând și aruncând în aer multe clădiri istorice, între care și Palatul Mitropolitan. În vara anului 1944, trupele sovie-

⁹ Anatol Povestca, Casa memorială „Alexei Șciusev” din Chișinău: o retrospectivă istorică. În: *Acta Terrae Fogarasiensis*, X, Făgăraș, 2021, p. 331-341 – foto; Idem, Academicianul și arhitectul Alexei Șciusev prin prisma creațiilor sale. În: *Collegium Mediense*, XII, Comunicări științifice, XXI, Mediaș, 2022, p. 81-86.

¹⁰ Dmitri Hmelnițki, *Alexei Șciusev, un arhitect al stilului imperial stalinist*, traducere din limba engleză de Nicolae Pojoga, Chișinău, Editura Cartier, 2022, 174 p.

tice au trecut frontiera de stat a URSS, România fiind prima țară în care au intrat sovieticii. La 20 august 1944, Comandamentul sovietic a început operațiunea militară „Iași-Chișinău” printr-un bombardament exagerat de dur al orașelor Iași, Chișinău, Bârlad și, mai departe, spre București. La 23 august 1944, România a ieșit din războiul împotriva statelor Coaliției antihitleriste, declarând război Germaniei. La 24 august, militarii sovietici ocupă Chișinăul, iar în urma lor se instalează guvernarea sovietică a RSSM și organele de conducere ale Chișinăului.

Noua administrație s-a lovit de un șir de probleme, pe care încercau să le rezolve cu mari eforturi. Între ele: asigurarea orașenilor cu spațiu locativ, asigurarea cu hrană, apă potabilă, căldură (în sezonul rece al anului). În plus, autoritățile orașului și-au pus drept scop să deschidă uzinele și fabricile, spitalele, băile, școlile etc. Noile autorități au acordat o atenție deosebită curățirii străzilor de moloz, reparației clădirilor etc.

Lucrările de reconstruire și construire a locuințelor în Chișinău, a întreprinderilor, firmelor etc. decurgeau deosebit de greu. La Consfătuirea activului de partid (Comunist) al orașului Chișinău de pe data de 7 decembrie 1945, la care a fost discutat subiectul „Despre decizia Consiliului Comisarilor Poporului al URSS de pe data de 12 octombrie 1945 «Despre măsurile privind restabilirea orașului Chișinău» și sarcinile organizației orășenești de partid”, referentul, secretarul orășenesc de partid A. G. Jivaeu, dar și participanții la dezbateri, au scos la iveală un șir de probleme atât de ordin obiectiv (lipsa forței de muncă calificate, a constructorilor, inginerilor, maiștrilor; contradicții între organele de conducere orășenești și comisariatele poporului etc.), cât și de ordin subiectiv (mituiri, furturi, escrocherii, neremunerarea muncii pentru salubritatea orașului, beții etc.).

Pentru anul 1946, pentru reconstruirea orașului Chișinău, Guvernul sovietic a alocat suma de 70 milioane ruble, sumă de 7 ori mai mare decât cea din 1945¹¹. Din spusele președintelui Comitetului executiv orășenesc Vizitei, pentru asimilarea acestei sume de bani, era nevoie de o pregătire (de proiecte) serioasă. În acest context, arhitectul Alexei Șciusev fusese împuternicit să propună un plan de restabilire a Chișinăului. În 1946 el a vizitat orașul lui natal și a înaintat un proiect de reconstruire a orașului, în special, a centrului urbei.

Fără îndoială, Alexei Șciusev a fost un arhitect deosebit de talentat. O demonstrează întreaga lui activitate. A. Șciusev și-a început cariera în anii țarismului, atunci când proiectele lui au fost materializate, el primind lauri succeselor.

¹¹ Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova (AOSPRM), Fond (F.) 12, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 21, fila (f.) 94.

Alexei Șciusev a salutat lovitura de stat bolșevică, trecând de partea Sovietelor. În noile condiții, el s-a încadrat activ în proiectarea noilor edificii. Dacă sub regim țarist, pe de o parte, erau cazuri când unii comandanți de construcții, de regulă, oameni bogați, interveneau în proiectele arhitecților, impunând elemente lipsite de gust (ceea ce deranja arhitecții), pe de altă parte, proletariatul și țăranii se înghesuiau în odăi și izbe mici, după revoluția bolșevică, iată că a venit timpul ca și oamenii muncii să trăiască în condiții boierești. Arhitecții proletari au acceptat stilul arhitectural modernist, care părea că rezolvă gusturile și necesitățile victorioșilor din octombrie 1917. În Rusia sovietică erau organizate concursuri de proiecte, la care participau nu doar arhitecți autohtoni, ci și din afara Statului sovietic.

Dar lucrurile s-au schimbat radical în 1932, când dictatorul Iosif Stalin a intervenit personal în breasla arhitecților. La concursul proiectului privind edificarea Palatului Sovietelor, „Stalin a folosit competiția atât pentru a proiecta Palatul Sovietelor, cât și pentru a rezolva o serie de probleme importante. În primul rând, fiind interesat de arhitectură, Stalin a organizat pentru el personal și pentru subalternii săi un curs de pregătire, al cărui scop nedeclarat era să le dea o idee limpede despre un nou stil arhitectural „de stat”. În al doilea rând, aceasta a fost o campanie de reeducare și reorientare a arhitecților, în ideea de a pune capăt tuturor dezacordurilor din cadrul profesiei de arhitect, de a-i deprinde cu obediența și de a crea o nouă ierarhie arhitecturală, bazată pe supușenie și servilism. În al treilea rând, între arhitecții sovietici și străini trebuia ridicată o „cortină” de ne străbătut, ca și în toate celelalte domenii ale vieții și culturii din URSS”¹². A. Șciusev a sesizat schimbarea: de acum încolo partidul bolșevic, Stalin personal, dictează moda arhitecturală în URSS. Și a intrat cu fidelitate în slujba partidului, obținând pentru diverse proiecte tocmai patru premii „Stalin” (ultimul – post-mortem). Altfel spus, Alexei Șciusev a fost cel mai talentat arhitect stalinist, care a înțeles că dictatorul roșu dorește un stil imperial (cred, neo-imperial) în arhitectura sovietică, cu folosirea elementelor clasicismului rus din timpul Imperiului țarist și a elementelor culturii naționale, când era vorba de republicile unionale. Cu acest „bagaj” de concepții, după război, Alexei Șciusev a venit în Chișinău, pentru a-l modela în spirit imperial stalinist.

¹² Dmitri Hmelnițki, *op. cit.*, p. 52.

Alexei Sciusev – contribution to the restoration of Chisinau

The well-known Russian architect Alexei Shciusev was born in Chisinau, studied in his hometown, then in the capital of the Tsarist Empire, St. Petersburg. He traveled to Italy, France, Great Britain, where he studied and painted representative buildings and monuments. In tsarist Russia it was highly valued. A. Shciusev welcomed the Bolshevik coup, sided with the Soviets and successfully promoted modernism in Soviet architecture. In 1932 the dictator Stalin intervened in the architects' guild, imposing the imperial style with elements of Russian classicism. A. Sciusev quickly noticed the new tastes of state power and accepted subordination. A. Sciusev established himself through many projects, including the Lenin Mausoleum; he was the laureate of four "Stalin" awards. A. Şciusev presented himself in Chişinău with these concepts about the construction of cities and the construction of buildings, proposing a plan to restore the city center. One part of the plan was carried out, another part was not.

Keywords: Sciusev, Chisinau, architecture, Stalinist imperial style.

Anatol PETRENCU

doctor habilitat, professor universitar

Facultatea de Istorie şi Filosofie

Universitatea de Stat din Moldova

preşedintele Asociaţiei Istoricilor

din Republica Moldova „Alexandru Moşanu”

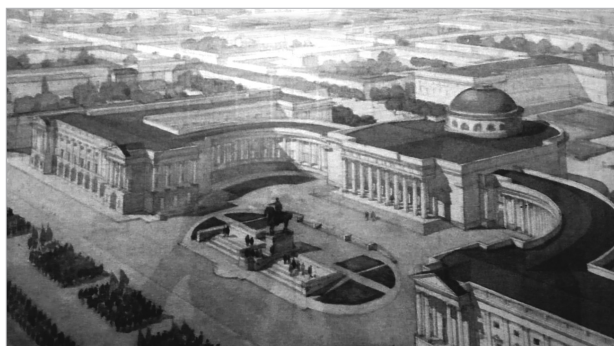
email: anatol_petrencu@yahoo.com

Anexe

Palatul Sovietelor, Moscova, arhitect Boris Iofan, 1932-1933. Uriașa clădire, încununată cu o statuie a lui V. Lenin (înălțimea 495 metri, 100 etaje, avea și elemente ale arhitecturii clasice ruse (pilonii). Clădirea nu a fost realizată din cauza implicării URSS în cel de-al Doilea Război Mondial.

Sursa: *Дворец Советов*, în https://ru.wikipedia.org/wiki/Дворец_Советов (accesat 5. 12. 2022)

Alexei Șciusev, Proiectul Casei guvernului din Chișinău, o variantă. În față – monumentul lui Grigore Kotovski

Universitatea de Stat din Moldova, proiect. Sursa: Natalia Iurcenco, *Щусев и Кишинев. Неосуществленные замыслы...*, p. 222, 223.

CONTROLUL ASUPRA SERVICIILOR MASS-MEDIA ÎN RSSM (ANII 1960-1980)

Controlul asupra presei în RSS Moldovenească întotdeauna rămânea relativ puțin vizibil, dar strict. Supravegherea activităților editoriale, pe măsura extinderii acestora, devine pentru Glavlit o preocupare constantă. Pe parcursul deceniilor, colaboratorii Glavlit-ului, care lucrau împreună cu jurnaliștii (din 1967, Glavlit era amplasat în clădirea principală a jurnaliștilor – Casa Presei), urmăreau atent toate „abaterile” politice și „naționaliste” de la cerințele presei partinice, încălcările moralei sovietice, difuzarea secretelor militare și de stat. Cele mai scandaloase publicații se discutau la ședințele conducerii supreme a republicii. Prezentul articol își propune să elucideze cum Biroul CC urmărea conținutului ziarelor republicane și raionale în anii 1960-1980 și întreprindea acțiuni pentru contracararea acestor „abateri” de la „linia partidului”.

Prima în această listă trebuie să fie menționată discuția privind activitatea ziarului „Cultura Moldovei” la ședința Biroului CC al PCM din 20 martie 1962. În cadrul acestei deabateri, ziarul era acuzat de faptul că, în publicația din 20 iulie 1961, în loc de a relata despre mersul ședinței Uniunii Scriitorilor, autorul s-a apucat să „savureze probleme mici”, iar adunarea a caracterizat-o drept „strecurată într-o mlaștină de probleme mici și vechi”. În cazul dat, comparativ cu mai multe altele, care au avut loc mai târziu, Biroul CC putea să nu se ocupe cu acest caz, mai ales că scandalurile și conflictele la Uniunea Scriitorilor erau un lucru ordinar. Dar scriitorii, din proprie inițiativă, au apelat la Biroul CC, acuzându-l pe redactorul ziarului „Cultura Moldovei” P. Cruceștiuc de încercarea de a rezolva conturi personale cu colegii (Iu. Barjanski, E. Bucov). Aceștia l-au impus pe P. Cruceștiuc să publice, la 27 august 1961, articolul semnat de ei, în care au ocolit toate acușările în adresa sa. Mai mult ca atât, în ianuarie 1962, ziarul a publicat „date neverificate” despre activitatea instituțiilor de învățământ ale republicii și a afirmat că, de fapt, consfătuirea lucrătorilor instituțiilor de învățământ mediu special „puțin ce a dat”. Aici au fost deja atinse interesele Secției de știință, școli și cultură a CC, care controla atunci presa. Redacția și-a luat prea mult asupra sa, criticând linia partidului. De aceea Secția menționată a CC, împreună cu Secția de agitație și propagandă a CC, au primit indicația Biroului CC „să vină cu propuneri referitoare la reorganizarea ziarului”¹.

¹ Arhiva Organizațiilor Social-Politice ale Republicii Moldova (AOSPRM), Fond (F.) 51, inventar (inv.) 22, dosar (d.) 25, fila (ff.) 195-200.

Dar Biroul CC încă nu reușise să se clarifice cu ziarul „obraznic”, că a fost publicat un alt articol, care a provocat indignarea din partea mai multor membri ai conducerii republicii. În articolul „Colectivelor de creație – conducere pricepută” din nou se atrăgea atenția cititorilor la disensiunile în rândul scriitorilor, acuzații de „naționalism burghez” și de existența în mediul lor a grupărilor de „prooccidentali” și „proorientali”. Ședința Biroului CC al PCM cu privire la acest subiect (18 mai 1962) s-a desfășurat într-o atmosferă extrem de aprinsă. Chiar la începutul ei, participanții la ședință au deviat de la discutarea temei articolului, trecând la lupta clanurilor în cadrul Uniunii Scriitorilor. Dar, în cazul dat, Biroul CC a decis să susțină ziarul, menționând că el a reflectat „în principiu, corect” neajunsurile, existente atunci în mediul scriitorilor. Însă, deoarece în cadrul discuției s-a stabilit că redactorul ziarului P.Cruceniuc nu achita cotizațiile de partid, Biroul a decis totuși să-l pedepsească, indicându-i acest lucru Comitetului raional de partid Lenin al or. Chișinău². Timorat, Cruceniuc a decis să plece benevol. Deja la 5 iunie 1962, Biroul CC a examinat cererea lui de demisie din funcția de redactor al ziarului, dar a hotărât să-l ierte, pentru că acesta s-a căit la timp³.

Totodată, Biroul CC a cedat scriitorilor în altă chestiune. Ei au cerut concedierea redacției revistei „Nistru”, cu care se aflau într-un conflict. Prin decizia Biroului CC din 24 iulie 1962, această solicitare a fost îndeplinită, din componența colegiului de redacție fiind excluși F.Ponomari și N.Muratov: primul – pentru beții regulate, cel de-al doilea – pentru neparticiparea în activitatea redacției⁴. Dar următoarea gafă a lui Cruceniuc a fost și mai „monstruoasă”. În „Cultura Moldovei” a apărut un articol, semnat de colaboratorul Institutului de Limbă și Literatură al AȘ al RSSM I.Vasilenco și consacrat lui C.Stere. În pofida liniei oficiale a partidului, conform căreia Stere trebuia să fie numai decît criticat, ca „jurnalist burghez” și „naționalist”, în articol lipsea orice critică la adresa lui. De aceea, prin hotărârea Biroului CC al PCM din 26 aprilie 1963, s-a decis să fie „întărită” conducerea redacției, să fie îmbunătățit „lucrul educativ” în rândul colaboratorilor AȘM⁵.

Totuși Cruceniuc a „supraviețuit” și după acest caz. El a fost eliberat din funcție mult mai târziu, la sfârșitul a.1964, pentru publicarea următorului articol, care îi „dezorienta” pe cititori. În acest material, numit „Creație autentică”, semnat de N.Costenco, erau opuși locuitorii malului drept și celui stâng al Nistrului. Deja după plecarea lui, la 10 aprilie 1965, Biroul CC i-a recomandat lui Cruceniuc „să atragă atenția la iresponsabilitatea manifestată la publicarea articolului”⁶.

² *Ibidem*, d. 30, ff. 52-53, 65-66, 72-109, 120-122.

³ *Ibidem*, d. 31, f. 389.

⁴ *Ibidem*, d. 32, ff. 289-291.

⁵ *Ibidem*, inv. 23, d. 55, f.101.

⁶ *Ibidem*, inv. 25, d. 80, f.166, 176, 178.

Dar cazul lui Cruцениuc nu a fost o lecție pentru jurnaliști. Profesia lor consta anume în căutarea de noi informații, inventând diferite metode pentru a evita restricțiile. De aceea, în continuare, Biroul CC lua frecvent decizii cu privire la pedepsirea redacțiilor ziarelor, care își permiteau publicarea materialelor „greșite”, necoordonate cu organele Glavlit-ului sau ale conducerii partinice locale. La 2 aprilie 1963, redactorul revistei „Tinerimea Moldovei” G. Marin a fost avertizat pentru publicarea textului apelului participanților la cea de-a II-a Consfătuire a fruntașilor întrecerii pentru munca comunistă, necoordonat cu organele Glavlit-ului⁷.

Însă principalul motiv de nemulțumire din partea conducerii partinice față de presă era altul. Anume subiectele care erau importante pentru propaganda partinică, de exemplu, de propagandă politico-militare, de cele mai multe ori, erau tratate plictisitor, într-un limbaj inexpressiv, fără nicio analiză a evenimentelor, așa încât nu trezeau niciun interes în rândul populației. La Plenara a VII-a a CC al PCM (5 iulie 1963), I. Bodiul și-a exprimat indignarea în legătură cu acest fapt, declarând că în presă pătrund mai multe materiale „cu puțin conținut”, dar metodele partidului cu privire la educația omului sovietic, practic, nu sunt explicate. Bodiul considera că vina pentru aceasta o poartă redacțiile ziarelor, care lucrau fără operativitate, calitatea muncii redactorilor fiind insuficientă, dar nu a cerut concedierea lor, pentru că înlocuirea redactorilor trebuia încă să fie pusă la cale în republică⁸. Bodiul a fost susținut de viitorul ministru al Culturii, A. Constantinov, care a menționat că ziarele, totodată, publică o mulțime de articole despre călătoriile în străinătate ale cetățenilor sovietici și ele sunt scrise cu un absolut alt ton: cu emoție, creativitate și suflet. Constantinov a propus ca, în continuare, în Occident să fie trimiși, în mare parte, doar cei care sunt în stare „să înțeleagă esența capitalismului”⁹. Nici alți membri ai conducerii de partid nu au putut să elaboreze metode de luptă cu aceste „păcate”: hotărârea adoptată nu propunea soluții în acest sens¹⁰.

Presa trebuia să fie foarte atentă în cazul când critica conducerea partinică raională. Altfel, comitetul raional de partid imediat se adresa la CC al PCM cu plângere și acesta, cel mai des, susținea opinia șefilor raionului. În august 1965, Comitetului raional de partid Dondușeni nu i-a plăcut articolul corespondenților ziarului „Sovetskaia Moldavia” B. Litvak și N. Rugaliiov, despre faptul că respectivul Comitet raional de partid îi selectează greșit pe secretarii organizațiilor colhoznice de partid. Biroul CC, prin decizia sa din 23 august 1965, a indicat ziarului că articolul este scris „fără o analiză profundă”, că el „introduce încurcături” în determinarea scopurilor comitetului raional

⁷ *Ibidem*, inv. 23, d. 53, f. 46.

⁸ *Ibidem*, d. 5, ff. 16, 55-57.

⁹ *Ibidem*, inv. 23, d. 5, f. 80.

¹⁰ *Ibidem*, inv. 23, d. 5, f. 16.

de partid, dezorientează organele locale de partid (pentru că reieșea că ziarul are dreptul să critice structurile partinice și pentru selectarea cadrelor, dar acest subiect făcea parte din sfera unde partidul vroia să-și păstreze monopolul asupra criticii – R.Ș.). Redactorul-șef adjunct L.Makarov a fost acuzat de „atitudine neserioasă la selectarea și publicarea materialelor”. Redacției i s-a propus să examineze chestiunea cu privire la menținerea lui B.Litvak în funcția de șef al secției de agricultură, iar N.Rugaliiov trebuia să fie pedepsit aspru, pentru că s-a depistat că el a luat din colhozul-colegiu „Lenin” 30 de kg de cireșe, și nu le-a achitat, iar când Comitetul raional de partid a aflat despre asta, Rugaliiov a decis să se răzbune cu acest articol¹¹.

Deși presa unională rămânea permanent în republici o forță extrem de influentă, orice articol în oricare ziar unional ce conținea critica oricăror aspecte ale vieții interne, imediat devenea subiectul discuției la Biroul al CC-ului local, luându-se decizii privind recunoașterea greșelilor, dar unii prim-secreтари își permiteau să critice și presa unională. Spre exemplu, I.Bodiul de mai multe ori s-a plâns la Moscova pe laudele „nef fondate”, aduse creației unor scriitori din republică (I.Druță) din partea ziarelor „Pravda”, „Literaturnaia gazeta”, „Nedelea” ș.a., pentru că operele lor purtau un caracter „naționalist”. Ele nu aveau niciun efect asupra politicii redacționale a presei unionale, articolele cu aceeași esență criticată de conducerea republicană apăreau în aceste ziare și în continuare, dar apărea posibilitatea de a dovedi CC al PCUS că conducerea republicii rămâne vigilentă și contracarează orice manifestare „naționalistă”, chiar dacă aceasta este susținută și de presa de la Moscova¹².

După cum am văzut, ziarele din aceste timpuri deseori încălcau cerințele partinice cu privire la faptul cum trebuie să fie presa sovietică adevărată. Aceasta a devenit o problemă și pentru CC al PCUS. De aceea acesta, la 15 septembrie 1966, a adoptat Hotărârea nr.1720-XII, în care se reglementa detaliat, cum în continuare trebuie să funcționeze presa sovietică – nu doar cea partinică. În Moldova, hotărârea respectivă Biroul CC a luat-o la 29 noiembrie 1966. Constatând neoperativitatea presei în reflectarea evenimentelor importante (din acest motiv, mulți aflau noutăți din știrile serviciilor mass-media ale țărilor străine), Biroul CC a cerut de la serviciile mass-media „să informeze, ca regulă, înaintea presei străine”, în timp util, despre evenimentele internaționale importante, permițând ziarelor să publice informații despre viața internă a republicii, dacă ele nu conțineau secrete de stat. Aceste acțiuni puteau fi realizate la indicația redactorului-șef, publicațiile coordonându-se, în mai multe cazuri, cu secțiile respective ale CC al PCM. La rândul lor, ministerele și departamentele erau obligate să comunice serviciilor mass-media informația importantă despre ceea ce se întâmplă la întreprin-

¹¹ *Ibidem*, inv. 25, d. 90, ff. 44, 48-49.

¹² *Ibidem*, inv. 25, d. 101, ff. 152-157.

derile și instituțiile subordonate și despre deciziile conducerii republicii, care trebuiau să fie reflectate în presă.

Se preciza ordinea publicării în presa republicană a materialelor oficiale. De exemplu, rapoartele, prezentate la sesiunile Sovietului Suprem al URSS și legile, adoptate în cadrul lor, trebuiau să fie publicate în presa republicană. În expunere, se publicau decretele cu privire la numiri, eliberări, felicitări cu zilele de naștere, decorări cu ordine și medalii ale reprezentanților conducerii sovietice de la Moscova. Totodată, trebuiau publicate în presa republicană și deciziile de nivel unional cu privire la fondarea sau lichidarea ministereleor și departamentelor, schimbarea structurii teritorial-administrative a republicilor, ținuturilor și regiunilor URSS, informațiile Direcției Centrale de Statistică a URSS și a republicilor unionale, sosirilor și plecărilor delegațiilor străine, – dar în expunerea agenției oficiale sovietice de stat – Agenției Telegrafice a Uniunii Sovietice (ATUS). Toate deciziile similare ale structurilor republicane ale puterii, la fel, trebuiau publicate în expunerea agenției oficiale informaționale a republicii – ATEM¹³. Protecția secretelor militare și de stat era pusă acum pe umerii redactorilor-șefi ai ziarelor republicane și raionale. Mult mai dur a devenit, din septembrie 1966, și bruiajul stațiilor antisovietice occidentale. A început să crească și numărul de rapoarte ale conducerii Glavlit-ului cu privire la dezvăluirea informațiilor secrete¹⁴. Din a. 1966, Uniunea Jurnaliștilor s-a ocupat și cu creșterea nivelului profesional al jurnaliștilor, pentru a reduce numărul de gafe în activitatea lor. Jurnaliștilor li se citeau lecții cu privire la măiestria de jurnalist, la genurile ziaristice, la metodele de lucru în redacțiile ziarelor și revistelor centrale, cursuri cu privire la educația internațională, discutarea creativă a filmelor ș.a.¹⁵.

Însă gafele „monstruoase” în activitatea ziarelor republicane continuau. La 28 aprilie 1967, Biroul CC a examinat un articol publicat în „Moldova Socialistă”, în care se menționa despre întâlnirea delegației Partidului Comunist din Maroc cu „secretarul general al CC al PCUS N. Ceaușescu”. Acest lucru a devenit posibil din cauza neatenției redactorului ziarului M. Pleșko și a lucrătorilor Glavlit-ului, a „tocirii vigilenței” din partea lucrătorilor Secției de agitație și propagandă a CC al PCM. Redactorul M. Pleșko și directorul ATEM B. Parfentiev au fost învinuiți de organizarea insuficientă a controlului asupra conținutului materialelor. Biroul CC a cerut de la I. Stelea, șeful Glavlit-ului, să intensifice controlul asupra conținutului materialelor¹⁶.

În pofida tuturor cerințelor, reflectarea vieții interne de partid rămânea plictisitoare chiar și în presa partinică. De aceea Secretariatul CC al PCM, examinând la 13 noiembrie 1967 publicațiile pe această temă în ziarul „Sovet-

¹³ *Ibidem*, inv. 27, d. 62, ff. 64-71.

¹⁴ *Ibidem*, inv. 27, d. 101, ff. 101, 139, 161.

¹⁵ *Ibidem*, d. 168, ff. 62-63.

¹⁶ *Ibidem*, inv. 28, d. 54, ff. 11-13.

skaia Moldavia”, a cerut de la redacție să se ghideze după noile idei în lucrul organizatoric și ideologic, să publice mai des materiale pe teme etico-morale, să plaseze recenzii la literatura editată și să mențină legături strânse cu Secțiile de profil ale CC al PCM, nepermițând publicarea materialelor neverificate, bazate doar pe bârfe și zvonuri. Pentru atingerea acestor obiective, jurnaliștii trebuiau să aibă relații bune cu conducerea partinică și sovietică raională, să reflecte experiența pozitivă a „conducerii colective” (aceasta era reacția îndepărtată la „metodele voluntariste”, aplicate de N. Hrușciiov – R.Ș.) și să îmbunătățească propaganda ideilor marxism-leninismului¹⁷.

Mai detaliat au fost enunțate noile cerințe ale conducerii de partid față de presa republicană în raportul lui I. Bodiul la Plenara a VIII-a a CC al PCM (8 mai 1968). El a menționat că în ziarele și în alte servicii mass-media ale republicii se regăsește puțină informație despre intențiile nobile ale tineretului, se propagă insuficient codul moral al constructorului comunismului, se povestește plictisitor despre întrecerea socialistă a colectivelor de tineret, este uitată mișcarea patriotică a brigăzilor și fruntașilor muncii comuniste. Toate acestea și pătrunderea în activitatea tineretului a componentei materiale duceau spre „dezorientarea” opiniei publice. Rămânea foarte mic numărul de corespondențe de la întreprinderi, construcții, colhozuri, sovhozuri, instituții de învățământ. Articolele publicate conțineau un exces de teoretizări lipsite de sens, precum și adevăruri generale, cunoscute de toți, recenzii de laudă, rapoarte cu privire la întâlnirile cu fruntașii. Nu se practicau informații politice scurte despre situația în lume, informații „internaționale” din alte republici ale URSS¹⁸.

La Plenara a IX-a a CC al PCM (19 noiembrie 1968) redactorul-șef al ziarului „Sovietskaia Moldavia” N. Gladilin a considerat necesar să-i mulțumească lui I. Bodiul personal și altor membri ai Biroului CC pentru atenția atât de serioasă față de problemele ziarelor și publicitatea deosebit de largă, pe care ei o oferă celor mai bune publicații, propunând din numele său să le editeze în formă de broșuri aparte. În calitate de informare despre executarea indicațiilor conducerii republicii, Gladilin i-a pus la curent pe cei prezenți că redacția consolidează permanent legăturile cu comitetele orășenești, raionale de partid și cu unele organizații primare de partid¹⁹.

În martie 1969, cerințele Biroului CC față de presa republicană s-au completat cu cele noi. Prin decizia Biroului CC al PCM din 11 martie 1969, conducătorii tuturor serviciilor mass-media, inclusiv ale celor scrise, erau supuși criticii din motivul că o parte de autori își permiteau renunțarea la principiile de clasă cu privire la reflectarea problemelor social-politice și deveneau,

¹⁷ *Ibidem*, d. 68, ff. 19-20.

¹⁸ *Ibidem*, inv. 29, d. 1, ff. 63-65.

¹⁹ *Ibidem*, d. 3, ff. 130-131.

practic, purtători ai viziunilor străine, uneori chiar tratând în felul său istoria partidului, întrucât conducătorii acestor servicii mass-media rămâneau într-o parte. Ca răspuns la critica unor sau altor lucrări, în loc de examinare principială, urmau ori laudele la nesfârșit, ori critica distrugătoare, ceea ce nu contribuia la creșterea calității lucrărilor. Redactorii comit deseori cedări și demonstrează lipsă de principii politice, publică materiale ideologice vicioase, dar îi acuză de ele pe lucrătorii Glavlit-ului. În consecință, ei influențează insuficient asupra procesului de creație și nu manifestă grijă față de ridicarea nivelului politico-ideologic al ediției și al articolelor publicate. De aceea se impunea o responsabilitate deosebită personală a redactorilor ziarelor pentru calitatea articolelor publicate. Președintele Comitetului de Stat pentru presă, șefii altor organizații, care se ocupau cu activitatea editorială și de creație (Comitetele de stat pentru cinematografie, radiodifuziune și televiziune, Ministerul Culturii) trebuiau acum să selecteze mult mai atent cadrele în acest domeniu, să consolideze colegiile de redacție și să activeze funcționarea lor. S-a considerat incorect să-i includă pe unii și aceiași oameni în colegiile de redacție ale câtorva servicii mass-media, membrilor acestora li se recomanda să elaboreze un sistem de măsuri pentru sporirea responsabilității obștești a autorilor, să asculte periodic rapoartele lor, să ridice și nivelul politico-ideologic de pregătire al cadrelor²⁰.

În propagarea diferitor idei ale partidului, conform opiniei de atunci a conducerii republicii, trebuiau atrase toate ziarele fără excepție, inclusiv cele de profil, cum era „Cultura”, care erau consacrate, în special, unor teme concrete și de aceea, în mare parte, ignorau cerințele să scrie mai mult despre viața oamenilor, a structurilor partinice, a întreprinderilor și instituțiilor. La ședința Biroului CC din 3 iunie 1968, acest săptămânal a fost supus unei critici aspre din partea membrilor Biroului CC pentru lipsa acestor teme în publicațiile ziarului. Redactorul V.Teleucă a fost acuzat de „nivelul politic scăzut” al ziarului, de ruperea acestuia de viață. Iar pentru că în „Cultură” erau supuse criticii organele financiare ale republicii, care „țineau cultura în clește”, Bodiul chiar a acuzat ziarul în „maniera contrarevoluționară”, care „inspiră emoții negative”. Teleucă totuși nu a fost pedepsit atât de strict, primind doar o mustrare, iar de la ziar membrii Biroului CC au cerut revederea radicală a atitudinii față de propagarea ideilor partidului, indicându-i să publice regulat articole despre educația ideologică a muncitorilor, despre propaganda principiilor marxism-leninismului, să acorde mai multă atenție problemelor muncii constructive și vieții spirituale a poporului. Pentru a intensifica în continuare controlul asupra acestui ziar, membrii colegiului de redacție au fost incluși în nomenclatura CC al PCM.

²⁰ *Ibidem*, inv. 30, d. 55, ff. 26-32.

Dar eforturile conducerii republicane de a arăta Moscovei cât de eficient conduce ea cu presa și ridică nivelul ei, nu au fost apreciate la CC al PCUS. Ba din contra, la Moscova considerau că presa în Moldova acționează insuficient asupra populației și CC al PCM nu este în stare să schimbe situația cu forțele proprii. CC al PCUS a adoptat în această privință o hotărâre specială „Cu privire la măsurile de ajutor RSS Moldovenești în îmbunătățirea lucrului ideologic”. De aceea, la aceeași ședința din 3 iunie 1968, se examinau și măsurile pe care CC al PCM trebuia să le adopte în executarea ei. Se prevedea consolidarea serioasă a bazei poligrafice a ziarelor și revistelor republicii, revista „Codru” trebuia să mai editeze și în limba rusă (a început să se editeze din 1 iulie 1968 – R.Ș.), iar pentru țărani, începând cu 1 ianuarie 1969, să fie editat ziarul „Viața satului”. Începând cu 1 ianuarie 1969, se planifica editarea unei reviste după tipul revistei unionale „Smena”²¹.

Apoi, rândul a ajuns și la ziarele raionale, cărora înainte în activitatea CC al PCM li se acorda atenție mai mult atunci când ele comiteau greșeli serioase. Acum ele, la fel, trebuiau „conectate” la propagarea activă a ideilor partidului. Hotărârea Biroului CC al PCM din 2 octombrie 1968 „Cu privire la creșterea rolului ziarelor raionale în educația comunistă a muncitorilor” menționa eforturile comitetelor raionale de partid cu privire la creșterea calității presei raionale și a rolului ei în viața politică și gospodărească. Ea a început să reflecte mai bine chestiunile de economie, cultură, de viața de partid. Au devenit mai strânse legăturile ziarelor raionale cu corespondenții obștești, muncitorești și sătești. Acum ele prezentau mai des „beneficiile orânduirii socialiste”, problemele creșterii nivelului agriculturii, ale dezvoltării vităritului, ale transferului experienței moderne. În lista acestor ziare fruntașe erau incluse cele raionale din Ceadâr-Lunga, Orhei, Dubăsari, Ungheni, Soroca, cât și din alte raioane. Pe acest fon rămâneau în urmă ziarele raioanelor Cimișlia, Vulcănești, Râșcani, Fălești, Criuleni ș.a. Ele reflectau lucrul colhozurilor și sovhozurilor fără niciun sistem, publicau materiale „ideologic slabe”, dezvăluiau insuficient procesele economice și politice din societate, republicau deseori materiale din alte ediții, dar acordau puțină atenție lucrului cu populația, educației ei în spiritul patriotismului și internaționalismului socialist, scriau puțin despre funcționarea Sovietelor și structurilor comsomoliste, despre fruntașii procesului de producție. În afară de aceasta, ziarele menționate erau redactate necalitativ, iar executarea poligrafică era sub nivelul cerințelor timpului²².

Toate aceste lucruri anterior puteau fi acceptate. Dar acum se apropia jubileul de 100 de ani de la nașterea lui V.Lenin și trebuia să fie obținut un succes calitativ în această direcție. De aceea Comitetele raionale și orășenești au

²¹ *Ibidem*, d. 40, ff. 36-37; d. 42, f. 429.

²² *Ibidem*, d. 48, ff. 3-5.

primit indicația să înăsprească controlul asupra activității ziarelor, să-i învețe pe jurnaliști să pătrundă mai profund în esența proceselor, să obțină o eficiență maximă a materialelor, să ofere aprecieri principiale atitudinii incorecte față de critică, să examineze la biroul Comitetelor orașenești și ale celor raionale planurile de lucru ale redacțiilor și să asculte rapoartele redactorilor, să le ofere sfaturi și recomandări cu privire la principalele direcții de activitate, dar, totodată, să nu admită controlul oricărui mărunțiș în activitatea ziarului, să le completeze cu cadre calificate, mature din punct de vedere politic și să le ridice nivelul de călire ideologică²³.

În continuare, Biroul CC specifica ce intră concret în obligațiile presei raionale. Printre acestea era explicarea politicii interne și externe a PCUS, a bazelor democratice ale presei sovietice, propagarea frăției nezdruincinate a popoarelor sovietice, consolidarea viziunilor comuniste, educația patriotismului sovietic și a internaționalismului socialist.

Ziarele acum trebuiau să publice mai des articole despre viața cotidiană, despre funcționarea organizațiilor primare de partid, respectarea statutului partidului, despre creșterea rolului de avangardă a partidului în procesul de producție și în societate, să reflecte pe larg viața economică și culturală a raioanelor, să acorde ajutor dezvoltării activismului politic și de producție, să prezinte forme și metode de participare în dezvoltarea gospodăriei obștești, în implementarea organizării științifice a muncii, a întăririi disciplinei, a atitudinii atente față de averea socialistă, a luptei pentru executarea planurilor și obligațiilor socialiste, cu privire la mersul întrecerii colhozurilor și sovhozurilor pentru creșterea roadei, mai bine să-l prezinte pe omul muncii, să propage ajutorul reciproc, colectivismul, intoleranța față de încălcările ordinii publice, să se lupte cu dezordinea, dezorganizarea, haosul, lipsa de principialitate, birocrațismul, indiferența. Ziarele trebuiau să analizeze mai profund activitatea Sovietelor, a organelor sindicale și comsomoliste în construcția culturală, creșterea bunăstării poporului, să povestească despre legăturile deputaților cu muncitorii, despre executarea de către deputați a sarcinilor puse de către alegători, să educe tineretul în tradiții revoluționare, muncitorești și cele de luptă, să promoveze respectul față de bătrâni. Totodată, ziarele trebuiau să aibă mai multă grijă de creșterea nivelului său literar, de îmbunătățirea tematicii și genurilor, să lărgească cercul de cunoștințe al cititorilor, să publice materiale reieșind din diferențe spirituale, materiale și altele, care există în societate. Stilul ziarelor trebuia să fie eficient, concret și simplu. Ele trebuiau să descrie numaidecât viața cotidiană a muncitorilor din orașe, raioane, instituții, întreprinderi, organizații, instituții de învățământ, participarea muncitorilor în activitatea obștească și sportivă, creația artistică și tehnică²⁴.

²³ *Ibidem*, f. 6.

²⁴ *Ibidem*, inv. 29, d. 48, ff. 7-8.

Din partea lor, comitetele de partid și redacțiile ziarelor raionale și ale celor unite trebuiau să întărească legăturile cu activul de autori, să-l implice în raiduri, revizuri, controale reciproce, să organizeze dări de seamă la adunările reprezentanților diferitor straturi ale populației, să plece în localități la solicitarea cititorilor, să publice regulat scrisorile lor, să obțină luarea măsurilor pe aceste scrisori. ATEM trebuia să reglementeze caracterul și nivelul de informație pentru ziarele raionale²⁵. Secția de agitație și propagandă a CC și Uniunea Jurnaliștilor trebuiau în mod regulat să desfășoare seminarele lucrătorilor ziarelor raionale, cu discutarea teoriei și practicii presei sovietice. La aceste seminare trebuiau să participe savanți, specialiști în domeniul industriei și agriculturii, lucrători sovietici și de partid. Ziarele republicane trebuiau să abordeze mai des tema funcționării presei raionale, să studieze problemele ei, s-o ajute în dezvoltarea tematicii și diversitatea genurilor, să publice regulat revista de presă, bazată pe cele mai interesante materiale din presa raională, să republice aceste articole. Comitetele executive raionale au primit indicația de a transfera redacțiile ziarelor pe parcursul anilor 1969-1975 în noi clădiri de producție, construite după principiul tipic, pentru asta Comitetul de Stat pentru planificare trebuia să aloce sumele necesare. Ziarele raionale se alocă numărul necesar de mașini de serviciu GAZ-69, mijloace pentru procurarea dictofoanelor și mașinilor de scris, reieșind din devizul de cheltuieli de 2000-2500 de ruble pentru fiecare ziar raional, și alocări anuale în condiții preferențiale ale bonurilor către stațiuni de odihnă. Începând cu 1 ianuarie 1969, în conformitate cu hotărârea CC al PCUS din 12 septembrie 1968, erau stabilite salariile oficiale și fondul lunar de salariu pentru colaboratorii ziarelor raionale²⁶.

Așadar, în anii 1968-1969, au fost stabilite noi cerințe față de activitatea serviciilor mass-media, „brejneviste”, care, în principiu, au rămas în vigoare până la începutul anilor '90. Ele prevedeau concentrarea atenției asupra omului muncii, a moralei socialiste, inițial chiar și asupra codului moral al constructorului comunismului (după 1967, această temă, treptat, dispărea de pe ordinea zilei – R.Ș.), asupra proslăvirii succeselor în muncă, a reflectării schimbărilor socialiste, a propagării ideilor marxism-leninismului ș.a. Toate aceste aspecte existau în serviciile mass-media și înainte, dar acum, pentru prima dată, erau formulate concret, ca scop principal al funcționării presei.

Primul dintre Comitetele raionale de partid, care a devenit „jertfa” acestor noi cerințe, a fost cel din Drochia. La 20 noiembrie 1970, Biroul CC a examinat chestiunea cu privire la conducerea din partea Comitetului raional de partid Drochia a ziarului raional „Kommunisticeskii trud” și a radiodifuziunii locale. Deși s-a recunoscut că comitetul raional de partid a desfășurat o

²⁵ *Ibidem*, f. 9.

²⁶ *Ibidem*, inv. 29, d. 48, ff. 10-11.

anumită muncă în vederea mobilizării muncitorilor la îndeplinirea cu succes a deciziilor Congresului al XXIII-lea al PCUS, a pregătirii solemne pentru omagierea centenarului de la nașterea lui V.I.Lenin, că au apărut mai multe materiale cu privire la oamenii muncii, dar ziarul s-a ocupat absolut insuficient de educația politică a populației, de ridicarea conținutului său ideologic. Erau slab reflectate subiecte din această direcție, apăreau puține materiale cu privire la traducerea în viață a învățăturii și ideilor leniniste, era prezentată insuficient viața partinică și lupta cu tâlharii, diferite încălcări ale legislației, nu era reflectată experiența fruntașă în agricultură, sunt multe republicări ale articolelor din presa unională, dar este puțin prezentată viața locală, sunt chiar multe greșeli gramaticale, iar nivelul general al ziarului era scăzut. Comitetul raional se ocupa insuficient de activitatea ziarului, îl folosea puțin în propaganda sa. Biroul CC a solicitat ca ziarul raional să fie completat cu cadre experimentate, să se ridice nivelul publicațiilor și să se concentreze atenția pe prezentarea activității colhoznice și a celei de producție, pe ridicarea nivelului de disciplină, să se îmbunătățească radical reflectarea tuturor sferelor vieții raionului și a organizațiilor de partid²⁷.

Peste 8 luni, la 16 septembrie 1970, primul secretar al Comitetului raional de partid Drochia, P.Comendant, deja informa CC al PCM cu privire la măsurile luate întru executarea acestei decizii. Comitetul raional de partid a început să aprobe planurile de lucru ale redacției ziarului. Îndeplinirea lor se discută la adunările de partid ale comuniștilor redacției. O dată pe lună apare pagina subdiviziunii raionale a Comitetului controlului norodnic. Mult mai bine a început să fie prezentată viața partinică, activitățile comitetului raional de partid și ale comitetului executiv raional. În colhozuri, la uzina de fermentare a tutunului și la uzina de zahăr au fost create puncte permanente ale corespondenților. Pentru examinarea chestiunilor agriculturii era ales un Consiliu special, format din specialiști în domeniu, dar totuși viața satului era prezentată încă insuficient²⁸. Peste 2 ani, în octombrie 1972, Biroul CC a revenit la acest subiect și a constatat că situația s-a îmbunătățit simțitor. Acum ziarul raional din Drochia elaborează planuri concrete de activitate, în el apăreau regulat editoriale, se edita pagina comitetului raional al controlului norodnic, au început să apară mai multe materiale cu tematică partinică. Un grup de jurnaliști de la ziarele republicane a fost la Drochia pentru acordarea unui ajutor practic, iar redactorul N.Leucă a mers la Școala Superioară de Partid din Kiev, pentru a frecventa cursurile lunare în vederea ridicării calificării.²⁹

Unul dintre primii care s-a lovit, în acele timpuri, de cerințele noi a fost istoricul Alexandru Moșanu. La 15 septembrie 1970, la Biroul CC a fost

²⁷ *Ibidem*, inv. 31, d. 74, ff. 3-6.

²⁸ *Ibidem*, inv. 31, d. 189, ff. 1-2.

²⁹ *Ibidem*, inv. 34, d. 118, ff. 28.

examinat articolul lui „Po puti soșializma”, publicat în ziarul „Sovietskaia Moldavia”. Biroul CC a înțeles că Alexandru Moșanu vroia să evite aprecierea rolului armatei sovietice în „eliberarea României de ocupanții germano-fasciști” în august 1944 și să reducă acele evenimente doar la revoluția poporului român contra trupelor hitleriste. El a fost acuzat de reducerea intenționată a rolului armatei sovietice, ceea ce corespundea poziției, ocupate începând cu a.1961, de către conducerea României, care contesta rolul strict pozitiv al URSS și al Rusiei țariste în istoria poporului român, dar aceasta contravenea poziției PCUS. Justificările lui Alexandru Moșanu, de tipul „asta e doar neseriozitatea mea”, „niciodată nu am scris pe tema asta”, nu l-au ajutat. Biroul CC a decis să-i aplice o mustrare aspră cu înscrierea în fișa de evidență³⁰.

Caracteristică pentru acea perioadă în istoria jurnalisticii moldovenești a fost examinarea regulată la Biroul CC a diferitor articole, publicate atât în presa centrală republicană, cât și în cea raională. La aceeași ședința a Biroului CC din 15 septembrie 1970, a fost examinat și foiletonul „Ce fel de comisie, creatorule?”, publicat în ziarul „Sovietskaia Moldavia” la 1 septembrie 1970. Biroul CC a fost indignat de faptul că autorul materialului, jurnalistul L. Demidovici, a prezentat-o pe veterana de război, eminentă în domeniul sănătății, decorată cu multe ordine și medalii, O.Hristinoc, în calitate de bârfitoare și afaceristă, deși un fost preot, un fost călugăr și un fost moșier sunt prezentați ca oameni respectabili. Conform canoanelor jurnalisticii din perioada examinată, reprezentanții acestor straturi sociale nu puteau fi prezentați în aspect pozitiv, pentru că asta pune la îndoială bazele politicii sovietice față de biserică și burghezie. Pentru această „încălcare” Demidovici, la fel, a primit o mustrare aspră, cu înscrierea acesteia în fișa personală de evidență³¹.

Acum, în condițiile când rolul serviciilor mass-media în prezentarea vieții diferitor raioane și orașe ale republicii a crescut esențial, Biroul CC a început să critice nu doar presa, dar și Comitetele raionale de partid pentru reacția incorectă sau întârziată la articolele critice din ziare. Problema consta în faptul că deceniile precedente i-au învățat pe mai mulți conducători de partid, de soviete, de activitățile gospodărești ș.a. că ei nu sunt obligați să reacționeze la orice publicație din presă. Este de ajuns să se „clarifice” cu ea la fața locului, în localitate. Acum acești funcționari au început să preseze redacțiile ziarelor, cerând să nu apară pe paginile ziarelor fapte „incomode” pentru ei. În urma acestor presiuni, textele cu tentă critică, în genere, au dispărut din mai multe ziare raionale sau erau complet ignorate de conducerea partinică și sovietică locală³².

³⁰ *Ibidem*, inv. 31, d. 64, ff. 65-83, 429-431.

³¹ *Ibidem*, ff. 434-435.

³² *Ibidem*, inv. 31, d. 74, ff. 19-22.

În pofida lucrului cu jurnaliști, desfășurat atunci de structurile de partid, ziarele nu totdeauna conștientizau importanța deosebită pentru structurile partinice a diferitor jubilee. De aceea își permiteau unele articole „ușurate” și „lipsite de profunzime”, care subminau importanța acestor evenimente. La 14 martie 1972, Biroul CC al PCM a examinat chestiunea cu privire la „greșelile serioase”, comise în editorialul ziarului „Sovietskaia Moldavia” din 29 februarie 1972. Erau menționate „formulări neclare” și „tratări ambigue”, comise în articol, greșeli stilistice. Articolul a fost rezultatul „complezenței” din partea jurnaliștilor ziarului, împăcarea lor cu „lipsa de disciplină”, cu „iresponsabilitatea”. În articol nu se reflecta conținutul ideologic al publicațiilor de acest gen. Biroul CC i-a solicitat redacției să lichideze neajunsurile menționate, să intensifice cerințele față de colaboratorii ziarului și să completeze colectivul cu lucrători experimentați³³.

Comparativ cu alte ziare, care se editau atunci în republică, cele editate de partid („Sovietskaia Moldavia”, „Moldova Socialistă”) aveau un statut mai înalt, deși ele erau și mai des controlate. Pentru ziarele proprii, Biroul CC organiza chiar sărbători de nivel republican. La 25 decembrie 1973, Biroul CC a adoptat hotărârea „Cu privire la aniversarea a 50-a a ziarului „Moldova Socialistă”. S-a decis să se organizeze în ziua presei, 5 mai 1974, ședința solemnă a colaboratorilor presei, a organizațiilor partinice și obștești, a ziarelor centrale și a ziarelor regionale din Odesa și Cernăuți. În orașe și raioane, la întreprinderi și pe șantiere, colhozuri și sovhozuri se organizau consfătuiri ale corespondenților muncitorești și sătești, ședințe în deplasare ale colegiului de redacție al ziarului, informații cu privire la „masa rotundă”, conferințe de cititori. Editura CC al PCM a primit indicația să editeze „Cronica republicii” – o culegere de documente despre istoria ziarelor republicii, de la „Plugarul roș” la „Moldova Socialistă”. Redacția ziarului jubiliar și cârmuirea Uniunii Jurnaliștilor trebuia să organizeze expoziții foto, insigne comemorative. Secția de agitație și propagandă a CC al PCM a fost obligată să pregătească materiale în care să fie prezentați colaboratorii redacției, editurii, muncitorii, corespondenții sătești și muncitorești, distribuitorii și foștii colaboratori. Ultimii trebuiau decorați cu Diplome de Onoare ale Prezidiului Sovietului Suprem al republicii. O parte a tirajului, la 5 mai 1974, Editura CC al PCM trebuia s-o execute pe hârtie plasticată în câteva culori³⁴. Aproximativ la fel, în iunie 1975, s-a decis să fie sărbătorită și aniversarea 50-a de la apariția ziarului „Sovietskaia Moldavia”, cu o singură diferență – unor foști colaboratori ai acestui organ al presei s-a hotărât să li se confere și titlul „Om Emerit al culturii”³⁵.

³³ *Ibidem*, inv. 33, d. 6, ff. 18-19.

³⁴ *Ibidem*, inv. 34, d. 62, ff. 26-27.

³⁵ *Ibidem*, inv. 36, d. 53, ff. 21-22.

Dar vânturile liberalizării treptate a societății, slăbirea disciplinei stricte, existente în deceniile precedente, au început să influențeze și activitatea ziarelor. Apariția lor se făcea în anii menționați cu mai multe întârzieri, abateri de la graficul aprobat, ceea ce înainte se considera o situație excepțională. Biroul CC a decis să facă ordine în această chestiune, adoptând, la 12 iunie 1973, decizia „Cu privire la încălcarea graficului de editare a ziarelor republicane”, în care a apreciat acest fenomen drept încălcare gravă a ordinii și disciplinei și l-a declarat pentru viitor inacceptabil³⁶. Întru executarea acestei decizii, redacțiile ziarelor au desfășurat adunările de partid și au început să respecte mai strict graficul apariției ziarelor, iar numărul încălcărilor s-a redus brusc³⁷.

După cum au arătat timpurile, precedentele hotărâri ale Biroului CC cu privire la reflectarea detaliată și interesantă pentru cititori a vieții partinice în presa raională rămăneau neexecutate. Echipa ziarului raional din Vulcănești „Puti k kommunizmu” avea relații slabe cu organizațiile primare de partid, iar viața partinică era reflectată fără profunzime, în mod primitiv. Secția de propagandă și agitație a CC al PCM vedea una dintre cauzele situației create în lipsa activului larg de autori, în publicarea mai multor dări de seamă-standard de la consfătuiri, informații concentrate doar în cifre și alte date formale. Chestiunile vieții comsomoliste erau prezentate și mai slab, acolo domina veșnica citire a moralei, dar opinia tineretului nu interesa pe nimeni. Nivelul literar și stilistic al ziarului rămânea scăzut. Dar, de data aceasta, Biroul CC nu a luat nicio decizie cu privire la acest subiect³⁸.

Printre primele care a însușit noile cerințe a fost „Sovietskaia Moldavia”. Aici, deja în 1974, erau elaborate planurile de lucru de perspectivă, se luau măsuri pentru specializarea jurnaliștilor și creșterea măiestriei lor profesionale, ceea ce era un pas înainte pentru acele timpuri³⁹. În a. 1975, redactorul-șef al acestui ziar, Iurii Kaceanov, primul a informat că ziarul a început să acorde mult mai multă atenție tematicii partinice. Dar nici acest mijloc de informare a maselor nu a reușit să scape de problemele trecutului. Ziarul adesea nu reacționa la teme cu caracter politic, care erau importante pentru CC al PCM, publica puține materiale despre respectarea angajamentelor socialiste, despre experiența pozitivă de producție, pentru că aceste materiale arătau mereu ca niște plictisitoare dări de seamă⁴⁰.

În prima jumătate a anilor '70, controlul asupra presei chiar s-a înăsprit. În octombrie 1974, Biroul CC a adoptat o hotărâre specială, în care se specifica detaliat care ziar, cum și când anume trebuia să publice articole cu privire

³⁶ *Ibidem*, inv. 34, d. 90, ff. 8-9.

³⁷ *Ibidem*, inv. 39, d. 116, ff. 20-21.

³⁸ *Ibidem*, inv. 34, d. 166, ff. 47-48.

³⁹ *Ibidem*, inv. 35, d. 1, ff. 131-132.

⁴⁰ *Ibidem*, inv. 35, d. 65, ff. 10-11.

la sărbătorirea aniversării a 50-a a RSSM și a PCM. Dispoziții atât de concrete nu au fost nici pe timpurile staliniste⁴¹.

Rezultatele activității ziarelor în ultimii 6-7 ani Biroul CC le-a analizat la ședința sa din 23 iunie 1975. Se menționa că ziarele au început să reflecte mai activ viața cotidiană, să prezinte schimbările din ea, să organizeze mai multe interviuri cu conducători de diferit rang. Mai bine au început să reacționeze la critică și diferite structuri de partid, sovietice și cele gospodărești. Dar critica poartă totuși un caracter superficial, sunt criticați, în mare parte, lucrători de rând și, mai puțin, conducătorii, deseori critica nu se examinează, este trecută sub tăcere, în calitate de răspuns vin niște documente pline cu afirmații birocratice, la mai multe plângeri răspunsuri nu vin deloc. Comitetele orășenești și raionale de partid trebuiau acum să examineze la Biroul CC materialele critice ale presei republicane. Funcționarii trebuiau educați în continuare cu respectul față de critică, s-o folosească pentru ridicarea nivelului de economie și cultură și a conștiinței comuniste. Accentul trebuia pus pe articole analitice, corespondențe, foiletoane, raiduri colective, reveniri la publicațiile vechi, prezentând ce s-a realizat de atunci⁴². La propunerea redactorului-șef al ziarului „Sovietskaia Moldavia” Iurii Kaceanov, Sectorul de presă al CC a început să coordoneze activitatea tuturor serviciilor mass-media republicane în reflectarea celor mai importante campanii politice, revenind prin aceasta la practica stalinistă⁴³. Întru executarea acestor decizii, ziarele au început să publice mai des articole critice, foiletoane, materiale satirice, informații despre mersul construcțiilor, verificarea faptelor a devenit mai serioasă, cele mai importante articole acum se discutau la Comitetele raionale și orășenești de partid, conducătorii de toate rangurile au început să manifeste o atitudine mai atentă față de critică⁴⁴.

Pentru a nu tensiona relațiile cu țările socialiste (în primul rând, cu România, Iugoslavia, Albania, dar uneori și cu altele), Secretariatul CC al PCM, la 14 septembrie 1976, în baza hotărârii CC al PCUS din 17 august 1976, a indicat înăsprirea controlului asupra publicațiilor ziarelor cu privire la tematica menționată, îmbunătățirea selectării cadrelor și temelor în acest domeniu⁴⁵. Pentru a nu compromite autoritatea ziarelor, Secretariatul CC, la 23 august 1976, a hotărât să publice informații despre îndeplinirea planului de stat de către unele întreprinderi sau colhozuri numai în cazul confirmării că acestea nu au datorii financiare față de stat și cu acordul Secretariatului CC și al comitetelor raionale respective de partid⁴⁶. Către aniversarea a 70-a a lui L.Bre-

⁴¹ *Ibidem*, d. 91, ff. 47-50.

⁴² *Ibidem*, inv. 36, d. 53, f. 24-26.

⁴³ *Ibidem*, d. 136, f. 10.

⁴⁴ *Ibidem*, inv. 46, d. 9, f. 69-71.

⁴⁵ *Ibidem*, inv. 39, d. 99, ff. 20-22.

⁴⁶ *Ibidem*, ff. 91-92.

jnev, în decembrie 1976, Secretariatul CC al PCM a dat dispoziție ziarelor să publice materiale despre creșterea nivelului de bunăstare a populației⁴⁷. Iar în iulie 1977, Biroul CC a cerut de la redacțiile ziarelor, în legătură cu publicarea mai multor informații false, să intensifice responsabilitatea lor pentru plasarea informațiilor⁴⁸.

În noile condiții, a crescut și responsabilitatea Comitetelor raionale de partid pentru sporirea nivelului de informare a presei. Dar deseori se întâlneau cazuri când comitetele partinice raionale nu aduceau la cunoștința redacțiilor ultimele decizii ale Biroului CC, ale Guvernului, Prezidiului Sovietului Suprem, nu le foloseau pentru ridicarea influenței partinice asupra situației într-o organizație sau alta sau pentru dezvoltarea criticii și autocriticii. De aceea Comitetului raional de partid Kotovsk i s-a indicat să elimine toate aceste neajunsuri⁴⁹. Pentru îndeplinirea acestei decizii, Comitetul raional vizat a început să examineze regulat și să aprobe planurile de lucru ale ziarului, să aducă la cunoștința redacției ziarului raional deciziile organelor partinice și sovietice, iar secretarii Comitetului raional de partid au intrat în contact personal permanent cu jurnaliștii, cazurile când se manifesta lipsa de atenție față de critică erau examinate la Biroul CC. Dar totuși mulți funcționari responsabili ai ministerelor și departamentelor evitau analiza critică a muncii lor⁵⁰. Nedorința de a reacționa la critică a rămas una din cele mai serioase probleme ale jurnalisticii moldovenești și în continuare. Deja în ianuarie 1982, Biroul CC a fost nevoit să recunoască nereușitele în acest domeniu după un articol foarte critic „Ugol zrenia” în ziarul moscovit „Pravda” și a cerut să se îmbunătățească esențial lucrul, dezvoltând autocritica și contracara-rând tentativele de a evita observații critice⁵¹.

În practica activității ziarelor, spre sfârșitul anilor 1970, a intrat șefia asupra șantierelor a centrelor de presă, pentru reflectarea campaniilor politice și gospodărești, iar din 1980, redacțiile se deplasau la construcții mari⁵². A crescut și nivelul de lucru al redacțiilor cu scrisorile cititorilor, ele au început să verifice mai strict plângerile și să informeze cum se examinează scrisorile la ministere și departamente, dar analiza acestei activități, practic, nu se efectua, mai multe redacții luptau fără avânt pentru eficiența publicațiilor lor, ziarele deseori nu reacționau la scrisori⁵³.

Fantezia conducătorilor de partid spre sfârșitul anilor 1970 a început să se încheie. Acum ei au început să înainteze în fața jurnaliștilor niște sco-

⁴⁷ *Ibidem*, d. 105, f. 5.

⁴⁸ *Ibidem*, inv. 43, d. 17, ff. 37-38.

⁴⁹ *Ibidem*, inv. 43, d. 77, ff. 4-5.

⁵⁰ *Ibidem*, inv. 46, d. 122, ff. 72-73; inv. 49, d. 3, f. 108.

⁵¹ *Ibidem*, inv. 58, d. 18, ff. 8-9.

⁵² *Ibidem*, inv. 49, d. 3, f. 29; inv. 52, d. 57, f. 101.

⁵³ *Ibidem*, inv. 49, d. 108, ff. 2-4.

puri supte din deget, de tip „folosirea posibilităților educaționale ale întrecerii socialiste”, ceea ce doar stimula formalismul și birocrăția în activitate. Dar jurnaliștii nu aveau altă ieșire și au fost nevoiți chiar să vină cu inițiative în această problemă, sperând să îndeplinească dispozițiile partidului⁵⁴. În anii 1980, aceasta practică, lipsită de orice sens, a continuat. Acum ziarele erau acuzate de faptul că ele nu au studiat experiența colectivelor-fruntașe în această sferă, rolul lor în întărirea ordinii, au admis reducerea rolului criticii, prezentau insuficient rolul consfătuirilor muncitorești, promovau inconsecvent campaniile în ziare, nu dezvăluiau potențialul colectivelor de muncă, al școlilor de muncă comunistă, al adunărilor muncitorești, consiliilor brigăzilor ș.a.⁵⁵.

Deoarece, comparativ cu epoca stalinistă, în deceniile brejneviste ziarele republicane erau eliberate de controlul preventiv al Glavlit-ului, acolo continuau să apară mai multe informații, care prezentau atunci secrete de stat sau militare. Șeful Glavlit-ului I.Steala, la 16 iunie 1977, s-a plâns de acest fenomen secretarului CC al PCM pentru ideologie I.Calin⁵⁶. Redactorii ziarelor erau preveniți că în continuare pentru aceste încălcări ei voi fi pedepsiți aspru⁵⁷. Însă nici mai departe situația nu s-a îmbunătățit simțitor și, în mai 1983, I.Steala era nevoit din nou să se adreseze cu această chestiune la CC al PCM. Redactorii iar au fost preveniți strict⁵⁸.

Erau în creștere cerințele față de ziarele de profil, de exemplu, față de ziarul „agrar” „Viața satului”. Deși Secretariatul CC al PCM, în hotărârea sa din 28 august 1979, a apreciat pozitiv publicarea paginilor speciale cu explicarea experienței fruntașe în agricultură, dar, totodată, a menționat că nu sunt reflectate metode și tehnologii moderne, forme eficiente de mecanizare și electrificare, experiența cea mai bună de gospodărire, este insuficient controlată implementarea sfaturilor și recomandărilor specialiștilor, motivele realizărilor muncitorești. Acum ziarul era însărcinat să activeze propaganda agricolă, să generalizeze experiența pozitivă și metodele eficiente în agricultură⁵⁹.

Începând cu a.1980, Biroul CC a lansat în fața ziarelor și scopuri noi. De exemplu, se pune accent pe mobilizarea muncitorilor pentru îndeplinirea planurilor și obligațiilor socialiste, implementarea experienței fruntașe, a noilor mecanisme de administrare în economie. Această practică exista și înainte, dar ei i se acorda mult mai puțină atenție. Acum însă redactorii riscau să fie pedepsiți pentru neaprecierea ei⁶⁰.

⁵⁴ *Ibidem*, d. 3, f. 141; inv. 60, d. 42, ff. 1-3.

⁵⁵ *Ibidem*, inv. 61, d. 42, ff. 2-4.

⁵⁶ *Ibidem*, inv. 44, d. 10, ff. 128.

⁵⁷ *Ibidem*, inv. 47, d. 4, f. 74.

⁵⁸ *Ibidem*, inv. 62, d. 4, ff. 17-18, 20-22, 24.

⁵⁹ *Ibidem*, inv. 49, d. 92, ff. 5-7.

⁶⁰ *Ibidem*, inv. 52, d. 90, ff. 4-5.

Odată cu venirea la conducerea republicii a lui S.Grossu, acesta, la Congresul al XV-lea al PCM (22-24 ianuarie 1981), a înaintat ziarelor și noi obiective. Acum ziariștii erau obligați să reflecte mai profund viața politico-obștească și social-culturală, problemele de producție și de concurență muncitorească⁶¹. În perioada lui, a continuat creșterea nivelului de critică la adresa Comitetelor raionale și orășenești de partid pentru atingerea insuficientă a scopurilor propuse și oferirea ajutorului destul de slab ziarelor. Au rămas nelichidate și neajunsurile vechi: trecerea cu vederea a problemelor actuale, care se aflau în fața conducerii partinice, rigurozitatea insuficientă în ceea ce privește îmbunătățirea lucrului în rândul maselor, necesitatea creșterii nivelului literar, insuficiența generalizărilor profunde și a concluziilor constructive⁶². Acest lucru a confirmat și discutarea problemei cu privire la îmbunătățirea activității ziarelor orășenești și raionale la ședința Biroului CC al PCM (7 mai 1984). În cadrul ei se repetau aceleași probleme, care erau deja menționate și în hotărârile precedente – superficialitatea în descrierea vieții cotidiene a muncitorilor, încetinirea ritmului muncii în scopul ridicării eficienței presei în rândul populației, nedorința de a aprecia dur lipsa criticii ș.a., și chiar baza material-tehnică insuficientă. Respectiv, erau aceleași și deciziile: examinarea mai profundă a politicii interne și externe a PCUS, reflectarea multilaterală a vieții locale, Comitetele raionale și cele orășenești de partid să îmbunătățească conducerea cu ziarele, să ridice rolul organizațiilor primare de partid, să înainteze cerințe mai stricte față de cei care se împotrivesc criticii, să reflecte mai bine rolul colectivelor de muncă, să promoveze modul de viață sovietic, să se lupte cu beția și cu abuzurile⁶³.

În 1986, Biroul CC a pus în fața ziarelor obiective noi. Acum angajații publicațiilor erau obligați să urmărească executarea planurilor redacționale, să promoveze consecvența în reflectarea problematicii partinice și să ofere mai multă atenție luptei contra alcoolismului și promovării programului de abținere la el, educației populației și lucrului ateist, reconstrucției psihologiei oamenilor, să contribuie la instaurarea principiilor echității sociale și, în special, să-și concentreze atenția la principalele direcții de activitate ale partidului⁶⁴. În 1987, la cerințele menționate s-a adăugat și necesitatea de a reduce esențial numărul de materiale cu caracter oficial, în afara cazurilor când la manifestări participă membrii și candidații în membri ai Biroului CC, să publice mai multe analize tematice și comentarii ale specialiștilor⁶⁵. În decembrie 1988, ziarelor li s-a acordat mai multă libertate în stabilirea structurii, personalului și în cheltuirea onorariului de autor, dar ei încă nu aveau

⁶¹ *Ibidem*, inv. 55, d. 2, f. 67.

⁶² *Ibidem*, d. 79, f. 5-6.

⁶³ *Ibidem*, inv. 64, d. 55, ff. 3-6.

⁶⁴ *Ibidem*, d. 403, f. 480; d. 541, ff. 24-27.

⁶⁵ *Ibidem*, inv. 71, d. 132, ff. 6-7.

dreptul la propria politica redacțională⁶⁶. În sfârșit, în octombrie 1989, Biroul CC a cerut de la presă să pună accent pe reflectarea problemelor de educație internaționalistă și patriotică, pentru a contribui la „însănătoșirea societății”, și să deschidă rubricile „Către Congresul al XVII-lea al PCM”⁶⁷. Nicio influență reală asupra situației în condițiile mitingurilor permanente aceste măsuri nu au avut.

Situația reală, existentă atunci în presa partinică, este reflectată în informația șefului Secției ideologice a CC al PCM S.Roșca, adresată, la 1 martie 1989, către CC al PCM. În acest document se menționa că, în pofida publicării în ultimul timp a unei serii de articole actuale, ziarul reflectă insuficient de profund problemele complexului agroindustrial, reforma activității partinice, sunt puține materiale publicistice privind noile viziuni asupra lucrului ideologic și educativ, savanții sunt atrași insuficient, este nesatisfăcător studiată istoria și cultura Moldovei, legăturile ei cu poporul rus și ucrainean, nu sunt publicații care pot lăsa impresii profunde, limbajul ziarului rămâne sec și sărac. Lipsește cultura polemicii. Nu avea ziarul nici propria sa poziție principială. Practic, acest document constată prăbușirea activității organelor de partid în domeniul serviciilor mass-media⁶⁸.

Așadar, în perioada examinată putem stabili câteva etape ale controlului Biroului CC al PCM asupra presei.

Prima etapă – anii 1962-1966. Ea se caracterizează prin conflictele structurilor de partid cu scriitorii, care reprezentau și atunci forțele de opoziție antisovietică în rândurile populației, prin critica de către organele de partid ale republicii a presei pentru neoperativitate, a limbajului sec, a calității proaste a materialelor publicate. Dar, în lipsa dispozițiilor de la Moscova, autoritățile republicii în acești ani, practic, nu înaintează cerințe serioase, principiale față de subiectele care trebuie să fie reflectate în presă.

A doua etapă – anii 1966-1969. În acești ani a fost adoptată cea mai importantă parte a deciziilor care reglementau toate direcțiile de activitate ale presei în perioada sovietică și rămâneau în vigoare, practic, până la prăbușirea URSS.

A treia etapă – anii 1969-1975. Această perioadă se caracterizează prin creșterea esențială a autorității serviciilor mass-media în societate și în ochii organelor de partid, care au început să revizuiască aprecierile lor privind activitatea presei și chiar își recunosc greșelile în conducerea cu ele. Acum, în cadrul Biroului CC se examinează regulat și articole din presa raională.

A patra etapă – anii 1975-1980. În acești ani tot mai multă atenție i se acordă importanței criticii și autocriticii în partid și în societate, în special în

⁶⁶ *Ibidem*, d. 321, ff. 6-7.

⁶⁷ *Ibidem*, inv. 73, d. 87, f. 7.

⁶⁸ *Ibidem*, inv. 65, d. 32, ff. 57-59.

presă. Accentul era pus pe prezentarea vieții și activității muncitorilor de la diferite întreprinderi și construcții, în ultimele chiar au fost create redacții în deplasare.

A cincea etapă – anii 1980-1986. Aici accentul era pus pe propaganda planurilor și a obligațiilor socialiste, proslăvirea celor care le realizează cu succes, a modului de viață al omului muncii, a vieții politico-obștești și social-culturale.

Perioada a șasea – anii 1986-1990. Specifice pentru această perioadă au fost încercările presei în domeniul restructurării psihologiei oamenilor, al luptei pentru abținere, pentru obținerea echității sociale. Se reduce brusc volumul de informație oficială. Tot mai mult spațiu i se oferă educației internaționaliste și patriotice. Presei i se acordă mai multă libertate în sfera organizațional-financiară.

Control over media services in the RSSM (1960-1980)

Control over the press in the Moldavian SSR was always relatively subtle but strict. For decades, Glavlit's employees, who sat together with journalists (since 1967, he was located in the main building of journalists - Dome pechati) carefully tracked all those who contradicted Soviet morality, divulging state secrets, and especially military secrets, as well as political and "nationalist" deviations from the requirements party seal The most scandalous publications were discussed at the meetings of the highest leadership of the republic. This article is devoted to how the Bureau of the Communist Party of Ukraine monitored the content of Moldovan newspapers in the 1960s-1980s. And what measures did it take to prevent all unwanted "deviations from the party line".

Key words: *writers, newspapers, press, party leadership, journalists.*

Ruslan ȘEVCENCO

doctor în istorie, cercetător științific coordonator
Universitatea de Stat din Moldova

E-mail: rsevcenco@gmail.com

ID ORCID: 0000-0001-5203-7858

STAREA DE SPIRIT A POPULAȚIEI DIN RSS MOLDOVENEASCĂ, REFLECTATĂ ÎN DISCUȚIILE PRIVIND CONSTITUȚIA (1978)

Introducere

În prezentul studiu ne vom referi la două surse complementare privind evoluțiile din societatea din RSS Moldovenească la sfârșitul anilor 1970. Aceste surse sunt opiniile exprimate de cetățeni la întâlnirile organizate de factorii partinici pentru discutarea textului Constituției și inscripțiile de pe buletinele de vot din martie 1979. Ambele categorii de surse le-am consultat în cadrul Direcției Arhiva organizațiilor social-politice din Chișinău. Inițial, am apelat la aceste surse pentru a surprinde unele aspecte mai puțin cunoscute, legate de condițiile de trai ale populației și utilitățile la care aveau acces. Ulterior, am constatat că prezintă, deși cu limitele de rigoare, un număr de informații complementare care vin să întregască demersul pozitivist. Acesta din urmă fiind focusat mai mult pe evenimentele politice, scapă din vedere percepția oamenilor simpli. În ceea ce privește opiniile exprimate în cadrul discutării articolelor din proiectul de constituție, acestea sunt subordonate la doi parametri. Primul ar fi ceea ce li s-ar fi permis și ar fi crezut de cuviință oamenii muncii să exprime sau să semnaleze în cadrul unor astfel de discuții. Al doilea este ceea ce factorii de partid au hotărât să raporteze și ceea ce au hotărât să omită. Este posibil, după cum vom vedea în unele exemple de mai jos, ca unele rapoarte, în general, să eludeze realitatea, mergând după niște forme tipizate. Mult mai radicale decât propunerile făcute public de cetățenii RSS Moldovenești au fost notițele de pe buletinele de vot din martie 1979. Neexistând posibila cenzură ce apare în raportare, locuitorii au scris atât despre probleme personale, cât și despre probleme birocratice – acestea pe lângă inscripțiile cu caracter consonant politicii externe URSS. În partea finală a prezentului studiu vom face apel la aceste inscripții, pentru a identifica seria de probleme ce nu apărea în discuțiile publice, chiar dacă și locale, dar erau semnalate sub protecția anonimatului. Un al doilea avantaj îl reprezintă că, dat fiind spațiul mic de pe buletin, cei care le scriau o făceau în stil compact. Din nou, ca și în cazul opiniilor din colective, este o problemă legată de faptul în ce măsură rapoartele șefilor locali includeau și cele mai grave inscripții.

Discuțiile privind noua Constituție

La nivel constituțional, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice avea o serie de aspecte ce nu arătau bine ca imagine. Odată cu fondarea Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, dar și cu așa-numita *destindere*, URSS a devenit mai vizibilă publicului larg din Europa Occidentală și SUA. În varianta anterioară a Constituției URSS nu era definit rolul partidului în societate, dar apăreau și o serie de aspecte ce erau depășite temporal, iar alte realități noi necesitau a fi definite juridic. Este posibil că noua Constituție, de asemenea, urmărea legitimarea grupului ce conducea URSS. Cu puțin înainte de anul 1977, clasa conducătoare a acesteia era percepută în lumea liberă astfel: „...se pare că avem un grup conducător, setat în felul său, care reține reformele sociale și economice majore, anxios să-și păstreze status-quo-ul acasă și în afară, să joace rolul de super-putere și să fie recunoscut ca atare, fiind angajat formal față de Steagul Roșu și Revoluție¹”.

La nivel discursiv, atât în mediul științific, cât și pentru publicul larg, Constituția URSS din anul 1977 era prezentată ca fiind un document-manifest al epocii socialismului dezvoltat, în care s-ar fi aflat URSS, și ca armonizare și progres al relațiilor naționalităților conlocuitoare din URSS². După ce la centru a fost adoptată această Constituție, a fost necesară, implicit, și adoptarea Constituțiilor diferitor republici unionale³. Datorită faptului că, formal, acestea erau mai mult decât autonome, puteau dispune de legislație proprie. Înainte de adoptarea finală, la Chișinău, a Constituției RSSM, a avut loc discutarea textului acesteia în diferite colective din republică. Deși din punct de vedere politologic și ideologic, cel mai important punct îl constituie definirea pentru prima dată a rolului Partidului Comunist (ca forță conducătoare în societate, „care există pentru popor și slujește poporului”)⁴, oamenii simpli au atras atenția unui șir larg de aspecte ce îi vizau. Unele din aceste observații țin și de percepția și orizontul de percepție pe care cetățenii îl aveau.

O parte din rapoartele trimise din raioane la centru se axează pe anumite matrice semantice ce pot fi apreciate ca limbaj de lemn, în care se pune accentul pe susținerea entuziastă și asumarea unor obligații ce vor fi îndeplinite. Spre exemplu, și într-un raport critic, primit din raionul Dubăsari (semnat de secretarul raionului A. Valovski), pe final era specificat: „Comitetul raional de

¹ A. Nove, *Stalinism and After*, London, George Allen & Unwin Ltd., p. 182.

² Vezi, de exemplu: *Конституция развитого социализма: исторические предпосылки и значение*, / Редколлегия: Ю. Поляков, И. Ворожейкин, В. Дмитренко, Г. Куликова, Москва, Наука, 1981.

³ Pentru textul Constituției RSS Moldovenești din anul 1978, vezi: *Конституция (лежа фундамента) а Републикий Советиче Социалисте Молдовенешть. Адоптатэ де сесия а VIII-а екстраординарэ а Советулуй Супрем ал РСС Молдовенешть де лежислатура а ноуа ла 15 априлие 1978*, Кишинэу, Картя Молдовеняскэ, 1978.

⁴ Articolul 6 al acestei Constituții: *Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик*, Москва, издательство „Известия”, с. 8.

partid, organizațiile primare de partid vor continua lucrul în vederea studierii mai profunde și explicării Proiectului noii Constituții a republicii noastre⁵. În același raport, apăsarea și o opinie laudativă la adresa puterii sovietice: „Oamenii din lumea capitalistă pot doar să viseze la aceasta. Copiii mei merg la școală, soția lucrează, are distincții guvernamentale. Eu susțin din tot sufletul Proiectul noii Constituții RSSM⁶”. Deși evident exagerată, această opinie, pusă alături de celelalte ce apar, poate fi și o reflecție a propagandei partinice, dar și o convingere a unui cetățean a cărui situație, dincolo de carențele perioadei, era bună. În unele rapoarte, conducerea locală de partid a subliniat faptul că ține cont și procesează permanent propunerile și observațiile pe care le primește de la locuitori. Prin urmare, ia măsuri pentru a îmbunătăți starea lucrurilor. Totuși, în același text apare destul de bine formulat faptul că „discutarea noii Legi Fundamentale a republicii a trecut într-o discuție autentică de masă, deschisă, despre problemele importante din viața noastră. În cadrul discuțiilor au fost atinse multe probleme în legătură cu care oamenii își fac griji⁷”. Este important că această conducere de partid locală nu doar a admis, dar a și specificat faptul că a avut loc o discuție deschisă și că oamenii își fac griji legate de un șir de probleme ce existau. Însă aceste probleme nu au fost specificate sau, cel puțin, enumerate desfășurat. Finalul aceluiași raport e o mostră de inserțiune considerabilă de text standard, care duce la pierderea informației despre existența problemelor. Vezi anexa 1. Din aceasta rezultă o atitudine de lingușire față de guvernanți, dar și impunerea indirectă a unor sarcini, formal autoasumate, oamenilor muncii din raionul respectiv.

Observațiile care au fost raportate mai ales din aria urbană, dar și din câteva raioane, pot fi grupate în mai puțin critice și destul de curajoase. Pe de altă parte, sferile la care se referă acestea sunt, în principal : 1) legislația muncii, mai ales în ce privește ieșirea la pensie, concediul de maternitate și alte aspecte, 2) pedepsirea furturilor din proprietatea socialistă ș.a., 3) crearea unor condiții mai bune pentru elevi de recreare și sănătate, 4) mici rectificări de formulare și 5) altele⁸, printre care și propuneri ce pot fi înscrise la punctul 1, dar care conțin și supărări locale în privința plății impozitelor.

Propunerile privind legislația muncii

Un aspect comun ce apare în mai multe propuneri ține de folosirea muncitorilor și lucrătorilor, în general, pentru însărcinări ce nu erau prevăzute sau care erau clamate, în virtutea obligațiilor față de societate. De exemplu, din

⁵ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM) Fondul (F.) 51, inventarul (inv.) 48, dosarul (d.) 28, fila (f.) 68.

⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 67.

⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 104.

⁸ De exemplu, cinci persoane de la colhozul „Progress” din raionul Camenca au propus pedepsirea severă a celor care deteriorează bogățiile naturale ale republicii. DAOSP, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 86.

raionul Fălești a venit propunerea (în raportul semnat de secretarul G. Ciocoi) de a fi completat articolul 58 din Constituție. Completarea venea să protejeze muncitorii și colhoznicii în fața birocratismului șefilor, deși nu spunea expres acest lucru: „Este strict interzis, cu excepția cazurilor prevăzute de lege, ca muncitorii, țăranii și funcționarii să fie distrași în timpul orelor de muncă pentru a îndeplini orișicare însărcinări publice”⁹.

În privința vârstei de pensionare, G.C. Belâi, șeful stației de alimentare din Brătușeni, a propus ca pentru veteranii de război să fie stabilită ieșirea la pensie la 55 de ani, pentru bărbați, și 50 de ani, pentru femei¹⁰.

Mai multe propuneri vizau articolul 33, care implica drepturile femeilor cu copii mici. Z.A. Maksimova de la fabrica de tricotaje (raionul Dubăsari) a evocat completarea art. 33 cu următoarea mențiune: „...timpul de lucru al femeilor care au un copil să fie redus cu două ore, al celor cu doi copii – cu trei ore, iar cele cu trei copii să fie eliberate de la lucru, cu plata unui minim de existență până la atingerea vârstei de trei ani de către copii”¹¹.

T. F. Melnikova din Bălți a propus completarea art. 32: „...femeilor care au copil de vârstă preșcolară și școlară a li se acorda dreptul la ziua de muncă scurtă”¹². O propunere realmente socialistă a fost făcută de o altă locuitoare a orașului Bălți, M.F. Ciubai: „De a stabili pentru femeile care au copil cu vârsta de până la un an, achitarea în decursul unui an a îndemnizației în valoare de 50% față de salariu”. Astfel de propuneri doar confirmă ideea că, deși trecuseră deja mai mult de 30 de ani de la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, creșterea copiilor mici era o problemă ce presupunea eforturi mari. Pe lângă faptul că nu existau în toate raioanele tipuri de haine și încălțăminte necesare copiilor, un fapt demn de atenție era cadrul legal pentru mamele cu copii mici.

L.I. Bologa, muncitor din Brătușeni, a pus accent pe ceva ce astăzi ar părea banal, și anume păstrarea locului de muncă, dar și o zi de lucru mai scurtă pentru mame: „Să li se acorde mamelor concediu fără întreținere, cu păstrarea locului de muncă de la nașterea până în momentul în care copilul atinge vârsta de 3 ani. A introduce pentru mamele care lucrează ziua de muncă de 5 ore”¹³.

Pe buletinele de vot din martie 1979, unii cetățeni au reluat – în mod anonim și în mod pertinent – ideea de a fi susținute mamele cu copii mici (vezi mai jos).

Printre alte aspecte ce pot fi incluse în prima categorie este cea referitoare la spațiul locativ. Același secretar al raionului Fălești, G. Ciocoi, a transmis și

⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 150.

¹⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 72.

¹¹ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 67.

¹² AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 4.

¹³ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 72.

propunerea de completare la art. 42 al Constituției: „Spațiul locativ se acordă, în primul rând, celor merituosi din producție. Dreptul prioritar pentru îmbunătățirea condițiilor locative îl au fruntașii muncii, care au lucrat fără întrerupere la aceeași întreprindere mai mult de 15 ani”¹⁴. Din această propunere ar fi fost rațională reținerea ideii de a-i susține pe cei care au lucrat mai mult de 15 ani în cadrul unei instituții. La mai puțin de două decenii mai târziu, o multitudine de instituții din Republica Moldova au distribuit terenurile ce le aveau în dispoziție ca moștenire sovietică sau le-au capitalizat, iar contra-valoarea a ajuns la o parte din angajați. Cât de merituos și transparent a fost acest proces va fi greu de stabilit vreodată.

Pedepsirea furturilor din proprietatea socialistă

După prăbușirea Uniunii Sovietice, în formă anecdotică a fost răspândită ideea că toți „furau” (sustrăgeau bunuri), ca formulare fiind foarte convenabilă celor care făceau aceasta. În realitate, această categorie urmează încă a fi stabilită procentual în cercetările ulterioare. Majoritatea oamenilor au muncit și au subzistat din puținul ce li se oferea. În acest context, mergând cumva și după retorica partinică privind combaterea sustragerilor din bunul public și nu doar, mai mulți cetățeni au propus completări la Constituție.

În circa 50 de adunări ce au avut loc în raionul Dubăsari s-au referit la următoarele: „...în proiectul Constituției și în codurile de lege ale RSS Moldovenești să fie înscrise măsuri mai severe și concrete de aplicat față de cetățenii care încalcă legile conviețuirii socialiste, față de cei care sustrag proprietatea socialistă, față de paraziți, huligani, alcoolici”¹⁵. E o problemă aparte, dacă sugestia a venit de sus. Nu ar avea sens, deoarece proiectul Constituției deja fusese elaborat cu știrea partidului. Este posibil să fi existat o anumită mobilizare între lucrătorii din acest raion, care, fiind conștienți că nu pot influența lucrurile, au încercat totuși să vină cu această remarcă ce putea fi consonantă cu discursivitatea partinică. Iar secretarul raionului, Valovski, a avut meritul de a transmite în sus aceste doleanțe. În mai multe raioane, de asemenea, au apărut observații privind înțetirea luptei cu persoanele care nu vor să lucreze sau nu vor să presteze munci legate de binele public¹⁶.

De asemenea, în consonanță cu unele lozinci partinice, a fost propunerea unui învățător din Târnova. Această propunere a fost făcută la ședința școlii de 8 clase din respectiva localitate și conținea un preambul laudativ la adresa sistemului. Interes reprezintă unele din problemele semnalate în a doua parte a propunerii:

¹⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 150.

¹⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 67.

¹⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 72.

„Proiectul noii Constituții a RSSM este o manifestare strălucită a dezvoltării social-economice și culturale a republicii noastre. Locuitorii satului nostru aprobă călduros proiectul Legii de bază a RSSM. Lucrătorii noștri beneficiază de drepturi largi la muncă, odihnă, protecția sănătății, asigurare socială, educație, realizările culturii.

Totuși trebuie de remarcat că unii cetățeni înțeleg bine drepturile lor, dar nu întotdeauna își cunosc obligațiile. Mai au loc cazuri de sustragere, irosire a proprietății de stat și publice, acapararea samovolnică de terenuri, eschivarea de la munca de utilitate publică, refuzul de a sluji în Armata Sovietică. În societatea noastră aceste fenomene nu sunt tipice, însă trebuie să fie exigențe mai severe față de așa încălcări”¹⁷. În acest caz atrage atenția faptul că textul propunerii a fost formulat de niște pedagogi și că are o mențiune mai rar întâlnită – acapararea terenurilor. Ceea ce este mai puțin clar este dacă se referă doar la terenurile publice sau și la cele din jurul altor gospodării personale.

Crearea condițiilor pentru elevi

Deși nu au fost formulate direct opiniile privind starea nesatisfăcătoare din sănătate privind copii (care este confirmată de documentele interne de partid), au fost făcute propuneri privind unele posibile îmbunătățiri. Directorul școlii de 8 clase din Stolniceni a propus: „Crearea condițiilor necesare pentru protecția sănătății elevilor și pentru dezvoltarea de mai departe a educației fizice”¹⁸. Au existat în alte raioane și propuneri în contrapartidă, care mutau responsabilitatea de pe stat pe părinții copiilor. Sora medicală din satul Vascauți, raionul Camenca, alături de alte două persoane, a propus să fie completat art. 64 din capitolul VI cu cuvintele: „Cetățenii RSS Moldovenești sunt obligați să aibă grijă de sănătatea proprie și de cea a propriilor copii, folosind toate posibilitățile oferite de stat”¹⁹.

Propuneri cu supărări privind impozitarea

Din partea lucrătorilor de la colhozul „Kirov” și sovhozul „Suvorov” din raionul Dubăsari a fost abordată chestiunea privind delimitarea neechitabilă a impozitului între cele două maluri ale râului Nistru și neconstituționalitatea acestui fapt. Astfel: „...nu corespunde cerințelor noii Constituții statutul care este valabil acum în ce privește impozitarea agricolă de pe cetățenii republicii, aceasta deoarece de pe locuitorii satelor republicii de pe malul stâng al Nistrului este luat de două ori mai mult decât de pe cetățenii de pe malul drept al râului. Lucrătorii roagă să se facă demers pentru ca statutul să fie adus în conformitate cu prevederea Noii Constituții despre egalitatea tuturor

¹⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 73.

¹⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 73.

¹⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 86.

cetățenilor, deoarece nivelul economic de viață al oamenilor pe întreg teritoriul republicii este asemănător”²⁰.

Această opinie ar necesita o verificare tehnică. În principal, colhozurile și sovhozurile erau tratate separat față de funcționari și cei care lucrau la orașe²¹. Pe de o parte, un fapt recunoscut de propagandă în epocă era că salariile în acest domeniu erau mai mici, pe de altă parte, cei care conduceau colhozurile aveau la dispoziție sume mari pe care le puteau distribui după bunul plac. O problemă ce exista era și nerecunoașterea stagiului de muncă în colhoz, dacă cineva trecea la oraș, astfel încât în stagiul final pentru pensie una din cele două perioade era exclusă.

Locuitorul orașului Edineț, A.C. Dailedenok, a semnalat această situație. „Partidul și guvernul acordă o mare atenție asigurării sociale a cetățenilor. Totuși, pentru persoanele care anterior au activat în producția colhoznică, iar ulterior au trecut la lucrul de stat, nu este calculat stagiul de muncă în colhoz. Prin urmare, unii cetățeni de vârstă pensionară nu au stagiul complet nici la colhoz, nici la stat, deși stagiul total e mare, fiind astfel lipsiți de dreptul de a primi pensie. De aceea rog să fie analizată această chestiune și să luați în considerare necesitatea includerii în stagiul de muncă total a timpului de lucru în producția colhoznică”. Apare straniu faptul că legiutorii sovietici, atât cei din plan unional, cât și cei locali aveau astfel de scăpări. În statul socialismului dezvoltat toți trebuiau să fie tratați egal și, cel puțin, oficial era clamat lucrul acesta.

Inscripțiile de pe buletinele de vot (martie 1979)

Cu ocazia alegerilor pentru Sovietul Suprem al URSS din 4-5 martie 1979, pe buletinele de vot din RSS Moldovenească a fost înregistrat un număr mare de opinii anonime. Unele au fost scrise în limba română cu litere chirilice și au fost redactate ca atare în rapoarte.

Printre inscripțiile raportate era și un număr considerabil de lozinci sovietice sau, pur și simplu, laudative la adresa partidului. De asemenea, destul de des, în contextul intrării Armatei Chineze în nordul Vietnamului, au fost făcute inscripții contra agresiunii militare. Acest tip de inscripții a apărut în varii raioane ale republicii. Pentru o mostră cu exemple, vezi anexele 2-4.

O ilustrare privind caracterul de autocenzură ce îl aveau unele comitete raionale de partid, îl constituie raportul de două pagini, trimis din raionul Glodeni. În alt raion, după citarea câtorva inscripții laudative, a fost adău-

²⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 68.

²¹ Конституция (лежа фундаменталэ) а Републики Советиче Социсте Молдовенеști. Adoptată de sesia a VIII-a extraordinară a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești de legislatura a noua la 15 aprilie 1978, Кишинэу, Картя Молдовеняскэ, 1978, p. 32.

gat că lipsesc „inscripții cu caracter negativ”²². Secretarul raionului raporta: „Atitudinea lor față de politica PCUS, noua Constituție URSS, solidaritatea cu poporul luptător al Vietnamului, alegătorii au exprimat-o pe buletinele de vot, în felul următor: „Votez pentru Patria noastră, pentru partidul Comunist și fericirea poporului”, „Pentru pace în toată lumea și contra hegemoniei chineze”, „Fie ca votul meu să fie armă împotriva dușmanilor țării Sovietelor”, „Pentru fericire pe întreg globul pământesc”, „Votez pentru pace și socialism”, „Mâinile jos de pe Vietnam”... „Rugăm să construiți școli în satele Ciuciulea și Limbenii Noi”²³ ș.a. Această rugămintă legată de construcția școlii arată, într-o formă neutră, faptul că la nivel de proiectare, în raionul Glodeni nu erau îndeplinite toate condițiile pentru școlarizarea globală a elevilor în localitățile în care locuiau.

În cazul unor circumscripții electorale poate fi presupus faptul că mai mulți locuitori s-au înțeles să scrie mesaje cu probleme pe teme similare, ca acestea să fie auzite de funcționarii sovietici și de partid. Așa au făcut locuitorii din Varnița. Printre inscripțiile apărute pe buletine separate erau mai multe care vizau aprovizionarea cu produse alimentare și lipsurile din utilitățile locative, dar și accente cu probleme pur personale. Astfel, votanții se adresau chiar deputaților pentru care votau: „Stimate Vasile Stepanovici, noi ne-am dat votul pentru Dumneavoastră, rugăm să fie trase în satul Varnița gazul, apa și să fie construit drumul”, „Rog să mă ajutați să primesc flotant pe strada Lenin 30, satul Varnița”, „Rugăm să îmbunătățiți situația din căminul PMK-51 din satul Varnița”, „Rugăm să construiți școală, magazin și drum în satul Malohorzuhino”²⁴. Problema lipsei unei școli apare și în sudul republicii. Cineva din votanții din circumscripția 201/66 a scris cu oarece ironie pe buletin: „Foarte mult ne dorim ca copiii din sat să frecventeze și să primească cunoștințe în școala care e proiectată deja de 5 ani”²⁵.

Unii votanți au semnalat anonim lipsa unui răspuns la cererea lor din partea deputatului. Astfel, un locuitor din Ceadâr-Lunga a scris cu referire la lipsa unui răspuns din partea deputatului pentru care, se pare, că a votat și anterior: „Multstimate candidat S.M. Parmakli, Vi se adresează un veteran al Războiului pentru Apărarea Patriei. Eu v-am scris o plângere, dar a trecut timpul (15 zile) și nu am primit niciun răspuns. Considerând și ținând cont de multele sarcini pe care le aveți, mă gândesc că veți răspunde”²⁶.

Unele inscripții au arătat dezacordul votanților cu faptul că cineva era promovat în funcția de deputat. Referitor la aceeași persoană au apărut inscripții în circumscripțiile 144/62 și 144/63 din raionul Ocnița. Una conținea

²² AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 70.

²³ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 95.

²⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 72.

²⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 63.

²⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 61.

remarca „nu merită să fie deputat”, iar a doua era mai detaliată: „Nu va aduce niciun folos alegătorilor, pentru că e brutal și încrezut în sine”²⁷.

Mai multe glasuri critice au apărut pe buletinele din orașul Tiraspol, din care una viza situația criminogenă care, se pare, era gravă. În circumscripția 16/16 a fost înregistrată inscripția: „Îmi doresc ca guvernarea să fie mai tare. Să fie depășit banditismul și, în special, mita”. Altcineva semnala un abuz al unui militar de la cazarmă care, în mod samovolnic, a mutat gardul unității, nerespectând decizia comitetului executiv local. 17 persoane au scris rugămintea ca deputatul ales să contribuie la asigurarea orașului cu produse din carne²⁸. Un număr mai mare de inscripții critice a fost înregistrat (sau raportat de șefii locali) în orașul Bender (Tighina). Erau prezente atât critici la adresa candidaților înaintați de partid, cât și diferite remarci privind asigurarea cu produse sau lipsurile din infrastructură²⁹.

Numărul cel mai mare de inscripții a fost semnalat în orașul Chișinău. Șefii comisiilor de votare și conducătorii organizațiilor raionale de partid nu s-au temut să raporteze un număr impresionant de texte foarte critice. Pe lângă acestea, locuitorii orașului au mai pus în urnele de vot circa 130 „de cereri, plângeri, rugăminți de îmbunătățire a condițiilor locative, a transportului orașenesc și deservirii comunale, ordonarea străzilor, cartierelor orașului”³⁰.

Concluzii

Discuțiile care au avut loc în diverse colective din republică pe marginea proiectului noii Constituții a RSSM din 1978 arată un șir de preocupări pe care le aveau locuitorii republicii. Dincolo de registrul laudativ al unor rapoarte și de omisiunile probabile ce le-au făcut unii secretari de raioane, apar îngrijorări privind condițiile oferite femeilor după nașterea copiilor mici și până la împlinirea vârstei de trei ani de către aceștia, de asemenea necesitatea unei atenții mai sporite pentru grija sănătății copiilor, dar și aspecte precum calcularea stagiului de muncă, vârsta de ieșire la pensie, pedepsirea furturilor din proprietatea socialistă ș.a. Dacă aceste propuneri și sugestii au fost auzite măcar în mică măsură, s-ar putea constata doar prin analizarea politicilor sociale inițiate de partid în următorii ani. Pe de altă parte, ca o reflecție mai radicală a stării de spirit a populației sunt inscripțiile de pe buletinele de vot din 4-5 martie 1979. La nivel de raioane, în cea mai mare parte, erau exprimate maximum de doleanțe privind condițiile de trai, criticarea necorespunderii candidatului înaintat la funcția de deputat cu funcția respectivă. Cele mai

²⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 58.

²⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 53-54.

²⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 46-52.

³⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 45.

radicale inscripții au fost semnalate în circumscripțiile de votare din orașul Chișinău. Pe de o parte, aceasta, posibil, s-ar datora unei informări mai bune a locuitorilor și unui oarecare curaj al secretarilor raionali de partid. Pe lângă buletinele de vot, în urne au fost găsite și cereri, plângeri și rugăminți privind îmbunătățirea condițiilor de trai în orașul Chișinău. Toate aceste doleanțe ale populației, exprimate deschis sau indirect, ne arată doar o parte din starea de spirit a locuitorilor. Aceasta ar putea fi extinsă, pentru a oferi o imagine mai largă, prin consultarea unor altor documente în care este reflectată nemulțumirea populației, nemulțumire care exista, dincolo de absența ei din discursul public al epocii.

The mood of the population of the Moldavian SSR reflected in the discussions of the Constitution (1978)

On 6-11 April 1978 the Communist Party organized in several institutions in Moldavian SSR, discussions about the project of the new Constitution of the republic. After them the Party representatives have written reports about these discussions. Some of the reports, especially those from Chisinau, Balti, Tiraspol are more detailed and also included pluralist opinions. The pluralism was within the realities of those times and of the perception the citizens had. Other reports included standard opinions. Among the improvements required by people were – the improvement of the life conditions (utilities also), payments for mothers with 1,2,3 and more children and also improvements concerning the calculations of the worked period for retired. For example, persons who worked in a Collective farm and after that as civil servant were appreciated only for the second job. The first one was not calculated in such a case. As term of comparison author proposes the anonymous opinions expressed by citizens at the elections for Supreme Soviet in March 1979. The reports show a considerable number of uncontented and of issues which were not on public agenda. Among them were the same issue of the utilities (warm and water supply, road near the blocks etc.), critical opinions about candidates and bureaucratism, and even “melancholia” for Stalin.

Key words *Moldavian SSR, Constitution of 1978, discussions, inhabitant's problems, elections of 1979, criticism of bureaucrats.*

Anexa 1***Mostră de abordare tematic-semantică ce duce la pierderea esenței problemei într-un raport privind discutarea proiectului noii Constituții RSSM***

Întreaga activitate organizațional-propagandistică, în vederea discutării proiectului Constituției RSS Moldovenești, este strâns legată de către organizația raională de partid cu mobilizarea lucrătorilor pentru îndeplinirea cu succes a obligațiilor socialiste asumate, creșterea eficienței producției, mărirea volumului de marfă finită de calitate înaltă, desfășurarea la timp și în mod organizat a lucrărilor de primăvară pe câmpii, ridicarea productivității zootehniei publice.

Lucrătorii de pe câmpii au finalizat semănatul culturilor timpurii, curățirea livezilor, viilor, pe mai mult de 70% din plantații de struguri a fost făcută legarea cu coardă uscată, este desfășurată organizat semănarea legumelor.

În baza datelor pentru prima pătrime a anului, crescătorii de animale din raion s-au descurcat cu succes cu planurile de producție: la lapte cu 101 %, la carne cu 105 %. De asemenea, au fost îndeplinite însărcinările de a vinde statului produse animaliere.

În cursul discutării proiectului, mulți lucrători ai raionului și-au revăzut obligațiile luate anterior, au propus noi inițiative patriotice. 210 brigăzi, participanți ai secțiilor, fermelor și 9785 fruntași ai producției s-au obligat să îndeplinească sarcinile a trei ani din cincinal către ziua de 7 octombrie 1978 – primul jubileu din ziua adoptării Constituției URSS.

Continuând discutarea proiectului Constituției RSS Moldovenești, lucrătorii raionului își exprimă mulțumirea profundă Comitetului Central al partidului nostru, guvernului sovietic, pentru grija lor neîntreruptă față de oamenii muncii, pentru creșterea bunăstării poporului sovietic.,

Secretarul Comitetului Raional al PCM /semnătura/ S. Buză

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv. 48, d. 28, f. 104.

Anexa 2***Notițele de pe buletinele de vot din circumscripțiile 126/15 și 126/17 (4-5 martie 1979)***

Sectorul electoral nr. 126/15

Dându-mi votul pentru t. Cernenko C.U., votez pentru blocul comuniștilor și celor fără de partid! Pentru pace în toată lumea!

Cernenko – întotdeauna îl stimez.

Am ajuns o viață fericită pentru truditorii URSS. Mulțumim partidului leninist pentru munca creatoare și organizarea înaltă. Votiez pentru deputații destoinici ai poporului sovietic.

A se perfecționa legislația referitoare la muncă, maternitate. A se crește indemnizațiile mamelor, care au la întreținere copii de vârstă preșcolară. A marca anul internațional al copilului cu o creștere semnificativă a numărului de locuri în instituțiile preșcolare, mărinz alocațiile bugetare suplimentar în anul 1979. A reduce cheltuielile militare, îndreptându-le pentru dezvoltarea protecției sănătății și asigurării sociale la bătrânețe.

Sectorul electoral nr. 126/17

Locuim pe strada Vatutin nr. 6, împreună cu părinții. Casa e în stare avăriată, trebuie demolată de circa 10 ani. Camera noastră are 8 m². Avem doi copii, o fiică și un fiu. Ei sunt permanent bolnavi. Rugăm să ne acordați ajutor.

Noi, cei de pe strada Dovator, ne-am adresat în comitetul executiv orășenească pentru legalizarea încălzirii. Am fost pedepsiți cu amenzi mari și hotărârea de deconectare de la rețelele orășenești 10/IV. Vă rugăm mult să ne satisfaceți rugămintea și să legalizați încălzirea din partea rețelelor de încălzire orășenești (trei inscripții).

Eu votez pentru pace, ca să fie pace în toată lumea.

Rog să organizați drumul și să dați apă, adică să reparați rețeaua de canalizare existentă. Din partea familiei mele. Klimov.

Faceți un drum bun, dați apă pe străzile Kutuzov și Dovator.

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 41.

Anexa 3

Notițe de pe buletinele de vot din sectoarele 39/39, 30/30, 5/5, 25/25, 26/26, 36/36 și 44/44 (4-5 martie 1979).

Sectorul de vot 39/39

Îmi dau votul cu mândrie pentru Valea noastră! Ține-o tot așa, Valea!

Vă rugăm să ne îndepliniți rugămintea – cea a locuitorilor casei nr. 2 pe strada Tekstilișcikov.

Vă rugăm să asfaltați teritoriul casei nr. 11.

Sectorul de vot 30/30

O rugămintă veche și mare la Dumneavoastră: noi, locuitorii stradelei Zarecinii, casele 18-34, trăim în murdărie. Drumul trebuie curățit și acoperit cu pietriș.

Sectorul 5/5

De ce atâta onoare unui singur om?

Sectorul 25/25

[Vă] doresc mai multă modestie, să fiți mai aproape de popor.

Sectorul 26/26

Consider că mai înainte de toate, deputatul organului suprem al puterii din țara noastră, nu îi este permis să se pună pe sine deasupra colectivului.

Sectorul 36/36

Consider, și pentru mulți nu este clar, de ce a fost înaintat Bolșakov, și nu un alt director? Delegat al Congresului XXV al PCUS, deputat al Sovietului Suprem al RSSM – nu este prea mult?

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 52.

Anexa 4

Notițe laudative de pe buletinele de vot din raioanele Slobozia, Dubăsari, Căușeni și Cimișlia (4-5 martie 1979).

Raionul Slobozia

Mulțumim partidului, lui Brejnev pentru pace!

Sunt fericit că îmi dau votul pentru deputații sovietici!

Pace în toată lumea!

Nu războiului!

Slavă PCUS!

Raionul Dubăsari

Votez pentru triumful comunismului!

Pentru pace în toată lumea!

Rușine agresorilor din Beijing!

Pentru o viață luminoasă, strălucită a copiilor noștri!

Maoiștilor, luați mâinile de pe Vietnam!

Raionul Căușeni

Votez pentru pace în toată lumea!

În grija partidului – munca *udarnică*!

Îmi acord votul pentru candidații indestructibilului bloc al comuniștilor și celor fără de partid!

Raionul Cimișlia

Să fie pace pe pământ!

Slavă muncii!

Pace copiilor!

Luptați pentru îmbunătățirea vieții lucrătorilor așa ca Brejnev!

Pentru candidații noștri!

Sursa: AOSPRM, F. 51, inv. 51, d. 34, f. 73.

Marius TĂRÎȚĂ

doctor în istorie, cercetător științific superior

Institutul de Istorie (USM)

email: marius@nichita.org

ID ORCID 0000-0003-1538-5292

ANALIZA ACTIVITĂȚII ROMÂNEȘTI DE CONTRASPIONAJ ÎMPOTRIVA INFILTRĂRII SOVIETICE ÎN PERIOADA „EPOCHI DE AUR”

Distanțarea vizibilă a României de linia politicii externe a Uniunii Sovietice a avut loc în cadrul ședinței plenare a Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964, când a fost redactată acea „declarație de independență”, prin care s-a oficializat noua orientare politică, național-comunistă, promovată de Gheorghe Gheorghiu Dej. Atunci conducerea partidului a decis să se alăture Chinei maoiste în conflictul iscat între aceasta și Uniunea Sovietică, iar noul curs imprimat politicii românești, pe lângă consecințele sale politice, economice și sociale, a avut un puternic impact asupra organizării și funcționării Securității.

După consolidarea puterii autocratice a lui Nicolae Ceaușescu, mai exact, în anul 1971, contraspionajul românesc obținea un succes răsunător în lupta sa îndreptată împotriva intervențiilor secrete, întreprinse de către serviciile sovietice în RSR. Atunci, general-locotenentul Ion Șerb a fost prins în flagrant delict de către ofițerii Direcției a IV-a, contrainformații militare. Valoarea operativă a acestui caz nu indică doar profesionalismul și eficacitatea activităților de contraspionaj ale Securității, ci oferă și indicii interesante referitoare la miza acestora¹.

Mai târziu, în contextul unei izolări internaționale din ce în ce mai pronunțate, vârful nomenclaturii ceaușiste a hotărât înființarea Unității Militare 0110 (FCX), pentru a preveni și contracara operațiunile secrete sovietice – civile sau/și militare – întreprinse direct sau prin interpuși pe teritoriul RSR. Această decizie secretă a arătat deteriorarea evidentă a relațiilor dintre cele două țări și a reflectat creșterea neîncrederii lui Ceaușescu față de „marele frate de la Răsărit”.

În zilele noastre, pe baza surselor arhivistice declassificate, putem obține date relevante despre activitatea structurilor de contrainformații românești, întreprinsă împotriva infiltrării secrete sovietice, și putem cunoaște detalii noi cu privire la intervenția puterilor străine în evenimentele revoluționare din 1989.

¹ Vezi detalii privind arestarea generalului Ion Șerb, ministrul adjunct al apărării în Petre Opreș, *Biografia unui spion sovietic: generalul Ion Șerb. În: Caietele CNSAS*, nr. 7-8, 2011, București. 351-361.

(Contra)spionaj în umbra relațiilor frățesti

Cu doi ani înainte de expunerea tezelor lui Gheorghiu-Dej în aprilie 1964², primul secretar al partidului și ministrul de interne Drăghici au decis să înființeze un mic grup operativ secret, ce urma să se ocupe de „identificarea unor agenturi care activau în RPR”³, care va deveni mai târziu nucleul unei unități a serviciilor secrete pentru contracararea activităților ostile desfășurate de către statele socialiste.

În baza Decretului 141/1963 „privind organizarea și funcționarea Ministerului de Interne», structura organizatorică a Securității a fost modificată și, odată cu aceasta, a fost schimbată și metodologia de lucru. Au fost folosite metode noi: interceptările în masă, dar și alte proceduri preventive. În cadrul Direcției a II-a Contraspionaj, Serviciul IX avea printre obiectivele sale urmărirea informativă a activității desfășurate de reprezentanții statelor CAER, a delegaților români trimiși cu misiune în Occident, precum și a delegaților occidentali aflați în RPR⁴. Din analiza țintelor acestui compartiment rezultă că Securitatea urmărea statele socialiste încă de pe vremea dictaturii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

La Inspectoratele Județene, în cadrul „Sectorului contraspionaj țări socialiste” lucrau *grupe corespondente*, formate de câte 1-2 ofițeri încă din anul 1963. În județele în care ponderea acestor chestiuni era mai mare (Cluj, Constanța, Timișoara) lucrau până la 5 ofițeri pe problemă.

Invadarea Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia din 1968 a produs, dincolo de schimbările sociale și politice bine cunoscute, o serie de schimbări în structura și funcționarea Securității. Activitățile operative ale serviciilor de informații militare românești au fost îndreptate atunci, în principal, împotriva Uniunii Sovietice⁵, iar Securitatea a trecut printr-o intensă restructurare organizațională⁶. Din anul 1968 a crescut simțitor numărul ofițerilor de contraspionaj care se ocupau de „Problema Specială” (antisovietică).

² Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964. Disponibil: http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/documente_PMR_PCR/documente_programatice/Declaratia%20PMR%20din%20aprilie%201964%20OPTIM.pdf

³ Cristian Troncotă: Duplicatarii: O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România, București, Editura Elion, ediția a II-a revăzută și adăugată, București: Editura Elion, 2004, 25.

⁴ Florian Banu, Liviu Țăranu, Securitatea 1948-1989, Monografie vol I., Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun Kiadó, 2016, 116.

⁵ Mihai Retegan, În umbra Primăverii de la Praga: Politica externă a României și criza din Cehoslovacia din 1968, Iași, Centrul pentru Studii Românești, 2000, 191

⁶ Elis Neagoe-Pleşa, „1968 – anul reformării agenturii Securității”. În: *Caietele CNSAS*, nr. 1/2008, București, CNSAS, 2008, pp. 9-23.

În vara anului 1973, obiectul preocupărilor Sectorului de Contraspionaj țări socialiste, reorganizat și redenumit UM 0920/A, era constituit dintr-o bază de lucru cu un total de **16 350 persoane**, din care, la acel moment, se aflau în curs de verificare informativă un număr de **920** elemente. Pentru urmărirea categoriilor de persoane care făceau obiectul muncii în „Problema Specială” (antisovietică), Direcția de Contraspionaj a trecut la organizarea unei rețele informative proprii în cadrul *Sectorului de Contraspionaj țări socialiste/UM 0920/A*, „recrutată în condiții ce reclamă o deosebită exigență în alegere, control și verificare în dirijare, pentru a preveni eventualele de-conspirări”. În iulie 1973 UM 0920/A avea un aparat central format din **708 informatori și colaboratori**⁷.

Eficacitatea activităților de contrainformații românești împotriva sovieticilor în anii '70 este ilustrată grăitor de cazul general-locotenentului Ion Șerb, care, cu toate că provenea din rândurile Securității, iar în momentul arestării deținea funcția de adjunct al Ministrului Apărării, a fost prins în flagrant delict de către ofițerii Direcției a IV-a Contrainformații Militare din cadrul Consiliului Securității Statului, iar apoi arestat și condamnat la șapte ani de închisoare. Tribunalul militar a reținut în dreptul lui faptul că a deținut ilegal mai multe documente secrete, precum și faptul că a divulgat secrete de stat⁸. În această perioadă, serviciile de contrainformații românești au descoperit⁹ și alte cazuri de spionaj în favoarea sovieticilor, dar cazul Șerb reprezintă cel mai mare succes obținut pe această linie.

Înființarea unității independente de contrainformații, sarcinile și metodele acestei structuri operative în lumina surselor arhivistice

La sfârșitul anilor '70, singurii care se opuneau deschis unor poziții sugerate de P.C.U.S. în cadrul reuniunilor partidelor comuniste din țările-satelit ale Moscovei erau reprezentanții P.C.R., ceilalți preferând o poziție mai comodă, „au cântat în struna” P.C.U.S.¹⁰. Ulterior, pentru a evita divergențele deschise, reprezentanții P.C.R. nici nu au mai fost invitați la dezbateri.

În cea de-a doua jumătate a anilor 1980, dictatura lui Ceaușescu a intrat în derivă. După ce Mihail Gorbaciov a preluat puterea (11 martie 1985), ma-

⁷ Sorin Aparaschivei: *UM 0110 – Contraspionaj țări socialiste (anti-KGB)*. Înființarea și primii ani (1963-1973), Data descărcării: 10 septembrie 2022. Disponibil: <https://historia.ro/sectiune/general/um-0110-contraspionaj-tari-socialiste-567294.html>

⁸ Cu acest caz s-a ocupat mai pe larg Petre Opreș: *Biografia unui spion sovietic – generalul Ion Șerb*. În: *Revista Art-Emis*, 2013, 12/01/2013, Disponibil: <https://www.art-emis.ro/istorie/biografia-unui-spion-sovietic-generalul-ion-serb>

⁹ Mihai Pelin: *Din culisele spionajului românesc D.I.E. 1955-1980*, Editura Evenimentul Românesc, 1997, 96-100.

¹⁰ Vasile Buga: *Sub lupa Moscovei. Politica externă a României, 1965-1989*, Editura: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2015, București, 221-222.

nevrabilitatea sistemului și eficiența conducerii au scăzut rapid în RSR, atât la vârful ierarhiei comuniste, cât și la baza ei. Ordinele venite de la centru erau adesea sabotate de responsabili locali, iar realitatea „din teren” a fost puternic distorsionată prin raportare. Birocrații sistemului au transmis note, analize și statistici eronate, iar dezinformarea reciprocă a funcționarilor aflați la diferite paliere ale puterii a produs multe situații ilare și evaluări greșite.

Odată cu alegerea lui Mihail Gorbaciov, strategia politică a Uniunii Sovietice s-a schimbat, iar acest lucru a avut un impact nefavorabil asupra României. Întâlnirile dintre Ronald Reagan și Mihail Gorbaciov au marcat o apropiere între S.U.A. și U.R.S.S., dar aceste discuții au dus până la urmă și la destrămarea ordinii bipolare a lumii. Schimbarea poziționărilor geostrategice au cauzat eșecul total al politicii lui Ceaușescu și izolarea R.S.R.

Noul conducător al U.R.S.S. era un reformator abil și perseverent, dar nu mai vedea în liderul P.C.R. un partener loial nici în ceea ce privea activitatea economică desfășurată în cadrul CAER, nici în cea militară din cadrul Tratatului de la Varșovia. Viziunea lui Nicolae Ceaușescu despre comunism nu era agreată la Kremlin, pentru că nu era în acord cu noul curs inițiat de Gorbaciov. Mai mult, prin *perestroika* lansată de liderul P.C.U.S. s-a încercat eliminarea din structurile de putere a celor mai refractari conducători politici din lagărul socialist: Jivkov, Honecker și Ceaușescu¹¹.

Vechea/noua structură de contrainformații, înființată în data 15 decembrie 1978 de către conducerea politică a RSR, pentru a lupta împotriva intruziunii statelor socialiste în politica lor internă, a purtat o denumire laconică: Unitatea Militară 0110. Materialele informative adresate fostei unități militare 0920/A urmau să fie înaintate de la această dată către UM 0110 din cadrul Departamentului Securității Statului, iar ca șef al noii structuri a fost numit colonelul Constantin Iosif.

În conformitate cu ordinele conducerii DSS și cu prevederile cuprinse în regulamentul de funcționare al U.M. 0110, compartimentele de la inspectoratele județene de securitate au avut ca principală „atribuțiune” să desfășoare muncă de contraspionaj, pentru a preveni și lichida acțiunile ostile politicii partidului și statului român. Această țintă implica măsuri concrete de contracarare a acțiunilor de spionaj, trădare, de diversiune ideologică și de subminare, măsuri ce urmau să fie aplicate tuturor diplomaților și funcționarilor din cadrul ambasadelor statelor socialiste: atașăților militari, corespondenților de presă, reprezentanților economici¹².

¹¹ Adam Burakovski: *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989*, Polirom, 2016, 361-362.

¹² Dosarul FCX nr. 0001132 din Arhiva CNSAS conține următoarea codificare aplicată începând cu ianuarie 1981 : problema statelor socialiste poartă numele de cod „Făgăraș”, CAER era denumit „Poiana Rusca”, URSS – „Rodna”, RPU – „Lotru”, R. P. Polonă – „Godeanu”, R. S. Cehoslovacia – „Bucegi”, R. P. Bulgaria – „Ciucaș”, R. D. Germania – „Tarcău”, R. P. Cuba – „Vlădeasa”, R.S. F. Iugoslavia – „Semenic”, R. P. Albania – „Zărand”, R. P. D. Vietnam – „Almaj”, R. P. D. Coreea – „Gilău”, R. P. China – „Bîrgau”, R. P. Mongolia – „Căliman”. A se vedea și nota 83, menționată anterior.

Unitatea Militară 0110 trebuia să descopere sursele de informare folosite de reprezentanții străini, căile și procedeele utilizate de aceștia pentru crearea de relații și atragerea unor cetățeni români la colaborare în vederea unor activități ostile țării¹³. Consecința cea mai palpabilă a acestei misiuni a fost aceea că, practic, toți cetățenii români care intrau în contact cu reprezentanții diplomatici, comerciali sau culturali ai vreunui stat socialist deveneau în mod automat *suspecți*.

În sfera de competență a unităților teritoriale intra, de asemenea, cunoașterea și prevenirea activităților ostile desfășurate de ziariștii veniți din țările socialiste, culegerea de informații cu privire la foștii agenți ai acestor state și persoane care au făcut parte din conducerea societăților mixte, precum și descendenții acestora.

Personalul operativ al FCX avea și sarcina de a prelucra operativ persoanele care urmau să facă vizite în țările socialiste, pentru a preveni introducerea în țară sau scoaterea în afara granițelor a unor tipărituri sau înregistrări cu conținut denigrator.

Ofițerii și subofițerii angajați în cadrul UM 0110 aveau obligația de a colecta date referitoare la delegați ai statelor socialiste veniți în România, pe linia unor instituții de cultură, știință și artă, să țină evidența celor care aveau preocupări de a-și crea legături particulare permanente cu cetățeni români, să prevină acțiunile ostile întreprinse de cetățenii originari din țările socialiste, aflați la studii în RSR (adică a doctoranzilor și profesorilor).

În conformitate cu normele stabilite, la nivelul structurilor județene urmau să fie întocmite trimestrial note-sinteze cu concluziile rezultate din urmărirea turiștilor străini, precum și din datele obținute de la turiști români care au avut deplasări în statele socialiste. În vederea prevenirii și neutralizării activităților ostile, trebuiau analizate materialele informative obținute și trebuiau luate măsuri operative. Analiza activității avea o ritmicitate trimestrială, dar, în funcție de necesități, putea fi decisă întărirea acesteia.

Rapoartele structurilor teritoriale ale UM 0110 conțin informații cu privire la cazurile finalizate, menționează măsurile operative aplicate și rezultatul acestora¹⁴. Cerințele muncii de informare definite cu ani de zile în urmă nu s-au modificat nici la mijlocul anilor optzeci, iar cercul celor monitorizați prin dosare informative de urmărire a rămas neschimbat. Supravegherea însă a fost intensificată. S-au cheltuit mai mulți bani pentru aceeași cantitate de informații.

Șefii serviciilor informative din unitatea centrală și conducătorii compartimentelor 0110 din cadrul securităților județene, precum și șeful serviciului FCX din componența Securității Municipiului București aveau răspunderea de a pune în aplicare directivele primite de la conducerea de partid și de stat.

¹³ ACNSAS FCX 0001132, 78.

¹⁴ ACNSAS FCX 0001132, 79-81.

Un accent deosebit s-a pus pe identificarea persoanelor care desfășurau activitate de culegere de informații, diversiune ideologică, propagandă ostilă și emigraționistă, precum și a celor implicați în cazuri de redactare și difuzare a unor înscrisuri cu conținut dușmănos. Ofițerii din unitățile O110 aveau obligația de a identifica și documenta prin fotografiere și filmare orice tentativă terorist-diversionistă a emisarilor străini și de a realiza procese verbale de constatare, acte premergătoare proceselor de urmărire penală etc.

Toate informațiile considerate a avea relevanță au fost supuse spre avizare unității centrale¹⁵. Fiecare caz rezolvat fiind raportat de mai multe ori și aprobat de șefii ierarhici, activitățile anti-regim pot fi ușor depistate de cercetătorii care studiază în zilele noastre sursele arhivistice disponibile.

Țările membre ale CAER (menționate în documente ca „Poiana Ruscă”) au fost supuse unor proceduri similare. Persoanele cu statut diplomatic au fost supravegheate informativ, dar imediat ce s-au prezentat la post, șefii reprezentanțelor comerciale și economice, conducătorii agențiilor de navigație și transport, precum și reprezentanții firmelor, au fost luați în lucru prin dosar de urmărire informativă¹⁶.

În depistarea și neutralizarea acțiunilor îndreptate împotriva securității statului s-a pus accentul pe obținerea unor date despre săvârșirea de fapte ce intrau în competența miliției, comportări ce încălcau statutul de reprezentant străin. În procesul urmăririi informative s-au utilizat diferite forme de legendare. Avertizările au fost făcute sub acoperire, iar pentru finalizări de orice fel, în toate cazurile de reprezentanți străini era necesar obținerea aprobării. Din acest motiv, putem aprecia că sistemul funcționa greoi.

Așa-zisele măsuri de prevenție folosite împotriva diplomaților și cetățenilor străini depășeau cu mult cadrul obișnuit. Structurile contrainformative românești nu procedau doar la influențarea pozitivă sau atenționarea unor diplomați și funcționari/specialiști veniți din „țările frățesti”, la declararea acestora ca indezirabili sau întreruperea călătoriei în R.S.R. Au existat și acțiuni de compromitere și dezinformare a acestora, s-au întreprins și măsurile operative pentru prinderea lor în flagrant și declanșarea cercetărilor penale împotriva lor.¹⁷ Pe lângă aceste măsuri, ofițerii de contraspionaj ai Securității informau periodic – predominant legendat – Ministerul Afacerilor Externe despre presupuse acte incompatibile cu statutul diplomatic sau despre posibila folosire a unor misiuni diplomatice pentru activități care lezează interesele statului român¹⁸.

La mijlocul anilor 1980, în urma activității desfășurate de UM O110, conducerea DSS a ajuns la concluzia că agențiile de informații sovietice foloseau

¹⁵ ACNSAS FCX 0001132, 74-76.

¹⁶ ACNSAS FCX 0001132, 65.

¹⁷ ACNSAS FCX 0001132, 49.

¹⁸ ACNSAS FCX 0001132, 49.

intens facilitățile economico-comerciale în vederea acoperirii unor cadre și agenți trimiși cu misiune în RSR. S-a considerat că toți reprezentanții sovietici din domeniul comerțului exterior – adică atât cei acreditați la agențiile economico-comerciale, cât și cei care funcționau în cadrul reprezentanțelor unor firme de stat – aveau legături cu serviciile de informații fie în calitate de *angajați*¹⁹, fie de *încadrați*²⁰. Specializarea în acest domeniu a fost folosită drept acoperire pentru activitatea de culegere de informații. „Specialiștii” veneau fie la stagii de practică în RSR, fie ca persoane acreditate pe linie economică sau comercială.

În cadrul activității informative prestate de către diplomații sovietici acreditați la București în domeniul economic, o pondere mare aveau problemele legate de noile tehnici adoptate de industria românească și de activitatea de comerț exterior desfășurată de către RSR. Sovieticii erau curioși să afle care sunt acele țări cu care partea română colaborează și în ce condiții au loc schimburile economice cu firmele din acele țări. Prezenta interes deosebit pentru ei ponderea relațiilor economice dintre RSR și URSS în ansamblul raporturilor comerciale românești, dar voiau să afle și influența măsurilor adoptate de ei asupra schimburilor comerciale dintre cele două țări.

Ofițerii români de contrainformații au stabilit că sovieticii au avut un număr mare de „contacte oficiale” în întreprinderi, au încercat să racoleze cetățeni români în scopul obținerii unor date de interes în mod organizat. Aceste informații vizau industria, mediul universitar, turismul etc. O altă sarcină permanentă a agenților sovietici sub acoperire comercială era activitatea de propagandă vizând noile evoluții politice.

¹⁹ Angajații erau cadre ale serviciilor de informații sub diverse acoperiri în sistemul comerțului exterior.

²⁰ *Încadrații* erau cadrele recrutate din diverse domenii – industrie, economie, învățământ – care, înainte de a fi angrenați în activitatea de infiltrare în străinătate, au fost instruiți prin cursuri speciale, cu durata de doi sau patru ani. Doi ani urmau cei care erau plasați în exterior în calitate de specialiști la centre de servicii, iar cei care urmau să lucreze în diplomatie, durata școlii era de patru ani. Cei din urmă au fost timp de doi ani „scoși” din producție, candidații făcând practica în întreprinderile de comerț exterior. Toți candidații au efectuat aceste practici obligatorii, înainte de a fi trimiși în misiune. Indiferent de pregătirea lor inițială, viitorii *încadrați* urmau un traseu. Practica începea la biroul de registratură, pentru ca viitorul lucrător operativ să citească toată corespondența care intra și ieșea din întreprinderea de comerț exterior respectivă. Astfel, candidatul ajungea să cunoască întreaga activitate a întreprinderii, așa încât se putea concentra asupra aspectelor operative care priveau țara în care urma să lucreze. După absolvire, persoanele în cauză treceau pe la serviciile de transporturi și expediții internaționale, târguri, expoziții etc. Durata acestei practici era de 12 până la 18 luni. Apoi, candidații au fost inițiați în activitățile de import-export circa șase luni. În această perioadă de timp au avut permisiunea de a asista la tratative cu reprezentanții unor firme străine. După ce au absolvit cei doi ani de practică, candidații au fost propuși pentru deplasări în străinătate în cadrul unor delegații la târgurile internaționale. După această acomodare de patru ani, de regulă, *încadrații* au început activitatea independentă. În concluzie „angajații” erau cadrele care au absolvit școlile/cursurile Ministerului de Interne, iar „încadrații” erau racolați din alte domenii care, din diferite motive, nu au fost sau nu au putut fi „angajați”. Vezi alte detalii în ACNSAS FCX 0001132 41-44.

Pentru a contracara activitatea sovietică de spionaj, partea română a întreprins măsuri active în vederea identificării și verificării tuturor categoriilor de persoane suspectate a fi rezidenți sau agenți, dar și a descendenților acestora. Aceste măsuri au fost luate în baza ordinului dat de comandantul UM 0110 în data de 11.06. 1985²¹.

Cetățenii sovietici care doreau să se stabilească în România și solicitau cetățenia română erau considerați un risc serios de către structurile contrainformative românești. Un exemplu, în acest sens, a fost cel al familiei Ciocîrlan. Veniți din Basarabia, stabiliți în județul Prahova, membrii acestei familii au fost recrutați de ofițerii UM 0110, care au încercat să afle dacă sunt în contact cu cetățeni sovietici și dacă diplomații sovietici acreditați la București se interesează de soarta lor. Din investigații a rezultat faptul că familia respectivă nu a avut scopuri secrete²².

Un alt pseudo-caz este cel al profesorului Andrei Niculescu, de la liceul „D. Bolintineanu” din Tiraspol, care anterior a deținut funcția de secretar al Comitetului de conducere din Asociația Românilor Transtrinstreni înainte de război. Domnul Niculescu o vizita din când în când (o dată la 4-5 ani) pe fiica lui adoptivă, care trăia la București, lucra ca cercetător științific la Institutul „Pasteur” și era măritată cu un fost ofițer al MAPN. Profesorul Niculescu a fost evaluat în 1989 de către serviciile de contrainformații românești ca fiind „o persoană periculoasă și suspectă”, cu toate că nu întreprinsese nimic împotriva securității RSR²³.

Sunt multe alte exemple care ar putea fi citate pentru a demonstra că în anii '80 au intrat ca suspecti în atenția ofițerilor români de contrainformații persoane care nu aveau altă vină decât aceea că s-au născut sau au trăit în Basarabia înainte de a veni în România. Mulți moldoveni urmăriți s-au stabilit în diferite localități ale RSR imediat după război.

Structurile informative erau interesate și de cetățenii români care intrau în contact prin corespondență, convorbiri telefonice sau vizite personale cu rudele lor mai apropiate sau mai îndepărtate din Basarabia. În aceeași manieră excesivă au verificat ofițerii UM 0110 din cadrul serviciilor județene și radioamatorii²⁴. Practic, au intrat în colimatorul Securității toți cetățenii URSS care au fost la studii sau la post în România. S-au realizat baze de date despre statutul și activitatea lor, adică au fost puși sub urmărire sau supraveghere informativă.

Directorii și responsabili din cadrul întreprinderilor mixte sovieto-române, care au funcționat pe teritoriul României la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, au devenit și ei ținte ale unor investigații întreprinse de

²¹ ACNSAS FCX 0001132, 39.

²² ACNSAS FCX 0001132, 506-515.

²³ ACNSAS FCX 0001132, 531-531v.

²⁴ ACNSAS FCX 0002513, 43-54v.

Securitate în anii 1980, întrucât suspiciunea s-a generalizat și s-a plecat de la premisa că toți colaborează cu serviciile secrete sovietice, iar Securitatea nu trebuie decât să documenteze legăturile lor. La acea dată, aceste ficțiuni erau tratate ca reale amenințări la adresa siguranței naționale.

Spre exemplu, Unitatea 0110 din cadrul Securității Județene Constanța a cules informații despre cei care au ținut legătura cu autoritățile sovietice după cel de-al Doilea Război Mondial și au extins procedurile de verificare secretă asupra anturajului acestora. Numele conspirativ atribuit URSS în documentele interne ale Securității a fost „Rodna”.

„Vă raportăm că din datele pe care le deținem până în prezent pe raza județului nostru, în perioada 1947-1954, au funcționat următoarele societăți româno-„rodnene”: SOVROMPETROL, SOVROMCONSTRUCȚII, SOVROMBANC, SOVORMTRANSPORT. Dintre persoanele care au deținut funcții de conducere în aceste societăți, compartimentul 0110 Constanța a avut în atenție pe Zaicenco Boris, născut la 21.01.1921 în Chișinău, URSS, și Mitrofanov Nicolae, născut la 05.12. 1909 în Chilia Nouă (actualmente Ucraina), URSS, foști directori la SOVROMTRANSPORT, ambii cetățeni români decedați. Despre aceștia deținem date certe din care rezultă că au fost agenți ai organelor de informații „rodnene”, cu care au ținut legătura în perioada cât au avut funcțiile sus-menționate, iar Zaicenco Boris a continuat să întrețină relații de natură informativă cu diplomații „rodneni” acreditați la Constanța și după încetarea activităților societăților mixte până la decesul său din 1983”²⁵.

În cursul operațiunilor de „contracarare” a cetățenilor străini a existat o coordonare strânsă între structurile județene și conducerea centrală de la București. Spre exemplu, instalarea mijloacelor speciale de ascultare în sediile unor instituții sau la domiciliile unor cetățeni străini se făcea numai cu aprobarea forurilor de conducere și în baza unor studii prealabile temeinice. Aprobarea era semnată de ministrul-secretar de stat din cadrul MI.²⁶ Au avut loc, de asemenea, convocări periodice la nivel național, în cadrul cărora ofițerii au fost instruiți în detaliu cu privire la cele mai recente sarcini, s-au discutat sintezele redactate și s-au dezbătut planurile de culegere a informațiilor.

Structurile județene ale UM 0110 au deschis dosare de obiectiv pentru reprezentanțele permanente, care aveau sediul pe raza lor de competență. Au fost urmărite astfel oficiile consulare, agențiile de navigație, birourile comerciale etc.²⁷. Nu se finalizau însă cazurile unor cetățeni străini suspectați de implicare în acte de spionaj decât cu acordul conducerii centrale de partid și de stat.

²⁵ CNSAS, Fond FCX, dosar nr. 0002513, *Rapoarte referitoare la societățile mixte româno-sovietice și la activități C.A.E.R.*, f.23.

²⁶ ACNSAS FCX 0001132, 62v. (verso).

²⁷ ACNSAS FCX 0001132, 53.

Pe baza instrucțiunilor, rapoartelor, ordinelor și a altor documente organizatorice ale UM 0110, redactate în a doua jumătate a anilor 1980, în limba-jul greoi al Securității, se poate concluziona că măsurile luate împotriva statelor socialiste au fost puse în aplicare cu respectarea cadrului metodologic specific, dar în funcție de evoluția curentă a evenimentelor politice.

Astfel, paralel cu sarcinile generale de monitorizare a persoanelor suspecte, ofițerii din cadrul UM 0110 au avut și sarcina de a furniza informații cu privire la vizita unei delegații sovietice de rang înalt, vizită desfășurată în perioada 10-30 mai 1987²⁸. Unitățile centrale și județene aveau sarcina de a raporta urgent toate datele, comentariile, aprecierile și reacțiile din mediul diplomatic, interpretările corespondenților de presă. Au fost activate persoanele din rețelele informative, s-au utilizat metodele specifice de provocare și dezinformare, s-au utilizat toate mijloacele operative disponibile și bazele de lucru²⁹.

Astfel de operațiuni complexe au fost întreprinse și cu ocazia vizitei efectuate de delegațiile statelor CAER, sosite în stațiunile de pe litoralul românesc (Eforie, Mamaia, Constanța etc) pentru conferințe și schimburi de experiență în domeniile electrotehnicii, telecomunicațiilor, radiodifuzinii și pe linia co-operațiilor meșteșugărești. Referitor la delegațiile ministeriale din țările socialiste, contraspionajul românesc a întreprins măsuri amănunțite de control. Au fost întocmite planuri operaționale, participanții au fost verificați în mod secret prin metode speciale și au fost angajați agenți. A fost evaluată situația operativă pe categoriile de competență, „pentru a preveni orice eveniment de natură să prejudicieze securitatea statului”³⁰. În ciuda acestei vigilențe excesive, autoritatea competentă nu a identificat nicio activitate neobișnuită care să amenințe securitatea statului.

Întețirea luptei dictaturii cu propriile fantasme

Un alt domeniu în care UM 0110 a fost implicat era controlul realizat la frontiera de stat, atât pe linia micului trafic, cât și în pregătirea contrainformativă a cetățenilor români care se deplasau în spațiile de competență a structurilor teritoriale³¹.

Fenomenul trecerii ilegale a frontierei purta în documentele vremii denumirea de „tendință evazionistă”. Aceasta reprezenta preocuparea cea mai serioasă pentru agenții Securității din acea vreme. Au fost emise ordine cu privire la modul în care diferite direcții ale Ministerului de Interne trebuiau să-și intensifice activitățile împotriva celor care traversează ilegal frontiera.

²⁸ Mihail Gorbaciov a efectuat prima vizită în România în perioada 25 - 27 mai 1987.

²⁹ ACNSAS FCX 0001132, 15.

³⁰ ACNSAS FCX 0002513, 3-5.

³¹ ACNSAS FCX 0002513 6-20.

Ordinul nr. D/00129 al ministrului de interne din 15 martie 1980 se referă direct la aceste aspecte³².

Un raport de evaluare, întocmit de către Direcția I, Informații Interne, aflată sub comanda Comitetului Securității Statului din cadrul Ministerului de Interne, în aprilie 1986, arăta că numărul persoanelor care părăsesc țara va rămâne la același nivel ca în perioada anterioară, dar se va înregistra o creștere a numărului de operațiuni de provocare din partea serviciilor secrete ale țărilor vecine. Se preciza, de asemenea, faptul că existau „indicii puternice” referitoare la creșterea evaziunii în rândul vorbitorilor de limbă germană, la creșterea numărului de persoane care încearcă să părăsească țara pe cursul Dunării și frontiera româno-ungară. În anii '80, ca și în anii premergători, numărul incidentelor de la granița româno-sovietică a fost foarte mic³³.

General-colonelul Iulian Vlad, șeful Direcției operațiuni a Securității de Stat³⁴ a calificat „fenomenul evazionist” drept unul alarmant și a identificat un regres grav în activitatea de prevenire a acestuia de către ofițerii și subofițerii de Securitate³⁵. De aceea, în aprilie 1988, au fost luate măsuri suplimentare de prevenire a acestui fenomen.

Ministerul Apărării Naționale a transferat 800 de soldați de-a lungul frontierei româno-ungare, pentru a întări patrulele. Întregul personal din cadrul Securității și Miliției a primit ordin să organizeze ședințe de informare și instruire pentru a crește „numărul de semnale operaționale”. Din zece în zece zile au fost organizate întâlniri cu persoanele de sprijin și cu membrii rețelelor informative, iar Comandamentul Gărzii de Frontieră, Direcția de Informații Interne I a MI, Direcția de Contrainformații Militare IV și Direcția Generală de Miliție au întocmit rapoarte lunare de analiză și evaluare a situației³⁶. Di-

³² ACNSAS. D 013783/1. *Dosar de urmărire a persoanelor care intenționează să treacă ilegal frontiera de stat*, 284., Raport referitor la modul cum se aplică de către organele de securitate și de miliție prevederile ordinului nr. D/00129 din 15 martie 1980 privind activitatea de prevenire, descoperire și neutralizare a acțiunilor de trecere frauduloasă a frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1980.12.31.

³³ ACNSAS. D 013783/1. *Dosar de urmărire a persoanelor care intenționează să treacă ilegal frontiera de stat*, 202–202., Acțiuni de plecare ilegală din țară. Concluzii și măsuri pentru perfecționarea activității preventive, Studiu 1981–1985, aprilie 1986.

³⁴ General-colonelul Iulian Vlad (1931–2017) a aderat la Partidul Comunist Român în 1946 și a fost activist pentru tineret între 1947 și 1951. După absolvirea Școlii de ofițeri, a fost repartizat la Direcția politică a Ministerului de Interne. Și-a început cariera în cadrul Direcției de personal a Ministerului de Interne și a devenit șef adjunct al acestei direcții în 1967. Din 1967 până în 1974 a fost șef-adjunct al Direcției de Educație. Din 1967 până în 1974, a fost șef al Direcției de Educație. A fost numit apoi comandant al Școlii de ofițeri activi de la Băneasa (1974–1977). Din 1977, timp de zece ani, a fost secretar de stat la Ministerul de Interne. La 5 octombrie 1987, a fost numit șef al Securității, cu rang de ministru de stat, funcție pe care a deținut-o până la arestarea sa la 31 decembrie 1989.

³⁵ ACNSAS. D 013783/1. *Dosar de urmărire a persoanelor care intenționează să treacă ilegal frontiera de stat*, 188, Scrisoare de la Iulian Vlad către Aron Bordea, 24.04.1986

³⁶ ACNSAS. D 013783/1. 19v–120v. Rapoarte.

recția VI (Investigații penale) din cadrul Ministerului de Interne a fost și ea implicată în verificările efectuate pe frontieră. În competența cadrelor acestei direcții erau atât cazurile persoanelor reținute de grănicerii români, cât și a celor returnate de statele vecine³⁷.

În 1989, rapoartele erau întocmite săptămânal, „din cauza creșterii numărului de evadări transfrontaliere”. În fiecare săptămână, structurile județene raportau despre situația creată conducerii serviciilor secrete, care raporta, la rândul ei, conducerii Partidului Comunist Român, folosind citate din declarațiile unor persoane reținute după intrarea ilegală în România sau returnate de către grănicerii statelor vecine.

Analistii Serviciului de Informații au procesat rapid datele referitoare la cei care au fost returnați în mod oficial din statele vecine. Din statistici aflăm că în cea de-a doua săptămână a lunii decembrie a anului 1989 „96 de persoane au sosit din Republica Ungară (87 au fost predate de către autoritățile maghiare și 9 au intrat ilegal). 53 dintre cei expulzați au stat în statul vecin mai puțin de 24 de ore, 34 au stat între 2 și 30 de zile, iar cei ilegali până la 25 de zile”³⁸. În timp ce valul de refugiați creștea în rapoarte, pe secția de frontieră sovieto-română au fost doar 27 de treceri ilegale în perioada ianuarie-mai³⁹. Situația a rămas neschimbată în a doua jumătate a anului, cu o singură persoană returnată autorităților române în ultima săptămână de către autoritățile sovietice, între 25 noiembrie și decembrie⁴⁰.

Persoanele reținute sau interceptate de polițiștii de frontieră și de Securitate au fost verificate în cadrul așa-numitei Operațiuni „Alfa”. În practică, acest lucru a însemnat că ofițerii români de contraspionaj au analizat acțiunile întreprinse de instituțiile maghiare, concentrându-se pe recrutarea operativă și pe returnarea „fugarilor” în România. Aceste investigații au reprezentat un obiectiv major al conducerii securității statului român, dar rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura așteptărilor.

Nu s-a obținut rezultatul dorit nici pe linia cooperării „împotriva influențelor externe care încurajau plecările ilegale și prevenirea evaziunii”, în care au fost implicate: Direcția I Informații Interne, II Contrainformații Economice, IV Contrainformații Militare și conducerea tuturor secretariatelor județene. UM 0110 nu a avut sarcini directe.

³⁷ ACNSAS. D 013783/1. 43., Notă, nedată.

³⁸ ACNSAS. D 013783/1. 2. Nota privind persoanele predate de autoritățile statelor vecine sau reținute după intrarea frauduloasă în țară, în perioada 3-9 decembrie 1989., decembrie 1989.

³⁹ ACNSAS. D 013783/1. Nota, 49.

⁴⁰ ACNSAS. D 013783/1. Nota privind persoanele predate de autoritățile statelor vecine sau prinse după intrarea frauduloasă în țară în perioada 25 noiembrie- 3 decembrie 1989., 8.

În ordinul dat de către Iulian Vlad personal colonelului Gheorghe Rațiu⁴¹, șeful Direcției I Informații Interne, la începutul lunii decembrie, șeful Securității și-a exprimat indignarea față de ineficiența Operațiunii „Alfa” și a dat instrucțiuni concrete: *„Reexaminați tot ce s-a raportat până la 6 decembrie 1989, comparați datele privind «elementele de bază ale situației operative» cu instrucțiunile primite și cu sarcinile îndeplinite pe această linie!”*. Apoi evaluați dacă instrucțiunile au fost îndeplinite și, în caz contrar, stabiliți motivele pentru care nu au fost îndeplinite sarcinile”⁴².

Din text reiese clar că anchetele întreprinse față de persoanele expulzate de statele vecine și de cele care se întorc ilegal în România prin frontieră nu au produs rezultate relevante din punct de vedere operațional, adică utile. Ordinul sublinia că organele implicate trebuie să se mențină pe poziția de apărare ofensivă în probleme ce vizează direct independența și suveranitatea statului și în respingerea imixtiunilor în treburile interne ale RSR.

La sfârșitul anilor '80, cei mai mulți „fugari” erau cetățeni români care cunoșteau limba maghiară. Numărul cetățenilor sovietici implicați în trecerea frauduloasă a frontierei era atât de mic, încât statisticile nici nu conțin referiri la aceștia. Este posibil că reflectarea amplă a problemei refugiaților în presa maghiară a epocii și în emisiunile postului de radio Europa Liberă, au lăsat Securității ceașiste impresia unei intervenții străine⁴³.

În documentele de contraspionaj⁴⁴ pe care le-am examinat, o intervenție cuantificabilă a autorităților sovietice nu apare. Informațiile privind intervenția serviciilor rusești, care au fost lansate public după 1990, nu au fost încă prelucrate și coroborate integral, dar s-a iscat deja o controversă pe această temă între istorici, după ce revoluționarul timișorean Marius Mioc, cercetător devotat al evenimentelor petrecute în anul 1989,

⁴¹ Gheorghe E. Rațiu în 1952, și-a început cariera ca sublocotenent în cadrul Securității Statului, la Secția 4 a Securității Regiunii Vâlcea. În 1954, a devenit locotenent, ofițer operativ al Departamentului 3, iar în 1957 a fost promovat la gradul de locotenent-colonel și a devenit șef de echipă în cadrul Departamentului 3. În 1957 a fost numit adjunct al șefului de divizie, în 1965 căpitan, iar în 1967 a fost transferat la Departamentul Olt, unde a devenit adjunct al șefului Inspectoratului Departamental al Securității în 1972. Cariera sa de colonel a continuat în 1986 în cadrul Direcției 1 Contraspionaj, mai întâi ca adjunct al șefului și apoi ca șef, până la căderea regimului, în 1989. Vezi profilul lui Gheorghe E. Rațiu. Disponibil: http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/RATIU%20GHEORGHE.pdf (Data ultimei descărcări: 25 septembrie 2022)

⁴² ACNSAS. D 013783/1. 5. Instrucțiuni de la generalul Iulian Vlad către generalul Bucurescu și colonelul Rațiu. . 06. 12. 1989.12.06.

⁴³ Vezi mai pe larg: Bandi István, *Az 1989-es romániai forradalomba való magyar beavatkozás kérdése* /Chestiunea intervenției maghiare în revoluția română din 1989/, Betekintő 14. évf. 2. sz. 99-124.

⁴⁴ ACNSAS. D 013783/1.

și-a exprimat opiniile⁴⁵. În acest context, ultimul comandant al unității 0110 Victor Neculicioiu⁴⁶ a susținut, după 1990, că „poziția KGB față de România era destul de clară”, URSS fiind socotită la fel de ostilă „ca orice alt stat occidental”⁴⁷.

O cercetare a dosarelor organizaționale și operaționale ale UM 0110 duce la concluzia că agenția de contrainformații desfășura activități ofensive împotriva unor state socialiste „frățești” și supunea unor proceduri costisitoare de supraveghere operativă toți cetățenii sovietici aflați în misiuni oficiale permanente sau temporare (diplomatice, de comerț exterior, educaționale, industriale), în vizite private, ca turiști sau din motive familiale.

În ceea ce privește eficiența, trebuie menționat faptul că nemulțumirea conducerii Securității era evidentă la sfârșitul anilor '80. Iulian Vlad, șeful Securității la acea dată concluziona: „în legătură cu activitatea compartimentelor de profil din cadrul securităților județene, se impune exprimarea nemulțumirii față de nivelul general al activității și calitatea rezultatelor obținute. Nu generalizăm, dar situația, cu mici excepții, este caracteristică”⁴⁸.

Pentru a intensifica activitatea de contrainformații, conducerea Securității a dispus ca „toți șefii structurilor județene să se implice direct și responsabil în activitățile întreprinse împotriva țărilor socialiste. Rolul unității UM 0110 și activitatea ei specifică erau de cea mai mare însemnătate. Iulian Vlad a subliniat că activitățile și măsurile întreprinse nu trebuie să creeze probleme politice partidului și statului. S-a dorit, așadar, o activitate preventivă, cuprinzătoare, temeinică și nedetectabilă.”⁴⁹

⁴⁵ <https://mariusmioc.wordpress.com/2015/05/06/cedo-condamna-romania-pentru-cazul-cetatenilor-sovietici-impuscati-in-decembrie-1989-linga-craiova/>, În acest caz, s-a dovedit exact contrariul, că cetățeni sovietici nevinovați au fost victime ale evenimentelor din decembrie 1989, <https://mariusmioc.wordpress.com/2010/03/23/generalul-cioflina-in-1990-pretindea-ca-nu-stie-nimic-despre-sovieticii-ucisi-la-bradesti/> și negarea acestui caz, că generalul Cioflină nu știa nimic despre turiștii sovietici care au fost uciși, și în final, în cazul generalului Constantin Olteanu, trimis la Iași cu misiunea precisă de a se ocupa de măsurile de reprimare a revoluției dispuse la ședința C.P.Ex. din 17 decembrie 1989 (fiindcă, până la fuga lui Ceaușescu, la Iași n-au existat manifestații stradale, nu a fost necesară o reprimare brutală; după fuga lui Ceaușescu, reprimarea nu s-a mai putut face), de bună seamă a fost informat de toate lucrurile relevante care aveau legătură cu misiunea sa. Dacă n-a știut nimic despre „invazia” de turiști sovietici, și nici n-a aflat în acea perioadă nimic pe acest subiect, rămâne o singură explicație: invazia aceea nu a existat. Disponibil: <https://mariusmioc.wordpress.com/2009/08/26/generalul-constantin-olteanu-despre-turistii-sovietici-din-decembrie-1989/>

⁴⁶ Victor Gh. Neculicioiu încadrat în Securitate în 1952. În anii 50 a activat ca lucrător operativ în cadrul Regionalei de Securitate Brașov. Începând din 1959, a ajuns lucrător operativ în Serviciul 2 Contraspionaj, începând cu anul 1961, devine șef al Biroului Independent 1 Informații Externe până în decembrie 1964, după care - șef al Biroului 1 din Serviciul 2 Contraspionaj până 1965, ca până la urmă să devină adjunct inspector șef al Inspectoratului Județean de Securitate Brașov (februarie 1968 - mai 1972), Ulterior a fost numit șef al U.M. 0110 (octombrie 1983 - ianuarie 1990). Trecut în rezervă prin Decretul C.F.S.N. nr. 38/09.01.1990. Avansat în gradul de general de divizie în retragere prin Decretul prezidențial nr. 209/31.05.2000 Disponibil: [Caiete_CNSAS_nr_13_2014.pdf](https://mariusmioc.wordpress.com/2014/05/13/caiete_cnsas_nr_13_2014.pdf)

⁴⁷ Florian Banu, Liviu Țăranu, *Securitatea 1948-1989*, Monografie vol I., Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, 228.

⁴⁸ ACNSAS FCX 0001132, 11.

⁴⁹ ACNSAS FCX 0001132, 11. v.

În timp ce la sfârșitul anilor <70 controalele periodice și sintezele analitice ale unității de control al statelor antisocialiste se refereau încă la neajunsuri, pentru că existau unele activități paralele între serviciile de informații interne și compartimentele corespondente U.M. 0920/A. Până la sfârșitul anilor <80, exista un grad ridicat de coordonare între diferitele direcții și se făceau eforturi pentru a cunoaște în orice moment, în mod real, elementele de pericolozitate pentru securitatea statului. Formularea și ponderea riscurilor antistatale s-a schimbat, de asemenea, pe măsură ce a apărut motivul intervenției externe.

Analizele din 1989 subliniază necesitatea de a selecta cazurile care, în diferite conjuncturi operative, pot fi îndreptate împotriva securității RSR. Se considera că pe fondul unor acțiuni organizate din străinătate ori ca urmare a unor incitări și provocări în legătura cu evoluțiile din unele din țările vecine ar putea exista grupuri rebele și activități destabilizatoare.⁵⁰

La începutul lunii decembrie vor fi luate măsuri de organizare temeinică a controlului complex asupra tuturor reprezentanților străini (diplomați, corespondenți de presă, specialiști, recepționeri), precum și a turiștilor și vizitatorilor la rude, emisari și repatriați care se aflau pe raza de competență, permanent sau temporar, pentru a stabili dacă deplasările au ca scop îndeplinirea unor misiuni de organizare și incitare la acțiuni de destabilizare⁵¹.

În 20 decembrie 1989 a izbucnit greva generală în toate fabricile timișorene. Deja în zorii zilei, coloane de muncitori se îndreptau spre centrul Timișoarei. În fața acestei situații, forțele armate s-au retras în cazărmi. Timișoara a devenit primul oraș liber de comunism din România.

În aceeași zi, Iulian Vlad îl informa pe generalul Neculicioiu, șeful serviciului de contrainformații împotriva statelor socialiste, că s-au obținut date importante și îi ordona să dezvolte capacitatea de penetrare informativă pentru o mai bună cunoaștere a planurilor ostile, să instruiască personalul din subordinea sa și să ia măsurile operative necesare, conlucrând cu celelalte direcții ale Securității, astfel încât să asigure prin acțiuni eficiente neutralizarea oricăror activități dușmănoase împotriva României.⁵²

Concluzii

Sursele prelucrate reflectă faptul că Unitatea Militară 0110, structură (contra)informativă îndreptată împotriva țărilor socialiste, folosea metodele contraspionajului total, motiv pentru care este greu de crezut că ar fi putut izbucni o revoluție în România prin intervenția unor puteri externe.

⁵⁰ ACNSAS FCX 0001132, 7.

⁵¹ ACNSAS FCX 0001132, 5v.

⁵² ACNSAS FCX 0001132, 4.

După succesele obținute la începutul anilor '70, în anii '80 agenția de contrainformații profesionistă, îndreptată împotriva statelor socialiste, se pare că a lucrat cu o eficiență scăzută. Fie că nu a reușit să depisteze activitățile unor agenți străini, fie că nu a existat nicio amenințare reală, dar a răspuns cerințelor formulate de conducerea politică a regimului, culegerea constantă de informații care să justifice amenințarea forțelor externe s-a dovedit a fi total inutilă.

Istoricul polonez Adam Burakovski s-a exprimat în sensul că versiunile cele mai fanteziste ale *intervenției străine* au fost lansate și susținute de foștii ofițeri ai serviciilor secrete, rămași fără obiectul muncii după căderea comunismului. Ei împărtășesc punctul de vedere naționalist prezentat de către Nicolae Ceaușescu în ultimul său comunicat oficial. Aceeași teză a fost susținută și în cursul așa-zisului proces de la Târgoviște. Singura dovadă invocată pentru a susține această idee a fost prezența „turiștilor sovietici” la evenimentele care au avut loc în decembrie 1989. Despre prezența încă nedovedită a acestora, în afară de Ceaușescu, a vorbit fostul colonel Filip Teodorescu.⁵³ Leitmotivul istoriografic al intervenției forțelor străine pe teritoriul României a fost și este promovat de către istorici ca Alex Mihai Stoenescu, Larry Watts, Remus Ioan Ștefureac, precum și de foștii ofițeri ai fostei Securități, cum ar fi Iulian Vlad, Virgil Măguranu, Costache Codrescu și, mai nou, Tudor Păcurariu⁵⁴.

Argumentele lor nu sunt convingătoare, în schimb trimiterile misterioase la informații provenite din surse oficiale de specialitate, cum ar fi documentele UM 0110 nu se susțin în urma unei analize atente a materialului arhivistic. Proiecția imaginii unei agresiuni iminente pare, mai degrabă, o tristă fantasmagorie construită de Securitate.

Scenariul acțiunii ostile desfășurate de „forțe externe”, așa cum este ea documentabilă astăzi, se reduce la activitatea informativă a unor emisari ai Uniunii Sovietice. Activitatea lor nu oferă indicii despre o reală implicare a acestora în afacerile interne ale României.

⁵³ Adam Burakovski: *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989*, Polirom, 2016, 363-364.

⁵⁴ Aurel I. Rogojan: *Iulian N. Vlad – confesiuni pentru istorie*, Editura Proema, Baia Mare, 2017, pp. 182-185; De la regimul comunist la regimul Iliescu, Virgil Măgureanu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu, Grupul Editorial RAO, București, 2018, pp. 14-16; Costache Codrescu coordonator: *Armata română în revoluția din decembrie 1989*, Editura Militară, București, 1994, p. 22, Remus Ioan Ștefureac, *Conflictul secret din spatele scenei România versus Rusia. 50 de ani de realități, mituri și incertitudini*, Editura RAO, București, 2015, 185; Larry Watts: *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul războiului rece*, București, Editura RAO, 2013, pp. 639-647. Tudor Păcurariu, *Planul Nistru-1989, Implicarea G.R.U. în Revoluția din Decembrie*, Editura Evenimnetul și Capital, București, 2020.

Analysis of Romanian counterintelligence activity against Soviet infiltration during the „golden age”

One of the most significant political manifestations of the distance from the Soviet Union and the formation of the Romanian National-Communist dictatorship was, without a doubt, the declaration of independence published by the Romanian Workers' Party in the plenary session of April 1964, which formalized Romania's independence from the Soviet Union, and this was confirmed by the fact that the leadership of the Romanian party joined China in the conflict between the Soviet Union and China. The new national-communist course, in addition to the political, economic and social consequences, had an important impact on the organization and functioning of the Securitate. The next stage of the Romanian counter-espionage fight against the Soviet secret services took place in September 1971, when Lieutenant General Ion Șerb was caught red-handed by the officers of the 4th Directorate, military counter-intelligence. The professional value of this case indicates the effectiveness of the counter-espionage activities of the Securitate, and the importance of the mentioned operation becomes more pronounced, analyzing the activity of the counter-intelligence bodies of the Ceausist dictatorship in the 1980s. The independent counter-intelligence unit for the socialist countries established in 1978 had the purpose of countering the actions of the Soviet secret services on the territory of Romania. The analysis of specialized archival sources about the activities of Romanian counterintelligence bodies against Soviet infiltration will provide us with details about the organization and functioning of the Romanian counterintelligence body, respectively we will obtain an answer regarding the intervention of foreign powers in the revolutionary events of 1989.

István BANDI

doctor în istorie, cercetător științific
Arhiva Istorică a Serviciilor Secrete
din Ungaria

email: istvanbandi@gmail.com

SITUAȚIA ACTUALĂ A ARHITECTURII VERNACULARE DE PE TERITORIUL REZERVAȚIEI CULTURAL-NATURALE „ORHEIUL VECHI”

Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi” s-a distins nu doar prin cadrul natural, situri arheologice și schituri rupestre, dar și prin arhitectura vernaculară originală. Astăzi, în condițiile vexate ale timpului, Rezervația este printre puținele *enclave* de arhitectură vernaculară din spațiul basarabean – ca model istoric încă viu de tradiție și artă. Cultura și datinile au proiectat și au organizat cadrul arhitectonic rural din spațiul basarabean, dar aspectul concepțional din zona Orheiului Vechi s-a remarcat prin empirismul local.

Expresia „arhitectură vernaculară” semnifică o construcție fasonată de om în armonie cu mediul său, adaptată poziției sale geografice și culturii regionale. Aceste tipuri de construcții sunt definite ca arhitectură fără arhitect și sunt o reflectare a identității teritoriale și a constrângerilor asociate acesteia. Arhitectura vernaculară variază radical în funcție de relief, climă, resurse regionale, cultură locală, dar și de modul de viață al indigenilor.

Ca creație a timpului, ce conține memoria istoriei unei localități, arhitectura vernaculară din zona Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” este totuși una utilitară și, în același timp, suscită interes pentru societate prin frumusețe și particularitate.

Într-o perioadă în care urbanizarea s-a accelerat, arhitectura vernaculară a fost abandonată în favoarea standardizărilor tehnice moderne de construcție. În consecință, imaginea materialelor tradiționale este asociată cu sărăcia și arhaismul, aducând o devalorizare acestui tip de arhitectură, ceea ce a condus la o reducere considerabilă a numărului de construcții de acest fel, inclusiv în localitățile care fac parte din cadrul Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”, având ca nucleu satele Furceni, Brănești, Trebujeni, Butuceni, Morovaia.

Periodizare

De menționat că specificul arhitecturii tradiționale din zona Orheiul Vechi a cunoscut mai multe etape de profilare, până a ajunge la nivelul actual, care a devenit reprezentativ pentru această zonă. Având un teritoriu calcaros, Orheiul Vechi s-a remarcat prin construcții din piatră cu elemente arhitecturale realizate din acest material. Chiar dacă piatra a fost întrebuințată în construcții încă din cele mai vechi timpuri, în arealul Orheiului Vechi o ambuti-

sare originală a arhitecturii vernaculare în piatră a început să se contureze pe la sfârșitul secolului XIX, identificată ca primă etapă de reliefare¹²³.

Prima etapă se caracterizează prin stâlpi masivi la fața caselor, volumetrice, în formă de torsadă sau funie răsucită pe verticală, cu forme expresive, adânc sculptate cu fusul octogonal în plan al coloanei verticale¹²⁴. Astfel de construcții în această perioadă erau un semn al prestigiului social. Treptat, în etapele premergătoare, afilierea socială se remarcă prin dimensiunile locuinței (într-un nivel sau două), complexitatea realizării elementelor de arhitectură, existența mai multor edificii în aceeași ogradă etc.

Cea de-a doua etapă de constituire a specificului arhitectural din zona Orheiul Vechi este identificată în perimetrul anilor 1920–1950, perioadă în care casele au fost mai bine elaborate, cu elemente arhitectonice modernizate, adaptate la proporțiile caselor, dar observându-se o scădere a verității formelor¹²⁵. Specific acestei perioade este că iradierea tradiției arhitecturii vernaculare în piatră s-a extins și în satele din imediata apropiere a teritoriului Orheiul Vechi, în satele Mășcăuți, Ivancea, Ișnovăț, Ohrincea, Ustia, Hârtopul Mic ș.a. Extinderea tradiției se explică prin faptul că meșterii din satele Trebujeni, Morovaia, Butuceni și-au perfecționat tehnicile, iar calificarea înaltă a devenit un factor mobilizator ca lucrările lor să devină tot mai cunoscute și apreciate. Astfel, notorietatea meșterilor a contribuit la solicitarea muncii lor și în alte localități, ceea ce a dus la un export creativ considerabil de arhitectură vernaculară în zonă. De asemenea, anume acestei perioade se datorează schimbarea înălțimii caselor, care anterior erau între 2 și 2,25 m, modificându-se la 2,80 și 3,0 m.

Periodizarea arhitecturii vernaculare continuă cu anii 1950–1970, ultima etapă marcată de scăderea „modei caselor din piatră” și diminuarea monumentalismului coloanelor¹²⁶, fiind înlocuită de apariția edificiilor cu verandă, construite prin adaptarea lor la parapetele de la fațadele caselor¹²⁷.

Tehnica pietrei modelate, în deceniile următoare, se va materializa mai puțin în arhitectura vernaculară, dar se va transpune la cioplirea crucifixelor¹²⁸.

Structura unei gospodării

Arhitectura vernaculară este neaoșă, nu răspunde vreunui curent, școală, tendințe internaționale sau stiluri de construcție. Ea este doar fructul ingeni-

¹²³ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, Arhitectura populară din zona Orheiului Vechi. În: *Arhitectura tradițională – memorie identitară*, Chișinău, 2018, p. 236.

¹²⁴ Tamara Nesterov, *Situl Orheiul vechi. Monumente de arhitectură*, Chișinău, Editura Epigraf, pp. 124–125.

¹²⁵ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, pp. 239.

¹²⁶ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *op. cit.*, pp. 240.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 246.

¹²⁸ Tamara Nesterov, *op. cit.*, pp. 141–142.

ozității și spiritului inventiv al creatorilor săi. Aceasta se înscrie în continuitatea tradițiilor, transmisă din generație în generație, într-o veșnică adaptare la condițiile climaterice, geografice și economice ale mediului. Arhitectura vernaculară trebuie să răspundă unor necesități, concepția acesteia se axează pe forme, metode și materiale folosite. Natura zonei, la rândul său, vizează să circumscrie produsul care reprezintă arhitectura vernaculară ca fiind rezultatul unui proces, un produs de imagine a unui mediu. Apartenența subliniază popularitatea acestei arhitecturi, care nu se încadrează în canoanele instituționale, iar contextul pune în relief condițiile de conservare ulterioară a arhitecturii vernaculare.

Arhitectura vernaculară din zona Orheiului Vechi posedă caracteristici distincte, care răspund necesităților culturale, economice și simbolice particulare locuitorilor. De obicei, construcțiile vernaculare sunt strâns legate de activitățile cotidianului, regroupând, totodată, împrumuturi din diverse regiuni. Ceea ce distinge arhitectura vernaculară de la Orheiul Vechi este faptul că ea este „cea care inspiră” alte zone și doar pe alocuri „se împrumută” ea însăși.

Pentru pregnanță, e nevoie de analizat structura unei gospodării țărănești din categoria arhitectură vernaculară de pe teritoriul Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”:

Funcția obiectivului: casă de locuit, beci, grajd, adăpost de lemne, parcele de grădină, împrejmuiri din piatră pe perimetru și în interiorul curții, pereți de sprijin, amenajări și pavări cu piatră, poartă.

Încăperi: tradițional, în zonă, divizarea casei în interior este de tip tricameral și este constituită din tindă, casa cea mare, dormitor-bucătărie și cămară (bucătărie).

Forma: dreptunghiulară, simetrică.

Dimensiuni: 8x6 m (variază).

Detalii despre obiectiv: fațada principală este simetrică. Pe axa centrală se află intrarea principală.

Din ambele părți ale intrării principale se află câte două ferestre, care iluminează casa cea mare și dormitorul-bucătărie. Principalul element compozițional al vederii din față este prispa cu coloane. Pereții casei sunt construiți din piatră brută cu argilă. Exteriorul și interiorul este tencuit cu argilă (lut), în amestec cu paie, pleavă și băligar. Acoperișul, de obicei, este executat din lemn de pădure și foi de șist. Ușile, ferestrele și tavanul sunt făcute din lemn de conifere. Coloanele, prispa și treptele la scară sunt confecționate din piatră moale, executate de meșteri populari. Coloanele reprezintă un model vechi utilizat în zona Orheiului Vechi încă de la sfârșitul secolului XIX.

Repertoriul ornamental

Repertoriul ornamental caracteristic arhitecturii vernaculare abundă în motive aducătoare de bine, prosperitate și fericire¹²⁹. Rolul acestor motive este de a crea un spațiu, fie el și plăsmuit, de protecție în jurul locuinței. Cele mai răspândite motive sunt cele florale/vegetale, cosmice și faunistice.

Din gama expresiilor florale se remarcă motivul lotusului, pomul vieții sau complexe de flori, de obicei, în vază. Realizate în diverse tehnici, foarte stilizate, făcute cu ajutorul compasului¹³⁰, motivele vegetale folosite de meșterii populari de la Orheiul Vechi au inspirat și pe marii arhitecți sovietici, cum ar fi Gh. Solominov, S. Lebedev, N. Zaporojan, M. Orlov, V. Leschi, A. Cudla, A. Șmakov¹³¹. Cu precădere, motivul „florii de lotus” îl regăsim în forma magazinului „UNIC”, a edificiului Combinatului de Covoare „Floare-Carpet”¹³². De asemenea, numeroase compoziții sculpturale, aflate la intrările în Chișinău, Anenii Noi, Orhei, Bălți. Motivul l-a inspirat și pe arhitectul Semon Șoihet, atunci când a creat decorul pentru portalul de la intrarea în orașul Cricova¹³³.

În repertoriul de creație al meșterilor s-au remarcat motivul faunistic al coarnelor de berbec simbol al belșugului, prezente cu precădere la capitелurile coloanelor¹³⁴. Motivul mielului îl putem identifica, în mod special, pe vârful stâlpilor de la porțile gospodăriilor. Un alt motiv animalier este cel al leului, simbol al puterii și ordinii, regăsit pe parapetul de la fațada caselor¹³⁵.

Din categoria simbolismului cosmic, soarele este cel mai răspândit motiv ornamental, reprezentat prin rozete, cercuri concentrice, spirale, majoritatea fiind de inspirație orientală¹³⁶.

Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi” – centru de creații arhitectonice

Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi” a fost și continuă să fie un centru cu cea mai mare diversitate de creații arhitectonice, cu precădere cele din categoria vernaculară. Componenta spațială a nucleului rezervației cuprinde satele Furceni, Brănești, Trebujeni, Butuceni și Morovaia, aici se regăsesc mai multe exponate de construcții vernaculare. Starea, numărul și gradul de conservare a acestor construcții nu au fost studiate încă din anul 2006, când au fost supuse inventarierii parțiale de către arhitecții C. Andrușceac, S.

¹²⁹ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *Arhitectura vernaculară în piatră*, Chișinău, Știința, 2009, p. 66-68.

¹³⁰ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *Arhitectura populară din zona Orheiului Vechi*, op. cit., pp. 236-247.

¹³¹ Eugen Bâzgu, Mihai Ursu, *Arhitectura vernaculară în piatră*, op. cit., pp. 66-68.

¹³² *Ibidem*, p. 67.

¹³³ *Ibidem*, p. 68.

¹³⁴ Bâzgu, E., Ursu, M., *Arhitectura populară din zona Orheiului Vechi*, op. cit., pp. 242.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 243.

¹³⁶ Isachie Bejan, *Butuceni – monografia satului*, Ed. Bon Offices, Chișinău, 2022, p. 46.

Ciocanu și E. Bâzgu. În urma analizei dosarelor din arhiva rezervației, au fost identificate listele gospodăriilor cu arhitectură vernaculară din satele menționate. Dosarele păstrează un număr redus de imagini și comentarii despre starea caselor cu acest statut.

În luna iunie a anului 2021, la inițiativa arhitectului rezervației, Ion Budeci, au fost întreprinse acțiuni de inventariere a gospodăriilor cu arhitectură vernaculară din localitățile aflate pe teritoriul rezervației – satele Furceni, Brănești, Trebujeni, Butuceni și Morovaia.

Prima localitate care a fost supusă inventarierii a fost **Morovaia**. În urma analizei datelor din arhiva rezervației, în anul 2006 au fost identificate în teren 30 de gospodării cu arhitectură vernaculară, dintre care doar 12 gospodării posedă dosare de patrimoniu istorico-cultural și acestea nu au incluse materiale de arhivă din perioada sovietică.

La 10 iunie 2021, în urma descinderii în teren, s-a stabilit că din cele 30 de gospodării doar două au fost reabilitate corect. Trei gospodării s-au transformat în ruine, o alta a fost demolată. Cea mai reprezentativă a fost conservată și transformată în muzeu al rezervației. Treisprezece gospodării sunt nelocuite, aflând-se în paragină, într-o stare de degradare activă. Cu regret, cinci construcții și-au pierdut totalmente valoarea arhitecturală, în urma intervențiilor moderne, iar altele cinci și-au păstrat parțial importanța¹³⁷.

Situația actuală a gospodăriilor cu arhitectură vernaculară din localitatea Morovaia este nesatisfăcătoare, deoarece majoritatea edificiilor sunt lăsate în proces de degradare și ruinare¹³⁸, motivul fiind lipsa specialiștilor în domeniul restaurării acestor tipuri de construcții, penuria caustică a experților, care ar fi capabili să întrețină bunurile imobile cu statut special. Un alt factor important este lipsa surselor financiare ale proprietarilor pentru asigurarea întreținerii și restaurării corecte. Nu este de neglijat nici faptul că statul nu se implică sub nicio formă – legală sau financiară – în conservarea acestor edificii.

Cu toate acestea, trebuie menționat că, în cursul documentării în teren, s-au identificat alte câteva construcții (zece case), care în investigațiile anterioare au fost cumva elidate. Pentru păstrarea și conservarea patrimoniului imobil este nevoie de a dezvolta altruismul cultural al societății, de a suscita ideea despre necesitatea reconsiderării acestor edificii, de a atrage investiții, dar este indispensabilă implicarea statului.

Următoarea localitate care a fost supusă investigațiilor, la 30 iunie 2021, a fost localitatea **Trebujeni**. Conform listei din 2006, erau înregistrate 36 de gospodării. În urma documentării în teren, s-au identificat în total 41 de gospodării, care s-au remarcat prin stilul tradițional rural al arhitecturii ver-

¹³⁷ Arhiva Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” (ARCN OV), Notă informativă din 11.06.2021, s. Morovaia, arhitect-șef, Ion Budeci.

¹³⁸ *Ibidem*.

naclare. Dintre aceste gospodării, doar una a fost reabilitată, fiind utilizate materiale și tehnici de construcție tradiționale, păstrându-se aspectul local ancestral și aspectul casei cu poteci înguste ale curții. Doar gardul este realizat într-o formă modernă care, în orice moment, poate fi reconstituit după modelele existente din preajmă. De remarcat că, la moment, această gospodărie a fost transformată în pensiune și a devenit o atracție turistică pentru vizitatorii satului Trebujeni.

Din cele 41 de locuințe și-au mai păstrat, acceptabil, din autenticitate 26 de gospodării¹³⁹, nefiind supuse schimbărilor majore, ci doar unor mici intervenții de întreținere periodică. Regretabil este faptul că 7 construcții au suferit schimbări majore din cauza intervențiilor moderne – geamuri și uși din termopan, materiale și tehnici contraindicate în restaurarea unui edificiu de arhitectură vernaculară¹⁴⁰.

Dureros este un alt fenomen, că din numărul total de gospodării doar 20 sunt locuite, iar 15 sunt pustii sau vizitate doar în zile de odihnă de către proprietari, fără a fi întreținute adecvat. Și mai terebrant este nu numai fenomenul abandonului acestor case, dar și lăsarea în ruine a acestora. Astfel, la moment, avem 4 gospodării rămase în ruine, iar alte 2 sunt demolate.

Din cele 41 de locuințe cu arhitectură vernaculară, doar 21 dispun de un act de înregistrare¹⁴¹. Neacoperirea cadastrală a celor 20 de gospodării rămase duce la litigii, abandon de locuință, dezinteres pentru conservare și împiedică depistarea adevăraților proprietari cu care noi trebuie să colaborăm întru protejarea patrimoniului. În acest sens, este indispensabilă implicarea statului, cu ajutorul Agenției Servicii Publice, pentru inițierea lucrărilor de identificare, măsurare și înregistrare a bunurilor imobile nu doar din localitatea Trebujeni, dar și din celelalte sate de pe teritoriul Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”.

Pentru a revaloriza arhitectura vernaculară, specialiștii din Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi” au continuat să efectueze investigații de teren, pentru a analiza situația construcțiilor cu caracter vernacular. Astfel, în luna august 2021, au fost realizate investigații de teren în localitățile **Butuceni** și **Furceni**. Ultima inventariere a construcțiilor din aceste sate, ca și în cazul celor de la Morovaia, a avut loc în anul 2006. Pentru o analiză decompozabilă, vom realiza un paralelism comparativ între situația din anul 2006 cu cea actuală.

În urma inventarierii din 2006 a gospodăriilor ce posedă valoare arhitecturală din localitatea **Butuceni**, au fost identificate 89 de gospodării. În

¹³⁹ Arhiva Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” (ARCNOV), Notă informativă din 28.07.2021, arhitect-șef Budeci Ion.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*.

2021 s-a stabilit că 2 gospodării se repetau în listă, respectiv, *de facto* erau 87 de locuințe, dintre acestea 65 de gospodării și-au păstrat autenticitatea arhitecturală, 4 gospodării s-au transformat în ruine, 2 au fost demolate, iar 18 gospodării și-au pierdut parțial sau totalmente valoarea arhitecturală în urma intervențiilor. Regretabil este faptul că 38 de gospodării se află în paragină, stare de degradare avansată sau sunt nelocuite. Doar 48 de gospodării sunt locuite și se mai păstrează, parțial sau integral, elementele vernaculare. Consemnate în registrul bunurilor imobile sunt 57 de locuințe, înregistrate în baza cadastrului, alte 32 de gospodării nu sunt înscrise. Îmbucurător este că 6 gospodării au fost corect reabilitate și au funcție de pensiuni¹⁴².

Printr-o analogie cu anul 2006, din cele 89 de gospodării, doar 40 aveau inițiate dosare, care erau incomplete. De aceea, pentru a evita fragmentarea informației, precum și asigurarea unei supravegheri, o dată la 4 ani este necesară efectuarea investigațiilor de teren de amploare, iar anual să se facă doar verificări.

Un altfel de tablou se conturează în localitatea vecină, **Furceni**, comuna Ivancea. Aici au fost identificate 73 de gospodării cu statut de arhitectură vernaculară. Dintre acestea 44 de case sunt autentice, 16 gospodării au suferit intervenții. Reprobabil este că 13 locuințe sunt în stare de degradare avansată. Din numărul total de case cu statut de arhitectură vernaculară, 49 sunt locuite, iar 24 sunt abandonate. Îmbucurător este că în această localitate toate cele 73 de gospodării sunt înscrise în registrul bunurilor imobile¹⁴³.

Scopul investigațiilor în teren asupra caselor cu statut de arhitectură vernaculară, realizate de echipa rezervației, este de a întocmi și a evalua situația actuală a locuințelor, de a centraliza și a gestiona informațiile tehnice referitoare la acestea cu documentare fotografică. Totodată, se vor lua măsuri pentru asigurarea integralității și corectitudinii transpunerii în format digital, pe ortofotoplan, a caselor tradiționale, pentru a realiza o evidență a acestora, prin crearea unor dosare complete și stabilirea unui control privind starea lor ulterioară. De asemenea, informația este prelucrată prin sistemul QGIZ – o aplicație pentru sistemul informațional geografic, care acceptă, editează, vizualizează și analizează datele geospațiale, ceea ce este o inovație pentru instituția noastră.

Dacă e să abordăm alte aspecte, legate de formalismul birocratic, dar care nu pot fi neglijate, este neînregistrarea multor construcții și terenuri aferente în baza cadastrală, care stopează, la moment, identificarea zonelor de protecție a monumentelor date. Un alt impediment este lipsa denumirilor de străzi și numerotarea adreselor de gospodării ale localității, ceea ce ne împiedică să indicăm adresa juridică a fiecărui monument din lista rezervației în timpul documentării.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Arhiva Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” (ARCN OV), Notă informativă din 23.08.2021, s. Furceni, arhitect-șef, Ion Budeci.

Arhitectura vernaculară din zona Orheiul Vechi nu aparține vreunui curent sau școli arhitecturale, aceasta este o expresie locală, pe alocuri brută, cu elemente eclectice populare, dar care, în același timp, reușește să fie originală. Cu toate acestea, în ultimii ani, locuințele cu statut de arhitectură vernaculară se pierd în neantul indiferenței și ajung în ruine sau suferă intervenții incompatibile cu statutul pe care-l posedă. În acest sens, echipa Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” vine cu soluții pentru a stăvili procesul de declasare a arhitecturii vernaculare din zonă, prin realizarea unui concept unic de protejare a patrimoniului tradițional, documentarea și înregistrarea locuințelor cu statut de arhitectură vernaculară, cu scopul reabilitării și posibilitatea punerii în circuitul turistic al acestora (sine die).

Daniela HADÎRCA

doctorand

Universitatea de Stat din Moldova

director-adjunct al

Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”

email: dnastas@gmail.com

Anexe

Exemple și antiexemple: Casă reabilitată corect, transformată în pensiune, casă în stare avansată de degradare, s. Trebujeni. *Sursa:* Colecția fotografică a Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”

Exemple și antiexemple: Casă reabilitată corect, casă cu intervenții, s. Butuceni. *Sursa:* Colecția fotografică a Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”

Exemple și antiexemple: Casă reabilitată corect, casă cu intervenții, s. Butuceni. *Sursa:* Colecția fotografică a Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”

LATINITATE, ROMANITATE, ROMÂNITATE

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ

EDIȚIA A VI-A

Liliana ROTARU, Sorin Domițian ȘIPOȘ (Coord.)